

Poštšina plačana v gotovini

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORICAL REVIEW

LETNIK X-XI

LETO 1956-1957

LJUBLJANA

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORICAL REVIEW

X-XI

1956-1957

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Uredniški odbor:

dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic,
dr. Josip Korošec, dr. Milko Kos, dr. Vasilij Melik, dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:

dr. Bogo Grafenauer

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Tiska tiskarna ČP »Gorenjski tisk« v Kranju

KAZALO

CONTENTS — ОГЛАВЛЕНИЕ

Milko Kos, O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku	7—31
Les origines de la population médiévale de Ljubljana (30)	
О происхождении жителей Любляны в средние века	
Josip Žontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine	32—121
Entstehung, wirtschaftliche und soziale Problematik der Polizeiordnungen für die niederösterreichischen Länder aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts mit besonderer Rücksicht auf die slowenischen Gebiete (121)	
Возникновение, экономические и социальные вопросы в уставах внутреннего управления в первой половине 16. в. в Нижнеавстрийских провинциях, особенно с точки зрения словенской территории	
Vlado Schmidt, Doneski k problemu otroškega dela v začetkih kapitalističnega razvoja na Slovenskem	122—153
Contributions au problème du travail des enfants au début de l'époque capitaliste en Slovénie (153)	
К вопросу детского труда в Словении в первой стадии развития капитализма	
Kosta Milutinović, Problematika ljubljanskog programa 1870 kod Srba i Hrvata	154—182
Die Problematik des südslavischen Programms aus Ljubljana 1870 bei den Serben und Kroaten (182)	
Вопросы люблянкой югославской программы у Сербов и Хорватов	
Janko Pleterski, Politični profil koroškega časopisa »Mir« (1882 do 1920)	183—216
Politische Charakteristik der kärntnerischen Zeitung »Mir« (1882 bis 1920)	
Политический профиль каринтийского журнала »Мир« (1882—1920)	
Metod Mikuž, Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji	217—281
A Survey of the economic Activity of Slovenes during the War for National Liberation (218)	
Обзор экономической деятельности во время Народноосвободительной войны в Словении	

ZAPISKI

SHORT ARTICLES — ЗАПИСКИ

- Fran Grivec, Metodova ječa — Ellwangen 282—284
 Carcer s. Methodii — Ellwangen, conspectus (284)
 Мефодиева тюрьма — Елланген
- Ignac Voje, Brskovo in vrednost srebra v srednjem veku 285—295
 Brskovo and the Value of the Silver in the Middle Ages (195)
 Брсково и ценность серебра в средние века
- Ivan Slokar, Nekaj dodatkov k zgodovini mlinov za papir na Slovenskem 295—298
 Einige Beiträge zur Geschichte der Papiermühlen in Slovenien (298)
 Примечания к истории писчебумажных мельниц в Словении

ZGODOVINSKE USTANOVE

HISTORICAL INSTITUTIONS — УЧРЕЖДЕНИЯ ПО ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ

- France Škerl, Ali so arhivi znanstvene ustanove 299—306
 Les archives — sont-elles les institutions scientifiques?
 Являются ли архивы научными учреждениями?

ZBOROVANJA IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

MEETINGS AND LIFE OF THE SOCIETY — СОБРАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВА

- Bogo Grafenauer, X. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Ravnah v dneh 23. do 25. septembra 1957 307—309
 The tenth Assambly of the Slovene Historians at Ravne, September 23—25, 1957
 X. конгресс словенских историков в Равне с 23 по 25 сентября 1957 года
- Bogo Grafenauer, IV. zborovanje avstrijskih zgodovinarjev in III. zborovanje avstrijskih arhivarjev v Celovcu od 17. do 22. septembra 1956 309—311
 The fourth Assambly of the Austrian Historians and the third Assambly of the Austrian Archivists at Celovec (Klagenfurt), September 17—22, 1956
 IV. конгресс австрийских историков и III. конгресс австрийских архивистов в Целовце (Клагенфурте) с 17 по 22 сентября 1956 года
- Uredništvo, XI. mednarodni kongres zgodovinskih ved 311—313
 Le XIe Congres International des Sciences Historiques
 XI. международный конгресс исторических наук
- Vasilij Melik, Tajniško poročilo za leto 1955/56 313—314
 The Secretary's Report for the Year 1955/56
 Доклад секретаря за 1955-56 год.

IN MEMORIAM

- Sergij Vilfan, Janko Polec 315—325
 Sergij Vilfan, dr. Anton Urbanc 325—326

OCENE

REVIEWS OF BOOKS — РЕЦЕНЗИИ

Dix années d'historiographie Yougoslave 1945—1955 (B. Grafenauer)	327—336
M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja (B. Grafenauer)	337—341
E. Seidl, Einführung in die ägyptische Rechtsgeschichte bis zum Ende des Neuen Reiches, I. Isti, Ägyptische Rechtsgeschichte der Saiten und Perserzeit (V. Korošec)	341—342
S. N. Kramer, From the Tablets of Sumer (V. Korošec)	343—344
Handbuch der Orientalistik, II/3: H. Schmökel, Geschichte des alten Vorderasiens (V. Korošec)	344—345
H. Schmökel, Das Sand Sumer (V. Korošec)	346
W. v. Soden, Herrscher im Alten Orient (V. Korošec)	346—347
Kulturgeschichte des Alten Orients: A. Goetze, Kleinasien (V. Korošec)	347—350
J. Korošec, Arheološke ostaline v Predjambi (T. Bregant)	350—351
S. Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah (T. Bregant)	351
K. G. Hugelmann, Nationalstaat und Nationalitätenrecht im deutschen Mittelalter, I. Bd. (Lj. Hauptmann)	352—354
W. Fresacher, Der Bauer in Kärnten, III. Teil: Das Kaufrecht (S. Vilfan)	354—367
Dr. M. Mikuz, Pregled razvoja NOB v Sloveniji I. (Fr. Saje)	368—375
Dr. Fr. Škerl, Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji (Fr. Saje)	375—390
Obdelave NOB v zbornikih 1954—1956 (Fr. Škerl)	391—397

ČASOPISI

REVIEWS OF PERIODICALS — РЕЦЕНЗИИ

Arheološki vestnik VII/1—4 1956 (T. Bregant)	398—399
Starinar V—VI, 1954—1955 (J. Korošec)	399—402
Historijski zbornik VII—IX, 1954—1956 (I. Voje)	402—405
Istoriski glasnik 1954/4, 1955/1—4, 1956/1—4 (I. Voje)	405—410
Vojnoistoriski glasnik 1954—1956 (F. Škerl)	410—411

O IZVORU PREBIVALCEV LJUBLJANE V SREDNJEM VEKU

Milko Kos

Pred dobrimi osem sto leti, leta 1144, je v znanih nam virih ime Ljubljane prvikrat zapisano.¹ Od takrat dalje se imenujejo in omenjajo ljudje po Ljubljani, taki, ki so v Ljubljani prebivali, pa taki, ki so bili z Ljubljano v kakršnikoli zvezi. Pred osem sto leti pa Ljubljana še ni bila mesto, to je naselje s takim in tistim družbenim in gospodarskim značajem in ureditvijo, ki velja za mesto v srednjem veku vobče. Je pa onihdob na griču nad krajem z imenom Ljubljana že stal fevdalni sedež, grad, ki ima v virih isto ime kot naselje pod njim.

Ta grad, z njim kraj Ljubljana pod njim, okoli njega pa širok okolišč, je bil pred osem sto leti v posesti koroške plemiške rodbine Spanheimov. Spanheimi so bili gospodarji Ljubljane in njenega okoliša od nekako sredine prve polovice 12. stoletja. Prav od takrat, in v naslednjem 13. stoletju (do leta 1269) so pa pripadniki rodu Spanheim tudi vojvodi Koroške. Na Kranjskem je bila ena glavnih spanheimskih postojank prav Ljubljana z gradom.

Po gradu, ne naselju Ljubljani se v razdobju od sredine 12. pa do druge polovice 13. stoletja imenujejo najstarejši po imenu znani »Ljubljančani«, kot prvi Ulrik leta 1144, za njim pa razni vitezi, ki so — največ v službi Spanheimov, gospodarjev Ljubljane — kot njihovi ministeriali — prebivali pač na gradu Ljubljani ali pa bili v kaki drugačni zvezi z Ljubljano. Za 12. stoletje so njihova imena (v oklepaju je letnica oziroma so leta datiranja zadevne listine): Ulrik (1146), Adalbert (1154), Rudolf (1154, 1164), Arnold (1161, 1162), Markvard (1144 do 1161, 1161, 1167 do 1181, 1181), Viker (okoli 1180). Mimo teh pripadnikov plemiškega razreda se v 12. stoletju imenuje po Ljubljani le še Peter, župnik ljubljanski (1163).²

Od teh najstarejših po imenu znanih »Ljubljančanov« moremo za dva ugotoviti, odkod sta v Ljubljano prišla oziroma, kje je izvor njunega rodu.

¹ O tej listini in njenem datiranju (izdana je bila med 30. majem in 23. oktobrom 1144) moja izvajanja v Glasniku Muzejskega društva 25—26 (1944—1945), 85 dalje.

² Imena vseh teh v listinah, ki so navedene v Gradivu za zgodovino Slovencev 4, 201, 205, 222, 326, 431, 441, 462, 471, 493, 647. Le Viker se omenja v stiški listini, ki je delno objavljena pri H. J. Hermannu, Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Oesterreich, Neue Folge, 2 (1926), 297, n. 193, v faksimilu pa pri M. Zadnikarju, Romanska Stična, Razprave, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, razred za zgodovinske in družbene vede, IV/5, slika 7 (1957). O datiranju te listine moja izvajanja v Glasniku Muzejskega društva 10 (1929), 35.

Glede prvega med njima, Ulrika iz leta 1144, ni to težko reči. Listina ga imenuje »brata vojvodovega«, to je tedanjega koroškega vojvode Henrika iz rodu Spanheimov.³ Ta, ki je sledil kratek čas pred izdajo listine iz l. 1144 svojemu 7. aprila 1144 umrlemu očetu, vojvodu Ulriku, na koroškem vojvodskem prestolu, je verjetno poslal, kot nekakega upravitelja, po prevzemu vojvodstva, v Ljubljano svojega brata Ulrika, ki se torej imenuje leta 1144 po eni najpomembnejših postojank spanheimskega gospostva izven Koroške, gradu in kraju Ljubljani.

Od zgoraj naštetih, iz listin po imenih znanih najstarejših »Ljubljancev« smo pred leti ugotovili, da se da izvor s Koroške dokazati še za Arnolda. Mimo po Ljubljani se ta v listinah imenuje tudi po spanheimskem gradu **Kraigu**, ki je blizu Šentvida ob Glini na Koroškem. Tudi Arnoldov brat Bertold ima naziv po tem koroškem Kraigu.⁴ Svak Arnoldov in Bertoldov je bil Hartvik, ki je s priimkom Brust ali Prust znan iz listin, izdanih med 1147 in 1161.⁵ Arnolda iz Kraiga-Ljubljane moremo šteti za začetnika kasneje na Kranjskem pomembnega plemiškega rodu Kraigov, ki je pridobil tudi v okolici Ljubljane obsežno posest in bil v sorodstvenih zvezah z raznimi ondrotnimi fevdalnimi rodbinami.⁶

Prav v času, ko se imenuje Arnold iz Kraiga po Ljubljani (1161, 1162), je bil koroški grad Kraig — od 1147 pa do okoli 1174 — v lasti škofijske cerkve v nemškem Bambergu.⁷ To je bilo mogoče razlog, da Arnoldu, spanheimskem ministerialu iz Kraiga, ni bilo mesta ali obstanka v tiste čase bamberskem gradu in službi bamberskega škofa, marveč da je bil in se zadrževal na spanheimskem gradu Ljubljani.

Povezanost Ljubljane s koroškimi fevdalci se nadaljuje v 13. stoletju. Blizu spanheimskega gradu Kraiga so na Koroškem ruševine gradu z imenom **Nussberg**. Po njem se v 12. in 13. stoletju imenuje rod Spanheimom podložnih ministerialov. O njih in njihovi povezavi z Ljubljano sem pisal pred leti, kar naj tukaj na kratko povzamem oziroma z novimi podatki spopolnim.⁸ Pri ministerialih iz Nussberga je razširjeno ime Rudger (Ruodergerus, Ruogerus, Ruodeger, Rvodergerus, v razdobju 1136 do 1220), in pa sicer redka manjšalna oblika tega imena, Ruodelin (1227). Poleg tega imenā pa tudi ime Konrad (1236 do 1239).⁹ Na ista imena pa naletimo pri spanheimskih ministerialih, ki se menjaje imenujejo po Ljubljani in po Hrušici pri Ljubljani, na Konrada med 1249 in 1265;¹⁰ na Rudgerja, imenovanega tudi

³ O tem Ulriku A. Jaksch, *Geschichte Kärntens* 1, 271 do 273. Umrli je pred l. 1152 in bil pokopan v samostanu St. Georgen am Längsee na Koroškem.

⁴ Gradivo za zgodovino Slovencev 4, 431 (1161), 441 (1162); A. Jaksch, *Monumenta hist. duc. Carinthiae* 1, 165, n. 201 (1158), 183, n. 233 (1163), 3, 338, n. 1035 (1162—71), 389, n. 1037 (1162—1171).

⁵ Jaksch, *Monumenta hist. duc. Carinthiae* 1, 165, n. 201 (1158); 3, 357, n. 917 II (1153), 384 n. 1026 (1161), 325, n. 835 (1147), 352, n. 908 (1147).

⁶ Moja izvajanja v *Geografskem Vestniku* 23 (1951), 169.

⁷ A. Jaksch, *Geschichte Kärntens* 1, 275, 305.

⁸ Starejša in mlajša naselja okoli Ljubljane, *Geografski Vestnik* 23 (1951), 170.

⁹ A. Jaksch, *Mon. hist. duc. Carinthiae* 1, n. 89, 90, 540 VIII; 4, n. 862, 1426 XX; — 4, n. 1927; — 4, n. 2116, 2170.

¹⁰ Konrad iz Hrušice prvič 1249 (*Zahn. Urkundenbuch... Steiermark*, 3, 111), zadnjič 1265 november 10 (Jaksch, *Mon. hist. duc. Carinthiae*, 4, 630).

Rudelin, prvič 1239, zadnjič 1270.¹¹ Vse kaže, da se je rod spanheimskih ministerialov z Nussberga na Koroškem doselil oziroma, da je prišel s svojimi fevdnimi gospodi Spanheimi na Kranjsko. Ko se prenehajo imenovati po koroškem Nussbergu, se začnajo v virih omenjati s pridevkom »iz Hrušice« ali »iz Ljubljane«: Konrad iz Nussberga 1236 in 1239, iz Hrušice prvič 1249; Rudger - Rudelin iz Nussberga 1227, iz Ljubljane prvič 1239. Konrad se omenja kot notar; najmanj od 1252 do 1265 je sestavljal in pisal listine v službi Spanheimov.¹² Rudger-Rudelin je med 1261 in 1269 spanheimski kastelan na gradu Ljubljani.¹³ Po koncu oblasti Spanheimov v Ljubljani (1269) preneha v virih omenjanje Rudgerja-Rudelina iz Hrušice - Ljubljane.

Sinu Rudgerja-Rudelina je bilo ime Rajnvik (Raiwigus, Raenvvigus, Reinwigus). Omenja se 1267, 1268 in 1275.¹⁴ — V listinah pa se navaja okoli 30 let pred tem še en Rajnvik iz Hrušice - Ljubljane: 1. »Reinwicus de Laibach« v neki listini, ki je bila izstavljena med avgustom 1230 in pred 30. majem 1232, in 2. »Reinwicus de Pirpovm« (Hrušica) v neki listini izstavljeni 13. aprila 1243.¹⁵ Po letnicah navajanja tega Rajnvika (1230 do 1243) bi se skladalo, da je mogel biti oče Rudgerja-Rudelina (1239 do 1270) in bi tega sin Rajnvik (1267, 1268, 1275) dobil ime po starem očetu. Omenjanje Rajnvika starejšega iz Hrušice - Ljubljane bi hkrati kazalo, kdaj so se gospodje s koroškega Nussberga nastanili v Hrušici oziroma Ljubljani: vsaj okoli leta 1230. To bi soglašalo s spremembo pridevka Nussberg v pridevek Hrušica - Ljubljana pri zgoraj omenjenem Rudgerju-Rudelinu.

Dalje se kaže, da je Rajnvik, sin Rudgerja-Rudelina iz Hrušice-Ljubljane, imel sina, ki mu je bilo po starem očetu ime Rudelin. V neki listini iz leta 1328 se omenja Ruedell z ljubljanskih Prul (dacz dem Pruel), ki je bil stric Nikolaja in Konrada, sinov Ulrika Snitzenpaumerja; ta pa sta takrat prodala križniškemu redu v Ljubljani eno kmetijo v Hrušici. Ta Ruedell, ki ima v tekstu listine priimek »s Prul«, se pa na legendi pečata, na listino obešenega, imenuje Rudelin iz Hrušice (Ruodelinus de Pyrpaum).¹⁶

Težko je reči, ali in v kakšnih morebitnih sorodstvenih zvezah z navedenimi iz Hrušice-Ljubljane sta bila neki Gotfrid iz Hrušice (Gotefridus

¹¹ Rudger - Rudelin iz Hrušice - Ljubljane, prvič 1239 januar 28 (Gradivo za zgodovino Slovencev 5, 705), zadnjič 1270 avgust (notarska knjiga Joh. de Lupico, mss. lat., cl. 14, n. 80, str. 77, Benetke, Biblioteca Marciana).

¹² O Konradu notarju A. Jaksch, Monumenta hist. duc. Carinthiae 4, str. XVI dalje.

¹³ Prvič ljubljanski kastelan 1261 november 24 (Mon. hist. duc. Car. 4, 571, n. 2761), zadnjič 1269 november 28 (prav tam 5, 4, n. 3).

¹⁴ Mon. hist. duc. Car. 4, 662, n. 2923; Schumihev Archiv f. Heimatkunde 1, 27. — 1267 februar 20, Rudgerus de Leibach et Raiwigus filius suus; 1268 januar 16, Rudlinus de Pirboume (Hrušica) et filius suus Raenvvigus; Reinwigus de Pirpaum, 1275 (Marian, Austria sacra 7, 376).

¹⁵ Gradivo za zgodovino Slovencev 5, 260, št. 523. — R. Puschnig v zborniku Das Joanneum 1 (1940), 144, sedaj tudi B. Otorčec v Gradivu za zgodovino Ljubljane. Povsod čitanje Remwicus, ki se mi pa zdi napačno mesto pravičnega Reinwicus.

¹⁶ 1328 maj 22 (B. Otorčec, Gradivo za zgodovino Ljubljane), listina v Drž. arhivu Slovenije. Na pečat me je opozoril tov. arhivar Božo Otorčec, za kar in za podatke v tej razpravi, ki mi jih je ustrezljivo dal na razpolago oziroma me nanje opozoril se mu prav lepo zahvaljujem. Označeni so z B. O. — Glej rodovnik Nussberg — Hrušica — Ljubljana.

de Pierpoum) in neki Vajker iz Hrušice (Weikerus de Pyrpoum), ki se omenjata, prvi 1252 (februar 6), drugi 1265 (april 30).¹⁷ Ker sta v vrsti prič v listinah daleč za Rudgerjem-Rudelinom iz Hrušice, bi dejali, da sta bila njemu podrejena viteza. V listini iz leta 1265 je Rudger-Rudelin naveden kot gospod (dominus), Vajker pa brez vsakega pridevka.

Končam naj z zadnjim teh po Ljubljani imenovanih spanheimskih ministerialov. Vkljub temu, da je Spanheime v oblasti na Kranjskem in v Ljubljani leta 1269 nasledil češki kralj Přemysl Otakar, se zadnji še živeči Spanheim, Filip, takrat izvoljeni patriarh oglejski, svojim zahtevam do Kranjske in Koroške formalno ni nikdar odpovedal. Pri nasprotniku Přemysla Otakarja, nemškem kralju Rudolfu, je našel pomoč in ta ga je februarja 1275. leta priznal za vojvodo Koroške, gospoda Kranjske in Marke.¹⁸ Filip je celo zbral okoli sebe nekatere njemu zveste iz teh dežel. Eden teh, sicer malo pomembnih viteзов, je bil Rajnvard (Rainwardus) iz Ljubljane, ki je naveden kot priča v neki listini, izdani od njegovega gospoda Spanheima Filipa 1. julija 1275. leta v daljnem švicarskem Luzernu.¹⁹

Tretja koroška plemiška rodbina, ki jo je — mimo gospodov iz Kraiga in gospodov iz Nussberga — omeniti še v časih Spanheimov v zvezi z najstarejšimi po imenu znanimi Ljubljančani, so gospodje iz Krnosa (Gurnitz), kraja in gradu, ki je nedaleč od Celovca.

V drugi polovici 12. stoletja se pri enem članov tega koroškega rodu javlja ime Gizelbert (med 1156 in 1189).²⁰ Temu Gizelbertu sledi od zadnjih let 12. stoletja pa do leta 1238 večkratno omenjanje Ofona iz Krnosa,²¹ od 1216 do 1258 pa Vulfinga iz Krnosa.²² Eden kot drugi sta imela sina z imenom Gizelbert. Gizelbert se kot sin Ofona iz Krnosa omenja izrecno 1238, Gizelbert kot sin Vulfinga iz Krnosa pa 1255 in 1269, Gizelbert iz Krnosa brez navedbe očetovega imena pa večkrat v razdobju 1255 do 1269.²³

Ob istem času pa se začnjenja pojavljati in se javlja do leta 1285 neki Gizelbert: s pridevkom »iz Ljubljane« (1261); v listini, izdani v Ljubljani, naveden sredi med imeni njenih prebivalcev (1265) in slednjič večkrat kot meščan (civis) ljubljanski (1265, 1277, 1282, 1284, 1285).²⁴ Ta Gizelbert je

¹⁷ Jaksch, Mon. hist. duc. Car. 4, 403, n. 2479. — Schumi, Urkundenbuch... Krain 2, 266, n. 344.

¹⁸ Mon. hist. duc. Car. 5, 114, n. 166.

¹⁹ Prav tam, 122, n. 180.

²⁰ Gradivo za zgodovino Slovencev 4, 366, 527, 575, 760.

²¹ Gradivo za zgodovino Slovencev 4, 835; 5, 12, 196, 214, 278, 473, 693.

²² Gradivo za zgodovino Slovencev 5, 254, 456, 515, 543, 693, 880. — Mon. hist. duc. Car. 4, 474, 475, n. 2600 I (1269 julij 5, že mrtev, prav tam, 711, n. 3005). — Prim. A. Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, (1910), 42, 44; VI. Levec — A. Luschin v Mitteilungen des Musealvereins für Krain 19 (1906), 34.

²³ Gizelbert, Ofonov sin, 1238 junij 2 (Gradivo za zgodovino Slovencev 5, 693). — Gizelbert, Vulfingov sin, Mon. hist. duc. Car. 4, 474, n. 2600 I (1255 junij 11), 712, n. 3005 (1269 julij 5). Brez imena očetovega: prav tam 4, 473, n. 2598 (1255 maj 16), 490, n. 2626 (1256 marec 29), 492, n. 2628 (1256 april 6), 493, n. 2629 (1256 april 6), 540, n. 2699 (1259 marec 15), 541, n. 2700 (1259 marec 15), 702, n. 2992 (1269 januar 24).

²⁴ Schumi, Urkundenbuch... Krain 2, 222, 266, 273; G. Pettenegg, Die Urkunden des Deutsch - Ordens - Centralarchives zu Wien 1 (1887), n. 538, 606, 633; Gradivo za zgodovino Ljubljane, 1284 november 8.

— poleg nekega Otona — prvi iz listin znani prebivalec Ljubljane, ki se imenuje njen meščan. Najkasneje leta 1300 (december 21) je bil med mrtvimi.²⁵

Zdi se mi brez dvoma, da pripada ta ljubljanski Gizelbert rodu koroških Krnošanov in da je sin zgornaj omenjenega Vulfinga. Za to imam naslednje razloge.

1. Gizelbert kot Ofonov sin se omenja 1238, Gizelbert kot Vulfingov sin pa prvič 1255, drugič pa 1269; drugič kot »mlajši« (iunior). To pa bi se težko skladalo z Gizelbertom Ofonovim sinom, omenjenim že 1238 in bi ta v rodu Krnošanov bil Gizelbert »starejši«. Gizelbert je imel sina z imenom Vulfing, torej bi imel vnuk ime starega očeta.

2. Gizelbert se omenja od 1255 po Krnosu, nato od 1261 do 1269 po Krnosu oziroma Ljubljani, zatem do 1285 pa samo po Ljubljani. Gizelbert iz Krnosa je eden primerov vitezov, ki so se naselili v meščanski naselbini in se pomeščanili.

3. Ta Gizelbert je nekolikokrat za pričo v listinah koroškega vojvode Ulrika iz rodu Spanheimov, do 1269 gospodarja Ljubljane.²⁶ Ko se 1265 prvič v znanih virih pojavi kot »ljubljski meščan«, ga vojvoda Ulrik označuje kot »svojega meščana«.²⁷ Ta Gizelbert je imel fevdno posest v okolici samostana kartuzijanskega reda v Bistri pri Vrhniki, ki je ustanova vojvode Ulrika. Potem ko 1269 s smrtjo vojvode Ulrika preneha oblast Spanheimov na Koroškem, se Gizelbert, dokler je živel, ne imenuje več po koroškem Krnosu marveč zgolj po Ljubljani. Gizelbert je imel tri sinove, Vulfinga, Henrika in Frančiška. Frančišek je bil duhovnik in je 1319 prejel faro Sv. Križa pri Kostanjevici.²⁸ Vulfingova žena je bila neka Elizabeta. Henrik pa je imel sina z imenom Dietmar. Vulfing in Henrik se okoli 1300 javljata v fevdalno nemeščanskem okolju, se imenujeta zopet po koroškem Krnosu; Vulfing je med »zvestimi« goriško-tirolskih grofov.²⁹ Sinova torej nista sledila očetu v ljubljanskem meščanstvu. Tudi je Vulfing 1300 odprodal fevdno posest, ki jo je — pač po očetu — imel okoli Bistre pod Ljubljano. Spričo tega in drugega bi si nekega Vulfinga, ki se med 1297 in 1307 imenuje meščan v Ljubljani, ne upal istovetiti z Vulfingom iz Krnosa, sinom ljubljanskega meščana Gizelberta.³⁰

Imel pa je Gizelbert iz Krnosa - Ljubljane tudi hčer, Trauto po imenu. Z omožitvijo te z ljubljanskim meščanom Tomažem, ki ima tipičen mestnotopografski priimek »od vrat« oziroma »pri vratih« in se izrecno imenuje Gizelbertov zet, se rod ljubljanskega meščana Gizelberta v Ljubljani po

²⁵ Mittheilungen des Musealvereines f. Krain 13 (1900), 48.

²⁶ Mon. hist. duc. Car. 4, n. 2626, 2628, 2629, 2992, 3005.

²⁷ Schumi, Urkundenbuch... Krain 2, 273, n. 349.

²⁸ G. Bianchi, Documenti per la storia del Friuli 1, 211 (B. O.).

²⁹ Citat kot pri št. 25; Archiv für Heimatkunde 2, 243, n. 2; 248, n. 14; 253, n. 41; 261, n. 41; 261, n. 66; 266, n. 84.

³⁰ Gradivo za zgodovino Ljubljane, 1297 dec. 24; Archiv f. Heimatkunde 2, 256, n. 50 (1301 avgust 1); F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 68 (1307 junij 13).

ženski črti nadaljuje.³¹ Potomce iz zakona Trauta - Tomaž moremo v meščanskem rodu »pri vratih« slediti do preko sredine 14. stoletja.³²

Pri začetkih Ljubljane je šla koroškim Spanheimom veljavna beseda in vpliv. V zvezi s tem je, da so na grad in v mlado, pod gradom nastajajoče meščansko naselje prihajali ljudje iz Koroške, glavne dežele Spanheimov. Dognali smo to za fevdalce iz Kraiga, Nussberga in Krnosa. Od slednjih se je eden pomeščanil. Giselbert po rodu iz Krnosa je — kot povedano — poleg nekega Otona prvi doslej po imenu znani ljubljanski meščan.

Druga dežela — poleg Koroške — iz katere so v starejši dobi mesta Ljubljane prihajali vanjo ljudje od zunaj, se v njej naseljevali in postajali njeni meščani, je bila Italija in od njenih pokrajin posebno Furlanija. Podobno kot pri Spanheimih gre pomen politični povezavi Ljubljane z deželo na zahodu, nič manj upoštevanja vreden pa je tudi gospodarski moment.

Oglejski patriarh ni bil le vrhovni cerkveni gospod v Ljubljani, marveč kot mejni grof kranjski tudi svetni, seveda kolikor dejansko svetna oblast patriarhova ni bila oziroma ni prešla v roke drugih. V 13. stoletju so se nekateri oglejskih patriarhov resno trudili, da bi dosegli dejansko ali vsaj večjo svetno oblast nad Kranjsko in s tem tudi nad Ljubljano, kot so jo imeli njihovi predniki. Čeravno ta prizadevanja niso imela večjega uspeha, vendar je v zvezi s tem omeniti, da imata patriarha Bertold (1218 do 1251) in Gregorij (1251 do 1269) med leti 1247 in 1267 na Kranjskem svoje namestnike v svetnih zadevah, vicedomine imenovane,³³ da mora Spanheimec koroški vojvoda Ulrik 1261 sprejeti od patriarha Ljubljano kot oglejski fevd,³⁴ da je patriarh Rajmund v letih 1274 do 1277 z naslonom na nemškega kralja Rudolfa menil, da bo uspel z obnovitvijo svetnega gospodstva Ogleja nad Kranjsko, v čemer pa se je bridko prevaral.³⁵

Iz političnih in cerkvenih zvez med Oglejem in Ljubljano, ki jim je dodati nič manj tehtne in z njimi nedvomno povezane gospodarske, je lahko razumeti dotok ljudi tudi iz oglejskega območja v Ljubljano v 13. stoletju, bodisi po raznih službah in funkcijah, ki so jim bile naložene, bodisi po poslovnih zvezah. V prvi dobi mesta Ljubljane je omeniti predvsem dve rodbini, ki obe segata po svojih ljubljanskih začetkih še v 13. stoletje: Aglerje in Porgerje.

Neki magister Peregrin je 1261 kaplan oglejskega patriarha in hkrati župnik v Mengšu, 1265 in 1267 pa patriarhov vicedom na Kranjskem, torej njegov funkcionar v svetni službi.³⁶ Po propadu oglejskega svetnega gospodstva na Kranjskem naletimo na magistra Peregrina kot oglejskega cerkvenega funkcionarja: najmanj med 1277 in 1293 je arhidiakon za oglejski arhidiakonat, ki je obsegal Kranjsko in Slovensko Marko. Leta 1293 je ta Peregrin prepustil oglejskemu patriarhu nekega Guarienda, sina po-

³¹ Archiv f. Heimatkunde 2, 242 (1300 januar 1); Gradivo za zgodovino Ljubljane, 1301 avgust 10.

³² Glej rodovnik Krnos — Ljubljana — »pri vratih«.

³³ Schumi, Urkundenbuch... Krain 2, 107, 116, 133, 137, 157, 210, 212, 216, 235, 289, 290.

³⁴ Mon. hist. duc. Car. 4, 570, n. 2761.

³⁵ L. Hauptmann v Erläuterungen zum Histor. Atlas der österr. Alpenländer I/4, 424 do 427.

³⁶ Mon. hist. duc. Car. 4, 571, 621; Urkundenbuch... Krain 2, 289, 290.

kojnega Albona iz Ljubljane, ki da je njegov (arhidiakonov) človek.³⁷ Človeka, ki je bil oglejskemu funkcionarju na tak ali drugačen način podložen ali podrejen in ki je postal človek patriarha iz Ogleja (Aquileia, srednjeveško nemško Aglei), se je pač prijel priimek »Oglejec« (Agler, Agleger, Agleier). Ima ga imenovani Guariend (tudi Weriant oziroma Weriandus v virih), ki se omenja še leta 1336, imajo ga pa pač tudi njegovi nasledniki.³⁸ Guariend-Weriandov sin je bil verjetno Nikolaj, ki se s priimkom »Oglejec« (Agleyer, Aglyer, Aglier) navaja med 1328 in 1340;³⁹ njegova sinova pa sta verjetno Lenart in Tomaž. Tomaž se omenja 1362, 1363 in 1368, še vedno s priimkom »Oglejec« (Agler, Aglar).⁴⁰ S Tomažem prenehajo vesti o »Oglejcih« v Ljubljani.⁴¹

Iz Furlanije — in Italije vobče — je ob koncu 13. stoletja prišlo v Ljubljano tudi nekaj doseljencev, ki so pripadali trgovskim in bankirskim združbam. Te so bile v tistih časih marsikje v Evropi zelo razširjene. Člani takih združb jamčijo vzajemno in skupno za obveznosti združbe, morejo pa predstavljati in zastopati njene interese ter živeti tudi v različnih deželah in krajih.

Od takih združb, katerih člani so se naselili v Ljubljani, so ob koncu 13. in v 14. stoletju najpomembnejši **Porgerji**.⁴²

Z nekaterimi dodatki in popravki bi želel spopolniti to, kar je bilo o tej zelo pomembni in premožni ljubljanski patricijski rodbini v literaturi že povedanega.⁴³ Zlasti pa naj poizkusim sestaviti njen rodovnik.⁴³

Priimek Porger, ki ga imajo člani te ljubljanske poslovne združbe in meščanskega rodu po denarnih poslih, s katerimi so se ukvarjali (nemško borgen, posojati, borgaere, upnik), je priimek občega značaja in ga nimajo samo ljubljanski Porgerji.⁴⁴ V naše mesto so se Porgerji verjetno doselili iz Furlanije. Za to sicer ne govori domneva, da je zgoraj omenjeni Weriant »der Agleger« eden Porgerjev — Oglejčev — Furlanov,⁴⁵ marveč njihove tesne poslovne zveze s to deželo, z oglejskim patriarhatom in patriarhom ter z mesti Čedadom in Vidmom. V Čedadu imajo Porgerji svojo hišo. S poslovnimi prijatelji v Čedadu si ljubljanski Porger okoli leta 1320 dopisuje v

³⁷ Mon. hist. duc. Car. 5, 402, n. 632. — Thesaurus ecclesiae Aquileiensis, ed. J. Bianchi, Udine 1847, 195. — A. Koblar v Izvestjih Muzej. društva za Kranjsko 3 (1893), 61. — 1277, april 26, arhidiakon in župnik ljubljanski, na pečatu župnik (B. Otorespec, Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku, Kamniški zbornik 1956, 73).

³⁸ Archiv für Heimatkunde 2, 243 (Weriant in njegov brat Alber), 1300 januar 1. — Gradivo za zgodovino Ljubljane, 1309 februar 9, 1336 december 20.

³⁹ Gradivo za zgodovino Ljubljane, 1328 avgust 17, 1328 september 14, 1329 oktober 18, 1329 december 31, 1336 december 20. — Mittheilungen des Musealvereines f. Krain 13 (1900), 56 (1340 november 5).

⁴⁰ Gradivo za zgodovino Ljubljane, 1362 avgust 10, 1363 avgust 24, 1368 januar 19.

⁴¹ Glej rodovnik Aglerji.

⁴² Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo (1929), 46 do 47; J. Žontar, Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije, Glasnik Muzej. društva 13 (1932), 22 do 23; F. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku, Zgodovinski časopis 5 (1951), 201, 202.

⁴³ Glej rodovnik Porgerji.

⁴⁴ V Innichenu na Tirolskem, 1261, 1307, 1339 (Fontes rerum Austr., II. Abt., 31, 218; 35, 42, 271).

⁴⁵ J. Žontar v Glasniku Muzej. društva 13 (1932), 22, 32 op. 20.

»ljudskem«, to je italijanskem jeziku; njegov agent potuje v poslovnih zadevah med Ljubljano in Čedadom.⁴⁶

Prva Porgerja se — po ohranjenih listinah — pojavita v Ljubljani leta 1280 (ne prvi že 1271).⁴⁷ Bila sta brata Nikolaj in Weriand. Kaže pa se, da so Porgerji v našem mestu prebivali že pred tem letom, kajti Nikolaj je bil tega leta v Ljubljani že vdovec po svoji ženi Konstanci, ta pa je bila posestnica štirih njiv v ljubljanskem Gradišču, torej verjetno Ljubljančanka.⁴⁸ Od Nikolaja moremo preko njegovega sina Lenarta in tega sinov Vitalisa, Gregorija in Lenarta ter njihovega potomca Hansela slediti v Ljubljani rod s priimkom Porger do leta 1383, ko se omenja v meni znanih virih zadnji ljubljanski Porger. Pač pa omenjata Pavel iz Loke in njegova žena Klara še l. 1431 v neki listini Lenarta Porgerja in njegovo ženo Katarino, ki da sta bila Klarina pradedi.⁴⁹ Ker vemo, da je bilo ženi prvega obeh omenjenih Porgerjev z imenom Lenart ime Jera (Gertrud), je bila Katarina verjetno žena drugega Porgerja — Lenarta, ki se omenja okoli leta 1360.

Brat Nikolaja Porgerja je bil Veriand. Morebitnih njegovih otrok ohranjeni podatki ne navajajo, pač pa Marssu, ki je verjetno njegova najmanj od leta 1299 ovdovela žena.

Poleg Nikolaja in Lenarta Porgerja je v prvi polovici 14. stoletja živel v Ljubljani še tretji najpomembnejši Porgerjev, Jakob. Imel je za ženo Mazzo iz fevdalnega rodu tirolskih Schrofensteinov. V Ljubljani je bil posestnik hiše, ki je stala v bližini današnje Tranče, »pri vratih, kjer se je šlo iz mesta na Stari trg«.⁵⁰ Kaže se, da je z Jakobovima sinovoma Lenartom in Frančiškom ta veja ljubljanskih Porgerjev izumrla, če se ni mogoče izselila.

Ali in v kakšni rodbinski zvezi z omenjenimi Porgerji je neki Lubetze (ali Lubtz) Porgarius, meščan v Ljubljani, ki se javlja 1295 in 1301, ne moremo reči; tudi ne, ali je istoveten z nekim Lubez-om, ki je bil 1284 ljubljanski mestni sodnik in se kot meščan (Lubzo) omenja leta 1285.⁵¹

Eden najbolj razširjenih in donosnih denarnih poslov združbe Porgerjev je bilo jemanje v zakup carin, mitnic in drugih pravic, največ iz rok deželnih knezov.⁵² S takimi posli sta se ob koncu 13. stoletja ukvarjala še dva Ljubljančana, ki ju prav tako kot Porgerje smemo šteti med Romane, v naše mesto v drugi polovici 13. stoletja priseljene. Tudi njuno delovanje ima značaj posla v okviru združbe. V letih 1293 in 1294 sta Ulrik Latin

⁴⁶ M. Kos, Una lettera in volgare spedita verso il 1320 da Lubiana a Cividale, Ce fastu? 32 (Udine 1956).

⁴⁷ Gradivo za zgodovino Ljubljane, 1280 julij 22. — Weriand v listini 1271 november 17, ni Porger (J. Žontar v Glasniku Muzej. društva 13, 1932, 32, op. 21).

⁴⁸ Še 1339 se navaja ena njiv, ki jih je imela Porgerica (die Porgerin), G. Pettenegg, Die Urkunden... Centralarchives, n. 1146.

⁴⁹ Listina 1431 april 23, v arhivu Frančiškanskega samostana v Ljubljani.

⁵⁰ Jakob Porger proda hišo v Ljubljani »pei der obern prukken vnd pei dem tor da man get auz der stat in den alten marcht«, 1327 julij 4 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

⁵¹ Mittheilungen des Musealvereines f. Krain 13 (1900), 47; Gradivo za zgodovino Ljubljane, 1284 november 8, 1301 maj 20; Pettenegg, Die Urkunden..., n. 633.

⁵² J. Žontar, v Glasniku Muzejskega društva 13 (1932), 26.

in Frankot iz Ljubljane dobila od koroškega vojvode Majnharda v zakup sodstvo, carino in vodno pravico v Ljubljani.⁵³ Pri Ulriku kaže pridevek Latin na Romana, verjetno Italijana. Pri imenu Frankot ali Frankut (Franchot, Franchottus, Franco, Francut, Francutt, Francvc, Frankotto, Frankottus, Frankut, Frankvot, Frankwcz) je pa končnica -ut, -ot, značilna za imena oseb s furlanskega jezikovnega območja. Ulrik in Frankot sta bila 1295 sodnika v Ljubljani, Frankot tudi leta 1307.⁵⁴ Frankotovi ženi je bilo ime Margareta, sinova pa sta bila Lenart in Veriand. Lenartov svak je vitez Henrik »der Leimtasch«.⁵⁵ Verjetno je Frankot imel še enega sina, Jurija z imenom, ki je bil po očetu nasledil priimek Frankot, kajti še 1385 se omenja duhovnik Klemen, sin rajnkega Jurija Frankota.⁵⁶ ⁵⁷

Tretjo poslovno združbo, ki se — mimo Porgerjev in Ulrika Latina-Frankota — pojavi ob koncu 13. stoletja v Ljubljani, pa predstavljata brata Feo in Nikolaj, sinova Bracina de Janzolo iz Florence. Od vojvode Otona, sina koroškega vojvode Majnharda, sta ta dva prejela leta 1299 za tri leta privilegij za banko v Ljubljani,⁵⁸ leta 1302 pa je bilo posojevalcu (prestatator) Feu v Ljubljani izplačanih 60 liber.⁵⁹ Nadalje vemo, da je »Pheo der Hohensiener« (Florentiner?) iz Ljubljane posodil 120 mark oglejskih denarjev Konradu iz Goričan, ta pa mu je za to 1301 (avgust 10) zastavil 24 kmetij.⁶⁰ To je pa vse, kar nam je znanega o Florentincih oziroma Toskancih v tistih časih v Ljubljani, ki so sicer imeli onihdob povesod v Evropi silno razpredene poslovne zveze in združbe.

Na podatke in poročila o poslovnih združbah in njihovih članih v Ljubljani izza konca 13. stoletja kaže navezati nekaj podatkov o izvoru in začetkih ljubljanskih Židov, ki so se prav tako združevali v poslovne zveze, se pa naselili v Ljubljano kasneje od že imenovanih poslovnih združb in njihovih članov.⁶¹

Henrik, vojvoda koroški, je 1327 dovolil skupini Židov, da se preselijo na Kranjsko in kot poslovna združba prevzamejo v Ljubljani banko za posojila na zastavo. Člani te skupine so bili: Manuel ali Emanuel, sin pokojnega Bonfanta, zdravnik magister Bonaventura, sin pokojnega zdravnika magistra Jakoba, Aron ali Arnolt, sin pokojnega Iserla, Pilgrim in Jeremi-

⁵³ H. Wiesflecker, Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten, II/1, n. 834, 901.

⁵⁴ Mittheilungen des Musealvereines f. Krain 13 (1900), 47. — F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 68.

⁵⁵ Podatkom, ki jih je zbral o Frankotu F. Gestrin (Zgod. časopis 5, 1951, 201) je dodati še zgoraj pri opombi 54 navedeni omembi in navedbe v dveh listinah, objavljenih sedaj v Grad, za zgodovino Ljubljane, 1299 julij 25, 1309 februar 9.

⁵⁶ Grad, za zgodovino Ljubljane, 1385 februar 24.

⁵⁷ Gl. rodovnik Frankotov rod.

⁵⁸ R. Davidsohn, Florentiner in Tirol und anderen Alpenländern, Forschungen zur Geschichte von Florenz 4 (1908), 330.

⁵⁹ Carniola 1911, 159.

⁶⁰ Grad, za zgodovino Ljubljane.

⁶¹ O Židih v Ljubljani: J. E. Scherer, Die Rechtsverhältnisse der Juden in deutsch-österreich. Ländern, 518 dalje; A. Rosenberg, Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark (1914); F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, (1929), 66; J. Žontar, Banke in bankirji..., Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 13 (1932), 23, 24, op. 44 in 49.

jeva sinova Jakob in Bonaventura. Ti Židje so začetniki ljubljanske židovske naselbine, ki je v našem mestu obstojala skoraj 200 let. Prebivala je v posebni četrti na Novem trgu. Vesti o ljubljanskih Židih, ki jih ima Valvasor in od katerih je po času najstarejša iz leta 1213, se ne dajo preveriti in so po vsem sodeč napačne ali izmišljene.⁶²

O naštetih prvih Židih v Ljubljani je v eni listini povedano, da so bili iz Čedad, v drugi pa da so bili iz Čedad in Gorice. Držalo bo drugo. Iz Gorice sta bila, tako kaže, Jeremijeva sinova Jakob in Bonaventura, kajti Žida Bonaventura in Jakob Gurlo prodasta 1329 svojo hišo v trgu Gorici. Datum te prodaje se lepo sklada z odselitvijo obeh iz Gorice in kratek čas pred tem, leta 1327 dovoljeno naselitvijo na Kranjskem oziroma v Ljubljani.⁶³

Od takrat dalje poznamo mnoga imena ljubljanskih Židov in njihove posle, kar bi pa na tem mestu ne hotel naštevati. Od prvih ljubljanskih Židov je omenjen Emanuel še leta 1355 z imenom Maendel,⁶⁴ Aron pa še 1367 oziroma 1369.⁶⁵ V drugi polovici 14. stoletja so zlasti znani posli Židov Fraduca in Smojela, pa tudi Smojelovega očeta Eferla in Smojelovega brata Izaka (ta je umrl pred 24. julijem 1366).⁶⁶ V prvi polovici 15. stoletja se pogostokrat omenja Jakel, ki je, prav tako kot Smojel, čeprav ljubljanski Žid, prebival v Mariboru, kjer je obstojala številna židovska naselbina, pomembnejša od ljubljanske.⁶⁷

Poleg rodbin in ljudi, ki so že v prvi dobi mesta Ljubljane prihajali iz tujih oddaljenejših dežel in se v našem mestu nastanjevali, je pa seveda bilo še več takih, ki so bili domačini in so se v Ljubljano doseljevali iz bližnjih in bližnejših krajev. V vrsto pomembnih meščanskih rodbin, omenjenih v Ljubljani že okoli leta 1300 in v desetletjih po tem, je šteti Podlogarje in Kolence. Priimek in še drugo govori za njihov domači izvor.

⁶² Valvasor, Ehre XI, 710, 711; XV, 309, 319; M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, 19.

⁶³ F. Kos v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo 2/3 (1921-3), 6, 12. — Kod. B 534 (repertorij arhiva goriških grofov), fol. 319, v Drž. arhivu na Dunaju.

⁶⁴ Listina 1355 oktober 10, v Drž. arhivu na Dunaju.

⁶⁵ Listina 1367 julij 10, v Drž. arhivu na Dunaju; 1369 junij 21 (Mitteilungen des Musealvereines f. Krain 19, 1906, 56).

⁶⁶ Fraducz, 1350 oktober 20, 1353 marec 22, okoli l. 1356, 1368 september 30 (Mitt. des Musealvereines für Krain 18, 171, 174, 179; 19, 55). — Smojel, 1399 december 6 (Mitt. des Musealver. f. Krain 19, 140). — Efferl, listini v Drž. arh. na Dunaju, 1351 april 10, 1390 februar 22; 1399 december 6 (Mitt. des Musealver. f. Krain 19, 140). — Izak, 1351 april 10 (Grad. za zgodovino Ljubljane); 1353 marec 12, 1356 januar 29, 1366 julij 24, 1369 junij 16, 1369 junij 21 (Mitt. des Musealver. f. Krain 18, 174, 179; 19, 51, 56).

⁶⁷ A. Rosenberg, Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark, 25, 192 (register); H. Schulsinger, O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Koroškoj i Kranjskoj god. 1371—1496 (Jevrejski almanah za god. 5686, 1925, 115 (po J. E. Schererju [opomba 61], 520 in Rosenbergu [ta opomba], 25, op. 5); J. Žontar, v Glasniku Muzejskega društva za Kranjsko, 13 (1932), 24. — Smoel dem Juden Afferleims sun von Laybach gesessen zw Marpur, 1399 oktober 25 (Vetrinjske kopalne knjige, II, n. 417, I, n. 326, v Deželnem arhivu v Celovcu). — Jakel, Jakl, Jekel, 1431 marec 20, 1435 maj 23 (Mitteilungen des Musealvereines f. Krain 20, 209, 204); 1433 marec 13, 1436 januar 4 (listine v Drž. arhivu v Ljubljani); 1439 julij 15 (listina v Drž. arhivu na Dunaju).

Podlogarji začenjajo po podatkih v ohranjenih listinah z bratoma Hermanom (omenjenim med 1297 in 1306) in Eberhardom (omenjenim med 1300 in 1321). Oba se imenujeta meščana ljubljanska. Herman je imel sina Filipa; Eberhard, ki mu je bila žena neka Jakomina, je pa imel sina Klemenca, ki se omenja od 1321 in je umrl pred letom 1361. V drugi polovici 14. stoletja se od Podlogarjev navajajo še Hans (1361), Henrik (1361) in v Ljubljani bivajoči Eberhard (med 1364 in 1394).⁶⁸

Odkod Podlogarji in njihov priimek nam odkriva neka listina iz leta 1341, s katero Filip Podlogar (Phylippe der Puodloger), sin rajnkega Hermana, vitez (aigen man) Herbarta Turjaškega, preda svojemu gospodu Turjaškemu dvor (hof) Podlogom (Puodlog), poleg dvora ležeči mlin, dvor nasproti mlinu na gorici in kmetijo nad dvorom, in hkrati obljubi Turjaškemu, da se brez njegove privolitve ne bo oženil.⁶⁹

Podlog je vasica pri Rašici na Dolenjskem. Po tej in ondodnem dvoru se torej imenuje ta viteški rod, podložen Turjaškim, ki so v teh krajih — med drugim prav Podlogom — imeli zemljiško posest in kmete — podložnike.⁷⁰ Dva Podlogarja, Herman in Eberhard, se pojavita okoli leta 1300 kot meščana v Ljubljani. Hermanov sin Filip je pa — kot se kaže — šel zopet v svoj domači Podlog, dočim Eberhard in njegovi potomci ostanejo v Ljubljani. Ti, kakor da niso pozabili svojega, čeprav zelo skromnega plemiškega izvora, se družijo z malimi kranjskimi, zlasti dolenjskimi vitezi, jih pritegujejo za priče v svojih listinah, se med njimi ženijo. Eberhard Podlogar, ki je v drugi polovici 14. stoletja živel v Ljubljani, ima za ženo Alhaito, ki je bila sestra Ruetleba s Kozjaka, Henrik Gall pa je bil njegov svak.⁷¹

Druga pomembna rodbina s slovenskim priimkom, ki se pojavi v Ljubljani okoli leta 1300, so Kolenci.⁷² Od Eberharda Kolenca (od 1284, umrl pred letom 1330) in Perhtolda Kolenca (1300 do 1304) dalje se javljajo Ljubljanci s tem priimkom v 14. in 15. stoletju. Prav Eberhard in Perhtold Kolenc se, pa imenujeta tudi po Mekinjah pri Kamniku. Izvor Kolencev kaže na ta kraj.⁷³

Eberhard se imenuje najprej po Mekinjah, je pa že 1284 v Ljubljani v poslovni kupoprodaji s Križniškim redom.⁷⁴ Leta 1300 (januar 1) je v neki ljubljanski zadevi in v družbi soprič Ljubljančanov za pričo Eberhard Colienz, dva tedna kasneje (januar 14) sta pa v Šenčurju pri Kranju za pričo brata Perhtold in Eberhard iz Mekinj, naslednjega leta (1301 junij 15

⁶⁸ Glej rodovnik Podlogarji. — V listinah: Podloger, Pudlauger, Pudleger, Pudloger, Pudlougher, Puodlauger, Poedlauwer, Pudedlinger, Puodleger, Puodiogaer, Puodloger, Puogleger, Pvdlinger, Pvodloger, Pvoedloger, Pvedloger.

⁶⁹ Mitt. des Musealver. f. Krain 18 (1905), 158.

⁷⁰ Primerjati je Mitt. des Musealver. f. Krain 20 (1907), 198, 209, 221; Carniola 1910, 130. — Turjaški urbarji iz 1463, 1484, 1485, pred drugo svetovno vojno na gradu Turjaku.

⁷¹ Mitt. des Musealver. f. Krain 19 (1906), 120.

⁷² Kolenc. Po Koštialu (Dom in svet 1906, 620) ime po rastlini, ki ima latinski naziv *lapsana communis*. — Verjetnejša se mi zdi razlaga: v kolencu smo si, wir sind Vertraute, ali pa kolenče, kolenček, das Schoskind (Pleteršnik I, 422).

⁷³ V listinah: Choliencz, Cholinicz, Colencius, Colentz, Colientz, Colienz, Koliencz, Kohientz, Kolienz, Kolintz, der Kolmiczer.

⁷⁴ 1284 november 8 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

in avgust 20) je v Mekinjah dvakrat za pričo Perhtold imenovan Colienz, leta 1304 (marec 20) pa proda Perhtold s priimkom »Gobentz« dve kmetiji v spodnjih Mekinjah s pristankom svoje žene Leukarte in svojih otrok ter svojega brata Eberharda samostanu v Mekinjah; v tej listini je Perhtoldov brat Eberhard priča in sopečatnik.⁷⁵

V letih, ko so bile te listine izdane, se večkrat omenja Ajzenrik (Eisenricus, Eysenricus, Eysenrech, Eysenreich), ki je sedel na kmetiji pripadajoči gospodom z Gamberka (Gallenberg) in bil upravitelj (amman) ustanoviteljice mekinjskega samostana Elizabete z Gamberka.⁷⁶ Ajzenrik (Eisenreich, Eysenreich) je pa ime, ki nanj naletimo sredi 14. stoletja v vrsti ljubljanskih Kolencev.⁷⁷

Tudi pri mekinjskih Kolencih torej isti pojav kot pri dolenskih Podlogarjih; eden malih viteзов s podeželja, Eberhard iz Mekinj, se naseli v Ljubljani, se imenuje tukaj meščan, je leta 1301 ljubljanski mestni sodnik.⁷⁸ Od njega naprej gre vrsta ljubljanskih Kolencev. Kot pri Podlogarjih, tudi pri Kolencih — od starine viteški rod, ki se tudi kot meščani ženijo v viteških krogih. Nikolaj Kolenc v drugi polovici 14. stoletja ima za ženo eno iz rodu Kozjaških.⁷⁹

V 14. in 15. stoletju se omenjajo v listinah številni Kolenci, nekateri kot ljubljanski meščani, drugi kot vitezi v kranjskem podeželju. Ohranjeni in razpoložljivi podatki ne dovoljujejo, da bi jih točneje genealoško mogli povezati.⁸⁰

Eden ljubljanskih Kolencev, »Colencius de Laymbacho« je od 1357 v vojaški službi beneške republike. V znamenitem miru, sklenjenim februarja 1358 v Zadru med Ogrsko-Hrvatsko in Benetkami, je poleg Ulrika in Rihemberka naveden kot pristaš Benečanov tudi »Kolenc«. Ker je napadel nekega po Istri potujočega beneškega plemiča, je 2. novembra 1359 beneška vlada razpisala na glavo »ničvrednega izdajalca« (nequam proditor) Kolenca iz Ljubljane nagrado za tistega, ki ga ubije ali pa živega izroči.⁸¹

Podlogarji in Kolenci so primer domačega plemstva, katerega pripadniki se naselijo v mestu Ljubljani, postanejo in se imenujejo njeni meščani, pridobijo v mestu nepremičnine, stopajo v rodbinske zveze z drugimi meščani in jih skupaj z nekaterimi med njimi moremo šteti v vrste patricijev. Kot v mnogih drugih srednjeveških mestih so tudi v Ljubljani člani mest-

⁷⁵ Fr. Schumi, Archiv f. Heimatkunde 2, 243, 254, 257, 265. — Gobentz v listini iz leta 1304 je paleografsko zelo lahko razločljivo napačno branje mesto Colentz.

⁷⁶ 1300 oktober 9, 1301 junij 15, 1301 avgust 20, 1304 marec 20, 1304 avgust 4, 1304 avgust 28 (Fr. Schumi, Archiv f. Heimatkunde 2, 247, 254, 257, 265, 268, 269).

⁷⁷ 1350 maj 4 (Pettenegg, Die Urkunden... Centralarchives, n. 1236), 1359 marec 12 (Grad. za zgodovino Ljubljane).

⁷⁸ 1301 maj 20 (Grad. za zgodovino Ljubljane), 1301 avgust 1 (Fr. Schumi, Archiv f. Heimatkunde 2, 256).

⁷⁹ 1382 maj 13 (Mitt. des Musealver. f. Krain 19, 1906, 120).

⁸⁰ Glej rodovnik in seznam Kolencev ter ondi navedene listine; na nekatere me je opozoril tov. arhivar B. Otorepec.

⁸¹ G. di Sardagna v Archivio Veneto 13, 286 in v Archeografo Triestino, nuova serie, 7 (1880—1), 27 dalje; J. Zahn v Archiv für österr. Geschichte 56 (1877), 235, op. 2 — Colentius v listinah o zadrskem miru 1358 februar 18 in 25 (Š. Ljubič v Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 3, 371, 380).

nega patriciata po izvoru tako meščani (cives, purger) kot vitezi (milites, ritter).

Plemiče-meščane v Ljubljani moremo, če se omejimo na našo severno soseščino, vzporediti s primeri iz Koroške in Štajerske. V Šentvidu ob Glini je sin plemiča meščan; v Brežah (Friesach) je ena veja iste rodbine plemiška, druga meščanska; v Gradcu se eden plemiškega rodu gospodov po Gradcu imenovanih imenuje sredi 13. stoletja meščan.⁸² Za kasnejšo dobo navajam za Ljubljano **Paradajzarje**, ki jih najdemo v vrstah meščanov, potem pa zopet med plemiči.

Paradajzarji ali Paradisi so po izvoru Korošci. Od 1192 moremo slediti v listinah viteze s priimkom Paradisus, Paradis, Parades, Pardis in pod.⁸³ Paradeis je kraj, ki ga je iskati blizu Stocklitzja jugovzhodno od Trga (Feldkirchen) na Koroškem. Paradajzarji se na Koroškem omenjajo še 1284.⁸⁴ V 15. stoletju pa se pojavljajo v Ljubljani meščani s priimkom Paradis, Paradeiser: Tomaž (1414) in njegovi sinovi Jurij (1431, 1434, 1453), Miha (1424) in Nikolaj (1431, 1461).⁸⁵ Jurij je pa že 1446 naštet med kranjskimi vitezi.⁸⁶ Od takrat dalje se Paradajzarji povečini prištevajo zopet k pripadnikom plemiškega stanu, tako na Kranjskem, od 16. stoletja pa tudi na Koroškem, odkoder so od starine doma.⁸⁷ Koroški zgodovinopisec Jakob Unrest pravi v svoji Koroški kroniki, da so Paradajzarji »od starine Korošci« (von Allter Karner); našteva jih pa med tistim koroškim plemstvom, ki je v zadnjih 232 letih odmrlo in prešlo.⁸⁸ Če to število odštejemo od leta ko je Unrest umrl (1500) pridemo v drugo polovico 13. stoletja, ko se Paradajzarji na Koroškem dejansko še omenjajo. Vmes so živeli na Kranjskem in v Ljubljani. V seznamu koroških plemičev iz leta 1446 Paradajzarjev ni, pač pa so v seznamu kranjskih iz tega leta.⁸⁹ Istovetnost koroških Paradajzarjev 13. stoletja z ljubljanskimi meščani-plemiči Paradajzarji potrjuje heraldična upodobitev. Leta 1240 je na grbu koroškega Paradajzarja upodobljena na (heraldični) levi strani navpično razpolovljenega grba-ščita z glavo navzgor se vijoča kača, desna stran

⁸² Fr. Popelka, Untersuchungen zur ältesten Geschichte der Stadt Graz, Zeitschrift des Histor. Vereines f. Steiermark 16 (1919), 284. — Fr. Zwitter, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, Zgodovinski časopis 6/7, 1952-3, 229.

⁸³ Prvič Mon. hist. duc. Car. 3, 531, n. 1388. — Prim. prav tam, 4, 383, n. 2437.

⁸⁴ Mon. hist. duc. Car. 5, 375, n. 583.

⁸⁵ Gradivo za zgod. Ljubljane, 1414 julij 8 (dve listini); Mittheil. des Museal-Vereins f. Krain 1 (1886), 252; F. Komatar v Jahresbericht realke v Ljubljani za 1903/4, 27; Pettenegg, Die Urkunden des ... Centralarchives, 504, 514, n. 1894, 1924; J. Chmel, Geschichte Kaiser Friedrichs IV, 1, 498 (39). — Mixe (Miha), 1424 (Trst, Archivio diplomatico, Vicedominaria 31, fol. 53, v Mestni biblioteki v Trstu, B. O.). — Nicla Paradis, burger v Ljubljani, njegov brat Jorg, 1431 marec 7 (listina v Drž. arh. na Dunaju, B. O.). — Vicedomski urbar iz leta 1496, v Državnem arhivu v Ljubljani.

⁸⁶ Valvasor, Ehre XV, 349.

⁸⁷ Erläuterungen zum Historischen Atlas der österr. Alpenländer I/4, 90.

⁸⁸ Chronicon Carinthiacum, ed. Hahn, Collectio monumentorum, I (1724), 532.

⁸⁹ Glej opombo 86 in knjigo A. Weiss, Kärnthens Adel bis zum Jahre 1300, 166 dalje.

je pa razpolovljena povprek na dve polji.⁹⁰ Isto heraldično upodobitev najdemo v sestavljenih grbih kranjskih Paradažzarjev, ki nam jih sporoča Valvasor.⁹¹

Kakor so se nekateri plemiči pomeščanili, tako so se nasprotno nekateri meščani povzpeli v vrste plemstva. Zgoden primer za to so ljubljanski Schnitzenbaumerji. Ulrik Schnitzenbaumer (Snicenpaumaer, Snitzenpawmer) je v prvih desetletjih 14. stoletja imenovan meščan in se v listinah navaja kot priča sredi med meščani.⁹² V neki listini njegovih sinov (1328) je večina prič meščanskega izvora.⁹³ Lorenc Snitzenpawmer pečati 1376 listino, ki jo je izdal ljubljanski meščan.⁹⁴ Sredi prve polovice 15. stoletja je pa eden Schnitzenbaumerjev plemeniti (edler) in 1446 je naštet med kranjskimi vitezi.⁹⁵ Med drugim so bile nedvomno rodbinske zveze, ki so pripomogle meščanski rodbini do dviga v plemiški razred. Okoli 1360 ima eden Schnitzenbaumerjev za ženo Katarino, hčerko Nikolaja z Mehovega.⁹⁶

Takih zvez med plemiči in meščani je bilo mnogo. Marsikateri premožen ljubljanski meščan je bil brez dvoma bolj veljaven kot pa reven podeželski mali plemič. Kot kmeta vleče tudi malega podeželskega plemiča v mesta želja po ugodnejšem in udobnejšem življenjskem položaju. Premožni in ugledni meščani-patriciji, že po svojem položaju blizu plemičev, se možijo in ženijo v plemiških vrstah. V 14. stoletju prednjačijo v tem Porgerji. Iremgart, hčerka Nikolaja Porgerja, ima za moža viteza Merchela z Iga.⁹⁷ Jakoba Porgerja žena je bila Mazza iz tirolskega Schrofensteina in Henrik iz Schrofensteina, s katerim je bil Jakob 1327 in 1328 v poslovnih zvezah, je bil prejkone Mazzin oče ali pa brat.⁹⁸ Schrofensteini so bili vitezi Tirolsko-Goriških.⁹⁹ Jakoba Porgerja sin Francišek ima za ženo Katarino iz Mengša.¹⁰⁰ Gregorja Porgerja žena je Elizabeta, hči viteza Veidla s Pšate.¹⁰¹ Podlogarji in Kolenci imajo žene iz viteškega rodu Kozjaških.¹⁰² Ena iz meščanskega rodu »pred vrati« je žena viteza Greifa iz Kolovrata.¹⁰³ Ena hčera meščana Frankota iz Ljubljane ima za moža kranjskega viteza Henrika Leimtascha.¹⁰⁴ Meščan Nikolaj »pred vrati« ima

⁹⁰ Mon. hist. duc. Car. 4, 276, n. 2197. — A. Weiss, Kärnthens Adel bis zum Jahre 1300, 109 (opis grba z navedbo heraldičnih barv).

⁹¹ Valvasor, Ehre, IX, 78, 83, 92, 108.

⁹² 1308 marec 30 (Gradivo za zgodovino Ljubljane), 1309 maj 25 (Gradivo za zgodovino Ljubljane), 1323 oktober 16 (Mitt. des Musealver. f. Krain 18, 139).

⁹³ 1328 maj 22 (Mittheil. des histor. Vereines f. Krain 1860, 98; Gradivo za zgodovino Ljubljane).

⁹⁴ 1376 julij 22 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

⁹⁵ 1427 junij 19, Wilhelm der Snitzenpawmer (Gradivo za zgodovino Ljubljane). — Valvasor, Ehre XV, 348.

⁹⁶ Valvasor, Ehre VIII, 699.

⁹⁷ 1326 julij 22 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

⁹⁸ 1327 julij 4, 1327—8 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

⁹⁹ Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 1, 238. Schrofenstein je ime gradu pri Landecku na Tirolskem.

¹⁰⁰ 1322 oktober 27 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

¹⁰¹ Elizabeta, hči viteza Veidla s Pšate (B. O.).

¹⁰² Glej zgoraj stran 17, 18 in op. 71 in 79.

¹⁰³ 1359 marec 12 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

¹⁰⁴ 1308 december 21 (Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 35, 53).

za ženo Geysel, ki je bila hči viteza Gundakarja iz Blagovice, po moževi smrti pa opatica v samostanu klarisinj v Loki.¹⁰⁵

Odkod so se naselili ljudje v Ljubljano, nam morejo do neke mere povedati priimki, dodani imenom ljubljanskih meščanov in prebivalcev.¹⁰⁶ Priimki te vrste so: Avstrijec (Österreicher), Čeh (Pehaym), Oger (Vnger), Bavarec (Payer), Korošec in Tržačan (Triester).¹⁰⁷ Po raznih krajih Kranjske in sosednjih dežel so označeni ljubljanski meščani in prebivalci. Imenovani so po Blatni Vasi pri Ljubljani (Symon von Ges),¹⁰⁸ Rudniku pri Ljubljani (Sima von Rudnickh),¹⁰⁹ Ihanu (Magret Jauchin),¹¹⁰ Dolu (Lustaller) pri Ljubljani,¹¹¹ (Škofji) Loki (Paul »der Haynna«, in pod.),¹¹² Moravčah (Niclas Marauser),¹¹³ Kočevju (des Kotschewer wittib),¹¹⁴ Ložu (Michel von Los),¹¹⁵ Mokovem pri Trstu (Marincze von Mukaw),¹¹⁶ Pušji vesi - Venzona v Furlaniji (Nicolaus de terra nostra Venzoni nunc

¹⁰⁵ Listini 1340 november 23 in december 6, v Drž. arh. na Dunaju. — 1358 november 8 (Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 35, 323). — F. Schumi v Archiv für Heimatkunde 1, 107.

¹⁰⁶ Za nekatere je zbral podatke J. Maček, Prebivalstvo mesta Ljubljane, v srednjem veku po svojih imenih in priimkih, Kronika slov. mest 3 (1936), 160.

¹⁰⁷ Hensel der Österreicher, 1393 december 20, 1395 oktober 22 (Gradivo za zgodovino Ljubljane). — Chuonrat der Pehaym, 1364 marec 31 (M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, 46. op. 192; Gradivo za zgodovino Ljubljane). — Mertel der Vnger, 1385 november 19, 1402 september 2 (Gradivo za zgodovino Ljubljane). — Payer ze Laybach pey sand Hans, 1336 december 20 (Gradivo za zgodovino Ljubljane). — Jursse fleischhakher des Korositsch aidenn (vicedomski urbar 1496 v Drž. arhivu v Ljubljani). — Erasam Triester, 1481 maj 12 (Mittheil. des histor. Vereins f. Krain 1862, 54).

¹⁰⁸ Mittheil. des Museal-Vereins f. Krain 1, 1866, 253.

¹⁰⁹ Vicedomski urbar 1496, v Drž. arhivu v Ljubljani.

¹¹⁰ 1376 december 3 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

¹¹¹ Pavel Lustaler, omenjan od 1427 dalje (v reški notarski knjigi 1438 do 1450 Lustalar). — J. Chmel, Geschichte Kaiser Friedrichs IV., 1, 496—8 (1427 december 28, 1428 junij 25, 1430 oktober 13); Gradivo za zgodovino Ljubljane (1427 junij 19, 1429 januar 5, 1449 april 3); Mittheilungen des histor. Vereins f. Krain 1862, 51 (1427 december 12; 1428 junij 25); listine v Državnem arhivu na Dunaju (1427 junij 20, 1428 junij 25); Mittheilungen des Museal-Vereins f. Krain 1, 1866, 248; S. Gigante v Monumenti di storia Fiumana 2 (1912), 60, 123, 176, 206, 254, 259, 264, 278, 279, 359; isti v časopisu Fiume 1931, 7, 50, 116; M. Zjačić v Vjesniku Državnog arhiva u Rijeci 3 (1955-6), 96, 168, 217, 218, 256, 275, 311, 320, 337. — Poleg Pavla Lustalerja se v 15. stoletju omenjajo še Lustalerji: Ambrož (Monumenti di storia fiumana 2, 7, 81 — 1437-8), Mertt (Mittheilungen des Museal-Vereins f. Krain 1, 1866, 253) in Hieronim (1493 november 15, 1494 maj 9, listini v Državnem arhivu na Dunaju).

¹¹² Gradivo za zgodovino Ljubljane, 1420 september 25, 1426 november 19, 1427 november 24, 1449 julij 20; Pettenegg, Die Urkunden... Centralarchives, 473, n. 1795, 488, n. 1844 (1421 julij 4, 1428 julij 4); Mittheilungen des Musealvereins f. Krain 20 (1907), 239 (1446 marec 21); F. Komatar v Jahresbericht ljubljanske realke za 1903/4, 24 (1435 november 28).

¹¹³ Mittheilungen des Museal-Vereins f. Krain 1 (1866), 254.

¹¹⁴ M. Zjačić v Vjesniku Državnog arhiva u Rijeci 3 (1955-6), 202, 203, 204, 309, 320 (Matej Kočevar v letih 1448 do 1450). — Kočevarjeva vdova, vicedomski urbar iz 1496 v Državnem arhivu v Ljubljani.

¹¹⁵ 1379 oktober 28 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

¹¹⁶ 1395, oktober 22 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

habitans in Laybaco),¹¹⁷ pa Šentvidu (Görg von Sand Veyt)¹¹⁸ in Glanhofenu (Glanhofer) na Koroškem.¹¹⁹ Te navedbe se bi dale še pomnožiti. Johannes, sin slikarja Friderika iz Beljaka in tudi sam slikar, se je preselil v Ljubljano in pridobil tukaj meščanstvo. Kot ljubljanski meščan oziroma Ljubljančan se omenja v letih 1443 in 1453.¹²⁰

Mihela iz Loža hčerka Katarina je imela v mestu Ljubljani hišo, je pa še vedno označena kot podložna grofu Frideriku z Ortenburga, ki mu je Lož takrat pripadal.¹²¹ Spada pač v vrsto tistih kmečkih podložnikov, ki so se, nedvomno v velikem številu, doseljevali v Ljubljano. Meščan je mogel biti tudi nesvoboden podložnik.¹²²

Meščani **Petschacherji** so se v Ljubljano naselili iz Kamnika. Med 1428 in 1458 je bil v Kamniku meščan in vsaj 1458 na bližnjem Perovem gospodar Lenart iz tega rodu. Njegov vnuk Erazem je sicer še vedno gospodar na Perovem, hkrati pa tudi meščan ljubljanski.¹²³

Prvi »Hrovat« v Ljubljani je v neki listini iz leta 1437 med pričami navedeni »Anton Krabat« iz Senja, ki pa se je v Ljubljani mudil le začasno.¹²⁴ Najstarejši meni znani ljubljanski meščan in Ljubljančan s priimkom »Hrovat« je Gašpar Hrovat (Krabath, Krabatt, Krabat, Krobat, Krobath), ki se omenja med 1480 in 1498 in je bil v tem razdobju večkrat v Ljubljani mestni sodnik.¹²⁵ Ta leta se skladajo s časom, ko se vobče na Slovenskem začenja pojavljati priimek Hrovat, ki ga imajo največ prebegi pred Turki iz hrvatskih dežel, pa njihovi potomci.¹²⁶ K priimkom te vrste je navesti za 15. stoletje še Ybana Besiacka, posestnika v ljubljanskem Krakovu, kmeta pri Šentjanžu s priimkom Turkgh (1490) in ljubljanskega meščana Martina Turka (1491).¹²⁷

Za nekatere Ljubljančane se dá dognati, da so se v naše mesto priselili v 15. stoletju iz Bavarske.

V prvi polovici in sredini 15. stoletja je živel v Ljubljani rodbina **Stautheimer**. Po izvoru je bila iz mesta Oetting na Bavarskem. Henrik Stautheimer je bil klerik salzburške dieceze, cesarski javni notar (1421),

¹¹⁷ Akti notarja Gubertina de Novate v Notarskem arhivu v Vidmu, fasc. 11 (po Šumičevem prepisu v Državnem arhivu v Ljubljani, B. O.).

¹¹⁸ 1376 marec 25 (Mitteilungen des Musealvereins f. Krain 19, 1906, 107).

¹¹⁹ Hans Glanhofen, od 1478 dalje (prva listina 1478 januar 25, v Državnem arhivu na Dunaju).

¹²⁰ Fr. Stele v Monumenta artis slovenicae 1, 9 (z literaturo).

¹²¹ 1379 oktober 28 (Gradivo za zgodovino Ljubljane).

¹²² Hans Planitz, Die deutsche Stadt im Mittelalter (1954), 255.

¹²³ Lenart: Fr. Kidrič v Slov. biografskem leksikonu 2, 329 in B. Otorepec v Kamniškem zborniku 1956, 81. — Erazem: Izvestja Muzej. društva za Kranjsko 6 (1896), 137 (1477 julij 4); Mittheil. des histor. Vereins f. Krain 1862, 54; listini 1481 april 5 in 1482 julij 27, v Državnem arhivu v Ljubljani.

¹²⁴ Pettenegg, Die Urkunden... Centralarchives, n. 1926.

¹²⁵ J. Maček v Kroniki slov. mest 3 (1936), 160, 161. — Listine 1480 marec 18, 1484 marec 19, 1487 december 14, 1490 september 13, 1492 maj 7, 1492 julij 15, v Drž. arhivu v Ljubljani. — 1485 november 5 (Mittheil. des histor. Vereins f. Krain, 1862, 54). — 1481 julij 23, 1482 januar 6, 1487 marec 12 (Carniola 1910, 235, 236, 237). — 1491 avgust 27 (G. Rant, Die Franziskaner der österreichischen Provinz, 99). — Caspar Krabat (urbar Nemškega viteškega reda 1490, v arhivu tega reda na Dunaju). — 1498 september 7 (listina v Škofijskem arhivu v Ljubljani).

¹²⁶ M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3, (1954), 98.

¹²⁷ Urbar Nemškega viteškega reda 1490, v arhivu tega reda na Dunaju.

nato sodnik v mestu Bruck na Litvi (jugovzhodno od Dunaja, 1429) in že takrat meščan ljubljanski. V Ljubljani sledimo Henrika Stautheimerja kot bogatega hišnega in zemljiškega posestnika do leta 1460. S svojo ženo Katarino je 1449 ob svoji hiši na Bregu v Ljubljani ustanovil cerkvico sv. Klemenca in Fridolina.¹²⁸ Henrikov brat je bil Friderik (umrl pred 23. junijem 1438), kanonik v bavarskem Freisingu in župnik v freisingškem Hainburgu ob Donavi pod Dunajem. Henrikova sestra Katarina, žena ljubljanskega meščana Jurija Maurerja, je tudi imela nepremično in hišno posest v Ljubljani. Jurij Stautheimer — mogoče Henrikov sin — je bil kaplan pri omenjeni cerkvi na Bregu, Stautheimerjevi ustanovi.¹²⁹

Iz Nürnberga je bil ljubljanski prebivalec Bartolomej Parunger (1445).¹³⁰ Po Memmingenu, mestu jugozahodno od Augsburga na Bavarskem, se imenuje 1452 ljubljanski mestni sodnik Hanns Memynger in ob istem času meščan Liennhart Meminger.¹³¹ Matej iz Passava na Bavarskem je oče Johannes, leta 1500 javnega notarja v Ljubljani.¹³²

V teritorialnem oziru mnogo bolj na široko segajo priimki po krajih pri tistih, ki so v našem mestu opravljali razne funkcije, ne imenujejo se pa in jih tudi ne štejemo med ljubljanske meščane. Opravljali so povečini svoje funkcije več ali manj začasno in se v Ljubljano navadno niso za stalno naselili. Primerov za to vrsto »Ljubljančanov« bi mogli navesti dolgo vrsto, zlasti še, če bi semkaj prišteli vse tiste, ki so s službenim sedežem v Ljubljani opravljali razne deželne službe in posle, na primer vicedome Kranjske in Marke, »deželne pisarje« (landschreiber), upravitelje celjskih grofov itd.

Svetnim funkcionarjem je dodati cerkvene, ki jih po pravilu ni šteti med prave meščane. Arhidiakoni Kranjske in Marke s sedežem v Ljubljani, ki jih je semkaj odredal oglejski patriarh, pa župniki ljubljanski so pogostokrat tuji. Tuji izvor je zlasti očiten pri višji, pogosto menjajoči se cerkveni hierarhiji, zlasti še po ustanovitvi ljubljanske škofije (1461).

Zlasti mnogo iz raznih krajev prispelih ljubljanskih stanovalcev je bilo med pripadniki redovnih naselbin, ki so bile do 16. stoletja v Ljubljani tri: križniška, frančiškanska in avguštinska. Značaja redovnih naselbin odgovarja, da so bili njihovi pripadniki od vsepovsod. Križniki na primer

¹²⁸ M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, 17.

¹²⁹ Listine o Stautheimerjih. — Listine v Drž. arhivu na Dunaju: 1429 januar 4, 1429 maj 13, 1434 oktober 25 (tudi Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 71), 1437 april 7, 1438 junij 23 (tudi v Gradivu za zgodovino Ljubljane); 1449 marec 24, 1449 maj 9 (dve listini), 1449 junij 10, šest prepisov listin iz 1448 in 1449, 1449 julij 24, 1449 julij 25, 1449 avgust 5, 1458 februar 17, 1460 januar 30, 1460 februar 18. — Listini v Škofijskem arhivu v Ljubljani: 1438 januar 7 in 1449 julij 20 (obe tudi v Gradivu za zgodovino Ljubljane). — Listina 1453 september 3, v prepisu iz 19. stol. v Deželnem arhivu v Gradcu. — Izvestja Muzej. društva za Kranjsko 6, 1896, 135 (1455 junij 25). — Mittheilungen des Musealvereines f. Krain 14, 1901, 67 (1451 november 13). — F. Komatar v Jahresbericht ljubljanske realke za 1903-4 (1435 november 28). — Mittheilungen des Musealver. f. Krain 20, 1907, 211, 213, 217, 219, 234, 236 (listine: 1433 julij 20, 1436 julij 31, 1437 januar 28, 1445 julij 6).

¹³⁰ Časopis Fiume 9 (1931), 37.

¹³¹ Mittheilungen des Museal-Vereins f. Krain 1 (1866), 249. Carniola 1910, 22.

¹³² Pettenegg, Die Urkunden... Centralarchives, n. 2242, 2244, 2245, 2246.

se v razdobju od 13. do 15. stoletja imenujejo po Chebu na Češkem, Tropavi v Šleziji, Schrotensteinu in Zwettlu na Nižjem Avstrijskem, Wimpfenu na Württemberškem in še po drugih krajih.¹³³ V ljubljanskem frančiškanskem samostanu so v zadnjih letih 15. stoletja živeli redovniki, ki so bili doma iz Ljubljane, Kamnika, Kočevja, Gorice, s Koroškega, iz Avstrije in Benetk.¹³⁴

V našo obravnavo o izvoru starejšega prebivalstva Ljubljane smo mogli zajeti le sorazmerno majhen del Ljubljančanov v razdobju od 12. do 15. stoletja. Iz virov nam je po imenih in priimkih znanih ljubljanskih meščanov in drugih prebivalcev tega mesta neprimerno veliko več, kot smo jih v naši razpravi obravnavali ali jih vsaj omenili. Pri zelo številnih Ljubljančanih imena, priimki in drugi podatki ne dopuščajo dognati njihov izvor in sorodstvene zveze.

Zelo veliko število je bilo tudi tistih, ki niso bili meščani v ožjem pomenu (*cives*, *purger*, *burger*), ki niso bili upravičeni izdajati in prejemati listine, pa tudi niso v njih navedeni, bodisi kot priče, sopečatniki ali drugače. Imen teh raznih mestnih stanovalcev, tujcev, služabnikov, delavcev v obrti, gostačev, dninarjev itd., pa tudi nižje duhovščine in redovnikov v samostanih, listine starejše dobe navadno ne navajajo, ali pa le bolj po slučaju in poredkoma. Šele od konca 15. stoletja dalje teko viri, ki v večjem številu omenjajo po imenih in priimkih tudi pripadnike teh slojev ljubljanskega prebivalstva v srednjem veku.

Že zgodaj so se v Ljubljano naseljevali in nastanjevali, za stalno ali pa začasno, pripadniki plemiškega razreda. Nekateri so se tukaj tudi pomeščanili, kar smo že povedali, drugi so opravljali začasno razne funkcije in službe, tretji so se celo pomogli in poženili v meščanskih krogih. Vrsta domačih in tujih plemičev je pa pridobila v mestu in njegovem najbližjem območju tudi nepremičnine.

Če povzamemo naša izvajanja, bi o izvoru in sestavi ljubljanskega prebivalstva v razdobju od 12. do 15. stoletja dejali v glavnem naslednje:

1. V prvi dobi, od srede 12. do srede 13. stoletja, so po imenu znani »Ljubljančani« predvsem pripadniki plemiškega razreda, vitezi in drugi, ki so v zvezi s takratnimi gospodarji Ljubljane, Spanheimi, prišli in se naselili v Ljubljani in njeni okolici. Rodu Nussberg—Hrušica—Ljubljana gre med njimi večji pomen.

2. V 13. stoletju se imenuje Ljubljana menjaje trg (*forum*) in mesto (*civitas*). Mesto na novcih iz ljubljanske kovnice iz dobe okoli 1220; v dveh listinah pa, ki sta iz istega leta (1243), enkrat — in to po času prvič — trg, enkrat — in to po času v listinah prvič — mesto.¹³⁵ V drugi polovici 13. stoletja se omenjajo prvi meščani Ljubljane (*cives*, *purger*). Prva znana

¹³³ Heinrichus de Eger, 1301 april 20 (Schumi, Archiv f. Heimatkunde 2, 253). — Henrik iz Tropave, 1336 april 16, 1337 februar 2, umrl pred 1358 februar 15 (Petteneegg, Die Urkunden..., n. 1116, 1122, 1321). — Chunradus de Zwettel, 1301 april 20 (Schumi, Archiv f. Heimatkunde 2, 253). — Heinrichus dictus Scroetenstainer, 1321 februar 16 (Mitt. des Musealvereins f. Krain, 13, 52). — Johann der Swab, 1349 februar 2, 1350 maj 4, 1350 julij 20 (Mittheil. des histor. Vereins f. Krain 1860, 98; Petteneegg, Die Urkunden..., 324, n. 1236, 1238). — Hans von Wimpfen, 1405 (Petteneegg, Die Urkunden..., 436, n. 1658, 1659).

¹³⁴ Izvestja Muzej. društva za Kranjsko 3 (1893), 62.

poimenska omemba meščana je iz leta 1265. Segi še v dobo Spanheimov, in se vključuje v sto let trajajoči dotok »Ljubljancev« s Koroškega, za časa, ko so bili Spanheimi tudi sicer pospeševalci kolonizacije v bližnji okolici Ljubljane. Kot prvi po imenu znani »Ljubljanci« je tudi prvi po imenu znan ljubljanski meščan iz koroškega, Spanheimom podrejenega viteškega rodu (gospodje iz Krnosa).

3. Za približno stoletno dobo, od konca oblasti Spanheimov v Ljubljani (1269) pa do okoli leta 1370, ko si je Ljubljana pridobila avtonomijo s svojim sodnikom, so za naše mesto značilne maloštevilne, ugledne in premožne rodbine, ki jih moremo imenovati patricijske. F. Gestrin je o njih razpravljal, zlasti o funkcijah, ki so jih opravljali v službi deželnega kneza in mesta, o njihovi pravici pečatenja, o pridobivanju zemljiške posesti po njih in o pomenu, ki ga imajo ti patriciji za razvoj in nastanek ljubljanske avtonomne mestne uprave. Gestrin šteje med ljubljanske patricijske rodbine te dobe: Frankotov rod, Porgerje, Kolence, Šentpeterčane, Podlogarje, Perka, rodbino »Pri vratih« in Watmangerje.¹³⁵ Za nekatere teh smo mogli dognati njihov izvor. Ta kaže: a) na dotok iz italško-furlanskega območja, b) na dotok iz vrst domačega in priseljenega plemstva. V prvega je šteti Porgerje in Frankotov rod, a dodati jim je še Aglerje. Iz domačega plemstva so Kolenci in Podlogarji. Watmanger pomeni to kar suknar, prav suknarji pa so se povzpeli pogostokrat v vrste patricijev;¹³⁷ enako tudi bankirji, ki so poleg židov in Florentincev v tej dobi v Ljubljani Porgerji in Frankotov rod. Razdobje okoli 1270 do okoli 1370 je tudi čas, ko so se v naše mesto naselili Židi (1327). Koliko je bilo dotoka in odkod je potekal iz domačega kmečkega podeželja, tega nam viri ne dovoljujejo dognati, moral pa je biti že pomemben.

4. V naslednjem obdobju, od okoli 1370 pa do konca 15. stoletja se dotok meščanstva in drugega prebivalstva v Ljubljano močno pomnoži in razširi zlasti na dežele na severu. Območje dotoka sega do Avstrije, Bavarške in Češke, seveda ob stalnem prilivu domačega prebivalstva s podeželja. Po številu množeča se slovensko oblikovana imena in priimki kažejo, odkod je to prihajalo, oziroma kakšno je bilo po narodnostni pripadnosti. Le sorazmerno maloštevilna, socialno in materialno kajpak višje, stoječa plast ljubljanskega prebivalstva v srednjem veku je bila neslovenskega izvora. Dotoka iz furlanskih in primorskih krajev v Ljubljano v drugi polovici 14. in v 15. stoletju iz virov skoraj ni zaznati; nasprotno, mogli bi sestaviti seznam Ljubljancev, ki v tem času niso le po poslovnih opravkih prihajali v primorske in furlanske kraje, marveč se v teh tudi za stalno naselili. S politično ekspanzijo Habsburžanov, usmerjeno od severa na jug proti

¹³⁵ Ljubljana — civitas, na novcih (F. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku, Zgodovinski časopis 5, 1951, 192 dalje). — Ljubljana — civitas, listina 1243 april 13 (R. Puschnig v časopisu Das Joanneum 1, 1940, 143, sedaj tudi v Gradivu za zgodovino Ljubljane). — Ljubljana — forum, listina 1243 (Fontanini, kodeks Miscellanea, II, sign. 647, str. 342, v Državnem arhivu v Benetkah).

¹³⁶ F. Gestrin v Zgod. časopisu 5 (1951), 195.

¹³⁷ F. Gestrin, 196 op. 39, 206. — H. Planitz, Die deutsche Stadt im Mittelalter, 261. — Watmanger je tudi priimek meščanov v Gradcu (A. Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, 233).

morju v drugi polovici 14. in v 15. stoletju, gredo tudi premiki prebivalstva v tej smeri.

5. Med meščanstvo Ljubljane v ožjem pomenu ni šteti v njej bivajočega duhovništva in plemstva. Duhovništvo je po svojem sestavu glede na izvor kaj različno, glede na bivanje v mestu pa podvrženo močnim fluktuacijam. Pripadniki plemiškega razreda pa prihajajo v Ljubljano, ali kot več ali manj občasni funkcionarji v raznih službah, ali z možnostjo oziroma ženitvijo v meščanskih krogih, ali pa se v mestu začasno in pa tudi za stalno naselijo, kjer nekateri pridobijo oziroma imajo tudi nepremično imetje.

6. Zelo težko je zajeti v proučevanje strukture ljubljanskega prebivalstva vse tiste, ki jih niso šteli med meščane v ožjem pomenu besede, plemiče in duhovništvo, pa razne tujce, dninarje, gostače, delavce v obrti in tako dalje. Šele od konca 15. stoletja pritekajo viri, ki nam v večjem številu navajajo njihova imena.

RODOVNIKI

KRATICE

- AH, F. Schumijev Archiv für Heimatkunde.
FRA, Fontes rerum Austriacarum.
GMD, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 13 (1932), razprava: Jos. Žontar.
Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije.
Gr., Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev.
Gr. Lj., Božo Otorepec, Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku.
MC, Monumenta historica ducatus Carinthiae.
MHVK, Mittheilungen des historischen Vereins für Krain.
MMVK, Mitteilungen des Musealvereines für Krain.
Pettenegg, G. Pettenegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives in Wien, I, 1887.
UBSt., J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark.
ZC, Zgodovinski časopis 5 (1951); razprava: Ferdo Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku.
nj., njegov, njegova.
u., umrl, umrla.,

NUSSBERG—HRUŠICA—LJUBLJANA

Rajnvik iz Ljubljane—Hrušice 1230 avg.-
1232 30/5 (Gr. 5, 523) — 1243 13/4
(Das Joanneum 1, 144=Gr. Lj.)

sin?:

Rudger-Rudelin

iz Nussberga: 1227 (MC 4, 1927), iz Ljubljane-Hrušice: 1239 28/1 (Gr. 5, 705) do
1270 7/8, 13/8, 22/8 (MC 5, 39)

Rajnvik iz Ljubljane-Hrušice, 1267 20/2
(MC 4, 2923), 1268 16/1 (AH 1, 27), 1275
(Marian, Austria sacra 7, 376)

sin?

Rudelin s Prul, 1328 maj 22 (Gr. Lj.)

Konrad

iz Nussberga: 1236 (MC 4, 2116), 1239
(MC 4, 2170)
iz Hrušice: 1249 15/5 (UB St. 3, 111)
do 1264 27/4 (MC 4, 2834)

1
2
3

šek

Francisco

Nikolai

Lenart

Urmqart

Jakob

Vitalis

Gregorli (Grözzel)

Marjeta

Frančišek

Hansel
1374 24/8, 1383 13/1
(oboje Gr. Lj.)

Hansel

Lenart.

1911. j. žena Katarina, 1431
23/4 (listina v arhivu
franciškanskega samo-
stana v Ljubljani)

AGLERJI**Albo iz Ljubljane**

u. pred 1293

(gl. str. 13)

Veriand (Guariendus) Agler

1300 1/1, 1309 9/2, 1336 20/12

(gl. str. 13 in op. 38)

| ?

Nikolaj Agler

1328 17/8 — 1340 5/11

(gl. str. 13 in op. 39)

Alber

1300 1/1 — 1306 13/. Podatkom v ZČ 5, 203, op. 104, je dodati 1306 13/5 (Gr. Lj.).

Nj. žena **Agneza**, 1305 28/5 (AH 2, 271, n. 101), 1306 13/5 (Gr. Lj.)**Tomaz Agler**

1362 10/8, 1363 24/8,

1368 19/1

(gl. str. 13 in op. 40)

Leonart

1362 10/8

(gl. str. 13 in op. 40)

FRANKOTOV ROD**Frankot**v Ljubljani že pred 1291/2 — omenja se do 1309 9/2. Nj. žena **Margareta**, 1308 30/3**Lenart**

1308 30/3, 1308

21/12

Veriand

1308 30/3

hči,nj. mož: **Henrik »der****Leimtasch«** 1308

21/12

Jurij (Görg)

»der Frankut«, ver-

jetno Frankotov sin,

u. pred 1385 24/2

Podatki o Frankotovem rodu v ZČ, 5, 201 in zgoraj stran 15.

Klemen, duhovnik

1385 24/2

PODLOGARJI**Herman**

1297 24/12 — 1306 13/5, u. pred 1341 12/9.

Podatkom v ZČ 5, 204, je dodati 1306 13/5

(Gr. Lj.)

|

Filip

sin umrlega Hermana 1341 12/9

(MMVK 18, 158)

Eberhard

1300 1/1 — 1321 24/8. Podatkom v ZČ 5, 204, je dodati 1306 13/5 (Gr. Lj.) in 1313

28/12 (Petteneegg, 916, 917). Nj. žena **Jako-****mina**, 1302 1/8

|

Klemen

1321 23/4 — u. pred 1361 7/4. Podatkom v ZČ 5, 204, je dodati 1339 9/5 (MHVK

1860, 98), 1350 14/1 (list. Drž. arh. Dunaj),

1350 13/2 (list. Dr. arh. Dunaj), 1353 24/8

(MMVK 1900, 58), 1361 7/4 (list. Drž. arh.

Dunaj). Nj. žena: **Elizabeta**, 1361 7/4 (list.

Drž. arh. Dunaj)

Hans

1360 9/3 (list. Drž.

arh. Ljubljana),

1361 7/4 (list. Drž.

arh. Dunaj)

Henrik

1361 7/4 (list. Drž.

arh. Dunaj)

Eberhard

1364 27/8 — 1394 23/4. Po-

datku 1382 13/5 (v ZČ 5,

204), je dodati 1364 27/8

(list. v Hofkammerarchiv na

Dunaju), 1385 19/2 (Gr. Lj.),

1385 24/2 (Gr. Lj.), 1394 23/4

(Orožen, Das Dekanat Dra-

chenburg, 535). Nj. žena **Al-****hait** s Kozjaka, 1382 13/5**hči,**nj. mož **Henrik****Gall**, 1382 13/5

KOLENCI

Eberhard			Perhtold		
1284 8/11 — 1312 4/2, u. pred			1300 14/1 — 1304 20/3		
1330 28/2. Podatkom v ZČ 5,			Nj. žena Leukarta		
202, je dodati 1301 10/8,			(glej str. 17, 18.)		
1306 13/5 (oboje Gr. Lj.) in					
1312 4/2 (list. Drž. arh. Du-					
naaj). (Glej tudi str. 17.)					
Konrad	Henrik	Eberhard	Vilbirga	Alheit	Otokar - - -
Vsi 1304 20/3 (gl. str. 17)					1330 28/2 (Bibl. Comunale, Videm, notar. knjiga Gabriela de Cremona II/2, fol. 11')

Nekateri drugi Kolenci

1. Ajzenrik (Eisenreich), 1300 9/10 — 1304 28/8 (str. 18)
2. Leopold, 1345 24/4 (ZČ 5, 202), 1350 13/2 (list. Drž. arh. Dunaj), 1364 24/4 (list. Drž. arh. Dunaj), nj. brat Mert
3. Gaestlein, 1345 24/4 (ZČ 5, 202)
4. Ajzenrik, 1350 4/5, 1359 12/3 (str. 18, glej tudi ZČ 5, 202), nj. brat. Hainzel
5. Hainzel, Ajzenrikov brat, nj. žena Kunigunda, citat pri Ajzenriku pod 4 in 1360 28/6, 1360 4/10, 1364 17/3, vse tri listine v Drž. arhivu na Dunaju
6. Anderl, imenovan lantman, 1364 27/8 (list. v Hofkammerarchiv na Dunaju)
7. Mert, 1364 26/4 (list. v Drž. arh. na Dunaju), nj. brat Leopold
8. Albreht, 1364 26/4 (list. v Hofkammerarchiv na Dunaju)
9. Kolec iz Ljubljane, 1357—1359 (gl. str. 18)
10. Nikolaj, podatkom 1378 14/12 in 1382 13/5 (ZČ 5, 202) je dodati 1376 6/12
11. Martin, 1433 3/3 (ZČ 5, 202)
12. Miha, nj. hči Ana, poročena Rauch, 1445 11/10 (ZČ 5, 202)
13. Hans, 1462 10/5, 1470 20/1 (obe listini Drž. arhiv v Ljubljani)

LES ORIGINES DE LA POPULATION MÉDIÉVALE DE LJUBLJANA

L'auteur étudie les origines et la composition de la population de Ljubljana entre le XIIe et le XVe siècle.

1. Dans la première période qui va du milieu du XIIe au milieu du XIIIe siècle, les habitants de Ljubljana dont nous connaissons les origines sont surtout des chevaliers et autres nobles, venus de Carinthie à la suite des Spanheim qui étaient alors les maîtres de la ville. Parmi ces familles qui se sont fixées à Ljubljana ou dans ses environs, se distingue surtout celle de Nussberg (château en Carinthie) qui avait des biens à Hrušica (village près de Ljubljana) et dans la ville même.

2. Au XIIIe siècle, on donne à Ljubljana tantôt le nom de bourg (forum), tantôt celui de ville (civitas). Dans deux documents de 1243, on trouve une fois — pour la première fois — le terme de bourg, et une fois — encore pour la première fois — celui de ville. Dans la seconde moitié du XIIIe siècle, on mentionne les premiers bourgeois (cives, purger) de Ljubljana. Le premier bourgeois cité nommément dans un document de 1265 appartient encore à l'époque des Spanheim, à cette période de cent ans où les Spanheim colonisaient la ville et ses environs avec des Carinthiens. Comme les premiers habitants de la ville dont les noms nous soient parvenus, ce premier bourgeois est lui aussi d'une famille carinthienne, celle des seigneurs de Krnos — Gurnitz, vassaux des Spanheim.

3. Dans la période suivante qui a duré quelque cent ans, depuis la fin de la seigneurie des Spanheim (1269) jusqu'environ 1370, lorsque la ville obtint l'autonomie avec son propre juge, l'élément caractéristique est représenté par un petit nombre de familles estimées et riches qui peuvent être considérées comme patriennes. Pour certaines, nous avons pu découvrir leurs origines et constater qu'elles descendaient: a) des familles italo-frioulanes, b) de la noblesse du pays ou immigrée. Au premier groupe appartiennent les membres de la famille Agler dont le nom rappelle la ville d'Aquilée, les riches et fameux Porger qui semblent être d'origine frioulane, ainsi que les Frankot. De la noblesse du pays descendent les Podlogar, venus de Podlog en Basse-Carniole, et les Kolenc de Mekinje, près de Kamnik. Les Paradažzar qui descendaient d'une noble famille carinthienne, furent plus tard anoblis de nouveau. Dans la première moitié du XIVe siècle, il se forme dans la ville une colonie des Juifs (1327). Nos sources ne nous permettent pas de constater combien d'habitants étaient d'origine paysanne, bien entendu slovène, ni de quelle région ils étaient venus, mais ce groupe devait être considérable.

4. Au cours de la période suivante, entre environ 1370 et la fin du XVe siècle, l'affluence des bourgeois et d'autres habitants augmente encore. Ces nouveaux habitants sont d'origines plus diverses que leurs prédécesseurs, ils arrivent surtout du Nord, d'Autriche et même de Bavière et des pays tchèques, mais une partie considérable de nouveaux citadins est naturellement formée par des éléments venus de la campagne slovène. Les prénoms et les noms de forme slovène, de plus en plus nombreux, indiquent l'origine et l'appartenance ethnique des nouveaux habitants de la ville. Vers la fin du XVe siècle, on voit beaucoup d'immigrants serbes et croates qui avaient fui devant les invasions turques. Les Frioulans et les gens du Littoral se font plus rares, car dans les sources de la seconde moitié du XIVe siècle et dans celles du XVe siècle on n'en trouve presque aucune trace; on pourrait par contre dresser une liste des habitants de Ljubljana qui voyageaient pour leurs affaires en Frioul et dans le Littoral et qui, souvent, s'y fixèrent. L'expansion politique contemporaine des Habsbourgs, dirigée vers le Sud et vers la mer, eut pour conséquence un déplacement analogue de la population.

5. Si l'on considère la population de Ljubljana d'un point de vue plus strict, il faut faire abstraction de la noblesse et des prêtres habitant la ville. Le clergé est, d'après sa composition, d'origine fort variée, et sa domiciliation dans la ville est soumise à une fluctuation constante. Les membres de la noblesse arrivent dans la ville, soit comme magistrats plus ou moins temporaires, soit par des alliances avec la bourgeoisie; d'autres s'y fixent pour quelque temps ou même d'une manière permanente.

6. Il est fort difficile d'inclure dans l'étude de la structure de la population tous les éléments qui ne font pas partie de la bourgeoisie proprement dite: les nobles et les prêtres, ainsi que divers étrangers, tacherons, domestiques, ouvriers artisanaux, etc. Les sources qui nous transmettent leurs noms ne se font un peu nombreuses qu'à partir de la fin du XVe siècle.

NASTANEK, GOSPODARSKA IN DRUŽBENA PROBLEMATIKA POLICIJSKIH REDOV PRVE POLOVICE 16. STOLETJA ZA DOLNJEAVSTRIJSKE DEŽELE S POSEBNIM OZIROM NA SLOVENSKE POKRAJINE*

Josip Žontar

I.

Prehod iz 15. v 16. stoletje spada v slovenskem zgodovinopisju med slabše raziskana in ne docela pravilno ocenjena razdobja. To velja zlasti za vidik gospodarske in družbene zgodovine.

Kakor je znano, so bile tedaj slovenske dežele po svojem družbenem sestavu in politični pripadnosti obrobni pas nemškega območja.¹ Od Maksimilijana I. (1493 do 1519) so razlikovali v Vzhodnih Alpah dve skupini habsburških dežel: »gornjeavstrijske« (Tirolska in »prednje dežele«) in »dolnjeavstrijske« (Zgornja in Spodnja Avstrija, Štajerska, Koroška, Kranjska s stranskimi, njej priklapljenimi pokrajinami: Krasom, Slovensko Marko, Metliko in avstrijsko Istro) ter Goriška od leta 1500 dalje.² Ker je bil Maksimilijan istočasno vladar nemške države, so se tudi na slovenskem ozemlju — vsaj v malem — morale čutiti ustavne in upravne težnje, ki so se pokazale tedaj na državnih zborih v Wormsu^{2a} (1495), Lindauu (1496/97), Freiburgu (1498) in vedle do sklepov augsburškega državnega zbora (1500), ki je postavil osrednji državni organ (regiment) in razglasil poseben »državni red« (Reichsordnung).³ Stanovi dolnjeavstrijskih dežel so se mogli seznaniti z dogodki v nemški

* Kratice: kranjski dež. ročin = Landshandvest des löbl. Hertzogthums Crain 1598; koroški dež. ročin = Lands Handvest des löbl. Ertzhertzogthums Khärndten 1610; štajerski dež. ročin = Lanndhandvest des löbl. Hertzogthums Steyr 1635; Policeyhandlung = Drž. arhiv na Dunaju, Österreichische Akten, Krain, fasc. 2, rkp. Policeyhandlung in Crain 1553; BKStGQu = Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, Graz; DAS = Drž. arhiv LRS, Ljubljana; MALj = Mestni arhiv, Ljubljana; PM = Zapisniki mestnega sodišča, MALj; Reg. I. = Starejša registratura MALj.; Stan. = Stanovski arhiv, DAS; Vic. = Vicedomski arhiv, DAS; f. = folij; fasc. = fascikel; list. = listina; rkp. = rokopisna knjiga; s. d. = brez navedbe datuma. Ostale kratice kakor v SBL.

¹ A. Kos, Družbeni nazor slovenskih protestantov, Ljubljana 1946, 46.

² B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda III. zv. Ljubljana 1956, 61 sl.

^{2a} H. Wiesflecker, Maximilian I. und die Wormser Reichsreform von 1495, Zeitschrift d. hist. Vereines f. Steiermark 49 (1958) 16, 23, 25 sl., 28 sl.

³ Jos. Segall, Geschichte und Strafrecht der Reichspolizeiordnungen von 1530, 1548 und 1577, Strafrechtliche Abhandlungen herausgegeben von Prof. dr. von Lilienthal, Heft 183, Breslau 1914, 11—42.

državi po poročilih deželnoknežjih komisarjev pri stanovskih zborih, zlasti pa po poročilih stanovskih odposlancev, ki so jih pošiljale posamezne habsburške dežele pogosto na vladarjev dvor in na državne zборе v Nemčijo. Maksimilijan I. je najbrž poslal augsburški »državni red« tudi stanovom dolnjeavstrijskih dežel, ker jih je naslednje leto pozval, naj povedo o njem svoje mnenje.⁴ Omenjeni »red« je nalagal teritorialnim oblastem vrsto novih pomembnih nalog (skrb za red, varnost in blagostanje), za katere so prevzeli tedaj iz sosednjih napredneje urejenih držav (Francoske in Burgundije) naziv »policija«.⁵

Tudi na sestankih stanov (deželnih zborih in dvornih pravdah) posameznih pokrajin, na zborih odposlancev notranjeavstrijskih (Štajerske, Koroške in Kranjske) in petih dolnjeavstrijskih deželnih zborov so v prvem desetletju 16. stoletja obravnavali poleg drugih perečih vprašanj deloma tudi snovi, ki so po širokem pojmovanju dobe sodile med »policijske« zadeve (cerkvene razmere, pravosodje, uprava, javna pravdnost, narodno gospodarstvo in promet). V naslednjem desetletju pa so začeli stanovi zbirati gradivo za »deželni red«, ki naj bi veljal za omenjene skupine dežel. Kako je potekalo to delo v slovenskih deželah, ki nas predvsem zanimajo, ni mogoče podrobneje prikazati. Spodnjeavstrijski deželni arhiv na Dunaju hrani ukaz Maksimilijana I. (1513), ki dovoljuje tamošnjemu stanovskemu odboru, da se začne posvetovati o omenjenem »deželnem redu«.⁶ Zelo verjetno je, da so zastavili precej ob istem času z enakim delom tudi stanovi slovenskih dežel. S temi težnjami nima nič skupnega ljubljanski kriminalni red, ki ga je predpisal Maksimilijan I. leta 1514 za mesto Ljubljano po starejšem tirolskem sodnem redu iz leta 1499. Vsebuje pa tudi nekaj »policijskih« snovi (bogokletje, kršitev deželnega miru [Absager], prepovedano prekupčevanje, uboj).⁷

Osnutek »deželnega reda« so obravnavali posebni, za to izvoljeni stanovski odbori dolnje- in gornjeavstrijskih dežel. V ljubljanskem stanovskem arhivu je ohranjen le drobec omenjenega osnutka, ki obsega tele člene:⁸

1. o bogokletju, priseganju in preklinjevanju,
2. o napivanju (siljenju s pijačo),
3. o zapiranju in kaznovanju plemstva, vladarjevih in plemiških oskrbnikov in služabnikov,
4. o oblekah,
5. o rokodelcih, poslih, dninarjih, pustolovcih in beračih,
6. o cenah hrane in krme ter hlevarini pri krčmarjih in gostilničarjih,

⁴ 6. VII. 1501, list. DAS, BKStGQu 6 (1869) 134 omenja rkp. graškega deželnega arhiva št. 1388 (2. VII. 1500, Reichsordnung zu Augsburg: Kriegs- und Kleiderordnung und andere polizeiliche Bestimmungen).

⁵ Handwörterbuch der Staatswissenschaften, herausgegeben von L. Elster, A. Weber und Fr. Wieser VI. Bd. Jena 1925, 884 sl.

⁶ Spodnjeavstrijski dež. arhiv na Dunaju, Stanovski arhiv, fasc. B-I-1-2 (12. aprila 1513).

⁷ 20. VIII. 1514, Gmunden, V. Klun, Diplomatarium Carnolicum 1. Bd., Laibach 1855, 63—64.

⁸ S. d. Stan. fasc. 394. Osnutek Maksimilijanovega dež. reda obravnava tudi S. Vilfan. Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja, Slov. etnograf II (1949) 27 sl.

7. o gostijah pri porokah, pogrebih, obletnicah, ob rojstvu otrok in botrinstvu ter o bratovščinskih pojedinah,

8. o trgovskih družbah,

9. o napakah potrebnega kupčijskega blaga:

a) volnenega, b) svilenega, c) špecerije, č) slanikov, d) zdravil v lekarnah,

10. o kršiteljih deželnega miru (*Absager*),

11. o cestnih roparjih (*Heckenreiter*),

12. o puškah, ki se same vžigajo,

13. o Škotih in Savojcih,

14. o najemniških vojaki (*Landsknecht in veld*).

Zastopniki kranjskih deželnoknežjih mest so dali nekatere pripombe, ki se tičejo tehle členov:⁹ Za kaznovanje deliktov iz čl. 1 naj bi bil pristojen v mestih in trgih sodnik s svetom, na podeželju pa »sodnik«, vendar ni razvidno, ali so mišljeni sodni organi zemljiških gospodov ali deželski sodniki. Na p i v a n j e preprostih ljudi (čl. 2) naj bi kaznovali po osnutku v mestih z zapiranjem v sramotno kletko. Meščani so predlagali dostavek: kjer takih ni, naj zapro storilce v ječo. Ob zaprtju in izpustitvi naj plačajo po 6 krc. Meščani so terjali zase pravico (čl. 3), da dajo zgrabiti in pripreti plemiča ali njegovega služabnika, ki je zagrešil hudodelstvo zoper meščana ali drugo osebo v mestu oziroma trgu in so ga zasačili pri samem dejanju. Mestna gošposka pa mora sporočiti svoje ukrepe deželnemu glavarju ali deželnemu oskrbniku (*Landesverweser*). Ako ti zaradi zaslišanja in kaznovanja zahtevajo storilca, jim ga morajo mestni organi izročiti. S predpisi o o b l e k i (čl. 4) so se strinjali meščani pod pogojem, da bodo veljali tudi na štajerskem. Kmetom in kmeticam niso pustili, da bi imeli kaj svilenega na oblekah. Zaradi velikega števila b e r a č e v in p o s t o p a č e v, ki so se klatili po deželi z dresiranimi medvedi in psi, lajnarji, vedeževalci, »Jakobovi bratje«, in niso bili vredni ali potrebni miloščine, naj izda vladar strog mandat za izgon (čl. 5). Potrebnim beračem domače dežele pa naj duhovščina izda primerna potrdila. Za h r a n o pri gostilničarjih so predlagali meščani takole tarifo: obed z mesom in 5 jedili naj stane 5 krc., večerja s 4 jedili 4 krc., obed z eno ribo 6 krc., z dvema 7 krc. Te cene morejo veljati le, ako dobe gostilničarji živila pri kmetih po primernih cenah, sicer se ne bodo mogli držati te tarife. Glede na krmo in hlevarino bi bilo primerno, da sčasoma vpeljejo po mestih, trgih in tudi v podeželju enako merico, tako da bi šlo 16 meric na 1 običajni četrtak (*Vierling*). Cena takšne merice naj bi znašala 1 krc., enako hlevarina za konja dan in noč. Če bi se izpremenile cene ovsa, naj pazijo sodniki, da ostane prodajna cena krme zmerna. Gostu, ki je kupil oves po četrtaku, gostilničar ne sme računati več kot 3 krc. preko cene ovsa na tedenskem sejmu (čl. 6). Meščan, ki se je ukvarjal s kupčijskimi posli ali imel znatno premoženje, naj bi smel prirejati poročne g o s t i j e pri 6 mizah in s 6 jedili, meščan s srednjim premoženjem pri 4 mizah in s 5 jedili, rokodelci in drugi preprosti meščani pri 3 mizah in s 4 jedili, enako tudi kmetje. Ob pogrebih

⁹ S. d. Stan. fasc. 394. Poznejša roka je zabeležila letnico 1542, ki pa ne drži.

in obletnicah bi premožen meščan smel povabiti gostov za 4 mize (vštevši pri tem tudi duhovščino), rokodelec in navaden meščan le za 3 mize; ob rojstvih in botrinah premožen meščan ali meščanka za 2 mizi, ostali meščani, pa tudi kmetje in kmetice, le za 1 mizo. Bratovščine so prirejale velike pojedine in povzročale s tem nepotrebne izdatke. Zato naj stanovni predpišejo, koliko gostov smejo te vabiti (čl. 7). Meščani so se strinjali s tem, da posameznim trgovcem in trgovskim družbam ni dovoljeno nakupovati za prekupčevanje na velikih in letnih sejmih blago pred zaključkom sejma; enako ne bi smeli sklepati javnih ali tajnih dogovorov ali pogodb pred sejmom ali med njim, marveč naj bi se prodajalo kupčijsko blago, ki je bilo prineseno na trg, na drobno brez prevare in pošteno do konca sejma (čl. 8). S predpisom o volnenem in svilnem blagu so soglašali, vendar bi se morali kranjski stanovni sporazumeti z ostalimi deželami za enake določbe o merjenju in žigosanju blaga. Trgovcem so očitali, da ne prodajajo špicerije po primerni ceni in take kakovosti, kakor jo dobivajo na velikih trgih v Benetkah, Lisboni, Anversu (Antwerpnu), Lyonu, Frankfurtu ob Menu ali naravnost iz Kalkute. Zato so meščani predlagali, naj sodnik z dvema svetovalcema vsako leto o božiču poizve, kakšna je cena špicerije v Benetkah in koliko znašajo povprečni dobavni stroški. Nato naj pregledajo kramarske in trgovske poslovalnice in se prepričajo o poštenu meri, teži, kakovosti in ceni blaga. Meščani so trdili, da mora biti po stari in obči navadi v enem sodu 1000 večjih ali 1200 do 1300 manjših slaničk. Pokvarjene slanike je treba zapleniti in sežgati (čl. 9).

V dobo tik pred smrtjo Maksimilijana I. spada tudi poskus, da bi uredili glavna sporna vprašanja med zemljiškimi gospodi in njihovimi podložniki ter meščanskimi naselbinami na Kranjskem s pogodbo, ki naj bi nadomestila znani kompromis iz leta 1492.¹⁰ Pri obravnavi, ki je bila v Ljubljani pod vodstvom vladarjevih pooblaščenecv, deželnega glavarja in vicedoma, je postalo očitno, kako močno se je vključil v nekaterih področjih Kranjske podložni kmet v blagovni promet in se uveljavil kot prodajalec in kupec, pa tudi kot samostojen proizvajalec, da mu stara pogodba iz leta 1492 zdaleka ni več ustrezala in tudi mestni zastopniki niso mogli docela vztrajati pri njenih določbah. Zemljiški gospodje so predlagali tole:¹¹

Kmetje ne smejo tržiti z inozemskim blagom, to je s špicerijo, tkaninami, oljem, oblajstjo, milom, galunom, papirjem in podobnim blagom, ki je izrazito trgovskega značaja. Takšno blago bi smeli kupovati le za lastne potrebe. Enako naj bi bilo kmečkim ljudem prepovedano prekupčevati z »grobim blagom«, to je volovskimi, kravjimi, telečjimi, ovčjimi in kozjimi kožami, usnjem, navadno kožuho, janičjimi in kozličkovimi kožami ter kožami divjačine, prekajenimi gnjatmi in bohom, lojem, voskom, medom, žitom, platnom, lodnom, žebli, lingami in podobnimi

¹⁰ 23. III. 1492, F. Komatar, Das städtische Archiv in Laibach, Jahresbericht der Oberrealschule in Laibach für das Schuljahr 1903/04, Laibach 1904, 34—36. Prepisi te listine so tudi v Reg. I. fasc. 37 MALj, Stan. fasc. 78 in 532 DAS. O pomenu pogodbe prim. Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, 51 sl. Prim. še 15. I. 1494, list. DAS.

¹¹ S. d. Stan. fasc. 532 in izvleček s. d. Stan. fasc. 394.

predmeti. Tudi te bi smeli kupovati le za potrebe lastnega gospodarstva. Dalje naj bi jim bilo prepovedano vsako prekupčevanje živine, volov, bikov, kostrunov, prašičev, konj, koz, kozlov, enako nakupovanje katerekoli živine v deželi za prekupčevanje, da bi jo gonili ali vozili iz dežele ali izročali Italijanom, ki prihajajo ponjo ali se z njimi dogovarjali v prekupčevalske namene.

Prepoved naj ne velja za živino, ki jo je zredil kmet na svoji hubi, od katere »odrajuje« dajatve svoji zemljiški gosposki, tudi ne za, prej navedeno blago (volovske, kravje, telečje, ovčje, kozje, janjčje in kozličkove kože, loj, maslo, sir, prekajeno meso in slanino, žito, platno, vosek, med in podobno), ki ga je pridelal ali izdelal na svoji podložniški kmetiji, enako za žito, ki ga je pridobil kmet v zameno za sol. Vse to bi smel nositi in voziti brez ovir na Laško ali drugam.

Kmečkim ljudem nadalje ne bi bilo dovoljeno, da bi zaradi prekupčevanja vozili ali tovorili sladka laška vina n. pr. malvazijo, rebulo, vipavca, iz dežele na Koroško ali Ogrsko, pač pa bi smeli omenjena vina voziti v deželo in jih prodajati v mestih, trgih ali na deželi. Nasprotno bi smeli trgovati z briškim, goriškim, furlanskim in kanalskim vinom, teranom in dolenjcem (Marchwein) v deželi in zunaj nje. Železo ali drugo prej navedeno blago, ki so ga pribarantali za vino ali drugače in ga pripeljali v deželo, naj prodajajo na letnih, tedenskih in žegnanjskih sejmihi v mestih in trgih.

Kmetje bi smeli kupovati zunaj Kranjske vole, konje, krave, kostrune, prašiče in drugo živino oziroma prej navedeno blago in ga gnati ali voziti v deželo, prodajati bi ga smeli samo na mestnih sejmihi. Po starem običaju bi morali počakati s prašiči na sejmu, do tretjega dne. Kolikor ne bi prodali po mestih, bi smeli odpeljati na kmete in tam prodati komurkoli. Kupci živine pa ne bi smeli kršiti gornjih navodil. Samo duhovščina in plemstvo bi smeli kupiti za potrebe svojih hiš živino ali omenjeno blago od kmetov, še preden so dospeli z živino ali blagom do mest ali trgov.

Kmetom je odobreno, da smejo kupovati v podeželju drug od drugega vole, krave, konje, kostrune, mlade prašičke ali drugo živino in blago, ki ga potrebujejo za izboljšanje svojega gospodarstva, morda zaradi gnoja ali druge koristi, vendar se morajo pri tem izogibati vsega, kar bi se dalo tolmačiti kot prekupčevanje. Kmet, ki je zaradi paše, gnojenja njiiv in travnikov ali podobne koristi nakupil čredo 30, 40, 50 do 100 glav prašičkov, kostrunov, kozlov ali koz in jih je želel nato prodati, bi moral to sporočiti meščanom in mesarjem najbližjega mesta ali trga ter jim ponuditi naprodaj. Ni pa dolžan, da žene tako velike črede drobnice na mestne sejme. Ako kmet ne bi našel v meščanski naselbini kupcev, ki bi mu primerno plačali živino, bi jo smel sam ali njegovi posli gnati iz dežele na Laško ali drugam, vendar ne preko 100 glav. Da ne bi prišlo prekupčevanje v navado, ne bi smel kmetovalec, ki je gnal živino iz dežele poleti, storiti istega naslednjo jesen.¹²

¹² Kmetje iz okolice Radovljice so gnali na tisoče kostrunov čez gore na Laško. Tudi so jih nakupovali in nekaj časa pasli na planinah, prim. A. Kaspret, Über die Lage der oberkrainischen Bauernschaft beim Ausgange des XV. und im Anfange des XVI. Jahrhunderts, MMK II (1889) 77, 98, 109, 127, 128.

Kmetje, ki bivajo okoli Cerknice, Loža, Nadliška (severno od Blok), Turjaka, Ortneka, Ribnice in Dobropolj, bi smeli kupovati kraško in istrsko živino, bike in vole za plemo ter jih zopet prodajati Kraševcem in Istranom. Ker je bila ta živina primerna za delo, ne pa za zakol, bi jo smeli gnati neovirano v Istro, na Kras in na Laško, pri tem pa ne bi smeli mešati vmes domače kranjske deželne pasme.

Sejmi v podeželju, tudi pri župnih ali drugih cerkvah, niso dovoljeni. Izvzetih je teble šest starih žegnanjskih sejmov:¹³ pri Št. Gotardu v bližini Trojan, pri Sv. Mihaelu na Blokah, pri Sv. Gregorju pri Ortneku, pri Sv. Marku v Zapotoku pri Ribnici, pri Sv. Duhu nad Škofjo Loko in na Primskovem pri Litiji. Na navedenih žegnanjskih sejmih bi smeli kupčevati meščani in kmetje, vendar bi morali zlasti kmetje ravnati s kupljenim blagom, kakor določajo gornji predpisi.

Kmetje, ki imajo hube in znajo rokodelstvo, ki se stalno rabi v občo korist, n. pr. čevljarji, krojači, tkalci, usnjarji, kolarji, mizarji, tesarji, podkovski kovači, izdelovalci sekir in ral ter lončarji, zlasti v Ljubnem v radovljiškem deželskem sodišču, vsi ti bi smeli delati za kmete in izvrševati svojo obrt, da se s tem pospešuje podeželje. Vendar naj velja, da ne sme bivati ali se stalno muditi noben rokodelcec v razdalji ene nemške milje (okoli 7 km) hodá okoli glavnega mesta Ljubljane in v razdalji pol milje okoli Radovljice, Kranja, Škofje Loke, Kamnika, Višnje gore, Novoga mesta, Kostanjevice, Metlike in Loža. Od te prepovedi so izvzeti le tisti rokodelci, ki bivajo od nekdaj na podložniških posestvih zemljiških gospodov in so kot taki vpisani v urbarske registre. Ti smejo še nadalje nemoteno ostati. Zlasti naj velja to za rokodelce pri ženskih samostanih v Mekinjah in Velesovem, ki so podložni omenjenim samostanom, v Stari Loki pri župni cerkvi, dalje kovači in čevljarji v vasi Puštalu pri Škofji Loki, toda vsi omenjeni rokodelci ne bi smeli kupčevati s svojimi izdelki ter jih voziti iz dežele, marveč jih morajo prodajati po mestih in trgih. Tudi se v teh področjih ne bi smel noben rokodelcec naseliti na novo.

Prepovedano je, da bi prirejali kmetje v podeželju po vaseh pri župnih ali drugih cerkvah javne, žegnanjske ali letne sejme in prodajali tam blago, ki spada po gornjih navodilih na sejme po mestih in trgih. Ni pa zabranjeno, prodajati lonce in druge lončene izdelke (razen položčenih), ki jih stalno potrebujejo revni ljudje. Tudi meščani ne bi smeli prinašati v vasi in k cerkvam naprodaj n. pr. čevljev, platna, sekir, srpov, kos, kramarskega ali drugega blaga, ki ga morajo poiskati potrošniki v mestih in trgih;¹⁴ izvzet je le kruh in vino, ki ga je dovoljeno prodajati po vaseh in pri cerkvah. V omenjenih okoliših polovične ali cele milje okoli meščanskih naselbin ne bi smele biti krčme (taberne) in točilnice vina razen tistih, ki so tam že od nekdaj in ki plačujajo po urbarju

¹³ O teh prim. S. Vilfan, Žegnanja v slovenski pravni zgodovini, Etnolog XVII (1944) 16—25.

¹⁴ Po prvotnem predlogu bi smeli prodajati pri cerkvah lončeno posodo, čevlje, srpe, kose in bruse, ker to kmet vsak dan nujno potrebuje; prim. s. d. Vermerkt di ordnung des fürkaufs halben, v Stan. Fasc. 394.

»tabernski činž« svojim gospodom, zlasti krčma v Mekinjah in Stari Loki. Novih točilnic pa ne bi bilo dovoljeno odpirati.

Vsem tujcem, pa tudi meščanom na Kranjskem, naj ne bo dovoljeno, da bi v podeželju pokupovali »grobno blago«, to je volovske, kravje, telečje, ovčje, kozje, jančje in kozličje kože, usnje, prekajeno svinjsko meso in špeh, loj, sir, maslo, vosek, med, žito, platno, loden, žeblje, linge in podobne predmete s prekupovalnim namenom, da bi izvozili ali prenesli blago iz dežele. Omenjeno blago naj iščejo tujci in meščani v mestih in trgih ter ga tam nakupujejo, da ne pride do zakotnih kupčij. Enako naj ravnaajo meščani, ki kupujejo živino za izvoz, oziroma tujci, ki pridobe živino od meščanov, da se ne bi izogibali rednih potov, marveč plačevali predpisano mitnino, naklado in drugo. Predpis naj ne velja za prelate, ostalo duhovščino, plemiče in meščane, če kupujejo v podeželju za lastne potrebe.

Deželni stanovi in mesta ter trgi na Kranjskem so se že nekaj let prepirali zaradi osebno ne polno svobodnih ljudi in rojenjakov, ki so jih sprejele meščanske naselbine in jim dale meščanske pravice. Na augsburškem državnem zboru leta 1510 so kranjski stanovi trdili, da po njihovih starih svoboščinah nihče ni upravičen sprejeti tujega podložnika, marveč ga mora na zahtevo odpustiti ali izročiti.¹⁵ Mestni zastopniki so tedaj ugovarjali, da se naselitvi podložnikov ne morejo odreči. Maksimilijan I. je odločil, da ostane pri starem običaju. Zato so uvrstili deželni stanovi v svoj predlog pogodbe zahtevo glede na *dečke in hlapce, kmečke sinove, ki se drznejo morda s privoljenjem in na željo svojih staršev, toda brez vednosti in odobrenja svojih gospodov, oditi v mesta in trge, kjer se prično »iz mrznje pred kmečkim delom« učiti rokodelstva, se poroče in stalno naselijo v mestih oziroma trgih. Ker izgube s tem gospodje in deželani svoje podložnike in trpe pomanjkanje delavcev za obdelovanje zemlje, naj velja odslej, da mora vsaka meščanska naselbina odpustiti omenjene podložnike cerkvenih in svetnih gospodov, za katere poizvedo in ugotove, da so se priselili v mesta po letu 1510, ter jih terjajo nazaj. Ako bo odslej zaprosil kmet, mlad ali star, rokodelec ali drugačen delavec, pri mestnih ali tržnih oblasteh, da mu dovolijo naselitev in podele meščansko pravico, mu omenjena oblastva ne bodo ustregla, marveč bodo najprej poizvedovala, kdo je njegov dedni ali zemljiški gospod in ali mu je ta dovolil preselitev v mesto. Brez gospodovega potrdila ga nobena meščanska naselbina ne bo smela več sprejeti. Deželni glavar bo moral skrbeti, da bodo mesta oziroma trgi vračali njihovim gospodom kmečke podložnike, ki nimajo potrebnih pogojev.*

Zastopniki mest niso mogli sprejeti stanovskega predloga v celoti in so ugovarjali zlasti: Kmetom se dovoljuje, da nakupujejo drug od drugega do 100 glav drobnice. To bi bilo zoper mestne svoboščine in stari običaj, predstavlja pa tudi primer prepovedanega prekupčevanja. So kmetje, ki premorejo denarja za več kot 100 koštrunov. Ker jih sami ne bi smeli toliko nakupiti, bi založili z denarjem druge kmete, ki bi

¹⁵ 10. IV. 1510, augsburški libel v kranjskem dež. ročinu f. 39'. Korošci so imeli zadevno svoboščino Friderika III. 14. I. 1444, kor. dež. ročin 25 sl., Štajerci Friderika III. 6. XI. 1445, štaj. dež. ročin f. 20', 23'.

nakupili prav tako čredo po 100 glav. Meščani takšnega prekupečevanja ne bodo trpeli, privolijo pa, da proda kmet živino, ki jo more krmiti čez zimo na svoji podložniški hubi, v mestih, iz dežele pa je ne sme gnati. Izjeme ne morejo dovoliti niti Dolenjcem za kraško in istrsko živino. Tamošnji kmetje se vobče ukvarjajo s prekupečevanjem in gonijo tudi kostrune na Laško. S predloženim dovoljenjem bi kmetje imeli večje koristi ko meščani. Odobriti se more le, da kupujejo živino za lastno potrebo.

Glede rokodelcev so mestni zastopniki vztrajali pri načelu, da sme biti pri vseh deželnoknežjih mestih in Škofji Loki v razdalji ene nemške milje samo po en kovač, čevljar, krojač in ena krčma brez vsake izjeme, kakor je bilo določeno leta 1492. Ako bi dovolili naselitev različnim rokodelcem v podeželju, se bodo izselili tudi rokodelci iz mest, ker jim v podeželju ni treba nositi številnih bremen, ki težijo obrtnike v meščanskih naselbinah.

Stanovi so zahtevali, da se mladi ljudje s kmetov ne bi smeli učiti rokodelstev, se ne poročiti v mestih in ne biti sprejeti za meščane. Kako naj pridobé meščanske naselbine novih prebivalcev in potrebno moštvo za obrambo? Po vseh deželah je običaj, da dovolijo mladim ljudem, ki prihajajo od koder koli, da se uče obrti, in ko se izkažejo kot pošteni in zmožni ljudje, jim pomagajo, da se poroče, in jim dajo meščansko pravico. Zato zastopniki mest nikakor ne morejo pritrditi predlogu stanov, pač pa obljubijo, da ne bodo sprejemali za meščane naseljenih kmetov, ki so dolžni dajavne svojim gospodom, naj bodo rojenjaki ali ne, ako bi se želeli preseliti v meščanske naselbine in ostati tam, razen ako jih odpuste njihovi gospodje.

Na' ugovor mečanskih zastopnikov so bili stanovski zastopniki pripravljeni popustiti v temle: *Kmetom so znižali od 100 glav na 50 drobnice, ki jo po odobrenju smejo nakupiti, pasti in prodajati. Pod kaznijo, da se živina zapleni, naj bi bilo prepovedano zvijačno ravnanje, ako posamezen kmet ali družba kmetov pokupi 200 ali več glav drobnice, jih porazdeli nato med 2, 4 ali več drugih kmetov, ki jih nato ženejo iz dežele.* Po mnenju stanovskih zastopnikov so meščani dotlej malo tržili s kraško živino. Prebivalcem navedenih okolišev Dolenjske pa je za preživljanje nujno potrebno, da se ukvarjajo s to kupčijo, le kranjske domače živine ne bi smeli mešati zraven. Glede rokodelcev na kmetih naj bi veljalo, da *kovači ne bi smeli izdelovati novih ralnikov, sekir, kopač, kos in podobnega orodja, marveč ga le krpati in popravljati. Smeli bi podkovati konje, ne pa izdelovati podkev, ling in žeblice za trgovski promet. Čevljarji tudi ne bi smeli pripravljati usnja v podeželju.* Glede rojenjakov pa je vztrajal odbor gospodov in deželanov na svojem prvotnem predlogu, kajti Maksimilijanov mandat po njihovem mnenju ni dovoljeval, da bi izgubljali podložnike s tem, da jih sprejemajo v mesta in trge. Trdno so upali, da bo vladar njihov predlog odobril.

Končni odgovor mestnih odposlancev je pokazal dobro voljo za mirno rešitev sporov glede trgovine kmetov z drobnico: kar bi jo mogel kmet zrediti na podložniški hubi in je ne bi mogel prodati v mestih in

v podeželju, bi jo smel gnati iz dežele. Tudi na odločbo glede kraške živine so privolili. Enako so dovolili, da z navedeno omejitvijo obstajajo rokodelci na kmetih, vendar bi jih ne smelo bivati več kot po eden od naštetih rokodelcev v okolišu ene milje pri vseh mestih. Na omejitev pri sprejemanju mladih rojenjakov, ki bi se želeli učiti rokodelstev v meščanskih naselbinah, mesta nikakor niso hotela privoliti. Ako s tem ne bi soglašali stanovi, so vztrajali mestni zastopniki pri stari pogodbi iz leta 1492. Veljavnost dogovora med višjimi stanovi in meščani je bila sedaj odvisna od odločitve in potrditve Maksimilijana I. Do te pa ni več prišlo.

Težnje posámeznihi stanov, tudi zadeve, ki naj bi bile urejene v »deželnem redu«, so razodeli odposlanci dolnje- in gornjeavstrijskih dežel na skupnem stanovskem zborovanju v Innsbrucku januarja do maja 1518. Načeta vprašanja in pogajanja z vladarjem so razvidna iz študij H. J. Zeibiga in A. Nagla.¹⁶ Glavno vsebino stanovskih pritožb je podal tudi A. Dimitz na podlagi kranjskih stanovskih spisov innsbruškega zasedanja.¹⁷ Rezultat pogajanj pa je bil le »insbruški libel«.¹⁸ Zaradi »deželnega reda« je izrazil, Maksimilijan željo, da bi se zastopniki stanov ozirali pri sestavljanju členov o preklinjevanju, napivanju in potratnosti v obleki na predpise, ki so jih izdali državni zbori v Nemčiji. Toda vladarjeva smrt (1519) je delo začasno ustavila.

V času kratkega medvladja so se sešli stanovski odposlanci na pobudo Stajercev v Brucku ob Muri. Kranjski stanovi so želeli, da pridejo v obravnavo tudi »policijske zadeve«, in so naročili svojima zastopnikoma Felicijanu pl. Petschacherju in Ulriku pl. Wernekerju, naj spomnita delegate ostalih dežel, da poskrbe za dobro »policijo«, zlasti za določitev primernih cen hrani po mestih in trgih, ker je ta čas posebno nujno, da bodo mogli shajati vojaki najemniki s svojo plačo.¹⁹ Naslednje leto (1520) sta ista stanovska zastopnika potovala k vrhovnemu »regimentu« za avstrijske dežele v Augsburg. Tudi tam sta poudarila potrebo nekega »reda«, ki se naj razglasi pod skupnim imenom Karla V. in nadvojvode Ferdinanda, kajti na Kranjskem je splošen nered v pogledu gostij ob porokah in pogrebih, obleke, rokodelcev in dninarjev, podložnikov po mestih, kar se tiče vinskih in žitnih mer, vatla in uteži ter prekupčevanja. Gostilničarji, trgovci, trgovske družbe in lekarnarji draže blago in goljufajo. Ker pa brez temeljitih priprav ne bi bilo mogoče sestaviti osnutka, so predlagali kranjski stanovi postavitev posebne komisije, v kateri bi sodelovali poleg deželanov tudi zastopniki mest in trgov.²⁰

¹⁶ H. J. Zeibig, Der Ausschuss-Landtag der gesammten österreichischen Erblande zu Innsbruck 1518, Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen XIII (1854) 203—366, A. Nagl, Der Innsbrucker Generallandtag vom Jahre 1518, Jahrbuch der Landeskunde von Niederösterreich, N. F. 17/18. Jg. (1918/19) 12—35.

¹⁷ Stan. fasc. 92 a, A. Dimitz, Geschichte Krains II. Laibach 1875, 56—64, za Stajersko H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark, II. 347 sl.

¹⁸ 24. V. 1518, Innsbruck, gl. kranjski deželni ročin f. 61'—65, koroški 124—130, štajerski 48—59.

¹⁹ Stan. fasc. 87, snopič 2, str. 47, bruška zborovanja so se ukvarjala predvsem z vojaškimi zadevami, gl. A. Dimitz, o. d. II. 69—71.

²⁰ A. Dimitz, o. d. II. 84—85, 88, Stan. fasc. 86 (30. VIII. 1520).

II.

Nove pobude je dalo sklicanje državnega zbora v Wormsu (januarja 1521). Tu naj bi sestavili na podlagi sklepov starejših državnih zborov zbirko določb za ureditev miru in dobrega reda v državi; za tako zbirko se je tedaj uveljavilo ime: »*policijski red*«. Marca 1521 sta posebna odbora dovršila osnutek prvega policijskega reda v nemškem cesarstvu. Ker je pa obravnava zoper Martina Lutra jemala obilo časa in močno razvnela duhove, so morali maja 1521 ob zaključku državnega zbora prepustiti skrb za predelavo in redakcijo policijskega reda »regimentu«.²¹ Medtem je Kranjski grozil razpad. Po wormski pogodbi (aprila 1521) bi ostala samo Kranjska v ožjem pomenu, pri dolnjeavstrijskih deželah, ostalo pa bi obdržal Karel V. Šele po bruseljski pogodbi (januarja 1522) so šteli zopet Kranjsko s priključenimi pokrajinami k vladavini nadvojvode Ferdinanda, le Trst je zatrjeval, da je svobodno ali državno mesto in torej ne spada h Kranjski.²²

Po bratovem zgledu je želel tudi nadvojvoda Ferdinand poskrbeti za svoje dežele dober »*policijski red*«, češ da je »pomanjkanje policije« glavni vzrok gospodarskega nazadovanja. Že spomladi leta 1522 je naročil štajerski deželni zbor posebnemu odboru, naj vzame v roke osnutek, ki so ga pripravili za Maksimilijana I., in pretresa posamezne člene, da bodo pripravljeni, ko skliče vladar sestanek stanovskih zastopnikov.²³ Enako so izbrali stanovi Spodnje Avstrije odbor, v katerem so bili zastopani vsi štirje stanovi. Delali so osnutek in izročili svoje predloge nadvojvodu Ferdinandu, ki je po svojih komisarjih obvestil o tem stanove ostalih dolnjeavstrijskih dežel ob jesenskem zasedanju deželnih zborov naslednjega leta.²⁴ Hkrati jih je pozval, naj zberejo gradivo o vseh nerednostih, ki obstajajo v deželi, ter določijo po dva zastopnika, ki naj prideta na Dunaj, ko se bo začela razprava o policijskem redu pred dvornim svetom. Kranjski stanovi so obljubili na deželnem zboru 10. decembra 1523, da pošljejo vsaj enega zastopnika, prosili so pa za prepis spodnjeavstrijskih predlogov, da bi lažje in temeljiteje pripravili svoje strokovno mnenje.²⁵

Po Ferdinandovem pozivu so se sešli odposlanci dolnjeavstrijskih dežel v začetku februarja 1524 na Dunaju.²⁶ Kranjske deželane sta zastopala Bernardin iz Raven (v. Raunach) in Janž pl. Scharff. Ljubljana je poslala Jošta Gwinerja in Severina Hoffa.²⁷ Obravnavanje je trajalo od februarja

²¹ Jos. Segall, o. d. 46—74.

²² A. Dimitz, o. d. II. 103, Stan. fasc. 212 (zlasti dež. zbor 22. VII. 1521).

²³ 28. IV. 1522, Arhiv dež. stanov, Štaj. dež. arhiv v Gradcu.

²⁴ 5. XI. 1523, instrukcija za deželnoknežje komisarje, Stan. fasc. 212, DAS.

²⁵ 10. XII. 1523, Stan. fasc. 212, DAS.

²⁶ 12. I. 1524, Vic. I 97 in 130, DAS.

²⁷ S. d. Stan. fasc. 86, PM I/1, f. 80 (29. I. 1524), 80' (5. II. 1524). Po prvotnem predlogu je bil določen od mestnega sveta Volbenk Posch (o njem gl. Vlad. Fabjančič, Volbenk Polž, ljubljanski veliki trgovec, denarstvenik in župan v začetku 16. stoletja, Kronika VI/1939/7—14, 97—99, 131—134), od občine pa Severin Hoff in Jošt Luft. Račun pod 31. VII. 1527 (Stan. fasc. 532) pa kaže, da sta zastopala Ljubljano Jošt Gwiner, ljubljanski veletrgovec, ki se je odpovedal po letu 1538 meščanski pravici, postal deželan in umrl 1549 (o njem prim. rkp. VI. Fabjančiča, Ljubljanski župani in mestni sodniki 164 sl., MALj) ter Hoff, ki je bil dlje časa Gwinerjev družabnik v trgovski družbi, mestni svetovalec.

do aprila 1524. Odposlanci posameznih dežel so predložili spise, v katerih so izrazili želje, kaj vse naj bi prišlo v policijski red. Osnutek, ki je počasi nastajal, pa se ni ohranil v deželnem (stanovskem) arhivu na Dunaju, v Gradcu ali Celovcu, marveč le v Ljubljani, kjer sta dva popolna izvoda v Stanovskem arhivu in en okrnjen v Mestnem arhivu.²⁸ Vzrok je najbrž iskati v posebnem zanimanju, ki so ga gojili kranjski višji stanovi, pa tudi meščani, da bi dobili sporni členi policijskega reda ono besedilo, ki bi odgovarjalo njihovim interesom.

Osnutek je narasel v precejšen obseg. Naslednji pregled vsebine kaže, da temelji v glavnem, ponekod celo dobresedno, na gradivu, ki je bilo pripravljeno in predloženo na insbruškem zasedanju (1518). Nekaj členov (1. in 18.) pa ima že protestantovsko tendenco.

Člen	Innsbruck 1518	Osnutek policijskega reda 1524/25	Augsburg 1525/26
1.	I/1	<i>Bogokletje in drugo preklinjanje</i>	A/1
2.	I/2	<i>Napivanje</i>	A/2
3.		<i>Hospitali (hiše za revne in onemogle)</i>	
4.		<i>Prazniki</i>	A/4
5.		<i>Žegnanja, procesije</i>	
6.	I/6	<i>Splošne pritožbe zoper oficiale, višje duhovnike (archipresbyteri), župnike, vikarje in njihove duhovnike</i>	
7.	I/7	<i>Svetna posestva ne smejo priti v roke duhovščine z nakupom ali ustanovo</i>	
8.	I/8	<i>Trajna pravica rešilnega odkupa za nepremičnine, ki jih je pridobila duhovščina</i>	
9.	I/9	<i>Dedovanje samostanskih oseb</i>	A/9
10.	I/10	<i>Samostanske nadarbine</i>	
11.		<i>Predstojniki naj ne jemljejo samostanom imovine</i>	
12.	I/12	<i>Fevdi cerkvenih knežov in prelato</i>	A/12
13.	I/13	<i>Obnova knjig in koledarjev za bogoslužne ustanove pri samostanih in župnih cerkvah</i>	
14.	I/14	<i>Ustanovne listine</i>	
15.	I/15	<i>Oddajanje beneficijev po rimski kuriji</i>	A/15
16.	I/16	<i>Zapuščine duhovnikov</i>	A/16
17.	I/17	<i>Rezidenčna obveznost duhovnikov, odprava anat in absenc</i>	A/17
18.		<i>Titulus provisionis in izpit novih duhovnikov</i>	
19.	I/19	<i>Premoženje cerkvá in cerkvenih bratovščin</i>	
20.		<i>Cerkvene zbirke in beračenje mendikantskih samostanov po vaseh</i>	
21.		<i>Cerkvene ali železne krave</i>	
22.	I/22	<i>Skrb za mir in varnost na cestah (zoper razbojnike in druge kršitelje deželnega miru)</i>	A/22
23.	I/23	<i>Samovžigalne puške</i>	

²⁸ Glede osnutka sem se sam prepričal v Spodnjeavstrijskem dež. arhivu na Dunaju, za Gradec in Celovec pa po sporočilu ravnatelja dr. Fritza Poscha z dne 21. XII. 1957 št. 605. Ljubljanski izvodi so v Stan. fasc. 394 in Reg. I. fasc. 12 MALj.

Člen	Innsbruck 1518	Osnutek policijskega reda 1524/25	Augsburg 1925/26
24.	I/24	Uboji	A/24
25.		Kaznovanje hudodelcev in ureditev krvnega sodstva	
26.	I/30	Redna večja (Pantaiding)	
27.		V rudnikih zaposlene osebe	
28.		Prisojanje premičnin v pravnih	
29.		Posojanje denarja na bodoče plodove	A/29
30.		Samopridne svoboščine posameznih stanov	A/30
31.		Pravica do ladijskega tovora ob brodolomu na rekah (Grundruehrecht)	
32.		Oporoke	A/32
33.		Varuštva	A/33
34.		Swoboda možitve (ženitve)	A/34
35.		Ekspektance (oddaje služb, fevdov in drugih posestev; preden so bile proste)	A/35
36.	I/36	Poslovanje komornega prokuratorja	A/36
37.	I/37	Odgoditve v pravnih (Schub)	
38.	I/39	Izrekanje glob	
39.		Pridobitev posesti zapuščine	A/39
40.	I/40	Vsakdo naj ostane pri svoji posesti (Gewere) in pravici	A/40
41.	I/41	Fevdno sodišče in fevdna taksa	
42.		Gozd in les deželanov	A/42
43.		Cigani	A/43
44.		Glumači	
45.		Pevci, piskači in godci	
46.		Berači in postopači	
47.		Samski (nenaseljeni) postopači	
48.		Sprejemanje takšnih ljudi pod odvetništvo zemljiških gospod (Anvogten)	
49.		Stalna naselitev in ženitev takšnih ljudi	
50.		Bratovščine beračev	
51.	I/52	Vzdrževanje cest, potov in mostov	A/51
52.		Trgovske družbe	A/52
53.		Škoti in Savojski	A/53
54.		Voljeno blago	
55.		Zlate, srebrne in svilene tkanine	
56.		Špecerija in sladkor	
57.		Lekarne	
58.		Slaniki	
59.		Izdelki iz zlata in srebra	A/59
60.		Izdelki iz kositra	A/60
61.	I/64	Prekupčevanje (Fürkauf)	
62.		Enaka mera, vatek in utež	
63.		Prodaja mesa in rib	
64.		Dobri novci se ne sme spravljati iz dežele	A/64

Člen	Innsbruck 1518	Osnutek policijskega reda 1524/25	Augsburg 1925/26
65.	I/65	<i>Obleka</i>	A/65
66.		<i>Bareti</i>	A/66
67.	I/67	<i>Stroški svatb</i>	A/67
68.	I/68	<i>Botrine in pojedine ob rojstvu otrok</i>	A/68
69.	I/69	<i>Banketi, pustne zabave in podobne gostije</i>	A/69
70.	I/70	<i>Pogrebi</i>	A/70
71.		<i>Doktorji zdravilstva</i>	
72.		<i>Doktorji prava in prokuratorji</i>	
73.		<i>Oboroženci (Reisige) in drugi hlapci</i>	A/73
74.	I/74	<i>Rokodelski cehi: ukinitve vseh cehov in njihovih pravil, izvolitev dveh zapriseženih mojstrov in pomočnikov za posamezna »rokodelstva«, pristojnost mestnih oblasti pri razsojanju rokodelskih zadev, prepoved dopisovanja med »rokodelstvi«, pomoč rokodelcev mestnim oblastem pri kaznovanju hudodelcev, ukinitve zloglasnosti zaradi ubitja nekaterih živali, prepoved dogovarjanja med rokodelci, določanje cen po zapriseženih mojstrih in pomočnikih, ogled izdelkov in neupravičena graja ogleda</i>	A/74
75.		<i>Rokodelski mojstri: izkušnja, prisega novega mojstra, obdolžitev nečastnosti, pravice vdov po mojstrih</i>	A/75
76.		<i>Rokodelski pomočniki: zaposlitev došlih pomočnikov, zaobljuba sprejetih pomočnikov, plače, pokorščina mojstrom, ni obvezno dajati darila tujim pomočnikom, držati se je praznikov, poštenost, prepoved stavkanja, priležništva, plesov in iger na javnih prostorih, obljube poročiti se z mojstrovo sorodnico, ugrabitve in spolnega občevanja z njo, položaj oženjenih pomočnikov, pristojnost mestnih organov, da kaznujejo kršitve predpisov</i>	A/76
77.		<i>Prenehanje službe: pred potekom dogovorjenega časa ni dopustna odpoved, spremljanje odhajajočega pomočnika ni dovoljeno, tujemu pomočniku, ki ni mogel dobiti v kraju stalne zaposlitve, naj priskrbe zapriseženi mojstri in pomočniki dela za 8 dni, da zasluži za potnino</i>	A/77
78.		<i>Bolni in umrli pomočniki: oskrba obolelih, zapuščina umrlih</i>	A/78
79.		<i>O vajencih</i>	A/79
80.		<i>O otrocih kmečkih podložnikov in drugih zlorabah pri njih</i>	

Opombe: Dokazila za obravnavo posameznih členov v Innsbrucku navajam po Zeibigu, n. d. in fasc. 92 a Stan. DAS, za augsburške razprave pa po fasc. 86 Stan. I/1:236 sl., 293, 299; 77 sl. I/2:237; 79 sl. I/6:249; 122 sl. I/7:245; 108. I/8:245; 108. I/9:245; 110. I/10:246; 112. I/12:233, 283; 46, štajerski dež. ročin 47, kranjski 62. I/13:246; 113 sl. I/14:248; 121. I/15:247; 115 (delno). I/16:247 sl.; 118, I/17:247; 116

Predlagani predpisi za policijski red so bili le odsev gospodarskih in družbenih razmer tedanjega časa. Gospodarsko življenje je kazalo zlasti dvoje značilnih pojavov: naraščanje blagovnih cen in uveljavljanje tujih trgovcev, trgovskih družb in kramarjev (Škotov in Savojevcev) v vzhodno-alpskih deželah. Krivdo za zmanjšanje kupne moči denarja in podražitev potrebščin pa so pripisovali ljudje oderuskemu početju sebičnežev, ki se ukvarjajo s prepovedanim prekupčevanjem (Fürkauf). Pri tem so pa združevali dve obliki oderuštva: prekupčevanje (Fürkauf-Vorkauf) in prekomerno nakupovanje (Aufkauf). Prekupčevanje je bil nakup blaga, preden je bilo pripeljano naprodaj na trg. Nakupovanje pa je bil nakup blaga preko potreb lastnega gospodarstva in z namenom, da se nakupljeno zopet z dobičkom odproda, vendar ne takoj ali v primernem času, marveč šele tedaj, ko bo tistega blaga pomanjkovalo. Po mnenju ljudi tedanje dobe so povzročili vsako občutno in neupravičeno zvišanje blagovnih cen prekupčevalci in nakupovalci blaga. Mnogi so sodili, da bi bilo takšno početje skoraj onemogočeno, ako bi se strogo držali predpisa, da je treba prinesiti ali pripeljati vsako blago, ki se ne potrebuje za lastno gospodarstvo in želi prodati, na javne trge (sejme) meščanskih naselbin, kjer bi mogel vsakdo po prosti volji kriti svoje potrebe. Zato naj bi čim bolj omejili kupčevanje tujih trgovskih družb, trgovcev in kramarjev, pa tudi zemljiških gospodov, njihovih oskrbnikov ter kmečkega prebivalstva v podeželju.²⁹

Zastopniki kranjskih višjih stanov so prosili, da se uvrsti v čl. 5 (o žegnanjih) in 61 (o prekupčevanju) v bistvu to, kar je stalo v nepotrjeni pogodbi iz dobe Maksimilijana I.:

sl. I/19:250; 127—129. I/22:239, 295, 300; 86, 89. I/23:239; 86. I/24:239, 295, 300; 87, štajerski dež. ročin 48—49, kranjski 64. I/30:238, 293; 81 sl., štajerski dež. ročin 47, kranjski 63. I/32:238, 294; 84, štajerski dež. ročin 47, kranjski 63. I/33:238, 295; 85, štajerski dež. ročin 48, kranjski 64. I/34:239; 85, štajerski dež. ročin 48, kranjski 64. I/35:233, 275, 293; 46, štajerski dež. ročin 47, kranjski 63. I/36:238, 294; 83, štajerski dež. ročin 48, kranjski 64. I/37:301. I/39:82, štaj. dež. ročin 47, kranjski 63. I/40:233; 46, štajerski deželni ročin 47, kranjski 63. I/41; štajerski deželni ročin 47, kranjski 62, I/46:242; 98 (delno). I/52:232 sl., 282, 287 sl.; 45, štaj. dež. ročin 46, 47, sl., kranjski 62 sl. I/53:240, 282, 288; 93. I/54:240 sl.; 89, 92. I/55:240; 93. I/56:240 sl.; 94. I/57:241; 96. I/58:241; 97. I/59:241 sl., 307; 97. I/60:307. I/64:230; 38. I/65:244; 101 (delno). I/67:242; 99 (delno). I/68, 69, 70: ravno tam (delno). I/74:242; 97 (delno).

A/1:II. 46—51, III. 97, IV. 13. A/2:II. 52 sl. A/4:II. 53—55, III. 97 sl. A/9:II. 41, III. 95, IV. 41. A/12:II. 29, III. 87 sl. A/15:II. 42, III. 95 sl. IV. 13. A/16:III. 90. A/17:II. 42 sl., III. 27 sl., 47 sl., 66, 96. A/22:II. 45 sl., III. 96 sl., IV. 13, 41. A/24:II. 37 sl., III. 93 sl. IV. 41. A/29:II. 56, III. 98, IV. 41. A/30:II. 56 sl., III. 98. A/32:II. 33, III. 89 sl., A/33:II. 34, III. 90. A/34:II. 34, III. 90 sl., A/35:II. 35, III. 91, IV. 41. A/36:II. 25, III. 86, IV. 10, 22. A/39:II. 35 sl., III. 91 sl. A/40:II. 36, III. 91 sl. A/42:II. 36 sl., III. 93, IV. 12, 24. A/43:II. 38, III. 94. A/51:II. 39 sl., III. 95. A/52:II. 44 sl., III. 96. A/53:II. 40, III. 95, IV. 12, 24, 41. A/59:II. 58, III. 98 sl., A/60:II. 58, III. 98 sl., A/64:II. 12—19, III. 84 sl., A/65:II. 67—73, III. 99. A/66:II. 73 sl. A/67:II. 75 sl. A/68:69, 70: ravno tam, A/73:II. 58 sl., III. 99, IV. 14, 41. A/74—79:II. 61—67, III. 99, IV. 14 sl., 24, 41.

²⁹ H. Crebert, Künstliche Preissteigerung durch Für- und Aufkauf. Ein Beitrag zur Geschichte des Handelsrechts, Deutschrechtliche Beiträge Bd. XI. 2, Heidelberg 1916, 14 sl.

1. Kmetom je na prosto dano, da hodijo zamenjevat žito za sol na Laško in zopet sol za žito drugam, kakor želijo in jim kaže.

2. Kmetom je dovoljeno, da prinašajo sladka vina z juga v deželo in jih prodajajo v mestih, trgih in na kmetih. Vino z Brd, Goriškega, Furlanije, teran in dolenjca pa smejo prodajati tudi zunaj Kranjske.

3. Kmečkim ljudem ni prepovedano kupovati razno živino in drugo blago brez izjeme zunaj dežele, ga prinašati vanjo in tu prodajati. Ako ga pa ne bi mogli prodati v deželi, ga smejo tudi izvoziti (živino gnati na Laško).

4. Nekateri žegnanjski sejmi naj ostanejo na Kranjskem (Št. Gotard, Bloke, pri Ortneku, Zapotok, Sv. Duh, Primskovo).

5. Kmetje, ki znajo rokodelstvo, ga smejo izvrševati po vaseh in prodajati izdelke.

6. Na deželi smejo biti krčme in točilnice vina, ki plačujejo »činž« zemljiškim gospodom.

7. Mesta in trgi ne smejo sprejemati kmetov za meščane ali da bi se učili rokodelstva brez odobrenja njihovih gospodov.³⁰

Zastopnika kranjskih mest pa nista hotela privoliti v te zahteve deželanov, češ, da se je močno poslabšal položaj trgovcev, zlasti zaradi nove dajatve, ki jo pobirajo v Trstu, Gorici in Ljubljani.³¹ Trdila sta, da je umrlo zadnja leta več veletrgovcev v Ljubljani in drugod na Kranjskem, pa so morali na dražbi prodati njihovo imovino, kljub temu ni prejel še četrti upnik plačila svoje terjatve.³²

Na Koroškem so izvažali prelati in plemstvo žito in železo na Laško in dobivali od tam fine tkanine, sladka vina, razne »poštne jedi« in drugo.³³ Trdili so, da jim je odobril Maksimilijan I. svoboščino, da smejo vsako leto za 1000 gld. žita naklade prosto izvoziti po Kanalski dolini na Laško,³⁴ in da izvažajo samo žito, ki ga sami pridelajo ali prejemajo kot dajatev. Tudi železne izdelke so dobivali kot dajatev od fužin in plavžev ter od kmetov-oglarjev, ki so jim železarski podjetniki plačevali oglje in opravljeno delo z železom.³⁵ Da bi olajšali in pocenili dovoz vina iz Spodnje Štajerske, so nameravali koroški prelati urediti plovbo po Dravi, kar bi koristilo tudi ptujskim trgovcem, da bi pošiljali živalske kože z Ogrskega po Dravi na Beljak in odtod v Italijo (Benetke, Latisano), zlasti v Ankono, kjer je bilo tedaj živahno tržišče za levantsko blago.³⁶ Koroški stanovi so se pritoževali na rokodelske cene v deželi, ki so si sami postavljali pravila in določali cene in mezde, kar je vse proti obćim koristim.³⁷

³⁰ Ti predlogi so razvidni iz nedatiranega spisa (Stan. fasc. 394) o pogajanjih med zastopniki višjih stanov in kranjskih mest v Augsburgu 1526.

³¹ »Quarentes« v Ljubljani je bil ukinjen 16. IX. 1524, gl. V. Klun, o. d. 67 sl. št. 99.

³² Vloga kranjskih mest stanovom k sestanku 1. XII. 1524, Stan. fasc. 212.

³³ 10. IV. 1510, augsburški libel, v koroškem dež. ročinu 71, 73.

³⁴ 30. VIII. 1520, Stan. fasc. 86 DAS.

³⁵ 10. IV. 1510, koroški dež. ročin 74.

³⁶ ok. 1525, poročilo mesta Ljubljane o trgovskih cestah, Acta mag. fasc. 6, MALj.

³⁷ 10. IV. 1510, koroški dež. ročin, 77 sl.

V zvezi s sestavljanjem policijskega reda so predložila koroška mesta obširno spomenico, v kateri so opozorili na:

1. *prekupčevanje* in drugo trgovanje kmetov, voznikov, tovarnikov, nekaterih prelatov, plemičev in drugih oseb, ki jim ni dovoljeno opravljati meščanskih trgovskih poslov zunaj mest in trgov v podeželju z vinom, žitom, živino (voli, konji, prašiči), s soljo, mastjo, sirom, medom, maslom, lojem, prekajenim mesom, platnom, voskom, volno, kožami, razno, kožuho, oljem, milom, »postnimi jedili«, železom in drugim kupčijskim blagom, ki ga prodajajo na drobno.

2. Proti staremu običaju so odprli na Koroškem mnogo novih *krčm* in varilnic piva, ki trošijo dosti žita, s tem pa povzročajo draginjo. Tudi v župniških točijo vino in pivo, tam opravljajo nakup, prodajo in menjo blaga, kar spada v mesta in trge. Kmetje in prekupčevalci izvažajo tudi krmo, oves in drugo žito na Laško, zaradi česar naraščajo cene in tedenski sejmi po mestih nazadujejo.

3. Pod zaščito zemljiških gospodov so se naselili v podeželju mnogi *rokodelci* (kovači, ključavničarji, usnarji, krojači, krznarji, čevljarji); *škoti* in *Savojci* ter drugi kramarji, ki niso stalno naseljeni na Koroškem, se klatijo po deželi ter obiskujejo s svojim blagom (zlasti z začimbami), ki je povečini slabe kakovosti, graščine, župnišča, vasi, gostilne in žegnanja, kar je proti mestnim svoboščinam in staremu običaju.

4. Nekateri prelati in plemiči prevažajo obilo vina, žita, medu, masla, prekajenega mesa, zlasti pa gonijo mnogo velike živine in drobnice, pod imenom in videzom lastnega pridelka. V mitniških listkih izkazujejo, da vse to potrebujejo za lastno gospodarstvo in ne plačajo mitnine.

5. Nekateri prelati in drugi duhovniki, tudi plemiči zalagajo krčme na deželi z vinom, ki bi ga morale kupovati od meščanov v mestih in trgih.

6. Zadnja leta so prišli na Koroško Švabi in drugi tuji trgovci, imajo skladišča blaga v deželi, prihajajo na mestne sejme in žegnanja, prodajajo na drobno in izvažajo dobri denar iz dežele.

Da se odpomore mestom, so predlagali:

1. *Prepovedo in odpravijo naj vse krčme in varilnice piva, ki niso bile že od nekdaj pri samostanih, župniških, graščinah in drugod na kmetih.*

2. *Vozniki in tovarniki, ki prinašajo vino z Laškega, naj bi ga morali pripeljati v mesta in trge ter tam prodajati, ne pa na kmetih.*

3. *Duhovščina, plemstvo in kmetje se ne bi smeli ukvarjati s kupčevanjem, ker se jim ne spodobi. Saj morejo živeti duhovniki in plemiči od svojih rent in dednih dohodkov, kmetje pa so preskrbljeni s hrano od letnih plodov. Vse kupčijsko blago naj prinašajo naprodaj v mesta in trge. Tam naj ga iščejo in kupujejo potrošniki.*

4. *Podeželske rokodelce, one, ki niso dovršili predpisane učne dobe, in tiste, ki izvršujejo rokodelstva, ki niso po starem običaju dovoljena zunaj mest in trgov (n. pr. krznarje, sedlarje, usnarje, jermenarje, vrvarje)*

je treba odpraviti. Tudi ni dovoljeno, da bi izvrševal kakšen rokodelec dve obrti drugo poleg druge ali skupaj.

5. Švabom in drugim tujim trgovcem, enako Škotom, Savojem in drugim tujim kramarjem, ki niso naseljeni v mestih ali trgih, ne sme biti dovoljeno, da opravljajo kupčijske posle izven privilegiranih letnih sejmov, enako ne smejo tuji krznarji naročati, pokupovati in izvažati razno kožuhovino, ker je potrebna na Koroškem.

Za nadzorstvo nad vsem trgovskim prometom so predlagala koroška mesta po štajerskem vzoru posebnega deželnoknežjega uradnika »Hansgrafa«, ki mu naj dodele potrebno število paznikov na konjih. Mitnice naj izdajajo potrdila (bolete) o blagu, ki se prevaža. Z njimi naj bi se izkazali vozniki in tovarniki omenjenim paznikom. Koroška mesta in trgi so predlagali za policijski red tudi določila o cehih in bratovščinah, o mezdah rokodelcev, zlasti zidarjev in tesarjev ter dninarjev. Ker so pridobile nekatere bratovščine na Koroškem precej nepremičnin z nakupom, volili in drugače, naj predpiše policijski red, da imajo sorodniki prodajalca ali zapustnika pravico, odkupiti nepremičnino za primerno ceno.³⁸

Na Štajerskem so sicer postavili v začetku 16. stoletja omenjenega deželnega nadzornika za trgovski promet (Hansgrafa),³⁹ vendar ni mogel biti kos tujim trgovcem in trgovskim družbam. Saj je Maksimilijan I. sam odobril neki družbi s sedežem v Beljaku izključno pravico za trgovino z živino na Štajerskem, ker mu je dala večje denarno posojilo. Le s težavo so dosegli stanovi na inšbruškem zasedanju, da je preklical vladar dani privilegij.⁴⁰ Velike trgovske družbe zlasti iz Gornje Nemčije, ki so uvažale tkanine, špecerijo, nürnberško blago in drugo ter ustanovile skladišča v deželi, se niso več ozirale na stare skladiščne pravice štajerskih mest in trgov. Trgovale so naravnost na Ogrsko in v Slavonijo z različnim blagom, po katero so prihajali dotlej trgovci z Ogrskega in Slavonije na štajerske letne sejme ter pripeljali živino (vole, konje, koštrune), kože, vosek in drugo naprodaj. Zaradi tega je močno nazadovala posredovalna vloga štajerskih mest. Pri izvozu so podpirali tuje trgovce tudi štajerski zemljiški gospodje. Ker tuji trgovci niso več puščali svojega blaga v štajerskih meščanskih naselbinah, so potovali ogrski in češki trgovci preko Štajerske v Benetke, Verono, Bozen (Bolzano) in drugam, enako italijanski trgovci na Ogrsko. Celo tako daleč je že prišlo, da so tuji trgovci vino, ki so ga nakupili na Štajerskem, zopet prodajali v deželi. Kakor na Koroškem in Kranjskem, so tudi tu razni kramarji (Škoti) in krošnjarji ponujali svoje blago po graščinah,

³⁸ Pritožba koroških mest in trgov, Arhiv dež. vlade v Innsbrucku. spisi stanovskih zborov, fasc. 2 (1525/26); prim. tudi M. Mayr, Der Generallandtag der österr. Erbländer zu Augsburg (Dec. 1525 bis März 1526), Zeitschrift des Ferdinandeums III. F. 38. Heft (1894) 114.

³⁹ G. Göth, Zur Geschichte des Hansgrafen in Steiermark, Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark 8 (1858) 125—139; A. Muchar, Geschichte des Herzogtums Steiermark VIII. 241 (22. VI. 1510), 253 (14. VII. 1514).

⁴⁰ BKSStGQu 4 (1867) 74.

samostanih, vaseh in podeželskih krčmah. Zato se je glasila zahteva zastopnikov in trgov: *tujci smejo trgovati samo ob času letnih sejmov*.⁴¹

Meščanske naselbine so predlagale, da prelati, nižja duhovčina, tudi samostani, plemiči, njihovi služabniki in podložniki ne bi smeli trgovati z beneškim blagom, suknom, kožuhovino, železom in drugim blagom razen z vinom in žitom, ki ju pridelajo, živine, ki jo prirede, in lodna ter platna, ki ju izdelajo. Vse to bi smeli prodajati doma ali na sejmih. Duhovščini in plemstvu naj bi bilo tudi na voljo, da kupujejo živino za lastne potrebe. Deželani pa so zatrjevali, da smejo pripeljati žito lastnega pridelka in vino, ki so ga pridelali ali prejeli kot dajatev, desetino ali gornino, v svoje hiše, ki jih imajo po mestih in trgih, ter prodajati te pridelke, kolikor jih ne bi rabili zase.⁴² Želeli so imeti na kmetih razne rokodelce, ki naj bi smeli prodajati svoje izdelke ne le na letnih, marveč tudi na tedenskih in nedeljskih sejmih. Duhovščina, plemiči in njihovi oskrbniki so celo zalagali omenjene rokodelce z denarjem in materialom.⁴³ Da bi šel vinski pridelek na Spodnjem Štajerskem čim lažje v denar, je veljala tam izjemna pravica, da sme vsakdo točiti svoje vino. V zaščito domačega vinogradništva so veljale omejitve glede uvoza tujega, zlasti ogrskega vina, pa tudi sladkih vin z juga (Lagelweine).⁴⁴

Februarja 1524 je razširil dunajski dvorni svet štajerskemu »Hansgrafu« področje tudi na Koroško ter mu poveril nalogo, da preprečuje vsako prekupčevanje. Z nakupom in prodajo vina, žita, živine, suknja in drugega blaga naj se ukvarjajo le naseljeni meščani ali osebe, ki imajo meščansko pravico v mestih in trgih obeh dežel. Tuji trgovci smejo prodajati blago, ki ga pripeljejo, ter nakupovati vse, kar se pridelava ali izdelava v obeh deželah, toda le od meščanov v mestih in trgih, v podežlju pa le pridelke prelatov in plemstva. Nakupljenega blaga ne smejo zopet v deželi prodajati, marveč le izvoziti, ker je preprodajanje pridržano meščanom. Prelati in plemiči naj ne kupčujejo z vinom, žitom, živino in drugim blagom. Lastne pridelke in zrejeno živino naj prodajajo meščanom. Kupovati smejo le, kar potrebujejo za hišne potrebe. Kmetje naj pripeljejo svoje žito, vino, sukno, sir, maslo in drugo, kar pridelajo, zrede in izdelajo, na tedenske sejme v mesta in trge. Le tam, kjer to ne bi bilo mogoče, smejo prodajati pri svojih hišah. Preko tega se ne smejo ukvarjati z nakupovanjem in prodajanjem. Podeželski krčmarji so upravičeni kupovati vino za svoje točilnice, kar ga rabijo, ne smejo ga pa prodajati na veliko. Enako morejo kupovati podeželski mesarji živino, kar je potrebujejo; ne smejo pa živine dalje prodajati. Tovornikom in voznikom je dovoljeno, da nakupijo za povratno pot žita, soli in drugo blago. Naloga »Hansgrafa« naj bi bila nadalje, da pazi na trgovino s hüttenberškim železom na Koroškem, ki ga smejo izvažati le preko

⁴¹ 7. IX. 1501, 10. IV. 1510, 24. V. 1518, Štaj. dež. ročin f. 32, 43' sl., 46 sl.; 4. IV. 1510, Zbirka listin MALj, A. Muchar, o. d. VIII. 208, 238, H. Pirchegger, o. d. II. 240 sl., III. 122 sl.

⁴² 6. XI. 1445, 23. VII. 1502, Štaj. dež. ročin, f. 22' 27'; 7. IX. 1501. A. Muchar, o. d. VIII. 208, H. Pirchegger, o. d. II. 256 sl.

⁴³ 23. VII. 1502, Štaj. dež. ročin, f. 26—30.

⁴⁴ 6. XI. 1445, Štaj. dež. ročin, f. 21; 23. VII. 1502, 24. IV. 1522, BKStGQu 6 (1869) 79, 16 (1879) 27.

Št. Vida ob Glini in Velikovca na Kranjsko, v Slavonijo in Italijo. Nadzira naj tudi uporabljene mere in uteži v obeh deželah, skrbi za varnost na cestah (proti razbojnikom) in gleda, da se trgovci ne izogibajo rednih cest z mitniškimi in nakladniškimi uradi.⁴⁵

Na pomladanskem zasedanju na Dunaju leta 1524 niso dokončali razprave o policijskem redu. Jeseni je sporočil Ferdinand kranjskim stanovom, da se izdeluje policijski red, ki bo služil napredku dežel in njihovih prebivalcev, in da so izročili zastopniki dežel svoje pripombe. Naročil je dvornemu svetu, naj pospeši delo in čimprej objavi policijski red, da se popravijo razmere v deželah.⁴⁶ Podobno je odgovoril koroškemu mestom, da bo dokončno rešeno vprašanje »prekupčevanja« in podeželskega trgovanja z določbami policijskega reda, ki se pripravlja. Delo zanj je nekoliko zastalo zaradi nemirnih in hudih časov. Namerava pa ukazati dvornemu svetu, naj po možnosti kmalu dokonča in predloži osnutek.⁴⁷

Naslednje leto (1525) so morali meseca julija ponovno potovati stanovski odposlanci v zadevi policijskega reda na Dunaj, kjer so ostali sedem tednov. Ljubljano sta zastopala Jošt Gwiner in Lenart Gruber.⁴⁸ Stanovska odposlanca Bernardin iz Raven in Trojan pl. Auersperg sta se pritožila pri dvornem svetu, ker ni upošteval kranjskih predlogov v besedilu osnutka. Prejela sta odločbo, naj se stanovi in zastopniki mest poravnajo glede tega. Ker pa to ni uspelo, je ostalo besedilo pri čl. 5 in 61 v zadevi Kranjske odprto še potem, ko je predložil 3. nov. 1525 dvorni svet obsežno spomenico k posameznim členom osnutka.⁴⁹

Oktober istega leta je pozval nadvojvoda Ferdinand na skupno zborovanje stanovskih zastopnikov vseh avstrijskih dežel v Augsburg, ki naj bi se začelo na Martinovo (11. novembra). Ravno tja je bil sklican tudi državni zbor, ki naj bi ga vodil Ferdinand v zastopstvu brata Karla V.⁵⁰ Višji stanovi Kranjske so ponovno izbrali za odposlance Bernarda iz Raven in Trojana pl. Auersperga, deželnoknežja mesta pa Lenarta Gruberja, ljubljanskega mestnega pisarja Jurija Kache-ja, Janža

⁴⁵ G. Göth, o. d. 134 op. 2; 5. II. 1524 BKSStGQu 19 (1883) 14.

⁴⁶ 5. XI. in 1. XII. 1524, Stan. fasc. 212.

⁴⁷ 24. XII. 1524, Acta mag. fasc. 6, MALj.

⁴⁸ Razvidno iz obračuna 31. VII. 1527, Stan. fasc. 532. Lenart Gruber je bil znan trgovec in rudarski podjetnik, gl. I. Tkalčič, O staroj zagrebačkoj trgovini, Rad jug. akad. 176., 226 sl.; 178., 103, E. Laszowski, Monumenta Habsburgica I. 464.

⁴⁹ S. d. 1525, Stan. fasc. 86; 3. XI. 1525, Des Hofrats Ratslag und Guetbedunckhen auf die aufgericht Pollicey, Spodnjeavstrijski dež. arhiv na Dunaju, Stanov. arhiv, fasc. B I-1-2. V osnutku so naslednje opombe (Stan. fasc. 394, f. 9, 44) pri čl. 5: Kljub prepovedi žegnanjskih sejmov se dovolijo na Kranjskem zaradi potreb deželanov in podložnikov tale žegnanja in sejmi..., pri čl. 61 pa: Zastopniki Kranjske naj se sporazumejo glede prekupčevanja in drugih zadev doma in potem naj se vrstijo določila, ki bo veljalo za to deželo.

⁵⁰ Stan. fasc. 86; M. Mayr, o. d. 6, 118, ki je opozoril na pogreško A. Dimitza, o. d. II. 194 sl. (pravilno pa ravnotam II. 107), da so poslali kranjski stanovi 1525 odposlance na državni zbor v Augsburgu. Vse razprave so bile na generalnem zboru odposlancev avstrijskih dežel v Augsburgu in ne na tamošnjem državnem zboru.

Inditscha in kámníškega mestnega pisarja Janžeta Stainerja.⁵¹ Kranjski stanovni so bili užaljeni in so naročili svojim odposlancem: Ako bodo obravnavali odbóri dolnjeavstrijskih dežel osnutek policijskega reda, ne smejo privoliti v obstoječe besedilo, ker dvorni svet ni sprejel od predloženih členov niti črke. Kranjska mesta se bodo namreč držala člena o. prekupčevanju, kakor stoji v osnutku, in ne bodo dopustila kmetom, da bi trgovali. Pod takimi pogoji se pa ne bodo mogli držati podložniki na hubah, ki bodo kmalu pustote. Nujno je, da izve sam vladar za to in dovoli uvrstiti predlagana določila. Zadevo so priporočili tudi Janžu pl. Auerspergu, ki je bil član štajerske delegacije. Računali so s tem, da bodo trajala pogajanja v Augsburgu dlje časa in so poskrbeli svojim odposlancem večji kredit pri augsburških Höchstetterjih. Zavezali so se, da bodo vrnili posojeni denar nemudoma z obrestmi vred faktorju Höchstetterjev v Idriji.⁵² Za svet so vprašali tudi ljubljanskega škofa Krištofa Raubarja, ki je užival na Ferdinandovem dvoru velik ugled. Tudi on je odklanjal osnutek policijskega reda, pa iz drugih razlogov, ker je namreč vseboval razna določila »zoper pravice in svoboščine duhovnikov«. Zato je mislil, da bi bilo primerno, ako gre s stanovskimi odposlanci tudi duhovnik, ki bi v Augsburgu zagovarjal koristi cerkvenih ustanov. Po njegovem zatrjevanju je veljala za Maksimilijana I. določba, da morajo izročiti mešta pobegle rojenjake njihovim gospodom, ako niso bivali že dve leti v meščanski naselbini.⁵³

Začetek augsburškega zasedanja, ki predstavlja neko nadaljevanje insbruških posvetovanj iz leta 1518, se je zavlekel do 12. decembra 1525, trajalo pa je tja do marca 1526. Delo odborov in pogajanja z vladarjem so razvidna iz izčrpne študije M. Mayra.⁵⁴ Delegacije so prejele na razpolago osnutek policijskega reda, kakor ga je odobril dunajski dvorni svet. Kranjska zastopnika sta se še enkrat pogajala z odposlanci mest in zagovarjala svoje stališče v spisih, ki sta jih predložila nadvojvodu Ferdinandu. Toda mestni odposlanci niso hoteli priznati veljavnosti one pogodbe, za katero so tekla pogajanja v dobi Maksimilijana I., češ da ni prišlo do popolnega sporazuma in da vladar ni potrdil predlogov. Na posamezne točke stanovskega spisa so pripomnili naslednje:

1. Trgovina s soljo je po vseh deželah v rokah meščanov. Od nje se morejo pošteno preživljati mnogi. Spada med prave trgovske posle in gre torej meščanom. Kmetje zamenjavajo sol za žito na Kranjskem, Štajerskem, v Slovenski Marki, Slavoniji in drugod. Od Slavoncev prevzemajo žito navadno v Brežicah, Kostanjevici in Krškem.⁵⁵ S tem odpeljejo velike količine žita, zato mu raste cena. Ako bi pa vodili trgovino s soljo meščani, kakor je to običaj drugod in se tudi spodobi, bi plačevali sol z gotovino ali pa bi jo zamenjavali za drugo blago, žito pa bi ostalo in se ne dražilo.

⁵¹ M. Mayr, o. d. 19, ki je napačno bral Rache, namesto Kache; gl. MP I/1, f. 106, 112'.

⁵² 28. X. 1525, Stan. fasc. 86.

⁵³ 23. in 25. X. 1525, Stan. fasc. 86.

⁵⁴ M. Mayr, o. d., 7. XII. 1525, Stan. Registratursprotokoll II. f. 180, H. Pirchegger, o. d. II. 365 sl.

⁵⁵ S. d. 1523, Stan. fasc. 212.

2. Trgovanje kmečkih podložnikov z vinom ni le neznosno za mesta in trge, marveč tudi hudo škodljivo za deželane in njihove kmete. V trumah odhajajo kmetje po vino, ga prinašajo v deželo in ga prodajajo, kjer in kakor ga pač morejo. Zato ni vasi, pa naj ima le 5 hiš, kjer bi ne bila vsaj ena krčma, kamor zahajajo kmetje, se vdajajo pijančevanju, požrešnosti, igranju, pohajkovanju in zanemarjajo domače delo. Ko napravijo zadnji novc, prodajo kravo, konja in drugo, kar imajo. Posledica je, da ostane huba neobdelana, pride do tatvin, ubojev in drugih hudodelstev. Ako pa kmetje ne bi imeli vina pred nosom in bi morali miljo daleč ali še več peš do prve gostilne, bi ostali doma, se držali dela ter ohranili sebe in hubo v dobrem stanju, njihov gospod pa bi v redu prejemal dajatve. Sedaj pa jim mora vzeti zemljiški gospod to in ono, da si poplača urbarske dajatve in davek.

Odkar so se kmetje tako močno poprijeli vinske trgovine, se je vino podražilo. Prej je veljal čeber najboljšega vipavca 1 goldinar, slabšega 40 do 50 krajcarjev. Sedaj je treba dati zanj 19 do 25 grošev. Podobno se je podražil teran od 26 do 30 krajcarjev na 12 do 17 grošev. Leta 1525 je stal celo preko 1 ogrskega goldinarja, podobno je z dolenjem (Marchwein). Omenjeno podražitev so povzročili kmetje s takimle ravnanjem. Tovorijo žito, ki so ga pridelali doma, dobili v zameno za sol, oziroma kupili v deželi ali zunaj nje, na Vipavsko, Goriško in v Furlanijo ter ga ocenijo višje, kakor znaša njegova redna prodajna cena proti plačilu v gotovini. Zaradi tega so tudi Vipavci, Goričani in Furlani zvišali ceno svojemu vinu. To barantanje je navijalo cene od leta do leta, tako da so ostale visoke cene tudi pri kupčiji za gotovino.

Zla posledica kmečke kupčije z vinom pa je tudi ta, da so se vdali pijači mnogi ljudje po vaseh in mestih. Kmetje dajejo vino tudi na up. Tako kupujejo zlasti mestni rokodelci cele tovore ali sodčke od njih, ga prično točiti, pri tem pa zamujajo svojo obrt. Ko je steklo vino, ga je treba plačati, pa ni ne vina ne denarja. Kmet mora tožiti, sodnik rubiti in revni rokodelci pridejo na nič. Ker je sedaj toliko krčem, se tudi točenje vina ne bo več splačalo. Zato mesta ne morejo dopustiti, da bi kmetje trgovali z vinom. Ostanejo naj le stare krčme, ki naj se drže neke mere.

3. Kamor pridete na letne in tedenske sejme doma in zunaj dežele, povsod srečate kmete, ki trgujejo z živino in drugim blagom. V tem pogledu ne zaležejo vladarjeve prepovedi. Zato mesta ne morejo privoliti, da bi smeli kmetje spravljati živino in drugo blago od drugod in z njim trgovati.

4. Žegnanjski sejmi so zelo škodljivi. Ako želijo napraviti dober red in preprečiti »zveze« in upore kmetov, jim ne smejo dovoliti, da se sestajajo v velikih množicah in na raznih krajih. Na omenjenih žegnanjskih sejmih jih ni mogoče ovirati, da ne bi se nemoteno in po prosti volji razgovarjali ter sklepali o svojih namerah. Kdo more tudi zadržati kmete, da ne bi na teh sejmih »prekupčevali«? Na žegnanjskih sejmih pride tudi pogosto do ubojev in drugih hudodelstev. Znano je, da poizvedujejo Turki pred svojimi napadi, kje bo kakšno žegnanje ali shod. Zgodilo se je že, da so nepričakovano pridrli in zajeli mnogo ljudi na žegnanju. Ob pogostih kužnih boleznih se močneje razširijo epidemije zaradi omenjenih

sejmov. Od stanov navedeni kraji leže v bližini deželnoknežjih mest in trgov. Zato bi bilo najprimerneje preložiti sejme v sosednje meščanske naselbine. S tem bi bili tudi naprej preprečeni poskusi kmečkih uporov. Ako bi se sestajali kmetje kje v mestih in govorili kaj posebnega med seboj, ne bi ostalo dolgo prikrito in neovadeno.

5. Pravično je, da biva obrtnik v mestih in trgih ter ne sedi po vaseh. Zato razen kovačev ne bi smelo biti rokodelcev na kmetih in še ti ne v razdalji ene milje od vsakega mesta ali trga.

6. Večji del mest ima svoboščine, da smejo sprejemati vsakogar za meščana, ki za to prosi, ako je le pošten. Tudi če teh pravic ne bi bilo, vladar ne more dopustiti, da bi meščanske naselbine propadle. V dveh ali treh letih pride 50 do 60, kvečjemu 100 mladih kmečkih fantov iz vse dežele v mesta, ki se posvete rokodelstvu in postanejo meščani. Zaradi tega stanovi še ne bodo trpeli škode, saj sedi pogosto po dvoje ali troje oseb na eni kajži. Mesta pa ne sprejemajo naseljenih kmetov, marveč le mlade, nenaseljene in samske ljudi.

Ker so kmetje na Kranjskem odvzeli meščanom toliko trgovskega prometa kot v nobeni drugi avstrijski deželi, odposlanci mest niso upravičeni, da bi popustili. Vendar so pripravljeni zaradi ohranitve dobrega prijateljstva med stanovi privoliti v tole:

1. Kmetje smejo trgovati s soljo, vendar morajo ponujati naprodaj in prodajati le na običajnih letnih in tedenskih sejmi v mestih in trgih, ne pa kakor doslej krošnjariti s soljo po vaseh in pri župnih cerkvah. Cesar ne bi mogel prodati na omenjenih sejmi v deželi, bi smeli peljati iz dežele in tam zamenjati za žito, v deželi pa ne bi smeli zamenjavati soli za žito. Zunaj dežele dobljeno žito bi smeli tovoriti na Laško in zopet barantati za sol.

2. Kmetje, ki imajo stare krčme, smejo nakupovati vino v vinorodnih krajih, kar ga potrebujejo za svoj obrat, točiti ga smejo le na malo, ne pa prodajati na sodčke, sode in tovore.⁵⁶

Stanovski odposlanci niso ostali dolžni odgovora. Opozorili so vladarja, da ne zagovarjajo samo interesov svojih podložnikov, marveč tudi podložnikov iz urbarja deželnega kneza. O izrednih svoboščinah kranjskih mest jim ni nič znano. Tudi nimajo namena, da bi vpeljavali novotarije, kajti na Kranjskem se ukvarjajo kmečki podložniki z omenjenim kupčevanjem, kar pomnijo ljudje, in vsaj 100 let. Kmetje se pečajo s tem le toliko, kakor jim gre po starodavni navadi. Brez opisanega trgovanja na Kranjskem kmetje ne morejo vzdržati na hubah, tudi bi odpadlo 4000 do 6000 tovarnih konj, ki so sedaj stalno zaposleni. Kdo bo potem vozil in tovoril proviant in strelivo za obrambo proti Turkom? Tovorjenje kmetov ne more veljati za prepovedano »prekupčevanje«. Ako bi smeli samo meščani kupovati žito in vino, bi bili vsi v cenah odvisni od meščanov. Ze prejšnji vladarji so dovolili nekatere žegnanjske sejme, ki ne morejo biti v škodo meščanom, kajti vedno prihaja mnogo meščanskih kramarjev na ta žegnanja, kjer prodajajo svoje blago preprostemu človeku draže,

⁵⁶ S. d., Copey so di gesandten von Crain mit den steten zu Augsburg den furkauf gehandelt, Stan. fasc. 394.

kakor bi to mogli storiti v mestih. Tam kupujejo živino in drugo pri kmetih ceneje kakor doma. Draginje tudi ni povzročil kmet, marveč meščani in trgovske družbe. Vladar naj ne verjame, da je nazadovalo število prebivalcev po mestih, tudi ne, ako tožijo nad svojo revščino, saj kupujejo in spravljajo v svoje roke mnoga plemiška posestva. Končno so izjavili zastopniki stanov, da nimajo pooblastila od stanov, da bi smeli sprejeti kakšno odločbo, ki bi bila v nasprotju s starim, dolgotrajnim običajem. Višek pa je pomenila njihova trditev: »Skrbi nas, da nas pokliče k m e š č k i r a z r e d (ein gemein Bauerschaft) na odgovor, ko se vrnemo domov, ker smo privolili v kaj takega. P o b i j e j o nas do mrtvega! Bati se je novega kmečkega u p o r a.«⁵⁷

Stanovski zastopniki so priložili svojemu spisu izvleček obravnavane pogodbe iz dobe Maksimilijana I., ki vsebuje nekaj pomembnih podrobnosti: *V krajih, kejer obdelujejo zemljo z voli, naj bo dovoljeno kmetom, da kupujejo živino za pomladansko in jesensko delo, vendar ne preko 4 parov volov na leto. Ako bi jih želeli prodati, naj jih ženejo na tedenski sejem najbližjega mesta ali trga. Če jih tam ne bi mogli prodati, jih smejo gnati drugam v deželi ali zunaj nje. Na Krasu živi mnogo ljudi, pa nimajo niti letnih niti tedenskih sejmov. Zato naj podeli vladar dvem ali trem primernim krajem svoboščine letnih in tedenskih sejmov z enakimi pravicami, kakor jih imajo meščanske naselbine. Rojenjakov, ki se gredo učiti rokodelstva, preden so dosegli 12 let, ne bodo terjali njihovih gospodje nazaj. Ako pa pridejo s kmetov starejši od 12 let in se želijo učiti obrti ali dobiti kakšno službo, enako naseljeni kmetje, jih mesta ne smejo sprejeti brez dovoljenja njihovih gospodov, marveč jih morajo izročiti na zahtevo, razen ako so že bivali nemoteno dve leti v mestu ter jih ves ta čas ni nihče terjal nazaj.*⁵⁸

Stanovsko poročilo o augsburškem zasedanju kaže, da niso obravnavali vseh členov osnutka. Na prvem mestu je stala prošnja odposlancev, naj poskrbi vladar za dober d e n a r.⁵⁹ Trdili so, da primanjkuje dobrih srebrnikov in da so preplavili laški novci slovenske dežele. Tu imajo celo višjo vrednost kakor v pokrajini, kjer so bili kovani. Ker pa imajo omejene avstrijske dežele srebrno in ne zlato valuto, trpijo prebivalci mnogo škode, ko pada vrednost srebrnih novcev. Zato so postavili v čl. 64 osnutka vladarjev sklep, da bo dal kovati dober stalen srebrn denar, ki naj bi ga nihče ne izvažal niti ne špekuliral z njim, marveč si ga nakupoval le toliko, kar bi ga potreboval za trgovske posle in plačilo dolgov.

Interesi višjih stanov so prišli do izraza v naslednjih pritožbah:

1. zoper deželnoknežjega komornega p r o k u r a t o r j a, vendar se niso mogli zediniti z vladarjem in je običalo pri odločbi Maksimilijana I. (čl. 36),⁶⁰

⁵⁷ S. d. Stan. fasc. 394, vloga stanovskih odposlancev na Ferdinanda. Pasus v konceptu »sie wurden uns zu tod schlachen«, je bil naknadno prečrtan.

⁵⁸ Ravnotam, z naslovom: Vermerkt di Ordnung des fürkaufs halben.

⁵⁹ Podobno že 10. XI. 1508 (Stan. fasc. 97), 10. IV. 1510 (augsburški libel), kranjski dež. ročin f. 32', 1515 (Stan. fasc. 101).

⁶⁰ Starejše pritožbe 1510, A. Muchar, o. d. VIII. 242; 7. VII. 1513, BKSStGQu 6 (1869) 86 sl.

2. zoper posege vladarja v oporočno razpolaganje s premoženjem, postavljanjem varuhov in ženitev (možitev). Tudi v teh zadevah je vztrajal Ferdinand na izjavah Maksimilijana I. ob insbruških pogajanjih leta 1518 (čl. 32, 33, 34),

3. zoper vladarjeve ekspektance, s katerimi je oddajal fevde, cerkvena in svetna posestva, ki jih je še neka oseba uživala. Leta 1509 je obljubil Maksimilijan kranjskim stanovom, da bo ustavil izdajanje ekspektanc, podobno 1510 Korošcem,⁶¹ vendar ni manjkalo pritožb. Zato je določal čl. 35, da vladar ne bo več dovoljeval ekspektanc, vsaj za določeno označena svetna in cerkvena posestva ne več. Dvorni svet pa je pripomnil, da to ne spada v policijski red, ker gre za vladarjevo vrhovnostno pravico.

4. zoper cerkvene kneze in prelate, ki so želeli zapadle fevde obdržati in jih ne podeljevati več svetnim osebam. V tem pogledu naj bi ostal v veljavi insbruški libel, da so cerkveni knezi dolžni proste fevde zopet odajati svetnim osebam (čl. 12).

5. Glede na pridobivanje zapuščine in posesti ter pravice (čl. 39, 40) naj bi tudi ostalo pri predpisih Maksimilijana I. Vsaka zadeva naj se obravnava v prvi stopnji pred rednim sodiščem

6. Posebno je bolelo deželane, da so jemali njihove gozdove k rudnikom, topilnicam in fužinam, ne da bi se sporazumeli prej z njimi in jim dali za to odškodnino.⁶² Zato so želeli, da se vse to uredi s čl. 42; dvorni svet pa je menil, da tudi to iz istega razloga kakor zgoraj ne spada v policijski red.

Ker so bili uboji po deželah zelo pogosti, so stanovski odposlanci želeli učinkovitih ukrepov. Medtem ko je razlikoval čl. 24 osnutka le med naklepnim ubojem in ubojem v silobranu, kar je bilo odločilno za dopustnost podeljevanja »varnosti« (= *salvus conductus*) in sklepanje sprave, je upošteval dvorni svet še tretji primer »nenamernega uboja«, pri katerem naj bi oblast posredovala spravo s sorodniki ubitega. Pri naklepnem uboju ne bi smel nihče dovoliti azila storilcu. Tudi gosposke ne bi smele nuditi podpore ubijalcu, marveč ga zgrabiti, da se prične kazenski postopek zoper njega.⁶³ Hkrati so obravnavali vprašanje cigánov. O njihovem poreklu si niso bili na jasnem in so jim pripisovali zlobne namene. Zato jih nobena gosposka ali meščanska naselbina ne bi smela sprejemati pod streho, marveč bi jim morala vzeti vso imovino, jih kaznovati in pregnati čez mejo (čl. 43).⁶⁴

Ceste, pota in mostove so dolžni popravljati imetniki (zakupniki) mitnic in nakladniških uradov (čl. 51); ako pa služijo potrebam sosesk, naj pomagajo tudi te s tlako. Pri tem naj posredujejo njihove gosposke. Trgovske družbe, ki so imele povečini svoje sedeže v nemški državi, so po zatrtjevanju stanovskih zastopnikov izkoriščale avstrij-

⁶¹ 10. XI. 1508, Stan. fasc. 97, 10. III. 1509, list. DAS, 8. IV. 1510, kor. dež. ročin, 52 sl.

⁶² Prim. že v augsburškem libelu 1510, kranjski dež. ročin f. 34.

⁶³ O tem vprašanju prim. Jos. Zontar, Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535, ZC VI—VII (1952—1953) 570 sl.

⁶⁴ Prim. starejše mandate 17. XII. 1512, BKStGQu 19 (1883) 7 sl., 19. V. 1522, BKStGQu 4 (1867) 9.

ske dežele in dražile vse vrste blaga (čl. 52). Zato so predlagali, naj jih odpravijo s sklepom državnega zbora. Ako pa to ne bi bilo možno, naj določijo za vse vrste blaga maksimalne cene, ki naj veljajo pod kaznijo. Dvorni svet je pravilno opozoril, da ne bo koristilo, ako predlagajo v policijskem redu odpravo vseh trgovskih družb, ker so bile povečini inozemske. Imele so svoje zastopnike (faktorje) v avstrijskih deželah in so trgovale tudi v času med letnimi sejmi. To pa ne bi smelo biti dovoljeno. Nihče bi jim ne smel niti skrivaj niti očitno pomagati, da bi preprečili prevare in kontrabant. Nadvojvoda Ferdinand je obljubil, da bo obravnaval zadevo na prihodnjem državnem zboru, vendar je bilo malo upanja za uspeh, ker je že leta 1524 na državnem zboru prenehal boj zoper nemške velike trgovske družbe in monopoliste.⁶⁵ Glede Škoto v in S a v o j c e v (čl. 53) je bil Ferdinand za to, da bi smeli krošnjariti, s svojo kramo ne le po gradovih in samostanih, marveč tudi po mestih in trgih. Odposlanci mest pa so ugovarjali, ker ti tujci ne plačujejo davkov kakor meščani. Zato bi smeli imeti omenjene pravice le, ako se stalno naselijo v mestih in trgih in si pridobe meščanske pravice. Ker je vztrajal vladar pri svojem, so odvrnili tudi odposlanci, da morajo sporočiti zadevo domov.

Pritožbe zoper duhovščino in cerkvene ustanove⁶⁶ obsegajo člene 6.—17. osnutka. G. Loesche⁶⁷ jih je našel tudi med verskimi akti Državnega arhiva na Dunaju kot poseben spis, ki je bil menda izroččen nadvojvodu Ferdinandu 23. junija 1524. V Augsburgu so obravnavali le nekatera vprašanja iz te vrste (čl. 9, 15, 17). Glede vizitacije samostanov je želel dvorni svet še strožje predpise (čl. 6), da ne bi smela biti dopustna brez dovoljenja deželnega kneza, ki naj določi po dva komisarja kot spremljevalca vizitatorja. Oporočna volila nepremičnin za cerkve in duhovščino naj bi bila neveljavna (čl. 7). Posestva naj bi pripadla zapustnikovim dedičem. Le v času življenja in s privoljenjem deželnega kneza naj bi bilo dovoljeno podariti zemljišče duhovščini ali cerkvam.⁶⁸ V čl. 7 in 8 je sledil osnutek starejšim mandatom Maksimilijana I. in Ferdinanda.⁶⁹ Zadnji člen je določal tudi najvišjo odkupno ceno za funt (gilito) proste lastnine na Koroškem in Štajerskem v znesku

⁶⁵ Jos. Segall, o. d. 87. O delovanju inozemskih trgovskih družb prim. 4. IV. 1510, Zbirka listin MALj in H. J. Zeibig; o. d. 232 sl.

⁶⁶ Prim. o razvadah med duhovščino in pritožbah proti njej A. Dimitz, o. d. II. 62 sl., Jos. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije, Ljubljana 1908, 79—84, B. Grafenauer, o. d. III. 33, 91 sl.

⁶⁷ G. Loesche, Aus den Anfängen der Reformation in den Erblanden, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 27. Jg. (1906) 59—64. Opozoriti pa moram na vrsto težjih pogršk Loescheja pri branju rokopisa: namesto »Ertzpriester« (str. 59, 60) je bral »Ortspriester«, »pergrechte« (= gornine) je smatral za »Bergwerke« (= rudnike). Docela napačno je tolmačil (str. 61): Duhovnike, ki kršijo predpis, se mora prijaviti njihovi pristojni gosposki, ki naj jih kaznuje, »soweit unwissentlich, dementsprechend«. Dejansko pa gre za naslednje: Ako cerkvena oblast ne bi kaznovala prijavljenih duhovnikov in se to zve, naj kaznuje duhovnike svetna gosposka kraja storitve dejanja.

⁶⁸ 3. XI. 1525, Spodnjeavstrijski dež. arhiv na Dunaju, stan. arhiv fasc. B I-1-2, f. 14—14'.

⁶⁹ A. Muchar, o. d. VIII. 251, 326, BKStGQu 19 (1883) 11, 66.

26 gld., za fevd 18 gld., na Kranjskem pa 20 oziroma 16 gld. Po nazorih plemstva in meščanstva so bili samostani in kanonikati »preskrbovališča« (hospitali) za plemiške in meščanske otroke (čl. 9).⁷⁰ O oddajanju beneficijev po rimski kuriji ter o anatah in absencah so bili stanovski odposlanci z vladarjem enega mnenja, da je treba preprečiti nadaljnje odtekanje denarja v tujino (čl. 15 in 17).⁷¹

Varnost in mir na cestah (čl. 22) sta bili želja vseh stanov, ki so jo ponavljali že desetletja.⁷² Mandati Ferdinanda so naročali zasledovanje in uničenje razbojnikov in oseb, ki odpovedo »deželni mir«,⁷³ že doslej. Tudi osnutek policijskega reda je pozival k preganjanju, prepovedoval, da bi jim kdo pomagal ali dajal zavetja, ter je razglašal od njih izsiljene prisoge za neveljavne. Uporabo samovžigalnih pušk, ki so se tedaj pojavile, je prepovedal že Maksimilijan I., vendar ni uspel z ukazom, da jih ne bi smel noben rokodelc izdelovati.⁷⁴ Tudi dvorni svet je bil docela za to, da se docela prepovedo, člen 23 pa je puščal izjeme za plemiče in trgovce, ki jih potrebujejo za obrambo.

Za bogokletje in drugo preklinjevanje (čl. 1), ki so ga šteli med posebno hude zločine, so predlagali, kakor na insbruškem zborovanju leta 1518, zelo ostre telesne, celo smrtne kazni; to naj bi se ravnilo po stopnji krivde, prištevnosti oziroma, če je šlo za ponovitev istega dejanja. Za prekomerno napivanje (čl. 2) pa je bila določena ječa ali denarna kazen. Nadvojvoda Ferdinand je ugovarjal, da bo težko odvaditi ljudi obeh grdobj in slabosti. Ako objavi strogi predpis, ki so ga predlagali, in ga ne bi izvajali, bi bilo smešno. Če bi pa zadela storilce zagrožena kazen, bodo ljudje močno nevoljni. Zato bi bilo potrebno, da deželani sami pomagajo pri uveljavljanju omenjenih predpisov.⁷⁵ Glede zapovedanih praznikov (čl. 4) so se strinjali z regensburškim redom⁷⁶ iz l. 1524. Ob ostalih praznikih naj bi, delali ljudje, ne popivali, ne igrali in ne uganjali drugih lahkomiselnosti.

V mnogih, zlasti v vinogradniških krajih je bil star običaj, da so si revni podložniki izposojali denar ali drugo blago na račun bodočega pridelka (mošta, žita) od plemičev, višje duhovščine ali meščanov. Da ne bi imel posojilodajalec prekomernega dobička, so že l. 1502 predpisali za Spodnje Štajersko, da ima izposojevalec na prosto, da poravnava dolg z denarjem, moštom ali drugim pridelkom.⁷⁷ Po osnutku (čl. 29) naj bi veljala za obračun tržna cena mošta ali žita, ki bi veljala 14 dni po trgatvi ali žetvi na najbližjem tedenskem sejmu. Svobosščine cerkvenih in svetnih oseb, mest, trgov in cehov (čl. 30), ki na-

⁷⁰ S. d. rkp. »Pollicey«, Stan. fasc. 394, f. 14, 14'.

⁷¹ Stan. fasc. 212.

⁷² Stan. fasc. 101 (1515), A. Dimitz, o. d. 56 (1518), 20. IX. 1518 (BKStGQu 19/1883/11).

⁷³ 24. XI. 1521 (ravnotam, 12), Stan. fasc. 212 (1522), 24. IV., 18. VIII. 1522 (BKStGQu 16/1879/27, 19/1883/13). Prim. še O. Brunner, Land und Herrschaft, Baden 1939, 91 sl., B. Grafenauer, o. d. III. 91.

⁷⁴ 3. XI. 1517, BKStGQu 19 (1883) 10 sl.

⁷⁵ Stan. fasc. 86, vol. III. 97 sl., A. Dimitz, o. d. II. 57 sl.

⁷⁶ 7. VII. 1524, BKStGQu 19 (1883) 15 sl., J. W. Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain XI. 715.

⁷⁷ 23. VII. 1502, štaj. dež. ročin, f. 27.

sprotujejo deželnim privilegijem in so v škodo obćemu blagru, naj da revidirati vladar. Že na insbruškem zborovanju so se obilo pritoževali zaradi nerednosti in prevar pri prodaji najvažnejših vrst kupčijskega blaga (volnenih, svilenih, zlatih tkanin,⁷⁸ špecerije, sladkorja, slaničkov in drugih osoljenih rib, izdelkov iz zlata, srebra in kositra ter zdravil v lekarnah). V Augsburgu so ponavljali iste zahteve po ogledu (kontroli) blaga (čl. 54 do 60) ter po tarifi prodajnih cen zlasti za špecerije, s katerimi so razpolagale velike trgovske družbe. Dvorni svet je dvomil v učinkovitost predpisov, ako jih ne prevzamejo tudi sosednje dežele Salzburška, Bavarska, Češka, Ogrska in Poljska. Osnutek pa je opozarjal na dejstvo, da se morajo plačati špecerije in sladkor z zlatom; zato naj jih deželani in kmetje ne poželijo čez mero, marveč uživajo zmerno.

O oborožencih in drugih hlapcih so trdili odposlanci, da so neposlušni, da zapušćajo svojega gospoda iz neznatnih vzrokov, pogosto ravno ob času, ko bi jih najbolj potreboval. Zato je predpisoval člen 73 osnutka, da so dolžni pomagati svojemu gospodu na vojnih pohodih, ob zasledovanju hudodelcev in pri vseh hišnih opravilih. Izstop iz službe naj bi bil dopusten šele po poteku dogovorjene službene dobe, navadno pa po dvomesečni odpovedi. Nihče ne bi smel sprejeti oboroženega ali drugega hlapca brez spričevala (Passport) njegovega prejšnjega gospoda.

Stanovski odposlanci so nastopili posebno ostro zoper rokodelske cehe v mestih in trgih, češ da so dosegli potrditev svojih pravil pogosto zahrbtno brez vednosti oblastev in da je prišlo do mnogih zlorab zaradi tajnih zvez in dogovorov o cenah, ki jih sklepajo cehi. Zato so prosili, naj razpusti vladar vse cehe, razveljavi njihove statute, ukine njihovo avtonomijo ter predpiše nov, strožji red za »rokodelstva«, ki naj pridejo pod nadzorstvo deželnoknežjih in mestnih oblastev. Nadvojvoda Ferdinand je dvomil, ali je čas za tako dalekosežne ukrepe primeren. Bal še je, da utegne priti do uporov mestnih rokodelcev. Na ponovno prošnjo stanov pa je obljubil, da bo odobril predlagane reforme (čl. 74 do 79), vendar si je pridržal odločitev glede njihovega izvajanja.⁷⁹

Bistvena sestavina policijskega reda so bili predpisi o obleki, blagu in pokrivalu. Ker sta objavila o tem predmetu Sergij Vilfan in Gertruda Kallbrunner večje študije,⁸⁰ ne bom razpravljaj o omenjenih

⁷⁸ O tem prim. S. Vilfan, Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja, Slov. etnograf II (1949) 28 sl.

⁷⁹ Stan. fasc. 86, vol. III. 99, IV. 14 sl., 24.

⁸⁰ S. Vilfan, o. d. 26 sl. pripomnil bi le nekaj malenkosti: lindensko blago (gl. str. 29, 30, 31, 32, 36, 44) = angleško volneno blago iz Londona, prim. K. Otto Müller, Quellen zur Handelsgeschichte der Paumgartner von Augsburg (1480–1570), Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit Bd. IX. Wiesbaden 1955, 344, Fr. Wild, Beziehungen zwischen England und Österreich im Mittelalter und im 16. Jahrhundert, Anzeiger der österr. Akademie der Wissenschaften, philos. histor. Klasse Jg. 91 (1954) Wien 1955, 325; »ort« v zvezi z goldinarjem pomeni 1/4 gld.: n. pr. drey ort 1 Gld. = 3/4 gld., prim. S. Vilfan, Prispevek k zgodovini mer na Slovenskem, ZČ VIII (1954) 58, K. O. Müller, o. d. 345, str. 30 nojeva (ne pavja peresa), str. 35. Bern = Verona. Gl. tudi B. Grafenauer, o. d. III, 90. G. Kallbrunner, Beiträge zur Geschichte der Kleiderordnungen mit besonderer Berücksichtigung von Österreich, dokt. disertacija filozofske fak. dunaj. univerze, 1949.

problemih. Dvorni svet je smatral pravila za obleko (čl. 65 do 66) za preširoka in premila. Ferdinand je želel odgoditi zadevo do prvega državnega zbora. Če bi pa menili odbori, da se bodo ljudje držali predpisov, je bil pripravljen ugoditi in jih objaviti, vendar bi morali stanovi posameznih dežel pomagati pri uveljavljanju ukazov.

Mnogih vprašanj, ki jih je želel urediti osnutek policijskega reda, se pa sploh niso lotili v Augsburgu. Sem je spadal problem žegnanih in procesij na kmetih. Zaradi močnih zlorab, ki so se tu dogajale, naj bi preprečevali, da bi jih ljudje obiskovali zavoljo svetnih opravil in zabave (čl. 5). Zato ob takih prilikah ne bi smeli točiti vino, plesati, kegljati ali kockati. Kdor pa obišče žegnanje ali gre za procesijo iz pobožnosti, sme po končanem bogoslužju zmerno in dostojno obedovati v krčmah, ki obstajajo od nekdaj. Po zatrjevanju stanovskih zastopnikov so trošile cerkvene bratovščine (čl. 19) lahkomišlno svoje dohodke s pojedinami. Zato naj bi deželni knez razpustil bratovščine v dolnjeavstrijskih deželah. Ostalo naj bi le bogoslužje. Upravo bratovščinskega premoženja pa naj bi prevzele krajevne gosposke ter porabile dohodke za vzdrževanje siromakov. Župnije in cerkve bi smele (čl. 20) zbirati prostovoljne darove (denar in drugo) za svoje potrebe le pri ljudeh svojega okoliša, beraški redovi pa v mestih in krajih, kjer so njihovi samostani. Cerkve ali samostani pa ne smejo zatrjevati, da imajo kakšne pravice do omenjenih dajatev. Člen 21 je predlagal likvidacijo na Slovenskem močno razširjene pravne ustanove »železne živine«. Kmetje so zapuščali (volili) ob smrti ali drugi priliki cerkvi kravo, vola ali ovco in se zase in svoje pravne naslednike zavezali, da bodo trajno vsako leto dajali »činž« v denarju od omenjene živali. Kmet oziroma njegov dedič je obdržal voljeno živinčje, bil pa je obremenjen z »večno« dajatvijo, ki ni prenehala, ko je poginila žival, bila zaklana ali odsvojena. Dotedanji koristnik je moral preskrbeti na lastne stroške drugo žival iste vrste, bodisi da jo je sam zredil ali nabavil, kajti dajatvena obveznost je tekla dalje. Zato so predlagali stanovski zastopniki, naj vladar odpravi »železno živino«. Kmetje naj jo odkupijo od cerkva za primerno vsoto denarja, ki naj bi jo določila gosposka. S tem pa naj bi ne bilo prepovedano, da bi volili ljudje cerkvi ali komu drugemu kakšno živinčje ter se zavezali za kako dajatev od njega. Ta dajatev pa bi veljala le tako dolgo, dokler bi obstajala omenjena žival.⁸¹

Skrb za uspešnejše kaznovanje hudodelcev se kaže v čl. 25 osnutka, ki ga je želel razširiti dvorni svet v »malefični pravdni red« s podrobnimi predpisi o zasliševanju, izvedbi torture, zapisniku, končni sodbi, krvnem sodniku in pravici azila.⁸² Ukinjene »redne večje« (čl. 26) naj bi obnovile gosposke. Dvorni svet pa jih je želel reformirati po vzoru deželskih sodišč. Sodstvo nad osebami, ki so bile zaposlene v rudnikih (čl. 27), je bilo sporno, ker so se izgovarjale omenjene osebe, da so »eksemptnje«. Po osnutku policijskega reda naj bi smelo postopati proti njim sodišče, pod katerega je spadal kraj storitve dejanja, dvorni svet pa je zahteval, da morajo biti v tem pogledu odločilni predpisi rudarskih

⁸¹ Pravna ustanova »železne živine« se je obdržala na Slovenskem do 19. stoletja.

⁸² 3. XI. 1525, Spodnjeavstrijski dež. arhiv, fasc. B I-1-2, f. 18—23.

redov. Glede izterjavanja dolgov v mestih in podeželju naj bi obstajala neka vzajemnost. Ako tožijo plemiči ali duhovniki prebivalce mest in trgov, naj jim ugodijo mestne oziroma trške gosposke (čl. 28). Enako naj ustrezajo tudi deželani meščanom in tržanom pri izterjavanju dolgov njihovih podložnikov. Ako ne more dobiti upnik plačila v denarju, naj mu prisodi sodnik premičnino ali kakšno blago. Podrobneje je predlagal dvorni svet, naj poravna dolžnik svojo obveznost najprej z gotovino, dragotinami ali srebrom; ako tega ne zmore, pride druga imovina: premičnine (pohištvo, blago), končno nepremičnine na vrsto. Oboje pa mora oceniti sodnik nekoliko nižje, da ne bi trpel upnik ob prodaji škode. Člen 31 je veljal le za pokrajine ob Donavi. Hudo so se pritoževale stranke, ker so odobrili vladarji tako pogosto na prošnjo ene izmed pravnih strank izredno odgoditev (Schub) postopka, ki je že tekkel.⁸³ Zato je stalo v čl. 37 osnutka, da tega vladar odslej ne bo več dovoljeval. Čeprav je ukazoval deželni knez prelatom, plemštvu in mestom pod kaznijo, vendar ne bi smel terjati zagrožene globe, dokler ni izreklo redno sodišče sodbe (čl. 38). Dvorni svet pa je bil v obeh primerih proti temu, da bi prišla takšna določila v policijski red, ker je šlo za vladarjeve pravice.

Značilen pojav dobe so bili številni berači in postopači, ki so imeli deloma tudi svoje organizacije.⁸⁴ Tujih beračev in postopačev (čl. 46) ne bi smel nihče sprejemati, marveč jih mora izgnati. Ako bi nastopili kje nasilno, naj prihite sosedje ali pristojna gosposka na pomoč in preprečijo škodo ter berače zgrabijo, gosposka pa naj jih kaznuje. Ako gre za bolne in neboljene ljudi, ki so vredni miloščine in potrebni postrežbe, naj jim pomagajo iz usmiljenja; tuje berače naj napotijo v domači kraj. Če pa ne bi mogli potovati, naj jih sprejmejo v svoj hospital. Bratovščine beračev (čl. 50) naj gosposke ukinejo, njihovo imovino pa porabijo za vzdrževanje revežev.

Postopačev (čl. 47) ne sme nihče prenočevati ali trpeti na istem kraju dlje ko dva dni, marveč se morajo ti ljudje izkazati pri gosposki ali sodišču. Osebe, ki so zmožne in voljne delati, smejo ostati, druge morajo oditi. Zaposlitev takšnih ljudi, s poljskim, vinogradniškim ali drugim dninarskim delom naj bi bila po želji stanovskih zastopnikov dopustna le pod pogojem (čl. 48), ako predhodno stopijo omenjene osebe pod odvetništvo ali zaščito kaké gosposke, dvorni svet pa je bil za ukinitve te navade. Zadoščalo naj bi, da obljubijo pokorščino sodišču ali krajevni gosposki. Še strožje pogoje so predpisovali v čl. 49 za prevzem vinograda ali drugega zemljišča v najem ali dedni zakup. Zavezati bi se morali, da se bodo stalno naselili⁸⁵ in v enem letu poročili. Ako tega ne bi storili, naj se jim odvzame zemljišče.

Odločilnega pomena pa je bilo vprašanje »prekupčevanja«, ki ga je urejal čl. 61 osnutka takole: *Letni in tedenski sejmi v mestih in trgih imajo svoj izvor in namen v tem, da se pripelje in prinese tja vse*

⁸³ 17. I. 1494, kor. dež. ročin 36 sl., 10. IV. 1510, Augsburg, štaj. dež. ročin, f. 38—39, Kranjski f. 35, 1515, Stan. fasc. 101, 16. VI. 1523, list. DAS.

⁸⁴ Prim. razne patente: 19. V. 1522, BKStGQu 4 (1867) 9, 18. IV. 1524, BKStGQu 19 (1883) 67, 28. III. 1525, BKStGQu 19 (1883) 17.

⁸⁵ Prim. isto že 1515, Stan. fasc. 101.

blago, proviant, hrana in hišne potrebščine; tu jih ima na voljo vsakdo, bogat in reven, ter dobi po primerni ceni v občo korist. Ti letni in tedenski sejmi so izgubljali že dlje časa na svoji veljavi s tem, da je postalo prekupčevanje med meščani in kmeti, deloma tudi med plemstvom in duhovščino, škodljiva razvada, vsled česar pripeljejo malo blaga na letne in tedenske sejme; nasprotno pa prekupčujejo na kmetih duhovniki in svetne osebe, plemiči in kmetje, od hiše do hiše, od kraja do kraja, deloma tudi v mestih in trgih, preden morejo deželani, meščani in podložniki kriti svoje potrebe. Pri prekupčevanju so udeleženi tudi oskerbniki in deželski sodniki. To pa je povzročilo podražitev blaga, hrane in drugih potrebščin, obogatitev nekaterih tujcev in domačinov, dežela in ostali ljudje pa trpe pomanjkanje in propadajo.

Ker dosedANJI ukazi niso zalegli, se prepoveduje odslej vsakomur brez izjeme, da bi trgoval in prekupčeval z namenom nadaljnje prodaje in dobička zlasti na podeželju. Izvzeto je trgovanje z vinom v vinogradniških predelih. Zato naj pripelje vsakdo, ki želi prodati kakšno blago, z dežele le v mesta in trge na običajne letne in tedenske sejme v prosto prodajo. Mesta in trgi pa naj skrbе za dober red na omenjenih sejmih. Nedeljske sejme je prestaviti na naslednje dneve. Ob tedenskih sejmih naj obesijo posebno znamenje poleti ob sedmih, pozimi ob osmih. Dokler še ni obešeno, ne smejo sklepati kupčij niti se drugače dogovarjati o blagu. Ko pa visi znamenje, imajo prebivalci mest in trgov, pa tudi s kmetov, enako pravico do kupčevanja, vendar le za potrebe hišnega gospodarstva ali rokodelstva, ne pa za nadaljnje preprodajanje. Po treh urah naj odstranijo omenjeno znamenje. Kar je ostalo na trgu še neprodanega blaga, ga smejo nakupiti meščani in gostači mest za nadaljnjo prodajo, kolikor ga ti ne bi hoteli, pa tujci; vendar mora biti vsakomur na prosto dano, da proda svoje blago ali ga pelje domov ali pa shrani do prihodnjega tedenskega sejma.

Dvorni svet pa je predlagal naslednjo ureditev, ki je pozneje obveljala: Znamenje naj se izobesi poléti ob šestih, pozimi ob sedmih in naj ostane obešeno dve uri. V tem času bi smeli kupovati za lastne potrebe samo meščani in gostači iz mesta, ne pa tujci in kmetje. Ko je odstranjeno znamenje, pa tudi kmetje za lastne potrebe in vobče vsi po volji za nadaljnjo preprodajo.

Prelatom in ostali duhovščini, plemičem in kmetom je dovoljeval člen 61, da naroče in kupijo na deželi za svoje hišno gospodarstvo potrebščine od svojih podložnikov, sosedov in od drugih, vendar nakupljenega ne smejo naprej prodajati. Kmetom, ki jim ni mogoče ali je od rok, da bi pripeljali na mestne sejme svojo živino, žito in drugo, kar so pridelali ali zredili, smejo prodajati pri svojih hišah, vendar kupci ne smejo z nakupljenim prekupčevati. Krčmarji in gostilničarji smejo nakupovati vse potrebščine za svoje gospodarstvo (krčmarsko obrt), ne smejo pa prodajati vina v sodih. Enako smejo nakupovati klavci in mesarji primerno količino živine, kar je potrebujejo za mesarje, ne smejo pa prodajati naprej. Kdor sam pridelava vino in žito ali ga prejme kot desetino, dajatev ali gornino, sme voziti oboje na mestne sejme ali prodajati doma. V pogorjih pri rudnikih, fužinah ali plavžih, ki so daleč od mest in

*trgov, niso obvezna določila člena o prekupčevanju zaradi preskrbe tamšnjih prebivalcev z vsemi potrebščinami.*⁸⁶

Prodajalcem žita in vina v prid so stanovi želeli, da uredi deželne gosposke (čl. 62) po vladarjevem naročilu za vso deželo enotne trgovske mere za žito in vino, tudi vatel in utež tako, da se ravna po merah deželnega glavnega mesta; obenem odpravijo vrhano in jo nadomeste z raženo mero. Niso pa želeli, da bi bile s tem spremenjene mere, ki so jih od nekdaj uporabljali za gornino, desetino in druge dajatve. Zapriseženi merilci naj reformirajo po mestih in na deželi mere, vate in uteži, jih nadzirajo in vzdržujejo v redu.⁸⁷ Glede prodaje mesa in rib (čl. 63) naj bi skrbela mestna in trška oblastva, da bodo cene primerne in da bo kupcu na prosto dano kupovati po teži ali na oko.

Zadnji člen (čl. 80) je obravnaval razne zlorabe pri kmečkih podložnikih:

1. Podložniki bi smeli odslej romati v tuje inozemske kraje le z dovoljenjem zemljiške gosposke.

2. Otroci podložnikov so odhajali v druge pokrajine ali celo zunaj dežele v službo, dalje so šli v mesta učiti se rokodelstva. Starši sami so oddajali svoje otroke v službo brez vednosti in privoljenja gosposk, čeprav bi jih potrebovale njihove gosposke same. Ko pa so onemogli starši in je ostala zemlja neobdelana ter so umrli, so se pojavili otroci iz mest ali trgov oziroma od drugod ter hoteli dedovati, čeprav niso prej pomagali pri delu na hubi. Zato naj predstavi vsak kmet svoje sinove, ko dopolnijo dvanaajsto leto, svoji gosposki, da jih sprejme pod svoje odvetništvo. Hčere naj pomagajo staršem doma. Če jih pa ti ne bi potrebovali, naj stopijo v službo pri domači gosposki, ako rabi posle. Brez očetove volje in odobritve zemljiške gosposke pa otroci ne smejo odhajati drugam v službo, sicer izgube pravico do dediščine.⁸⁸

3. Ob ubojih in drugih spörih, ki se pogosto pripetijo na kmetih, so podložniki takoj nestrpni, groze, se združujejo v »punte« in snujejo upor, da bi s silo uveljavili svojo voljo. Zato jih svari vladar pred objestnostjo, upornostjo, samovoljo, jih poziva h pokorščini in uslužnosti, sicer jih utegne zadeti ostra kazen.

III.

Na pogajanjih v Augsburgu (1524-25) so bili doseženi zelo skromni rezultati, gotovo manjši kot na insbruškem zasedanju leta 1518. Da bi vsaj deloma zadovoljil stanove, je dal Ferdinand I. povezati člene 74 do 78 (o rokodelcih) in 73 (o hlapcih in poslih) iz osnutka policijskega

⁸⁶ Prim. rkp. Pollicey v Stan. fasc. 394, f. 40—44'.

⁸⁷ S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem 32, 43.

⁸⁸ Podobno načelo so proglasili na Stajerskem 6. II. 1528, A. Mell, Das steirische Weinbergrecht und dessen Kodifikation im Jahre 1543 (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, phil. histor. Klasse 207, 4. Abh.) Wien 1928, 116 op. 11: sinovi kmetov, ki gredo čez leto na delo v Avstrijo in drugam, na zimo pa se vračajo domov in doma jedo in pijejo, niso pa pomagali staršem pri obdelavanju zemlje. Zato naj se razdedinijo vsi, ki gredo v tuje službe brez odobrenja zemljiških gospodov.

reda v poseben patent, ki so ga razdelili na 57 manjših odstavkov. 1. aprila 1527 je objavil zbirko pod naslovom »*Nova policija in red rokodelcev in služinčadi v dolnjeavstrijskih deželah*« (Die new Pollicey und Ordnung der Handtwercher und Dienstvolckh der niederösterreichischen Lande).⁸⁹ Tiskane izvode je dal poslati deželnim glavarjem, da razglase omenjeni »red« na običajni način. Toda na Kranjskem (glede Štajerske in Koroške nimam na razpolago zadevnih virov) ga mesta niso hotela izvajati. Saj je pomenil novi »red« popoln preobrat v obrtništvu naših krajev, ako bi ga dejansko uveljavili. Obrtniškim skupnostim je jemal vsako samostojnost. Brez vednosti in privoljenja mestnega sodnika in sveta se rokodelci ne bi smeli več sestajati in si sami predpisovati kakšnih pravil. Vsako »rokodelstvo« bi moralo izvoliti za leto dni po dva mojstra in po dva pomočnika, ki naj bi jih zaprisegel mestni svet. Le kot uradni organi mestnih oblastev naj bi vodili tekoče posle svojega »rokodelstva«. Njihova naloga je bil ogled blaga, ne pa razsojati spore ali odrediti izprtje. Vsi rokodelski spori naj bi spadali pred mestnega sodnika in svet. Novi red je puščal odprto pot v »rokodelstvo« tudi neorganiziranim rokodelcem. Sprejemanje mojstrov naj bi opravljal mestni (trški) sodnik. Pri tem naj bi ne igralo vloge, ali je opravljal prosilec obrt neupravičeno (Störer) oziroma ali je bil nezakonski otrok. Mojster bi smel izvrševati hkrati več obrti, ako je za vsako opravil predpisano učno dobo in izpit ter imel za vsako obrt posebno delavnico. Pomočnikov bi smel zaposliti mojster, kolikorkoli bi jih potreboval.⁹⁰

Ko so zvedeli višji stanovi, da se mesta nočejo držati novih predpisov, so prosili vladarja, naj pošlje strog ukaz kranjskemu vicedomu.⁹¹ Toda Ferdinand ni storil nobenega koraka za uveljavitev »reda«, nasprotno kmalu nato je preklical svoj ukaz.⁹² Zato »red za rokodelce« iz leta 1527 ni imel posledic.⁹³

V zadevi s p l o š n e g a policijskega reda so ostala mnoga vprašanja še nerešena. Ferdinand I. je sicer naročil leta 1527, naj izbere vsaka dežela po enega zastopnika, ki naj bi obravnaval na Dunaju z vladarjevimi svetovalci in komisarji osnutek policijskega reda,⁹⁴ toda do sestanka ni prišlo predvsem ne zaradi zunanje političnih dogodkov. Pogoste pritožbe stanov pa so prisilile vladarja, da je izdal o važnih policijskih zadevah posebne ukaze (mandate), pa tudi pooblastil deželne glavarje, da razglase, takšne patente:

⁸⁹ 1. IV. 1527, Dunaj, tisk, Stan. fasc. 394, knjiga patentov, Narodna biblioteka na Dunaju, rokopisni oddelek, Series nova 12. 344, št. 23. W. F r e s a c h e r, Vom Handwerk in Villach, Carinthia I 130 (1940) 319 napačno, da je izdal Ferdinand I. ta red za Štajersko.

⁹⁰ V. Thiel, Die Handwerkerordnung Ferdinand I. für die fünf n. ö. Lande (1527), Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, N. F. 8. Jg. Wien, 1910, 29—66, H. Pirchegger, o. d. III. 119 sl.

⁹¹ 3. VII. 1527, Stan. fasc. 213.

⁹² To je priznal v dopisu 3. I. 1551, Stan. fasc. 394.

⁹³ Fr. Popelka, Geschichte des Handwerkes in Obersteiermark bis zum Jahre 1527, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XIX (1926) 105 sl.

⁹⁴ 3. VII. 1527, Stan. fasc. 213.

1. zoper bogokletje, preklinjevanje in pijančevanje (28. aprila, 29. maja 1529).⁹⁵

2. prepoved navadnih žegnanj in žegnanjskih sejmov, koder niso letni ali posebni živinski sejmi že od nekdanj (1. aprila 1530). L. 1535 so odposlanci kranjskih stanov ponovno prosili za ukinitve navadnih žegnanj v podeželju. Naslednje leto je objavil kranjski deželni glavar strogo prepoved podeželskih žegnanjskih sejmov razen privilegiranih in starih sejmov (16. maja 1536). Ob navadnih žegnanjih se ne sme plesati, točiti vino in kramarji ne smejo kupčevati. Zemljiški gospodje in deželski sodniki naj preprečijo, da bi točili kmečki podložniki v bližini cerkva vino v svojih hišah ter se ob žegnanjih ukvarjali s kupčevanjem.⁹⁶

3. Samovžigalne puške so prišle na Kranjskem tako v navado, da so jih nosili ljudje po mestih in na deželi, če so šli v gozd, na polje, v cerkev ali drugam. Ker so izvirali iz tega pogostni uboji in je obstajala nevarnost za deželni mir, so jih prepovedali leta 1536, razen za pokrajine ob meji in tam, kjer je stalno grozila nevarnost turških napadov (na Krasu, v Istri in v deželskih sodiščih Metliki, Kočevju, Ribnici, Ložu, Ortneku in Mehovem).⁹⁷

4. Stanovski zastopniki so tožili leta 1537, da odhajajo kmečki sinovi iz ene dežele v drugo, doma pa starši ne morejo v redu obdelati zemlje. Prosili so vladarja, naj ukaže, da morajo ostati doma in pomagati staršem. Kdor bi odšel brez dovoljenja zemljiškega gospoda, naj izgubi svoj delež pri dediščini. Ferdinand I. je izdal mandat o tem l. 1539, ki je bil sprejet tudi kot člen 12 v »Gorske bukve« leta 1543.⁹⁸

Najbolj sporno je bilo vprašanje prepovedanega prekupčevanja in podeželske trgovine. Zdi se, da je želel Ferdinand urediti to zadevo najprej v okviru posameznih dežel. Leta 1527 je naročil kranjskim stanovom, naj se posvetujejo z zastopniki mest, kako bi postavili nek red za preprečitev prekupčevanja, in naj pošljejo predloge dolnjeavstrijski vladi in komori. Do kakšnega sporazuma z mesti ni prišlo.⁹⁹ Kranjski stanovi so le na videz odnehali in sporočili leta 1531 vladarju, da so sklenili skupno z deželnim glavarjem odpraviti kupčevanje kmetov z vsem blagom razen barantanja z žitom, vinom in soljo, dalje neredno prekupčevanje z vsemi živili in zlasti z drobnico ter veliko deželno živino, ki jo nakupujejo zaradi dobička in ženejo iz dežele, vsled česar je narasla cena. Kar je bilo prej mogoče kupiti za 1 krc., stane sedaj 3 ali več krc. Od omenjene prepovedi naj ostane izvzeta kraška in druga žilava živina,

⁹⁵ Oba mandata poznam le iz zbirke patentov dunajskega Mestnega arhiva št. 19 in 20. Tiskana sta v *Notizenblatt* 1858, 231—232, 249—251, vendar s precejšnjimi pogoškimi; BKStGQu 19 (1883) 68.

⁹⁶ 13. I. 1530, Stan. fasc. 94, 1. IV. 1530, Stan. fasc. stare listine in knjiga patentov Nar. biblioteke Dunaj, series nova 12. 344, št. 110, f. 154—154'; Drž. arhiv Dunaj, Österr. Akten, Krain fasc. 1 (13. II. 1535), 16. V. 1536, Stan. Fasc. 215.

⁹⁷ 16. V. 1536, Stan. fasc. 215.

⁹⁸ 16. I. 1537, Stan. fasc. 101, 18. III. 1539, BKStGQu 19 (1883) 31, 9. II. 1543, A. Mell, o. d. 116, M. Dolenc, »Gorske bukve« v izvirniku, prevodih in priredbah, Pravni spomeniki slovenskega naroda knj. 1., Ljubljana 1940, 107 sl.

⁹⁹ 29. X., 3. XII. 1527, Stan. Registratursprotokoll II. f. 246, 252.

ki je rabna le' za delo, ne pa' za zakol. To živino naj bi smeli prebivalci gnati iz dežele in prodajati. Vse drugo, kar podložniki proizvajajo v svojih gospodarstvih, pa naj prodajajo na letnih in tedenskih sejmih. Na deželnem zboru so predlagali stanovi tele kazni za prekupčevalce: za navadne ljudi 4 tedne' zapora, za deželane, oskrbnike, deželske in mestne sodnike, ki bi pozivali kmečke podložnike k takšnemu ravnanju, jim dovoljevali in pomagali, vsakikrat globo 50 gld. Prosili so vladarja, naj odobri ta sklep ter enako odredi v drugih deželah.¹⁰⁰

Nekaj let pozneje so potožila kranjska mesta Ferdinandu I., da je podeželska trgovina občutno narasla. Kmetje so se lotili tudi kúpcijskih poslov v ožjem pomenu (Kaufmannschaft). Ne le maslo, sir, prašiči, drugo meso, tudi ostala živila grédo preko več rok, preden pridejo mnogo dražja, na tedenski sejem v mesta. Kmetje so začeli nakupovati sukno, žeblje, železo, platno, olje, med, krdela ogrskih volov (po 300 živili v enem); 600 do 700 prašičev kupi en kmet. Imetniki zastavljenih gospodsk, del gospodov in deželanov, ki bi lahko živel od rent in gilt, je prepovedal v svojih okoliših, da bi podložniki prodajali komu drugemu maslo, prašičke, jagnjeta, kozličke, koštrune, krmo, žito, kožuhovino (zlasti lisic in risov). Pod videzom hišnih potreb odpeljejo dosti živine brez plačila mitnine na Laško. Nekateri deželani se vežejo s kmeti za skupno trgovanje. Pri tem pretaknejo kmetje vse hribe in doline, da dobe blago. Lansko leto je kmet Dabič iz Šmarja pri Ljubljani nakupil okoli 800 prašičev. Pri tihotapljenju so mu pomagali kmetje z Gornjega grada in Koroškega, da jih je spravil čez Savo po Tuhinjski dolini preko Črnilca in druga manj običajna pota. Po istih stezah je gnal tudi prašiče, ki jih je kupil od kmetov v Štangah. Letos pa je odšel Dabič k Bezjakom na Hrvaško, kjer je zaaral veliko živine. Prej so prignali Bezjaki prašiče sami na Kranjsko v mesta in trge, kjer so jih mogli nakupiti revni in bogati po primerni ceni. Podobno prekupčujejo tudi gospodje, deželani in njihovi oskrbniki, n. pr. neki oskrbnik je postavil pred kratkim na Laško 200 volov in juncev naprodaj.¹⁰¹ Ker pa kljub pogostim tolažilnim besedam vladarja še vedno ni gotovo, kdaj bo objavljen policijski red, so prosila kranjska mesta, naj uveljavi Ferdinand I. takoj vsaj dva člena: o prekupčevanju z živili na kmetih in v mestih ter prepoved, da bi kmetje trgovali z živino in drugim blagom razen z žitom, ki ga sami pridelajo ali za vino in sol zamenjajo. Vladar naj odobri kranjskim mestom »Hansgrafa« s pooblastili, kakor ga ima na Štajerskem. On naj kaznuje prekupčevalce in tihotapce, kajti brez vladarjevega organa bodo ostali vsi ukazi bob v steno.¹⁰² Nekako istočasno so trdili meščani Kamnika, da so zgradili kmetje v starograjskem deželskem sodišču (Oberstein) preko 20 novih taborov, pri čemer so jim pomagali njihovi zemljiški gospodje celo s cerkvenim denarjem. V teh taborih hranijo kmetje

¹⁰⁰ 17. VII. 1531, Stan. fasc. 90, 92 a.

¹⁰¹ S. d. Acta mag. fasc. 6, MALj.

¹⁰² Tudi ljubljanski mestni svet je obravnaval leta 1537 vprašanje prekupčevanja in odredil, da mora ostati mestna zastavica na tedenskem sejmu obešena poleti do 11., pozimi do 12. ure. V tem času ne smejo nakupovati tujci in prekupčevalci. MP 1537, f. 108.

svoje pridelke, točijo vino, trgujejo z raznim blagom in prekupečujejo, kar je usodno za meščanske naselbine.¹⁰³

Rastoča draginja je dala povod, da so štajerski stanovi leta 1534 določili poseben red za trgovanje z deželno živino in glede na prekupečevanje.¹⁰⁴ Na Koroškem je predlagal stanovski odbor tale generalni mandat:

1. Kmetje v podeželju odslej ne smejo več kupčevati niti prekupečevati z veliko živino, drobnico, mastjo, maslom, sirom, svinino, soljo, platnom, sploh z nobenim blagom. Kdor želi kaj prodati, naj prinese v mesta in trge na tedenske sejme.

2. Izjema velja za kmete in krčmarje na deželi, ki smejo nakupiti vino od tovarnikov ali prevoznikov; tudi to, kar potrebujejo za hišne potrebe, smejo kupiti ali z zamenjavo pridobiti od sosedov.

3. Kdor potrebuje žito, ga more nakupiti pri prelatih in plemstvu na deželi ali pa na tedenskih sejmih, potem ko je bilo tržno znamenje odstranjeno. To znamenje naj ne bo obešeno poleti preko devete, pozimi preko enajste ure dopoldne.

4. Ker so pričeli oboroženi hlapci (Landsknecht) ponovno nadlegovati kmete z beračenjem in »malefičnimi dejanji«, so dolžni sosedje priti na pomoč, da zgrabijo te nasilneže in jih izroče deželskim sodiščem za kaznovanje.

Koroška mesta in trgi so bili mnjenja, da pušča odlok kmetom še preveč možnosti nedovoljenega prekupečevanja pod videzom hišne potrebe. Tudi predpis o trznem znamenju jim ni prijal, ker so začeli tedenski sejmi po mestih in trgih šele okoli 10. oziroma 11. ure. Zato bi moralo ostati znamenje vsaj do poldneva, da bi preprečili delo prekupečevalcev. Stanovi so nato izjavili, naj visi tržno znamenje do enajstih, pojasnili so pa, da smejo kupovati kmetje žito od prelatov, plemičev, župnikov in beneficiatov na kmetih; enako pa tudi na tedenskih sejmih in zopet na tedenske sejme naprodaj voziti; vse drugo, kar spada k meščanski trgovini, pa ni dovoljeno kmetom.¹⁰⁵

Zastopniki koroških mest in trgov se kljub temu niso zadovoljili z izjavo višjih stanov, marveč so se pritožili pri vladarju ter navedli v glavnem isto, kakor leta 1525/26. Kar še pride na tedenske sejme, je šlo že preko štirih ali petih prekupečevalcev in se tako podražilo, da se revni meščani komaj preživljajo. Nekateri prelati in plemiči trajno pošiljajo prevoznike in tovarnike z železom, platnom, dvonitnikom, kožami, žitom in drugim blagom na Laško, od koder jim vozijo vino, s katerim zalagajo svoje krčme. Nekateri izmed njih so prepovedali svojim kmetom, da bi prodajali presežke svojih pridelkov v mestih in trgih, marveč jih morajo prepuščati svojim gospodom, kakor da bi šlo za njihove hišne potrebe. S prekupečevanjem se ukvarja precej kmečkih fantov in kočarjev, ki niso stalno naseljeni, marveč gostujejo pri starših ali sorodnikih, trgujejo doma in na cestah ter prevažajo razno blago, zlasti pa živino, iz dežele ali sem in tja po deželi. Pri tem imajo za vsak primer potrdila

¹⁰³ Pred 8. X. 1534, 25. X. 1534, Stan. fasc. 214.

¹⁰⁴ 19. V. 1535, Stan. fasc. 214.

¹⁰⁵ 19. V. 1533, 27. II., 31. III. 1534, Acta mag. fasc. 6, MALj.

svojih gospodov pri sebi, kakor da vozijo ali gonijo za njihove domače potrebe.

Zadnja leta se je lotilo nekaj sto koroških kmetov, med njimi precej kmečkih fantov, stalnega prevoznništva na Laško in na Štajersko. Po deželi nakupujejo žito, svinino, maslo, mast, loj, kože, platno, železo in drugo. Ko pripeljejo vino, ga drago prodajajo po mestih in trgih, pa tudi v podeželskih krčmah in župniščih ga oddajajo. Nekdanji tovarniki in prevozniki so postali s tem trgovci na lasten račun. Stari način trgovanja z vinom je bil docela drugačen. Poleg koroških meščanov so dovažali laška vina kmetje iz Furlanije in Karnije, ki so uporabljali za prevoz povečini vole. Vsi potrošniki (duhovščina, plemstvo in podeželski krčmarji) so kupovali vino v mestih in trgih. S kmečkim prevozništvom in podeželskim trgovanjem pa je propadel stari red. Zato naj postavi vladar »Hansgrafa«, ki naj ustavi s svojimi pazniki prepovedano prekupčevanje, po cestah, odpravi nedovoljene krčme, varilnice piva ter rokodelce, da bi mesta in trgi zopet postali težišča trgovskega prometa.¹⁰⁶

Skoraj neprenehoma so se oglašali stanovi notranjeavstrijskih dežel (Štajerske, Koroške in Kranjske) s prošnjami, naj vladar vendar že objavi obljubljeni policijski red.¹⁰⁷ Na sestanku stanovskih odbornikov v Linzu (1530) so bili odposlanci mnjenja, da vladar zaradi grozeče turške nevarnosti zdaj ne bo mogel ustreči v polni meri. Zato so predlagali po naročilu dežel, naj odobri in objavi vsaj nekaj najvažnejših in najpotrebnejših členov, ki so jih odbrali iz starega osnutka:

1. o kovanju dobrega srebrnega novca, o izločitvi vdirajočih tujih slabših novcev in določitvi pravilne vrednosti renskega goldinarja in ogrskega dukata.

2. prepoved goljufij in prevar v prodaji začimb, dišav in raznih soljenih rib (polenovke, slanikov, kambal).

3. zoper potrato v obleki, draguljih, okrasju, nepotrebni jedi in pijači, zlasti pri porokah, pa tudi vsakdanjih obedih, prepoved uvoženih biretov, laških klobukov in peres, kajti zapravljanje gotovine pelje v gospodarski propad.

4. gostilničarjem je postaviti tarifo za jedila (obede, malice), dninarjem, drugim delavcem in rokodelcem pa določiti višino mezde.

5. Glede oboroženih hlapcev in poslov naj velja, da ne sme nihče sprejeti v službo, nikogar brez potrdila prejšnjega gospoda.¹⁰⁸

¹⁰⁶ 2. XII. 1534, Acta mag. fasc. 6 MALj.

¹⁰⁷ 1529 (BKStGQu 16/1879/31, 32, BKStGQu 4/1867/15, 27. XI. 1529, Stan. fasc. 94), 1530 (14. III. 1530, Stan. fasc. 214), 1531 (8. III. 1531, BKStGQu 16/1879/33, 28. IV. 1531, A. Muchar, o. d. VIII. 386, 17. VII. 1531, Stan. fasc. 90, 92 a, 30. X. 1531, Stan. fasc. 94), 1532 (A. Mell, o. d. 74), 1533 (A. Mell, o. d. 76, A. Muchar, o. d. VIII. 395 sl., BKStGQu 4/1867/30), 1534 (25. II., 25. V., 1534, Stan. fasc. 214), 1535 (21. II. 1535, BKStGQu 16/1879/35, 6. IV. 1535, Stan. fasc. 214, 5. VII. 1535, BKStGQu 4/1867/32), 1536 (A. Mell, o. d. 83, A. Muchar, o. d. VIII. 414), 1537 (12. I. 1537, Stan. fasc. 101, 19. II. 1537, Stan. fasc. 215), 1538 (14. I. BKStGQu 4/1867/35, 6. VIII. Stan. fasc. 94, 6. XII. Stan. fasc. 101).

¹⁰⁸ Ponovno kranjski stanovi 28. I. 1537, Stan. fasc. 101.

6. predpise zoper beračce, cigane in druge postopače.¹⁰⁹

Jeseni istega leta so objavili v Augsburgu prvi *policijski red za nemško državo*.¹¹⁰ Gotovo so se nadejali stanovi dolnjeavstrijskih dežel, da bo sedaj tudi Ferdinand I. odločneje reševal vprašanje policijskega reda za omenjene dežele. Ker se pa ni zganil, so urgirali na deželnih zborih uvedbo policijskega reda ter pritiskali, naj skliče vladar poseben sestanek odborov. Trdili so, da brez dobre »policije« ne bo napredka. V deželah vlada velik nered, stanovi stiskajo drug drugega, cene in mezde rastejo stalno. Ako bo še dalje odlašal Ferdinand I., bo dežele zadela nepopravljiva škoda.

Ko se je opravičeval vladar leta 1532 stanovskim odposlancem v Innsbrucku, da je razglasil n. pr. mandat zoper čezmerno popivanje, pa ni nič zaleгло, so mu odvrnili, naj prične izvajati predpise na dvoru in pri visokih državnih funkcionarjih, potem bodo ubogali tudi preprosti ljudje.¹¹¹ Nato jih je Ferdinand I. ponovno tolažil, da želi čimprej vzeti osnutek v roke, se odločiti in poslati končni predlog deželam v obravnavo.¹¹² Štiri leta pozneje je obljubil v instrukciji za deželne zborе skrajšno rešitev in potrđitev policijskega reda.¹¹³ Dve leti nato je zatrjeval na sestanku v Linzu, da so nemirni časi doslej preprečevali izpolnitv obljube. Stanovski odposlanci so mu odvrnili, da jih je že pogosto tolažil na podoben način. Z uveljavljanjem dobrega policijskega reda bi prihranili mnogo denarja v deželah, kar bi koristilo tudi za vojno proti Turkom. Zato naj vladar ne odlašá več.¹¹⁴ Toda Ferdinand je bil nezaupljiv. Bal se je sklicati poseben sestanek dežel, kjer bi morda obravnavali po njegovem mnenju nepotrebne zadeve, zlasti cerkvena in verska vprašanja (n. pr. o pridigovanju »čistega božjega nauka«) in predpisovali pravila celo vladarjevemu dvoru.¹¹⁵

Šele naslednje leto (1539) je pregledal Ferdinand osnutek policijskega reda iz leta 1525 in dal izločiti iz njega zlasti vse, kar se je tikalo cerkvenih vprašanj, pravosodja in regalov, takó da je ostalo od 80 samo 15 členov. To sestavek, ki ga nameravam imenovati »*dunajski osnutek*«, ¹¹⁶ je predložil vladar jeseni 1539 na dunajskem sestanku stanovskim odposlancem dolnjeavstrijskih dežel in ga poslal posameznim deželam s pozivom, naj se posvetujejo o njem. Ko bo prejel odgovore in predloge dežel, bo končno odločil in objavil v tisku »*policijski red za dolnjeavstrijske dežele*«. Odposlanci so prosili, da bi smeli obravnavati celotni tekst, ki ga je ocenila leta 1525 dolnjeavstrijska vlada, in ne samo vladarjev izvleček iz osnutka, kajti od tega ne bodo imele dežele in ljudje dosti koristi. Toda Ferdinand je vztrajal pri tem, da bo objavil čimprej izbrane

¹⁰⁹ 13. I. 1530, Stan. fasc. 94.

¹¹⁰ 19. XI. 1530, Augsburg, Joh. Christian Lünig, Des Teutschen Reichs-Archivs Partis generalis continuatio prima, Leipzig 1713, 566—578, Jos. Segall, o. d. 88 sl.

¹¹¹ 20. I. 1532, Stan. fasc. 92 a.

¹¹² 15. II. 1532, Stan. fasc. 94.

¹¹³ A. Mell, o. d. 83.

¹¹⁴ 11. in 13. VIII. 1538, Stan. fasc. 94.

¹¹⁵ Stan. fasc. 101.

¹¹⁶ Stan. fasc. 394.

člene osnutka, ki jih je poslal deželam, od ostalih členov. morda pozneje še katerega, če bo kazalo, da je koristno.¹¹⁷

Člen	Dunajski osnutek 1539/40	Člen osnutka iz leta 1524/25
1.	<i>Bogokletje in drugo preklinjanje</i>	1.
2.	<i>Napivanje</i>	2.
3.	<i>Posojanje denarja na bodoče plodove</i>	29.
4.	<i>Samski (nenaseljeni) postopači</i>	47.
5.	<i>Škoti in Savojski</i>	53.
6.	<i>Zlate, srebrne in svilene tkanine</i>	55.
7.	<i>Prekupčevanje</i>	61.
8.	<i>Enaka mera, vatel in utež</i>	62.
9.	<i>Prodaja mesa in rib</i>	63.
10.	<i>Obleka</i>	65.
11.	<i>Bareti</i>	66.
12.	<i>Stroški svatb</i>	67.
13.	<i>Botrine in pojedine ob rojstvu otrok</i>	68.
14.	<i>Banketi, pustne zabave in podobne gostije</i>	69.
15.	<i>Oboroženci. (Reisige) in drugi hlapci</i>	73.

Za oktober 1541 je pozval Ferdinand I. zastopnike dolnjeavstrijskih deželnih stanov na sestanek v Linz, decembra istega leta pa v Prago.¹¹⁸ Stanovi so slutili, da se bliža odločitev. Štajerci so zatrjevali svojim odposlancem, da vse pričakujejo od dobrega policijskega reda.¹¹⁹ Janž baron Ungnad je predlagal, naj objavi vladar za vso državo policijski red, ki bo prepovedal nepotrebno potrato v obleki in hrani, dajal enotne predpise za gostilničarje v mestih in na deželi, za rokodelce, posle in dninarje, ukazoval vsem čisto življenje in lepo vedenje.¹²⁰ Kako so to pojmovali stanovski zastopniki, je prišlo do izraza na njihovem sprejemu pri vladarju v Pragi, kjer so zatrjevali, da vsi predpisi policijskega reda ne bodo pomagali, ako se ne bo zakoreninila v ljudeh prava vera in čista božja beseda. Le božji nauk, ki ga je treba nepokvarjenega pridigovati, more temeljito uničiti vse grehote, ki jih prepoveduje policijski red.¹²¹ Tudi v delu odborov, ki jim je predložil Ferdinand I. že predelani in izpopolnjeni »praški osnutek«, ¹²² se je zrcalila protestantovska miselnost.

¹¹⁷ 15. X., 25. XI., 7., 14., 19. XII. 1539, Stan. fasc. 101.

¹¹⁸ 7. IX. 1541, Stan. fasc. 95, Joh. Loserth — Fr. v. Mensi, Die Prager Ländertagung von 1541—1542, Archiv für österr. Geschichte 103 (1913) 536. Praški sestanek je bil pomemben tudi za določitev zemljiške obdavčbe in davčne mere, prim. J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 17 sl.

¹¹⁹ Loserth — Mensi, o. d. 449.

¹²⁰ Loserth — Mensi, o. d. 446.

¹²¹ Loserth — Mensi, o. d. 459.

¹²² Stan. fasc. 95, Spodnjeavstrijski dež. arhiv na Dunaju, fasc. B I-1-2, s. d., der n. ö. Erblandten Ausschuss und Gesandten Vertzaichnus und Erwegung in hierinn gestelten Artigclen der Policey.

Za kršitev člena 1 (*bogokletje*) so predlagali neznatne denarne kazni,¹²³ kajti »upoštevajoč božje usmiljenje človek ne sme soditi slabosti svojega bližnjega, marveč naj ga poboljša z naukom in zgledom.« Vladar jim je očital preveliko popustljivost, saj spada bogokletje med največje grehote, in jim je predložil nekdanji stanovski osnutek iz l. 1524, ki je obsegal sila stroge kazenske sankcije (odrezanje jezika, obglavljenje in utopitev). Po vladarjevem mnenju bi bilo sramotno sprejeti predlagane nizke kazni. Odločil se je za regensburško-augsburške sklepe ter predpisal za naklepna in tretjič ponovljena dejanja zaporno in telesno kazen, v ostalih primerih pa večje globe.¹²⁴ Tudi glede *napivanja* (čl. 2) so bili stanovski odbori za majhne globe v primeru grdega in nezmernega pijančevanja, medtem ko prijateljsko popivanje sploh ne more biti kaznivo. Ferdinand I. je vztrajal pri tem, da mora imeti tudi tretji primer prekomernega popivanja zaporno kazen za posledico. Glede *igranja* s kartami in kockami so bili edini v mnenju, da ne prinese nič dobrega. Zato so prepovedali igranje preprostim ljudem. K čl. 7 (*prekupčevanje*) so pripomnili odbori, da *tržno znamenje ne bi smelo ostati predolgo obešeno, da ne bi bili kmetje in tujci preveč zadržani. Glede tovarnikov, ki prinašajo za žito sol, vino ali drugo blago v deželo, in glede oskrbovanja rudnikov z vsemi potrebščinami naj bi ostala stara navada v veljavi. V deželah, kjer ni vinogradov, naj bo dovoljeno plemstvu in duhovščini, ki nima drugod vinogradov, da pripeljejo vina za hišne potrebe in obrat svojih dvornih ali dednih krčem (Hof-, Eetafernen), vendar ne smejo prodajati vina na veliko. Kdor pa ima lasten vinograd, je upravičen prodajati svoj pridelek. Enako naj bo prepovedano v mestih, da bi tekali gostilničarji, branjevci in drugi prekupčevalci pred mestna vrata kmetom nasproti ter pokupovali vse potrebščine. Vse blago se mora pripeljati na mestni trg in samo tam prodajati. Vse te dodatke k členu o »prekupčevanju« je vladar sprejel.*

Odbori stanovskih odposlancev se niso strinjali s predpisom člena 9 (*posojanje denarja na bodoče plodove*), da se za posojeni denar sme računati le 5 odstotne obresti, ker je obstajala v vseh sosednjih deželah višja obrestna mera za denarna posojila. Po mnenju odbornikov ljudje v dolnjeavstrijskih deželah, kjer že itak manjka gotovine, ne bodo mogli dobiti denarja na posodo, če ne bo dovoljeno zahtevati višjih obresti. Ferdinand sicer ni pritrjeval mnenju stanov, vendar je izpustil določilo o višini obrestne mere. Odbori so prosili nadalje, naj uvrsti vladar v policijski red določbe o višini *plač* za služabnike in posle, *mezd* za rokodelce in tarifo za jedila in pijače gostilničarjev. V zadevi cen za *hrano in hlevarino* pri gostilničarjih je opozoril Ferdinand na čl. 6, za ostalo pa je obljubil pooblastiti v policijskem redu deželne glavarje, da bodo skrbeli za primerne tarife. Končno so opozorili stanovi vladarja na *trgov-*

¹²³ Za popolne siromake nekaj časa pripora v kladi ali cerkvenem zaporu (Kirchengatter), za ostale preproste ljudi, ki niso brez premoženja, 1 krc., za meščane 2 krc., za nižje plemstvo in duhovščino 1 groš, za gospode 1 šestico, za prelate in grofe 2 groša.

¹²⁴ Za kmete 6 krc., za rokodelce 12 krc., meščane 20 krc., nižje plemstvo 30 krc., za gospode in grofe 1 gld.

ske družbe in njihove monopole.¹²⁵ Obdolžili so jih, da narekujejo ceno blagu, medtem ko bi se morala ravnati po razmerah na tržiščih. Trdili so, da zbirajo trgovci v avstrijskih deželah boljši srebrni novc, ga spreminjajo v »pagament« (=pretope v žlahtno kovino) in izvažajo preko morja tja, kjer ima srebro višjo ceno, nasprotno pa uvažajo zlato od drugod, kjer ne velja toliko kot v avstrijskih deželah. Vsled teh arbitražnih spekulacij rastejo cene in mezde. Zato so prosili Ferdinanda I., naj odpravi trgovske družbe in njihove monopole v svojih deželah. Vladar pa jim je odvrnil, da tega ne more storiti in da mora počakati na sklepe prihodnjega državnega zbora v Nemčiji.

S tem je bilo zaključeno praško obravnavanje. Ferdinand je dal tiskati in 1. junija 1542 objaviti »*Red in reformacijo dobre policije za dolnje-avstrijske dežele*«. ¹²⁶ Avgusta je dal kranjski deželni glavar Nikolaj Jurišić poslani tiskani izvod policijskega reda prebrati na deželnem zboru, obenem pa je z mandatom pozval vse, naj se ga drže.¹²⁷

Za slovenske dežele so bila najvažnejša načela, ki jih je vseboval člen 7 (o prekupčevanju): *Mnogi deželani in kmečki podložniki prekupčujejo,*¹²⁸ *ravnajo sebično, draže vse potrebščine in povzročajo s tem tudi*

Clen	Policijski red za d. a. dežele iz 1542	Clen dunajskega osnutka
1.	<i>Bogokletje in drugo preklinjanje</i>	1.
2.	<i>Napivanje in igranje</i>	2.
3.	<i>Izvenzakónsko spolno občevanje in druge javne pregrehe (prešuštvo, zvodništvo)</i>	po polic. redu za nem. državo iz 1530
4.	<i>Neredna potratnost v obleki (s. predpisi za posamezne sloje prebivalstva)</i>	10, 11.
5.	<i>Stroški za svatbe, bankete in pojedine ob rojstvu otrok</i>	12, 13, 14.
6.	<i>Draga hrana pri gostilničarjih</i>	po polic. redu za nem. državo iz 1530
7.	<i>Prekupčevanje</i>	7.
8.	<i>Enake vinske in žitne mere, vatel in utež</i>	8.
9.	<i>Posojanje denarja na bodoče plodove</i>	3.
10.	<i>Samski (nenaseljeni) postopači</i>	4.
11.	<i>Škoti in Savojsci</i>	5.
12.	<i>Zlate in svilene tkanine</i>	6.
13.	<i>Oboroženci, vozni, vinogradniški in hišni blapci, drugi služabniki in posli</i>	15.
14.	<i>Kuharice in druge služkinje</i>	
15.	<i>Rokodelci, dninarji in sli</i>	po polic. redu za nem. državo iz 1530

¹²⁵ Prim. tudi Jos. Segall, o. d. 93. sl.

¹²⁶ Ordnung und Reformation gutter Policey in derselben niderösterreichischen Länden 1542 auffgericht, Wien, Hanns Singröener.

¹²⁷ 5. VIII. 1542, Stan. fasc. 394.

¹²⁸ Ferdinand I. je očital 5. II. 1542 zemljiškim gospodom in kmetom na Kranjskem, da izvažajo svoj žitni pridelek na Beneško, potem pa si preskrbe na Koroškem žita, ki ga zopet spravljajo na Beneško ali pa domov. To je prekupčevanje, ki škoduje Koroški; prim. Stan. fasc. 87 in 101 a.

visoke mezde poslov, dninarjev in ostalih delavcev. Zato naj noben duhovnik, plemič, meščan in kmet zunaj mest in trgov ne kupčuje, trguje in prekučuje z nobenim blagom, marveč vsakdo, ki biva na kmetih, naj vse, kar pridelava, priredi, kot desetino prejme in za hišno gospodarstvo ne potrebuje, temveč želi prodati, pripelje ali dá pripeljati na tedenske in letne sejme v mesta in trge naprodaj. Pri tem naj ne ovirajo gospodke podložnikov in naj jih ne silijo, da bi prodajali pridelke in drugo blago samo svojim gospodom, ki jih za svoje hiše ne potrebujejo.

Tržno znamenje naj ostane pozimi in poleti po eno uro izobešeno. Dokler visi, smejo kupovati le meščani in gostači v mestih in trgih za lastne potrebe, po odstranitvi znamenja pa tudi drugi ljudje za lastne potrebe, meščani pa tudi za nadaljnjo preprodajo.

Vendar meščanom in tujim trgovcem ni prepovedano, da kupujejo na kmetih pri zemljiških gospodih, njihovih oskrbnikih, župnikih in beneficiatih žito in vino, ki so ga ti pridelali ali kot dajatev prejeli. Kjer pa ni v bližini tedenskih sejmov, smejo prelati, plemiči in kmetje za lastne potrebe kupovati od sosedov in lastnih podložnikov, vendar je treba paziti, da ne pride pri tem do prevar. Peki in mesarji smejo nakupovati žito, moko in živino za potrebe svojih rokodelstev, ne smejo pa s tem prekučevati.

IV.

I z v a j a n j e policijskega reda je bilo odvisno od krajevnih oblasti, na eni strani od mestnih (trških) sodnikov, na drugi od zemljiških gospodov in deželskih sodnikov. Obe skupini pa sta presojali predpise s svojega gospodarskega vidika. Če smemo verjeti pritožbam višjih stanov, so obračala kranjska mesta vso pažnjo na prepoved podeželskega trgovanja in prekučevanja. Zato so ostro pazili na kmečke podložnike in njihovo trgovanje. Če je kupil nemeščan, čeprav šele po odstranitvi tržnega znamenja star žita, četrto, polovico ali cel tovor soli za hišne potrebe, so večkrat razglasili meščani to za prepovedano prekučevanje in mu dali blago zapleniti, da ga je le s težavo dobil nazaj.¹²⁹ Tudi na Koroškem so izvajala mesta dejansko predpise policijskega reda, ker so trdili višji stanovi, da je bila ustavljena trgovina v podeželju. Naravnost dramatično in gotovo pretirano so prikazovali zle posledice: »Ubogi podložniki hodijo sedaj potrti in povešenih glav po cestah, ne ozirajo se na druge ljudi, kakor da od silne bede in žalosti nikogar ne bi videli; na tihem pa stokajo: Gorje, da se nas Bog usmili! Tako delajo mnogi, dokler ne pridejo do svojih bajt. Ko pa so doma, se oglašajo nova bol; zdaj kriči žena v bedi in stiski, zdaj kličejo otroci: Oče, mati, dajte nam kruha! Pa ga ni pri hiši, ker so ga pojedli vojaki, ki so prišli rubit za davke, že za leto dni naprej. To je bridkost in srčna žalost!«¹³⁰

Gotovo so skušala mesta kolikor mogoče preprečevati kmečkemu prebivalstvu trgovanje. Toda zaradi lastne koristi so branili zemljiški gospodje svoje podložnike. Ako so ustavili meščani kakega kmeta, ki je po njihovem

¹²⁹ S. Vilfan, Predpisi o obleki in blagu 32 sl., 15. III. 1543, Stan. 101 a.

¹³⁰ S. d. priloga spisa, 15. I. 1550, Stan. fasc. 78.

prepričanju proti predpisom policijskega reda trgoval z živino ali drugim blagom, se je takoj zavzel zanj njegov gospod; začel se je prepir, sledila je tožba in dolgotrajna pravda. Posledica je bila, da se niso dali izvajati predpisi o prekupčevanju s pomočjo sodišč, mitničarjev ali nakladničarjev.¹³¹ Višji stanovi so imeli še drugo možnost, da izrazijo svojo nezadovoljnost. Na stanovskih deželnih zborih so navajali kot razlog, zaradi katerega ne bodo mogli ustreči vladarjevi zahtevi po davkih, da se »revnim ljudem« pod videzom izvajanja predpisov policijskega reda preprečuje vsako kupčevanje; brez njega pa se pri svojih drobnih, malo rodovitnih »gruntih« ne morejo prehraniti in vzdrževati. Ako nimajo kmečki podložniki zaslužka, zemljiški gospod ne more dobiti dajatev in davkov. Zato obstoji tudi veliko pomanjkanje denarja.¹³²

Značilno pa je, da so se mesta kot prva obrnila že leta 1542 s prošnjo na vladarja za spremembo predpisov policijskega reda. Šlo je za prodajo volnenega blaga. Policijski red je vseboval določbo, da morajo prodati krojači (Gewandschneider) v 4 mesecih zalogo sukna, ki ni bilo prej namočeno in ostriženo. Prosili so, da odgodi vladar izvajanje omenjenega predpisa.¹³³ Ko so naslednje leto stanovi poslali svoje zastopnike na novi sestanek v Prago, so jim naročili, naj obveste vladarja o nepravilnem in naravnost nasilnem ravnanju meščanov, ki jemljejo kmečkim podložnikom pridelke oziroma izdelke, pa tudi to, kar nakupijo za hišne potrebe. Vladar je nato ukazal, da še morajo takšne nepravilnosti odpraviti.¹³⁴ Kmalu so došle iz raznih dežel na Dunaj pritožbe in prijave o pomanjkljivostih v policijskem redu. Leta 1544 so zahtevali kranjski stanovi od deželnoknežjih komisarjev, naj poskrbe, da bo vladar pojasnil člen o prekupčevanju v tem smislu, da smejo »revni ljudje« (=kmečki podložniki) nemoteno kupčevati in zamenjavati žito, sol, vino in živino, kajti drugače ne bodo mogli zemljiški gospodje dobiti od njih odobrenih davkov.¹³⁵

Tako je vobče vsa akcija za uveljavitev najvažnejšega člena policijskega reda zastala in meščani so kmalu trdili, da se je trgovanje in prekupčevanje na deželi v škodo mest in trgov še bolj razširilo ne le med kmeti, marveč tudi pri plemstvu.¹³⁶ Štajerska deželnoknežja mesta so se pritožila pri vladarju in trdila:

1. da se ukvarjajo prelati, gospodje, ostali plemiči, njihovi oskrbniki in podložniki z razno trgovino in prepovedanim prekupčevanjem z vinom, žitom, živino in drugim kupčijskim blagom;

2. da polnijo tovorniki vse kleti in krčme na Štajerskem z vinom iz južnih krajev in se poslužujejo pri tem skrivnih potov, da se izognejo plačevanju mitnine;

3. da odpirajo povsod po deželi v bližini mest nove krčme;

¹³¹ 29. V. 1551, Stan. fasc. 78, 532.

¹³² 6. XI. 1543, Stan. fasc. 216.

¹³³ 15. I. 1550, Stan. fasc. 78, 18. I., 30. III. 1544, Stan. fasc. 282.

¹³⁴ S. d. Stan. fasc. 532, 15. III. 1543, Stan. fasc. 101 a, BKStGQu 16 (1879) 44 sl.

¹³⁵ 5. III. 1544, Stan. fasc. 216.

¹³⁶ 20. VI. 1551, Stan. fasc. 532.

4. da trgujejo Bavarci, Švabi in drugi tujci na Štajerskem v škodo mest in trgov, da prihajajo tudi v mesta, pa se ne drže predpisov o skladiščnih pravicah mest (Niderlagsrecht).

Stanovi so zavrnilo pritožbo mest kot neutemeljeno in neupravičeno: Spodobilo bi se, da bi navedli meščani osebe, ki so zagrešile prepovedana dejanja; ne bi smeli splošno napadati in obrekovati stanov. Glede krčem in točenja vina obstajajo določbe v štajerskem deželnem ročinu. Zato bi bili morali meščani prijaviti kršitve deželni oblasti. O svoboščinah mest stanovom ni ničesar znanega. Zadevne pritožbe spadajo pred vicedoma in ne v pritožbo zoper stanove pri vladarju. Meščani so tisti, ki se ne drže predpisov policijskega reda. Radi se sklicujejo na svojo revčino, toda očitno je, da so bogati in premožni, potratnost in sijaj vlada pri njih in s svojim trgovskim blagom odirajo gospode in deželane.¹³⁷

Vsi ti očitki so morali utrditi vladarja v prepričanju, da je potrebna neka *reforma policijskega reda*. Zato je pozval stanove dolnjeavstrijskih dežel, naj mu sporoče, katera določila bi bilo potrebno predrugačiti. Ponovno naj preudarijo in se posvetujejo o posameznih členih. Skrbno naj razmislijo, ali in kaj bi bilo popraviti in pojasniti, kako bi dosegli hitro izvrševanje predpisov in kako bi jih primerno uveljavili po razmerah posameznih dežel.¹³⁸

Na vladarjev poziv so postavili kranjski stanovi maja 1548 poseben odbor, ki naj bi proučil policijski red in sestavil pripombe.¹³⁹ Podobno so štajerski stanovi izbrali iz svoje srede »nekaj uglednih in razumnih oseb«, ki naj bi pretehtale predpise policijskega reda. Njihove predloge naj bi pregledala dvorna pravda in nato poslala sklepe vladarju.¹⁴⁰ Odbor koroških stanov je predložil leta 1549 tele pripombe:¹⁴¹

1. prepoved, da bi nosili rokodelski pomočniki in vajenci *b a r e t e*, velja le za dolnjeavstrijske dežele in je preostra ter naj se odpravi, ker je to pokrivalo običajno pri rokodelcih, ki potujejo daleč in prihajajo iz tujine in so različnih narodnosti ter gredo zopet dalje.

2. V zadevi obleke in verižic naj imajo plemiči in vitezi enake pravice, kajti žametasta obleka je trpežna in za revnega plemiča primerna. Tudi zlata verižica je družini plemiča zaklad. Po policijskem redu pa bi sinovi viteza ne smeli nositi po očetovi smrti njegove žametne obleke in zlate verižice.

3. Trgovci in krojači naj merijo *volneno blago* po sredi, po legah zloženega kosa in ne ob robovih.¹⁴²

4. Plemiči in meščani imajo včasih mnogo uglednih prijateljev. Ako bi vabili na *p o j e d i n e* samo toliko gostov, kakor jih dovoljuje poli-

¹³⁷ BKStGQu 4 (1867) 50, 12. XII. 1546, Stan. fasc. 532, štaj. dež. ročin f. 21—21' (6. XI. 1445).

¹³⁸ 7. V., 9. VIII., 27. VIII. 1548, Stan. fasc. 216, Protokol I. f. 95—95', 111.

¹³⁹ Sestavljali so ga: dež. upravitelj, dež. škrobnik, novomeški prošt, Anton baron Thurn, Janž Ivan pl. Egk-Hungerspach, Jurij pl. Lamberg, Bernardin Barbo, Viljem Rasp, Pankracij Sawyer in zastopniki deželnoknežjih mest.

¹⁴⁰ 31. VIII. 1548, Stan. fasc. 216.

¹⁴¹ 20. XI. 1549, Stan. fasc. 394.

¹⁴² O tem prim. S. Vilfan, o. d. 33.

cijski red, bi se zamerali nepovabljenim, ki bi postali sovražni. Zato naj ne omejujejo števila gostov.

5. Kmet je sedaj izključen iz trgovine z žitom v podeželju, pa tudi v mestih in trgih. Ker pa je žito najpomembnejši pridelek Koroške, naj ostane pri dosedanjem običaju: Gospodje in plemiči, pa tudi prelati smejo prodajati svoje pridelke in dajatveno žito ter vse, kar imajo prodati, meščanom in kmetom v svojih gradovih, samostanih in hišah, kajti stanovom bi bilo neznosno, da bi morali vse to voziti na trg v meščanske naselbine.¹⁴³ Enako naj ne bo prepovedano naseljenim kmetom, da kupujejo na tedenskih sejmi po odstranitvi tržnega znamenja poleg drugih prebivalcev žito in ga vozijo naprodaj na druge tedenske sejme. Tovornikom in drugim voznikom naj bo dovoljeno, da jemljejo kot tovor s seboj žito, svinino, platno ali železo, ako gredo na Laško ali drugam po vino.

6. Policijski red sicer pooblašča mestne oblasti, da določijo cene ribam. Ker pa goji le malokateri prelat ali deželan ribe v svojih ribnikih, bi bilo zanje nevšečno, če bi mu predpisovali meščani cene po mili volji. Zato naj bi za Koroško ne veljali zadevni predpisi.

7. Škoti ali Savojski, ki se naselijo v mestih in trgih ter postanejo meščani, so upravičeni obiskovati s svojim blagom samostane in plemiške dvorce, ker je to krošnjarjenje za duhovščino in plemstvo koristno.

8. Glede žegnanj imajo koroški stanovi privileg cesarja Friderika III. (5. januar 1444), ki prepoveduje prinašati pijače na žegnanje, da bi se preprečili uboji in druge nerednosti.¹⁴⁴ Enako je na Koroškem v veljavi prepoved, da se na žegnanjih pleše in prodaja kramarsko blago. Vse to naj bo v policijskem redu posebej poudarjeno.

9. Ravnotam naj bo odobreno, da smejo poskrbeti dežele same za zenačenje mer in uteži.

10. Bogokletja in čezmernega popivanja ne bo mogoče odpraviti z denarnimi in telesnimi kaznimi; ljudje naj bi se izogibali teh grehot iz ljubezni in strahu pred Bogom. Zato pa so potrebni razumni, »evangeljski« predikanti.

11. Odslej naj nima nihče izključne pravice kopati na koroških planinah baldrijan. Enako naj ne dovoli vladar ob času draginje posameznim tujim veletrgovcem n. pr. Konradu Rottu iz Augsburga,¹⁴⁵ da nakupujejo na Koroškem za lastno korist žito in ga izvažajo iz dežele, medtem ko domačini niti lastnega pridelka niso smeli prodati zunaj dežele.

Odbor kranjskih stanov je skušal prilagoditi določila policijskega reda iz leta 1542 deželnim potrebam in razmeram. Zato so pripombe in predlogi, ki so se ohranili v posebnem svežnju, izrednega pomena, ker prikazujejo gospodarske in družbene posebnosti in pereča vprašanja tedanjega časa.

K prvima dvema členoma niso imeli bistvenih pripomb. Pač pa se niso strinjali s tem, da je policijski red igranje tako močno prepovedal.

¹⁴³ Prim. tudi 15. I. 1550, Stan. fasc. 78.

¹⁴⁴ Koroški dež. ročin, 20; S. Vilfan, Žegnanja 22.

¹⁴⁵ J. Strieder, Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen, 2. A. München 1925, 107 sl. Rott je dal Ferdinandu I. posojilo 35.000 gld., prim. Archiv f. österr. Geschichte XX. 77.

Za kmete, posle in »preproste ljudi« naj bi še ostalo prepovedano. Toda za druge sloje se tega ni mogoče držati. Zato naj bo igra s kockami ali kartami zaradi kratkočasje o priliki povabil, obiskov ali sestankov semtertja dovoljena, vendar vložek za igro ne sme prekoračiti $\frac{1}{4}$ tolarja za rokodelske mojstre in pomočnike, enako za otroke meščanov in služabnike trgovcev, $\frac{1}{2}$ tolarja za meščane in 1 do 3 tolarje za plemiče. Omejitev je bila gotovo potrebna, če upoštevamo, da je izgubil n. pr. Janž pl. Auersperg v igri z ortenburškim grofom Gabrijelom Salamanca leta 1524 10.000 dukatov.¹⁴⁶

V nekaterih pokrajinah Kranjske je bila tedaj zelo priljubljena igra z žogo. Stanovi so jo imeli za koristno tudi kot telesno vajo in predlagali, da se dovoli, vendar ne bi smeli pri tem zaigrati na dan več kot 15 krc. mali trgovci in trgovski služabniki, 30 krc. meščani, meščanski sinovi in veletrgovci in 1 ren. gld. plemiči. Kdor bi zaigral s kockami, kartami ali drugače preko omenjenih vsot, naj bi mu kot kazen zapadel presežek, pa tudi tistemu, ki je priigral. Igre, pri katerih se igra zaradi kratkočasje za pfenige (denariče) ali krajcarje, niso prepovedane, vendar celotna izguba ne sme preseči višine dovoljenega vložka za igre. Enako niso prepovedane igre na prostem, n. pr. zlasti streljanje.¹⁴⁷

Medtem ko so želeli zastopniki mest, da ostane člen 7 (o prekupčevanju) bistveno nespremenjen,¹⁴⁸ ga je razširil odbor takole:

1. Vsem stanovom, domačinom in tujcem, je prepovedano, da bi zaradi prekupčevanja nakupovali in iz dežele gonili malo ali veliko, staro ali mlado deželno živino. Kar pa pripeljejo živine iz drugih dežel, naj bo na razpolago za prekupčevanje, vendar pri tem ne smejo jemati deželne živine. Izvzeti so le kraški konji, voli in druga živina, ki jo rede na Krasu, v Istri ter okolici Loža, Ribnice, Ortneka, Blok, Nadliška in v sosednjih predelih, ker ni primerna za zakol. To živino je vsakomur dovoljeno prodajati in kupovati.¹⁴⁹

2. Vsakdo, ki biva na kmetih, sme kupiti vole, prašiče, konje, koštrune na Ogrskem, v Slovenski Marki, v Ptuj, Radgoni, Celju ali drugod in jih prignati v deželo ter tu zopet prodati, toda tako, da kmetje, ki so kupili prašiče v omenjenih krajih, ne prodajajo živali drugim kmetom v krdelih, marveč le meščanom v mestih ali trgih, posamič pa jih sme prodajati vsakdo v mestih in v podeželju, ne sme jih pa goniti ali pošiljati iz dežele. Pač pa je kmetom izrecno dovoljeno, da vole, konje, koštrune, ki so jih zredili na lastnih hubah, tudi platno, loden, sir, maslo in podobne stvari, ki so jih izdelali doma, gonijo, pošiljajo, vozijo in prodajajo na Laško.¹⁵⁰

3. Ker pripeljejo večji del konj na Kranjsko iz drugih dežel in je tovorjenje najvažnejši zaslužek preprostega človeka, je treba napraviti glede barantanja in prodaje konj nekak red. Zato naj bo vsakomur dovoljeno, da pripelje konje iz drugih dežel, da jih v deželi zamenja ali

¹⁴⁶ Gedenkbuch (Arhiv dvorne komore na Dunaju) 21, pod 8. X. 1524; podatek mi je dala tov. Marija Verbič, v. arhivar DAS, za kar se zahvaljujem.

¹⁴⁷ Stan. fasc. 394, f. 1—7.

¹⁴⁸ Ravnotam, f. 36, 28, 40, 56.

¹⁴⁹ Ravnotam, f. 33, 39.

¹⁵⁰ Ravnotam, f. 34, močno pod vplivom pogodbe iz leta 1492.

proda, kakor mu prija, iz dežele pa jih podložniki in tujci ne smejo prodajati (razen Istre in Krasa). Če pa kmet pripelje konja s tovorom na Beneško ali Laško in ga tam zamenja ali proda, naj mu bo to dovoljeno proti plačilu mitnine. Enako sme poslati deželan odvečnega konja na Laško naprodaj, vendar konja v ta namen ne sme kupiti. Ta določila ne veljajo za meščanske trgovce.¹⁵¹

4. Kot prepovedano prekupčevanje naj ne velja, ako reven kmet s pogorja ob laški meji, kjer obdelujejo zemljo z voli, na dovolilnico svojega zemljiškega gospoda enkrat na leto 2 do 4 vole v deželi ali zunaj nje kupi, z njimi opravi poljska dela, potem pa živali v deželi ali zunaj zopet proda.¹⁵²

5. Ker imajo deželani in njihovi podložniki majhna zemljišča in morejo prezimiti le malo živine, morajo spomladi kupiti, poleti pasti na »gmajnah« in planinah, jeseni pa zopet prodati živino. Zato smejo deželani in kmetje po razmerah svojih planin in pašnikov nakupiti primerno število velike živine ali drobnice, čez poletje pa pridobivati od nje mleko in volno. Ako ne bi mogli do sv. Jerneja (24. avgusta) prodati domačinom zrejene živine po primerni ceni, jim je dovoljeno, da jo prodajo drugim tu- ali inozemskim osebam ali sami ženejo iz dežele, vendar so izvezeti kostruni, s katerimi ni dovoljeno prekupčevati preko domačih potreb.¹⁵³

6. Prašičje in drugo nasoljeno in prekajeno meso živali, ki so jih zredili ali kupili na kmetih, je dovoljeno tovoriti na Laško, prodati tam za gotovino ali zamenjati za vino ali sol, vendar je pri tem vsako prekupčevanje prepovedano.¹⁵⁴

7. S soljo sme vsakdo trgovati, pridobivati jo z nakupom ali ménjo, nato zopet v deželi ali izven nje prodajati ali za žito in vino zamenjati, z žitom ponovno oditi na Laško in z vinom trgovati, kakor je določeno v posebnem poglavju. Podložniki, ki pa nima žita na razpolago, ga more kupiti na kmetih ali v mestih in trgih kakor za hišne potrebe in z njim oditi na Laško po sol ali vino.¹⁵⁵

8. Ako deželan v pokrajini, kjer biva, ne more dobiti stvari, ki jih potrebuje za svoje hišno gospodarstvo, sme naprositi drugega deželana, da jih nakupi v svoji pokrajini.¹⁵⁶

9. Deželan, oskrbnik, deželski sodnik ali drugi uradnik, ki bi nakupoval preko domačih potreb v svojem okolišu, pri svojih ali drugih podložnikih živino, vino, sir, maslo, usnje, platno, loden, krzno, med, vosek, laneno prejo, kokoši, jajca in druge dnevne potrebščine ter s tem oškodoval kakšnega meščana, domačina ali tujca, drugim ne bi dovolil enakih koristi pri nakupu in prodaji, marveč sebično iskal lastno korist ali nakupoval zaradi prekupčevanja, takšno osebo naj ostro kaznuje njegova redna oblast.¹⁵⁷

151 Ravnotam, f. 36.

152 Ravnotam, f. 38.

153 Ravnotam, f. 40.

154 Ravnotam, f. 41.

155 Ravnotam, f. 42/1.

156 Ravnotam, f. 27.

157 Ravnotam, f. 42/2—42'12.

10. Deželani, meščani in drugi, ki se ukvarjajo z rudarstvom v Idriji ali drugih krajih, so upravičeni nakupiti za vzdrževanje rudnikov potrebne predmete, ki jih nimajo med lastnimi dohodki, v deželi ali zunaj nje od vsakogar in jih poslati v rudnike, kakor je star običaj in ustreza rudarskim svoboščinam, vendar mora biti podložnikom rudarskih družabnikov na prosto dano, da prodajajo njim in vsakomur.¹⁵⁸

11. Mnogi se pritožujejo, da prinašajo podložniki svoje žito na teden-ski sejem, ga postavijo naprodaj, pa odidejo. Nekateri sklepajo tajne kupčije, drugi pa se vrnejo šele, ko je bilo odstranjeno tržno znamenje, potem šele prodajajo. Vse to je škodljivo »prekupčevanje«.¹⁵⁹

12. Doslej so smeli voziti kmetje iz dežele le vino iz Brd, Kanala, Slovenske Marke in Ogrskega, ne pa vipavca, rebule in drugih laških sladkih vin. Ker pa zadnja leta zamenjava soli ni več docela prosta, kakor je bilo doslej, in so narasla kmečka bremena, naj bo odslej kmetom dovoljeno, da vozijo in prodajajo iz dežele tudi sladka vina, ker je bil prevoz doslej skoraj izključno v rokah tujcev.¹⁶⁰

13. Odslej ne sme nobeno mesto ali trg na Kranjskem, njen sodnik ali kdo drug v njegovem imenu predpisovati ob letnih ali tedenskih sejmihi in druge dni deželanom ali njihovim podložnikom za blago, ki ga prinašajo na trg, koliko in po čem naj ga prodajajo. Vse to naj bo prepuščeno prosti odločitvi prodajalcev in kupcev. Ako meščani ne bodo trumoma segali po prinesenem blagu in ga s tem drug drugemu dražili, bodo dajali tudi kmetje svoje blago po primernejši ceni. Običaj mestnih uslužbencev (Statboten) v nekaterih mestih, da jemljejo kmetom, ki so pripeljali sadje naprodaj, nekaj sadja, izroče en del mestnemu sodniku, drugo pa obdrže zase, naj se ukine. Enako morajo odpasti na novo postavljene mitnice po mestih.¹⁶¹

14. Pri Ljubljani, Kranju in Kamniku naj bodo v okolišju ene nemške milje hoda kvečjemu štiri točilnice vina, vendar tako, da je na posameznem kraju samo ena. Kjer so že krčme, ki služijo deželnemu knezu ali deželanom od nekdaj »urbarski činž«, niso dopuščene nove. Ako pa so v omenjenih okolišjih več ko štiri krčme, ki služijo »činž« ter jih uporabljajo po deželnih svoboščinah 30 let in en dan, smejo ostati.¹⁶² V Slovenski Marki in Metliki je močno razvito vinogradništvo, vendar se tamošnja kislina vina teže prodajajo. Zato tu ne more veljati gornja določba glede krčem. Povsod, kjer goje vinsko trto, naj bo na deželi in v mestih vsakomur dovoljeno, da toči svoje vino.¹⁶³

15. Čeprav je bilo doslej v navadi, da so točili župniki in vikarji vino, vendar je dnevna izkušnja pokazala, da je to iz več razlogov škodljivo. Omenjeni župniki in vikarji se ukvarjajo namreč s točenjem vina in s kupčijskimi posli bolj kot s svojo duhovsko službo. Takšna duhovščina ne daje preprostim ljudem nauka in pouka s pridigovanjem in drugače, pa tudi dobrega zgleda ne. Da bi se čimbolj posvetili svoji službi,

¹⁵⁸ Ravnotam, f. 28.

¹⁵⁹ Ravnotam, f. 44.

¹⁶⁰ Ravnotam, f. 53/1—53/2.

¹⁶¹ Ravnotam, f. f. 54—54'.

¹⁶² Ravnotam, f. 57—57'.

¹⁶³ Ravnotam, f. 58.

dušnemu. pastirstvu in študiju, da bi poučevali izročene jim »ovčice« v božjem nauku, naj odslej noben župnik ali vikar nima več krčme; le za lastno potrebo sme nakupiti vina in ga ponuditi poštenim ljudem, ki pridejo po opravo in ne zaradi pijače le njemu.¹⁶⁴

K členu 8 (o mērah, vatlu in uteži) so predlagali dostavek:

Ker so se slišale pritožbe, da so nekatera mesta in trgi na Kranjskem spremenili svoje stare mere in vatel, naj postavi vladar komisarje, ki naj poizvedujejo po meščanskih naselbinah, ali in koliko so bile mere predrugačene. Stare pravilne mere naj zopet veljajo. Za vsako mesto (trg) naj dajo izdelati bakrene matične mere žita, vina, olja in železni vatel. Te vzorce naj hranijo v stanovskem dvorcu v Ljubljani. Po njih naj vsaj štirikrat na leto stanovski merilci kontrolirajo dolžinske in votle trgovske mere po mestih, zaplenijo napačne in kaznujejo prestopnike.¹⁶⁵

Posojanje denarja na bodoče plodove (člen 9) je za revne vinogradnike nujno potrebno, ker bi sicer ostale gorice neobdelane. Posojilojemalec naj bi bil dolžan oddati vino po ceni, ki je o sv. Martinu (11. XI.), vendar mora na vsako vedro dodati dva bokala (Viertel) ali pa vrniti posojeni denar z obrestmi vred.¹⁶⁶

K členu 12 (o šk o t i h in S a v o j c i h) so izrazili zastopniki mest in trgov željo, da se povsod v podeželju v gosposkah in sodnih okoliših prepove krošnjarjenje.¹⁶⁷

Kar zadeva ostale člene policijskega reda ni imel odbor bistvenih pripomb. Pač pa je izrazil željo, da se uvrste vanj tile posebni členi:

1. (o slanih, polenovkah, ploščah ali kambalah in drugih osoljenih in posušenih ribah). Ker se gode mnoge prevare in goljufije in preprosti ljudje v mestih in na kmetih močno uživajo ribe ter zaradi starih, gnilih in preležanih rib mnogi nevarno zbole, naj skrb po mestih in trgih, da bodo večkrat, zlasti v postnem času, pregledali zaloge rib, pokvarjene javno na trgu sežgali, trgovce pa, ki so jih imeli v zalogi, ostro kaznovali.¹⁶⁸

2. (o podeželskih žegnanjskih in nedeljskih sejmi). Vladar je ponovno prepovedal podeželska žegnanja, kar pa doslej zlasti oni, ki imajo deželska sodišča, niso resno izvajali. Zato naj velja: ako se obhaja kje na kmetih zunaj župnih cerkva žegnanje po starem običaju, ta dan ni dovoljeno, da bi v okolišu pol milje hoda okrog omenjene cerkvice odajali ali točili v krčmah ali drugih hišah vino ali plesali. Kar prineseo ljudje vina ali kupčijskega blaga, naj zapade deželskemu sodišču ali osebi, ki je po starem običaju dolžna, da varuje omenjeno žegnanje. Kazen naj zadene tudi ljudi, ki točijo vino v hišah, deželane ali deželske sodnike, ki kršijo to prepoved. Da bi se ljudje čimmanj mudili pri omenjenih

¹⁶⁴ Ravnotam, f. 59—59'.

¹⁶⁵ Ravnotam, f. 62/1—62/2; 1. VII. 1550, Stan. fasc. 532, S. Vilfan, Pri-spevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko, ZC VIII (1954) 54.

¹⁶⁶ Ravnotam, f. 69, 70, 72'.

¹⁶⁷ Ravnotam, f. 86.

¹⁶⁸ Ravnotam, f. 73—73'.

cerkvicah, naj tudi duhovniki po opravljenem bogoslužju odidejo naravnost domov. Docela naj se odpravijo vsi žegnanjski in nedeljski sejmi, ki so bili v navadi pred leti ali utegnejo še biti na kmetih pri župnih ali drugih cerkvah. Ni dovoljeno, da bi nanje pripeljali živino, olje, kožu-hovino, usnje, žito, kramarijo, ali drugo kupčijsko blago. Izvzeti so naslednji predmeti, ki se smejo prodajati pri župnih cerkvah, ker jih revni kmetje za svoje poljsko delo in druge potrebe ne morejo pogrešati in hoditi ponje v mesta in trge: kruh, meso, lonci, čevlji, sekire, srpi, kose in brusi.

Od prepovedi ostanejo izvzeti tile podeželski žegnanjski sejmi, ki so potrebni za kmečko ljudstvo in ki jih ni mogoče premestiti v mesta in trge: pri Št. Gotardu, na Blokah, pri sv. Gregorju pri Ortneku, v Zapotoku pri Ribnici, pri sv. Duhu nad Škofjo Loko in na Primskovem pri Litiji. Na teh sejmih je vsakomur dovoljeno, da toči vino in kupčuje po starem običaju. Ker je v Istri in na Krasu malo mest in trgov in so razmere drugačne, naj ostane tam glede podeželskih cerkvic po starem običaju.¹⁶⁹

3. (o podružnikih in samskih [nenaseljenih] ljudeh). Na Kranjskem obstaja občutna težava v tem, da na kmetih skoraj noben mlad kmečki fant noče služiti, marveč se oženi, si postavi hišico na »gmajni«, postane podružnik ali gostuje pri podložnikih, dela v dnini in se ukvarja z raznim kupčevanjem, pogosto bolj kot naseljeni podložniki. S tem zavaja druge v enako lahkomišelnost, da skoraj ni mogoče dobiti poslov. Tudi se s tem draži dnina in daje priložnost za tatvine in druga zla dejanja. Zato naj velja odslej tale red:

a) Ako ima podložnik sinove, ki se ne morejo vzdrževati pri očetu in želijo oditi v tuje službe, jih je dolžan predstaviti poprej svojemu zemljiškemu gospodu. Če ta potrebuje poslov, so dolžni mladi kmetje in rojenjaki stopiti v njegovo službo za primerno plačo. Ako jih ne potrebuje, naj si poiščejo službe drugod, vendar brez vednosti svojega zemljiškega gospoda ne smejo oditi v tuje službe.

b) Naseljeni podložniki naj odslej brez vednosti svoje zemljiške gosposke ne poročajo sinov ali jih dajo učiti kakšne obrti, vendar naj jih pri tem zemljiška gosposka ne ovira brez tehtnih vzrokov. Kjer bi se to zgodilo, naj se obrnejo podaniki do deželske gosposke, ki naj odloči.

c) Naseljeni podložnik naj odslej ne jemlje oženjenega ali samskega gostača brez vednosti in dovoljenja svojega zemljiškega gospoda pod streho, marveč naj ga poprej predstavi gospodu ali njegovemu oskerbniku in prosi za dovoljenje.

č) Deželna gosposka, imetnik zastavljene gosposke, deželski sodnik, deželan ne smejo na nobenem kraju oddajati »gmajne« oziroma dovoliti, da uredijo podružniki na njej hišice in vrtove. Kjer se je to že zgodilo, naj prijavijo podložniki, ki imajo užitek »gmajne«, pristojni gosposki, ki naj jim dovoli, da hišice podero in odstranijo ograje vrtov. Kolikor je bila »gmajna« že dotlej zagrajena, naj ogledajo nepristranski deželno-knežji komisarji in odstranijo, kar je cestam in podložnikom na hubah v škodo.

¹⁶⁹ Ravnotam, f. 63—67.

d) Vsem podružnikom in gostačem je prepovedano, da bi sejali na »gmajni« žito. Kmečki podložniki jim tega ne smejo dovoliti niti pomagati pri tem. Odslej naj ne bo nikomur dovoljeno, da seje karkoli na »gmajni«, ker imajo »hubarji« užitek na »gmajni«, n. pr. pašo.

e) Omenjeni podružniki in gostači se ne smejo ukvarjati razen z dninarskim delom in svojim rokodelstvom z nobenim drugim poslom, ki je dovoljen naseljenim kmetom.

f) Ko se pričenja poletno delo na polju, jo pobrišejo kmečki fantje iz dežele in nočejo pomagati staršem, ki so prisiljeni najemati dninarje. Jeseni pa se vračajo sinovi domov in trošijo to, kar so starši s trudom pridelali. Zato ne sme odslej brez dovoljenja zemljiške gosposke oditi iz dežele na mlatev, trgatav ali drugo delo razen rokodelcev od sredpostre nedelje do sv. Mihaela (29. IX.) noben samski kmečki fant, ki je bival preko zime pri starših ali sorodnikih, enako noben podružnik ali gostač, sicer jih zadene kazen, ko se vrnejo domov. Obenem je odbor predpisal tarifo (najvišje mezde) za dninarje na Gorenjskem (s hrano in brez nje): za kosce, mlatiče, žanjice, plevce in druga dela. Za Slovensko Marko, Kras in Istro pa naj bi ostalo pri starem običaju, ker so bile ponekod mezde nižje, drugod pa višje.¹⁷⁰

g) Gostači in podružniki, ki bivajo po mestih in trgih na zemljiščih deželanov ter se ukvarjajo z rokodelstvom ali drugim meščanskim poklicem, naj plačujejo od tega davščine kakor meščani. Ako je ostal kateri izmed podružnikov dolžan na davku ali je zagrešil v mestnem obgradju prekršek ali hudodelstvo, in želi nastopiti zoper njega mestni sodnik, pa ga niso zalotili pri dejanju, sodnik ni upravičen, da bi segel na deželanovo zemljišče ali zaprl podružnikovo hišo na omenjenem svetu, pač pa sme zgrabiti storilca, ako ga najde zunaj deželanovega zemljišča.

h) Če terja ali rubi deželan pri svojem podružniku zaostalo dajatev, davek ali kaj drugega, kar mu gre kot lastniku zemlje, ga mesto ali trg ne smeta ovirati. Mestna ali trška gosposka tudi ni upravičena izstavljati ali pečatiti kupnih ali drugih pogodb za hiše in zemljišča podružnikov, ker vse to spada v kompetenco deželana kot lastnika zemlje.¹⁷¹

4. (o rokodelcih na podeželju). Odslej naj bodo pri mestih Ljubljana, Kranj, Kamnik, Novo mesto v okolišu pol nemške milje hoda kvečjemu štirje kovači, čevljarji in krojači, vendar tako, da je na posameznem kraju samo po eden obrtnik iste stroke. Pri ostalih manjših mestih in trgih pa so prepovedani podeželski rokodelci le v njihovem grajskem območju (Burgfriden). Tudi na meji omenjenega okoliša pol milje ter ob robu grajskega območja se rokodelci ne smejo gosteje naseliti, da bi s tem pritegnili delo. Tudi ni dovoljeno, da bi izvrševal kakšen podložnik po svojih sinovih ali gostačih več rokodelstev. Kjer pa je izučen podložnik v rokodelstvu ter tega nauči svoje sinove, smejo opravljati na svoji kmetiji tisto obrt. Plemstvu vobče pa je na prosto dano, da sprejme za potrebe

¹⁷⁰ Ravnotam, f. 76—79, 84; o naseljevanju bajtarjev na gmajnah, prim. še S. Vilfan, Od vinskega hrama do bajte, Slov. etnograf V (1952) 111—114; 29. VII. 1549, Stan. fasc. 532.

¹⁷¹ Ravnotam, f. 80—81, tudi s. d. Stan. fasc. 78.

*svojih hiš rokodelce iz mest ali iz podeželja, ki bi delali za njihove lastne potrebe.*¹⁷²

Kranjski stanovi so bili prepričani, da bo potrdil Ferdinand I. njihov osnutek. S tem bi dobili poseben kranjski policijski red, kar so dosegli štajerski in koroški stanovi šele leta 1577.¹⁷³ Toda bil je račun brez krčmarja.

V.

Proti sredi 16. stoletja so jele meščanske naselbine na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem v gospodarskem pogledu hitreje nazadovati. Ko so morali meščani ob uvedbi giltnega (imenjskega) davčnega sistema v letih 1504 in 1518 prijaviti neki pavšalni znesek kot celotni letni dohodek mesta,¹⁷⁴ so navedli Ljubljanci 1200 ren. gld., Kamničani pa 600 gld. Toda že leta 1534 se je zdela Kamniku ta davčna osnova previsoka.¹⁷⁵ Tri leta pozneje je predlagal tudi ljubljanski mestni svet znižanje osnove na 800 gld., toda davčni odbor kranjskih stanov se ni strinjal s tem in je izročil zadevo deželnemu glavarju Janžu Kacianarju. Po njegovem posredovanju so privolili Ljubljanci v davčno osnovo 1000 gld. Ker pa stanovski odbor še sedaj ni bil zadovoljen, so zagrozili ljubljanski meščani, da se raje ločijo od višjih stanov, kakor pa da bi odnehali. Šele tedaj je odobril davčni odbor predlog Ljubljancev pod pogojem, da zastopniki mesta¹⁷⁶ s prisego potrdijo, da Ljubljana ne zmore višje vsote.¹⁷⁷ Ob tej priliki so znižali davčne osnove tudi ostalim mestom.¹⁷⁸ Zato so trdili kranjski stanovi leta 1542, da so meščanske naselbine razen Ljubljane, Novega mesta in Kranja neznatne in bolj podobne vsem.¹⁷⁹

Mesta in trgi na Spodnjem Štajerskem, pa tudi na Kranjskem so imela največ dohodkov od trgovskega prometa z Ogrsko, Slavonijo in Hrvaško. Kranjska mesta so zatrjevala, da jih je povzdignila trgovska kupčija s temi deželami, ki pa je zlasti po letu 1530 zaradi turških vpadov povečini prenehala ali postala močno tvegana.¹⁸⁰ Zato je bila zanje podeželska trgovina toliko bolj občutna in nevšečna. Ker pa vsi dotedanji poskusi za rešitev tega vprašanja niso uspeli, so Ljubljanci organizirali sestanek zastopnikov mest Kranjske, Slovenske Marke in Metlike, kjer so sklenili zbrati podatke o vseh težavah, ki so stiskale mesta in trge, ter jih predložiti vladarju v obliki obsežne s po-

¹⁷² Ravnotam, f. 87—88.

¹⁷³ I. III. 1577 za Štajersko, I. VI. 1577 za Koroško.

¹⁷⁴ S. Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, ZČ VI—VII (1952/53) 430 sl.

¹⁷⁵ 25. X. 1534, Stan. fasc. 214.

¹⁷⁶ Zupan Janž Weilhamer, sodnik Mihael Tischler, svetovalec Jošt Gwiner.

¹⁷⁷ Acta magistratica fasc. 10, MALj (priloga F k spisu 27. I. 1747).

¹⁷⁸ Novo mesto 500, Kranj 330, Kamnik 160, Višnja gora 125, Radovljica 90, Krško 70, Kočevje 60, Metlika 50, Kostanjevica in Lož po 20 gld., prim. giltno knjigo I. 462—472, DAS.

¹⁷⁹ S. d. (1542), Stan. fasc. 101 a.

¹⁸⁰ 8. I. 1531, 11. III. 1532, 25. V. 1534, Stan. fasc. 214.

menice, ki bi zajela najvažnejšo problematiko.¹⁸¹ Istočasno so dali Ljubljancani overiti pri stolnem kapitlju prepis listine z dne 23. marca 1492 (o znanem kompromisu med višjimi stanovi in mesti), ki so jo želeli uporabiti kot dokazilo.¹⁸² Vse pritožbe so skušali tako prikazati, kakor da jih niso pobudile le koristi mest, marveč tudi koristi vladarjeve komore, njegovih vrhovnostnih pravic in ohranitev dežele vobče.

Spomenica, ki sta jo oddala v začetku septembra 1548 na Dunaju zastopnika kranjskih mest, kamniški mestni sodnik Anton Marenc in ljubljanski mestni pisar Vincencij Primož Stružnik,¹⁸³ izhaja od zamisli starega, naravnega reda, ki je določal glavnim stebrom tedanje družbe poseben poklic in način življenja: plemiču, ki naj opravlja viteški poklic in živi od rent in gilt, kmetu, ki naj se ukvarja s poljedelstvom in živinorejo, in meščanu, ki naj mu bosta pridržana trgovina in obrt.¹⁸⁴ S prepisi številnih listin Friderika III. in Maksimilijana I. so želeli dokazati, da je neprimerno trgovanje že zdavnaj ostro prepovedano prelatom, gospodom, plemstvu in kmetom.¹⁸⁵ Leta 1492 so odobrili kmetom, ki imajo deloma majhne grunte in pičle dohodke, da trgujejo kot tovarniki v skromnem obsegu z žitom, vinom, soljo in tistimi predmeti, ki jih pridelajo, prirede ali izdelajo pri svojih hišah ali prineso iz drugih dežel. To »pravno pravilo« (Willkür), v katero so privolili leta 1492 tudi višji stanovi, pa ni več učinkovito. Nato prikazuje spomenica za mesta nezdržno stanje:

1. Prekupčevanje in neprimerno trgovanje plemstva in kmetov povzroča s tihočapstvom ogromno škodo vladarju, ki naj se zanimala in zahteva poročilo, koliko žita, živine, vina in drugega blaga so dali prepeljati prelati, plemiči in kmetje z dovolilnicami zemljiških gospodov pod videzom hišnih potreb, ne da bi bili plačali mitnino in druge naklade. V nekaterih gospokah so gnali kmetje na omenjene dovolilnice, ki so jih dobro plačali svojim zemljiškim gospodom, 500 do 700 volov na leto (ne všteti živino, ki jo je priredila graščina sama): S tem je bil prikrajšan vladar pri mitnini in nakladah za 700 do 850 gld. Omenjena živina je »izginila in zlezla« povečini čez hribe ter dospela na Beneško, kjer so jo prodali kmetje. Podobno velja za drugo trgovsko blago. Tako je bil oškodovan vladar v 10 letih samo pri eni graščini za 8000 gld. Koliko bi to zneslo pri vseh kranjskih gospokah, ako upoštevamo, koliko konj, goveje, živine in drugega blaga so prepeljali zemljiški gospodje, njihovi oskrbniki in kmetje skrivaj čez mejo?

¹⁸¹ 28. VIII. 1548, Stan. fasc. 78.

¹⁸² Fr. Komatar, Das städtische Archiv in Laibach, Jahresbericht der Oberrealschule Laibach für das Schuljahr 1903/4, Lj. 1904, 34 sl. (16. VIII. 1548).

¹⁸³ O Antonu Marencu prim. MMK 19 (1906) 88 sl., 93, 98; rodovnik Stružnikov gl. Vlad. Fabjančič, Ljubljanski Frankoviči v 16. in 17. stoletju, Kronika-VII (1940) 114. Bil je menda precej oblasten in hotel biti več kot župan in mestni sodnik, gl. PM 1552, 23. VII. Po rodu je bil najbrž s Koroškega, prim. Lehensachen I. fasc. 27. list. 10. V. 1563, 26. II. 1580 (vdova Barbara), DAS.

¹⁸⁴ Prim. tudi B. Grafenauer, Zgodovina slov. naroda II. 165, III. 10.

¹⁸⁵ Klun, Diplomatarium Lab. 21 št. 17, 33 št. 45, 34 št. 47, 34 sl. št. 48, 47 št. 67, 47 št. 68, 48 št. 70, 48 sl. št. 71, 49 št. 72, 56 sl. št. 86, 58 št. 88

2. Podeželske žegnanjske sejme je vladar že večkrat prepovedal, toda oskrbniki in deželski sodniki so jih zaradi dobička iz gole sebičnosti zopet dovoljevali. V točilnicah in krčmah točijo vino, nastajajo javne kuhinje, ljudje plešejo in igrajo razne igre. Tu se zbira sodruga iz vse okolice, kuje zlobne načrte, od koder izvirajo upori. Tu pride do pretefov in ubojev. Na teh podeželskih sejmih je pogosto več blaga na prodaj kot na tedenskih sejmih po mestih in trgih (kramarija, živina, kožuhovina in drugo). Vladar naj odredi, da morajo ljudje po končanem cerkvenem opravilu oditi domov, da pri cerkvi ne sme biti točilnic ali kuhinj niti trgovanja in naj premesti sejme v bližnja mesta.

3. Trgovanje graščinskih oskrbnikov in deželskih sodnikov. Ker so slabo plačani, se oprijemljejo trgovine. V nekaterih primerih so izdali po naročilu svojih gospodov prepovedi za podložnike ali sodne okoliše glede drobnice in velike živine. Tako jo pokupijo, dajo gnati na svoje planine ali pašnike, potem pa na veliko prepeljati na Beneško. Pomagajo jim kmečki podložniki, ki poznajo skrivna pota in steze. Zavoljo varnosti jim dajo tudi dovolilnice s seboj, kakor da bi šlo za domačo rabo. Tako pridejo srečno mimo mitnic. Če pa želijo kupiti mestni (trški) mesarji živino za potrebe mesnic, morajo dajati darila deželskim sodnikom, oskrbnikom in županom, pa še drago plačati živino. Takšno »prekupčevanje« je v navadi zlasti v bližini beneške meje.

4. Kožuhovina, usnje, platno. Nekateri deželani in oskrbniki so prepovedali v svojih graščinskih okoliših prosto prodajo omenjenih predmetov. Podložniki morajo izročiti vse svojim zemljiškim gospodom, oskrbnikom, njihovim uslužbencem oziroma trgovskim družabnikom. Pogosto vzamejo podložnikom za majhen denar tudi surovine in dajo iz njih v gradovih ali svojih hišah izgotavljati razne izdelke. Takšne rokodelske izdelke morajo nato kmečki podložniki kupovati od njih, pogosto še dražje, kot bi jih dobili pri mestnih (trških) obrtnikih. Cesar ne morejo prodati doma, pa izvozijo iz dežele, vendar ne plačajo pri tem mitnine.

5. Sir, maslo, kokoši in ostala živila. Vse to morajo oddajati revni kmetje svojim zemljiškim gospodom in sodnikom ter ne smejo prinašati na tedenske sejme v mesta in trge, čeprav dobivajo njihovi gospodje dovolj takšnih pridelkov za svoje potrebe od obsežnih pristav in planin. To je izrazit primer prepovedanega prekupčevanja, ker draži življenjske potrebščine malega človeka.

6. Desetine. Plemiči ne pobirajo samo desetine, marveč skušajo pod videzom domače potrebe zavoljo dobička spraviti v svoje roke vedno več desetinskih pravic. Tako kopičijo stotine starov desetinskega žita, ki služi kupčiji. Vendar ga ne prodajajo ob primernem času, da bi preprečili draginjo, marveč ga drže, da dosežejo čim večji dobiček. Potem pa ga dajo prepeljati s kmečko tlako, ne da bi plačali mitnino ali mostnino. Pred mnogimi leti pa so mogli ostareli meščani, ki niso več trgovali ali ki so prišli po nezgodi, zlasti na morju, ob svojo trgovino, vzeti kakšno desetino v zakup in se skromno preživljati. Zato naj prepove vladar omenjeno »prekupčevanje« in skrbí, da bo obstajala primerna enakost v užitku desetnin.

7. Rokodelci v podeželju so se tako pomnožili, da ne bivajo le po vaseh in v neposredni bližini mest, marveč povsod po deželi so čevljarji, krojači, krznarji, kovači, ključavničarji, tkalci in drugi obrtniki. Zlasti v Slovenski Marki so se naselili po vseh vinskih goricah in na »gmajni«, pričeli plačevati odvetščino kakšni gosposki in postali podružniki.¹⁸⁶ Gosposke, deželska sodišča in oblastva ščitijo takšne rokodelce v podeželju in po vinskih goricah. S tem odjedajo kruh meščanskim obrtnikom, ki so imeli prej 2, 3 ali več vajencev in pomočnikov v delavnicah, sedaj se pa sami s težavo preživljajo. Mnogi rokodelci so se odpovedali meščanskim pravicam in se preselili na kmete. Zato je nujno potrebno, da pridejo v okolišu dveh milj okoli mest vsi rokodelci v meščanske naselbine.

8. Trgovanje kmetov v podeželju. K temu so napotili kmete njihovi zemljiški gospodje in oskrbniki. Večji del kmečkih podložnikov se je lotil trgovanja, tako da sta obrt in trgovina skoraj docela prešla v podeželje. Hube pa bodo postale zaradi tega »pustote«. Gotovo nasprotuje predpisom policijskega reda, ako trgujejo kmetje z železom, žebli, oljem, postnimi jedili, platnom, suknom, konji, voli, kostruni in drugo živino, kožuhovino in usnjem. Komaj za strel daleč trgujejo kmetje pred mesti, pri župniščih, taborih in svojih hišah z raznim blagom, s katerim so smeli nekdaj trgovati samo meščani. Ko peljejo konja na Laško, mu nalože majhen tovor, kakor da bi hoteli iti po vino ali sol. S tem varajo mitniške in nakladniške urade. Ko pa dosepejo na Beneško, prodajo konja s tovorom vred. Tako spravi posamezen kmet na leto nekako 20 konj čez mejo, ne da bi plačal mitnino. Ako jih kmetje sami ne peljejo na Laško, nakupijo večje število konj v deželi. Nato pridejo Lahi in jih odkupijo, kmetje pa jim pomagajo spraviti konje in na enak način drugo živino po skritih poteh čez gore. V bližini beneške meje dajo kmetom zemljiški gospodje za denar dovolilnice, kakor da bi šlo za hišne potrebe. Tako priženo kmetje vole in drobnico, ne da bi plačali mitnino, ponoči pa tihotapijo živino preko gora na Beneško. Blaga, ki ga prinese kmetje v zameno iz Benečije, ne prodajajo samo v deželi pri svojih domovih in neposredno pred mestnimi vrati, marveč ga tovorijo dalje v tretjo ali četrto deželo. Na Kranjskem so kmetje, ki prepeljejo 150 do 200 tovorov žebeljev (poleg železa, platna, olja in drugega blaga) na leto, pa tudi takšni, ki pretovorijo 400 do 500 tovorov sladkega in drugega vina na leto.

9. Posojanje denarja kmetom za trgovanje. Ker nekateri kmetje sami ne zmorejo denarja, najamejo 200 do 300 ren. gld. pri svojih zemljiških gospodih ali laških trgovcih. Nato prejezdijo hribe in doline, gredo od hiše do hiše, da spravijo potrebno količino platna, podkev, žebeljev in drugega skupaj. Potem pa izvozijo blago na lastnih konjih na Laško, nazaj pa pripeljejo olje, ribe ter prodajajo pri svojih domovih in po kmetih ali tovorijo na Štajersko ali Koroško dalje. Nekateri kmetje so se že popolnoma posvetili trgovskemu opraviilu in zalagajo mesta in trge z železom. S takšnimi kmeti meščanski trgovec ne more tekmovati,

¹⁸⁶ Prim. tudi S. Vilfan, Od vinskega hrama do bajte, Slov. etnograf V (1952) 111 sl.

zakaj na Kranjskem ni plovnih rek in voznih cest, povečini obstaja le tovarniški promet, ki je drag za meščana, medtem ko imajo kmetje lastno živino.

Po policijskem redu bi morali biti kaznovani kmetje, ki se ukvarjajo s prepovedano trgovino. Oblast bi morala njihove tovore zapleniti. Toda vsaka zemljiška gosposka se zavzame za svoje podložnike in zahteva, da mora tožiti pri njej, kdor ima kaj zoper njene podložnike. Zato se kmetje kaj malo brigajo za policijski red, ker uživajo polno zaščito svojih gosposk. Meščani celo domnevajo, da so nekateri zemljiški gospodje v trgovskih družbah povezani s kmeti, ki so jih določili za trgovanje in pri katerih so si izgovorili polovico dobička. Zato so prosili meščani, da bi smeli kaznovati kmete, ki jih zalotijo s trgovskim blagom po mestih in trgih.

10. T e d e n s k e s e j m e ob nedeljah imajo kmetje skoraj pri vseh župnih cerkvah. Ti so živahnejši in boljši kot mnogi privilegirani tedenski sejmi v mestih in trgih. Trgujejo z živili (sir, maslo, kokoši, jajca), z živino (konji, voli, koštruni, prašiči in dr.); pri tem sodelujejo ne le naseljeni kmetje, marveč v velikem številu tudi ljudje, ki niso »sajeni« in pohajkujejo.¹⁸⁷ tako da gre konj, vol, koštrun, prašič pogosto preko 4 do 5 rok, preden dospe v mesto ali na privilegiran tedenski sejem. Enako se godi s kožuho vino, ki jo pokupujejo povsod, kjer dobe ti ljudje za dar in likof dovoljenje v okoliših deželskih sodišč in gosposk. Posledice so se pokazale v krznarski obrti; ki je bila nekdaj največja in najmočnejša v deželi ter prehranjevala mnogo poštenih ljudi po mestih in trgih. Mnogo tujih pomočnikov je prihajalo od daleč na Kranjsko, ker se je ta dežela odlikovala po posebnem bogastvu kožuho vine. Sedaj pa krznarstvo propada, zakaj nekaj tujih, zlasti gornjenemških in italijanskih trgovcev, daje posojila omenjenim prekupčevalcem, ki prebrskajo vse kote, da jim nakupijo in preskrbe kožuho vino, ki jo izvozijo iz dežele, meščani pa ne pridejo več do prave kupčije.

11. T o č i l n i c e in krčme na deželi. Po starih svoboščinah ne bi smele biti krčme v neposredni bližini meščanskih naselbin. Kdor le plača denarno dajatev svoji gosposki, dobi dovoljenje za vinotoč. Tudi oskrbniki in župniki imajo točilnice. Po takih krčmah prihaja do prerekanj, ubojev, umorov, tatvin in drugih hudodelstev. Kljub vladarjevim prepovedim mnogi gospodje zaradi sebičnosti vzdržujejo te gostilne in jim preskrbujejo pod videzom hišnih potreb mitnine prosto vino, ki ga mnogi stočijo do 300 tovorov na leto.

12. T u j i t r g o v c i. Za kranjska mesta je silna škoda, ker je zadnja desetletja nekaj beneških in drugih italijanskih veletrgovcev kupilo za 50 do 100 gld. hiše v Gorici, Trstu in na Reki ter pridobilo meščanske pravice, čeprav se niso naselili s svojimi družinami v omenjenih mestih, marveč so ostali v tujini. Enako ravnaajo tujci, ki še niso poročeni, ko prihajajo na pol leta ali komaj enkrat na leto v mesto, kjer so kupili meščansko pravico. S tem so si namreč prihranili mitnino, pristojbino za skladiščno pravico in uživajo vse svoboščine kakor drugi meščani. Kakor hitro pa bo nastala kakšna nevarnost v deželi ali jim ne bo več prijal,

¹⁸⁷ S. Vilfan, o. d. 112.

bodo prodali svoje hiše in se umaknili iz dežele. Zato bi moral vladar prepovedati Goričanom, Tržačanom in Rečanom, da bi sprejemali tujce za meščane.

13. Škoti, Savojci in drugi krošnjarji, ki niso naseljeni v avstrijskih deželah, uživajo zaščito plemstva ne le v gradovih in hišah na kmetih, marveč tudi v njihovih poslopih po mestih. Vladar naj ustavi njihovo kupčevanje.

Zaključna trditev spomenice je bila: ako vladar ne bo pomagal mestom in trgov, ne bo preostalo njihovim prebivalcem drugega, kakor da se lotijo kmečkega dela, kolikor imajo kaj zemlje na razpolago. S tem pa bodo prenehala obstajati utrjena mesta, brez katerih ni mogoče obvarovati dežele pred sovražnimi napadi.

Spomenica kranjskih mest je dospela 2. oktobra 1548 k dolnjeavstrijski vladi in komori, ki je določila 20. oktobra posebno komisijo.¹⁸⁸ Ta naj bi proučila posamezne trditve, poizvedovala ter dala svoje predloge. Po tedanjem pravu so izročili zastopniki mest kot zahtevajoča stranka 20. novembra članom komisije vse spise in prosili za skorajšnjo rešitev.¹⁸⁹ Zdi se, da je bila zadeva komisiji precej neljuba, ker so jo skušali zavleči. Šele maja naslednjega leta so uradno obvestili stanove o spomenici in jim naročili, naj predlože svoj zagovor.

Iz raznih znamenj se dá sklepati, da je spomenica močno presenčila in zadela višje tri stanove. Takoj se niso znašli. Čutili so se užaljene v časti in dostojanstvu, toda niso vedeli, kako bi učinkovito zavrnil stvarne trditve v spomenici. Predvsem so želeli pridobiti časa in so ponovno prosili pri vladi, naj ukaže komisarjem, da prenehajo s poizvedbami in nadaljnjim postopkom, dokler ne bodo stanovi predložili svojega poročila.¹⁹⁰ Obenem so izvolili veliki stanovski odbor, ki naj bi zadevo obravnaval in sklepal o njej. Potem pa so se obrnili za nasvete na deželnega glavarja Jožefa barona Lamberga, ki je bil stalno odsoten v Innsbrucku, na Franca grofa Thurna v Gorici, na koroške deželane Volka Engelbrechta barona Auersperga in Auguština pl. Paradeiserja v Brežah ter na štajerske deželane, deželnega maršala Franca pl. Sauraua, Bernardina barona Herbersteina in Mavricija pl. Ragknitza.¹⁹¹

Korošci so jim svetovali, da se morajo najprej odločiti, ali bodo priznali obstoj in učinkovitost kompromisa iz leta 1492 ali pa ga bodo tajili. Za Maksimilijanove listine so bili mnenja, da so jih izposlovali meščani brez vednosti in zaslišanja stanov, kar se je moralo pokazati, ko so jih skušali meščani uveljaviti. Pa tudi kompromis iz leta 1492 ne more biti za vedno merodajen, ker so se izpremenile razmere, ki se jim morajo prilagoditi zakoni in pravila. Meščanske zahteve so smatrali za pretirane, ker se kranjski kmetje brez trgovanja ne bi mogli preživljati, kaj šele plačevati davščine in sodelovati pri pogostnih vojnih vpoklicih. Trditev,

¹⁸⁸ Komisijo so sestavljali: dež. upravitelj Janž pl. Lamberg, koroški vicedom Sigmund pl. Khevenhüller, kranjski vicedom Kristof pl. Knüllenber, Mavricij Weltzer, ljubljanski nakladničar Jurij Seyerl, njegov knjigovodja (Gegenschreiber) Peter Rössler in vicedomski knjigovodja Matej Klombner; 2. X., 20. X. 1548, Stan. fasc. 78, 528.

¹⁸⁹ 6. IV. 1551, Stan. fasc. 78.

¹⁹⁰ 29. VII., 22. XI. 1549, Stan. fasc. 532, 528.

¹⁹¹ 22. XII., 27. XII. 1549, 5. I., 7. I., 11. I. 1550, Stan. fasc. 532.

da sloni obstoj dežele na mestih, ne drži, kajti deželo gredo braniti proti Turkom le gospodje, vitezi in nižje plemstvo s podložniki, meščani pa ne. Deželani so morali že pogosto poslati svoje podložnike v Ljubljano za obrambo mesta. Zato je veliko vprašanje, ali bi bilo deželnemu knezu ob času stiske več do meščanskih naselbin kot do treh stanov. Vsekakor so šla mesta s svojimi obdolžitvami predalet in takšnih obtožb ne bi mogli dokazati.¹⁹²

Štajerci so se izgovarjali, da ne upajo dati določnih navodil za odgovor na spomenico, ker premalo poznajo svoboščine kranjske dežele. Menili so pa, da ne gre jemati teh pritožb preveč resno, ker niso navedeni storilci. Tudi niso meščani v svojih trditvah dosledni. Zastopajo stari red, zahtevajo pa zase desetine, ki štejejo med rente. Tudi štajerski stanovi so bili načelno za ukinitvev podeželskih žegnanj, toda na Spodnjem Štajerskem imajo glavni dohodek od vina, ki ga ni mogoče vnovčiti brez sodelovanja ljudskih množic. Zato so tamošnja žegnanja pustili.¹⁹³

Franc grof Thurn, ki je moral biti dober poznavalec kranjskih razmer, je predlagal, naj v svojem odgovoru uporabijo med drugim te misli: Meščanska vloga ni več učinkovita, saj je prenehalo veljati pooblastilo vladne komisije, ker ni začela z delom leto in dan. Opozoriti morajo na veliko nevarnost, ki grozi deželi zaradi silnega sovraštva med stanovi na Kranjskem.

1. Ravnanje višjih stanov je bilo vedno v skladu z vladarjevimi predpisi in tudi niso uporabljali svojih podložnikov za nedovoljeno kupčevanje. Deželani in podložniki ne morejo kupovati vsak čas potrebščin v mestih, ker jih meščani predrago zaračunajo. Če ostane kdo meščanom kaj dolžan, mu pridrže konja in voz, ko pride na tedenski sejem. Glede tistih, ki bivajo daleč proč od mesta in tedenskih sejmov, pa je odobril policijski red posebne olajšave.

2. Kranjska mesta, ki jih ni več kot 10, se ne bi smela primerjati z mesti v drugih deželah. Zato pomeni plemstvo s svojimi gradovi in podložniki mnogo več kot peščica meščanov in slabo utrjenih mest in trgov, ki ne bi mogli zadržati sovražnika. Vzroki nazadovanju mest so v njihovem slabem gospodarstvu, v prekomerni požrešnosti in pijančevanju meščanov. Plemičem enako se skušajo oblačiti meščani in njihove žene v razkošna oblačila, prirejajo bankete, kakor bi bili knezi in grade sijajne hiše in sobane z denarijem, ki so si ga izposodili na visoke obresti; medtem ko puščajo mestna obzidja propadati. Noben meščan noče več ostati pri svojem rokodelstvu, vsak želi trgovati, imeti kramarijo in točiti vino. Zato morajo nazadovati, zabresti v dolgove in pasti v revščino. Če bi se pa držali svojih rokodelstev in obdelovali lepe meščanske njive, bi dobro shajali.

3. Stara, hvale vredna navada v nekaterih sodnih okoliših je, pa tudi pravično je, da ima zemljiški gospod prednostno pravico pri odkupu živine, ki so jo zredili njegovi podložniki na zemljiškogospodski zemlji.

4. Dokler visi tržno znamenje, imajo na tedenskih sejmihi meščani prednost pri nakupovanju vsega, kar se pripelje v mesto. Zato je pra-

¹⁹² 15. I. 1550, Stan. fasc. 78.

¹⁹³ 20. I. 1550, Stan. fasc. 532.

vično, da ima plemič v svojem sodnem okolišu in na svojih zemljiščih tudi neko prednost pri nakupovanju. Zakaj ne bi smel prodati deželan svojega vina, žita, živine, sira, masla, voska v Idrijo in železne rudnike ter za druge deželne potrebe n. pr. za preskrbo vojaštva? Ker izdelujejo mestni rokodelci slabo in drago blago, zakaj ne bi smel deželan vzdrževati na svoje stroške v svoji hiši dobrih rokodelcev, ki bi delali zanj in za njegove ljudi?

5. V pobiranje desetine se nimajo vtikati meščani. Radi bi, da bi bili plemiči ponižni in bi kupovali njihovo preležano blago za dvojno ceno na rovaše, da bi obedovali v meščanskih gostilnah po prekomernih cenah, da bi jim zastavljali plemiči zemljišča svojih kmetov ali pristave in bi pobirali meščani visoke obresti ali celo pridobili zemljišča v svojo last, kakor se je že nekaj kratov zgodilo.

6. Domneva meščanov, da so povezani plemiči s kmeti v trgovskih družbah in delijo dobiček na polovico, je izraz meščanske miselnosti in grdo obrekovanje, zaradi katerega zaslužijo kazen. So pa meščani, ki so kupili posestva na kmetih in stremijo po plemiškem položaju, pa še vedno trgujejo kot ostali meščanski trgovci. Iz tega je razvidno, kako se drže meščani razlike v stanovih, ki jo poudarjajo v uvodu svoje spomenice.

7. Glede pogodbe iz leta 1492 je treba upoštevati, ali veljajo še vsi členi. Nevoščljivost meščanov do kmetov se kaže tudi v tem, da so dali Kämničani zašuti svoj vodnjak ali cisterno, ki so jo imeli v mestu. Sedaj samo zato nimajo vode, da bi kmetje, ki prihajajo v mesto, ne mogli piti vode in bi bili prisiljeni kupovati vino pri mestnih gostilničarjih. Iz istega vzroka Ljubljancani in Kranjčani nočejo napeljati vode v mesto in napraviti vodnjaka, čeprav bi bilo to nujno potrebno in obče koristno. Meščani pač želijo, da se kmetje opijejo. Ko pa pride do preteпов in drugih nerednosti, je mestni sodnik s svojimi biriči takoj pripravljen, da kaznuje te revne ljudi z visokimi globami, kar daje meščanom novih dohodkov tedenskega sejma, medtem ko morajo kmečke žene in otroci doma trpeti pomanjkanje in lakoto. V tem se kaže vsa skrb meščanov za »policijo«. Kmetje ne nosijo obleke in čevljev kakor meščani. Zato bi jim bilo težko, da bi dajali delati pri meščanskih rokodelcih svoje dolge sukne, bele jopiče in škornje; rajši jih izdelajo sami. Meščani se pritožujejo nad visokimi plačami tovarnikov, ne povedo pa, kako velike sodčke in težke tovore nalagajo, da bi prihranili pri nakladah, vsled česar padajo konji.¹⁹⁴

Najboljši nasvet pa je dal neki kranjski deželan deželnemu upravitelju, češ da stanovi ne smejo povezovati meščanske spomenice z delom za novi policijski red. Brez ozira na spomenico naj nadaljuje posebni odbor s posvetovanjem o tistih členih, glede katerih še ni bilo doseženo soglasje. Zoper »sramotilni spis« meščanov pa naj nastopijo stanovi ob primernem času s tožbo. Da bo zvedel zanjo Ferdinand I., naj se obrnejo do kr. zakladničarja Janža barona Hofmanna in dvornega maržala Janža barona Trautsona. V točbi naj poudarijo velike zasluge kranjskega plemstva v teku stoletij za vladarsko dinastijo, njihove žrtve v krvi ter krivico, ki jim jo dela najnižji (četrti) stan, ki jim joče dajati nauke in

jih sramoti, da kradejo vladarju komorno imovino (mitnino in podobno), jih naziva oderuhe, branjevce, lažnivce, ne da bi navedel imena oseb, ki so zagrešili očitana dejanja. Če prodajajo stanovi desetinsko žito, vino, živino, sir, maslo, ribe, repo, zelje, hruške, jabolka, češnje, les in druge pridelke, ni to nečastno, saj ravna jo tako tudi drugod po svetu in celo knezi.¹⁹⁵

Deželni upravitelj je sklical nato za 26. januar 1550 sestanek posebnega stanovskega odbora in povabil nanj tudi zastopnike mest in trgov. Občevanje stánov z meščani je bilo že dokaj hladno, kmalu je postalo naravnost neprijazno. Mestnim zastopnikom se je zdelo čudno, da nihče ne omenja deželnoknežje komisije, ki je bila postavljena, da obravnava njihove pritožbe. Stanovski zastopniki so načeli najprej vprašanje pogodbe iz leta 1492 ter prebrali osnutek kranjskega policijskega reda. Pri tej priliki so predložili pet novih členov, ki jih mestni odposlanci še niso poznali (o 6 žegnanijskih sejnih, o nadzorstvu stanov nad merami po mestih, o prepovedi, da bi odslej meščani določali cene blagu ter o podružnikih deželanov po mestih in trgih). Zastopniki mest so sprevideli, da mislijo gospodje in deželani pri sestavljanju členov izključno na svoje koristi; zato so odločno odklonili omenjenih pet členov, medtem ko so želeli stanovi prepustiti odločitev o tem vladarju. Mestni odposlanci so bili mnenja, da bodo dobili prepis sejnega zapisnika, iz katerega bi bil razviden ves potek obravnave, pa jim niso hoteli ustreči. Na naslednjem sestanku meseca aprila, ki se ga je udeležil tudi deželni glavar Jožef baron Lamberg, so menda obljubili stanovi, da bodo na posebni seji prebrali sprejete člene novega policijskega reda in da jim bo izročil deželni pisar prepis omenjenih členov. Ker pa do junija stanovski odbor ni držal besede in je zadevo zavláčeval, so opozorili na to stanove odposlanci mest, obenem protestirali zoper uvod v člen, ki omenja predruženje mer po mestih. Stanovi pa so jim odpisali, da se ne spominjajo kakšne obljube, češ da so bili sprejeti členi že svoj čas prebrani na sestanku, da pa sprejeti členi ne bodo dobili veljave, dokler ne bo dosežen sporazum glede še ostalih peterih členov. Tudi člena o kontroli nad merami ne morejo izpremeniti, ker ga je sestavil poseben odbor.

Avgusta 1550 so se odposlanci mest ponovno obrnili do stanov ter jih opozorili, da s svojim ravnanjem kršijo načelo enakosti in medsebojnega zaupanja, ko jim odrekajo pravico do prepisa členov policijskega reda.¹⁹⁶ Obenem so predložili opise mejá, do koder naj bi segala *gospodarska območja* (Bannmeile) posameznih kranjskih mest, kjer bi smelo biti tudi samo omejeno število rokodelcev:

za Ljubljano: od Guncelj pri Št. Vidu k Savi, preko nje na Gameljne — Črnuče — Nadgorica — Dragomelj — Pšata — Beričevo — preko Save na Sostro — Javor — Šmarje — Pijava gorica — Ig — preko Ljubljance na Notranje gorice — Log — Sv. Peter pod Polhovim gradcem — »Huetttenberg« (morda Hertenberg = Jeterbenk) — Gunclje;

¹⁹⁵ S. d. Stan. fasc. 532.

¹⁹⁶ S. d. Stan. fasc. 78, 532, Reg. I. fasc. 12, MALj.

za **K a m n i k**: Kamniška Bistrica — cerkev sv. Primoža — Črna (Oxen — und Schwarzenperg) — po Tuhinjski dolini na Šmartno — Zlato polje — Podpeč — Dob — Mengeš — Sinkov Turen — Vodice — Zg. Brnik — Cerklje — Šenturška gora;

za **K r a n j**: Tržiška Bistrica — Križe — Predvdor — Velesovo — Trboje — preko Save na Mavčiče — proti škofjeloški meji — Zgornja Besnica;

za **R a d o v l j i c o**: Poljče — Leše — Ljubno — Zaloše — Dobrava — Kropa — Kamna gorica — Lipnica — Brda — Vrba — sv. Miklavž pod goro — Smokuč — Begunje;

za **V i š n j o g o r o**: Šmarje — Osredok — Radohova vas — G. Krka;

za **K r š k o**: po Savi navzgor do Loga — Zavratec — Raka — proti kostanjeviški meji — od Krke nazaj k Savi in preko nje na Štajerskem, v smeri proti Brežicam — Globoko — Pišce — po robu hriba: Trattenberger perg — Plešivec — proti Sevnici;

za **K o s t a n j e v i c o**: brod Grič — Poklek — rob Gorjancev, kjer so pota zaradi varnosti zasekana — grad Prežek — Tolsti vrh — Robič — proti Krškemu po cesti in od Save h Krki;

za **N o v o m e s t o**: Mirna peč — Hmeljnik — Šmarjeta — do meje mehovskega deželškega sodišča — Šentjernej — Mehovo — Toplice pri Roseku (danes Dolenjske Toplice);

za **K o č e v j e**: Lazina — Log — Mačkova vas — Mozelj — Friedrichstein.¹⁹⁷

Ker so bili nekateri člani stanovskega odbora mnenja, da so meščani prekoračili dopustno mejo polovične oziroma ene milje hoda, so naprosili ugledne deželane,¹⁹⁸ ki so imeli svoja posestva v bližini omenjenih mest, naj jim sporoče, do kod sega po njihovem mnenju okoliš. Odgovori so bili za meščane porazni:

za **K a m n i k**: Stranje — Žagarjevo — Gozd — Sv. Tomaž — Vranja peč — Sv. Ulrik — Vrhovlje — Radomlje — Homec — Križ — Sv. Ana pri Tunjicah — Stranje;

za **V i š n j o g o r o**: stara urbarska krčma stiškega samostana »pri Matjažu« ob cesti — Rdeči kal — Hrib nad Kravjekom — Nova vas — Zagradec — Grosuplje — Polica — Leskovec — Stična. Št. Vid pri Stični ima trške pravice in svoje letne sejme;

¹⁹⁷ Vsi spisi s. d. Stan. fasc. 532.

¹⁹⁸ 10. XI. 1550, Stan. fasc. 532; naprosili so za okoliš **K a m n i k a**: Jurija in Janža pl. Lamberga s Črnelega, Ruprehta Kosarja, komendatorja iz St. Petra (Komende) in menceškega vikarja Matevža iz Stične, za **K r a n j**: Antona barona Thurna, Janža Jožefa barona Egk-Hungerspacha z Brda in Franca pl. Rain, za **R a d o v l j i c o**: Antona barona Thurna, Franca pl. Lamberga s Kamna, Jakoba pl. Gallenberga, Marka Slahtniča, župnika v Zaspu, za **V i š n j o g o r o**: stiškega opata Volbenka, Viljema Praunspergerja z Višnje, Florijana Scharfa, zastavnega gospoda Višnje gore, za **K r š k o**: Volka pl. Wernegga, Jurija pl. Sigestorfa in Jurija Hallerja, za **K o s t a n j e v i c o**: priorja v Pleterjah, Volka pl. Wernegga, Jurija pl. Sigestorfa, Jurija pl. Obritschana, za **N o v o m e s t o**: Krištofa Crnomeljskega, Andreja Mordaxa z Grabna, Jurija pl. Obritschana s Starega gradu, Krištofa Galla z Luknje in Krištofa Grischitscha s Poganc, za **K o č e v j e**: Viljema Schnitzenpaumerja in Adama Langenmantla.

za Krško: po Savi navzgor do Impolce — Studenec — Senuše — G. Podlog — Gorica — Sv. Ulrik na Krškem polju — onstran Save na Štajerskem proti Brežicam do Pohance — Pišce — Topol — mitnica na razpotju (Maut am Creitzweg oder beim Teycht genandt) — proti Sevnici do Brezja;

za Kostanjevico: proti Raki do vasi Koren — Mršečnja vas — Groblje na šentjernejskem polju — Osunja (na Hrvaškem) — Sv. Križ (kjer gre cesta na Zagreb in Samobor) — Malo Mraševo — vas Pristava (Märhoffl);

za Novo mesto: proti Mirni peči do Kačje ridi — proti Hmeljniku do Gornje Kamnice — proti Šmarjeti do potoka Lešnice pod Starim gradom — proti šentjerneju do istega potoka — proti Mehovu do Stranske vasi — proti Toplicam, Kočevju in Žužemperku do Vavte vasi;

za Kočevje: Slovenska vas — Stara cerkev — Gorenja vas — Cvišljari — Lienfeld — hrib Friedrichstein. Cesta iz Primorja in Krasa se cepi četrto milje od Kočevja pri vasi Mlaka (Kerndorf). Ena gre na Metliko, druga na Vinico in dalje na Hrvaško.¹⁹⁹

Na dvorni pravdi avgusta 1550 so obljubili stanovi, da bo v kratkem sklican nov sestanek za obravnavo policijskega reda, toda vabila so razposlali šele 10. novembra za 6. december, v zadnjem trenutku pa so preložili sestanek na 19. januar 1551.²⁰⁰ Za mesta so se odzvali zastopniki Ljubljane, Kamnika, Kranja, Radovljice, Višnje gore, Krškega, Novega mesta in Kočevja. Odposlanci Kostanjevice so prišli malo kasneje, Lož in Metlika pa nista bila zastopana.²⁰¹ Ker pa odposlanci niso hoteli navesti svojih imen, niti katere meščanske naselbine zastopajo, ni hotel deželni upravitelj pričeti z razpravljanjem. Tako so minili trije dnevi, dokler niso ugodili mestni odposlanci zahtevi. Potem pa so stavili na dnevni red vprašanje mestnih gospodarskih okolišev in hoteli vedeti, kako dolga je po mnenju mestnih odposlancev ena milja in koliko sežnje obsega. Mestni zastopniki so odvrnili, da so pismeno predložili meje okolišev in upajo, da bodo ti okoliši vneseni v novi policijski red. Zdaj pa so jim očitali zastopniki stanov, da so njihovi opisi ne le neenaki, marveč so tudi prekoračili razdaljo ene oziroma polovične milje. Predlagali so, naj se računa 5000 sežnjev za eno nemško miljo, polovica za pol milje hoda. Te razdalje naj se odmerijo in s tem preprečijo morebitni spori. Mestni odposlanci pa o tem niso hoteli ničesar slišati in so vztrajali pri svojih pismenih predlogih. Zato sta obe stranki prepustili odločitev vladarju. Popoldne so načeli stanovski zastopniki zopet nekaj še spornih členov policijskega reda. Ko pa so prišli do vprašanja, kdo naj kaznuje kršitev

¹⁹⁹ 4. XI., 23. XI., 28. XI., 30. XI. 1550, 8. I. 1551, Stan. fasc. 532.

²⁰⁰ 25. VIII., 10. XI., 1. XII. 1550, Stan. fasc. 78, 532, 282.

²⁰¹ iz Ljubljane: župan Janž Dörn, sodnik Blaž Zamrl (Samrl), Severin Hof, Klement Karner, Andrej Estrer; iz Kamnika: Bernard Stainer, Anton Gritschain in mestni pisar Florijan Warasiner; iz Kranja: Primož Stockzandt, Jakob Dachs in mestni pisar Janž Gneditz; iz Radovljice: mestni sodnik Valentin Aslar, Luka Germeric; iz Višnje gore: Vincenc Steyrer, Matevž Šenovec; iz Krškega: mestni sodnik Krištof Schelhaimer, Fabijan Laybächer; iz Novega mesta: mestni sodnik Pavel Sparer, Matevž Raihar, mestni pisar Krištof Seyrling; iz Kočevja: Mihael Schweig, Jakob Erandt.

predpisov, so predlagali mestni odposlanci takole instančno pot: najprej naj bi bil pristojen zemljiški gospod, v drugi stopnji deželno oblastvo. Ako pa to ne bi storilo svoje dolžnosti, naj bi bila sodišča posameznih mest sama upravičena, da ukrenejo potrebno. Zdaj pa je izbruhnil zadržani gnev deželanov. Izjavili so, da so mestni odposlanci s svojo trditvijo kršili stanovske svoboščine in da zaradi tega gospodje in deželani ne morejo več razpravljati z zastopniki mest, marveč morajo sporočiti to žalitev stanovom na deželnem zboru, ki bodo ukrenili potrebno zoper mesta. Temu so se čudili mestni odposlanci, da ne morejo dojeti, kako bi mogli s preprostimi pomisleki, ki so jih izrazili na vprašanje stanovskih zastopnikov, kakorkoli kršiti deželne svoboščine. Tako so zopet odšli zastopniki mest, ne da bi bili kaj opravili.²⁰²

Zato so pa precej upravičeno očitala mesta stanovom, da nimajo resne volje, da bi uveljavili na Kranjskem pravično in za vse enakomerno dobro »policijo«. Zdi se jim, da gre pri stanovih le za navidezna dejanja in da so jih že 2 in pol leti vodili za nos. Ponovno so se obrnili s prošnjo do vladarja in pojasnili, da deželnoknežja komisija noče pričeti z delom in da jim stanovi niso hoteli dati prepisa obravnavanih členov. Prosili so, naj dovoli, da vsaka stranka pismeno utemelji svoje stališče glede spornih členov, vladar pa naj odloči. Ker pa utegne spor še dlje časa trajati, naj ukaže prelatom, gospodom in duhovščini, da se vzdržé kupcij ter žive stanu primerno, od gilit, rent in drugih dohodkov. Obenem naj potrdi z mandatom veljavnost pogodbe iz leta 1492. V tekočem letu 1551 so gorenjski tovarniki in kmetje prepeljali že za več tisoč gld. sladkega vina iz laških dežel v druge pokrajine, kar je proti predpisom pogodbe iz leta 1492. Koliko škode so prizadejali revnim meščanskim trgovcem s prevozom železa; žebeljev, olja in drugega blaga, se ne da oceniti. Najbolje bi bilo, ako objavi vladar sprejete člene kranjskega policijskega reda. Enako naj prepereči delovanje tujih krošnjarjev in potujočih trgovcev, kakor je predpisal Maksimilijan I. in stoji v posebnem členu policijskega reda iz leta 1542.²⁰³

Na sprotje med višjimi stanovi kot zastopniki zemljiškogospodstvenih interesov in mesti kot zagovorniki mestne gospodarske politike se je s tem na Kranjskem tako močno poostrilo, da je bilo odslej nemogoče, da bi zastopniki obeh skupin mirno in trezno obravnavali predloge za novi policijski red, čeprav bi morali sedaj vzeti v poštev tudi pravila o rokodelcih iz leta 1527 in poslati svoje pripombe vladi in komori na Dunaju, ki je želela priključiti policijskemu redu tudi omenjena pravila v predelani obliki.²⁰⁴ Drugače je bilo na Štajerskem in Koroškem, kjer so bolj mirno razpravljali na deželnih stanovskih zbora in dvornih pravdah o predlogih za novi policijski red.²⁰⁵ Ker bi moral veljati tudi za Goriško, je Ferdinand I. vnovič pozval goriške stanove, naj sporoče hibe in pomanjkljivosti policijskega reda iz leta 1542, vendar mi ni znano, če so se odzvali.²⁰⁶

²⁰² 21. I. 1551, Stan. fasc. 78.

²⁰³ S.d. Stan. fasc. 78, 532.

²⁰⁴ 3. I. 1551, Stan. fasc. 394.

²⁰⁵ BKStGQu 4 (1867) 54.

²⁰⁶ 18. V. 1551, Stan. fasc. 216.

Kranjski prelati, gospodje in deželani so se čutili žaljene kot celota, kot trije višji stanovi. Bilo jim je sedaj največ do tega, da odgovore na kratko vladarjevi komisiji in preneso nadaljnji postopek pred vlado in komoro na Dunaju. Opozorili so komisarje, da je napad meščanov naperjen predvsem zoper nje, njihove svoboščine in stare običaje, velja pa tudi vladarjevim zastavljenim in s pridržkom zopetnega odkupa prodanim zemljiškim gospodvom in njihovim podložnikom. Po njihovem zatrjevanju so se vsi štirje stanovi doslej dobro razumeli, se ljubili, bili prijateljsko zaupni in edini. Sedaj so pa meščani obšli redno instančno pot in s tem ravnali zahrbtno. Vendar nima pritožba mest tistega pomena, ki ga ji pripisujejo, ker preočitno meri na sramotenje višjih stanov. Starejše listine, ki so jih navedli meščani, so bile razveljavljene s pogodbo leta 1492, ki pa je ustrezala le tedanjim razmeram in potrebam. Člena o prekupčevanju v policijskem redu iz leta 1542 pa se mesta in trgi sami ne drže. Trditev, da prikrajujejo višji stanovi s kontrabantom komorno imovino, je grdo obrekovanje. Stanovi se strinjajo, da je potrebno odpraviti podeželske žegnanjske sejme z nekaterimi izjemami. Nujno potrebno je, da nakupijo posestniki zastavljenih gosposk in deželani vsako pomlad nekaj drobnice, ki jo čez leto pasejo, sir, maslo in volno pridobivajo, jeseni pa mesarjem prodajo. Ako ne bi tako ravnali, bi morali kupovati za hišne potrebe sir, maslo, loden in drugo. Ne more biti prepovedano, ako kupujejo podložniki živino na pristavi svojega zemljiškega gospoda in obratno, ako prevzame deželan ali imetnik zastavljene gosposke proti plačilu živino svojega podložnika. Deželani in drugi zemljiški gospodje ne morejo pridelati na svojih graščinskih njivah dovolj žita za svoje potrebe, tudi v večjem delu Kranjske, zlasti na Gorenjskem, ni lahko dobiti od podložnikov, ki imajo majhne grunte, predpisane količine dajatvenega žita. Zato so navezani na desetine, ki so mnogim deželanom najvažnejši dohodek. Desetina pa je vedno veljala za prosto gildo, ki je na razpolago vsem deželanom, pa tudi meščanom. Plemiči morejo sami pobirati desetino ali jo oddajati v zakup, kakor jih je volja. Mnogi imajo skromno posest (komaj 10 funtov gilde ali še manj). Brez desetinskih dohodkov bi se morali lotiti svoje posesti, jo zastaviti ali prodati. Potem bi pripadla meščanom, ki bi plačali zanjo več, kot bi mogli dati sorodniki, ki imajo retraktno (odkupno) pravico. S tem bi prešla deželanska posestva v meščanske roke.²⁰⁷

Za p o s t o p e k pri vladi in komori sta pooblastili obe stranki svoje zastopnike. Gospodje in deželani so poslali deželnega oskrbnika Jakoba pl. Lamberga in Karla pl. Purgstalla,²⁰⁸ kranjska mesta pa plemiča Petra Teuffenpacherja, ki je bil kranjski meščan,²⁰⁹ in ljubljanskega mestnega pisarja Stružnika.²¹⁰ Zadevo so stanovi imeli za tako važno, da odposlancem ni bilo dovoljeno prepustiti pravnomočnega zastopstva kakšnemu dunajskemu odvetniku ali prokuratorju.²¹¹

²⁰⁷ 9. I. 1551 in s. d. Stan. fasc. 532.

²⁰⁸ S. d. (po 2. III. 1551), 20. IV. 1551, Stan. fasc. 532.

²⁰⁹ Prim. Jos. Z o n t a r, Zgodovina mesta Kranja, Lj. 1939, 166, 169, 187.

²¹⁰ S. d. Stan. fasc. 532.

²¹¹ Ravnotam.

Sredi marca 1551 so izročili stanovski odposlanci pri vladi kranjski *osnutek policijskega reda* s spremnim poročilom, v katerem so se opravičevali, zakaj tako pozno dostavljajo zahtevane predloge. Vso krivdo so skušali zvaliti na mesta, češ da so ravno želeli ustreči ponovnim pozivom vladarja, ko so zvedeli za pritožbo mest. V njej so se sklicevala mesta na neko pogodbo iz leta 1492, za katero pa višji stanovi niso vedeli. Čeprav mesta niso dejansko uživala pravic iz omenjenega dogovora, niso zavrnilo stanovi te pogodbe, marveč so želeli rešiti sporna vprašanja mirno in blagohotno, upoštevaje posebne razmere dežele, zlasti njeno obmejno lego in skromno donosnost tal. Na več sestankih so obravnavali z odposlanci mest posamezne člene policijskega reda. Vendar se je vse zavleklo zaradi nujnih deželnih zadev. Nekaj členov je ostalo spornih. Stanovi so nadalje skušali utemeljiti potrebo, da jih potrdi vladar neizpremenjene. Od mest predlagane meje gospodarskih okolišev pa so potegnjene po zatrjevanju stanov tako, da se ponekod dotikajo, nekatere celo križajo, n. pr. Kostanjevice in Novega mesta. S tem bi bila vključena v mestne okoliše skoraj vsa dežela. V teh območjih pa ne bi smelo biti niti roko-delcev niti krčem. Zato naj vladar zavrne pretirane zahteve meščanov in dá točno odmeriti meje okolišev. Ker je vino iz Slovenske Marke kisló in se teže proda, ne sme biti dovoljen uvoz hrvaškega in slavonskega vina. Podobno kakor na Spodnjem Štajerskem tudi ne smejo veljati omejitve za krčme in točilnice, sicer bo ostalo vino neprodano.²¹²

Nato so predložili meščani svoj *ú g o v o r* glede spornih členov in mestnih okolišev. Opozorili so na vladarjevo splošno prepoved podeželskih žegnanjskih sejmov, ki mora veljati tudi za šest sejmov, ki jih želijo stanovi obdržati. Ti sejmi so po zatrjevanju meščanov večji in odličnejši sestanki kmetov in preprostega ljudstva kakor žegnanja in letni sejmi v mestih, ki so slabše obiskani, odkar so opustošene sosednje dežele (Hrvaška, Slavonija in Ogrska) od Turkov. Omenjeni sejmi ne služijo občemu blagru, marveč sebičnosti gospodov in deželanov, ki imajo od njih dohodke od sodstva (globe), stojnine in mitnine. Meščani ne nasprotujejo preiskavi mer in uteži po mestih in trgih, opraviti pa jo morajo nepristranski komisariji. Ne bi pa bilo primerno, ako hranijo matične mere stanovi, kajti mesta spadajo h komorni posesti in ne smejo biti stanovom podrejena. Za hrambo pride v poštev le vicedomska uradna hiša. Mesta morajo nadalje imeti izključno pravico do merjenja blaga, ki ga prineso v mesto naprodaj, do pobiranja mernin in veljave mestne mere.²¹³ Ni pa res, da mestni sli planejo na sadje, ki ga pripeljejo kmetje, pač pa je v mestih splošen običaj, da sadje pregledajo, če ni nezrelo, slabo, nagnito. Ako je zrelo in dobro, vzame mestni sodnik mitnino in dobi od prodajalca predpisano merico sadja. Novih mitnin pa meščani niso nikjer uvedli. Člen o podružnikih in gostačih v mestih in trgih ne spada v policijski red, ker gre za svoboščine gospodov in deželanov na eni strani ter mest na drugi strani. Obe stranki naj ostaneta pri svojih običajih in svoboščinah. Ne gre, da bi dosegli deželani za svoja zemljišča v mestih pravico »eksempcije«. Mesta in trgi nujno potrebujejo, da se jim določijo gospodarski okoliši, ker se je število

²¹² S. d. 1551, ravnotam.

²¹³ S. Vilfan, Prispevki za zgodovino mer na Slovenskem, ZČ VIII (1954) 36.

rokodelcev na kmetih preveč pomnožilo in so postali rokodelci najvažnejši del mestnega prebivalstva, odkar je trgovina na velike razdalje skoraj usahnila. Sicer želijo vsa mesta enotne okoliše do razdalje ene milje hoda, toda to ne more zadoščati Ljubljani, ki ima na eni strani preko ene milje hoda široko barje, kjer ni hiš in vasi, enako Kamniku, Radovljici in Kočevju, ker je na eni strani pogorje, kjer je malo ali nič prebivalcev. Krško leži ob Savi, ki loči Kranjsko od Štajerske. Zaradi tega vendar ne more to mesto uživati samo polovice okoliša z razdaljo ene milje. Ni pa res, da so kranjski stanovi že davno želeli ustreči vladarjevemu pozivu in predložiti pripombe glede policijskega reda. Kljub ponovnim ukazom se od 1542 do 1548 niso lotili zadeve in bi ostalo tako, ako mesta ne bi bila vložila leta 1548 pritožbe. Nadalje je nemogoče, da bi stanovi ne vedeli za pogodbo iz leta 1492, ko so takrat prejeli en izvod listine kakor zastopniki mest. Zatajili so jo, ker jim je bila zoprna. Ta pogodba je bila sklenjena po resnem preudarku, s privoljenjem zastopnikov obeh strank. Odslej so bila mesta in trgi vedno v mirni posesti in uporabi te pogodbe, ki je niso mogla kršiti s silo storjena protipravna dejanja deželanov in kmetov. Mesta ne nosijo krivde za zavlačevanje zadeve.²¹⁴

Aprila se pa stanovski zastopniki niso več zadovoljili z dotedanjo taktiko brambe, marveč so začeli napadati. Vložili so pritožbo zoper mesta, češ da ogrožajo meščani obstoj višjih stanov z n a k u p o v a n j e m rent in g i l t na deželi. Zahtevali so, da pride tudi o tem poseben člen v policijski red. Meščani se ne zadovolje s trgovino in obrtjo, marveč kupujejo polja in pristave. Mnogi imajo več rent in gilt kot kakšen gospod ali navaden plemič. Kljub temu ostajajo pri svojem meščanskem poklicu. Z bogatim dobičkom iz trgovskega poslovanja kupujejo vedno več rent in gilt, nudijo 40 do 50 gld. za zemljišče, za katero bi bil dal deželan 20 do 30 gld. Ker plemiči toliko ne morejo dati, morajo odstopiti od kupčije. Če zvedo meščani za deželana, ki je prišel v stisko in gospodarsko nazaduje, mu vsiljujejo po visoki ceni slabo blago, da postane odvisen od njih. S tem si olajšajo pridobitev gilt, ki jih odjemljejo rodovnim dedičem posestva. Deželan s težavo kaj prihrani pri svoji gildi, če ima več otrok, ker jih mora primerno opremiti in poročiti. Če pa razdeli svojo skromno gildo med kopo otrok, plemiči tako osiromašijo, da ne morejo več v službo na dvoru vladarja, kneza ali drugega gospoda. Še za vojaško službo potrebne oborožitve si ne morejo več oskrbeti ter stanu primerno živeti. Vsled stiske postajajo mali plemiči in vitezi bolj in bolj podobni kmetom in se morajo kakor ti ukvarjati s poljedelstvom in živinorejo ali pa se preseliti v mesta in zastaviti ali prodati svoja posestva. Zaradi tega prehajajo rente in gilde v roke meščanov, sloj vitezov in plemičev pa slabi. Meščan, ki se je polastil plemiških rent, pa ni prevzel viteških obveznosti, marveč je ostal za mestnim obzidjem pri svojem poklicu, deželi pa manjka čet ob vpoklicih. Zato mora biti vladarju več do treh višjih stanov kot do peščice razpadajočih mest.

Ker je članom treh višjih stanov ostro prepovedano, da bi se ukvarjali z meščansko trgovino in ker meščani ne dovolijo, da bi si kupili

²¹⁴ S. d. 1551, 27. III. 1551, Stan. fasc. 532.

plemiči hiše v mestih, razen če se zavežejo, da bodo izpolnjevali meščanske obveznosti, naj pusté meščani pri miru vse to, kar služi trem stanovom za preživljanje. V policijski red naj pride določba, da odslej *vladar ne bo dovolil, da kupi meščan posestvo, desetino, gildo, grad na kmetih (alod ali viteški fevd), da posoja denar nanj ali si drugače pridobi pravice, dokler se ni odpovedal svoji meščanski pravici, meščanski obrti in poklicu ter vse to verodostojno izkazal*. Ta predpis naj ne velja za pridobitve pod naslovom *zakonitega dedovanja*, vendar takšnih posestev ne bi smeli prosto zastavljati ali prodajati, marveč bi jih morali prepustiti deželanom ali osebam, ki so opustile meščanske poklice in živé le od svojih rent in gild. Z *neviteškimi fevdi* (Beutellehen), ki so jih pridobili meščani ali jih še bodo z zastavitvijo ali nakupom, smejo ravnati kakor doslej. Tako se bo izboljšal položaj plemstva in tudi za mesta in trge bo ugodneje, ker bodo obdržali mnogi meščani svoj stan, medtem ko sedaj mnogi ne izpolnjujejo niti deželskih niti meščanskih dolžnosti. Na Kranjskem kot obmejni deželi pa je nujno potrebno, da opravlja plemstvo svoj viteški poklic. Z navedenimi predpisi se ne zapira nikomur poti do višjih časti, kot mu gredo po rojstvu. Proti dobremu redu pa bi bilo, ako izvršuje kakšen meščan poleg svojega še poklic treh višjih stanov ter jim z lagodnim pridobivanjem odjeda kruh.²¹⁵

V svojem odgovoru so poudarili mestni zastopniki, da nimajo meščani bogatih dobičkov v svojem poklicu. Brez vrta in polja v okolici mest bi se mogel komaj steti meščan preživljati od obrti in trgovine. Le nekaj jih je, ki so si mogli kupiti večje rente in gilde na deželi, pač pa jih je 20 do 30, ki so podedovali gilde in zemljišča na kmetih od staršev. Ob nazadovanju trgovskih poslov pa so prisiljeni drugo za drugim prodajati, da se preživljajo. Pritožba stanovskih zastopnikov skuša doseči, da bi peščica bogatih plemičev po mili volji pridobivala gilde in zemljišča obubožanih nižjih plemičev na pol zastonj, medtem ko bi jih mogli sicer prodati drugam vsaj za dvojno ceno. Ni pa res, da prežijo meščani na deželane zaradi njihovih gild, marveč jih plemiči sami prihajajo prosit posojila. Če jih napotijo na sorodnike in druge plemiče, jim odvrnejo, da ne vedo nikogar, ki bi jim hotel pomagati. Meščani gotovo niso ovirali gospodov, vitezov in plemstva v njihovem stanu ali viteškem opremljanju s tem, da bi jim odvzemali dediščine. Včasih so tudi meščani posodili plemičem konje, denar in drugo za opremo, pa tudi sami so se oboroženi udeležili vojaških pohodov.²¹⁶

Tako se je pravdanje pred dunajsko vlado zapletalo. Na naroku 29. maja 1551 so potožili mestni odposlanci, da so že 11 tednov na Dunaju, in prosili vladarja, naj pospeši postopek in določi peremptorni rok, do katerega bi bile stranke dolžne predložiti vse pravdne spise, na podlagi katerih bi nato izdala vlada odločbo.²¹⁷ Stanovski odposlanci pa so imeli nekaj za bregom. Nikakor niso hoteli. Pri vsakem spisu mestnih zastopnikov so iztrgali iz besedne zveze nekaj odstavkov in jim dali

²¹⁵ S. d. 1551, Stan. fasc. 532.

²¹⁶ 19. V. 1551, Stan. fasc. 532.

²¹⁷ 29. V. 1551, Stan. fasc. 532.

docela drugačen pomen. Trdili so, da vsebujejo ti pravdni spisi tako huda sramotenja višjih stanov, da presega njihova pooblastila in da morajo poročati o tem stanovom na Kranjsko. S tem so želeli tudi preváliti vzrok za zavlačevanje postopka na mestne odposlance.²¹⁸ Šele na ponovno prošnjo zastopnikov mest je postavila vlada 8. junija 1551 obema strankama peremptorni termin enega meseca. V tem roku bi smeli izmenjati pravdne spise.²¹⁹

Na posebnem sestanku 22. junija 1551 so sklenili kranjski stanovi vložiti v imenu prelatov, gospodov, viteзов in plemstva Kranjske, Slovenske Marke, Metlike, Krasa in Istre tožbo na vladarja zaradi izrednih žalitev, ki so jih zagrešili meščani ali njihovi zastopniki v pravnih spisih, začeni od spomenice (pritožbe) iz leta 1548 do zadnje vloge maja 1551. V tožbenem spisu so posamič navedli odstavke, ki so jih povezali z drugimi trditvami, da bi dokazali grde žalitve, sramotenje in zasmevanje treh višjih stanov. Ti so se postavili v pozo, da trpe docela nedolžni in da jih posebno boli očitek, češ da so kršili dolžno zvestobo vladarju, saj so vendar oni in njihovi predniki stoletja žrtvovali življenje in premoženje za vladarje, ki so jih vedno šteli med svoje najzvestejše deželane. Rajši bi bili mrtvi, kakor da bi pustili takšne žalitve brez maščevanja. Zato nočejo več trpeti zastopnikov mest in trgov poleg sebe na deželnih zborih in drugih sestankih, kajti z naklepnimi in hudimi žalitvami so bile pretrgane vse prijateljske vezi med njimi in mesti. To utegne biti sicer usodno za deželo, ki je ogrožena od Turkov in Benečanov in bi potrebovala složno sožitje vseh njenih prebivalcev. Prosilili so vladarja, da se sam zanima za zadevo, dá zaslišati in sam razsodi ter prisili mesta, da javno prekličejo vse žalitve.²²⁰

Stanovska odposlanca sta vložila tožbo na dvoru s priporočilnimi pismi za dvornega zakladničarja in maršala ter s spremnim spisom, v katerem sta trdila, da gre pri ravnanju mest za delo nekaterih premetenih nasnovateljev in kolovodij, ki so se od drugod priselili in katere naj ostro kaznujejo drugim v zgled. Pri tem so namigavali na ljubljanskega mestnega pisarja Stružnika. Dvorni svet je bil mnenja, da so se stanovi pritožili docela upravičeno. Ako ne bo ukrenil vladar pravočasno, kar je potrebno; utegne priti na Kranjskem do krvavih spopadov med višjimi stanovi in mesti. Dejansko pa kranjska mesta in njihova zastopnika niso slutili, da so stanovi napihili njihove navedbe v spisih in jih zlorabili za vložitev tožbe. Tudi stanovom se ni mudilo, da bi dobili skorajšnje zadoščenje za zatrevane žalitve, ker so izrazili željo, da se zavleče zadeva do jeseni, ko naj bi bil tožbeni narok.²²¹ Mestni odposlanci gotovo niso imeli namena žaliti višje stanove oziroma njihove zastopnike. Vse, kar so navedli, so bili le zgledi, ki jih mesta niso mogla zmolčati, ker bi se s tem odpovedala pritožbi.²²²

²¹⁸ Ravnotam.

²¹⁹ 5. in 8. VI. 1551, Stan. fasc. 532.

²²⁰ 22. VI. 1551, Stan. fasc. 532.

²²¹ Policeyhandlung f. 24—26', 69, 76—85', s. d. 1551, 22. VI. 1551, Stan. fasc. 532.

²²² 20. VI. 1551, Stan. fasc. 532.

V enomesečnem roku (do 8. junija 1551) sta izmenjali stranki vrsto pravnih spisov glede spornih členov policijskega reda in nakuparent in gilt na deželi.²²³ Glavne točke obravnavanja so bile:

1. Glede določanja cen in merjenja po mestnih merah se niso približala stališča nasprotnikov. Stanovi so trdili, da se gospodje in deželani niso dolžni držati mestnih mer pri žitu, ki ga imajo v svojih kaščah po mestih. Saj ima vsako kranjsko mesto svojo posebno mero, dajatvene mere zemljiških gospodov so zopet različne. Večinoma prodajajo žito in ga postavijo v sporazumu s trgovci v Idrijo, Trst, Gorico, Reko ali v Ljubljano. Zato mora veljati glede mere dogovor med prodajalcem in kupcem. Saj tudi mesta kupujejo po neki večji meri, prodajajo pa po manjši. V nekem kranjskem mestu sta imela komaj dva trgovca pravilne uteži. Če zredi reven kmetič s težavo nekaj kokoši ali kopuna in jih prinese na mestni trg, da bi s skupičkom kupil sebi ali svojim otrokom kake potrebščine, pa pride bahavi in razkošni meščan ter mu sam oceni živali in jih vzame za svoj banket ali, da jih proda na Laško. Zakaj pa meščani ne pustite, da bi jim kdo pregledal in ocenil njihovo blago? Zadnji čas so prodajali v Ljubljani na tisoče gnilih osoljenih rib, da je obolelo mnogo ljudi. Vendar nista župan in sodnik ničesar ukrenila, ker je pač šlo za koristi njihovih stanovskih tovarišev. Neupravičeno jemljejo tudi merico pri sadju, čebuli in zelju. Tega na Štajerskem ni. To bi moralo veljati tudi za Kranjsko. Za podložnike je hudo nadležno, ker uporabljajo v Ljubljani na trgu valjar in jemljejo mernino pri žitu.

Meščani so pa trdili, da se pobira po starem običaju pri mestih na Kranjskem od tovara sadja 4 črne pfenige in en pfenig za mostnino, sodniku pa gre merica sadja. Te merice pa ni pri siru, maslu, jajcih in kokoših. Za žito, ki ga pripeljejo naprođaj ali v kaščo, se plača mostnina, mestni merilci pa dobe od kupca ustrezno mernino. V mestih mora veljati samo mestna mera in mestni red za prodajo.²²⁴

2. Glede mer, vatl in uteži so se pogledi obeh strank močno približali. Stanovi niso nasprotovali, da bi prevzel vicedom matične mere in uteži v hrambo. Zedinili so se v tem, da bi kazalo reformirati tudi mere v podeželju, zlasti v gradovih in samostanih, kjer točijo vino in prodajajo žito.²²⁵

3. Če obrodi grozdje na Dolenjskem pod Višnjo goro, vino nima prave cene, tako da prodajajo vedro, ki drži 16 bokalov, po 8 do 10 krc. Podobno velja za vinogradniške predele na Krasu in v Istri, kjer ni mest in trgov. Zato ne more v omenjenih krajih veljati za točenje vina isto, kar za Gorenjsko. Zato so vztrajali stanovi pri zahtevi, naj bo na Dolenjskem enak običaj kot na Spodnjem Štajerskem. Pa tudi v mestnih krčmah na Gorenjskem naj velja red, ki ga imajo na Koroškem.²²⁶

4. Stanovi so zagovarjali potrebo, da ostane šest podeželskih žegnanjskih sejmov še dalje. Nekako na Jurjevo so obhajali v Šent Gotardu

²²³ Vsaka stranka je vložila 6 spisov.

²²⁴ 20. VI. 1551 (odgovor na repliko), duplika s. d. 1551, zaključni spis s. d. 1551, Stan. fasc. 532.

²²⁵ Replika s. d. 1551, odgovor nanj 20. VI. 1551, Stan. fasc. 532.

²²⁶ Replika s. d. 1551, Stan. fasc. 532.

v galenberskem deželskem sodišču sejem, kamor so pripeljali iz Štajerskega in iz sosednjih hribov in dolin (Tuhinja, Gornjega grada, Ljubnega, Lučen, Solčave, Črne in Vranskega) živino (bike, krave, koze in konje), sir in maslo. Zaradi oddaljenosti in slabih potov ne bi mogli preložiti tega sejma v Kamnik. Enako so izrednega pomena sejmi na Blokah, pri Ortneku in v Zapotoku za trgovino s konji, voli, kravami, kozami in ovci, ki jih priženo Istrani in Kraševci, ker nimajo mest v bližini. Teh sejmov ni mogoče prestaviti v Ljubljano, ki je oddaljena 5 do 7 milj hoda. Na sejem pri Sv. Duhu prihaja večina podložnikov freisinškega škofa prodajat in kupovat. Loški meščani doslej še niso ugovarjali zoper ta sejem, ki je enkrat na leto. Sejem na Primskovem v dolenjskih vinskih goricah se obhaja pri nekem taboru, od katerega gre letna dajatev v urbar deželnega glavarstva. Tega sejma ni mogoče preložiti v Ljubljano ali Višnjo goro. Na vseh omenjenih sejmih si kmečki ljudje nakupujejo potrebščine za celo leto, so pa v bistvu bolj živinski sejmi. Če vzame reven hribovski kmetič malo sira in kruha z doma, se napije studenčnice in žene par voličkov na žegnanjski sejem, da jih proda ali zamenja, in se vrne še isti dan k svojemu delu, meščani pač nimajo škode. Ako pa bi morali kmetje namesto do Šent Gotarda ob štajerski meji še 3 milje dalje do Kamnika, bodo rajši šli na Štajersko. Enako ne bodo krenili Istrani in Kraševci še bolj v notranjost po kamnitnih poteh s svojo živino, marveč bodo mahnili po bližnjici v Furlanijo ali k morju, kjer jim bodo dobro plačali živino. Če bo odpravljen sejem na Primskovem, bodo šli kmetje čez Savo na Štajersko.

Sprva so vztrajali meščanski zastopniki, da se omenjeni žegnanjski sejmi popolnoma odpravijo ter se premestijo v Kamnik, Lož, Višnjo goro, Kranj ali Škofjo Loko. Ker so stanovi trdili, da se žegnanjski sejmi na kmetih ne dajo primerjati z letnimi sejmi v mestih, kjer prodajajo vse vrste blaga, so mestni zastopniki poudarili, da postajajo letni sejmi v mestih bolj in bolj šibki, odkar so opustošene Hrvaška, Slavonija in Ogrska, s katerimi so imeli najpomembnejšo trgovino z vsemi vrstami blaga razen z železom. Od takrat prihaja na letne sejme vedno manj trgovcev iz tujih krajev, zato ne prodajajo tako odličnega in raznovrstnega blaga kakor nekdanj, razen tistega, ki ga prevažajo peščica meščanskih trgovcev od enega podeželskega mesta v drugo. Prej so trajali žegnanjski sejmi po mestih 4 do 8 dni, zdaj pa kvečjemu 2 do 4 dni. V zaključnem spisu pa so meščanski zastopniki dovolili sejem v Šent Gotardu in Zapotoku, za ostale 4 pa so zahtevali, da jih preneso v sosednja mesta.²²⁷

5. Določba o domkarjih na zemljiščih deželanov v mestih se je stanovskim zastopnikom zdela potrebna, ker so mesta ravnala neprijazno s podložniki in zagrešila nasilnosti. Ne dá se dokazati, da so dajali gospodje in deželani na svojih posestvih potuho in zavetje hudodelcem, pač pa so pustila mesta za denar ali denarno vrednost, da so izročeni hudodelci ušli. V zaključnem spisu so meščani stavili tale posredovalni predlog: Ako se pripetijo hudodelstva na zemljišču deželana v mestu, sme poseči vmes mestni sodnik in zavarovati storilca, ne pa ga odpeljati, preden ni naprosil zemljiškega gospoda ali njegovega namestnika, da mu

²²⁷ Replika s. d. 1551, 20. VI. 1551, zaključni spisi s. d. 1551, Stan. fasc. 532.

ga predá. Če pa tega ne stori v primernem času, sme mestni sodnik storilca sam odpeljati. Ako pa zaloti storilca zunaj zemljišča deželana, ga sme prijeti in proti njemu postopati.²²⁸

6. Glede okolišev so ponovili mestni odposlanci že omenjene razloge, zaradi katerih so morala mesta potegniti ponekod svoje okoliše dlje, n. pr. pri Ljubljani zaradi barja in mestnega loga, pri Krškem, ker tega, kar je na štajerski strani, ne bi mogli uživati na podlagi kranjskega policijskega reda. Stanovski zastopniki so očitali meščanom, da so morali priznati, da se niso držali pravilne razdalje, kajti krog ne more segati na enem mestu pol ali celo miljo dlje kot na drugem. Čeprav leži barje na eni strani, ima vendar Ljubljana dokaj koristi od paše in gozda, tudi prihaja dosti ljudi iz Iga, Borovnice in tamošnjih dolin v Ljubljano. Radovljica ima v razdalji pol milje svoj gozd s pravico do paše in lesa, vmes pa je ravnina z vasmí. Tudi Kamnik ima povsod v razdalji milje hoda poseljeno okolico. Stanovi le želijo, da omenjene razdalje izmerijo nepristranski komisarji, medtem ko so hotela mesta zajeti po mili volji vso deželo v svoje okoliše. Zadnji predlog mestnih odposlancev je bil, da vztrajajo glede 4 večjih mest pri razdalji ene milje, za ostala pa pol milje, to je do kamor pride jezdni konj korakoma v eni uri oziroma v pol ure. Na meji tega okoliša smeta biti dva krojača, čevljarja in kovača ter dve krčmi poleg starih, ki so že priposestvovane. Ako pa puste mestom okoliše, ki so jih predložili, pa so pripravljeni dovoliti po 4 krčme in po 4 od navedenih rokodelcev.²²⁹

7. Glede desetín so opozorili stanovski zastopniki, da so imele še pred nekaj leti nizko ceno. Mnogi gospodje niso vedeli, kdo bi jih hotel prevzeti proti letni zakupnini. Zadnja leta pa so dosegle desetine veliko vrednost in jih z lahkoto oddajajo. Vzrok je po mnenju stanov v močnem porastu števila prebivalcev. Vendar imajo po zatrevanju stanov ljubljanski meščani še sedaj precej desetín v zakupu od gospodov in deželanov. Mestni odposlanci pa so trdili, da obstaja neki pojav »monopolizacije« pri desetinah. Če se je n. pr. dogovoril kakšen meščan ali gostač iz mesta s svetno ali duhovsko osebo, ki oddaja desetino v zakup, pa so prišli bogataši, ki imajo že lastne in zakupljene desetine, so ponudili več in izrinili revne ljudi, nagrabili velike količine desetinskega žita, ki so ga nato tako dolgo zadrževali, da je nastopila draginja in stiska.²³⁰

8. Posojanje denarja kmetom in tovarnikom pod pogojem enakega deleža pri dobičku bi bilo neprimerno za gospode in deželane. Ako pa posodijo kmetu denar proti obrestim, da si izboljša svoje pridobivanje, je v redu in primerno tudi za plemiče, saj so dolžni pomagati zemljiški gospodje svojim podložnikom, ker jih meščani odirajo, n. pr. Ljubljančanom morajo obljubiti za obresti prekomerne količine žita, še ko stoji na polju.²³¹

9. Stanovski zastopniki so trdili, da težijo mesta po tem, da bi sama kaznovala osebe, ki so kršile policijski red, vendar upajo, da

²²⁸ Replika s. d. 1551, zaključni spis mestnih odposlancev s. d. 1551, Stan. fasc. 532.

²²⁹ 20. VI. 1551, zaključna spisa s. d. 1551, Stan. fasc. 532.

²³⁰ Duplika s. d. 1551, odgovor nanj, s. d. Stan. fasc. 532.

²³¹ Duplika s. d. 1551, Stan. fasc. 532.

vladar ne bo odvzel plemstvu prve instance, ki je utemeljena v deželnem ročinu. Meščani pa so pojasnjevali, da nimajo namena seči na zemljišča deželanov in gospodov, marveč le opozoriti vladarja, naj odloči, kdo bo kaznoval prekrške policijskega reda. Tu ne gre za vprašanje prve instance gospodov in deželanov, marveč za zanesljivo izvajanje predpisov. Morda bi uporabili smiselno za vse člene kranjskega policijskega reda, kar je bilo v dunajskem osnutku iz leta 1540 določeno glede bogokletnikov.²³² Najbolj primeren bi bil poseben uradni organ po vzoru Štajerske, kranjski »Hansgrafa«. Nad tem predlogom pa so zrojili stanovski zastopniki, da je sramota namesto deželne gosposke zahtevati »Hansgrafa«. Saj imajo mitniški in nakladniški uradi dovolj uradnikov in paznikov. Za nadzorstvo in razsojanje moreta priti v poštev samo deželni glavar in deželni vicedom.²³³

V zaključnem povzetku so stanovski odposlanci vztrajali pri svojih trditvah in prosili, da pridejo sporni členi v policijski red. Končno so si privoščili meščanski stan precej zafrkljivo, češ da je najsrečnejši stan na svetu. V mladosti trgujejo z lastnim in zaupanim denarjem. Ko pa propadejo bolj zaradi svoje nemarnosti kakor pa zaradi nezgod, naj bi bilo zanje poskrbljeno z desetninami, da se vzdržujejo. Meščani bi morali živeti in delati tako kot njihovi predniki, ki so imeli skromne hiše, malo izdatkov in so se ukvarjali s trgovino po razmerah dežele. Ob smrti pa so zapustili dedičem lepa posestva, gotovino, srebrnino in drugo. Zdaj pa vodijo meščani trgovino na veliko in na daljavo po mnogih deželah, grade palače, trošijo nezmerno in dosti po nepotrebnem. Ob smrti pa zapuščina ne krije več dolgov in pride do ediktalnega in dražbenega postopka. Podobno ravnaajo meščanski rokodelci. Komaj imajo nekaj goldinarjev pod palcem, jim ne diši več rokodelsko delo, začno točiti vino ali kupčevati, odhajajo na trgovska pota. Kmalu ne marajo biti več v leseni hiški kakor njihovi predniki, marveč si zažele zidane stavbe. Ker pa niso niti rokodelci niti trgovci in novega poklica ne razumejo, konča slabo.²³⁴

Glede rent in gilt na deželi sta bili vidni dve bistveno nasprotni mnenji. Pri tem so načeli tudi vprašanje družbenega razvoja. Stanovski zastopniki so trdili, da so gospodje in deželani plemiškega porekla in da so si priborili plemstvo njihovi predniki že davno s tem, da so tvegali življenje in imetje za svojega deželnega kneza. Zdaj pa je treba skrbeti za ohranitev stanu vitezov in nižjega plemstva, ki ga hočejo meščani pokupiti. Zadnjih 30 let so odvzeli meščanski trgovci nekako za 2000 goldinarjev gilt gospodom in deželanom na Kranjskem. Medtem ko je stal prej funt fevda do 24 goldinarjev, funt

²³² Replika s. d. 1551, 20. VI. 1551, zaključni spis mestnih odposlancev s. d. 1551, Stan. fasc. 532. Predpis v dunajskem osnutku iz 1540 prim. v Stan. fasc. 394 (Nachdem wir bedacht, dass auf dem Land von wegen Menig der Landgericht und Geprauch der Verantwortung in diesem Laster vill Vbls zuegelassen und ungestraft übersehen würde, so solle die Straf von wegen dieses hohen Lasters gegen jeden an dem Ort, da er gesündt und geprochn, volzogen und die ordenlich und sonst gepreuchig Verantwortung nicht angesehen werden).

²³³ 20. VI. 1551, zaključni spis stanovskih zastopnikov s. d. 1551, fasc. 532.

²³⁴ S. d. 1551, Stan. fasc. 532.

aloda kvečjemu 32 goldinarjev, so jih spravili meščani na 30 do 40 goldinarjev. V mestih so trgovci, ki pred kratkim še niso imeli kaj premoženja, zdaj pa imajo več sto goldinarjev dohodkov od posestev na deželi, in vendar opravljajo še dalje svoje trgovske posle. Ni čuda, da so se zadolžili vitezi, saj so morali leta in leta trošiti za vojaško opremo in so mnogo pretrpeli zaradi pogostnih vpoklicev in vojaških pohodov. Meščani so že pozabili dobrote, ki jim jih je izkazalo plemstvo, n. pr. leta 1529, ko so odšli Turki izpred Dunaja in pripravljali napad na Štajersko in Hrvaško, je prišlo kranjsko plemstvo s podložniki, nekako 3000 mož, Ljubljani na pomoč.²³⁵ Zato mora priti v policijski red določilo, naj se drže meščanski trgovci svojih poslov, zastavljanje in kupoprodaja plemiške posesti pa naj bo omejena na stan plemstva, kjer meščani ne bi smeli posegati vmes. Ako bi želel kupiti plemič kakšno blago od meščanov, naj plača v gotovini ali zavaruje dolg drugače, ne pa s plemiškimi nepremičninami. Vsi, ki imajo gille na kmetih, morajo prenehati s trgovanjem in živeti kakor drugi deželani, t. j. preseliti se na kmete, skrbeti svojemu stanu primerno za vojaško opremo in se udeleževati vojaških pohodov.²³⁶

Mestni odposlanci pa so trdili, da gre pri družbenem razvoju za prirodni zakon, po katerem so izšli meščani iz kmetov, nižji plemiči iz meščanov, ti so postali pozneje vitezi in končno gospodje. Vladar more vsak čas povzdigniti posameznika od ene družbene stopnje na drugo višjo. Torej se je tedaj mlajša oblika z diplomo (plemiškim pismom) pridobljenega plemstva močneje uveljavila proti starim plemiškim rodovom. Glede nakupa gillt so se izgovarjali mestni zastopniki, da vedo le za ljubljanskega veletrgovca, bivšega župana Antonina de Lanthierija (iz Bergama)²³⁷, za ptujskega meščana Aleksandra Moscona, ki je obogatel zlasti v trgovini z živino in mu je odstopil Ferdinand I. za 26.000 goldinarjev leta 1532 pazinsko grofijo,²³⁸ in za ljubljanskega trgovca, bivšega župana, nato deželnega vicedoma, Viljema Praunspergerja, ki je kot glavni deželni prejemnik poceni nakupil zarubljena posestva (graščini Višnjo in Ponoviče). Že njegov oče Lenart, ljubljanski trgovec, župan, družabnik Antonina de Lanthierija, je kupil večjo posest na kmetih.²³⁹ Stanovski odposlanci so jim takoj oporekli, da poznajo še mnogo več trgovcev, ki imajo gille na kmetih in še vedno trgujejo v mestih.²⁴⁰

Mestni odposlanci so odločno vztrajali pri tem, da ne smejo biti meščani izključeni od nakupa gillt in zemljišč na kmetih. Doslej ni bilo nikomur prepovedano, da bi jih kupil, ako so bile naprodaj. Kot primere meščanskih družin in oseb iz drugih dežel, ki so nakupile gille na veliko, so navedli mestni zastopniki: Fuggerje, Welserje in Baumgartnerje iz

²³⁵ St. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMS XXIV (1943) 51 tega ne pozna.

²³⁶ Zaključni spis stanovskih odposlancev, s. d. Stan. fasc. 532.

²³⁷ Vl. Fabjančič, Zgodovina mestnih sodnikov in županov, rkp. MALj, 187 s.l.

²³⁸ A. Muchar, o. d. VIII. 394, B. Grafenauer, o. d. III. 21.

²³⁹ Vl. Fabjančič, o. d. 120 sl., Viljem Praunsperger je bil protestant, ki je opremil nagrobnik svojih staršev s slovenskim geslom; prim. Fr. Kidrič, Zgodovina slov. slovstva 28, in op. 13.

²⁴⁰ Zaključni spis stanovskih odposlancev, s. d. Stan. fasc. 532.

Augsburga, Kolmbeck in Zumbherumb v Steyru (Gornja Avstrija)²⁴¹, Surer, Freisleben in Progk na Dunaju ter Steiger in Jurija Stürgkha (iz Regensburga) v Gradcu. Zadnji veletrgovec je kupil leta 1532 graščino Plankenwarth ter posestva v Mariboru in Radgoni.²⁴² Res je, da vodi prodajanje zemljišč v propad revnega plemstva. Toda nekateri viteži so potožili meščanom, da silijo bogati gospodje in deželani revne plemiče, da bi jim dali gille in posestva na pol zastonj.

Končno sta se dotaknili obe stranki vprašanja draginje. Stanovski zastopniki so trdili, da so blago in rokodelski izdelki mnogo dražji v Ljubljani kakor v Beljaku, Celovcu in Gradcu, čeprav so ti kraji bolj oddaljeni od morja, torej so visoke cene posledica oderuštva ljubljanskih trgovcev. Mestni odposlanci pa so naštevali razne činitelje, ki povzročajo, da zaslužijo trgovci baje komaj za vsakdanji kruh (potni stroški, mitnine, neizterljivi dolgovi, slab denar in dr.). Nasprotno so dokazovali, da je iskati vzrok vsemu zvišanju cen v draginji žita, ki ga povzroča plemstvo s prekupčevanjem in kopičenjem desetnin. Tovorniki, ki morajo drago plačati žito, dvignejo ceno vinu in soli, temu zgledu sledé mesarji, kmalu so prisiljeni tudi mestni rokodelci, da zvišajo ceno svojim izdelkom. Tudi kmetje imajo vzrok, da zahtevajo več za sir, maslo, jajca, kokoši in drugo. Vse pa je izviralo po mnenju meščanov od podražitve žita. Gospodje prodajajo žito tudi v svoje rudnike. Nekdaj so prihajali rudarski družabniki v mesta in so tam nakupovali potreščine od meščanov ter jim dajali zaslužka. Zdaj pa stavijo gospodje žito in druge potreščine rudarjem pred vrata, ki pa jih morajo prevzeti po mnogo višji ceni, kakor bi jih mogli dobiti pri kmetih in meščanih.²⁴³

Sele 10. julija 1551 je dal Ferdinand I. poslati vsem kranjskim mestom prepis tožbe, ki je bila vložena zaradi nekaterih besed, ki so jih uporabili mestni odposlanci v svojih spisih in ki so v njih trije stanovi videli žalitev. Obenem je določil prvi narok za 25. avgust in priznal, da mu je tožba zaradi hudih vojnih časov zelo neljuba. Pozval je mesta, naj pošljejo svoje zastopnike k naroku na Dunaj in predlože obrambni spis.²⁴⁴ Trem višjim stanovom pa je naročil, da se morajo do njegove odločitve vzdržati vsakega nasilja zoper mesta. Tudi se ne smejo ločiti od meščanskih delegatov na deželnih zborih, drugih sestankih in obravnavah, marveč z njimi in poleg njih kakor doslej obravnavati vse zadeve na prijazen način.²⁴⁵ 17. julija se je ukvarjal ljubljanski mestni svet s tožbo in vladarjevim pozivom. S privolitvijo vicedoma so sklicali ljubljanci sestanek zastopnikov vseh kranjskih mest in trgov za 30. julij v Ljubljano, kjer so sklenili, da bodo poskusili doseči poravnavo

²⁴¹ Fr. Engel-Janos, Zur Geschichte der Wiener Kaufmannschaft von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts, Mittheilungen des Vereins f. Geschichte der Stadt Wien VI (1926) 44, 55, 62—64.

²⁴² Mathilde Uhlirz, Schloss Plankenwarth und seine Besitzer, Graz 1916, 31-34. Jerneja Freysleben, omenja J. Mantuani, Zapuščinski zapismiki po škofu Slatkonji, Carniola n. V. I. (1910) 8.

²⁴³ Replika stanovskih odposlancev glede gillt, s. d., odgovor nanj (20. VI. 1551), zaključna spisa o istem predmetu s. d. Stan. fasc. 532.

²⁴⁴ Policyhandlung f. 26—30.

²⁴⁵ 10. VII. 1551, Stan. fasc. 532.

neposredno s stanovi na deželnem zboru.²⁴⁶ Dne 3. avgusta so izročili tam pismeno opravičilo, češ da niso imeli nikdar namena žaliti čast in dobro ime višjih stanov, vendar se ne boje zagovarjati svojega ravnanja v pravnem postopku. Stanovi naj se zadovolje s to izjavo in upoštevajo pomen mest, ki so ključ dežel, kakor pričajo mnogi dogodki iz nedavnih dni.²⁴⁷

Tudi mestna odposlanca na Dunaju sta opozorila vladarja na omejeno akcijo in zatrjevala, da so merili v svojih spisih samo na tiste, ki jemljejo mestom trgovske posle, da je bilo ravnanje stanovskih odposlancev neprijazno in njihovo presojanje preostro, ker so proglasili vsako navedbo dejstev za žalitev ali sramotenje višjih stanov, medtem ko so sami tudi meščanom očitali razna nedovoljena dejanja in s tem netili nesoglasje in razdor. Morda so tudi želeli spraviti mesta v nemilost pri vladarju.²⁴⁸

Na kranjskem deželnem zboru so sicer prebrali in obravnavali opravičilo mest, vendar je zmagalo mnenje, da ga ni več mogoče sprejeti, ker je prišla zadeva s tožbo pred vladarja in bi se ne spodobilo, da bi se zdaj poravnali. Pač pa so stanovski odposlanci na Dunaju izkoristili prošnjo mest in jo razglasili za priznanje krivde, češ da je s tem zadeva razčiščena in more vladar le še določiti kazen za mesta.²⁴⁹

Ker pa je turški sultan nenadoma prelomil mir in je grozila nevarnost napada, so preložili narok najprej na 12. november, potem pa na 1. december.²⁵⁰ Oktobra sta obe stranki določili svoje zastopnike, ki naj bi odšli na Dunaj.²⁵¹ Obenem so oddali mestni odposlanci odgovor na tožbo. Na naroku so pooblaščenca obeh strank še enkrat povzeli svoja stališča: zastopniki višjih stanov so zahtevali, da prekličejo mesta vse žalitve, mestni odposlanci so slovesno izjavili, da ni bil nikdar njihov namen žaliti kogar koli iz vrst treh stanov. Nekaj dni kasneje je razsodil vladar takole: V tožbi navedeni členi in izrazi ne pomenijo nikake žalitve za tri stanove, njihovo čast, dobro ime in veljavo. Ako jih je kdo v tem smislu tolmačil ali razumel, naj bodo tisti izrazi razveljavljeni. Enako niso vsi drugi členi in nazori nobeni stranki v škodo. Razmerje med obema strankama naj bo odslej zopet, kakor je bilo nekoč, t. j. zaupnega prijateljstva, ljubezni in dobrega sosedstva. Odslej naj se varujejo vsi

²⁴⁶ MP I/8, f. 70, 71, s. d. 1551, Stan. fasc. 532, Policeyhandlung, f. 88—91', 96.

²⁴⁷ S. d. 1551, Stan. fasc. 532, Policeyhandlung f. 88—91'.

²⁴⁸ Policeyhandlung, f. 93, 105 sl., 71—73'.

²⁴⁹ Policeyhandlung, f. 96—97'.

²⁵⁰ Policeyhandlung, f. 32—32', 34; 26. VIII. 1551, Stan. fasc. 532, 17. IX. 1551, MP I/8, f. 84'.

²⁵¹ 8. IX. 1551, Policeyhandlung f. 36—36', 38; 1. XI. 1551, Stan. fasc. 532. Mestni odposlanci so bili: trgovec, bivši ljubljanski mestni sodnik Blaž Zamrl (o njem prim. VI. Fabijančič, o. d. 228 sl.), kamniški mestni svetovalec Jeronim Reifenberger, kranjski mestni svetovalec Peter Teuffenpacher in Primož Stružnik. Stanovski odposlanci pa: novomeški prošt Sebastijan Kolbeck, Janž Jožef baron Egk-Hungerspach, deželni oskrbnik Jakob pl. Lamberg in Karl pl. Purgstall. Stanovi so priporočili svoje delo baronu Hofmannu, Trautsonu in dv. svetniku Gabrijelu Kreizerju, prim. H. Pirchegger, o. d. II. 365, op., 419.

v besedah, spisih in dejanjih vsega, kar bi utegnilo povzročiti nevoljo in neslogo. S tem naj bo ves spor poravnan.²⁵²

Kranjski stanovi pa so zapravili dragoceni čas, ko je reševala dolnjeavstrijska vlada bistvena vprašanja novega policijskega reda. Ni odobrila kranjskega osnutka policijskega reda in ga je obravnavala le z vidika, ali bi kazalo uvrstiti kakšen njegov člen v splošni policijski red, ki naj bi veljal za dolnjeavstrijske dežele in goriško grofijo. Sprva so bili svetniki vlade mnenja, da bi prevzeli člen o ribah, končno pa so še tega izpustili.²⁵³

Kompilacija novega policijskega reda je bila gotova novembra 1551. Vladar jo je dal predložiti po svojih komisarjih na deželnih zborih posameznih dežel in dovolil, da jo prouče in predlože svoje pripombe.²⁵⁴ V bistvu je obsegala stari policijski red iz leta 1542 z nekaterimi spremembami, rokodelski red iz leta 1527 (41 od 57 členov prejšnjega)²⁵⁵ in nekaj novih členov, ki so bili sestavljeni povečini pod vplivom drugega policijskega reda za nemško državo iz leta 1548²⁵⁶:

1. *Prodaja volnenega blaga.*
2. *Oderuške pogodbe.*
3. *Varuhi in skrbniki pupilov in nedoletnikov.*
4. *Ključarji in oskrbniki cerkva.*
5. *Zdravniki in njihove nagrade.*
6. *Odvetniki, prokuratorji in pisci prošenj.*
7. *Židje.*
8. *Cigani.*
9. *Glumači.*
10. *Pevci in deklamatorji.*

Koroški stanovi so pogrešali v kompilaciji nekaj svojih starih predlogov in so izrazili svoje pomisleke glede nekaterih predpisov: 1. *Prodaja žita* ne sme biti prepuščena samo mestom in trgov, ki bi potem po mili volji določali ceno žita, ki ga prodajata duhovščina in plemstvo. Tudi imajo le redki zemljiški gospodje potrebna prevozna sredstva, da bi prepeljali svoje žito na tedenske sejme v mesta. Saj se od davnaj vzdržujejo revni podložniki s tovorjenjem in prevozništvom. Zato mora biti naseljenim koroškim kmetom dovoljeno, da poleg meščanov kupujejo žito od zemljiških gospodov na kmetih, ga vozijo na tedenske sejme v mesta in tam prodajajo.

2. Pogosto ne prejmejo zemljiški gospodje in njihovi podložniki plačila za živino, žito ali drugo blago, ki so ga prodali v mesta in

²⁵² S. d. 1551, Stan. fasc. 532, Policeyhandlung, f. 108—115'; 5. XII. 1551, list. DAS, prepis v Stan. fasc. 532.

²⁵³ 28. X. 1551, Policeyhandlung, f. 41—45'.

²⁵⁴ A. Muchar, o. d. VIII. 510, A. Mell, o. d. 406; 4. XII. 1551, Stan. fasc. 394, Dolnjeavstrijski dež. arhiv, Dunaj, fasc. BI-1—2; 3. XII. 1551, Vic. I 151, 14. december 1551, Stan. fasc. 216.

²⁵⁵ H. Pirchegger, o. d. III. 120, V. Thiel, o. d. 64—66.

²⁵⁶ Jos. Segall, o. d. 95 sl.; omenjeni policijski red z dne 30. junija 1548 je tiskan v zbirki Joh. Christian Lünig, Des Teutschen Reichs-Archivs Partis Generalis Continuatio prima, Leipzig 1713, 831—847.

trge. Po dolgotrajnih pravadah jim prisodijo mestni (trški) sodniki preležane in raztrgane obleke, mize, klopi in druge premičnine brez vrednosti, dasi bi morali plačati meščani v gotovini. Da ne bi bili prikrajšani fevdalci in podložniki, naj pride v policijski red določilo: Na tožbe deželanov in njihovih podložnikov naj prisilijo mestni (trški) sodniki meščane, da neutegoma poravnajo svoje dolgove z gotovino. Ako pa je ni, naj prodajo imovino dolžnikov na javni dražbi in poplačajo dolgove z izkupičkom.

3. Glede gilit, ki so prodane s pravico ponovnega odkupa, določa osnutek 'najvišjo' letno gilito 5 goldinarjev od 100 goldinarjev glavnice ter da more odpovedati pravno razmerje le prodajalec, ne pa kupec gilete. Pogodba o višji giliti bi veljala za oderuško, znesek preko 5 goldinarjev bi se ne dal iztožiti. Koroškim stanovom se zdi neprimerno omejiti odpoved na prodajalca gilete, pa tudi maksimalna mera 5 0/0 prenizka, ker zaradi tega morda kdo v stiski ne bo mogel dobiti denarja, ki se dá zunaj avstrijskih dežel bolje naložiti.

4. Glede varovancev menijo, da ni potrebno, da bi morala dovoliti deželna gosposka, ako želijo varuhi poslati otroka na šolanje v tuje kraje.

5. Isto naj velja za možitev r e j e n k (varovank), ker bi bilo zoper stare svoboščine, ako bi morala privoliti v to deželna gosposka.²⁵⁷

Podobne so bile želje štajerskih stanov. Kranjski stanovi so se skušali ravnati po zgledu svojih sosedov in so prosili Korošce in Štajerce, naj jim sporoče svoje pripombe k osnutku policijskega reda.²⁵⁸ Zaradi tega se je odgovor s Kranjskega tako zavlekel, da je vlada ponovno urgirala.²⁵⁹ Zopet je moral deželni oskrbnik Jakob pl. Lamberg na Dunaj in se truditi na dvoru in pri dolnjeavstrijski vladi, da bi upoštevali prejšnje spise, ki so jih predložili kranjski stanovi med sporom z mesti in trgi. Marca 1552 ga je opozorila vlada, da ne bodo mogli več čakati na odgovor kranjskih stanov. Šele 25. marca so poslali iz Ljubljane spomenico, 8. aprila je oddal Lamberg svoje poročilo vladi, v katerem je navedel k policijskemu redu tele pripombe:²⁶⁰

1. Člen o p r e k u p č e v a n j u tudi v popravljenem osnutku predpisuje, da morajo voziti gospodje in deželani žito in druge pridelke v mesta naprodaj. Upoštevati je treba obmejno lego dežele. Kranjska tudi nima tako blizu močnih mestnih trgov in takih vozniških cest kot Avstrija in Štajerska. Vse morajo tovoriti na konjih čez hribe in grape. Kar morejo drugod peljati na enem vozu z običajno vprego, za to potrebujejo na Kranjskem 14 do 16 tovnih konj. Tudi če bi pripeljali deželani žito na trg bližnjega mesta, bi ga težko prodali, ker pride na tedenske sejme

²⁵⁷ 23. I. 1552, Stan. fasc. 283, vloga koroških stanov s. d. Stan. fasc. 394.

²⁵⁸ 29. I. 1552, 5. III. 1552, Stan. fasc. 394.

²⁵⁹ 14. XII. 1551, Stan. fasc. 216, 21. I. 1552, Vic. I 151 = Stan. fasc. 216; 15. februar 1552, Vic. I 151, Stan. fasc. 216, Acta mag. fasc. 6 MALJ, Stan. fasc. 78, Policeyhandlung f. 94—95', 13. III. 1552, Policeyhandlung, f. 46—46', 21. III. 1552, Stan. fasc. 216 a.

²⁶⁰ 17. III. 1552, Stan. fasc. 394, 19. III. 1552, ravnotam, 25. III. 1552, Stan. fasc. 78, 26. III. 1552, Stan. fasc. 394, 30. III. 1552, ravnotam, IV. 1552, ravnotam, 8. IV. 1552, Policeyhandlung f. 94—95', Stan. fasc. 394, 16. IV. 1552, ravnotam.

obilo žita. Meščani tudi sami pridelajo žito na lastnih poljih in večina prebivalcev krije s tem lastne potrebe. V mestih pa gospodje in deželani nimajo hiš in kašč, kjer bi spravili žito. Zato bi morali voziti neprodano žito zopet 6 do 12 milj hoda nazaj. Preden bi ga prodali, bi znašali prevozni stroški toliko, kolikor je žito vredno, kajti večina zemljiških gospodov ima le tlako za poljedelska dela, ne pa za prevažanje.

Od tovara pa znašajo stroški 5 do 12 grošev za tovorjenje. Od predpisa v policijskem redu bi imeli korist le prekupčevalci. Zato naj ostane pri starem običaju. Prebivalcem Kranjske naj bo omogočeno, da svobodno iščejo zaslužka s tem, da prodajajo svoje pridelke in izdelke. Če te možnosti ne bodo imeli, ne bo mogoče zbrati visokih davkov in se je bati kmečkih uporov.

2. Glede gílt, varuhov in skrbnikov ter rejenk (varovank) so se pridružili predlogom Korošcev in Štajercev.

Vlada pa se ni dosti ozirala na številne predloge stanov in je objavila 15. oktobra 1552 »Red in reformacijo policije za dolnjeavstrijske dežele in goriško grofijo«, ²⁶¹ skoraj neizpremenjen, kakor ga je bila sestavila prejšnje leto. Na Kranjskem so v posebnem mandatu na podlagi policijskega reda objavili člen o prepovedi prekupčevanja, ²⁶² ki je ohranil načelo koncentracije blagovnega prometa na tedenskih in letnih sejmih meščanskih naselbin. Obenem je žigosal nove oblike prekupčevanja nekaterih deželanov, ki spravljajo v kašče in kleti ne le svoj pridelek žita in vina, marveč tudi dajatveno in desetinsko žito in vino. Oboje hranijo tako dolgo, da nastane draginja, čeprav bi se živila kvarila. Dalje silijo svoje podložnike, ki bi radi peljali svoje pridelke v mesta in trge na sejme naprodaj, da jim prepuste svoje vino, žito in druge pridelke celo za nižjo ceno, kakor bi jih mogli spečati na omenjenih sejmih. Ko se pa cena žita ali drugih pridelkov dvigne, ukazujejo podložnikom, da peljejo na podlagi tlačanske dolžnosti omenjeno blago v mesto naprodaj. Nekateri deželani jim celo predpišejo ceno, po kateri morajo prodati. Ako ne dosežejo zahtevane cene, morajo podložniki sami kriti primanjkljaj iz lastne mošnje.

Zaščiteni blagovni promet na tedenskih sejmih za meščane so pa omejili na eno uro. Tržno znamenje ostane obešeno poleti od 7. do 8., pozimi od 8. do 9. ure. Dovoljenje za prodajo žitnega pridelka na kmetih so razširili tudi na vikarje in beneficijate. Novo olajšavo za prebivalce v podeželju je pomenilo določilo:

Ako kupi deželan ali podložnik živino in jo redi nekaj časa na svojih zemljiščih, jo sme prodati. To ni prepovedano prekupčevanje. Tudi tovarnikom je dovoljeno, da nakupujejo potrebščine za povratno pot, vendar ne smejo »preletati hribov in dolin ter vsega pokupiti.«

Mesta in trge pa je opomnil vladar, naj uredi po krajevnih razmerah kašče za žito, moko in druga živila, da bi bili v primeru vojske ali lakote preskrbljeni in bi se krepkeje ohranili. Da bi se laže založili z žitom, ga smejo nakupovati meščani za svoje kašče na letnih in teden-

²⁶¹ Ordnung und Reformation guter Polizei in derselben fünf niederöstr. Landen und fürstlicher Graffschaft Görz aufgerichtet und erneuert anno 1552, Wien 1552.

²⁶² Acta mag. fasc. 6, MALj.

skih sejmi ob času, ko je obešeno tržno znamenje, pa tudi pozneje, kakor bi bilo potrebno. Ko bi nastopila nevarnost, da se uskladiščeno žito pokvari, ga smejo meščani zopet prodati in nakupiti novo, vendar se morajo izogibati goljufij in prekupčevanja, kajti vsa ureditev naj služi le obči koristi.

Komaj je bil razglašen novi policijski red, že so se oglasili stanovi raznih dežel ter zatrjevali, da imajo pritožbe zoper nekatere predpise policijskega reda, češ da so v kvar njihovim svoboščinam, starim običajem in posebnim deželnim razmeram. Vladar, ki je bil glede dovoljevanja davkov odvisen od dobre volje plemstva, se je ponudil v začetku januarja 1553, da ugotdi utemeljenim pritožbam.²⁶³

Najprej so se oglasili koroški stanovi, ki so izročili po posebnih odposlancih trikrat svoje želje in predloge Ferdinandu I.

Komaj jim je ugodil v neki zadevi, so prišli z drugo, večjo zahtevo. Zato jim je dal vladar trikrat posebne izjave (18. januarja, 11. februarja, in 9. julija 1553). Zadnji Ferdinandov odgovor je bil že precej oster, vendar dokazuje, koliko je bilo tedaj še vladarju na tem, da ohrani dobre odnose s stanovi. Omenjene vladarjeve deklaracije so bile olajšave in izjemni predpisi, ki so veljali samo za Koroško v tehle točkah:²⁶⁴

1. (k členu o napivanju in igranju). *Kmetom in rokodelcem so pod kaznijo prepovedane vse igre s kockami in kvartami.*

2. (k členu o prekupčevanju). *Ne le meščanom in tujim trgovcem, marveč tudi naseljenim koroškim kmetom je dovoljeno, da kupujejo v podeželju pri prelatih, gospodih, plemičih, oskrbnikih, župnikih, vikarjih in beneficiatih žito, ki so ga omenjene osebe pridelale ali prejele kot dajatev ali desetino; voziti ga smejo na tedenske sejme in tam prodajati. Enako smejo omenjeni duhovski in svetni gospodje voziti svoje žito na Laško in tam prodajati razen v primerih, ko prepove izvoz deželni knez zaradi draginje, vojske in drugih obči koristi. Na drugo prošnjo jim je dovolil Ferdinand I., da smejo izvažati žito tudi v sosednje dežele, na Tirolsko, Salzburško, Štajersko in Kranjsko ter ga tam prodajati. Dalje jim je ugodil, da svojo zrejeno in pitano drobnico in veliko živino ter tisto, ki jo pasejo na planinah, in vsa živila, ki jih imajo ali dobé, prodajajo pri svojih hišah, les pa v svojih gozdovih. S tem je bil za Koroško razveljavljen obvezni člen o prekupčevanju, po katerem bi morali vse to prepeljati v mesta in trge na letne in tedenske sejme in tam prodati. Vladar je torej upošteval trditev koroških deželanov, da mnogi nimajo vozil in da bi jih najeti vozniki preveč stali. Bili bi prisiljeni prodajati meščanom in tujim trgovcem za slepo ceno ali odpeljati pridelke z dvojnimi stroški domov. Takšna določba policijskega reda bi koristila samo meščanom, ki pa prispevajo komaj eno osmino ali eno devetino deželnih davkov, v vojnem času pa z družinami obtiče za mestnim obzidjem, medtem ko deželani tvegajo življenje.*

²⁶³ 5. I. 1553, Stan. fasc. 216 a.

²⁶⁴ 18. I. 1553, Stan. fasc. 283, Spodnjeavstrijski dež. arhiv, Dunaj, fasc. B I-1—2, s. d. (po 23. I. 1553), Stan. fasc. 283, 11. II. 1553, istotam, 9. VII. 1553, Policeyhandlung, f. 52—54.

3. Člen o oderuških pogodbah je našteval oblike prikritega oderuštva in določal za gilde, ki so bile prodane s pridržkom zopetnega odkupa, da se s 100 goldinarjev glavnice sme kupiti samo 5 goldinarjev letne gilde (obrestna mera 5 %). Stanovi so trdili, da takšni predpisi dotlej na Koroškem niso bili v rabi in da so smeli deželani po deželnem ročinu prosto razpolagati s svojimi zemljišči. Pod pogoji, ki jih je predpisal policijski red, bi težko dobili denarna posojila. Vladar pa jim je odgovoril, da so te predpise sklenili v nemški državi in predpisali v policijskem redu leta 1548. Od tega ne more oprostiti koroških stanov. Čeprav dotlej niso imeli za oderuštvo, ako je kdo zahteval več kot 5 % obresti na leto, vendar s potekom časa to ni moglo postati pravo. Bistvo predpisa naj bi bilo, da nihče ne sme pridobiti za 100 goldinarjev kapitala višje letne gilde kakor 5 goldinarjev. Kupec in prodajalec gilde sta upravičena odpovedati to pravno razmerje, kupec s tem, da terja svojo glavnico in dolžne gilde. Ponovne pritožbe v tej zadevi je vladar zavrnil kot neutemeljene in vztrajal pri gornji odločbi.

4. (k členu o varuhih in skrbnikih). Oseba, ki jo je določil zapustnik v oporoki za varuha svojim otrokom, ni dolžna, da položi kavcijo razen v primeru, ako varuh iz očitnih razlogov za ta posel ni zmožen ali dela otrokom v škodo. V takšnem primeru mora poseči vmes redna oblast in preprečiti škodo ali propad varovancev. Osebe pa, ki prevzamejo varuštvo kot najbližji sorodniki ali ki jih je postavila oblast, morajo priseči in dati zadostno varščino, da bodo premoženje varovancev dobro upravljali. Najprej pa morajo sestaviti inventar, ki naj obsega listine, gotovino, dolgove, nepremičnine in premičnine. Po smrti osebe, ki ni zapustila testamenta, je dovoljeno, da nekaj zanesljivih oseb zapre in zapečati zapuščino, kolikor ni potrebna za hišno gospodarstvo in dnevno vzdrževanje poslov. Tako naj ostane, dokler oblast ne določi varuha in komisarjev, ki odpravijo omenjeno zaporo ter pomagajo varuhu pri sestavljanju inventarja. Na ponovno prošnjo jim je odobril, da so prisege in kavcije oproščeni testamentarno določeni varuhi, ne pa tisti, ki prevzemajo varuštvo kot najbližji sorodniki ali so postavljeni za to od oblasti. Enako jim je ustregel v zadevi inventarja. Ako v oporoki ni bilo določila o njem, naj bi ga sestavil v testamentu določeni varuh skupaj z najbližjimi sorodniki ali drugimi zaupnimi osebami.

Če pa varuh ob zapustnikovi smrti ne bi bil v bližini, naj zapečatijo in shranijo zapuščino najbližji sorodniki do varuhovega prihoda. Na tretjo pritožbo je odpustil vladar kavcijo tudi tistim varuhom, ki so bili iz vrst najbližjih sorodnikov ali jih je odredila oblast. Inventar pa je nujno potreben. V tem pogledu mora ostati pri določbah člena v policijskem redu.

Stanovom je tudi dovolil, da varuhi smejo pošiljati svoje varovance v tuje dežele učiti se jezikov, študirati ali iz drugih tehničnih vzrokov z dovoljenjem najbližjih sorodnikov, brez sodelovanja oblastev, vendar ne v dežele vladarjevih sovražnikov ali tja, kjer javno uče »nove nauke in sekte«. Enako smejo varuhi zaročiti in oddati v zakon rejenke (varovanke) z dovoljenjem najbližjih sorodnikov. V drugi prošnji so trdili stanovi, da ni upravičeno nezaupanje vladarja v zadevi pošiljanja varovancev v tujino. Nikdar jih ne bodo pustili tja, kjer ne bi učili »čistega

nauka božje besede, kakor je obsežen v stari in novi zavezi ali kar bi bilo zoper apostolsko krščansko cerkev.«

5. Ker si je vladar pod točko 2. pridržal pravico, da po potrebi prepove izvoz žita iz Koroškega, so pripomnili deželani, da je dotlej njihov stanovski odbor z vednostjo deželnega glavarja prepovedal izvoz žita ali živine, ako je nastopilo pomanjkanje in draginja. Ko so se razmere izboljšale, pa je isti odbor zopet dovolil neomejen promet. Vedno pa so o svojih ukrepih obvestili vladarja. Tako so za potrebe rudarjev v Schwazu (Tirolska) odobrili izvoz določenega števila volov. Ko pa so hoteli mesarji izvoziti več, jim je zaplenil živino vicedom v Volšperku. Ni pa v redu, ako dunajska vlada prepove izvoz žita, istočasno pa vladar posameznikom izjemoma dovoli, da nakupujejo žito na Koroškem in ga izvažajo. Zato naj odreja prepovedi deželni glavar ali deželni oskrbnik skupno s stanovskim odborom. Ferdinand I. pa je v odgovoru podčrtal, da pripada pravica prepovedati izvoz samo vladarju ali njegovemu namestniku (deželni gosposki) nikdar pa ne stanovskemu odboru. Od svoje deželnoknežje oblasti in vrhovnostnih pravic si ne dá ničesar odtegniti. Stanovi ne bodo mogli dokazati nobene svoboščine, po kateri bi smeli sami ali njihov odbor brez dovoljenja ali ukaza deželnega kneza izdajati takšne zapovedi ali prepovedi. Zastaranja pa zoper vladarja ni. Kljub odločnemu odgovoru vladarja so se koroški stanovi znova lotili tega vprašanja. Ferdinand je nato izjavil, da je pritožba stanov tako drzna, da kaj takega ni pričakoval, vendar meni, da stvari niso dobro preudarili. Zato jim zaenkrat ne šteje v zlo in jim iz posebne milosti dovoli: Ako bi na Koroškem nastopilo močno pomanjkanje žita ali živine in ne bi imeli časa naprositi vladarja ali njegovo dolnjeavstrijsko vlado in komoro, da izda prepoved izvoza, smeta deželni glavar in vicedom skupaj s stanovskimi odborniki in deželnimi svetniki razpravljati o potrebi prepovedi in ukreniti potrebno, vendar ostanejo njihovi ukrepi v veljavi le do vladarjevega ali vladnega odloka.

Tudi štajerski stanovi so se potrudili, da bi dosegli od Ferdinanda I. kolikor mogoče dosti koncesij. Vladar jim je moral trikrat (konec februarja, 10. in 14. marca 1553) dati izjave, ki so pojasnjevale in omilile nekatere določbe policijskega reda s posebno ozirom na Štajersko. Nazadnje je izrazil Ferdinand začudenje, da so našli zdaj po objavi policijskega reda toliko težkoč, medtem ko jih prej kljub pozivom niso sporočili.²⁶⁵ Šlo je za te-le predpise:

1. (k členu o bogokletju). Policijski red je določal, da *sodi in kaznuje bogokletnike in preklinjevalce deželski sodnik in ne zemljiški gospod ali njegov sodni organ*. Stanovi pa so imeli to dejanje za civilno in ne kriminalno kaznivo. Zaradi tega bi spadalo v pristojnost zemljiškega gospoda. Saj celo v kriminalnih zadevah deželski sodnik ni smel seči pod strešni kap hiš, ki so pripadale zemljiškemu gospodu, marveč je mogel le zahtevati izročitev hudodelca. Vladar pa jih je opozoril, da je

²⁶⁵ 21. II. 1553, BKStGQu 4 (1867) 55—56, A. Mell, Grundriss der Verfassung- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks, Graz 1930, 406 sl., A. Muchar, o. d. VIII. 517; s. d. (konec februarja 1553), Stan. fasc. 283, 10. III. 1553, istotam, 14. III. 1553, istotam.

bogokletje »malefično« dejanje. Tudi imajo zemljiški gospodje na Štajerskem podložnike 20 in več milj daleč od svojega bivališča, nekatere celo n. pr. na Koroškem. Druge dežele se zaradi tega člena niso pritožile. Zato naj ostane, kakor stoji v policijskem redu. Za deželane, ki bi zagrešili bodokletje, naj bi bil po želji stanov deželni glavar ali deželni oskrbnik upravičen, da jih prime, sodijo naj jih stanovi na deželnem zboru ali dvorni pravdi. Vladar pa je zavrnil predlog, češ da bi takšen postopek zadevo preveč zavlekel, kazni bi sledila prepočasi ali bi ostalo dejanje nekaznovano. Zato naj odloča o kazni sodba deželnega vladarja ali deželnega oskrbnika. Ob ponovni pritožbi je določil, naj bo za *deželane pristojno sodišče, ki ga tvorijo deželni glavar ali deželni oskrbnik in deželni svetniki*. Po želji stanov je *ukinil vladar za osebe, ki ne bi mogle plačati denarne kazni, tisti del globe, ki pritiče gosposki in revežem (tri četrtnine); namesto nje naj določi sodnik primerno telesno kazni*. Zadnjo četrtnino pa mora dobiti prijavitelj dejanja.

2. (k členu o napivanju in požrešnosti). Tudi v tem primeru je dovolil vladar, *da se kaznujejo storilci s telesno kaznijo, ako ne morejo plačati denarne kazni ali bi trpeli zaradi plačila kazni škodo pri preživljanju njihove žene in otroci*.

3. (k členu o neredni potratnosti v obleki). V omenjenem členu se daje doktorjem prednost pred vitezi in nižjim plemstvom. Obenem uživajo posebne pravice v obleki. Po zatrjevanju štajerskih stanov je to zoper stari običaj. Ferdinand I. pa jih je zavrnil, češ da je bil določen položaj doktorjev pred plemstvom v policijskem redu nemške države iz leta 1548. Ako tamošnje plemstvo ni nasprotovalo predpisu, mora veljati tudi na Štajerskem.

4. (k členu o svatbah in drugih pojedinah). Štajerskim stanovom se je zdelo število oseb, ki bi jih smeli vabiti na *s v a t b e* (vitezi 32, gospodje in grofi 40 oseb) premajhno in so želeli, da se ukinejo omejitve za deželane. Ferdinand pa jih je opozoril, da so svoj čas sami prosili, naj se odpravijo preobilni stroški pri porokah. Druge dežele so zadovoljne z odobrenim številom gostov. Zato naj ostane.

5. (k členu o prodaji volnenega blaga). Tudi v tem pogledu so želeli štajerski stanovi, da odpadejo omejitve, paziti bi morali le, da trgovci ne presežejo običajnega meščanskega dobička. Vladar pa jih je opozoril, da so obravnavali to zadevo na državnih zborih nemške države in predpisali merjenje *v o l n e g a b l a g a* po legah zloženega kosa in ne po robovih. Po policijskem redu iz leta 1548 je posnet ta člen. Proti njemu ni oporekala nobena dežela razen Štajerske. Vladar tudi ne ve, kako bi bolje uredil zadevo. Zato naj ostane pri tem. Maksimalnih cen blagu pa zaenkrat ne more postavljati.

6. (k členu o prekupčevanju). *Ker je za deželane na Štajerskem škodljivo in proti njihovim svoboščinam, da bi morali voziti naprodaj svoje pridelke in les v mesta in trge na tedenske in letne sejme, dovoli vladar prelatom, gospodom, ostalim plemičem, oskrbnikom, župnikom, vikarjem in beneficiatom, kakor na Koroškem, da prodajajo živino in vsa živila pri svojih hišah, les pa v gozdovih, in jih niso dolžni voziti na letne in tedenske sejme*.

7. (k členu o oderuških pogodbah). Te predpise so štajerski stanovi imeli za zelo kočljive in utegnejo ovirati gospodarski razvoj, ker bodo usmerili denar iz dežele. Vladar je ugodil le toliko, da ostanejo še naprej v veljavi pogodbe in zadolžnice, ki imajo postavljen določen rok. Po preteku roka pa pogodbe o posojilih denarja morajo ustrezati predpisom policijskega reda, to je za 100 goldinarjev glavnice ne sme nihče prejemati več kot 5 goldinarjev gille ali obresti na leto. Ako ne izpolni dolžnik svojih obveznosti, sme kupec gille seči po dolžnikovi nepremičnini, vendar le do zneska dolžnih obresti in stroškov izvršbe. Kakor na Koroškem sta kupec in prodajalec gille upravičena vsako leto odpovedati, kupec s tem, da izterja glavnico z zapadlimi letnimi obrestmi, prodajalec pa s tem, da plača glavnico in neplačane gille ali obresti.

8. (k členu o varuhih). Na Štajerskem velja glede varuhov, pošiljanja otrok v tujino in možitve rejenk (varovank) isto kakor na Koroškem. Dodatno je vladar odobril, da so varščine oproščeni vsi varuhi, naj jih je določil testator ali postavila oblast. Isto velja za prisego, ako ni bila v oporoki predpisana.

9. (k členu o cerkvenih ključarjih). Policijski red je grajal malomarnost in sebičnost ključarjev in skrbnikov cerkvá ter predpisal zanje letne obračune v navzočnosti fevdnega gospoda in odvetnika cerkve. Po mnenju štajerskih stanov prisotnost fevdnega gospoda ni potrebna, zadošča, da sta odvetnik in župnik. Ferdinand I. pa je vztrajal pri predpisu, da fevdni gospod ne sme biti izključen.

10. (k členu o nagradah zdravnikov). Predpisi policijskega reda o honorarjih veljajo samo za neprovizionirane zdravnike.

11. (k členu o Židih). Stanovi so protestirali, da bi smeli Židje prosto potovati in trgovati na Štajerskem. Zato je izjavil Ferdinand I., da ta člen ne velja za Štajersko, ker po Maksimilijanovem privilegiju Židom ni dovoljeno, da bi bivali ali trgovali v tej deželi.

12. (k členu o ciganih). Stanovi so opozorili vladarja, da se ob štajersko-ogrski meji radi mude cigani in da so prebivalcem nevarni. Zato naj posreduje pri ogrskih gospodih in deželanih. Vladar je obljubil, da bo ustregel.

13. Poseben člen bi bil po mnenju štajerskih stanov potreben zoper tovornike, voznike in brodnike, ki v inu primešavajo vodo in ga tako prodajajo. Vladar je obljubil, da se bo posvetoval z izkušenimi osebami in napravil red.

Šele na podlagi svoboščin, ki so jih pridobili mnogo bolj agilni koroški in štajerski stanovi, so se konec marca 1553 odločili stanovi Kranjske in priključenih pokrajin, da se obrnejo do vladarja na Dunaju in ga prosijo za podobno omiljenje policijskega reda, kakor ga je naklonil Koroški in Štajerski.²⁶⁶ Trdili so, da Kranjska nima manjših svoboščin

²⁶⁶ 25. III. 1553, Stan. fasc. 394 (poslali so dež. oskrbnika Jakoba pl. Lamberga, Antona barona Thurna in Janža Jožefa barona Egk-Hungerspacha s priporočilnimi pismi za tajnega svetnika Janža Hofmanna, svetnika dvorne komore Melhiorja pl. Hoberga, svetnika dvorne komore Filipa barona Preynerja, dvornega svetnika Gabrijela Kreizerja, Sigmunda barona Herbersteina in pl. Welzerja). Vsa priporočilna pisma so v fasc. 394 Stan. O omenjenih vplivnih osebah gl. Fellner-Kretschmayr, Die österr. Zentralverwaltung I. Abt. Bd. 2, 169, 173, 165, 161, 142, 157, 168.

kakor omenjeni deželi in da štajerske svoboščine v marsičem veljajo tudi za Kranjsko. Pri svoji prošnji so vsebinsko združili zadevni vladarjevi izjavi za Koroško in Štajersko glede členov o bogokletju, napivanju in igranju, prekupčevanju, oderuških pogodbah, varuhih, cerkvenih ključarjih, nagradah zdravnikov, Židih in ciganih.

Težišče vsega sta bili vladarjevi pojasnili k členu o *prekupčevanju*, ki sta se zdeli kranjskim stanovom zaradi posebnih deželnih razmer še preozki. Ne zadošča, da smejo deželani in podložniki žito, živino, sir, maslo, vino, krmo, vobče vsa živila prodajati ali zamenjavati na letnih in tedenskih sejmi in zunaj njih. Kmečki podložniki na Kranjskem nimajo toliko obdelovalne zemlje kot na Štajerskem ali v Avstriji, mnogi nimajo pri svoji hubi niti toliko orne zemlje, da bi pridelali dovolj živeža zase in svoje otroke. Večji del podložnikov ne bi mogel vzdržati na hubah, »odrajtovati« dajatve zemljiškemu gospodu in davke, čeprav živijo zelo skromno ob prosenem in ajdovem kruhu, ako se ne bi ukvarjali zlasti s tovorjenjem na Goriško, Vipavsko, v Trst in na Laško ter tam prodajali in barantali ter vozili od tod vino in sol. Zlasti na Dolenjskem in na Krasu, kjer so daleč od letnih in tedenskih sejmov, bi brez tovorjenja in barantanja ne mogli ostati na svojih skromnih posestvih.

Vladarjevo pojasnilo in omiljenje predpisov policijskega reda z dne 9. aprila 1553 je ugodilo Kranjcem takole:²⁶⁷

1. *Denarna kazen za podložnike v primerih bogokletja in napivanja se spreminja za tri četrtine v telesno kazen, le ena četrtina ostane in gre prijavitelju hudodelstva. Deželane, ki zagreše bogokletje, zasliši in sodi deželni glavar z deželnimi svetniki.*

2. *Kmetom in rokodelcem so prepovedane igre s kockami in kartami.*

3. *Predpisa, da bi morali deželani voziti (tovoriti) svoje pridelke (dajatve podložnikov) v mesta in trge na tedenske in letne sejme, ni mogoče izvajati na Kranjskem, ker je škodljiv in proti svoboščinam stanov in starim običajem. Zato vladar dovoli zemljiškemu gospodom in podložnikom, da prodajajo svoje produkte pri svojih hišah, les v gozdovih in jih niso dolžni voziti (tovoriti) na tedenske sejme. Kakor koroškim stanovom ugotovi tudi kranjskim, da smejo kupovati ne le meščani in tuji trgovci, marveč tudi kmetje in drugi podložniki žito in druge pridelke pri zemljiških gospodih. Voziti (tovoriti) jih smejo ne le na tedenske in letne sejme v mesta, marveč tudi na Goriško in Laško naprodaj ali v zamenjavo za drugo blago. Vladar je sprejel tezo stanov o skromnih hubah kranjskih podložnikov in jim odobril v celoti tovorjenje blaga na Laško, Goriško in Trst v zamenjavo za sol, vino, olje in drugo blago, ki ga smejo neovirano prodajati. S tem je bilo vprašanje prekupčevanja rešeno po željah višjih stanov.*

4. *Glede gilit, ki so bile prodane s pravico odkupa, so želeli kranjski stanovi, da bi smeli prosto razpolagati z gilitami in zemljišči po deželnih svoboščinah, vendar tudi oni niso dosegli spremembe predpisa o 5-odstotnem obrestovanju.*

²⁶⁷ 9. IV. 1553, Graz (Stan. fasc. 78, 394, Vic. I 97, Acta mag. fasc. 6 MALj, Policey-handlung f. 56—59); J. Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, Lj. 1886, 163 sl., Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Lj. 1929, 52 sl.

5. Glede varuhov je odobril Ferdinand I. Kranjcem le za varuhe, ki so bili določeni v testamentu, da so oproščeni prisega in kavcije, ne pa za tiste, ki so bili vzeti iz vrst najbližjih sorodnikov ali jih je postavilo oblastvo. Neko posebno prošnjo so imeli kranjski stanovi glede inventarizacije. Trdili so, da bi bilo mnogim neljubo, ako odpro po njihovi smrti vse njihove listine, tudi tiste, ki se ne tičejo posestva, marveč tajnosti pravedanja, razne pogodbe in podobno. Vladar jim je ugodil s predpisom: *Ako je gospod ali deželan že za časa svojega življenja spravil svoje listine, dolgove, premičnine in nepremičnine v red ter naročil v testamentu zanesljivemu prijatelju, da vse to oskrbuje, odpade obveznost inventarizacije. Ako pa oporoke ni in umrli ni spravil svojega premoženja v red ter je zapustil mladoletne otroke, pa je varuh dolžan napraviti inventar, kakor to predpisuje policijski red.* V vseh ostalih zadevah pa velja isto, kar je odobril vladar Korošcem in Štajercem.

Deželni upravitelj in oskrbnik sta poskrbela, da se je razglasila vest o novi svobosci po vsej deželi. Objava vladarjeve deklaracije pa je bolela premožnejši sloj meščanov, zlasti tiste, ki so se ukvarjali s trgovino. Ljubljancani so sporočili drugim mestom v deželi, da nameravajo poslati na dvor deputacijo z naročilom, da protestirajo zoper omenjeno deklaracijo, ki je bila izdana brez zaslišanja mest in trgov. Želeli so doseči, da bi se tej akciji pridružila še ostala mesta, da bi bilo to skupno delovanje vseh kranjskih mest. Da bi to preprečili, so se dne 8. maja 1553 kranjski gospodje in deželani, zbrani na dvorni pravdi, v posebni spomenici zahvalili vladarju za njegovo izjavo in ga opozorili na spletke, ki jih pripravlja majhen del meščanov, to je tisti, ki se ukvarjajo s prekupčevanjem, založništvom, posojanjem denarja na bodoče plodove in z drugimi oblikami oderuštva, ki želijo pograbit ves dobiček, da bi jim prišlo v roke vse blago in izdelki, medtem ko bi preprosti ljudje v mestih in podeželju propadli. Če meščanom res manjka trgovskih poslov, zakaj pa puste, da toliko tujcev, zlasti Italijanov, ki niso stalno naseljeni v deželi, trguje in pridobi meščanske pravice, medtem ko bi morali kmečki ljudje prepuščati svoje pridelke uslužbencem omenjenih prekupčevalcev, sami pa ne bi smeli ničesar prodajati ali zamenjavati. Le izredni so primeri, da imajo kmečki podložniki v podeželju prodajalne železa ali sukna ali da trgujejo s špecerijo. Skoraj izključno kupčujejo z lastnimi pridelki ali z blagom, ki so ga dobili v zameno. Pri tem se morajo silno truditi, da zaslužijo za suh kruh. Zato upajo, da vladar ne bo prikrajšal svoje izjave zaradi koristi peščice ljudi, tudi bi imela omejitev pravice za posledico upor preprostega ljudstva. Ferdinand I. je nato obljubil kranjskim stanovom, da bo upošteval njihovo prošnjo, ter je naročil tudi kranjskemu vicedomu, da objavi deklaracijo z dne 9. aprila 1553, ki je postala s tem še bolj obvezna za mesta in trge. Zemljiški gospodje so zmagali.²⁶⁸ Kranjski stanovi pa so uvrstili omenjeno vladarjevo izjavo v deželni ročin kot »*privilegium magnum*«
Kranjcev.²⁶⁹

²⁶⁸ 8. V. 1553, Policyhandling f. 49—51, 65—67', prepisa v Stan. fasc. 78 in Acta mag. fasc. 6, MALj imata napačno letnico 1552. To je razvidno tudi iz izvirnika Ferdinandovega odgovora 8. VI. 1553, ki je v Stan. fasc. Stare listine.

²⁶⁹ Kranjski dež. ročin f. 75—78'.

VI.

Historiat nastanka deželnih in policijskih redov s posebnim ozirom na slovenske pokrajine (razen Goriške) je dal bogato in pestro gradivo. Sprva precej nedoločni pojem »policije« je dobival zmeraj določnejše obrise, vendar so sproti nastajajoče potrebe terjale vedno novih ukrepov. Ker sta Jos. Segall in G. K. Schmelzeisen²⁷⁰ precej izčrpno obravnavala policijske rede za nemško državo (1530, 1548) in za dolnjeavstrijske dežele (1542, 1552) s stališča kazenskega in civilnega prava, ne nameravam povzemati obravnavanih določil v kak sistem, opozoril bi le na nekatere najvažnejše skupine, ki so razvidne iz stanovskih predlogov in vladarjevih posebnih odločb za slovenske pokrajine:

I. Zakonski red.

Iz raznih vzrokov je v 16. stoletju oslabela družinska zveza. V navadah je opaziti neko posurovelost. Menim, da priča o tem tudi ugrabljanje obljubljenih nevest, na katero so opozorili odposlanci kranjskih stanov v praški pritožbi²⁷¹ leta 1541. Nerednosti v zakonskem življenju so skušali odpraviti z raznimi predlogi in členi policijskih redov.

II. Varuštveni red.

Predpisi policijskih redov so postavljeni na rimskopravne osnove. Dali so smernice za nadziranje varuhov zlasti z inventarizacijo premoženja in s periodičnim obračunavanjem. Omenja se tudi prisega varuha, ki se zaveže, da bo vestno izpolnjeval svoje dolžnosti. Vse te obveznosti so bile plemstvu neljube. Z učinkovito intervencijo je za obravnavane dežele nastalo partikularno pravo, ki ni bilo povsod enako. Ustanovam in zavodom država novega veka ni bila naklonjena. Podobno kakor varuhom je predpisala cerkvenim ključarjem in skrbnikom pobožnih ustanov, da dajejo letne obračune.

III. Zemljiški red.

Ta temelji še na srednjeveških razmerah in poudarja družbeni in gospodarski pomen zemljišč. Skuša tudi preprečiti mobilizacijo (prenašanje) večje zemljiške posesti. Pri tem je treba ločiti podelitve zemlje po kmečkem in podelitve po viteškem pravnem redu. Omenja se tudi predkupna pravica. Za pridobitev desetin pa niso veljali posebni predpisi.

IV. Splošni gospodarski in poklicni red.

Številne so bile prepovedi negospodarskega trošenja denarja (potratnosti); mlajši policijski redi so se borili tudi zoper igre na srečo. Posebno živahen je bil spor okrog vprašanja, ali naj ostane ostra ločitev med kmečkim in meščanskim poklicem in pridobivanjem. Vanj so posegli tudi plemstvo, duhovščina in tuji. Rezultat je bilo zopet partikularno pravo posameznih dežel (Koroške, Štajerske in Kranjske). Končno je šlo tudi za ohranitev cehovskega rokodelskega reda.

²⁷⁰ Jos. Segall, Geschichte und Strafrecht der Reichspolizeieordnungen von 1530, 1548 und 1577, Breslau 1914, G. K. Schmelzeisen, Polizeiordnungen und Privatrecht, Forschungen zur neueren Privatrechtsgeschichte Bd. 3, Münster 1955.

²⁷¹ Prim. S. Vilfan, Dva pojava ljudskega prava med Slovenci v 16. stoletju, Slov. Pravnik LVII (1943) 227 sl.

V. Delovni red.

Ugotovili smo težnjo, da bi zaposlili razpoložljivo delovno silo na pravem kraju. Od tod so izvirali predpisi zoper berače in postopače, prepovedi odselitve dela zmožnih in sprejemanja oseb, ki so neupravičeno zapustile službo, dalje predpisi o višini mezde in honorarjev in o odpovedi delovnega razmerja.

VI. Prometni red.

Kot sredstvo za uravnavanje gospodarskega prometa je služila prepoved trgovanja in točenja alkoholnih pijač. Preskrbo z živili naj bi zagotovile n. pr. prepovedi izvoza, koncentracija blaga na mestnih trgih, prepoved sejmov po vaseh in žegnanjih, končno prepoved prekupovanja in pokupovanja. Za alpske dežele je bila ureditev žitnih kašč po mestih izreden ukrep, medtem ko je bilo to v Primorju in Furlaniji star običaj.

Drugi predpisi so postavljali pogoje za gospodarski promet. Obravnavali so kakovost blaga (tkanin, špecerije in dr.), mere in uteži. Borba zoper trgovske družbe in monopole pa se je izjalovila. Denarni in plačilni red je zahteval, da se dobri denar ohrani v deželi; slabega in preklicanega ne puščajo vanjo.

VII. Kreditni red.

Predpisi so se obračali zoper oderuško izkoriščanje. Posebno važno je bilo posojanje denarja na prihodnje plodove, predpisi o petodstotni najvišji obrestni meri za rente in o odpovedi kreditnih poslov.

Določila policijskih redov so praktično zelo malo zalegla. Manjkala je še neodvisna in zadostna izvršna oblast, ki bi izvajala predpise in po potrebi tudi izsilila. Višji stanovi, plemiški in cerkveni zemljiški gospodje, so največkrat sami kršili predpise. Vsako nadzorstvo deležnoknežjih organov so imeli za poseganje v njihovo pristojnost in sodno oblast. Vobče se je kazala v ravnanju zemljiških gospodov skrajna hinavščina.

Na tem mestu mi ni mogoče, da bi povezal vse nove ugotovitve, ki so razvidne iz objavljenega gradiva, v sintezo, zgodovinsko sliko dobe »zgodnjega kapitalizma« na Slovenskem, opozoril bi le na nekaj značilnih momentov.

1. Predlogi in predpisi policijskih redov so pomemben zgodovinski vir. Iz njih so razvidni konkretni družbeni odnosi, kajti nastali so v določenem zgodovinskem položaju in družbenem ustroju. V predpisih se kaže torej zgodovinska in družbena resničnost.

2. Med koncem 15. in začetkom 16. stoletja ni prelomnice. Družbeno- in gospodarsko-zgodovinski aspekt ne dopuščata, da bi stavili s koncem 15. stoletja bistveno zarezo v naši preteklosti.

3. Med posameznimi slovenskimi pokrajinami, tudi med Kranjsko v ožjem pomenu in ostalimi priključenimi deli, so bile precejšnje razlike v gospodarskih in družbenih razmerah. Zaradi turških navalov in pogostnih pozivov so bile nekatere pokrajine tako močno prizadete, da so postali podložniki nestalni. Hitro so si iskali zemljo in gospodarja drugod n. pr. na Beneškem, Hrvaškem ali v Slavoniji. Mnogi izmed njih si niso več upali bivati na svojih zemljiščih in so se nastanili pri taborih.

Težak je bil tudi položaj revnega plemstva v bližini meje. Drugače je bilo na Gorenjskem, kjer so imela vsled tega posestva tudi večjo vrednost.²⁷² Vobče so pa stanovi posameznih pokrajin skušali urejati gospodarstvo z vidika lastne dežele neglede na sosedo.

4. Objavljeno gradivo nudi pogled v tehniko posameznih agrarnih panog: poljedelstva, živinoreje in vinogradništva. Pomen poljedelstva je postajal večji zaradi rastočih cen žita.²⁷³

5. Vezi starih družbenih krogov so se rahljale. Srednjeveški fevdalni ustroj ni več zadovoljeval. Predvsem so ubrali zemljiški gospodje nova pota svobodnejšega udejstvovanja. Vendar to ni veljalo za plast revnejših plemičev, vitezov, ki so bili navezani na skromni donos svojih majhnih gospodarstev, ki so pogosto komaj presegala večja kmečka gospodarstva podložnikov. Vpliv gospodarskih tokov na zemljiška gospodarstva se je kazal zlasti v spremembi gospodarske morale vrhnje plasti zemljiških gospodov, kar bi mogli označiti kot vdor kapitalističnega duha. Medtem ko so po srednjeveškem naziranju služili dohodki iz zemljiških gospodstev za stanu primerno preživljanje in izpolnjevanje dolžnosti viteškega konjenika, so zemljiški gospodje začeli zdaj uporabljati sodobnejše metode gospodarjenja in pridobivanja. Te meščansko-kapitalistične gospodarske nazore in njihove metode pridobivanja so posredovali zlasti graščinski oskrbniki in služabniki.

Zemljiško gospodarstvo, ki se nam kaže v objavljenih virih, je v družbenem in gospodarskem pogledu docela drugačno kakor srednjeveško.²⁷⁴ Pretežni del obdelovalne zemlje je sicer ostal porazdeljen na posamezna kmečka gospodarstva, toda oblike organizacije so bile zdaj drugačne. Gosposka je skušala z močnejšo centralizacijo dajatev in krepkejšo pritegnitvijo k raznim storitvam povezati kmečka gospodarstva v neko gospodarsko skupnost, ki ni obsegala le agrarnih panog, marveč tudi obrti, obenem pa je bila v tesnem stiku s tržišči. Zemljiška gospodarstva so skušala doseči nadalje tudi močnejšo osebno povezavo podložnikov z njihovim gospodom. Tako so šli cilji zemljiških gospodov preko obvladovanja in razpolaganja z agrarno produkcijo podložnikov tudi na ustanovitve obrtnih delavnic in trgovanje, kar je moralo pripeljati do ostre borbe z mesti. Tako je spremljal dvig deželnih stanov k politični moči razvoj njihove gospodarske sile, ki je temeljila na novi obliki zemljiškega gospodarstva.

Za novi gospodarski sistem je bilo gotovo bistveno, da so se povečali dohodki v denarju. Vendar ni pritekal le od zemljiškogospodstvenih dajatev, marveč tudi pobiranje davkov za deželnega kneza, ki je bilo prepuščeno zemljiškemu gospodom, je dajalo lepe zasluzke, ker zemljiški gospodje davkov, ki so jih dejansko plačali njihovi podložniki, nikdar niso v celoti oddali, marveč so obdržali zase precejšen presežek. Tudi so posojali podložnikom denar in si zagotovili prekomerne dobičke.

²⁷² M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, Lj. 1955, 335, 344 sl.; s. d. 1541, Stan. fasc. 95.

²⁷³ W. Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert*, Berlin 1935, 48 sl.

²⁷⁴ B. Grafenauer, *Zgodovina slov. naroda III*, 28, 30, 31 sl., M. Kos, o. d. 339 sl., podobno za Gornjo Avstrijo odlični pregledi pri A. Hoffmann, *Wirtschaftsgeschichte des Landes Oberösterreich I. Bd.* Salzburg 1952, 88 sl.

Nekatera zemljiška gospodstva pa so namesto denarnih rent raje zahtevala naturalne dajatve od svojih podložnikov. S tem so izkoristili konjunkturo pri prodaji živil in drugih potrebščin, ki je vidna v 16. stoletju. Iz istih razlogov so uveljavljali zemljiški gospodje dolžnost podložnikov, da ponudijo vse svoje pridelke najprej gosposki. Storilnost dela naj bi povečala poselska službena obveznost, ki so jo skušali uvesti. Po njej bi morali kmetje dati na razpolago svoje otroke zemljiški gosposki za posle. Iz težnje, da bi pritegnili rokodelce na kmete in pod zemljiško-gospodstveno oblast, je izviralo nastopanje deželnih stanov, da bi vladar prepovedal cehovske obrtne organizacije po mestih in trgih. Tako organizirano zemljiško gospodarstvo se ni več zmenilo za mestne svoboščine. Gospodje so se oprijeli onih gospodarskih panog, ki so bile dotlej pridržane mestom: plemiči, njihovi oskrbniki in deželski sodniki so trgovali, podpirali podeželsko kupčevanje, zlasti trgovino kmetov. S tega vidika graščak Franc Tahi ni bil nobena izjema, ko so mu morali podložniki za tlako nositi in voziti graščinske pridelke naprodaj v Slovensko Bistrico, Ptuj ali Celje in tam prodajati po ceni, ki jo je določil graščak.²⁷⁵

6. Mesta so branila od raznih strani napadene in že močno načete gospodrske pravice, pravico do gospodarskega okoliša, obveznost predpisane poti za trgovski promet in skladiščno pravico.²⁷⁶ Iz raznih vzrokov, ki smo jih navedli v študiji, zlasti ker so postale slovenske pokrajine v večji meri obrobno in mejno ozemlje, se je trgovina v mestih neugodno razvijala. V večini mest je primanjkovalo kapitala. Tako je vedlo gospodarsko nazadovanje večjega dela meščanov tudi do poslabšanja v politični poziciji mest do zemljiških gospodov.

7. Najvažnejša ugotovitev, ki jo je posredovalo objavljeno gradivo, je po mojem mnenju močna diferenciacija v vseh slojih prebivalstva, ki je nastopila v začetku 16. stoletja. Stara misel o nekem nespremenljivem redu na svetu, ki je mogla dotlej izravnnavati napetosti v družbi, je izgubila svojo moč. V strukturi plemstva so nastopile notranje spremembe. Število malih plemičev je nazadovalo, nekateri novi rodovi so se dvignili v privilegirano plast plemiških posestnikov gosposk. Pri tem je šlo povečini za ljudi, ki so razpolagali z večjimi kapitali in bili v gospodarskih zadevah spretnejši kakor mnogi člani starih plemiških rodov. Pri meščanih je obogatela ozka vrhnja plast, vendar je bila akumulacija kapitala navadno kratkotrajna. Rodbine so hitro izumirale ali vsled nezgod izgubljale svoje premoženje. Kljub pridobljenemu bogastvu pa je stremela vrhnja plast meščanov po višjem družbenem priznanju s pridobitvijo plemstva.²⁷⁷ Tudi pri kmečkem sloju je mogoče govoriti o delnem gospodarskem, čeprav ne družabnem dvigu. Ko so predlagali leta 1537 na Dunaju uvedbo enotnega davka enega funta pšeniga od dima, so opozorili stanovi Štajerske, Koroške in Kranjske na močno diferenciacijo, ki jo je opaziti med kmeti. So kmetje, ki imajo dvoje ali troje posestev, od katerih je le eno zasedeno, pa zopet tako revni kmetje, ki

²⁷⁵ A. Kaspret, Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabriela, *Casopis za zgodovino in narodopisje* VI (1909) 77.

²⁷⁶ O tem prim. F. Gestrin, *Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija*, *Drugi Trubarjev zbornik*, Lj. 1952, 30.

²⁷⁷ Po 23. I. 1537, Stan. fasc. 101.

imajo le domek, na katerem sedijo in plačujejo od zemlje komaj 20 pfenigov.²⁷⁸ Na kmetih se je položaj pravih kmečkih gospodarstev gotovo nekoliko poslabšal zaradi zvišanja naturalnih in denarnih dajatev, davkov in raznih pristojbin, ki so jih terjali funkcionarji zemljiških gospodov. Dasi je naraslo število prebivalcev, je na kmetih manjkalo poslov. Močno pa je naraščal sloj kajžarjev,²⁷⁹ ki so krčili »gmajno« in si izbrali kako gosposko za zaščitnico. Omenjeni kajžarji pa so bili tudi pomembni za razvoj platnarstva ter trgovine z živino in platnom. Tretjo plast kmečkega prebivalstva so tvorili gostači, ki so se zaposlili kot posli in dni-narji. Oboji so bili podeželski proletarijat, ki ga srečamo v časih stisk kot berače in postopače po mestih in v podeželju.

Zaradi pogostnih slabih letin so bile razmere na tržišču živil v 16. stoletju stalno zelo napete. To je dajalo tudi manjšim kmetom obilo možnosti dobrega zaslužka. Kot tovarniki in prevozniki so uživali polno svobodo gibanja, ki so jo znali izkoristiti za kupčevanje.²⁸⁰ Tako ni manjkalo kmečkemu človeku tedanje dobe možnosti, da si pridobi boljši gospodarski položaj.

8. Na pragu tako imenovanega novega veka so se združevali razni činitelji, ki so pospeševali *blagovni promet*: naraščanje števila prebivalcev, razmah rudarstva, dotok žlahtnih kovin, naraščanje cen, nastanek moderne teritorialne države in velikih gospodarskih območij, urejanje stalnih vojsk, ki so potrebovale oskrbe in opreme, potratnost višjih stanov. Pod vplivom svetovnogospodarskih sprememb pa je rasel tudi pomen *tujcev* v trgovskem prometu.²⁸¹ Skušali so obiti posredovalno trgovino meščanov z drugimi tujci, ki je bila dotlej pridržana mestom, s tem da so navezali neposredne trgovinske stike z njimi. Dosegli so tudi, da so nakupovali deželne produkte neposredno pri kmetih ter z njimi prekupčevali. Prodiranje tujcev iz Italije in Južne Nemčije je postalo še pomembnejše, ker so uredili v najvažnejših mestih stalna zastopstva s skladišči, n. pr. beneški, ankonski in florentinski veletrgovci na Reki.²⁸² Med tujimi kramarji so škotski in savojski (francoski) emigranti kot zastopniki kapitalističnega duha igrali pomembno vlogo.²⁸³ V pokrajinah samih pa so bile med podjetniki zastopane mnogo širše plasti prebivalstva, kakor so doslej domnevali: poleg meščanov je poudariti zlasti trgovanje kmetov, kupčijsko udejstvovanje plemstva in podeželske rokodelce.²⁸⁴ Zato najdemo na podeželju mnogo malih sejmov,

²⁷⁸ B. Grafenauer, o. d. III. 10, 16, 36.

²⁷⁹ M. Kos, o. d. 334 sl., B. Grafenauer, o. d. III. 29, 34.

²⁸⁰ Prim. tudi za koroške slovenske tovarnike študijo H. Kleina, *Der Saumhandel über die Tauern*, Mitteilungen der Gesellschaft f. Salzburger Landeskunde Bd. 90 (1950) 57.

²⁸¹ M. Kos, o. d. 348.

²⁸² R. Bičanić, Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici, *Mala historijska knjižnica*, br. 6, Zagreb 1952, 8.

²⁸³ W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus* I. 2., 5. A. München-Leipzig 1922, 890 sl.

²⁸⁴ H. Kellenbenz, *Die unternehmerische Betätigung der verschiedenen Stände während des Übergangs zur Neuzeit*, Vierteljahrsschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Bd. 44 (1957) 1, 13, 14 sl., 25; B. Grafenauer, o. d. II. 169, III. 11, 30, *Boj za staro pravdo*, Lj. 1944, 45 sl., F. Gestrin, o. d. 16—21.

ki so služili tudi nagonu družabnosti, celo tabori²⁸⁵ so imeli ponekod podobno funkcijo, nekateri žegnanjski sejmi obravnavane dobe pa so ohranili svoj pomen skozi stoletja.²⁸⁶

V vprašanju podeželske trgovine je prišlo sredi 16. stoletja na Kranjskem do velikega obračunavanja med obema gospodarskima in stanovskima skupinama, ki pa ni moglo vesti do sporazuma, ker so bile nastopile v obeh skupinah že bistvene spremembe v gospodarskem in stanovskem mišljenju. Bogati meščani so nakupovali posestva v podeželju, plemstvo je prodiralo v mestno zemljiško posest s pridobivanjem tako imenovanih svobodnih hiš. Bogatejše višje plemstvo in premožnejši meščani so pokupovali posestva starega nazadujočega nižjega plemstva, ki so ga tako od dveh strani izpodrivali. To so bili znaki prehoda od fevdalizma h kapitalizmu. Meščanski in zemljiškogospodstveni kapitalizem sta tako ob začetku 16. stoletja prispevala k požitvi gospodarskega življenja in trgovskega prometa, ki pa je bila kratkotrajna.

ZUSAMMENFASSUNG

Entstehung, wirtschaftliche und soziale Problematik der Polizeiordnungen für die niederösterreichischen Lande aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts mit besonderer Rücksicht auf die slowenischen Gebiete.

Der Autor schildert die Entstehung von Entwürfen zu »Landesordnungen« Maximilians I. bis zur Innsbrucker Tagung der Landesausschüsse im Jahre 1518, das Wiederaufleben von Verhandlungen zur Ausarbeitung einer »Polizeiordnung« unter Ferdinand I. stellt einen bedeutsamen ständischen Entwurf aus dem Jahre 1524/25 fest, welcher aber vom Herrscher nicht bestätigt wurde, wohl aber teilweise als Grundlage zur »Neuen Polizei und Ordnung der Handwerker und des Dienstvolkes der n. ö. Lande« vom Jahre 1527 diente. Trotz wiederholter Ansuchen ließ Ferdinand I. erst 1539/40 aus dem ständischen Entwürfe von 1524/25 einen kurzen sog. Wiener Entwurf ausarbeiten, welcher 1542 auf Grund der Prager Verhandlungen als »Ordnung und Reformation guter Polizei in den n. ö. Landen« veröffentlicht wurde, doch die Stände nicht zufriedenstellte. Daher erlaubte Ferdinand I. den Ständen der einzelnen Länder, Anträge zur Reform der Polizeiordnung vom Jahre 1542 zu stellen. Die Stände Krains arbeiteten eine Reihe neuer Bestimmungen aus, welche eine »Krainer Polizeiordnung« ergeben hätten, doch dieser Plan wurde wegen Widerstandes der städtischen Vertreter und infolge Ausbruches einer Injurienklage zwischen den höheren Ständen und den landesfürstlichen Städten und Märkten Krains nicht verwirklicht. Währenddessen stellte die n. ö. Regierung eine neue Kompilation der Polizeiordnung her und veröffentlichte sie im Jahre 1552 als »Ordnung und Reformation guter Polizei in den 5 n. ö. Landen«, doch gestattete Ferdinand I. nachträglich den Kärntnern, Steirern und zuletzt auch den Krainern besondere »Erläuterungen und Milderungen etlicher Artikel« der Polizeiordnung. Unter den zahlreichen wirtschaftlichen und sozialen Problemen beanspruchen besonderes Interesse: der Wandel im Gefüge der Grundherrschaft, der Adels- und Bauernhandel, der Kampf der Städte und Märkte gegen den »Gäuhandel«, das Eindringen der fremden Kaufleute und Handelsgesellschaften und der allgemeine Wandel im sozialen Gefüge der Bevölkerung.

²⁸⁵ M. Kos, o. d. 324.

²⁸⁶ N. pr. Bloke, Logaško okrajno glavarstvo, Zemljepisni in zgodovinski opis uredil Vojteh Ribnikar, Logatec 1889, 8; S. Vilfan, Žegnanje v slovenski pravni zgodovini, Etnolog XVII (1944) 20 op. 21.

DONESKI K PROBLEMU OTROŠKEGA DELA V ZAČETKIH KAPITALISTIČNEGA RAZVOJA NA SLOVENSKEM*

Dr. Vlado Schmidt

I

Če uporabimo znano ugotovitev, da »sleherni korak naprej v proizvodnji pomeni hkrati korak nazaj v položaju zatiranega razreda, t. j. velike večine,«¹ se moremo vprašati, kako so omenjeno tedanje protislovje družbenega razvoja občutili otroci na Slovenskem približno od srede 18. stoletja dalje, ko se je v Avstriji porajal kapitalizem. Ta razvoj, ki je poslabšal materialni položaj večine slovenskega ljudstva,² je prizadel otroke posredno, kolikor so izkusili posledice obubožanja svojih staršev, pa tudi neposredno, kolikor je povečal izkoriščanje otroškega dela. Proces prvotne akumulacije kapitala ni le terjal več delovne sile za uveljavljanje novih načinov proizvodnje, temveč tudi čim več **poceni** delovne sile, ki jo je podjetnik dobival tudi tako, da je spreminjal otroke iz vrst osiromašenih kmetov in rokodelcev v mezdne delavce, pozneje pa tudi otroke iz vrst mezdnih delavcev samih.

Seveda so delali otroci tudi že prej. O zgodnjem in množičnem uporabljanju otroške delovne sile v žebljarnah v Železnikih je poročal A. Müllner.³ Tudi na kmetih so se otroci udeleževali hišnih opravkov, varovali mlajše brate in sestre, pomagali po svojih močeh staršem pri delu na polju in pasli

* V zvezi z ugotavljanjem gradiva za zgodovino šolstva na Slovenskem sem moral razčleniti tudi vzroke slabega šolskega obiska. Ob tem sem zadel na problem otroškega dela, zlasti na njegov odnos do osnovnošolske obveznosti. Tu prikazani izsledki so pridobljeni s tem vidikom.

¹ Fr. Engels, Izvor družine ..., Ljubljana 1947, 139.

² E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, 134 do 136.

³ Gesch. d. Eisens in Krain, Görz u. Istrien, Wien 1909, I, 306, kjer navaja po podatku iz vicedomskega arhiva fasc. XXXV, 10, z dne 25. marca 1621. leta, da so domačini utemeljevali prošnjo za namestitev župnika v kraju: »Den Dasselbst sich in die 3000 oder mehr Personen Jung vnd Alt befinden, Welliche meistens sonders die Jungen Khnaben, vnd Meidlein bei 10, 12 oder 13 Jarn, die in denen Nagelschmidten Ir brodt gewinnen.«

živino.⁴ Slabše je bilo za otroke, kjer so se starši ukvarjali še z domačo obrtjo, ker so morali skupno z njimi še dodatno delati v »prostem« času. Pray tako so se otroci obrtnikov, ki so navadno podedovali poklic po svojem očetu, vraščali v delovni proces v domačem okolju in tudi do tujih vajencev je imel mojster dolžnost, jih izučiti in z njimi človeško ravnati.⁵ Vendar se je tudi za doma zaposlene otroke in za vajence s procesom industrializacije položaj poslabšal, ker so jih starši in obrtniki bolj zaposlovali, da bi povečali svojo konkurenčno sposobnost.

Otroci, ki so delali v tovarnah in rudnikih, pa so bili še v mnogočem na slabšem. Prvotna akumulacija kapitala ni le nasilno ločila drobnih proizvajalcev od njihovih proizvodnih sredstev, temveč tudi otroke od staršev. To razkrajanje družine je iz vzgojnih razlogov nadvse pomembno, čeprav ni bilo pri nas zaradi nerazvitosti velike industrije tako izrazito. Poročila iz Črne in iz Galicije na Koroškem⁶ pa dovolj prepričljivo kažejo, kako so iz družine iztrgani otroci moralno propadali. Patriarhalne moralne norme, ki so usmerjale vzgojno delo v družinah in ki nikakor niso bile v vsakem pogledu slabe, so v novih okoliščinah, v kakršnih so se znašli ti otroci, izgubile svoj vpliv. Podobne posledice so imele te nove okoliščine tudi za telesni razvoj otrok, saj so delali dotlej praviloma za svojo družino, odslej pa za tujega delodajalca, ki ni imel nobenih človeških ozirov in je skušal iztisniti iz njih čim več. Razen tega pa so bile nove oblike proizvodnje takrat tudi v higienskem pogledu slabše in nevarnejše od prejšnjih. Upoštevati tudi moramo, da težnje, producirati čim hitreje čim več, niso bile v času, ko je delal obrtnik bolj za lokalno uporabo, kmet pa je še malo prinašal na trg, tako poudarjene, kot so bile potem, ko so reforme »prosvetljenega« absolutizma odprle poti za pospešen razvoj proizvodnih sil. S tem se je seveda poslabšal položaj tudi tistih otrok, ki so delali doma.

Ta sprememba v družbeni ekonomiki se je odražala tudi na vzgojnem področju. Prizadevanje, pridobiti za proizvodnjo čim več delovnih rok, je zajelo tudi otroke, ki jih je bilo treba k delu priučiti in temu ustrezno vzgojiti. Kakor zmeraj, so se tudi tokrat ravnali smotri vzgoje po družbenih potrebah in kot glavno vrlino, ki jo je treba otrokom privzgojiti, so približno od druge polovice 18. stoletja dalje do tolike mere naglašali marljivost, da bi ta skorajda spodrinila prvo mesto pobožnosti. Tako se n. pr. zgraža J. Wiegand, član ekonomske družbe za Spodnjo Avstrijo, v svojem delu z značilnim naslovom,⁷ češ da mladina vse do 14. in 15. leta lenari, razen kolikor pase živino, namesto da bi kmetje, pa tudi obrtniki in dninarji, navajali svoje otroke že od petega ali šestega leta dalje h koristnemu delu. Podobno je zahteval J. H. Justi, ki je bil nekaj časa profesor »kameralnih«

⁴ V zvezi z nazadnje navedenim pravilom je 1756. leta izšel odlok, ki bi mu z nekoliko dobre volje mogli priznati, da omejuje otroško delo. Da bi otroci ne bili prikrajšani za versko vzgojo, je odlok prepovedal, da ne smejo ob nedeljah in praznikih gnati živine na pašo, dokler ni končana zgodnja maša s pridigo. -- Supplementum codicis Austriaci, Wien 1777, V, 1089.

⁵ Določbe za obrtnike z dne 19. aprila 1732. Barth - Barthenheim, Das Ganze der österr. polit. Administration, Wien 1846, Bd. IV, Abth. I, 165.

⁶ gl. str. 146 in 148.

⁷ Versuch, den Fleiss unter dem Landvolke einzuführen, zu verbreiten und allgemein zu machen, Wien 1772, str. II—III.

znanosti na Dunaju in sodelavec van Sietena,⁸ da je treba otroke neprestano navajati k delavnosti, saj je vendar »na stotine opravil, za katera so otroci sposobni od petega in šestega leta dalje, s čimer jim bo delavnost prešla v kri, saj postopanja sploh nikoli ne bodo spoznali.«^{8a} Kako je bila ta vzgojna naloga takrat v ospredju družbenega zanimanja, je razvidno prav iz tega, da se z njo niso ukvarjali samo poklicni pedagogi, temveč tudi gospodarstveniki in politiki.^{8b}

Uresničevanje takih »pedagoških« naukov so zlasti občutili tisti otroci, ki so bili najbolj nezavarovani in prepuščeni družbi na milost in nemilost, namreč sirote. Starejše določbe o sirotah in zapuščenih otrocih so hotele predvsem preprečiti, da bi ne padli v breme skupnosti in ne zašli v kriminal, saj so bile večkrat izdane v zvezi z ukrepi proti beračenju in potepuštvu. Sedaj pa je v ospredju namen, »oskrbeti« sirote in jih zaposliti na tak način, da bi producirale več, kakor znašajo stroški za njihovo vzdrževanje. To pa je bilo najlažje doseči z vključevanjem sirot v naprednejše oblike proizvodnje, z njihovim zaposlovanjem v manufakturah in tovarnah. V tem smislu je Sonnenfels, »mož brez predsodkov«, predlagal, da je potrebno »povezati sirotišnice z manufakturnimi delavnicami«,⁹ in tudi prej omenjeni Justi je sodil, da je za sirote najbolj vzgojno njihovo delo v manufakturah.¹⁰

Praksa ni zaostajala za teorijo. Poslovni ljudje so nenadoma pokazali veliko ljubezen do sirot in »iz krščanskega usmiljenja« — kakor je to razumel Helfert — ustanavljali sirotišnice v neposredni bližini svojih predilnic in tkalnic ter v njih sirote zaposlovali.¹¹ Najbolj žalosten primer take »dobrodelnosti« na naših tleh je sirotišnica v Celovcu.

Tu je bila 1762. leta ustanovljena suknarna,¹² ki ji je spočetka primanjkovalo priučene delovne sile.¹³ Da bi jo dobil, je tovarnar Thys dosegel »izboljšanje« statuten 1760. leta v Celovcu ustanovljene sirotišnice, ki jih je Marija Terezija do 1765. leta potrdila, češ da so v skladu »s temeljnimi pravili ekonomije kot tudi s pravimi komercialnimi principi«, saj je očitno, »da bo mogoče po njihovi zaslugi povečati število oskrbovanih sirot, poravnati izdatke za prehrano z lastno pridnostjo, dvigati industrijo in še izdatno podpreti deželne manufakture«. Hkrati je še od koroškega deželnega glavarstva zahtevala, uvesti nove statute tako v celovski sirotišnici, kot tudi v drugih mestih na Koroškem.¹⁴

⁸ Allgem. deutsche Biogr. XIV, 747 sl.

^{8a} Policey - Wissenschaft, Königsberg und Leipzig, 1760, II, 117.

^{8b} Pri tem pa so prezrli, da je njihova »delovna vzgoja« bila nezmotljivo sredstvo, kako otrokom delo zasovražiti. Odpor do dela — to je nujna posledica vsake »delovne vzgoje«, ki jo usmerjajo pridobitni vidiki in ne pedagoški.

⁹ Grundsätze der Polizey, Handlung u. Finanz, V. izdaja, Wien 1787, I, 99.

¹⁰ Staatswirtschaft, Leipzig 1755, I, 180.

¹¹ Helfert, Die österr. Volksschule, Prag 1860, 100—106; Strakosch-Grassmann, Die Gesch. d. österr. Unterrichtswesens, Wien 1905, 122.

¹² J. Slokar, Gesch. d. österr. Industrie..., Wien 1914, 355.

¹³ B. F. Hermanns Reisen durch Österreich..., im J. 1780, Wien 1784, I, 132.

¹⁴ DAS, stanov. arh. fasc. 516 c, 12. marca 1765.

Vsebiina teh statutow je v kratkem naslednja: Sirotišnica je pod nadzorstvom mestnega župnika, dveh do treh članov magistrata in nekaterih najbogatejših meščanov (nekaj časa je upravljal sirotišnico sam tovarnar Thys!), ki naj opravljajo svoje delo »brezplačno, iz ljubezni do Boga in do bližnjega«. Pri razmeščanju otrok v stanovanjske prostore naj bodo štedljivi, da bi bilo mogoče namestiti v sirotišnici čim več sirot. »Božja previdnost, ljubezen krščanskih ljudi in pa Bogu tako prijetna marljivost in delavnost jih bodo že očuvali«. Sirotišnica bo sprejemala otroke v starosti od sedmega leta dalje in bodo ostali v njej deklice do svojega dvajsetega leta, dečki pa do štiriindvajsetega. Kdor bo izstopil ob predpisanem času, bo dobil novo obleko in — če bo sirotišnica to zmogla — tudi dodatek v denarju; kdor pa bo izstopil prej, ne bo dobil ničesar. Kar bodo otroci z delom zaslužili, pripada brez izjeme sirotišnici. Sprejet je lahko tudi otrok, ki ga je pripravljen vzdrževati kak dobrotnik, vendar bo tudi ta moral delati kot vsi ostali, kajti sicer »bi ostale pohujševal s svojo lenobō in postopanjem ter uvažal s tem v sirotišnico, kar Bog najbolj zaničuje«.

Otroci vstanejo poleti ob pol šestih (pozimi ob pol sedmih), posteljejo postelje, pospravijo, pokleknejo v vrstah po dva in dva k skupni molitvi in gredo nato v delavnice. Kdor bo med delom klepetal ali se šmejal, bo takoj kaznovan. Ob osmih dobijo kos kruha in delajo do dvanajstih, ko odidejo v jedilnico h kosilu. Popoldansko delo je od enih do sedmih, nato večerja, po večerji naj se do osmih igrajo (po dvanajsturnem delavniku!), nato pa molijo kakor zjutraj in odidejo spat.

Delo pa je razdeljeno tako: Sedem do desetletni otroci bodo predli volno za osnovo in za votek, nato pa jih bo mojster uvažal v razne vrste predenja. Tisti, ki so že nekoliko dorasli, bodo z majhnimi grebeni volno grebenali in to volno prirejali za prejo. Petnajst ali šestnajstletni dečki bodo nekaj mesecev delali z velikimi grebeni, da bodo tako spoznali vse vrste dela v zvezi s predenjem. Po tem pa jih bodo pomočniki učili suknarstva. Dečki, ki so zelo marljivi, se bodo lahko naučili tkati v poldrugem letu in usposobili za to delo v naslednjih osemnajstih mesecih tudi ostale sirote, saj bodo ostali kot tkalski pomočniki v sirotišnici, dokler ne bo njihov čas potekel; lahko pa se bodo tudi v tovarni učili striči sukno. Tudi deklice ne bodo samo predle, temveč tudi delale ob malem in velikem grebenu, ko bodo dosegle petnajsto ali šestnajsto leto, ter čistile svaljke z iztkanega blaga. Tovarnar bo za začetek dobavil potrebno orodje za predenje ter šest statev za tkanje. Oskrbnik mora paziti, da otroci ne bodo pokvarili orodja ter jih kaznovati z zaporom in s tepežem, če bi ne ubogali ali slabo in premalo delali. Ob nedeljah in praznikih naj se otroci po opravljeni molitvi in maši učijo do kosila brati in pisati, prav tako pred večerjo. Pri kosilu in večerji jim je treba brati katekizem ter jih trikrat tedensko tudi izpraševati.¹⁴

Torej verska vzgoja in pa zelo učinkovita »vzgoja« proti postopanju, tako učinkovita, da se to podjetje sploh ni obneslo, ker otroci telesno niso vzdržali. (Tistega branja in pisanja ob nedeljah ni mogoče jemati zares.) Po poročilu iz Celovca 1780. leta je suknarna nazadovala zaradi prepovedi, da sirote ne smejo več presti.¹³ To se je tovarni moralo poznati, saj je sirot bilo 500. Prepoved je bržkone povzročilo dejstvo, da so otroci množično umirali in to v tolikšnem številu, da naposled sirotišnica sploh ni bila več

potrebna in so jo 1784. leta razpustili.¹⁵ Zgodovina prvotne akumulacije kapitala ni bila samo v Angliji pisana »z ognjem in s krvjo«.

Podobno usodo so namenili tudi otrokom v ljubljanski in v goriški sirotišnici. Po najvišjem naročilu naj bi namreč deželni glavarstvu statute celovške sirotišnice po posvetovanju s kranjskim in z goriškim komerčnim konsesom »adaptirali« tudi za sirotišnici v Ljubljani in Gorici. S tem bi se položaj teh sirot vsekakor poslabšal. Ljubljanska sirotišnica, ki je začela sprejemati otroke 1757. leta, je prvotno imela namen, usposobiti dečke s poučevanjem verouka, nemškega branja, pisanja in računstva za posle služinčadi pri gospodi, za trgovske in obrtniške vajence in v posebnih primerih celo za nadaljnji študij, deklice pa s poučevanjem nemškega branja, pisanja, pletenja in predenja ter drugih ženskih ročnih del za razna koristna opravila pri gospodi in pri meščanih.¹⁶ Tega, za takratne razmere še kar sprejemljivega namena zaradi splošne zanikrnosti uprave in oskrbnika sicer niso izvajali,¹⁷ vendar pa otrok niso sistematično izkoriščali, kar jim je sedaj pretilo. Deželno glavarstvo v Ljubljani se je namreč v načelu zavzelo za »adaptacijo« celovških statutow, da bi se sirote ne navadile na postopanje in zastonj jedle kruh, namesto da bi jih že v najnežnejši starosti navajali na koristno ročno delo. Ker pa tukajšnja tovarna — mišljena je pač Desselbrunnerjeva suknarna — ne trpi pomanjkanja delovne sile, bi bilo mogoče zaposlitev sirot razširiti, tako da bi se deklice ukvarjale s šivanjem, klekljanjem čipk, pletenjem, s predenjem konoplje, volne, lanu in s sviloprejo, dečki pa razen tega še z raznimi vrstami prediva, pa tudi s tkanjem, usnjarstvom, irharstvom, klobučarstvom ter z drugimi podobnimi rokodelstvi. Vsa ta dela naj bi sirote opravljale za eno tretjino ceneje, kot znaša sicer mezda izven sirotišnice, da bi sirotišnica na tak način dobila dovolj naročnikov; zaslužek pa bi se stekal v njeno blagajno in bi sirote dobile samo obleko, tudi če bi kdo delal zunaj kot pomočnik pri mojstru. Da bi se to delo sirotišnici bolj izplačalo, bi ji morale sirote izkazati hvaležnost in ostati v njej ter delati v takih pogojih do dvajsetega (deklice) oziroma do štiriindvajsetega leta (dečki) in ne le od šestega do šestnajstega leta, kakor je bilo določeno leta 1763.

Več pomislekov kakor deželno glavarstvo, ki je s svojo zamisljivo pravzaprav spreminjalo sirotišnico v prisilno delavnico, sta imela proti uvajanju celovških statutow kranjski komerčni konses in pa uprava ustanov za sirotišnico. Tudi komerčni konses je sodil, da na Kranjskem ni tovarn, ki bi jim primanjkovalo suknarjev in suknostrižev in bi zato sirotišnica s tem delom malo zaslužila, zlasti ker ostajajo otroci v njej samo do šestnajstega leta, pa tudi prostora ni za namestitvev statev. Uprava ustanov za sirotišnico pa je še opozorila, da bi s takim zaposlovanjem

¹⁵ H. Hermann, Handbuch d. Gesch. d. Herzogthumes Kärnten, Klagenfurt 1853, II. Bd., 2. Heft, 387, 412.

¹⁶ DAS, Kamera in reprezentanca, Lit. W. (Stiftungssachen), No 320, 13. februar 1758.

¹⁷ Komisija, ki je 1767. leta pregledala ljubljansko sirotišnico, je med drugimi nerednostmi ugotovila, da sta za 20 otrok na razpolago samo dva črnilnika in še ta dva sta bila suha. (DAS, stanov. arh. fasc. 516c, 11. marca 1767.

otrok lahko odvrnili morebitne dobrotnike, ki bi drugače za sirotišnico še kaj prispevali. Sicer pa so otroci tako že dovolj zaposleni, saj opravljajo po molitvi in učenju še vsa hišna dela, v preostalem času pa pletejo, klekljajo, šivajo in krpajo ter bi sirotišnici več škodovalo kakor koristilo, če bi predli, ker bi morali v tem primeru za ta dela, ki so za sirotišnico neobhodno potrebna, najeti in plačati koga drugega. Razen tega pa je predlagano delo — zaradi prahu, ki pri tem nastaja — tudi iz zdravstvenih razlogov za mladino nepriporočljivo. Izvesti bi bilo mogoče le to, da bi mojster poučeval dečke preden je vsak dan ob določenem času do tolike mere, da bi jih bilo mogoče zaposliti pri tem delu, ko bi iz sirotišnice izstopili. Končno je še deželno glavarstvo soglašalo, da bi s predlaganim delom zaradi slabotnih otroških rok sirotišnici malo koristili ali morda sploh nič, sicer pa se s predenjem prebivalci na Kranjskem tako že splošno ukvarjajo. Tudi dvorna pisarna je pristala na to, naj delajo sirote, kar je bolj donosno.¹⁸ K tej popustljivosti je razen v spisih navedenih razlogov bržkone prispevalo še dejstvo, da si je Desselbrunner priskrbel dovolj delovne sile v prisilni delavnici.

Iz razpravljanj okoli dela sirot očitno izstopa profitarški, nepedagoški odnos do otrok. Od Marije Terezije in Sonnenfelsa pa do neposrednih organizatorjev tega dela — vsem gre za to, kako s pomočjo sirot čim več pridobiti in ne, kako jim čim več nuditi za njihov razvoj; sirote so le sredstvo, ne pa smoter — in to v »stoletju pedagogike«, kakor so takrat tudi v Avstriji imenovali 18. stoletje. V okoliščinah, ko je ignoriranje otrokove duševne in telesne svojstvenosti pomenilo hkrati izkoriščanje otrok, je imel Rousseaujev klic v Emilu 1762. leta, da se otrok od odraslega kakovostno razlikuje in da ima pravico biti otrok, družba pa dolžnost, mu to omogočiti, v takih okoliščinah je imel ta poziv tudi socialno-politični, ne le kulturno-pedagoški pomen. Vendar pa tedaj in še dolgo za tem do Avstrije ni prodrli. Tak odnos do sirot in do ostalih revnih otrok — teh pa je bilo največ — je vsekakor treba upoštevati pri moralni oceni »prosvetljenega« absolutizma.

II

Prizadevanje, vključiti v manufakturno in tovarniško proizvodnjo čim več otroških delovnih rok, se ni ustavilo pri sirotah. Da bi čim več otrok usposobili za predenje in tkanje, se je država vse bolj vmešavala v vzgojo in v šolstvo, torej ne več samo z namenom, da bi se otroci seznanili z veroukom, kar je bila dotlej njena glavna vzgojna skrb. To je bilo toliko bolj potrebno, ker je duhovščina, glavni vzgojitelj ljudstva, slej ko prej pripravljala otroke predvsem za oni svet, kar pa za akumulacijo kapitala trenutno ni bilo tako važno. Povečano zanimanje države za otroke ali bolje za njihovo delovno silo, osvetljuje n. pr. razglas okrožnega urada za Gorenjsko, ki je na temelju najvišje resolucije spodbujal prebivalce, naj bi pošiljali 10 do 12 letne otroke za nekaj časa v Thysovo tovarno v Celovec,

¹⁸ DAS, stanov. arh. fasc. 516 c, 12. marca in 27. junija 1765, 6. aprila, 27. junija in 19. avgusta 1768.

da bi se tam priučili raznih vrst predenja volne.¹⁹ Sem spada tudi okrožnica komerčnega konsesa za Kranjsko, s katero je — sklicujoč se na dvorni dekret — razpisal za leto 1765 denarne nagrade od 15 do 30 gld za tiste osebe, ki bodo dokazale, da so največ otrok naučile pletti in presti.²⁰

Kaže pa, da taki ukrepi, ki so le spodbujali prostovoljce, niso zalegli, kajti proti koncu 1765. leta je bil v vseh avstrijskih deželah objavljen **patent o predilskih šolah**, ki je ubral druge strune. Zahteval je, da je treba v vseh deželnoknežjih mestih in trgih, kjer predenje ni uvedeno ali naj bi ga razširili, ustanoviti za dve leti predilsko šolo v zimskih mesecih, ki bi jo mesto vzdrževalo in nadziralo, komerčni konses pa nagradil mojstra, ki bo tu poučeval. Te šole naj obiskujejo — kolikor dopuščata prostor in razpoložljive učne moči — ne le nezaposleni ter revni otroci in sirote, temveč tudi otroci rokodelcev in obrtnikov (der Handwerker und Professionisten) obojega spola v starosti od sedmega do petnajstega leta, ki še ne znajo presti in katere starši lahko pogrešajo. Starši in varuhi, ki omenjenih otrok ne bodo pošiljali v to šolo, bodo kaznovani z zaporno kaznijo. Nadzornik šole naj stalno ugotavlja, ali in za koga v njej izučeni otroci predejo, da bo mogoče izučene otroke, kakor tudi njihove starše in varuhe, ki so v tem pogledu malomarni, kaznovati na zgoraj omenjeni način. Posebne zasluge si bodo pridobili vsi tisti, ki bodo ustanovili predilske šole tudi na deželi.²¹ Ker so se prizadeti starši branili pošiljati svoje otroke v te šole, opirajoč se na določbe patenta, da jih morajo obiskovati samo tisti otroci, katere pri domačem delu lahko pogrešajo, je dvorni dekret z dne 28. avgusta 1766 to olajšavo omejil v toliko, da odslej ni več staršem prepuščena presoja, katerega otroka lahko doma pogrešajo in katerega ne, marveč bodo to odločale oblasti, magistrati in komerčni uradniki. Starši, ki se po tej odločitvi ne bodo ravnali, bodo takoj kaznovani. Medtem ko je patent o predilskih šolah predvidel kazni samo za tiste, v teh šolah izučene otroke, ki bi sploh ne predli (čemu neki bi si brez haska delali stroške s predilskimi šolami), je omenjeni dvorni dekret določil kazni še zlasti za one »absolvente« teh šol, ki jih je podjetnik zalagal s surovinami, so pa slabo predli: poravnati morajo škodo; če pa tega ne zmorejo, bodo dobili telesno kazen po prosti odmeri.²²

Predilske šole so za zgodovino našega šolstva zelo važne. To so namreč prve šole na Slovenskem, ki so nastale na pobudo države in tudi prve šole pri nas, s katerimi je bila uvedena — čeprav le delna — šolska obveznost. Kot take dobro osvetljujejo motiv, ki je navajal Marijo Terezijo na njeno slovito izjavo iz leta 1770, da je »šolstvo politikum«, t. j. stvar države, in ki ni bila uresničena šele s prvim avstrijskim osnovnošolskim zakonom 1774. leta, temveč že leta 1765 s patentom o predilskih šolah. Šolska obveznost je v tem patentu in v dvornem dekretu z dne 28. avgusta 1766 celo odločneje poudarjena kot v omenjenem osnovnošolskem

¹⁹ Mestni arhiv v Ljubljani (MAL), reg. I, fasc. 49 ad 148, 26. avgusta 1765.

²⁰ MAL, reg. I, fasc. 55 ad 208, 4. januarja 1765.

²¹ DAS, Patentebuch f. d. J. 1765, št. 58, 27. novembra 1765.

²² DAS, Kamera in reprezentanca, Comerciale — Miscelanea 1764 do 1769, 28. avgusta 1766.

zakonu (in tudi odločneje, kot osnovnošolska obveznost kdaj koli pozneje), saj preti patent kršilec s kazenskimi sankcijami, medtem ko osnovnošolski zakon takih sankcij nima.²³ Zanimivo je tudi, da je država, ki je nekaj let pozneje z nevoljniškim patentom olajšala podložniškim otrokom svobodnejšo izbiro poklica, s predilskimi šolami svobodno izbiro poklica omejila — obakrat seveda z enakim smotrom, da bi pospešila dotok mezd-nih delavcev v kapitalistična podjetja oziroma povečala industrijsko proizvodnjo. Svoboda poklicne izbire se je pač ravnala po ekonomskih potrebah družbe.

Očitno je, da glavni namen predilskih šol ni bil, izboljševati kvaliteto obrtniške proizvodnje, pač pa oskrbeti kapitalistična podjetja s ceneno, to je predvsem z otroško delovno silo²⁴ v tovarni ali s pomočjo založništva, saj so morali komerčni konsesi skrbeti, da so dobile tovarne iz teh šol najsposobnejše predilce.²⁵ Te šole so torej »usposabljele« otroke za objekt izkoriščanja. O tem nas prepričajo tudi nekatere podrobnosti v zvezi z nastajanjem in delom teh šol na Slovenskem.

Deželno glavarstvo v Ljubljani je 1769. leta poročalo dvorni pisarni, da so na Kranjskem različne predilske šole,²⁶ ki so vsakomur dostopne.²⁷ Iz tega je mogoče sklepati, da jih ni bilo tako malo. Komu so predvsem koristile, pa lepo pokažejo podatki o ustanavljanju predilske šole v Ljubljani. Ko sta si komerčni konses in magistrat razdelila vlogi, kakor je veleval patent, je šola bila ustanovljena januarja 1767. leta; še prej pa sta se posvetovala z lastnikom suknarne na Selu Desselbrunnerjem in prilagodila vrsto predenja v šoli potrebam njegove tovarne. Ta pa se je obvezal, da bo poskrbel za učne moči, zalagal učence s surovinami in jim plačal za predenje vsakega funta volne tri krajcarje. Iz poročil, ki jih je dobival od magistrata, je komerčni konses sklepal, da šola »uspešno« dela,²⁸ uspešno za Desselbrunnerja.

V Celju je bila predilska šola za laneno prejo ustanovljena v začetku 1767. leta. Ker izprva niso mogli dobiti učencev, je mestni sindik pripeljal iz Istre 12 deklic, ostali učenci pa so bili iz raznih krajev na Štajerskem. Šolalo se je hkrati 30 do 35 otrok po osem tednov; vsega skupaj pa se jih je izučilo okoli 250. Šolo je zalagal s surovinami (lanom) baron Jožef Gallenfels²⁹ in tudi na svoje stroške nabavil statve za tkanje platna, tako

²³ DAS, kresijska zbirka, cesarski patenti 1764 do 1780, P, 3b, Allgem. Schulordnung.

²⁴ J. Slokar, o. d. 160.

²⁵ W. G. Kopetz, Allgem. österr. Gewerbs-Gesetzkunde, Wien 1830, II, § 347, str. 35.

²⁶ Različne so bile v tem smislu, da so glede na krajevne možnosti in potrebe učile učence pripravljati za predenje in presti volno, lan, konopljo ali bombaž.

²⁷ ... hielands verschiedene Spinn Schullen allen und jeden offen stehen... DAS, stanov. arh. fasc. 516 c, 19. avgusta 1768.

²⁸ MAL, reg. I, fac. 55 ad 208, 16. novembra 1765 — 2. maja 1768.

²⁹ Jožef Gallenfels, pozneje okrožni glavar in župan v Celju, je bil lastnik pristave v Medlogu pri Celju (I. Orožen, Celska kronika, V Celi 1854, 279), kjer je verjetno gojil lan, otroci pa so mu ga v šoli predelovali.

da je ta šola bila hkrati tudi šola za tkalce.³⁰ Lahko si mislimo, kako so iz raznih krajev zgnani otroci v Celju in drugod živeli, ko so se v šoli usposabljali za mezdne delavce in koliko ur dnevno so morali delati, da se je organizatorjem šole to izplačalo. Patent o predilskih šolah ni namreč od nikogar zahteval, da mora kaj prispevati za vzdrževanje učencev; vzdrževati so se morali sami z beraško, po njihovem delovnem učinku odmerjeno dnevno mezdo oziroma nagrado, ki so jo dobili le takrat, če niso poškodovali kakega orodja ali surovine.²¹

Predilske šole se niso dolgo obdržale. Že sam patent je omejeval njihov obstoj na dve leti, čeprav so ponekod, kot n.pr. v Celju, delovale dalje časa, pač tam, kjer je njihovo delo bilo bolj »uspešno«. Predvsem pa jih je prizadela zahteva, da morajo otroci obiskovati **osnovno šolo**, zlasti, ker so ponekod osnovne šole deloma prevzele tudi njihovo nalogo.

III

Uvedba osnovnošolske obveznosti je bila najvažnejši ukrep za omejevanje otroškega dela. Zmanjševala je protislovje med hitrejšim razvijanjem proizvodnih sil in povečanim izkoriščanjem, ker je usposabljala otroke za boljše proizvajalce, hkrati pa jih je med trajanjem šolske obveznosti mogla izkoriščanju odtegovati. Odločilno je prispevala k zmagi edino pravičnega spoznanja, da zaradi **pospeševanja proizvodnje ni potrebno, da otroci več delajo, pač pa, da se več učijo**. Da se več učijo, je pomenilo v tem primeru, da se ne učijo samo verouka, kar je bila dotlej edina »šola« za tiste otroke, ki niso bili namenjeni za meščanski poklic ali za nadaljnji študij.³¹ Prav ti pa so bili z izkoriščanjem otroškega dela najbolj prizadeti.

Od uvedbe osnovnošolske obveznosti si je država marsikaj obetala: okrepitev armade, izboljšanje nravi, povečan, ideološki in politični vpliv na množice, zlasti pa gospodarske koristi.³² Tudi zgodovinarji so pravilno ugotavljali, da so zaradi nevednosti ljudstva bili oškodovani gospodarski interesi, ker ljudje niso poznali možnosti za izboljšanje svojega dela, za dvig produktivnosti in za večji zaslužek, s čimer bi se povečala tudi njihova davčna moč.³³ V svojem znamenitem načrtu za ustanovitev slovenske osnovne šole iz leta 1772 tudi Kumerdej ni pozabil naglasiti, da bi mogli pismene ljudi seznaniti »z gospodarskimi nauki, da bi lažje pridobivali in

³⁰ Dunaj, Hofkammerarchiv, Innerösterr. Kommerz Aufstellungsnummer 437, Fasc. 103/2. (Podatek je izpisal na Dunaju za Slovenski šolski muzej J. Šorn.) Tudi za ustanavljanje šol za tkalce je dajala vlada pobudo, se pa pri nas, sodeč po skromnih podatkih o njih, niso razširile. (DAS, Kamera in reprezentanca, Commerciale — Miscelanea 1764 do 1769, 5. septembra 1765; MAL, reg. I, fasc. 55 ad 208, 29. januarja 1766.)

³¹ Podrobneje gl. V. Schmidt, Odnos cerkve do osnovne šole... Soobna pedagogika 1953, 129 do 138.

³² Notranjeavstrijski vladni svetnik F. K. Hägelin je 1772. leta med zgoraj navedenimi razlogi za državno iniciativo v šolstvu še poudaril, da odvisi od izboljšanja šolstva »razmah industrije« (Helfert, Die österr. Volksschule I, Prag 1860, 252).

³³ Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, LSM 1894, 253; Helfert, o. d., 30.

proizvode zamenjavali ter državi davke plačevali.«³⁴ Tudi pozneje so zelo tehtne spodbude za razvoj osnovnega (in strokovnega) šolstva na Slovenskem prihajale prav iz gospodarskih krogov.³⁵ To se pravi, da so na uvedbo in na izvajanje osnovnošolske obveznosti, ki je otroke mogla ščititi pred izkoriščanjem, odločilno vplivali taisti razlogi, zaradi katerih se je izkoriščanje otrok povečalo.

Nujna posledica tega je bil konflikt med šolsko obveznostjo in med zaposlovanjem otrok, ki ga je država skušala reševati tako, da bi bil volk sit in koza cela. Doseči je hotela, da bi otroci osnovno šolo obiskovali, vendar tako, da bi delodajalci s tem ne izgubili poceni delovne sile. Zato so bile vse sem spadajoče določbe v znamenju kompromisa.

To velja že za Splošno šolsko naredbo, za prvi avstrijski osnovnošolski zakon iz leta 1774, ki je v 12. členu takole izrazil šolsko obveznost: »Otroci obojega spola, katerih starši ali varuhi v mestih ne marajo ali ne morejo vzdrževati svojih domačih učiteljev, spadajo brez izjeme v šolo, in sicer od začetka 6. leta dalje. Osnovno šolo morajo obiskovati, dokler se ne bodo popolnoma naučili za svoj bodoči stan in način življenja potrebne učne predmete, kar bodo pač komaj do kraja dosegli pred dvanajstim letom. Zaradi tega bi radi videli (daher Wir denn gerne sähen), da bi starši pošiljali svoje otroke v šolo vsaj šest ali sedem let... Če pa bi nekateri hoteli biti odpuščeni iz šole ali se posvetiti študiju pred dvanajstim letom, morajo z javnimi skušnjami dokazati in dobiti od šolskega nadzornika pismeno spričevalo, da so se vse potrebno dobro naučili.« Da bi starši tega ne zanemarjali, je v naslednjem členu še ukazano magistratom in krajevnim oblastem, »naj na to natančno pazijo ter mudljive starše ali varuhe opominjajo in po potrebi k temu tudi s poudarkom navedejo« (hierzu ermahnen und nach Gestalt der Sachen auch nachdrücklich anhalten sollen);²³

Šolska obveznost je tu izražena bolj v obliki želje kakor z ukazom in je zato razumljivo, da Splošna šolska naredba ne omenja nobenih kazni za neizpolnjevanje te obveznosti. S tem bi prizadetim osnovno šolo tudi osovražila, čemur se je vlada hotela izogniti.³⁶ Celo toliko uvidevnosti je pokazala do staršev na deželi, da je zaradi udeležbe otrok pri kmečkem delu dovolila 9 do 13 letnim otrokom obiskovanje šole samo v zimskem času (od začetka decembra do konca marca); poleti (od prve nedelje po Veliki noči do konca septembra) pa naj bi zahajali v šolo samo 6 do 9 let stari otroci, ker bi jim bilo pozimi zaradi slabega vremena obiskovanje šole prenaporno. Razen tega je bil še v času žetve pouk prekinjen za tri tedne (člen 10). Čeprav je šolsko obveznost tako prizanesljivo izrazila, se je Splošna šolska naredba vendarle tudi direktno izrekla proti zaposlovanju najbolj izkoriščanih otrok, to je sirot, toda spet v kompromisni obliki, namreč: »Da bi sirotinske službe otrok nemara ne ovirale pri obiskovanju šol, naj jih gosposke pred trinajstim letom sploh ne jemljejo na odsluženje sirotinskih let, ali pa naj tiste, ki te starosti še niso dosegli, pošiljajo v šolo vsaj pozimi. Če pa sprejme kdo drug (n. pr. tovarnar,

³⁴ V. Schmidt, o. d., 141.

³⁵ DAS, gub. arh. fasc. 55 ad 5, 15. septembra 1838.

³⁶ Helfert, o. d., 344.

op. p.) te otroke v službo pred trinajstim letom, naj bo dolžan, jih navajati k obiskovanju šole pozimi, dopoldne ali popoldne³⁷ in naj — če ni očitno, da tega ne zmore — plača za njihov pouk učitelju polovico šolnine« (člen 14).²³

S prvim stavkom tega člena posega Splošna šolska naredba v staro »pravico« gospodk, jemati osirotele otroke podložnikov za hrano in mezdo na odsluženje treh sirotinskih let (Waisenjahre).³⁸ Podobno so morali v nekaterih avstrijskih deželah za službo sposobni, še v oskrbi in oblasti staršev živeči otroci podložnikov na zahtevo gosposke stopiti v njeno službo in opravljati posle služinčadi (Hofdienst, Zwangsgesindedienst).³⁹ Čeprav Splošna šolska naredba teh »dvornih služb« posebej ne omenja, je iz nje vendarle posredno razvidno, da so z njenimi določbami tudi le-te prizadete. Tu se je spet pokazalo, da je osnovnošolska obveznost, to je zahteva, naj se šola vsak ne glede na stanovsko pripadnost, buržoazna zamisel, ki se neogibno spopada z raznimi fevdalnimi navadami in »pravici«ami. Zato je povsem v skladu z njeno družbeno vlogo, da načenja Splošna šolska naredba ta vprašanja že nekaj let pred patentom o odpravi nevoljništva. Cesarski patent o odpravi nevoljništva na Kranjskem z dne 13. septembra 1782 je osvobodil otroke podložnikov tako dvornih služb kot tudi sirotinskih let. Kranjski stanovski odbor je namreč bil izjavil, da teh dveh obveznosti na Kranjskem že prej ni bilo.⁴⁰ Tudi če je to res — v kar pa po analogiji z napačno izjavo štajerskih stanov o tem vprašanju⁴¹ lahko dvomimo, je omenjena osvoboditev v patentu vendarle napredek, ker je bilo odslej z zakonsko odločbo potrjeno, kar je prej varovala samo navada, in ker je Splošna šolska naredba ščitila sirote samo pod trinajstim letom, pa še te le polovičarsko. Patenta o odpravi nevoljništva na Štajerskem in na Koroškem (11. junija oz. 12. julija 1782) pa sta ukinila samo dvorne službe, ne pa tudi sirotinskih let, ki so ostala brez vsakršnega upoštevanja šolske obveznosti sirot.⁴² Kar se tiče določb za omejevanje, izkoriščanja osirotelih otrok podložnikov, obadva patenta vsekakor zaostajata za Splošno šolsko naredbo. S tem pa vrednotimo skoraj izključno zgolj razvoj ideje o zaščiti in izobraževanju sirot ter drugih otrok, zakaj učinek šolske naredbe v stvarnosti je bil za zdaj iz mnogih razlogov (predvsem zaradi stroškov za šolstvo) še minimalen.⁴³ To velja prav tako za nedeljske ponavljalne šole, ki jih je Splošna šolska naredba tudi že zahtevala in ki naj bi jih obiskovali zlasti vajenci, sicer jim ne bo priznано, da so izučeni (člen 15). Ta zahteva je obvisela v zraku iz preprostega razloga, ker so mojstri dobivali

³⁷ Pozimi so tovarnarji otroke laže pogrešali, ker v nekaterih tovarnah niso delali pri luči zaradi drage razsvetljave in nevarnosti požara.

³⁸ A. Mëll, Die Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark... Forschungen z. Verfass. u. Verwaltungsgesch. d. Steiermark, V. Bd., 1. Heft, Graz 1901, 20.

³⁹ J. Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem, Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete, IX, Ljubljana 1933, 196.

⁴⁰ J. Polec, o. d., 196, 202.

⁴¹ A. Mëll, o. d., 190.

⁴² Handbuch aller unter der Regierung des K. Josef II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze, Wien 1785, Bd. I, 76—77.

⁴³ Naj zadošča podatek, da je bilo na Kranjskem sedem let po izidu Splošne šolske naredbe komaj 16 osnovnih šol, ki jih je obiskovalo nekaj nad 1100 otrok. A. Weiss, Gesch. d. österr. Volksschule..., Graz 1904, 948.

skoraj brez izjeme nepismene vajence in z njimi ni bilo kaj ponavljati. Proti temu tudi ni kaj prida zalegla določba istega člena, da vajenec ne sme dobiti priznanje, da je izučen, če ne zna verouka, branja, pisanja in računstva, ker so se za zdaj še mogli veljavno opravičiti, da v njihovem domačem kraju še ni bilo šole, ko so bili v šolski starosti.⁴⁴

Slabo izvajanje Splošne šolske naredbe je priznal tudi dvorni dekret z dne 20. oktobra 1781, ki je zaradi tega določil kazni za starše, ki otrok ne pošiljajo v šolo: premožni morajo za kazen plačati dvojno šolnino, revni pa opravljati javna dela, zlasti pri zidavi in popravljanju šolskih stavb.⁴⁵ Župniki so morali na začetku vsakega šolskega leta s prižnice to prebrati ter ob tej priliki še propagirati šolski obisk, kakor tudi pomagati pri sestavljanju seznamov za šolo sposobnih otrok, ki so bili potrebni zaradi kontrole. Odslej tudi ni bila več priznana olajšava, da smejo 9 do 13 letni otroci obiskovati šolo samo pozimi. Pozneje je bilo še določeno, da bodo revni starši, ki dobivajo kako podporo, le-to izgubili, če njihovi otroci ne bodo obiskovali šole.⁴⁶ Ti ukrepi, ki so seveda veljali samo za starše v šolskem okolišju, t. j. pol ure hoda od šole, so sicer kazali na to, da je država odločena uveljaviti šolsko obveznost, so pa slej ko prej slabotno učinkovali, čeprav so jih prizadevnejši okrožni šolski nadzorniki skušali izvajati. Ko so s tem v zvezi zasliševali revne starše, zakaj ne pošiljajo otrok v šolo, so pogostoma dobili odgovor, da jih ne morejo pogrešati, ker jih potrebujejo doma za delo.⁴⁷ Ker je to opravičilo bilo tako pogosto in tehtno, je dvorni dekret 1785. leta ugodil staršem toliko, da je na deželi dovolil poldnevno obiskovanje šole: prvi razred naj bi imel dopoldanski pouk, drugi pa popoldanskega, tako da bi bila polovica otrok zmeraj doma za pomoč staršem; v mestih in trgih pa so morali otroci še zmeraj dvakrat dnevno v šolo.⁴⁸ Kljub temu pa je ostal šolski obisk slab: 1792. leta je n. pr. v vseh treh okrožjih na Kranjskem obiskovala šolo komaj ena četrtina za šolo sposobnih otrok iz šolskega okoliša, najmanj na Gorenjskem.⁴⁹ Da je med mnogimi vzroki za tako slab odnos staršev do šole imelo važno vlogo tudi zaposlovanje otrok, lahko sklepamo še iz tega, da je bil na deželi šolski obisk kljub napornejši poti v šolo in kljub večjim izdatkom za obleko in obutev, v splošnem pozimi boljši kot poleti, ko so bili kmečki otroci bolj zaposleni. Ko je ljubljanski študijski konses 1799. leta odgovarjal na vprašanje z Dunaja, zakaj je na Kranjskem osnovno šolo obiskujočih toliko manj kakor za šolo sposobnih, je pojasnjeval to nesorazmerje predvsem s tem, da smatrajo starši otroke od petega in šestega leta dalje za delovno silo in v šolo ni ne le kmečkih, temveč tudi obrtniških otrok, ker morajo očetu pomagati. Za postojnsko okrožje je še posebej navedel, da je šolski obisk slab, ker opravljajo za šolo sposobni

⁴⁴ MAL, fasc. 73, 4. aprila 1787.

⁴⁵ DAS, Kamera in reprezentanca, T-4-5, 20. oktobra 1781.

⁴⁶ MAL, fasc. 73, 17. oktobra 1786.

⁴⁷ MAL, fasc. 73, 15. marca 1788.

⁴⁸ Sammlung der k. k. landesfürstl. Gesetze und Verordnungen in publico — ecclesiasticis, Wien 1788, V, 2—11.

⁴⁹ DAS, gub. arh. fasc. 73, 16. julija 1793.

dečki (torej manj kot 13 let stari!) dela v idrijskem rudniku (die kaiserliche Bergarbeit), če so njihovi očetje bolni ali zadržani.^{49a}

Da z uvedbo šolske obveznosti ni bila docela pokopana težnja, izkoristiti otroško delo za industrijo, priča zamisel o tako imenovanih industrijskih šolah, v katerih naj bi se otroci, predvsem deklice, učili raznih ročnih del, zlasti predenja in pletenja. Dvorni dekret z dne 14. aprila 1788, ki je ustanavljanje teh šol utemeljeval s pridobitvami, »ki izvirajo iz navajanja mladine v industrijo«, pa je tudi opozoril, da bi ne glede na večje stroške ne bilo prav, če bi industrijske šole ločili od osnovnih, ker je treba »industriji vendarle z znanjem osvetljevati njena pota« in naj bi zato uredili pri osnovnih šolah posebne oddelke za ta pouk. V zvezi s tem dekretom je graški gubernij priporočal podrejenim okrožnim uradom za zgled ureditev takih industrijskih oddelkov pri osnovnih šolah na Češkem, kjer so revne deklice dobivale od tovarniških vodstev surovine in jim za plačilo oddajale svoje izdelke. »Deklice s tem služijo denar ali se vsaj usposabljaajo, ga zaslužiti. Mnoge so se že tako razvile, da pri literarnem pouku šivajo, pletejo in pukajo svilo, ne da, bi jih ta ročna zaposlitev pri pouku ovirala.«⁵⁰ Prvim takim šolam ali točneje — oddelkom za ženska ročna dela pri osnovnih šolah na Slovenskem (v Idriji, Kamniku, v Ljubljani pri šentpeterski trivialki) so kmalu sledili še drugi, zlasti pri dekliških osnovnih šolah, so pa ves čas životarili, ker ni bilo sredstev zanje. Poučevale naj bi brezplačno žene učiteljev in so zato samskim učiteljem škofijska šolska vodstva tudi svetovala, naj si izbirajo take neveste, ki znajo presti, plesti in šivati. Sredstev tudi ni bilo za opremo teh oddelkov in lavantinski ordinariat je celo predlagal, naj bi stroške za ta pouk poravnali z izkupičkom za izdelke učencev; poročal pa je tudi, da so take »delovne šole« za mladino obojega spola že ustanovljene pri nekaterih tovarnah.⁵¹ Pri oceni teh »industrijskih« oddelkov je treba izhajati z vidika, ali je bil njihov namen prispevati k razvoju otrok ali k razvoju industrije. V prvem primeru jih je treba priznati, v drugem pa odkloniti. Združitev učenja z delom je napredna pedagoška ideja, če je podrejena vzgojnim smotrom; zavira pa razvoj otrok, če je podrejena pridobitnim smotrom. Če upoštevamo navedene podatke o teh oddelkih, nadalje glavni argument zanje, ki so ga škofijska šolska vodstva rada navajala, da sta namreč »postopanje in revščina vir mnogih pregreh«,⁵² in če končno še premislimo vrednotenje industrije in otrok v tej dobi, lahko zaključimo, da so v tem primeru bili otroci — kot tudi sicer — sredstvo za razvijanje proizvodjalnih sil in zato ti industrijski oddelki, ki so še zniževali, zlasti pri deklicah, že tako minimalno izobraževalno raven osnovnih šol, ne prenesejo pedagoške kritike.

Za odnos države do otroškega dela je še značilno, da je najmanj uveljavljala šolsko obveznost, kjer bi to bilo iz izobrazbenih in socialno-zaščitnih razlogov najbolj potrebno, namreč pri otrocih, zaposlenih v tovar-

^{49a} DAS, gub. arh. fasc. 42, 30. septembra 1799.

⁵⁰ DAS, gub. arh. fasc. 73, 14. aprila in 28. maja 1788.

⁵¹ Škofijski arhiv v Mariboru (ŠAM), Exped. Prot., 2. marca 1814.

⁵² Slov. šol. muzej (SŠM), Protokoll über die Schulverordnungen, invent. št. 8/134, 19. avgusta 1807.

nah. Ni bilo mogoče pričakovati, da se bo delodajalec, tovarnar, ki v 14. členu Splošne šolske naredbe kot tak niti ni bil imenovan, ravnal po njem in pošiljal sirote pozimi v šolo med delovnim časom in še plačeval polovico šolnine, saj mu ni pretila nobena kazen, če tega ne stori. Tudi poznejše določbe o otroškem delu, ki so hotele zagotoviti spoštovanje šolski obveznosti, so se previdno izognile tovarniškega dela otrok in se raje ukvarjale z manj kočljivimi zaposlitvami: šolskega obiska ne smejo ovirati ministriranj (13. junija 1775), postavljanje kegljev (3. julija 1778) in paša živine (28. februarja 1787).⁵³

Sirjenje nalezljivih bolezni med tovarniškimi otroci pa je končno le izsililo odlok Jožefa II. z dne 20. novembra 1786, ki je ukazal, da je treba v tovarnah zaposlene dečke in deklice v spalnicah ločiti, da sme v vsaki postelji ležati samo en otrok in ne štiri ali pet, kot je to sedaj, da se morajo otroci enkrat na teden umiti ali počesati, da morajo vsakih osem dni dobiti sveže osebno perilo ter da jim je treba vsak mesec očistiti ležišča in izmenjati rjuhe. Okrožni fizik mora otroke dvakrat letno pregledati in ukreniti vse potrebno. Izvajanje teh določb morajo nadzorovati okrožni uradi, krajevne oblasti in duhovščina ter o tem četrtletno poročati.⁵⁴ S tem ukazom, ki je hotel tovarniške otroke zdravstveno zaščititi in ki mimogrede razkriva, v kakih razmerah so živeli, se začenja v Avstriji tovarniška zakonodaja.⁵⁵

Slaba stran tega najvišjega odloka, ki je sicer prvikrat posegel v »izključne pravice« tovarnarjev, je v tem, da se je omejil le na zdravstveno zaščito tovarniških otrok, ne da bi se dotaknil njihovega delovnega časa, njihove starosti in načina zaposlitve, kakor da bi ti faktorji ne bili v vzročni zvezi z njihovim zdravstvenim stanjem. Tem manj se je ukvarjal s šolsko obveznostjo teh otrok in še nadalje molče dopuščal prakso, ki je bila taka, ko da ta obveznost zanje ne velja. Medtem ko je mojstrom in trgovcem že Splošna šolska naredba narekovala nekatere obveznosti glede šolanja njihovih vajencev, ki so bile pozneje še poostrene, so bili tovarnarji tudi v tem pogledu še zmeraj »privilegirani«, čeprav bi bile zanje take obveznosti tembolj potrebne, ker so sprejemali otroke na delo že od šestega in sedmega leta dalje, mojstri in trgovci pa navadno šele v starosti, ki je že presegala zgornjo mejo šolske obveznosti. Tudi kompromisna določba, da mora otrok, preden je sprejet v uk, obiskovati osnovno šolo vsaj dve leti, je bila naslovljena samo mojstrom.⁵⁶

Šolska obveznost pa je bila tu in treba jo je bilo tako ali drugače aplicirati tudi na tovarniške otroke, ne nazadnje tudi zaradi vzgojnih, idejno-političnih nalog osnovne šole. Seveda so fabrikanti zagnali vik in krik in njihov eksponent v državnem svetu Eger je to namero zavračal s pristno hinavščino, češ da »bi bilo zares kruto, če bi uboge starše oropali priložnosti, navajati svoje otroke k delavnosti ter jih laže preživljati s pomočjo njihovega zaslužka; vsekakor ne smemo strogosti tirati tako

⁵³ Politische Verfassung der deutschen Volksschulen, Wien 1844, 162—163, 165.

⁵⁴ Kropatschek — Goutta, Sammlung der Gesetze, Bd. 36, Wien 1818, 202—203.

⁵⁵ L. Mises, Zur Gesch. d. österr. Fabrikgesetzgebung, Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, XIV, Wien 1905, 231.

⁵⁶ Politische Verfassung ..., 60.

daleč, da bi dobro mišljeni učni zavodi postali navsezadnje splošno osovraženi.⁵⁷ Nasproti temu stališču, ki je zagovarjalo direktno izkoriščanje otrok, je zastopala študijska dvorna komisija, najvišja šolska instanca v državi, pravilno mnenje, da je mogoče pospeševati proizvodnjo samo s šolanimi ljudmi. Ker pa je imela razumevanje tudi za nasprotno argumente, je šolsko obveznost tovarniških otrok z odlokom spodnjeavstrijski vladi 18. februarja 1787 »modro« uredila s kompromisnim stališčem, naj otroci tu delajo in se hkrati tudi učijo, namreč: »Ker je državni upravi mnogo na tem, da bi toliki v tovarnah zaposleni otroci ne rasli v surovi nevednosti, ki je mati divje nenravstvenosti, na drugi strani pa naj bi tovarnam ne bile odtegnjene potrebne delovne roke in revnemu razredu zaslužek, je treba povsod glede na vsakokratne pogoje doseči, da bodo ti otroci dobivali od krajevnega duhovnika in učitelja neobhodno potreben pouk, ki naj ga plačajo tovarnarji in starši, deloma v večerni šoli, deloma ob nedeljah in praznikih. Paziti je treba tudi na to, da bi taki otroci od začetka šestega leta dalje šolo zares marljivo obiskovali in da bi jih pred začetkom devetega leta — če ni sile — ne sprejemali na delo v tovarne.«⁵⁸

O izvajanju navedenih ukrepov za zaščito in šolanje doma in v tovarnah zaposlenih otrok ni vredno izgubljati besed vsaj do 1840. leta, ko so začeli ta vprašanja znova obravnavati. V zadnjem desetletju 18. stoletja so tu obravnavani jožefinski odloki prehajali v pozabo.⁵⁹ Dvorna komora je 1791. leta izjavljala, da cesarjevega odloka z dne 20. novembra 1786 sploh ne pozna;⁶⁰ spodnjeavstrijska vlada pa je leta 1816 priznala, da so njegove določbe »popolnoma zanemarjene ali pa se izvajajo le enostransko in nepopolno.«⁶¹ Ljubljanski gubernij še 1840. leta ni vedel o njem povedati drugega, kakor da »za to deželo ni popolnoma uporabljiv«; o odloku študijske dvorne komisije z dne 18. februarja 1787 — ki je veljal za naše ozemlje od 1805. leta dalje, ko je bil s svojo prvotno oznako vključen v skrajšani obliki v Politično šolsko ustavo kot člen 310 — pa sploh ni mogel ničesar poročati, z utemeljitvijo, da »ga nikakor nismo mogli najti«. Okrožni urad v Ljubljani, ki je oba odloka poznal ali pa se je vsaj tako naredil, pa je v 1840. letu neprizadeto izjavil, da bo za otroke v tovarnah dovolj poskrbljeno, »če se bodo njune določbe izvajale.«⁶² Itd.

Kako so bili prikazani ukrepi v praksi zanemarjeni, se je pokazalo tudi ob izvajanju Politične šolske ustave, drugega avstrijskega osnovnošolskega zakona iz leta 1805, ki je brez bistvenih sprememb prevzel in tako potrdil vse dotlej izdane odloke o zaposlovanju otrok (razen določbe o zaposlovanju sirot pod 13. letom, kar pa je leta 1809 dopolnila študijska dvorna komisija), strože formuliral šolsko obveznost (člen 301: »Šolo naj

⁵⁷ L. Mises, o. d., 226.

⁵⁸ Politische Verfassung... 165—166.

⁵⁹ J. Slokar, o. d., 8, 102.

⁶⁰ L. Mises, o. d., 232.

⁶¹ Da bi se to popravilo, je 12. marca 1816 te določbe ponovila in zahtevala še poročila o delovnem času, prehrani, »splošno predpisanem šolskem pouku« in verskih vajah teh otrok (Kropatschek-Goutta, o. d., 198—202); varovala pa se je določil, kaj ukreniti, če bi se izkazalo, da to ali ono ni v redu.

⁶² DAS, gub. arh. fasc. 31 ad 48, 14. maja 1840.

obiskujejo vsi otroci, deklice in dečki, premožni in revni, od začetka šestega do dovršenega dvanajstega leta»), vključil tudi sankcije (dvojna šolnina, opravljanje javnih del, odtegnitev podpore) ter šolsko obveznost še dopolnil z nedeljsko ponavljalno šolo do 18. življenjskega leta (v členu 311). Politična šolska ustava je sicer tudi dovolila na deželi poldnevni pouk, vendar pa je zahtevala, da vsi šoloobvezni otroci obiskujejo šolo ves čas razen v pet tednov trajajočih počitnicah, ki jih je bilo mogoče določiti po krajevnih razmerah glede na to, kdaj so bili otroci doma najbolj zaposleni (ob žetvi, trgatvi). Z nam že znano motivacijo, da sta »postopanje in revščina vir mnogih pregreh«, je ta osnovnošolski zakon tudi vključil že obravnavane določbe o industrijskih oddelkih pri osnovnih šolah (člen 245, 319 in 367).

V letnih poročilih, ki so jih škofijski konzistoriji, novi nadzorniki osnovnega šolstva, pošiljali deželnim oblastem, se leto za leto ponavlja ugotovitev, da mnogi starši ne pošiljajo otrok v šolo, ker jih zaradi revščine ne morejo pogrešati pri domačem delu. Zlasti hudo so bili zaposleni otroci v vojnih časih, ker so morali zaradi pomanjkanja moške delovne sile stopiti na njihovo mesto in opravljati delo odraslih. To je zavzelo ponekod tak obseg, da so obiskovali otroci redno šolo le pozimi, poleti pa so prihajali samo v nedeljsko šolo, ali pa še v to ne.⁶³ Krajevne blasti pa si tudi niso preveč prizadevale, doseči boljši šolski obisk, ker so slabo skrbele za učilnice in bi ne bilo dovolj prostora, če bi vsi otroci prišli v šolo.

Toda ti otroci so delali vsaj doma. Še slabše se je godilo sirotam in pa tistim, ki so jih starši udinjali pri tujih delodajalcih za pastirje in za hlapce. Ker je bil eden glavnih vzrokov zanemarjanja šolskega obiska prezgodnje zaposlovanje otrok, ki jih tuji delodajalci niso pošiljali v šolo pa tudi njihovi starši ne, je študijska dvorna komisija 15. februarja 1809. leta v skladu z obstoječimi določbami opozorila, da je vsak, kdor zaposli siroto, staro manj kot trinajst let oziroma sploh otroka, ki šoli še ni odrasel, dolžan ga pošiljati v šolo dopoldne ali popoldne, v bodoče pa tudi v nedeljsko šolo.⁶⁴ To pa ni moglo biti učinkovito, dokler je sploh bilo dovoljeno, sklepati delovne odnose s šoloobveznimi otroki, saj niso tuji delodajalci najemali otrok in jih plačevali, zato da bi jih še pošiljali v šolo.

Škofijska poročila o stanju šolstva so tudi ugotavljala, da so mnogi starši zaradi revščine prisiljeni, pošiljati otroke na delo v tovarne, da bi kaj zaslužili. Ti otroci ostajajo brez vsakega šolskega pouka. Dvorna pisarna je ta problem spet hotela rešiti z odlokom in je 15. decembra 1808 odredila, da morajo v tovarnah zaposlene otroke poučevati kar tam posebni učitelji verouk, branje, pisanje in računstvo, ali pa naj bo tem otrokom omogočeno vsaj brezplačno obiskovanje nedeljskih šol.⁶⁵ To je drugi odlok

⁶³ Kako pomembna je bila otroška delovna sila za kmete, drastično osvetljuje dekan iz Gornjega grada, češ da so kmetje, ko jih je poklical na zagovor zaradi izostajanja njihovih otrok, padli na kolena ter med jokom z dvignjenimi rokami prosili, naj jim dovoli obdržati otroke doma, ker jih zaradi dela ne morejo pogrešati. (ŠAM, Exped. Prot., 11. dec. 1811.)

⁶⁴ DAS, gub. arh. fasc. 42, 1. aprila 1809

⁶⁵ Škofijski arhiv v Ljubljani (ŠAL), fasc. I, 1, 2 (Generalien), 7. januarja 1809; ŠAM, Exib. et Exped. Prot., 8. februarja 1809

o šolanju v tovarnah zaposlenih otrok, ki prvičkrat omenja — kot maksimalno možnost! — tovarniške šole s posebnim učiteljem. Preko te možnosti se avstrijska zakonodaja tudi ni povzpela in je s tem odklonila misel, da bi se mogli ti otroci šolati v rednih osnovnih šolah. V tem so tovarnarji imeli prednost pred ostalimi delodajalci, od katerih je oblast redno šolanje najetih otrok vsaj zahtevala. Ker pa se država zlasti v drugem in tretjem desetletju 19. stoletja ni vmešavala v odnose med delavci in delodajalci, si tovarnarji tudi zaradi tovarniških šol niso delali skrbi. Uvedba obveznega nedeljskega ponavljalnega pouka leta 1816 za dečke in deklice od 12. do dovršenega 15. leta⁶⁶ pa jih prav tako ni prizadela, ker ob nedeljah v večini tovarn niso delali. Če bi vsaj poldnevna (dopoldanska in popoldanska) šolska obveznost veljala v praksi tudi za tovarniške otroke, bi to zniževalo njihov delovni čas ali pa dvignilo spodnjo starostno mejo zaposlenih. Žal se to ni zgodilo. Tako je ostalo vse pri starem in do konca tridesetih let 19. stoletja tovarnarjev tudi z odloki ni nihče več vznemirjal.⁶⁷

IV

Z razvojem industrializacije Avstrije v prvi polovici 19. stoletja se je izkoriščanje otroškega dela še povečalo, kar je vzbujalo čedalje več kritik, ki so se sklicevale na napredek tovarniške zakonodaje o otroškem delu v drugih državah.⁶⁸ Ta pritisk od spodaj je prisilil avstrijsko vlado, da se je znova lotila tega problema in motiva za svojo spodbudnost niti ni skri-

⁶⁶ ŠAL, fasc. I, 1, 2 (Generalien), 22. novembra 1816.

⁶⁷ Šole od štiridesetih let 19. stoletja dalje je mogoče ugotoviti nekaj tovarniških šol s posebnim tovarniškim učiteljem na Štajerskem pri steklarnah, ali pa je, kot n. pr. v Preboldu, poučeval v tamkajšnji predilnici zaposlene otroke (70 do 80 otrok; povprečni obisk — 30 učencev) kar katehet in so si tako tovarne prihranile še izdatek za nameščenega učitelja. (ŠAM, Erledigungen der Schuleinlagen, dekanat Braslovče, 24. aprila 1844, 21. decembra 1852, 11. maja in 27. dec. 1854, 19. novembra 1856, 27. aprila 1857; dekanat Kozje, 22. aprila 1857.) Glavna vzgojna naloga teh šol je seveda bila, vzgajati otrokom pobožnost ter pokorščino in hvaležnost do svojega delodajalca. Kar pa se tiče izobraževalne vrednosti pouka v teh šolah, jo prepričljivo opisuje učitelj Wurth, rojen 1828, ki je kot otrok tri leta delal v predilnici v bližini Badena, pozneje pa je tudi poučeval v tovarniški šoli. Obisk je bil nereden, ker so morali otroci pričeto delo dokončati, ali pa jih mojster kratko in malo v šolo ni pustil. O otrocih pa pravi: »Naslanjajo se na klopi, zaspani, na pol omamljeni in oslavljeni, kakor od goste megle obdani. In v takem stanju naj bi se učili! Človeka boli srce, ko opazuje ta bedna bitja, ki so oropana vsake življenjske radosti, napol naga in sestradena. Ves dan so ti otroci prebili v zatohlih tovarniških prostorih in pogrešali za razvoj telesa in duha tako potreben zrak ter vdihavali volneni prah in izparke strojnega olja. Šolska ura je zanje pogostoma edina srečna ura dneva, ko se morejo odpočiti — in zdaj naj bi jih še priganjali k učenju!« Od istega avtorja tudi izvem, da so otroci obiskovali tovarniško šolo zvečer, po delovnem času, ali pa med njim v opoldanskem odmoru, tako da zaradi šolanja tovarnar ni bil nič prikrajšan za delovni učinek otrok. (K. Landsteiner, Ein österr. Schulmann. Jahresber. über das k. k. Josefstädter Ober-gymn. 1872, 6, 28) — Nedeljska šola pa prav tako ni nič hasnila, ker so otroci med tednom pozabili, kar so se v nedeljo naučili, če so se sploh kaj.

⁶⁸ Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Jena 1923, Bd. 1, 507 (Art. Arbeiterschutzgesetzgebung).

vala, kar je mogoče razbrati iz dekreta dvorne pisarne (18. oktobra 1839), ki ga je — kakor drugim deželnim vladam — poslala v tej zadevi tudi guberniju v Ljubljani: »V najnovejšem času niso redke pritožbe, da pre-zgodnje zaposlovanje in čezmeren napor otrok v tovarnah škodljivo vpli-vata na telesni in duševni razvoj mladih bitij in da te škode sem spadajoči zakoni, ki izvirajo še iz razdobja, ko tovarniško delo še ni zavzelo tolikoga razmaha in ko neprestano tekoča strojna proizvodnja še ni v toliki meri terjala uporabljanja otrok, nikakor zadoštno ne preprečujejo«. Čeprav je treba upoštevati mnoge prednosti, ki jih dobiva domača industrija z upo-rabo otroškega dela, kakor tudi vire zaslužka za revnejše sloje, se je vendarle potrebno ozirati tudi na otroke... Naloga je v tem, »čim bolj združiti humanost z interesi industrije« (!) in z učinkovitimi ukrepi — ne da bi bili pri tem preveč nadležni — preprečiti zlorabe, h katerim zava-jata nekatere tovarnarje pri ravnanju z otroki sebičnost in dobičkaželjnost. Gubernij naj ugotovi dejansko stanje na svojem ozemlju ter tudi poroča, ali zadoščajo sedanji predpisi o zaposlovanju otrok v tovarnah (najvišji odlok z dne 20. novembra 1786, dvorni dekret z dne 18. februarja 1787 in člen 310 Politične šolske ustave), v nasprotnem primeru pa naj predlaga dopolnila, zlasti glede potrebne starosti otrok za sprejem v tovarno, njiho-vega delovnega časa ter časovne porazdelitve njihovega dnevnega dela.⁶⁹ Čeprav se še zmeraj nadaljuje težnja, zaščititi otroke, ne da bi priza-deli tovarnarje, je ta dekret vendarle dovolj zgovoren. Značilni so tudi odgovori, ki jih je gubernij zbral.

Okrožni urad v Novem mestu je sicer navedel na svojem teritoriju tri papirnice, dve železarni in eno steklarno, ni pa niti z besedo omenil dejanskega položaja otrok v tovarnah, niti realnih možnosti za njegovo izboljšanje, temveč je ne glede na stvarnost samo fantaziral, kako naj bi bilo: pred sedmim letom starosti naj bi ne sprejemali otrok na nobeno tovarniško delo (torej se je to najbrž dogajalo), od sedmega do desetega leta naj bi se otroci učili dopoldne in popoldne po dve uri (za ta čas pa bi delo ustavili; op. p.), nalahko naj bi se ukvarjali z delom v svetlih, prostor-nih, ljubeznivih (liebreichen), suhih, ne premrzlih in ne prevročih prostorih brez prahu; če pa bi se nasprotnemu nikakor ne bilo mogoče izogniti, naj bi otroke po dveh ali treh urah izmenjavali, kakor se to dogaja v rud-nikih; sploh pa naj bi prevelike napore otrokom strogo prepovedali in na vsak način skrbeli, da se bo mladina dovolj naspala. — S tem neresnim in ciničnim odgovorom je okrožni urad izpričal, da nima pojma o tovar-niškem delu otrok ali pa se je varoval, dregati v kočljive stvari.

Stvarnejši je odgovor notranjskega okrožnega urada, ki navaja naj-prej poročilo okrajnega urada v Vipavi: Otroke zaposluje edinole predil-nica v Ajdovščini v starosti od devet let dalje po 13 in pol ure dnevno, »ki pa niso izpostavljeni nobenim čezmernim naporom«. Do devetega leta obiskujejo šolo v Šturjah, pozneje med tovarniškim delom pa nedeljski pouk. Ker je s tem »za duhovni razvoj otrok zadostno poskrbljeno«, ni prav nič potrebno izdajati zaradi njihove vzgoje nove zakonske predpise. K temu poročilu je okrožni urad v Postojni pametno pripomnil, da je šolanje teh otrok pač prekratko, če je zaključeno že z začetkom devetega leta. Razen

⁶⁹ DAS, gub. arh. fasc. 31 ad 48, 18. okt. 1839.

tega v nežni otroški starosti tudi lahko delo, če traja trinajst ur in pol, ubija duha in bi zato po mnenju okrožnega urada bili potrebni dve odločbi: prva, ki bi prepovedovala najemati otroke za tovarniško delo pred dovršenim devetim letom in druga, ki bi določala, da delovni čas za otroke do dovršenega 12. leta ne sme presegati deset ur.

Drugačno miselnost je s svojim presojanjem otroškega dela pokazal okrožni urad v Celovcu, ki ga je skušal predstaviti kot nepomembno, sicer pa tako že urejeno zadevo. Izjavil je, da uporabljajo otroško delo v njegovem okrožju le redke tovarne in rudniki, in sicer predvsem v suknarnah bratov Moro v Celovcu in Vetrinju (33 otrok v starosti od 9 do 15 let),⁷⁰ nadalje v dveh rudnikih in dveh žebeljarnah v okraju Wolfsberg, v suknarni in kovačiji za izdelovanje ponev okraja Velikovec, v tovarni kos in rudnikih krške škofije v okraju Albeck, v več žebeljarnah okraja Pliberk in končno še v Komposchevem svinčenem rudniku v okraju Kapla. V teh tovarnah in rudnikih delajo otroci v starosti 12 do 15 let. »Način njihove zaposlitve in njihov delovni čas sta nedvomno tako urejena, da oboje niti najmanj ne škodi ne duševnemu in ne telesnemu razvoju otrok...«⁷¹ Razen tega pa je po zatrdilu tamkajšnjih okrajnih oblasti tudi za pouk teh otrok dovolj poskrbljeno in si — kolikor je le mogoče — prizadevajo, da bi otroci marljivo obiskovali nedeljske šole. Glede na to sodi okrožni urad, da določbe o otroškem delu v tovarnah popolnoma zadoščajo, saj je prav, da se otroci, katerih starši so povečini tovarniški delavci ali iz vrst drugih nič manj revnih slojev, zgodaj navadijo na delavnost in se priučijo delu, ki jih bo pozneje preživljalo ter hkrati prispevajo k vzdrževanju sebe in svoje družine, namesto da bi brez nadzorstva postopali ali se predajali nerednemu življenju ter se tako telesno in duševno zanemarili.

Medtem ko je celovski okrožni urad takó lepo pokazal, kako industrija rešuje otroke, pa je bil okrožni urad v Beljaku prav nasprotnega mnenja. Po njegovem bi šoloobveznih otrok, torej do dovršenega dvanajstega leta nikakor ne smeli sprejemati na delo v tovarne in rudnike, da bi ne trpel njihov telesni in duševni razvoj. »Izkušnja uči, da otroke — posebno v tovarnah žebeljev — mnogo prezgodaj naporno zaposlujejo ter jih s tem telesno in moralno uničujejo, ker sem spadajoči obstoječi zakoni niso dovolj jasni, nimajo kazenske sankcije in tudi niso skoraj nič upoštevani.« Le v izjemnih primerih naj bi bilo dovoljeno zaposliti otroka tudi med devetimi in dvanajstim letom, vendar ne nad pet ur dnevno, če je mogoče z zdravniškim spričevalom dokazati, da je telesno za delo popolnoma sposoben in če to ne bo prizadelo njegovega šolskega obiska; otroci od 12.—15. leta pa bi naj ne delali dnevno nad deset ur. Tovarnarji, ki bi se po teh določbah ne ravnali, naj bi plačali občutno denarno kazen. Okrajne oblasti naj bi polletno kontrolirale stanje po tovarnah in o tem poročale okrožnemu uradu. Tudi okrožni zdravniki naj bi se pri svojih potovanjih prepričali o zdravstvenem stanju teh otrok.

⁷⁰ Ciničen odnos bratov Moro do otroškega dela kaže njuna izjava iz l. 1812, češ »koliko potrpežljivosti in požrtvovanja je treba, da naučimo predenja nekaj sto otrok med šestim in desetim letom« (J. Slokar, o. d. 102).

⁷¹ Primerjaj ta iz omalovaževanja ali iz nepoznavanja problema izvirajoči optimizem z opisom razmer boljših poznavalcev v istih tovarnah in rudnikih na strani 141/2.

Neprizadetost ljubljanskega okrožnega urada v tej zadevi že poznamo. Svojo napoved, da bo za otroke v tovarnah dovolj poskrbljeno, če se bodo obstoječe določbe o otroškem delu izvajale, je še podprl, da bo to tem bolj veljalo, če bodo okrožni zdravniki ugotovili delovno sposobnost, določili starost otrok ob sprejemu na delo in njihov delovni čas; varoval pa se je, sam v tem pogledu kaj predlagati. Brez pripomb je tudi javil guberniju, da je v obeh ljubljanskih tovarnah zaposlenih 87 otrok v starosti od devetega do štirinajstega leta, ki delajo od petih zjutraj do opoldne in od enih popoldne do šestih ali do sedmih zvečer, torej trinajst do štirinajst ur z enournim odmorom.⁷²

Zanimivi so odgovori lavantinske, krške in ljubljanske škofije, ker so bile po božjih postavah dolžne, skrbeti za blagor otrok, in ker je krški ordinariat bil hkrati njihov delodajalec. Lavantinski in krški ordinariat sta sodila, da so že obstoječi predpisi o tem v splošnem popolnoma ustrezni in zadostni. Kar pa se tiče starosti otrok ob sprejemu na delo in njihovega delovnega časa, je bil lavantinski ordinariat mnenja, da tega ni mogoče kar tako določiti, ker je to odvisno od telesne konstitucije otrok, še bolj pa od načina njihove zaposlitve, saj so vsekakor mogoča tako lahka tovarniška dela, da jih morejo brez škode za svoje zdravje opravljati tudi otroci pod devetim starostnim letom v času, ko ne obiskujejo šole. (Spričo obstoječe prakse tega časa otrokom ni primanjkovalo.) Ljubljanska škofija pa je v nasprotju z lavantinsko in krško priznala, da bi bili zaželeni ukrepi za čuvanje telesnega in duševnega zdravja v tovarnah zaposlenih otrok, zlasti takih, ki bi jih varovali nemorale in zapeljivcev, kar bi bilo mogoče doseči s strogim nadzorovanjem teh otrok. Z razumevanjem je še dodala, da bi s tem industrija gotovo ne bila oškodovana, pač pa bi ji to še koristilo.

Ne smemo prezreti, da se ordinariati niso prav nič zavzeli za šolanje v tovarnah in v rudnikih zaposlenih otrok, kar je bila po določilih Politичne šolske ustave v prvi vrsti njihova naloga. Pač pa se je za to temeljito zavzelo društvo za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti v Notranji Avstriji, ki je imelo svoja zastopstva tudi v Ljubljani ter v Celovcu in ki je znalo ceniti pomen šole za dviganje produktivnosti dela. V svojem odgovoru ljubljanskemu guberniju je seveda zastopalo stališče, naj bo zaradi koristi industrije in zaslužka revnih slojev otroško delo v tovarnah še nadalje dovoljeno, vendar tako delo, ki ni škodljivo za njihovo zdravje, razvoj in življenjsko dobo (društvo ne pove, katero tovarniško delo ustreza tem pogojem) in ne pred devetim starostnim letom. Zato bi moral vsak tovarnar sestaviti letni seznam vseh pri njem zaposlenih otrok z navedbo starosti, spola in način njihovega dela ter z župnikovim potrdilom, da so ti otroci pred vstopom v tovarno šolo obiskovali in da jo še zmeraj marljivo obiskujejo. Otrok, ki nima spričevala, da je marljivo in z dobrim uspehom obiskoval javno šolo od začetka šestega do dovršenega devetega leta, naj ne

⁷² DAS, gub. arh. fasc. 55 ad 285, 20. nov. 1840. Če smemo posplošiti v op. 67 navedeno izjavo učitelja Wurtha, da je otrok prišel v opoldanskem odmoru v šolo, če je prej pričeto delo dokončal, lahko dvomimo, ali so otroci v tako imenovanem »odmoru« res lahko ves čas počivali.

bo sprejet na delo v tovarno. Tovarne, kjer je zaposlenih več kot deset otrok, bi morale na svoje stroške vzdrževati posebnega učitelja, ki bi sprejete otroke poučeval dnevno eno uro, ob nedeljah in praznikih pa več ur. Dovoljeno pa naj bi bilo, da bi več tovarn, ki so blizu skupaj, vzdrževalo enega učitelja ali pa najelo tamkajšnjega krajevnega učitelja in ga nagradilo. Če pa ima tovarna manj kakor deset otrok, naj bi ti dobivali vsaj nedeljski pouk. Duhovščino bi bilo treba opozoriti, naj v tovarnah zaposlene otroke zlasti skrbno poučuje verouk in moralno. Ne bi smelo biti dovoljeno, da delajo otroci v tovarnah dlje kot šest ur pozimi in sedem ur poleti, tudi ne v primeru, če je njim odkazano delo zares lahko, ker bi sicer ne bilo mogoče izvesti navedenih obveznosti. Brez izjeme pa bi bilo treba prepovedati, zaključuje društvo svoje poročilo, sprejemati otroke v tovarne na delo, ki je za njihov nežen organizem po sedanjih izkušnjah škodljivo ali jih zaposlovati s kakimi drugimi in ne z najlažjimi opravki. — Priznati je treba, da se je društvo za pospeševanje industrije bolj pobrigalo za tovarniške otroke in celo bolj za njihovo versko vzgojo, kot pa so to napravila škofijska vodstva.

Iz nobenega odgovora ni čutiti zaskrbljenosti za te otroke ali težnje, da bi ugotovili, kako živijo, kako v tovarnah z njimi ravnaajo. Že prepisi o tem so bili vse prej kot humani, saj so zahtevali, da jih je treba kaznovati »s palico, ki je v vsakem pogledu primerno in ne nevarno sredstvo«. Lahko si mislimo, da stvarnost ni zaostajala za predpisom. Če pa je otrok iz tovarne zbežal, so ga morale oblasti vrniti.⁷³ V teh in še v poznejših poročilih tudi dosledno manjkajo podatki, koliko so otroci v tovarnah zaslužili. Zato je tem zanimivejša izjava graške trgovske in obrtne zbornice, ki pravi o tem, da »smatrajo starši za donosnejše, pošiljati svoje otroke beračit, kot pa jih zaposlovati s (tovarniškim) delom, s katerim navsezadnje res manj zaslužijo, kakor če bi beračili«. ⁷⁴ Če upoštevamo, da so zaslužek otrok v tovarnah tako ocenili delodajalci, ne bomo izjavi očitali, da v škodo tovarnarjev pretirava, in se ne bomo čudili, zakaj poročila o tem sicer raje molčijo.

Na temelju prejetih odgovorov je gubernij poročal dvorni pisarni. Kar se dejanskega stanja tiče, je navedel, da po zatrjevanju pristojnih oblasti ni glede otroškega dela nobenih pritožb in zato sodijo, da obstoječi predpisi o tem — iz let 1786 in 1787 ter čl. 310 Politične šolske ustave — zadoščajo, treba jih je le izvrševati. V duhu te svojevrstne logike je gubernij še dodal, da tudi on ni dobil pritožb z nobene strani in zato ne more o dejanskem stanju nič poročati. Lahko le opiše način dela, kar je storil takole: »Otroci gredo zjutraj ob določeni uri z doma na delo, delajo v tovarni do opoldne, nato gredo domov na kosilo; ob določeni uri se vrnejo v tovarno in pridejo zvečer spet ob določeni uri domov«. Ko je tako dokaj nerodno prikril delovni čas otrok, ga je končno le izdal, ko je med ukrepi za izboljšanje predlagal, da bi ga bilo treba določiti na 13 ur z enournim opoldanskim odmorom in z dvema odmoroma dopoldne in popoldne po pol

⁷³ Barth — Barthenheim, o. d., III, 169 do 171.

⁷⁴ Bericht der Grätzer Handels- und Gewerbe-Kammer 1860 do 1862, Graz 1863, 15. (Za podatek se zahvaljujem dr. J. Slokarju.)

ure.⁷⁵ V zvezi z odlokom z dne 20. novembra 1786 o higienski zaščiti otrok, ki v tovarnah prenočujejo, je gubernij opozoril, da je v tej deželi le deloma uporabljiv; potrebni pa bi bili zadevni predpisi tudi za tiste otroke, ki se vračajo z dela domov, ker je le mogoče, da so tudi ti zdravstveno ogroženi. Med ukrepi za izboljšanje je gubernij še predlagal: noben otrok naj bi ne smel biti sprejet na delo pred dovršenim sedmim letom; dovršeno 14. leto pa naj bi bilo zgornja meja, do katere še veljajo določbe o otroškem delu. Vsak tovarnar, ki bi hotel zaposliti otroke, naj bi zaprosil za dovoljenje okrožni urad in navedel dnevno število delovnih ur ter vrsto dela; otroški zdravnik pa bi nato presodil, ali je to delovno mesto za otroke primerno in od katere starosti dalje. Tovarnar, ki bi se ne ravnal po tem, naj plača za kazen 50 do 200 gld. Vsak otrok, ki se hoče zaposliti v tovarni, naj bi se izkazal z brezplačno izstavljenim zdravniškim spričevalom glede telesne usposobljenosti, sicer plača tovarnar kazen od dveh do 50 gld. Osebe okrožnega urada naj bi pri svojih letnih obhodi vse to kontroliralo. Kar pa se tiče v železarnah, pri izdelovanju žebeljev in v rudnikih zaposlenih otrok, pa naj bi po mnenju gubernija zanje te določbe ne veljale, ker spadajo bolj v kategorijo vajencev, katerih položaj urejajo rudarski in posebni politični predpisi.⁷⁶ Otroci, ki delajo v žebeljarnah, pa tako le pomagajo svojim staršem in je torej treba upoštevati edinole določbe o vzgoji otrok. Isto velja za otroke, ki so zaposleni v rudnikih in ne spadajo v kategorijo vajencev, ker so tam le začasno in jih po svoji presoji zaposlujejo njihovi starši.⁷⁷

Navedene poizvedbe so med drugim tudi pokazale, da oblasti, ki bi bile dolžne skrbeti za zaščito in za šolanje zaposlenih otrok, te svoje naloge niso opravljale, saj jim niti dejansko stanje ni bilo znano in so morale nekaj desetletij po izdaji sem spadajočih predpisov zaradi poziva od zgoraj šele poizvedovati, ali jih neposredno prizadeti izpolnjujejo. To je pri- znala tudi študijska dvorna komisija, češ da so določbe o ponavljalnem pouku »popolnoma zanemarjene« in je zato z odlokom 22. maja 1841 zahtevala od deželskih oblasti poročila, kako doseči, da bodo kakor obrtniški in trgovski vajenci, tako tudi v tovarnah zaposleni otroci od 12. do 15. leta dobivali predpisani ponavljalni pouk. Odgovori, ki jih je ilirski gubernij zbral od okrožnih uradov v Ljubljani, Postojni, Novem mestu, Celovcu in v Beljaku ter od ljubljanskega in krškega škofijskega konzistorija, kažejo, da je bilo obiskovanje nedeljskega ponavljalnega pouka večinoma res le na papirju, in sicer iz naslednjih vzrokov:

⁷⁵ Dejanski delovni čas, ki ga na temelju tega predloga lahko domnevamo, soglaša s podatki iz drugih avstrijskih dežel, po katerih so delali otroci navadno 14 ur. (Slokar, o. d., 123.) Lahko si izračunamo, ob kateri uri so morali zjutraj vstati in kdaj so prišli zvečer v posteljo, če so hodili od tovarne do doma povprečno pol ure.

⁷⁶ O teh predpisih gl. str. 128 in dalje.

⁷⁷ DAS, gub. arh. fasc. 31 ad 48, 14. maja 1840. K navedenemu stališču gubernija je deželni zdravnik in gubernijski svetnik dr. J. Sporer vendarle pripomnil, da bi po njegovem mnenju v rudnikih in pri predelovanju kovin (živega srebra, svinca), sploh ne smeli zaposlovati otrok in tudi ne doraščajoče mladine.

1. Lastniki podjetij se za omenjene določbe sploh niso zmenili.⁷⁸
2. V nekaterih tovarnah, kot n. pr. v ljubljanski cukrarni, ali v predilnici v Ajdovščini, so morali delati otroci včasih tudi ob nedeljah in praznikih. Obiskovanje nedeljskega, kakor tudi rednega pouka je bilo močno ovirano še zaradi nočnega dela otrok, ki so čez dan počivali.^{78a}
3. Določba, da je za priznanje izučenosti potrebno spričevalo o opravljenem ponavljalnem pouku, v tovarnah zaposlenih otrok in njihovih staršev ni spodbujala, ker s tem delom niso dobivali kvalifikacije za opravljanje obrti.
4. Mnogi v tovarnah zaposleni otroci so bili nepismeni in niso mogli obiskovati ponavljalnega pouka, ki je že zahteval nekaj predizobrazbe.⁷⁹
5. Ni bilo rednih osnovnih šol v vseh krajih, kjer so bile tovarne in tam ni bilo mogoče organizirati ponavljalnega pouka, ker ni bilo zanj usposobljenih otrok.
6. Vodstva tovarn niso nikomur prijavljala na delo sprejetih otrok in niti politične niti cerkvene oblasti niso vedele, koliko otrok je v kaki tovarni zaposlenih in torej tudi niso mogle preverjati njihovega šolanja.

Iz navedenih vzrokov, ki niti niso izčrpni, je razvidna popolna nemoč oblasti, uveljaviti že zdavnaj izdane določbe o nadaljevalnem šolanju v tovarnah zaposlenih otrok. Po odgovorih sodeč, so obiskovali ponavljalni pouk le redki izmed dečkov, ki so bili zaposleni v Molinejevi predilnici v Ljubljani (ne pa tudi tu zaposlene deklice) in pa otroci, ki so delali v pralnici rude v Idriji. Da bi se to popravilo, so vprašani predlagali razne ukrepe, zlasti take, ki bi omogočali evidenco v tovarnah zaposlenih otrok. Duhovščina naj bi vsako leto ugotovila število obveznikov ponavljalnega pouka, tovarnarji pa naj bi prijavili ob sprejemu na delo vse pod 15 let stare otroke; če bi to opustili, naj bi plačali kazen. Krajevni šolski nadzornik bi moral nadzorovati šolski obisk teh otrok in zamude prijavljati. Če bi se izkazalo, da je izostanke zakrivil delodajalec, naj bi bil kaznovan.

Ob primerjanju teh predlogov s prej navedenimi vzroki izostajanja od ponavljalnega pouka lahko ugotovimo, da večine teh vzrokov ne odpravljajo. Najboljši je bil predlog okrožnega urada v Novem mestu: prepovedati bi bilo treba zaposlovanje otrok v tovarnah, ki niso obiskovali osnovne šole. S tem je izpovedal osnovno resnico, da ni mogoče izvajati določb o ponavljalnem pouku, dokler ni poskrbljeno za elementarno šolanje otrok. Glavna slabost vsega prikazanega razpravljanja je bila prav v tem, da tega ni upoštevalo in se je izognilo vprašanju, kako so opravili šolsko obveznost v tovarnah zaposleni otroci, ki še niso dopolnili 12 let. Za te bi namreč morali tovarnarji ustanoviti in vzdrževati večerno tovarniško šolo. Vztrajati na tem pa se je — kot kaže — oblastem zdelo prehudo poseganje v

⁷⁸ To so si brez skrbi lahko dovolili, čeprav so bile za kršilce obveznosti ponavljalnega pouka predvidene denarne in zaporne kazni, ki pa bi jih morali utrpeti starši oz. varuhi, ne pa delodajalci (gl. Politično šolsko ustavo, čl. 311).

^{78a} SSM, fasc. 105, šolske listine iz Vipave, 25. septembra 1842.

⁷⁹ Kar se tega zadržka tiče, bi ti otroci sicer mogli zahajati v slovenske začetne šole, ki so bile na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in na Primorskem namenjene otrokom tudi v tej starosti, vendar tega od njih noben odlok ni zahteval in nihče od vprašanih tega tudi ni predlagal.

»interese industrije«. V tem smislu je ljubljanski škofijski konsistorij tudi predlagal, da je mogoče ustanovitev večerne šole na stroške tovarnarjev »za zdaj še odložiti« in gubernij mu je seveda pritrdil, češ da je »ustanavljanje posebne šole na stroške tovarniških vodstev za otroke, ki so v tovarnah zaposleni, še neizvedljivo«. Glede ponavljalnega pouka pa je študijski dvorni komisiji odgovoril (odgovor je koncipiral gub. svetnik Stelzich), da niso potrebni nobeni novi predpisi; lokalne oblasti naj bi le natančno izvajale že obstoječe. S tem je študijska dvorna komisija tudi soglašala in le dodala, da je treba določbe o obiskovanju ponavljalnega pouka vsem prizadetim s poudarkom zabičati. Tako se je tudi ta akcija stekla v pesek.⁸⁰

Njene sledove je mogoče ugotoviti edino v zakonskem osnutku za zaščito v tovarnah zaposlenih otrok, ki je bil izdelan v dvorni pisarni 1842. leta. Rezultati zgoraj prikazanih poizvedovanj iz let 1839 in 1840 so bili namreč tako kričeči, zlasti iz industrijsko razvitejših avstrijskih pokrajin, da jih že zaradi pritiska javnega mnenja ni bilo mogoče molče preiti.⁸¹ Osnutek je določal: Otroke obojega spola naj bi bilo praviloma dovoljeno sprejemati na redno delo v tovarne, ko so dovršili 12. leto. Izjeme od tega pravila bi bile dovoljene, če so dovršili otroci vsaj deveto leto, če so pred sprejemom vsaj tri leta obiskovali šolo, če je njihovo zaposlitev odobrila krajevna oblast, ko se je prepričala, da sta oba prejšnja pogoja izpolnjena, in če je poskrbljeno, da bodo ti otroci, dokler so v šolski starosti, še dobivali verski in šolski pouk. Način, kako to doseči, naj v vsakem konkretnem primeru določi politična oblast sporazumno z duhovnikom ter šolskim nadzorstvom, in sicer tako, da bo čim bolj zagotovljena verska in umska vzgoja otrok, ne da bi s tem bilo brez potrebe moteno ali preprečeno njihovo zaposlovanje v tovarni. Iz zdravstvenih razlogov naj bi bil maksimalni delovni čas za otroke od 9. do 12. leta deset ur, od 12. do 16. leta pa dvanajst ur, obakrat vsaj z enournim odmorom. Nočno delo, to je od devetih zvečer do petih zjutraj, naj bi bilo pred dovršenim 16. letom popolnoma prepovedano. Tovararji morajo sestaviti sezname o zaposleni mladini obojega spola pod 16. letom ter jih na zahtevo predložiti krajevnim oblastem in duhovščini, ki se morata skupno z distriktnimi šolskimi nadzorniki (t. j. dekanji; op. p.) z obiski v tovarnah prepričati o izpolnjevanju teh predlogov. Kršilci naj bi plačali za kazni 2 do 100 gld, pri ponovnih prestopkih pa jim je treba odvzeti dovoljenje za zaposlovanje otrok pod 12. letom.⁸²

Ta osnutek, ki mu ni mogoče očitati pomanjkanje razumevanja za interese industrije, čeprav bi položaj otrok, če bi ga uresničili, bistveno izboljšal, sta dobila v presojo spodnjeavstrijsko obrtno društvo in društvo za pospeševanje obrti na Češkem, ki sta ga seveda gladko odklonila kot industriji sovražnega. Proti v tem osnutku predvideni minimalni starosti

⁸⁰ ŠAL, fasc. I, 1, 2 (Generalien), 25. junija in 14. avgusta 1841; DAS, gub. arh. fasc. 55 ad 147, 22. maja, 24. septembra in 25. oktobra 1841; fasc. 55 ad 119, 4. marca 1843; fasc. 55 ad 134, 7. julija 1843; Slovenski šolski muzej, Prot. über Schulverordnungen, inv. št. 8/134, 12. aprila 1843.

⁸¹ Mises, o. d., 251, 253 sl.

⁸² Barth-Barthenheim, o. d. 167—168.

in maksimalnemu delovnemu času otrok se je 1846. leta izrekla tudi od dvorne pisarne imenovana komisija strokovnjakov (zdravnikov, tehnikov in šolnikov).⁸³ Vsekakor lepi »strokovnjaki«! Nadaljnje razpravljanje o tem je prekinilo 1848. leto.⁸⁴

V

Doslej obravnavani odloki in poizvedbe so se nanašale predvsem na otroško delo v tovarnah, ne pa tudi na delo v rudnikih. Šele v začetku 1847. leta je višji rudarski urad v Celovcu na poziv od zgoraj naprosil lavantinski ordinariat, naj zahteva od podrejenih župnih uradov v rudarskih krajih, ki spadajo v področje tega rudarskega urada, podatke o zaposlovanju otrok in mladine v rudnikih. Zlasti naj bi odgovorili na vprašanja, koliko so zaposleni otroci stari, koliko ur delajo podnevi in ponoči ter s kolikšnimi vmesnimi odmori, kakšno delo opravljajo, kakšne zakonske omejitve glede tega že obstajajo in kako se izvajajo, kako je poskrbljeno za versko vzgojo in za šolanje teh otrok in končno, ali je iz dosedanjih izkušenj mogoče ugotoviti, da je zaposlovanje otrok v rudnikih škodljivo za njihovo telesno in moralno zdravje. (Zanimivo, da manjka vprašanje, kako so otroci za svoje delo plačani.)

Župni urad v Črni je poročal, da delajo pri tamkajšnji topilniški združbi za svinec otroci od sedmega leta dalje podnevi dvanajst ur, ponoči pa samo osem ur. Dnevni posad, ki se prične ob štirih zjutraj, ima odmor od 10. do 12. ure opoldne in nadaljuje nato z delom do šestih zvečer. Sedem do štirinajst let stari otroci prebirajo rudo in opravljajo še druga pripravljalna dela pred topljenjem rude; 14 do 19 letni pa potiskajo jamske vozičke. Približno z 19. letom postanejo učni kopači in nato samostojni kopači, kar se pač vse ravna po njihovi sposobnosti ter delavnosti in po presoji njihovih predstojnikov. Zaposleni otroci ne obiskujejo šole, ker je preveč oddaljena. Pač pa se nekateri naučijo branja od onih, ki to že znajo, v vmesnem odmoru med delom, ali, pa ob nedeljah in praznikih.

Pri železarski združbi v Črni pa so otroci navadno zaposleni v starosti od 15 do 18 let, v pripadajoči žebeljarni in žičarni pa tudi od približno 13. leta dalje. Nekateri obrati imajo neprekinjeno delo (4 ure dela in 4 ure počitka), v žebeljarni in žičarni pa delajo od 12. ure opolnoči do 7. ure zjutraj in po enournem odmoru do enajstih dopoldne, nato pa po dveurnem odmoru do šestih zvečer. Ker je šola od delovnega mesta otrok oddaljena

⁸³ Mises, o. d., 252, 263.

⁸⁴ Za zaščito doma zaposlenih otrok pa ne le ni bilo nobenih določb, temveč o njih tudi nihče ni razpravljalo. Kako zelo bi bilo potrebno, jih izdati in uveljavljati, kažejo nekateri podatki o domačem delu otrok iz srede 19. stoletja. Tako se je n. pr. ukvarjalo 1944. leta v okolici Kranja s sitarstvom 176 družin s 1137 člani in pri statvah so bili večinoma zaposleni dečki in deklice med šestim in dvanajstim letom, torej ravno v šolski starosti. Poročilo še pravi, da se starši in otroci preživljajo izključno s tem delom »in so zaradi slabotnega zdravja, ki ga povzroča stalno sedenje, za kakršno koli drugo delo tudi nesposobni« (Bericht über sämmtl. Erzeugnisse... f. d. dritte zu Laibach im J. 1844 veranstaltete Industrie-Ausstellung, Grätz 1845, 90). Podobno navaja poročilo iz Kroke, da navajajo tu starši otroke na delo v žebeljarnah že v osmem letu starosti, »kar ovira telesni razvoj te mladine in povzroča njeno pohabljenje« (Bericht der Handels und Gewerkekammer f. d. Kronland Krain, Laibach 1853, 58).

samo četrť ure, jo nekateri obiskujejo, vendar zelo površno, pa ne zaradi odpora do šole, temveč zaradi pomanjkanja potrebne obleke.

Ali obstajajo zakonske omejitve o uporabljanju otroškega dela in kakšne, je merodajnim forumom pač dovolj znano. Zaželeno in celo potrebno bi bilo, da bi se z njimi seznanila duhovščina v krajih, kjer so rudniki. Kar se tiče moralnega zdravja zaposlenih otrok, je hvalevredno, da trikrat dnevno naglas molijo, da so moške in ženske osebe, kadar skupaj delajo, pod nadzorstvom in da so njihova ležišča ločena. Da spričo prizadevanja, čim več proizvajati, otrokom ne prizanašajo in da zaradi prezgodnjih naporov zaostajajo v telesnem razvoju, je mogoče opaziti na vsakem koraku. To toliko bolj, ker dobičajo kljub brezvestno pretirani zahtevnosti delodajalcev le neznatno mezdo za nabavo živil, tako da marsikdo komaj zasluži za bedno preživljanje. Nekateri nimajo niti obleke, da bi mogli v cerkev, drugi pa se pri belem dnevu napijajo. Opaziti je mogoče mnoge, na duhu in na telesu propadle, pohabljenе postave, prave okostnjake, ki tavajo okrog ter izzivajo v vinjenem stanju razne prepire in pretepe. Takšno je dejansko stanje pri tukajšnji zasebni rudarski dejavnosti zaposlenih mlajših delavcev in otrok.

Dokaj optimistično je poročal župnik v Meži o 16 do 17 letnih mladostnikih, zaposlenih pri tamkajšnji železarski združbi grofa Thurna, češ da delajo le podnevi po šest ur kot pomočniki, ali pa podajajo vodo, dokler se strokovno ne usposobijo in telesno ne razvijejo. Za njihovo versko vzgojo in šolanje je dobro preskrbljeno, ker jih župnik sam privatno poučuje ob delavnikih in marljivo prihajajo v šolo; nedeljski ponavljalni pouk pa z njimi vred radi obiskujejo tudi odrasli, tako da po župnikovem mnenju moralni razvoj teh mladih delavcev ni v nevarnosti, zlasti ker so tu zaposleni samo moški in tudi njihovo telesno zdravje ni ogroženo. O kakih zakonskih omejitvah glede zaposlovanja otrok in mladine v rudnikih pa župniku ni nič znanega.

Po poročilu župnega urada Marija ob jezeru s sedežem v farni vasi pri Prevaljah so delali otroci pri tamkajšnji fužinarski združbi v rudniku od 12. leta navzgor po 12 ur podnevi ali ponoči, pri zunanjih obratih pa že od 8. starostnega leta dalje tudi po 12 ur, vendar samo podnevi, obakrat z enournim odmorom. V rudniku so brez razlike starosti čistili oglje ter vlekli prazne jamske vozičke po poševnini 180; v zunanjih obratih pa so tolkli kremen s težkimi kladivi in opravljali še druga pripravljalna dela. Otroci so brez verske vzgoje, ki bi jim bila zelo potrebna, kajti tu se zbirajo ljudje z vseh štirih strani, prej nemoralni kot moralni in živijo povsem svobodno brez vsakih omejitev in tudi k maši ne hodijo, ker delajo ob nedeljah in praznikih kot ob delavnikih. Pouk pa dobivajo zaposleni otroci v šoli pri fari natanko po predpisih (po 12 urnem delovnem času?). Ni pa mogoče zanikati — zaključuje župnik svoje poročilo, da je tukajšnje zaposlovanje otrok škodljivo za njihov telesni razvoj, ker že zelo mlade ljudi silijo k težkemu delu, in za njihov moralni razvoj, ker niso deležni verske vzgoje (kako to, saj so vendar »natanko po predpisih« obiskovali šolo, ki nikoli ni bila brez verouka? Tu se je župniku nekaj zareklo.)

Po izjavi dekanata v Velikovcu ni bilo v njegovem območju otroškega dela, pač pa je dekanat v Dobrli vasi zbral poročila o njem iz krajev Reberca, Galicija in Apače.

Na podlagi poizvedb in lastnih opažanj je poročal župnik V. Bergmann iz Kaple, da sprejemajo tamkajšnje rudarske združbe otroke na delo po dovršenem enajstem, največkrat pa šele po dvanajstem letu, razen če se usmilijo kakega revnega rudarja z družino in v tem primeru otroka prej zaposlijo. Delovni čas je za otroke skoraj prav tak kot za odrasle delavce, in sicer dela dnevni posad od petih zjutraj do desetih in od opoldne do šestih zvečer, vendar tako, da delajo pred nedeljo in praznikom le do desetih dopoldne, po nedelji in prazniku pa šele od opoldne dalje. V nočnem posadu pa delajo od šestih zvečer do petih zjutraj brez prekinitve. Dnevne in nočne posade izmenjujejo delavci med seboj. Krepkejši dečki izvažajo rudo z jamskimi vozički, kar jih pač ne obremenjuje preveč, ko se na to navadijo. Razen tega otroci še razbijajo rudo in jo prebirajo, pri čemer se jim ni treba pretegniti. Nasploh velja, da opravljajo otroci samo tako delo, ki je njihovim močem primerno. Kakih zakonskih omejitev pa ni. Ob delavnikih šole ne morejo obiskovati, sicer pa so tako že povečini izven šolske starosti; žeteti pa bi bilo, da bi obiskovali nedeljsko šolo. Kar pa se verske vzgoje tiče, je tu lepa navada, da se rudarji pred vhomom v jamo zberejo k molitvi, čeprav se sicer za verske dolžnosti ne brigajo, pač zato, ker jih lastniki in predstojniki k temu ne navajajo. Da bi delo otrokom škodilo, župnik ni opazil; slabo pa je, da pijejo žganje, kar jim je najbrž dovoljeno, ker pazniki z njim kupčujejo.

Pri tukajšnji jeklarski združbi grofa Christallnigga je zaposleno le malo otrok in to dečkov od 14. leta dalje, ki pa jih ne sprejema na delo združba, pač pa kovaški mojstri. Njihov delovni čas se ravna bolj po načinu dela in je zato neenakomeren. Otroci se lahko sicer večkrat na dan podajo k počitku, vendar redkokdaj za eno uro, če jim mojster ali ostali delavci ne prizanašajo. Zaposleni so s podajanjem vode in s prinašanjem oglja za vlečenje jekla, s čiščenjem jekla in z drugimi opravki, ki so primerni za njihove moči. Kakih zakonskih omejitev ni, ker so ti otroci popolnoma odvisni od kovaških mojstrov, ki jih uporabljajo — kakor je to pri vajencih v navadi — za najrazličnejša, tudi za domača dela. Šole ne obiskujejo nobene; njihovemu telesnemu razvoju pa bi utegnilo škoditi pomanjkanje spanja, na kar se morajo navaditi, če hočejo biti marljivi. Na koncu še župnik izraža ponižno željo, da bi višje oblasti izdale predpise, ki bi preprečevali, da bi otrok ne zaposlovali prezgodaj in s prenapornimi opravili, kar ima za posledico, da zanemarjajo šolsko obveznost. Razen tega naj bi še predstojniki navajali otroke k izpolnjevanju verskih dolžnosti, ker so pač samo verni ljudje dobri delavci in zvesti državljani.

Župnemu uradu v Reberci so zelo na kratko poročali lastniki svinčenih rudnikov, brata Komposch in grof Egger, da sprejemajo na delo otroke od 14. leta dalje, ki delajo podnevi od petih do desetih in od opoldne do šestih zvečer, ponoči pa od šestih zvečer do petih zjutraj. Štirinajstletni otroci in tudi starejši delajo — če so telesno šibkejši — pri pranju rude in še to le poleti in v dnevni posadi pod nadzorstvom predelavcev in staršev. Pred začetkom dela vsakokrat skupno molijo, ob nedeljah in praznikih pa gredo k maši in v nedeljsko šolo. Glede telesnega in moralnega zdravja otrok nišmo opazili nobenih kvarnih posledic.

Župni urad sv. Jakoba v Galiciji je ugotovil, da sprejemajo v rudnike na njegovem področju dečke in deklice v starosti od 14 do 20 let, ki delajo

od štirih zjutraj do šestih zvečer z dveurnim odmorom za kosilo. V soboto opoldne prenehajo in, začno spet v ponedeljek opoldne. Njihovo delo je predvsem v tem, da rudo prebirajo, razbirajo in izpirajo, pozneje pa dečki napredujejo za rudarje in kopače. Sprejemanje teh delavcev je vezano na politične zakone: okrajne oblasti jim izstavijo dovoljenje za zaposlitev, če kdo za to zaprosi. Poskrbljeno je za verouk in za mašo ob nedeljah in praznikih; kjer pa je šola, obiskuje mladina tudi ponavljalni pouk. Krajevna duhovščina to nadzoruje in strogo navaja mladino k izpolnjevanju verskih vaj. Iz dosedanjih izkušenj sledi, da je zaposlovanje mladine v rudnikih lahko škodljivo za njeno telesno in moralno zdravje, ker mora vsak teden prehoditi v vseh letnih časih in v še tako slabem vremenu pet do šest ur dolgo pot po strmih in nevarnih gorskih stezah tja in nazaj ob določenem času brez vsakega odlašanja, v rudnikih pa jo čaka nevarno kopaško in razstreljevalno delo. Ker je mladina moškega in ženskega spola na tesno stisnjena v stanovanjskih hišah, bi lahko zašla v zablode,⁸⁵ če bi lastniki ne bili zanjo tako blago zavzeti in s skrbnim nadzorstvom ne pazili na njeno telesno in moralno stanje.

Poročilo iz Galicije je dopolnil še župni urad v Apačah za tamkajšnje kovačije, kjer je bila 16 do 20-letna mladina zaposlena po 16 ur, s tremi prekinitvami po eno uro, s podajanjem vode, prenašanjem oglja in s kurjenjem. Kurat Seitz, ki je to poročal, je še dodal, da je to delo za zdravje škodljivo le toliko, kolikor se včasih zgodi kakšna nesreča in koga pohabi.

Na temelju zbranih poročil je lavantinski ordinariat sporočil višjemu rudarskemu uradu v Celovcu, da je umska in moralna vzgoja zaposlene mladine pač dokaj zanemarjena, saj nima nobena združba svoje šole, od farnih šol pa so večinoma preveč oddaljene. Priznati je tudi treba, da so hudi napori, ki jih mora prestajati šele razvijajoča se mladina n. pr. v Prevaljah in v Črni, tudi glede na njen telesni razvoj v mnogih pogledih škodljivi. Vendar pa ni ordinariat s škofom Slomškom na čelu kljub tej ugotovitvi proti fizičnemu izkoriščanju otrok ničesar predlagal. Svetoval je le, da bi bilo mogoče veliki potrebi po šolanju otrok zadostiti, če bi lastniki podjetij kaj žrtvovali za namestitev učitelja, ki bi mogel v svojem prostem času opravljati za podjetje še druga dela. Pač pa je izrazil željo, da je treba prižadetim strogo zabičati izpolnjevanje obstoječih določb o obiskovanju svetle maše ter tako podpreti zadevne opomine duhovščine.⁸⁶

Iz navedenega gradiva sledi, da je bil položaj otrok v rudnikih še slabši kot v tovarnah zaradi težjih delovnih pogojev, napornejšega in pogostejšega nočnega dela in zaradi večje nevarnosti telesnih poškodb. Kakih določb za zaščito v rudnikih zaposlenih otrok pa nihče izmed poročevalcev ni konkretno navedel. Da si o teh določbah ni treba nič utvarjati — ne glede na to, da bi po analogiji z onimi za tovarne sodeč ostale le na papirju, lahko sklepamo iz splošnega avstrijskega rudarskega zakona

⁸⁵ To je pač razumeti tako, da so delavci med tednom spali na skupnem ležišču, čez nedeljo pa so odhajali domov, ker so imeli prosto od sobote opoldne do ponedeljka opoldne. Verjetno so si tudi živila prinašali z doma za prehranjevanje med tednom.

⁸⁶ SAM, Apihov sveženj, 20. januarja 1847. (J. Apih si je svojčas v Celovcu izposodil precejšen sveženj aktov, večinoma o šolskih zadevah, ki jih je odbral iz raznih fasciklov.)

iz leta 1854, ki je v členu 200 samo okvirno zahteval, da je treba v delovni red vsakega rudnika vključiti tudi krajevno različne določbe o otroškem delu glede na njihove telesne moči in z upoštevanjem njihove šolske obveznosti, ni pa navedel niti minimalne starosti za sprejemanje otrok na delo, niti njihovega maksimalnega delovnega časa.

V tem je puščal zakon lastnikom proste roke, ker je — kakor so to utemeljevali njegovi komentatorji in zagovorniki — zaradi različnih delovnih pogojev v posameznih rudnikih to nemogoče enkrat za vselej določiti.⁸⁷ S tem so povedali, da je njihov smoter in smoter zakona, zaščititi interese rudniških lastnikov, ki so torej lahko sami določili, do kolike mere bodo izkoriščali otroško delovno silo, ne pa interese otrok, kajti prežgodnje in pretirano zaposlovanje otrok je zanje v vsakem primeru škodljivo, ne glede na kakršne koli krajevné posebnosti in delovne pogoje. Značilno je za tedanji odnos nekaterih juristov do otrok in do otroškega dela, kako je tako stališče zakona zagovarjal eden njegovih avtorjev in profesor za rudarsko pravo na dunajski univerzi, češ da ni nevarnosti, da bi v rudnikih otroke izkoriščali in zato tudi ni bilo potrebno v zakonu tega vnaprej preprečevati. »Nasprotno — smotrno in ne prekomerno zaposlovanje otrok je za vzgojo sposobnega rudarskega naraščaja in spričo — čeprav neznatnega — zaslužka, ki za navadno z otroki precej obdarjene delavske družine ni brez pomena, morda manj škodljivo, kakor če bi z izjemo nekaj ur šolskega pouka do 12. ali do 14. leta v znamenju humanosti postopali...«⁸⁸ So bile pa prejšnje; starejše naredbe za delo v rudnikih že boljše, ki so mnogokrat vključevale vsaj določbo, da dečki pod 12. letom ne smejo delati v jami.⁸⁹ Sicer pa se lastniki, kakor kaže poročilo iz Kaple — tudi po tem niso povsod ravnali. Edina »naravna« meja izkoriščanja otrok v rudnikih je bila njihova fizična vzdržljivost, preko katere se kapitalistom ni več splačalo otrok prenapenjati, ker bi s tem prežgodaj izgubili poceni delovno silo.

VI

Leto 1848 ni prineslo v tovarnah in v rudnikih zaposlenim otrokom nobenega izboljšanja. Priložnost za to pa je bila. »Osnutek temeljnih načel javnega šolstva v Avstriji«, ki naj bi dajal okvirne smernice za novo organizacijo vseh šol, je v uvodu naglasil, da je dolžnost države, »omogočiti izobraževanje vsakomur, tudi najrevnejšim«, dolžnost staršev pa poskrbeti, da bodo dobili otroci »vsaj toliko pouka, kolikor ga bodo v bodoče posredovale javne osnovne šole«; to pa je bilo več kot pred letom 1848. Opirajoč se na to načelo, bi mogla deželna in škofijska šolska vodstva zahtevati redno šolanje vseh otrok, »tudi najrevnejših«, kar bi imelo za posledico prepoved zaposlovanja otrok v šolski starosti. Do tega pa ni prišlo. Škofijska šolska vodstva na Slovenskem so se zanimala v tem času predvsem za vlogo cerkve pri reformiranem šolstvu in pa še za uveljavljanje slovenščine v šolah, nikakor pa ne za razmere, v kakršnih so živeli

⁸⁷ G. Gränzenstein, *Dass allgem. österr. Berggesetz v. 23. Mai 1854*, Wien 1855, 306.

⁸⁸ O. Hingenau, *Handbuch der Bergrechtskunde*, Wien 1855, 440.

⁸⁹ G. Gränzenstein, o. d., 341

učenci in še manj za socialni položaj tistih šoloobveznih otrok, ki zaradi zaposlovanja sploh niso mogli v šolo. Šolski nadzornik ljubljanske škofije Novak je med pripombami k omenjenemu osnutku sicer omenil, naj bi »staršem ne bilo prepuščeno, iz sebičnih razlogov odtegovati otroke šoli, n. pr. zaradi paše itd.« Ta »in tako dalje« bi se mogel nanašati še na kako drugo zaposlitev otrok. To pa je tudi bilo vse in še to je škof Wolf pri končni formulaciji pripomb črtal.⁹⁰

Več pobude so pokazala v tem pogledu učiteljska zborovanja (zanimivo, da je učitelje k temu navajal And. Einšpiler), ki so zahtevala, naj ne bo dano staršem na voljo ali pošiljajo svoje otroke v šolo ali ne, in če jih ne pošiljajo, je treba ugotoviti vzroke tega.⁹¹ Na učiteljskem zborovanju v Vipavi 15. junija 1849 pa so navzoči sprejeli pogumen predlog za prepoved otroškega dela v tovarnah. V zapisku je o tem navedeno: »V Šturji je predijska fabrika šoli zlo na poti, ker vanjo ravno take otroke jemlje, ki so za v šolo hoditi. Gospod kurat (to je bil Jakob Košir, župnik v Šturjah; op. p.) želijo, da bi se prepovedalo nepodučenih otrok v take službe jemati in dajati, ker se jim potlej ne v delavnik in skoraj tudi v praznik več blizo ne more priti, da bi se kaj podučili.« Zapisnik so podpisali: dekan in distriktni šolski nadzornik v Vipavi J. Grabrijan, župnik v Šturjah Jakob Košir, kateheta M. Koder in J. Stopar ter učitelj J. Stritar, M. Komel, J. Vertol, P. Pfeifer in J. Stancar. Podpisnikom moramo priznati, da so bili v letih 1848 in 1849 med redkimi, ki so v Avstriji dosledno pojmovali šolsko obveznost in javno povedali, da je otroško delo z njo nezdružljivo.⁹² Sem bi mogli prišteti tudi nepodpisanega dopisnika »Novic«, ki je v članku »Ni prav ne, de otroci živino pasejo« (8. in 15. marca 1848) zahteval, »de bi deželna gosposka prepovedala pašo vsim otrokam«, da bi mogli redno obiskovati šolo. Priznanje zasluži tudi dr. Ladinig, gubernijski svetnik in referent deželne šolske oblasti za Kranjsko, ki je komentiral zapisnike učiteljskih zborovanj v ljubljanski škofiji za drugo polletje 1849. leta in k njim med drugim pripomnil, da »bi se obiskovanje šol zelo izboljšalo, če bi ukinili šolnino in prepovedali sprejemati otroke v šolski starosti na delo pri obrtnikih in v tovarnah; zato z gotovostjo pričakujemo te ukrepe pri predvideni organizaciji osnovnega šolstva.«⁹³ Teh ukrepov pa ni bilo. Minister Thun je na kratko in gladko zavrnil vipavski predlog, češ da je sprejemanje šoloobveznih otrok na delo v tovarne že urejeno s členi 76,

⁹⁰ ŠAL, fasc. I, 1, 3, 23. avgusta 1848.

⁹¹ Slovenija 1849, št. 42, str. 165 in št. 91, str. 362.

⁹² ŠAL, fasc. I, 1, 3; 15. junija 1849. Omenjeni J. Košir, župnik v Šturjah, pa je 5. oktobra 1849 svoj prvotni predlog močno omilil. Sedaj je namreč predlagal, naj bi prepovedali samo nedeljsko delo otrok v predilnici. Ker pa zaposlovanje otrok med tednom odteguje šoli učence (v šolskem okolišu Šturje je bilo 1842. leta 190 za šolo sposobnih otrok, obiskovalo pa jih je šolo samo 42 predvsem zaradi dela v tovarni) in s tem zmanjšuje učitelju šolnino, naj bi predilnica ne prispevala k plači samo učitelju v Ajdovščini, kakor je bilo dogovorjeno z okrožnim uradom v Gorici 1847. leta, temveč naj bi poravnala škodo tudi učitelju v Šturjah. (SŠM, fasc. 105, šolske listine iz Vipave, 25. septembra 1842 in 5. oktobra 1849.) Če smemo ta primer posplošiti, bi mogli sklepati, da so tovarnarji ponekod otroke iz šole odkupili.

⁹³ DAS, gub. arh. fasc. 55 ad 70, 10. novembra 1849.

107, 108, 308, 310 in 311 Politične šolske ustave.⁹⁴ Hladnokrvno se je torej skliceval na paragrafe, ki jim je polstoletna praksa že prepričljivo dokazala popolno neučinkovitost. Iz predloga v Vipavi ter iz Ladinigove izjave moremo zaključiti vsaj to, da spada tudi prepoved otroškega dela med neizpolnjene obete revolucije 1848. leta.

To se je pokazalo že leta 1851, ko je odlok ministrstva za prosveto glede predizobrazbe na delo v tovarne sprejetih otrok določil, da je treba »upoštevajoč njihova nežna leta, vztrajati vsaj na predhodnem enoletnem (podčrtal Š. V.) obiskovanju šole«.⁹⁵ Ker se je pričela šolska obveznost že s 6. letom, je to pomenilo, da je dovoljeno zaposliti otroka v tovarni že v njegovem sedmem starostnem letu. To pa je bilo slabše kot v zakonskem osnutku iz 1842. leta, ki je zahteval za sprejem na delo v tovarno vsaj dovršeno 9. leto in je torej omogočal **triletno** predhodno šolanje. Po revoluciji 1848. leta so avstrijski tovarnarji, ki so z njo pridobili, smatrali strožje določbe, ki so poizkušale omejevati otroško delo — za reakcionarne in so tudi temu primerno z otroki ravnali.⁹⁶ Nič bolje ni bilo s šolanjem otrok, ki so že bili v tovarni zaposleni. Dovolj pove o tem ministrski odlok iz 1852. leta, ki je celo zahteval, da je treba šolnino za učitelja tovarniških otrok odtegniti od njihove mezde, če lastniki niso pripravljeni, jo sami poravnati.⁹⁷ Pri starem je ostalo tudi ponavljalno šolanje vajencev po tovarnah kljub ponovno izdanim določbam, da morajo obiskovati nadaljevalno šolo vsaj do izpolnjenega 15. leta, saj so ti predpisi pritegovali k nadzorstvu nad izpolnjevanjem te zahteve člane iz obrtniškega in trgovskega stanu,⁹⁸ ki so imeli dovolj razlogov, da so se izogibali sporov z domačim tovarnarjem. Razen tega pa določbe tudi sedaj niso odpravile vzrokov, ki so preprečevali uspešno ponavljalno šolanje v tovarnah zaposlenih otrok. Na tem ni tudi nič spremenil obrtni zakon iz leta 1859, ki je v členih 82 do 87 sicer vseboval določbe o zaščiti otrok v podjetjih, ki zaposlujejo več kakor dvajset delavcev (minimalna starost za sprejem na delo deset let, sprejem med 10. do 12. letom le pogojno, maksimalni delovni čas za otroke pod 14. letom 10 ur, med 14. do 16. letom 12 ur, prepoved nočnega dela za otroke pod 14. letom), toda teh določb že zato ni nihče izvajal, ker ni bilo nobene tovarniške inspekcije in so kljub njim delali 8 do 14 letni otroci v tovarnah dnevno prav toliko časa kot odrasli delavci.⁹⁹

Ni bilo mogoče izboljševati položaja v tovarnah in rudnikih zaposlenih otrok, ne da bi ga izboljšali tudi odraslim delavcem. Le izjemoma so delali otroci na oddeljenih delovnih mestih, praviloma pa skupaj z odraslimi in jim ni bilo mogoče skrajšati delovnega časa, ne da bi ga tudi odraslim. Isto velja za higienske pogoje pri delu in za nočno delo otrok. Tudi kakršne koli druge izboljšave za otroke, n. pr. pri mezdi, bi takoj sprožile ustrezne zahteve odraslih delavcev. Položaj zaposlenih otrok in odraslih je bil medsebojno povezan. V tem je tudi glavni vzrok, zakaj so ostali brez učinka

⁹⁴ DAS, namestniški arhiv, fasc. 31 (3760) ad 17, 17. dec. 1849.

⁹⁵ Helfert, System der österr. Volksschule, Prag 1861, 243..

⁹⁶ Mises, o. d., 267.

⁹⁷ G. Strakosch-Grassmann, Gesch. d. österr. Unterrichtswesens, Wien 1905, 220.

⁹⁸ ŠAL, fasc. I, 1, 2; 3. maja 1856.

⁹⁹ S. Kraus, Kinderarbeit und gesetzl. Kinderschutz in Österreich. Wiener Staatswissenschaftlichen Studien, Bd. V, Heft 1, 1904, 33.

vsi poskusi avstrijske vlade pred 1848. letom in po njem, položaj zaposlenih otrok izboljšati. V sestavku navedena dejstva ne dopuščajo dvoma, da vladajoče družbene sile — niti pred revolucijo in še manj po njej — za to niso bile sposobne. To nalogo je moglo uspešno opravljati in na naših tleh končno tudi rešiti šele delavsko gibanje, ki je izboljševalo položaj zaposlenih otrok hkrati z borbo za ekonomsko in politično osvoboditev delavskega razreda v celoti. S tem pa prehaja problem otroškega dela v novo razdobje.

CONTRIBUTIONS AU PROBLÈME DU TRAVAIL DES ENFANTS AU DÉBUT DE L'ÉPOQUE CAPITALISTE EN SLOVÉNIE

(Résumé)

L'auteur constate que l'accumulation primitive du capital qui commence en Autriche au milieu du XVIIIe siècle, eut, en aggravant la situation matérielle de la majorité de la population slovène, des conséquences néfastes pour les enfants qui souffraient du fait de l'appauvrissement de leurs parents, mais qui ressentaient ces conséquences aussi d'une manière plus directe, par une exploitation accrue de leur propre travail.

Depuis que les réformes de l'absolutisme «éclairé» avaient ouvert la voie à un développement accéléré des forces productrices, ce qui aviva la tendance de produire vite et beaucoup, la situation des enfants, même de ceux qui travaillaient seulement chez eux, s'était aggravée. Ce fut naturellement bien pire pour les enfants que le capitalisme naissant séparait de leurs parents pour en faire des ouvriers salariés. Pour augmenter la main-d'œuvre, les autorités transformaient les orphelinats en maisons de travail et créaient des écoles de filature qui étaient, en Slovénie, les premières écoles fondées par l'Etat. Mais la cause principale du travail salarié des enfants fut naturellement l'appauvrissement des parents.

La mesure la plus importante pour la limitation du travail enfantin fut l'introduction de l'enseignement obligatoire en 1774 qui réduisit la contradiction entre le développement plus rapide des forces productrices et l'exploitation accrue, en donnant aux enfants une formation qui augmentait leur productivité, et en les préservant de l'exploitation au moins pendant la durée de l'obligation scolaire. Bien que cette création de l'école élémentaire eut été exigée en premier lieu par des circonstances économiques, l'Etat protégeait l'employeur par des mesures de compromis contre la perte de cette main-d'œuvre avantageuse. Les employeurs ne se souciaient guère des prescriptions sur l'enseignement complémentaire pour les enfants de 12 à 15 ans, et sur les écoles d'usine. Cédant à des pressions venues d'en-bas, les autorités s'occupaient en paroles de l'âge minimal des enfants embauchés, de la journée de travail maximale et de l'interdiction du travail nocturne pour les enfants, mais elles ne réussirent pas à imposer des mesures efficaces. Il n'y eut même aucune protection légale des enfants travaillant dans les mines ou, du fait des conditions de travail difficiles, du travail plus pénible, souvent nocturne, et du danger toujours présent, leur situation était pire encore. La seule limite à l'exploitation des enfants représentait leur moindre résistance physique, limite que le capitaliste ne devait pas dépasser dans son propre intérêt, car sinon il se priverait trop tôt et sa main-d'œuvre la plus économique.

La situation des enfants embauchés ne fut améliorée ni par l'année 1848, ni par la loi sur l'artisanat de 1859 dont les prescriptions sur la protection des enfants sont restées lettre morte, faute d'un organe d'inspection. La situation des enfants travaillant dans les usines et dans les mines ne pouvait être améliorée si on n'améliorait en même temps aussi celle des ouvriers adultes. Cette tâche pourtant ne pouvait être menée à bonne fin que par le mouvement ouvrier.

PROBLEMATIKA LJUBLJANSKOG JUGOSLOVENSKOG PROGRAMA 1870 KOD SRBA I HRVATA

Dr. Kosta Milutinović

I.

U jugoslovenskoj historiografiji do danas još nije dovoljno proučeno pitanje postanka i razvoja federalističke misli kod južnoslovenskih naroda u XIX. veku. Do danas se obično smatralo da su prvi federalistički ideolozi na Slovenskom Jugu: Mihailo Polit - Desančić i Svetozar Miletić u Vojvodini, Vladimir Jovanović i Svetozar Marković u Srbiji, Ljuben Karavelov među Bugarima, Vasa Pelagić među Bosancima, Pero Matanović među Crnogorcima, Štrosmajer, Rački i Imbro Ignjatijević - Tkalac kod Hrvata, Mladostlovenci u Sloveniji. Dok su narodnjaci i liberali postavljali problem Jugoslovenske federacije sa pozicija građanske demokratije, dotle su Svetozar Marković i Vasa Pelagić tretirali isti problem sa socijalističkih pozicija.

Medjutim, prvi nagoveštaji federalističke misli kod južnoslovenskih naroda mnogo su ranijeg datuma nego što se to do danas pretpostavljalo. Te prve nagoveštaje treba tražiti u spisima i prepisci istaknutog slovenačkog naučnika Jerneja Kopitara (1780—1844), cenzora jugoslovenskih knjiga, časopisa i novina u Beču, zatim od 1809 pa do smrti bibliotekara bečkog dvora i moćnog zaštitnika, saradnika i prijatelja Vuka Karadžića. Ovu problematiku postavljao je Kopitar na razne načine i u raznim prilikama, ali uvek sa krajnjom mišlju da se južnoslovenski narodi ujedine pod vrhovnom vlašću Austrije i pod skipтром Habzburgovaca.

U svojim člancima Kopitar je stavljao u prvi plan kulturnoprosvetno uzdizanje jugoslovenskih naroda, a tek u drugoj liniji njihovo povezivanje i docnije političko ujedinjavanje u okviru Austrije i pod skipтром Habzburgske dinastije. Iako veliki katolik, Kopitar nije mislio samo na Slovence i Hrvate, nego je vodio brigu i o Srbima, o čemu svedoče mnogi njegovi objavljeni članci i poverljivi izveštaji, kao i njegova prepiska. Tako, na primer, Kopitar je bio među prvim koji je pretpostavljao »da bi se dva do tri miliona Srba (Ilira), koji su postepeno iz Turske k nama emigrirali, dvostruko obradovali blagodetima austrijske vladavine, kad bi im se pružio dokaz da se s razumevanjem priznaje ono što im je najdraže, njihov sveti jezik. Treba ukloniti psihološke smetnje psihološkim sredstvima, ljubavlju za ljubav«.¹

¹ Patriotiche Phantasien eines Slaven. Vaterländische Blätter, Jahrg. III, 87. do 93. Kopitars Kleinere Schriften, herausgegeben von Fr. Miklosich, Wien, 1857, I, 70.

Kopitar konkretno predlaže za početak da se na Bečkom univerzitetu formira centralna katedra za slavistiku, kao baza iz koje će se postepeno razviti Slovenska akademija nauka: »Samo u Beču, stecištu Slovena svih jezičkih vrsta, bila bi jedna takva katedra »linguae slavicae antiquissimae communis et ecclesiasticae«, kako je Durych naziva, na svome pravom mestu i od opšte koristi. Iz ovog ustrojstva, dobro vodjena, mogla bi u istom središtu vremenom da ponikne jedna centralna Slovenska akademija, kojoj bi sve ostale izvan ovoga središta, već postojeće i one koje će se tek osnovati, bile samo filijale.«²

Drugi jedan istaknuti slavista, Josip Dobrovský, imao je o ovom predlogu sasvim drukčije mišljenje i pokušavao je da ubedi i samoga Kopitara da nije u interesu slovenskih naroda da Beč postane centar slovenske nauke; Dobrovský mu protivstavlja ove svoje razloge: »Bravo, mili Slovenine, šta više bravisimo, hteo bih vam uzviknuti, kad bi to pomagalo... Kako može u Beču uspevati jedna Slovenska Akademija to najmanje razumem ja, koji dokumentarno znam da se tu izlegao đavolski princip germanizacije... Setite se samo da mi imamo posla s Nemcima, koji neće ostati nemi...«³

Izgleda da je i sam Kopitar, i pored sveg svog austrofilstva, bar donekle uvidjao da Dobrovský ima pravo. Iako mu on to nije otvoreno priznao, ipak je — drugom jednom prilikom — postavio pitanje osnivanja »ilirskih« viših škola i naučnih ustanova u Vojvodini ovim argumentima:

»Treba li da ovi mnogobrojni narodi još dugo zavide Luteranima i Calvinima na njihovim gimnazijama i akademijama? Neka bi Nestoroviću⁴ pošlo za rukom da nadje mnogo Kovačića⁵ ne samo među sveštenicima nego i među višim klerom, u čijem se rukama nalaze in veća sredstva, pored narodnog poverenja. Tada će se brzo podići ne samo pravoslavne gimnazije i akademije, već (od prilike u Karlovcima) i jedan univerzitet (četiri miliona valjda to zaslužuju!), u kome bi bili svi profesori dotičnih narodnosti i koji bi se mogao — uz priliv ne samo domaćih već i susednih turskih i ruskih Grka, Rumuna i Slovena — dostojno takmičiti sa zapadnim univerzitetima.«⁶ Na istu misao vraća se Kopitar i docnije, u još dva maha. Tako u svom pismu od 17 juna 1813, Kopitar piše: »Ali, zar ne bi bilo moguće, od prilike kao u Vlaškoj, prilozima sveštenstva i manastira — kojima bi se za to dale akademske titule i počasti — i prilozima narodnim, osnovati školski fond

² Ibid.

³ Pisma Dobrovskega i Kopitara, Sankt-Petersburg, 1885, 134 do 404.

⁴ Uroš Nestorović, glavni inspektor svih »ilirskih« škola u Habzburškoj monarhiji toga vremena. V. pismo Kopitara od 12. III. 1810 Dobrovskom.

⁵ Sveštenik Vasilije Kovačić, u svojim propovedima, koje je Kopitar visoko cenio i s odobravanjem citirao, propagirao je misao o potrebi podizanja srednjih, stručnih i viših škola za »ilirske« narode. Tako, na primer, u jednoj propovedi, Kovačić je rekao između ostaloga: »Monarh želi da nas podigne na stupanj kulture ostalih svojih naroda, od kojih neki, kao Luterani i Calvinisti, iako su brojem daleko ispod nas, već imaju narodne škole, gimnazije i akademije, a mi nemamo još ni čestitih narodnih škola. Samo od dobrih škola možemo u svemu očekivati poboljšanje«. Kopitar je ovu misao ne samo citirao, nego joj je dao i dublje značenje.

⁶ Kopitars Kleinere Schriften, 189 do 193.

u nepokretnim imanjima, i prihodima i interesom izdržavati jedan srpski univerzitet?»⁷

Ovako postavljajući stvar, daleko od Vojvodine, živeći već godinama u Beču, nedovoljno upućen u teške uslove života naših naroda u Ugarskoj, Kopitar je gubio iz vida činjenicu da su svega tri godine ranije vojvodjanski Srbi sa velikim naporima i teškim materijalnim žrtvama jedva uspjeli da osnuju Srpsku gimnaziju u Novom Sadu, prvu srpsku gimnaziju u Ugarskoj. Za podizanje jednog srpskog univerziteta još nisu bili sazreli potrebni uslovi u tadašnjoj feudalnoj, klerikalnoj Vojvodini, pod hegemonijom konzervativne crkvene hijerarhije, predstavljene u karlovačkom mitropolitu Stefanu Stratimiroviću, tipičnom nosiocu srpsko-pravoslavnog cezaro-papizma i glavnom protivniku Dositeja i Vuka, o kojima je Kopitar imao visoko mišljenje i čiji je rad cenio.

Međutim, i pored sveg svog interesovanja za kulturno-prosvetno uzdizanje Srba i ostalih Južnih Slovena, Kopitar je istovremeno mislio i na njihovo političko ujedinjavanje u okviru Habzburške monarhije. Kao što je tačno konstatovano, Kopitar je smatrao da bi i »Kneževina Srbija mogla naći mesta u jednoj slovenskoj konfederaciji pod austrijskim žezlom« (A. Belić). Ali, on nije mislio samo na Srbiju, nego i na ostale južnoslovenske zemlje. Kopitar ovu misao nije nikada konkretno formulisao u nekom svom članku ili nekoj svojoj raspravi, nego je samo nagovestio u prepisci s prijateljima. Tako, na primer, u jednom svom pismu, datiranom u Rimu 3 decembra 1842, Kopitar piše Johanu Feslu, opatu u Gracu, da bi Austrija trebala da anektira Vlašku i Molдавiju: »Tada će nam same od sebe vremenom pasti Bugarska, Srbija i Bosna«.⁸

U srpskoj istoriografiji Kopitarev stav prema Austriji interpretiran je na razne načine. Po Skerliću, Srbima je bio »sumnjiv onaj veliki uticaj koji je Kopitar imao na Vuka, Kopitar, »slovenski Mefistofeles«, kako ga je nazivao Šafarik, za koga se znalo da je dobar austrijanac i još bolji katolik, i čija ideja austro-slavizma bila je istaći katoličko i austrijsko slovenstvo nasuprot ruskom i pravoslavnom slovenstvu.«⁹

Krupan korak dalje od Skerlića otišao je Ljubomir Stojanović, poznati biograf Vuka Karadžića, koji je u svojim nekritičkim generalizacijama i proizvoljnim uopštavanjima otišao u krajnost:

Što je Kopitar bio i austrofil i u isto doba dobar Slovenin, nije teško objasniti. On nije mogao zamisliti da će nekad Slovenci moći obrazovati samostalnu državu i biti slobodni. Uskoro po njegovu odlasku iz Ljubljane u Beč, Napoleon je stvorio Ilirsku kraljevinu sa sedištem u Ljubljani, ali se on nije time ni malo oduševljivao, niti je potrčao tamo da radi. Ni u jednom pismu Dobrovskom ne govori o tome. Na oslobođenje, uostalom, nisu mislili ni ostali slovenski narodi u Austriji ne samo onda, već tako reći do samog raspada Austrije. Svi su oni tražili do poslednjeg momenta da obezbede svoje nacionalno razvijanje »u okviru Austro-Ugarske Monarhije«.¹⁰

⁷ Nov. pisma. Istočnici dlja istorii slavjanskoj filologii II, Novyja pisma. Dobrovskago, Kopitara ..., Sankt-Petersburg, 1877, 793.

⁸ Ibid. 321.

⁹ Jovan Skerlić, Omladina i njena književnost. Beograd, 1906, 330.

¹⁰ Ljubomir Stojanović, Život i rad Vuka St. Karadžića, Beograd, 1924, 745—746.

Ovakve proizvoljne postavke nije uopšte potrebno naročito pobijati. Istorija jugoslovenskih naroda, koji su do 1918 živeli pod vlašću Habzburške monarhije, rečito svedoči da su se naši narodi kao etnički kolektivi borili protiv nacionalnog ugnjetavanja i ekonomske eksploatacije bečkih i peštanskih vlastodržaca, i da su imali za svoj krajnji cilj razbijanje tadašnjih uskih okvira Austro-Ugarske i obezbeđenje svoga daljeg nacionalnog razvoja izvan tih okvira. To važi ne samo za Srbe i Hrvate, nego i za Slovence.

II.

Posle ugušenja revolucionarnog pokreta 1848—1849 zavladao je u čitavoj Habzburškoj monarhiji okrutan apsolutistički režim, poznat pod imenom Bachovog apsolutizma. To je bio režim bezobzirne germanizacije i krutog centralizma.

Posle desetogodišnjeg Bachovog režima (1849—1859) apsolutistički poredak potpuno je dotrajao i bio je dovoljan prvi jači potres spolja, pa da se ceo režim sruši pod teretom opšteg unutrašnjeg nezadovoljstva potlačenih naroda. Taj potres pretstavljao je rat između Austrije, s jedne strane, i Francuske i Sardinije, s druge strane (1859). Rat se završio porazom Austrije i ubrzo zatim padom Bachovog režima. Nastao je provizorium Goluchowskog, Schmerlinga in Belcredia, doba lutanja i traženja, pregovaranja i sporazumevanja, koje je potrajalo godinama. Ali, taj provizorijum prekinuo je novi rat Austrije sa Italijom i Pruskom (1866). Rat se završio gubitkom Venecije i povlačenjem Austrije iz Nemačkog saveza. Posle poraza kod Sadove i samom bečkom dvoru bilo je jasno da su nužne hitne promene u već istrošenom organizmu Habzburške monarhije. Dok je mađjarska aristokracija i krupna buržoazija radila na tome da dotrajali bečki centralizam zameni austro-ugarski dualizam, dotle su politički pretstavnici slovenskih naroda, a naročito češki političari, insistirali na federalističkom preuređenju austrijske carevine. Mađjarski aristokrati bili su veštiji i okretiniji od čeških buržoaskih političara, tako da je došlo do dualizma, odnosno do poravnanja između Beča i Pešte, između austriskog industriskog i mađjarskog veleposedničkog kapitala (1867). Na osnovu poravnanja, Bukovina, Galicija, Šlezija, Češka, Moravska, Slovenija, Istra i Dalmacija potpali su pod hegemoniju Beča, a Slovačka, Erdelj i Vojvodina pod hegemoniju Pešte, dok je Hrvatska i Slavonija posebnom nagodbom takodje potčinjena Pešti (1868). Govoreći iz evropske perspektive, istaknuti engleski istoričar R. W. Seton-Watson, dugogodišnji profesor istorije podunavskih i balkanskih naroda na Londonskom univerzitetu, ovako je formulisao svoj sud o ovome državnompravnom aktu: »Oktroisanje jednog nezakonitog izbornog prava i surova izborna nasilja koja su kroz to bila omogućena, cinizam s kojim je jedan »spravljeni« sabor skoro bez debate izglasao ovakav osnovni zakon, prevara s udešenim paragrafom o pripadnosti Rijeke — sve to izazvalo je opšte nezadovoljstvo. Da nije zvanično upotrebljen pritisak, bilo bi sasvim nemoguće postići i većinu u saboru za jedno rešenje koje se smatralo izdajstvom nacionalne stvari.«¹¹

¹¹ R. W. Seton-Watson, Die südslawische Frage im Habsburger Reich, Berlin, 1913, 97.

Hrvatsko-ugarska nagodba i reakcionarni režim bana Levina Raucha u Hrvatskoj, sa nizom protivzakonitih postupaka protiv svih opozicionih elemenata u zemlji, izazvao je snažan otpor i doveo do organizovanih javnih demonstracija rodoljubive hrvatske omladine u Zagrebu protiv Raucha. Glavni organ Narodne stranke, **Pozor**, nije dalje mogao izlaziti u Zagrebu, nego se morao preseliti u Beč, gde je izlazio dok mu Rauchova vlada nije uskratila poštanski prenos i rasturanje po Hrvatskoj, o čemu je urednik **Pozora**, Josip Miškatović, obavestio pretplatnike lista saopštenjem datiranim u Beču, 13. aprila 1869. Usleg tega, Narodna stranka pokreće nov organ, **Zatočnik**, ali ni u Beču, ni u Zagrebu, nego u onom delu Siska koji se nalazio preko Kupe, na teritoriji Vojne Krajine, koja nije potpadala pod drakonski strogu cenzuru bana Raucha i gde je režim bio snošljiviji nego na teritoriji uže Hrvatske.¹²

Međutim, i pored sveg terora Rauchovog režima, opozicione snage uzimale su u narodu sve više maha i hvatale sve dublji korena u masama. Unionističkoj stranci, pod rukovodstvom bana Raucha, oko koje se okupljala uglavnom odnarodjena i mađjaroniski orijentisana feudalna aristokracija i visoka birokratija, koja nije imala nikakva kontakta s narodom, suprotstavljale su se dve opozicione stranke, Narodna stranka, pod rukovodstvom djakovačkog biskupa Štrosmajera i istoričara Franje Račkoga, i Hrvatska stranka prava, pod rukovodstvom dvojice mladih advokata, političara i publicista Ante Starčevića i Eugena Kvaternika, koje su imale korena u narodu, jer su predstavljale ne samo hrvatsku buržoaziju i liberalnu građansku inteligenciju, nego i narodne mase. Dok je Unionistička stranka slepo izvršivala sva naredjenja peštanskih vlastodržaca, dotle su obe opozicione stranke, svaka na svoj način i svojom političkom taktikom, vodile odlučnu borbu i protiv Beča i protiv Pešte, braneći ugrožena narodna prava i zalažući se za što veću samostalnost Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj, s jedne strane, i za prisajedinjenje Vojne krajine i Dalmacije Hrvatskoj, s druge strane.

Odmah posle poravnanja između Beča i Pešte počelo se osećati življe političko strujanje i među Slovencima. Isto kao kod Čeha, po ugledu na Staročešku i Mladočešku stranku, formira se i kod Slovenaca Staroslovenačka i Mladoslovenačka stranka. Prva je bila konzervativna, klerikalna i austro-filska, pod rukovodstvom Janeza Bleiweisa. Kao što je tačno konstatovao Fran Zwitter, Bleiweis je »politički vođa slovenačkih konzervativnih seljačkih posедnika pod vodstvom svećenstva, kod kojega je narodna svijest, naravno, bila vrlo obojena austrijanstvom i klerikalizmom«.¹³

Ubrzo posle poravnanja i podele interesnih sfera između Beča i Pešte, čim se na slovenačkom političkom horizontu ukazala opasnost od germanizacije, opozicija protiv Bleiweisove austro-filske politike dolazi do punoga izražaja. Već 1867 istaknuti napredni slovenački književnik Fran Levstik projektira list **Slovenski Jug** sa jednim širim i dalekosežnijim južnoslovenskim programom. Iako pesnik i sanjar, Levstik u programu lista sasvim realistički ističe nužnost što tešnjeg povezivanja i uspostavljanja ne samo

¹² Milan Marjanović, *Savremena Hrvatska*. Beograd, 1913, 123. O režimu bana Levina Raucha: Dr Stevan Jantolek, *Istorija naroda Jugoslavije*. Beograd, 1952, II, 108 do 110.

¹³ Fran Zwitter, Janez Bleiweis. *Enciklopedija Jugoslavije*, I, 626.

kulturnog jedinstva nego i čvrste političke solidarnosti Slovenaca sa Hrvatima i Srbima. Svojoj političkoj borbi Levstik daje jače socijalno obeležje i dublji revolucionarni sadržaj: »Osнова Levstikovog političkog rada je ubedjenje da je slovenačka narodna borba socijalna pobuna porobljenog naroda od strane nemačkog feudalizma i kapitalizma, kome je tudjin oduzeo najplodniju zemlju i druga prirodna dobra i ostavio ga, u koliko ga nije uzeo u svoju ličnu službu, oslabljena tela i izobličenog karaktera sa »mršavim vočićem na kamenitoj njivi«, da mu plaća porezu, služi vojsku i čeka, da ga možda zaposli u nekom preduzeću u sopstvenoj zemlji ili da ga namami u tudjinu, u svoje rudnike i fabrike«. ¹⁴ Zato je Levstik »pokušao da organizuje pomoću mladih svetovnih intelektualaca opoziciju slovenačku stranku, koja ne bi davala ni državne ni narodne mandate ni počasti, već bi nalagala vodjama i članovima samo rad i žrtve. Levstik se nije plašio ni jednog ni drugog«. ¹⁵ Osetivši se ugrožen na svojim pozicijama, stari Bleiweis nazvao je Levstika »slovenačkim Spartakom«, a Bleiweisovi prijatelji i jednomišljenici, slovenački katolički klerikalci, pogodjeni ostricom Levstikovog humora u opozicionom satiričkom listu **Pavliha** (Lakrdijaš) 1870. g., otišli su još jedan krupan korak dalje od Bleiweisa i ružno su oklevetali neustrašivog narodnog borca Levstika »da piše i izdaje novine po porudžbini za novač austrijskog predsednika vlade Beusta, odnosno njegovog naslednika Potockog«. ¹⁶ Ali Levstik se nije dao zaplašiti nikakvim klevetama, intrigama i denuncijacijama svojih političkih protivnika, nego je hrabro nastavio započetu borbu.

Godinu dana posle Levstikovog projekta **Slovenskog Juga**, slovenački publicista Anton Tomšič pokreće **Slovenski narod** (1868), organ Mladoslovenačke stranke, preko kojega otvoreno propagira ne samo političko ujedinjenje slovenačkih pokrajina s one strane Sutle, nego i njihovo što tešnje političko povezivanje sa Hrvatskom i Slavonijom. Ovu ideju pozdravio je i istaknuti hrvatski opozicioni političar i jedan od vodja Narodne stranke Mate Mrazović, koji je u sisačkom **Zatočniku** napisao niz značajnih članaka, u kojima je detaljnije razradjivao misao ujedinjenja jugoslovenskih naroda.

Mrazović se nije zaustavio samo na pisanju članaka: on je želeo i bliži kontakt, usmeni dogovor i donošenje jednog zajedničkog političkog programa sa Slovencima i Srbima. Stoga se Mrazović obratio pismima nekoliciini istaknutih slovenačkih javnih radnika, s molbom da dodju na sastanak, koji će se održati u vojničkom Sisku (onom delu Siska koji je pripadao Vojnoj granici). U svom pismu Antonu Tomšiču, uredniku **Slovenskog naroda**, Mrazović piše izmedju ostaloga:

Stvorimo jedan važan korak dalje na putu približavanja — sastanimo se, upoznajmo se, razgovorimo se. Iz razgovora može biti dogovora. Mi smo u vojnički Sisak urekli sastanak na 7 studenoga t. g. Tu će se sastati nekoliko pouzdanih rodoljuba... Ovako bi se moglo nas 20—30 iz Slovenije, Hrvatske, Slavonije i Vojničke Krajine sastati i posaditi sjeme, koje bi za 4.000.000 Jugoslovena moglo uroditi obilnim plodom. Učinite kako Vas molim, da ovaj poziv i naš sastanak smatrate kao stvar koja ima tajna ostati sve dotle, dok ne bude svršena. ¹⁷

¹⁴ Anton Slodnjak, Fran Levstik. Beograd, 1949, 13 do 14.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ivan Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev. Ljubljana, 1940, V, 72.

Dobivši ovaj Mrazovićev poziv, Anton Tomšić ga je primio sa mnogo preterane skepse, o čemu rečito govori jedno njegovo nedatirano pismo Josipu Jurčiču, koje se završava vrlo pesimistički: »Kaj se bomo hudiča dogovarjali, ko smo doma brez kompasa, veše, ki slepo frfrajo okolo lučice. Z našimi ljudmi ni politikovati.«¹⁸ Pa ipak je, zajedno sa još nekoliko istaknutih slovenačkih javnih radnika, otputovao u Sisak i uzeo aktivnog učešća u tamošnjim razgovorima, koji su se sveli na zahtev da se slovenačke pokrajine spoje sa Hrvatskom, Slavonijom i Vojnom granicom.

Sastanak u Sisku održan je 7. i 8. novembra 1870. Ali, mi ne znamo tačno ko je sve prisustvovao sastanku. Ukupno je bilo 30 osoba. Izvesne su nam pojedinosti ipak poznate. Među prvima bio je pozvan Franjo Rački, predsednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, ali je istoga dana imao sednicu Akademije pa nije mogao doći; on je o sastanku obavestio Štrossmajera: »Danas je u Sisku dogovor... Dogovarat će se radi zajedničke akcije; onda će biti ovdje veći sastanak. Slovence su Prusi poplašili, te bi se rado nama prislonili. Svakako je to misao, koju nam valja podupirati.«¹⁹ Iz istog pisma se saznaje da su sastanku prisustvovali od Slovenaca: političari Radoslav Razlag, dr. Poklukar, književnik Davorin Trstenjak i publicista Anton Tomšić. Rački spominje i pretstavnika »iz Krajine«,²⁰ ali ne imenuje nikoga. Iz pisma ne vidimo ni ko je sve bio od Hrvata iz Hrvatske i Slavonije. Od Srba iz Trojedne kraljevine izgleda da nije bio niko. Od Dalmatinaca isto tako. O glavnim zaključcima sisačkog sastanka pisao je Tomšić Jurčiču ovo: »Dogovorili smo se, da se ima Slovenijo konfederirati s Trijedno Kraljevino, kateri se mora pridružiti Dalmacija, Granica, Slavonija in Reka. Z Ogersko se sklene realna unija, Slovenija je čisto avtonomna in ravnopravna.«²¹

Posle sastanka u Sisku, Mate Mrazović, kao jedan od organizatora i sazivača sastanka, izvestio je one istaknute rodoljube i javne radnike, koji su bili pozvani, ali se nisu mogli odazvati, o vođenim razgovorima i glavnim pitanjima, o kojima se diskutovalo u Sisku. Od ovih Mrazovićevih pisama sačuvano je svega tri pisma, od kojih je svakako najznačajnije ono od 11. novembra 1870, upućeno Mihlu Klaiću, jednome od vođa Narodne stranke u Dalmaciji. Žaleći što Klaić, sprečen »nemilom burom«, nije mogao doći u Sisak, Mrazović mu piše između ostaloga:

Valja Vam znati za bolje razumljenje, da je na sastanku bila zastupana vojnička krajina od Velebita do Zemuna, provincijal hrvatsko-slavonski i Slovenija. Srbi su bili pozvani putem dr. Subotića, ali niko nije došao; samo nam Subotić odpisa, da ne može doći. Ne nadajte se ipak, da ću Vam gotov program priopćiti; Srbalja nije bilo, Slovenci očitovaše da ne mogu prihvatiti nikakva programa, dok se ne dogovore sa svojim zemljaci. U ovih smo okolnostih razpravljali glavna načela, o kojih bi se potanje moglo razgovarati najprije svaki sa svojim prijatelji kod kuće, po tom pako na budućem jh sastanku konačno utvrdili kao dogovor.²²

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Korespondencija Rački-Strossmayer. Zagreb, 1928, I, 116.

²⁰ Ibid.

²¹ I. Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, V, 73.

²² Iz dopisivanja s Dr Mihom Klaićem. Narodni list, Zadar, 1-III-1912.

U svome pismu Mrazović je formulisao »glavna načela, oko kojih su se u dvodnevnoj razpravi sabrala sva mnjenja«, u ovih 14 tačaka:

1. Opasnosti, koje su iz rješitbe njemačkoga pitanja proizaći morale za dinastiju, monarkiju i njezine kraljevine i zemlje, sada su se, poslije rata francusko-njemačkoga, pokazale u cijeloj svojoj sili, koja mora tim veće narasti, što je u naravnom razvitku nadošlo vrijeme rješanju pitanja istočnoga.

2. Takvi odnošaji nužno zatievaju tvrdnu slogu među dinastijom i narodima, da mogu za sve slučajeve i događaje osigurati monarkiju i zemlje, koje nju sačinjavaju. U to ime uložiti će Trojedna kraljevina kako u svojim, tako i u interesu svojih suplemenika u ovoj monarkiji, pa i u interesu dinastije, svu svoju snagu k zajedničkomu cilju.

3. Ali je opozicija hrvatska tvrdo o tom uvjerena, da će Trojedna kraljevina samo onda k skupnome cilju valjano moći pomoći, kad se postavi u slijedeće odnošaje:

4. Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija s Krajinom i gradom Riekom sačinjavaju jednu cjelokupnu kraljevinu.

5. Ako ovako zahtjeva historičko pravo, to nalažu interesi dinastije i monarhije, kao što i interes Slovenskih pokrajina i načelo narodnosti, da se ovi krajevi spoje u jedno političko tijelo (Sloveniju), kojega zastupstvo ugovorit će savez sa zastupstvom kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

6. Ovako federirane Trojedna kraljevina i Slovenija ugovorit će realnu uniju sa Ugarskom.

7. Poslove koji su po nagodbi ugarsko-austrijskoj skupni među Austrijom i Ugarskom, rješavat će Trojedna kraljevina i Slovenija s Ugarskom zajedno u skupnoj delegaciji.

8. Zastupstvo Trojedne kraljevine i Slovenije na skupnom saboru ima biti kolektivno.

9. Poslovi financijski, trgovački i vojni, u koliko se tiče jedinstvenosti sistema, razpravljaju se i rješavaju među Ugarskom, Trojednom kraljevinom i Slovenijom na skupnom saboru.

10. Poslovi pravosudni, nutarnji, nastavni i bogoštovni za Trojednu kraljevinu i Sloveniju i njih obavlja izključivo sabor i vlada Trojedne kraljevine i Slovenije.

11. Vlada njihova ima biti podpuno neodvisna i ban odgovara samo kruni i njihovom saboru.

12. Eksekutiva u svih skupnih i autonomnih poslovih jest domaća.

13. Kako će se sjediniti Krajina, Dalmacija, kako će se federirati Slovenija i Trojedna kraljevina, stvar je nutarnja, koja stoji samo do njihova međusobna dogovora.

14. U sjedinjenoj ovako Trojednoj kraljevini i Sloveniji vlada podpuna ravnopravnost narodna.²³

U ovih 14 tačaka formulisao je Mrazović osnovne teze i unutrašnju strukturu Jugoslovenske federacije, naravno u okvirima Habzburške monarhije.

Štrosmajer je pokrenutu akciju shvatio vrlo ozbiljno i posvetio joj punu pažnju. U svom pismu od 15. novembra 1870 Štrosmajer piše Račkom: »Znati ćete bez dvojbe, da je bio sastanak naših ljudi u Sisku. Tu su bili i Slovenci. U bitnih nekih crtah utanačen je program. Po tomu programu imala (bi) Trojedna kraljevina ocijeliti se i sa njom Slovenija stupiti u uži savez, a obje zajedno sa Ugarskom. 1. decembra sastati će se društvo u Ljubljani. Želja se je izrazila da bi ja pri tomu sastanku bio. Ali svatko živ zna, da je to teško, pače u današnjih okolnostih upravo nemoguće ako se ne mislim

²³ Ibid.

bez ikakve koristi žrtvovati«. ²⁴ Prelazeći na kritičku analizu donesenih zaključaka, Štrosmajer ovako formuliše svoj stav: »Ja misao programa odobravam. Slovenci ne imaju drugoga načina spasiti (se), nego ako se s nami združe. Drugo je pitanje, da li nije preterano to pitanje sada istaknuti. Da li ne bi bolje bilo stegnuti se na Trojednu kraljevinu, a pitanje združenja slovenskoga pretresati više u novinah, u sastancih, pak na posljétku i na saboru kranjskom. Tako bi se stegnuli na praktično pitanje naše, koje i onako hiljadu poteškoća ima, pak se je može biti bojati da združenje Slovenije, sada potaknuto, ne bude jedna poteškoća više i da ne da neprijateljem našim povoda, da nas kao sanjare i nepraktične ljude žigošu. Proti ovomu to se navesti može da vrijeme ne čeka, i da nas događaji pretiču. Bilo tomu medjutim kako mu drago, ja sam Mati odgovorio, da samu stvar odobravam«. ²⁵

Svestan Štrosmajerove moralne podrške, Mate Mrazović je posle održanog sastanka u Sisku, planirao jednu širu konferenciju u Zagrebu sa većim brojem učesnika, medju kojima je želeo da bude ne samo Hrvata iz uže Hrvatske i Slovenaca, nego i Dalmatinaca i Srba iz Vojvodine. Ali, pošto su političke prilike u samom Zagrebu, zbog sve jačeg terora Rauchovog režima, bile vrlo nepovoljne za održavanje jedne ovakve šire konferencije, to se Mrazović verovatno u saglasnosti sa Franjom Račkim i ostalim prvacima Narodne stranke, odlučio da se konferencija održi u Ljubljani, gde su prilike u tadašnjem momentu bile ipak povoljnije nego u Zagrebu, sedištu bana Raucha. Iako je Ljubljana, kao politički i kulturni centar Slovenije, bila izložena stalnom pritisku bečke vlade, ipak je, u tadašnjim istoriskim uslovima, u Ljubljani bilo praktično više ostvarljiva zamisao o održavanju jednog ovakvog šireg skupa nego u Rauchovoj metropoli.

Velika je šteta što je sačuvan samo mali broj Mrazovićevih pisama, kojima poziva istaknute jugoslovenske rodoljube na sastanak u Ljubljani. S izborom na izvanredno veliki značaj Dalmacije i istočne obale Jadrana za buduću Jugoslovensku federaciju, Mrazović se medju prvim obratio Mihi Klaiću, vodji levoga krila Narodne stranke u Dalmaciji, s pozivom da dodje na sastanak u Ljubljani. Kao što je poznato, vodja desnoga krila bio je don Mihovil Pavlinović, koji je na prvom mestu bio katolički klerikalac, a tek u drugom redu hrvatski patriota. Mrazović nije bio klerikalac, i zato se obratio Klaiću, a ne Pavlinoviću. U svome pismu Mrazović ovako ocrtava konture Jugoslovenske federacije:

Pristupom Slovenije imati će ova skupina jugoslavenska do 4 miliona žiteljah, kulturom od Ugarske djelomice naprednijih, a u nijednom dielu nazadnijih od mađarskoga elementa. Geografski i topografski položaj čini ovu skupinu najprikladnijom za obrt i trgovinu. Materijalna, naročito vojnička snaga iste skupine čini ju prevažnim faktorom kod rješavanja orijentalnoga pitanja; jer ima dovoljnih elemenata za moralno osvojenje pograničnih srodnih plemena susjedne Turske. Pogledom na budućnost Monarkije bila bi dakle ova skupina prva i najvažnija... Budući dogovor odsjeći će definitivno pravac našega rada. S toga Vas molim da u dogovoru sa prijatelji učinite, da bude na budućem sastanku i Dalmacija zastu-

²⁴ Korespondencija Rački-Strossmayer, I, 117.

²⁵ Ibid.

pana. Budući sastanak bit će na 1 prosinca u Ljubljani. Ali molim Vas i Vaše prijatelje, da se to ročište drži tajno, da nam naši neprijatelji ne postavе nikakvih zapreka.²⁶

Vrlo je karakteristično Mrazovićevo pismo, upućeno 9 novembra 1870 Antonu Tomšiću. To je drugarska ispovest jednog hrvatskog rodoljuba iz Štrosmajerovog kruga jednom slovenačkom rodoljubu o teškom položaju Hrvatske posle Nagodbe od 1868. Mrazović ističe da nema »nikakove razlike medju sadašnjom autonomijom hrvatskom i medju prijašnjom za vrijeme Smerlingovo«. ²⁷ Osudjujući mađjarske vlastodršce koji su Hrvatima silom nametnuli Nagodbu, Mrazović piše Tomšiću:

Naprama ovomu iskustvu, što su ga Hrvati učinili u društvu sa Mađjarima, pa gledeć na upravu, sudstvo i nastavu u Slovenskoj i Cislajtani, gledeć na štamparski zakon, porotu za štamparske griehе, slobodu udruživanja, sastajanja i ostale garancije građjanske i osobne slobode, veliko je pitanje, koje se ne smije na prečac riešiti: nije li bolje po Hrvate, ako jugoslovenskomu političkomu jedinstvu za volju svoju sudbinu prislone uz sudbinu svoje braće u Dalmaciji, Vojenoj krajini i Sloveniji i da sjedinjenimi silama traže za ovu jugoslovensku skupinu onakav položaj kakvoga traži Česka za sebe.²⁸

U istom pismu Mrazović ukazuje Tomšiću na prednosti koje bi Slovenija imala prihvatanjem novog političkog programa, inaugurisanog na sastanku u Sisku: »Slovenija bi tim razbila prigovor, kao da je premalena i da neima uvjeta za autonomni položaj većega opsega, jer u jedinstvu sa Hrvatskom, Dalmacijom i Vojničkom krajinom sačinjavala bi ona skupinu od 6 miliuna dušah. Pogledom na geografički položaj, bila bi to skupina u carevini najvažnija, kad se u obzir uzme i zvanje i priprava njezinoga naroda glas svoj dići kad se bude rješavalo orientalsko pitanje«. ²⁹ Ovo povezivanje jugoslovenskog pitanja sa istočnim pitanjem ranijeg je datuma: u hrvatskoj publicistici prvi ga je postavio Franjo Rački.³⁰ Nešto ranije formulisao je svoju koncepciju organskog rešenja istočnog pitanja Mihailo Polit - Desančić.³¹ Politova koncepcija je progresivnija i revolucionarnija jer pretpostavlja rušenje Otomanske imperije i formiranje Jugoslovenske federacije i Balkanske konfederacije.³²

Inicijatori i sazivači ljubljanskog skupa s razlogom su želeli da svojoj akciji dadu šire, opštejugoslovensko značenje. Stoga je Mate Mrazović naročito insistirao na tome da ljubljanskim većanjima prisustvuju ne samo predstavnici Hrvata i Slovenaca, nego i Srba. U svome pismu od 9 novembra 1870 Mrazović piše Antonu Tomšiću u tome smislu: »U ovu slogu imaju se pozvati i Srbi, živeći u nekadašnjoj Vojvodini srbskoj, kojih je mađjarska oholost i nesnošljivost lišila svih narodnih prava. Ja sam uvjeren,

²⁶ Narodni list, Zadar, 1-III-1912.

²⁷ I. Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, V, 80.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Misli jednoga Hrvata nedržavnika o istočnom pitanju. Pozor, Zagreb, od 29-VIII do 18-IX-1862.

³¹ Die orientalische Frage und ihre organische Lösung, von Dr M. Polit, Wien, 1862.

³² Dr Kosta Milutinović, Mihailo Polit-Desančić kao istoričar, Novi Sad, 1936, 61 do 93.

da će jednoglasne izjave učiniti seznaciju u Ugarskoj». ³³ Iz istog pisma saznajemo da je Mrazović pozvao na ljubljansku konferenciju i urednike oba srpska vojvodjanska opoziciona lista, *Zastave i Naroda*. Ali, urednik *Zastave*, Svetozar Miletić, nije se uopšte mogao odazvati, jer se baš u to vreme nalazio u Vackoj kaznionici, osuđen od peštanskog suda na godinu dana zatvora zbog oštrog napadaja na bana Raucha. ³⁴ Međutim, iako nije mogao lično prisustvovati konferenciji, Miletić se odazvao na drugi način: iz Vaca je poslao tri svoja članka u Novi Sad, gde su bez njegovog potpisa objavljeni u *Zastavi*. Miletićevo autorstvo utvrdio je Vasa Stajić. ³⁵ Iako odlučni protivnik ujedinjenja južnoslovenskih naroda u okviru Habzburške monarhije, Miletić je u principu pozdravio samu akciju zbližavanja i povezivanja Južnih Slovena radi zajedničke borbe za ugrožena narodna prava.

Kad bi o tome reč bila, da se južna slavenska plemena uopšte, pa i pleme Slovenaca, spremna na misao da južna plemena slavenska u jednom ili drugod obliku, u političku svezu stupe, a osobito da se srpsko, hrvatsko i slovensko pleme politično ujedini i združi, to ni mi ne samo da ne bi ništa protivu toga imali, nego bi i naš organ postao trubom te misli, kao što smo ne jedared naglašavali da ni Srbima ni Hrvatima nema trajne ni ugledne budućnosti, ako se ne združe; a kako bi i Slovenci, ne samo po svome geografskom položaju, nego i po broju, teško mogli posebnu državu sačinjavati, to bi zdrava politika upućivala Slovence na tešnju političnu svezu sa Hrvatima i Srbima, koji bi ih obručke u svoje bratsko kolo primili. ³⁶

Međutim, već u ovom svom prvom članku Miletić je, između redova, nagovestio smelu revolucionarnu misao da »austrijsko pitanje može biti pitanje austrijsko samo dotle, dok je o redovnim okolnostima reč, a kad vanredne okolnosti nastupe, a naročito kad istočno pitanje na red dodje, i ono će postati pitanje slavensko i napose pitanje južnoslavensko. Ova će se pitanja pak na drugom polju rešiti pre nego na saborima ma kako ustrojene današnje Austro-Ugarske». ³⁷ Nije teško odgonetnuti Miletićeve aluzije da će se ova pitanja rešiti na »drugom polju». Tadašnja naša čitačka publika uvek je tačno razumela ezopovski jezik i stil naših narodnih boraca.

Iniciatori ljubljanske konferencije s razlogom su sazvali sastanak baš na dan 1 decembra 1870, jer je tog dana držana godišnja skupština Matice slovenske i proslava najvećeg slovenačkog pesnika Prešerna. Odziv je bio veći nego što su i sami sazivači očekivali. Pored političkih predstavnika Slovenaca i Hrvata došli su i predstavnici Srba, naravno samo sa teritorije Habzburške monarhije. Od istaknutih Slovenaca konferenciji su prisustvovali: Janez Bleiweis, Davorin Trstenjak, Fran Levstik, Anton Tomšič, Fran Kosar, d-r Lavrič, d-r Tonkli, d-r Razlag, d-r Poklukar, d-r Ulaga, d-r Papež i drugi; od Hrvata: Mate Mrazović, Milan Makanec, Josip Miškatović, Ignjat Brlić, Erazmo Barčić, Lav Vončina, Matija Brolih, d-r Hudec, Ivan Danilo, d-r Antonietti, i drugi; od Srba: Laza Kostić, Stevan Vuković, Gliša Radulović, Veljko Gruborović i drugi. Ukupno bilo je oko 100 prisutnih,

³³ I. Prijatelj, *Kultura in politična zgodovina Slovencev*, V, 81.

³⁴ Čirilica u zagrebačkom političnom »herbergu». *Zastava*, Novi Sad, 5-X-1868.

³⁵ Vasa Stajić, Svetozar Miletić. Novi Sad, 1926, 302.

³⁶ *Zastava*, 22-XI-1870.

³⁷ Ibid.

ali nam sva imena nisu poznata, jer ih tadašnje novine nisu zabeležile.³⁸ Kao po nekom prečutnom dogovoru, osim Bleiweisa, niko od glavnih političkih vođa nije bio prisutan: ni Štrosmajer, ni Rački iz Hrvatske; ni Miho-
 vil Pavlinović, ni Miho Klaić iz Dalmacije; ni narodni vodji iz Vojvodine. Kao da se namerno htelo da eksponirani politički rukovodioci ne prisustvuju ljubljanskim večanjima, verovatno zato da se bečkim i peštanskim vlastodršcima ne bi dalo povoda za nove progone i represalije. Ali, iako nisu bili prisutni politički vodji Hrvata i Srba, ipak je skup imao reprezentativan karakter, jer je među učesnicima bio i narodnih poslanika, i urednika listova, i istaknutih publicista i javnih radnika, a vojvodjanske Srbe je zastupao tadašnji predsednik Ujedinjene omladine srpske Laza Kostić, saradnik Zastave i jedan od najbližih suboraca Svetozara Miletića. Iako sami sazivači i organizatori ljubljanskih savetovanja ovaj skup formalno ne nazivaju kongresom, on je ipak stvarno imao karakter kongresa, i po značaju problematike, o kojoj je raspravljao, i po važnosti rezolucije, koju je doneo i objavio u tadašnjoj južnoslovenskoj štampi. Velika je šteta što nisu objavljeni i zapisnici o vođenim diskusijama, tako da mi danas ne znamo detaljnije mnoge važne pojedinosti o raznim stavovima i principijelnim razmimoilaženjima između pojedinih učesnika. Isto tako, nije poznato da li je rezolucija donesena jednoglasno, da li sa izvesnim izmenama i — ako ih je bilo — u čemu se one sastojale. Mi danas znamo samo tekst rezolucije, koji glasi:

U velike istoriske dogodjaje, što narodima i državama Evrope udaraju nove osnove, sastalo se nekoliko rodoljuba; hrvatskih, srpskih i slovenskih u Ljubljani dne 1 prosinca 1870 i sporazumelo u ovoj izjavi:

1. Jedinstvo Južnih Slavena, začeto u postanku naroda kroz sve svetske zgode, ostalo je neprestano živo u narodnom čustvu, a prema ostalim narodima očitovano u jedinstvu jezika.

2. Južni Slaveni, koji pod raznim imenima, Srba, Slovenaca i Hrvata, žive u Habzburškoj monarhiji, osećaju danas jednake narodne potrebe. Da tima zadovolje i tako obezbede narodni svoj opstanak, ujedinjuju sve svoje sile, moralne i materijalne, te će ih upotrebljavati za svoje jedinstvo na polju književnom, ekonomskom i političkom.

3. Ovu svoju odluku očituju državnici Habzburške monarhije i svim ostalim narodima, koji žive u istoj državi, neka znadu da će Južni Slaveni raditi svakim zakonitim načinom oko ostvarenja svoga jedinstva na svoju korist i pravicu, a nikome na štetu i nepravdu.

Vsled velikih zgodovinskih dogodkov, kateri narodom in državam Evrope postavljajo nove temelje, zbralo se je nekoliko slovenskih, hrvatskih in srbskih rodoljubov v Ljubljani dne 1. decembra 1870, ki so se sporazumeli o sledeči izreki:

1. Jedinstvo južnih Slovanov, začeto o postanku naroda, je ostalo skozi vse veke svetovnih dogodkov neprenehoma živo v narodnem čustvu in se javlja proti drugim narodom v jedinstvu jezika.

2. Južni Slovani, kateri pod različnim imenom Slovencev, Hrvatov in Srbov živé v deželah monarhije habsburške, čutijo dandanes jednake narodne potrebe. Da se tem zadovolji in tako zagotovi narodni obstoj, zjedinjavaju oni vse svoje moralne in materijalne moči ter jih hočejo upotrebovati za svoje jedinstvo na književnem, gospodarskem in političnem polju.

3. To svojo odločbo naznanijo državnikom monarhije habsburške in vsem drugim narodom, kateri živé v isti državi, da zvedó, kako hočejo južni Slovani na vsaki postavni način delati za uresničenje svojega jedinstva v navedenem smislu na svojo korist in pravico, nikomur pa na škodo in krivico.

4. Južni Slaveni u Habsburškoj monarhiji udesiće svoj rad, kako bi mogli zadovoljiti jednakim potrebama svoje braće preko granice, s kojima su jedan narod.

5. Postizanje ovoga cilja naslanja južni Slaveni poglavito na društva i skupštine, na izbore i na novine, da svaki pomaže kada i gde bude čemu zгода.

6. Za očuvanje skupne koristi svi će južni Slaveni raditi sporazumno u svakom pitanju, koje bi se ticalo ma i posebnih njihovih poslova.³⁹

4. Južni Slovani v habsburški monarhiji bodo osnovali svoje delovanje tudi na to, kako bi pomagali zadovoliti v enakih potrebah svojim bratom onstran meje, s kterimi so jedne narodnosti.

5. Doseganje svojega namena naslanjajo južni Slovani v monarhiji habsburški posebno na društva in skupščine, na zборе in časopise, da vsak pomaga, kakor, kadar in kjer bude za to prilika.

6. Za obvarovanje skupne koristi bodo vsi južni Slovani monarhije habsburške delali sporazumno v vsakem prašanji, ktero se tiče njihovih posebnih zadev.

Ova zajednička rezolucija objavljena je gotovo istovremeno ne samo u slovenačkoj i hrvatskoj nego i u srpskoj štampi. Ali, pažljivim upoređivanjem tekstova rezolucije konstatovalo se da »ima razlika između slovenačkog i srpskog teksta, i to dve vrste — u prevadjanju i namernom izostavljanju«. Tako, na primer, u petoj tački iza reči »Južni Slavenik« izostavljene su reči »u Habsburškoj monarhiji«, a u šestoj tački posle reči »Južni Slavenik« izostavljene su opet reči »Habsburške monarhije«. ⁴⁰ Komentarišući ove razlike između slovenačkog i srpskog teksta rezolucije, Nikola Radojčić tumači stvar ovako: »Izostavljanje Habsburške monarhije jasno je i karakteristično. Srbi nisu hteli ništa znati za taj stegnuti okvir, koji je razjedinjavao Jugoslovane, pa su ga izbrisali i, gde je govor o jugoslovenskim namerama, isticali vaskolike Jugoslovane kao jednu jedinu celinu. Laza Kostić je bio u odboru za sastavljanje rezolucije, koju je skicirao Danilo (urednik zadarskog Nacionala) ali nije mogao uspeti da se sastavi sasvim onako kako je on želeo. Zato je za Srbe i udešena naročita redakcija, u kojoj se omraženi habsburški okvir nije bar tamo spominjao, gde je reč o jugoslovenskim namerama«. ⁴¹

III

Ljubljanska rezolucija duboko je odjeknula širom čitavog Slovenskog Juga, a u prvom redu među Jugoslovenima u samoj Austro-Ugarskoj. U štampi u slovenačkim pokrajinama, odmah čim se pojavila, rezolucija je izazvala oštre polemike i diskusije između pojedinih političkih grupa i stranaka. Nemačkoliberalni *Laibacher Tagblatt* doneo je uvodnik Karla Dežmana (Karl Deschmann), pod natpisom *Jedan politički mehur od sapunice*, u kome se pokušao omalovažavati ceo ljubljanski sestanek i negirati

³⁸ Narod, Novi Sad, 28-XI-1870.

³⁹ Slov. tekst Slovenski narod 6. XII. 1870 (dve štamparske korekture ispravljene prema Novicama 7. XII. 1870); srpski tekst Zastava, 27-XI-1870.

⁴⁰ Dr Nikola Radojčić, Svetozar Miletić o jugoslovenskom jedinstvu 1870. Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu, 1928, I, 100.

⁴¹ Ibid.

njegov politički značaj; ali, između redova daje se naslutiti da je slovenačke »nemškutare«, kako su ih nazivali Slovenci, obuzeo strah od jugoslovenskog bauka, kojega su oni nazirali iza sastavljača ljubljanske rezolucije. U svome karakterističnom uvodniku Dežman je pisao između ostaloga:

Upadljivo je da ovaj jugoslovenski manifest ime Austrije brižljivo prećutkuje, samim tim što govori samo o Habsburškoj monarhiji, dalje da ne nagoveštava ni jednom slovom stanovište, koje bi trebali da zauzmu njegovi pristalice prema osnovnim državnim zakonima. Za Kranjca ne treba ubuduće da budu merodavni austrijski, nego samo jugoslovenski interesi, a oni sami treba da se protegnu daleko preko granica Habsburške monarhije, preko Crne Gore, Srbije, Bugarske, čak prema nagoveštajima četvrte tačke programa da dosegnu do Rusije... Izgleda čak da će na taborima rođeno dete bola Slovenija morati da se premesti u stari narnicu, da bi načinilo mesta Jugoslaviji...⁴²

Na ovaj članak reagirali su oba vodeća slovenačka politička lista: **Novice**, organ Staroslovenačke stranke, i **Slovenski narod**, organ Mladoslovenačke stranke. Sam vođa Staroslovenaca, Janez Bleiweis, odgovorio je preko **Novica** vodji kranjskih nemškutara: »Shod južnih Slovenov v Ljubljani ne daje miru nemškutarskim časnikom; najbolj neukretno in prav brez glave pa se repenči ljubljanski »Tagblatt«. Enkrat pravi, da smo popustili Slovenijo in zavrgli dosedanji program! Kdo neki vam je to opico natvezel? Brez Slovenije ni južno-slavenske zveze.«⁴³

Mladoslovenački **Slovenski narod** otišao je krupan korak dalje od Bleiweisovih **Novica**. U značajnom uvodniku, verovatno iz pera svoga glavnoga urednika Antona Tomšiča, **Slovenski narod** ovako reagira na pisanje »kolo-vodje kranjskih nemškutara« Karla Dežmana:

Od zedinjene Slovenije nikdar ne moremo odstopiti. Slovenija je ravno to, s čimer hoćemo stopiti v južno-slovansko zvezo. Brez Slovenije bi bili vsi naši južno-slovanski programi brez pomena... Svojega prejšnjega programa nismo niti zapustili niti spremenili, pač pa smo ga bitno dopolnili, če tudi ne še dovršili... Nadalje se našemu programu očita, da se čisto nič ne brigamo za druge avstrijske narode, ampak samo za se in za južne Slovence. Do zdaj smo davke plaćevali in se vojskovali le za Nemce... Naših simpatij do naših južnih bratov, naj že žive v Austriji ali v Turčiji, nam smejo najmanj očitati Nemci, ki so svoje simpatije metali po vsem svetu za vsacim Nemcem...⁴⁴

Ljubljanska rezolucija našla je živoga odjeka kod Hrvata. U svom pismu od 28 decembra 1870 Franjo Rački piše Štrossmayeru između ostaloga: »Izjava ljubljanska nalazi kod omladine mnogo odziva; čini mi se da ćemo je morati poprimiti svikoliki.«⁴⁵ Sastavljač Ljubljanske rezolucije, Ivan Danilo, urednik zadarskog **Narodnog lista** poslao je svojoj redakciji ovaj oduševljeni telegram:

Na Badnjak svećano sakupljena omladina jugoslovenska: Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari, da rodoljubno proslave uzajamni sastanak, izjavljuju se jednodušno za čvrsto jedinstvo južnih Slavena... Ovo nam kaže, da narodno jedinstvo u

⁴² Karl Deschmann, Eine politische Seifenblase. Laibacher Tagblatt, 7-XII-1870.

⁴³ Novice, Ljubljana, 14-XII-1870.

⁴⁴ Slovenski narod, Ljubljana, 13-XII-1870.

⁴⁵ Korespondencija Rački-Strossmayer, I, 125.

Ljubljani proglašeno, pokle ga omladina zagrlila, već ne propada. Neka je to do sada što latinci vele »ideja«, neka se goropadno obaraju narodni dušmani na tu »ideju« — omladina je nju posvojila, omladina će ju i ostvariti. Glas naše omladine javlja: jedinstvo je narodno gotovo.⁴⁶

Mate Mrazović posvetio je postavljenoj problematici naročitu pažnju, i sa razumljivim zadovoljstvom što je ljubljanski skup doneo takvu rezoluciju, o kojoj je pisala ne samo jugoslovenska nego i deo velike evropske štampe, objavio je u *Zatočniku* uvodni članak, u kome je rekao i ove značajne misli:

Gospodstvo Nemaca i Mađara nad Slovenima ne leži u apsolutnoj nuždi ni Slovenaca, ni Hrvata, danas pak navlastito počima gubiti davnu svoju čarobnost, opravdanje, pače i mogućnost... Južni Sloveni, kojim je preči vlastiti nego ma čiji drugi interes, treba da na druge misli svedu i Nemce, i Mađjare i dinastiju. Trudno je to, ali se može. Njihovi sabori u Hrvatskoj, Dalmaciji i Kranjskoj neka osiguraju postojanu većinu, Slovenci pak koji žive na Štajeru, Istri i Gorici, neka biraju uvek takve zastupnike, koji će svaki put samo na ljubljanski sabor ići, na drugi ni pod živu glavu. Osigurana većina zagrebačkoga, zadarskoga i ljubljanskoga sabora odbijati će svaku nagodbu osim na temelju njihovoga ujedinjenja. Ovakva ustavna borba poduprta opozicijom češkom, koja samo zato nema uspeha jer je izolirana u svojoj odlučnosti, i opozicijom galičkom, mogla bi se nadviđati samo oružjem u ruci, a toga neće se usuditi podići ni Nemci, ni Mađjari, niti bi dopustila dići ga dinastija. Ali tomu je naravno najprije potrebita ideja, koja je i zbilja sijнула iz ljubljanskog sastanka, a zatim da se ideja pretoči u krv i sok celoga naroda, o čem valja da odsele svaki rodoljub neumorno i s celim požrtvovanjem deluje.⁴⁷

Na srpskoj strani ljubljanska rezolucija primljena je trojako: u opozicionim krugovima i uopšte kod mladjih, borbenijih, naprednijih elemenata sa krajnjim nepoverenjem i velikim rezervama; u centru sa izvesnom skepsom i sumnjom; na desnici sa odobravanjem. U tom smislu naročito je simpatično i karakteristično pisanje srpske vojvodjanske štampe. U svom značajnom članku *Jedinstvo Južnih Slovena*, napisanom u Vackoj kaznioni, Svetozar Miletić je postavio celu diskusiju na ovu osnovu:

... Toliko je izvesno, prvo, da će načelo i slobode i narodnosti pobeđu održati; drugo, da ni pod jednim od tih načela današnjoj Turskoj i Austro-Ugarskoj opstanka i života nema. Zalagati dakle snagu svoju i naroda za nešto, što budućnosti nema, značilo bi izložiti narod opasnosti da se bori protivu duha vremena, a ujedno i protiv svoje koristi... Nama dakle ne preostaje ništa drugo, no deliti našu politiku na dvoje: na redovnu politiku sadašnjosti, i vanrednu, politiku budućnosti, politiku koja, po »Zatočnikovom« izveštaju o ljubljanskom zboru, zavisi od »zgode vremena i razvitka događaja«. Na prvoj politično radimo, za drugu narod duhovno i moralno pripremamo.⁴⁸

Na ovaj Miletićev članak reagirao je Mate Mrazović polemičkim člankom *Rasprava o ljubljanskoj izjavi* u kome pokušava da postavi dalju diskusiju na ovu osnovu: »Čemu se ne bi bili nadali, dogodilo se: »Zastava« piše protiv ljubljanskog programa, Subotićev »Narod« ne govori o njemu ni reći, t. j. ne odobrava ga, a kako nam se javlja iz Graca i Beča srpska

⁴⁶ Narodni list, Zadar, 28-XII-1870.

⁴⁷ Zatočnik, Sisak, br. 291, 1870.

⁴⁸ Zastava, 4-XII-1870.

mladež na onim sveučilištima strani se od mladeži hrvatske i slovenske, koja je ljubljansku izjavu iskrenom radošću prihvatila». ⁴⁹

Ovaj Mrazovićev članak potstakao je Svetozara Miletića da se još jednom vrati na ovu problematiku i da izvesne svoje misli detaljnije razradi i konkretnije formuliše. U svom završnom članku **Još jedanput o jedinstvu Južnih Slavena**, Miletić je rekao između ostalog:

Mi se zaista ne bi bili nadali da će »Zatočnik« naše članke o toj stvari skoro onako isto shvatiti kao što je to ljubljanski dopisnik »Nove slobodne preše« učinio, kao da bi mi uopšte i načelno bili protivu »Ljubljanske izjave«... Mi smo između raznih kombinacija toga ostvarenja jednu, i to, kako nam se činilo, od neke strane zamišljenu kombinaciju u pretres uzeli i razlagali, da se u ovoj jedinstvo u Habzburškoj monarhiji teško ostvariti može, ma da bi po našem mišljenju ova kombinacija, i kad bi za rukom ispala, za pravo jedinstvo Južnih Slavena pre štetna nego spasonosna bila ili biti mogla... Mi smo dakle iz sve duše protivni pravcu »političkog jedinstva« Južnih Slavena pod Habzburškom monarhijom još — sub umbra alarum. »Zatočnik« veli da »Zastava« priznaje, da mi ne možemo oboriti Monarhiju — no zato ne mora stojati i ne stoji, da je niko obarati neće, ako i ne baš nama za volju, nego za svoj račun, ali koji i nama u prilog može doći; a još manje sleduje, da smo mi pozvani da budemo »štule kljakave Austrije«. ⁵⁰

Uporedo i istovremeno sa polemikom između novosadske **Zastave** i sisačkog **Zatočnika** odvijala se i živa prepiska između pojedinih jugoslovenskih političara i javnih radnika u vezi sa problematikom koju je pred tadašnje jugoslovensko javno mnjenje postavila ljubljanska rezolucija. Kroz tu prepisku vodila se oštra borba mišljenja, daleko iza očiju javnosti, ali vrlo interesantna i karakteristična za bliže poznavanje i dublje razumevanje krupnih načelnih razmimoilaženja i ideoloških sukoba između dva politička tabora. Iako su oba tabora stojala na pozicijama građanske demokratije — Mrazović na desnom krilu, a Miletić na levom — ipak su razlike između njihovih statova bile suštinski mnogo dublje, nego što je to na prvi pogled možda izgledalo. Za jasnije sagledavanje ovih ideoloških kontrasta naročito je karakteristično Mrazovićevo pismo od 19. decembra 1870, upućeno Antonu Tomšiću. U ovom pismu formulisao je Mrazović svoj stav mnogo realnije i daleko konkretnije nego u svojim člancima, objavljenim u **Zatočniku**. Neke misli, koje je u člancima samo izdaleka nagovestio, ovde je detaljnije razradio i tačnije precizirao. Suprotstavljajući svoje teze Miletićevim tezama, Mrazović pokušava da ovim argumentima ubedi Tomšića u pravilnost svojih shvatanja:

U broju 142 »Zastave« naći ćete opet razlaganje o ljubljanskoj izjavi; ono se ravna po jednoj glavnoj misli: da Austrije više ne ima, ili da će ju u bližnjoj budućnosti nestati. Tko polazi s ove misli, on dakako mora ljubljanskoj izjavi u grieh upisati, kad govori o Habzburškoj monarhiji. Nu vi ste dobro opazili, da ćemo mi još dulje bivati u Habzburškoj monarhiji, nego Miletić misli. Na kad bi Habzburške monarhije nestalo u istini, kako je (ove države) nestalo u nazorih Miletićevih, svakako bi njegova misao bila čudna, kad on pretpostavlja da će Rusija moći putem diplomatskim Slovence zakloniti, ako se oni ne očituju kao diel većega jedinstva, i ako ih ostali dielovi ne uzmu u obranu kao krv svoje krvi

⁴⁹ Zatočnik, br. 289, 1870.

⁵⁰ Zastava, 20-XII-1870.

i put od svoje puti. Ovo je upravo korist ljubljanske izjave, da se znade do kuda dosižu granice jugoslovenstva. Bez toga i po historičkih uspomelah mogli bi Niemci pred Europom branitbu Hrvatah i Srbah, u koliko bi se protezala na Slovenske krajeve, a i podporu diplomatsku Rusije predstaviti kao neopravdano osvajanje. Još bi se manje mogla Rusija u slučaju sukoba sa Germanijom zauzeti za Sloveniju, kad ne bi ona (Slovenija) pokazala svijesti slavenske, kad ju jugoslovenstvo ne bi priznavalo već sada svojim udom.⁵¹

U istom pismu Mrazović savetuje Tomšiču da bude obazriv taktičar, ako bude vodio polemiku sa Miletićem: »Molim Vas, ako budete polemizirali sa »Zastavom«, da odaberete takav način, da fanatična srpska omladina ne nadje povoda biti uvriedjenom u glavi nepogrešivoga pape Miletića.«⁵²

Mrazović, u istom pismu, priznaje da je srpska studentska omladina, koja se školuje na univerzitetima u Beču i Gracu, na Miletićevoj strani:

Ja radim u tom, da se sva jugoslovenska mladež u Gradcu i Beču izjavi za ljubljansku izjavu; do sad nije uspelo to, jer je srpska mladež bila neodlučna. Razlozi proti Miletiću treba da je upute. Što Miletić svjetuje da se najpre Srbi i Hrvati u Trojednoj kraljevini nastoje politički ujediniti, a Slovenci tako u kolu u kom su, to nastojanje nije isključeno izjavom ljubljanskom, niti ona toga priče. U obće je Miletićev članak nepromišljen, nelogičan, nedosledan. Nu to se ne smije kazati, ali se može dokazati.⁵³

Nije poznato kako je Tomšič odgovorio na ovo Mrazovićevo pismo, ali je činjenica da se on sam uopšte nije upustio u polemiku sa Miletićem. Tomšič je u **Slovenskom narodu** doneo samo jedan dopis iz redova slovenačke studentske omladine, u kome se dopisnik osvrnuo i na pisanje **Zastave** ali u blagom i pomirljivom tonu, očevidno štedeći Miletićevu osetljivost.⁵⁴

Ljubljanskom sastanku posvetio je punu pažnju i drugi tadašnji novosadski opozicioni list, **Narod**, koji je izdavao i uređivao Jovan Subotić, tadašnji pretседnik Matice srpske i prvak desnoga krila Srpske narodne slobodoumne stranke u Vojvodini. Odmah posle ljubljanskog sastanka i objavljivanja rezolucije doneo je **Narod** značajan uvodnik jednoga od istaknutih političkih predstavnika vojvodjanskih Srba, Mihaila Polita-Desančića, pod karakterističnim naslovom: **Obmane Slavena u Austriji**. Ovaj uvodnik je od naročitog značaja jer je daleko smeliji i borbeniji od Miletićevih članaka, objavljenih u **Zastavi**, i ide, po svojim osnovnim postavkama, i po oštrini i jasnoći pri izlaganju i postavljanju svojih teza, još krupan korak dalje od Miletića. Braneći vojvodjanske Srbe od neosnovanih prebacivanja da su, tobože, protivnici ujedinjenja jugoslovenskih naroda uopšte, Polit-Desančić postavlja diskusiju na ovu osnovu:

Nama se Srbima često učinio isti prigovor kao i Poljacima t. j. da ne marimo za zajednicu slavensku, već da smo isključivo Srbi, i da svuda teramo neki »Serbizam«. Ako se ovaj prigovor odnosi na ideju »ilirizma« kao izraz ujedinjenja jugoslovenskoga po zaštito Austrije, to mi Srbi ovde ako bi i mogli žrtvovati našu budućnost za ljubav Austrije, ne možemo žrtvovati budućnost čitavog našeg

⁵¹ I. Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, V, 100.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Slovenski narod, 24-XII-1870.

naroda izvan Austrije, pa zato i ne možemo želeti da čitav srpski narod pod Austriju dodje. U tom smislu dakle mi jesmo isključivo Srbi, ali zato držimo da ne radimo protiv već za ujedinjenje jugoslovensko.⁵⁵

U daljim svojim izlaganjima Polit-Desančić je ubedljivo obrazložio osnovnu tezu političke linije Srpske narodne slobodoumne stranke u Vojvodini po ovom zamašnom nacionalno-političkom pitanju i, prevazilazeći Miletićevu argumentaciju, iznesenu u već citiranim člancima u *Zastavi*, došao je do ovih važnih zaključaka:

O tom da Srbi, Hrvati i Slovenci moraju jednu budućnost imati — o tom mi ne sumnjamo i u tom obziru mi podpuno prihvaćamo ideju ujedinjenja Jugoslovenskog. Samo što mi držimo, da ta naša skupna budućnost mora preživjeti Austriju, te da svaki pokušaj ujedinjenja jugoslavenskog pod zaštitom Austrije odstranjuje pravo ujedinjenje jugoslovensko. Da Zagreb i Ljubljana leže izvan Austrije, pa da se onda otuda pokreće ujedinjenje jugoslovensko, to mi Srbi ne bi ništa imali protiv toga: pokrenulo se to ujedinjenje jugoslovensko iz Zagreba i Ljubljane, ili iz Beograda i Cetinja... Okanimo se jednom te stare obmane da su slavenski i austrijski interesi identični, te da Austrija treba da postane slavenskom državom... U tom obziru valja da su Slaveni na čisto, a čini nam se da se pojmovi o tom i u samoj Češkoj rasbistrili... Toliko bi trebalo da je bez svakog komentara jasno i Slovencima i Hrvatima: da ujedinjenje jugoslovensko u obsegu Austrije mesta imati ne može.⁵⁶

Miletićevi članci u *Zastavi* i Politov članak u *Narodu* potstakli su Lazu Kostića, kao pretstavnika vojvodjanskih Srba na ljubljanskoj konferenciji i kao jednoga od potpisnika ljubljanske rezolucije, da se osvrne na pisanje srpske, hrvatske i slovenačke štampe o konferenciji, da reagira na izvesna tumačenja, koja su mu se činila proizvoljna ili nepravilna, i da detaljnije objasni i preciznije rastumači nekoje stavove, koje u ljubljanskoj rezoluciji i po njegovom shvatanju nisu bile ni dovoljno konkretno formulisane, ni dovoljno jasno postavljene. Polemišući sa Miletićevim člancima u *Zastavi*, sa Mrazovićevim člancima u *Zatočniku*, sa Politovim člankom u *Narodu* i sa nekim anonimnim interpretatorima ljubljanske rezolucije u *Slovenskim novinama*, čije šifre nismo uspjeli da dešifriramo, Laza Kostić indirektno pokušava da brani i samu ljubljansku konferenciju i unutrašnji smisao i političku celishodnost donesene rezolucije kao takve:

Vrativši se tek ovih dana s puta na ljubljanski sastanak doma, dobijem priliku obazreti se po narodnom novinarstvu, što mi se na putu nije dalo. Još u polasku na sastanak znao sam dobro kakav će položaj zauzeti srpsko slobodoumno novinarstvo prema ljubljanskom sastanku, ako se na njemu bude primio onaj program, kojim je sazvat. U to se doba napisao članak u 137 broju ovoga lista, što beše u neku ruku prenatragljeno, jer beše napisan s obzirom na taj program i u misli da će ga sastanak usvojiti. Međutim, taj se program nije primio i po tome otpada po sebi bojazan »Zastavinog« članka »Slovenija«. To se u drugom članku »Jedinstvo Južnih Slavena« u br. 142 priznaje, što se navode neke sumnje o »kombinacijama«, u kojima bi se ljubljanske odluke imale ostvariti. Pošto se ljubljanske odluke ne prostiru na to polje, nećemo ovde o tome razgovarati, iako su ta razmatranja dala povoda »Slovenskim novinama« i zatočnikovom »M«-u, nekom u svojoj žestini dosta izlišnom ostrpkivanju. No ne možemo mukom preći članak M. Polita u

⁵⁵ Narod, Novi Sad, 3-XII-1870.

⁵⁶ Ibid.

»Narodu«: »Slavenske obmane«, koji je od prilike u istom pravcu napisan, u kom i zastavina »Slovenija«, a ne može se pravdati da je pre naglio, jer su mu ljubljanske odluke već bile poznate, a i žešći je u svojoj odluci od »Zastavinog« prvog članka.⁵⁷

Izgleda da je Laza Kostić bio lično pogodjen i neposredno tangiran Politovim člankom u *Narodu* i zato je na njegove argumente reagirao mnogo oštrije nego na Miletićeve i Mrazovićeve. Laza Kostić pokušava da pobija Politovu tezu ovim rečima:

Po »Narodu« izgleda kao da su se rodoljubi zato sastali u Ljubljani da održe Habzburšku monarhiju! — To se zove čitati na crne naočare i a pošto se sve umovanje tog članka osniva na toj neistinitoj umisli, po tome se može i suditi da li je bilo potrebno ili zalično napisati ga. Što se u odlukama spominja Habzburška monarhija, to je slučajno: u Ljubljani niti nas je bilo, niti nas je po današnjim okolnostima moglo biti drugih Južnih Slavena, osim onih, što žive u zemljama t. zv. Habzburške monarhije; a rasprostitati svoje odluke u tačkama i na one koji nisu u zboru, zvalo bi se namećati im se.⁵⁸

Na kraju svoga članka Laza Kostić pokušava da rezimira i konkretno formuliše rezultate ljubljanske konferencije i dolazi do ovih zaključaka:

Dobit je iz ljubljanskog sastanka po jedinstvo celokupnog južnog slavenstva ova: što se nije primio ni program dualistični, ni federalistični. To je istina samo negativna dobit; ali prvo često biva u politici da se negativna dobit časom pretvori u pozitivnu, a drugo, kad se pomisli da su uz dualistički program bili sazivači, a uz federalistični domaćini sastanka, onda je dobit veća nego što se mogla očekivati. No pošto sam ja bio u prvom sastanku jedan od predlagača opšteg načela izjave, usled čega su posle odluke u tačke podeljene, ne može mi se na ino a da ovde ne izjavim, da predlagačima ljubljanskih odluka, ukoliko je meni poznato, nije ni na kraj pameti bila nenađvladiva žilavost Habzburške monarhije, kao što misli zatočnikov M.⁵⁹

U ovom i ovakvom postavljanju stvari potkrpala se Lazi Kostiću jedna konstatacija, koju treba ispraviti. Tačno je njegovo tvrdjenje da su »domaćini sastanka« (Slovenci) bili pristalice federalističkog programa, ali ne stoji da su sazivači konferencije pristajali »uz dualistički program«. Kao što je poznato, u Hrvatskoj su samo Rauchovi mađjaroni, članovi i pristalice Unionističke stranke, stajali »uz dualistični program« — dok su i narodnjaci i pravaši bili protiv dualizma.

Postavlja se pitanje: kako je moguće da se Lazi Kostiću, koji je aktivno učestvovao u radu ljubljanske konferencije i koji je bio jedan od članova odbora za sastavljanje rezolucije, potkrpalo jedno ovakvo tvrdjenje? Na ovo pitanje nije lako odgovoriti, jer je držanje pojedinih sazivača konferencije puno unutrašnjih protivrečnosti. Naročito je teško objasniti i pravilno oceniti politički stav samoga Mate Mrazovića. S jedne strane, u svom pismu od 9 novembra 1870, upućenom Antonu Tomšiću, Mrazović oštro napada Mađjare: »Izkustvo dakle dokaza Hrvatima, da kruna Stjepanova nije više obrana ustava i političkih pravah, građanske i osobne slobode. Nu izkustvo je dokazalo i to, da Mađjari žele centralizam u Pešti zamenuti s centraliz-

⁵⁷ D-r L. Kostić, Još jedna reč o ljubljanskom sastanku. *Zastava*, 20-XII-1870.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

mom u Beču.⁶⁰ S druge strane, u svom pismu od 19 decembra 1870, opet Tomšiču, Mrazović isto tako oštro napada i Austriju: »Po gotovu je luda misao, iz ljubljanske izjave izvoditi, da je ona imala ili da ima namjeru graditi Austriju. »Jugosloveni Habzburške monarkije« odnosi se na sadašnjost, pokazuje političku pripadnost velikoga diela jugoslovenstva, naročito onoga koji bijaše zastupan u Ljubljani. Nu otuda izvoditi, da smo se privezali i za buduće Austriji, ili dapače, da smo nakanili Austriji privezati i braću si iz današnje Turske, to je neopravdano.«⁶¹

Postoji jedan istoriski izvor, koji podiže krajičak zavesе sa zakulisnih sukoba i razmimoilaženja medju samim učesnicima ljubljanske konferencije, ali tome izvoru treba pristupiti sa svima potrebnim rezervama i ograda, jer potiče iz pera jednoga hrvatskog političara, koji je 1873 napustio Narodnu stranku zbog neslaganja sa revizijom Nagodbe. To je brošura Milana Mikaneca **Moja izповјед narodu**. U njoj Mikanec, izmedju ostaloga, iznosi ove pojedinosti o sisačkom sastanku:

»Autoriteti«⁶² naumili su na tom sastanku uz mnogobrojnu asistenciju hrvatskih i slovenskih pouzdanika inaugurirati »Stranački prevrat« pod sladkim nazivom »oportuniteta«, a da narod zaboravi na »načelnu borbu« imali su Slovenci pripomoći izjavom, da žele savez s Hrvatskom pod krunom sv. Stjepana... Slovenci, kojim se tada hrvatsko-ugarska nagodba činjaše naprama njihovu položaju pravim blaženstvom, izjaviše se, osim pokojnoga Tomšića, po volji »autoritetom«, koji su dobro znali da je takovo sjedinjenje, dok potraje dualistički ustav, apsolutno nemoguće, te da ovo nije van igra vlastitim, a ujedno i slovenskim narodom...⁶³

Prelazeći na ljubljansku konferenciju, Mikanec iznosi ove nepoznate detalje i zakulisne intrige, koje takodje treba tretirati sa svom potrebnom obazrivošću:

⁶⁰ I. Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, V, 80.

⁶¹ Ibid. 100.

⁶² Mrazović, Miškatović, Vončina.

⁶³ Dr Milan Mikanec, *Moja izповјед narodu*. Kraljevica, 1876, 12 do 14. Lik ovoga istaknutog narodnog borca bio je zasenčen optužbama i sumnjičenjima njegovih bezobzirnih političkih protivnika sve do pojave studije dr. Vase Bagdanova: *O Milanu Makancu* (Pečat, Zagreb, 1939, br. 5—6). Na osnovu svojih arhivskih istraživanja i istoriskih ispitivanja Bogdanov je rehabilitovao njegov moralni i politički lik. Milan Mikanec (1843—1883) bio je isključen iz VIII razreda gimnazije zbog svoje borbe protiv Bachovog apsolutističkog režima u Hrvatskoj. Kao profesor Pravne akademije u Zagrebu Mikanec je 1870 bio otpušten kao istaknut opozicionar protiv režima Levina Raucha. Kao narodni poslanik Hrvatske narodne stranke u Hrvatskom saboru 60-ih i 70-ih godina, Mikanec je bio jedan od vodja opozicije u borbi protiv režima bana Raucha i njegovih naslednika. Kada je Narodna stranka 1872 napustila svoj program i primila nešto revidiranu nagodbu od 1868, Mikanec se razišao sa svojim drugovima, istupio iz stranke i poveo borbu protiv njenih vodja. Prema rečima Vase Bogdanova: »Borbi za slobodu, za samostalnost i nezavisnost Hrvatske Mikanec je do kraja nesebično žrtvovao i svoje lične interese, i porodicu, i egzistenciju, i zdravlje, — i ulažući tako u tu borbu bez prestanka i bez rezerve sve što je imao, bio je od neprijatelja narodne stvari definitivno satrt i uništen u 34 godini svoga života«. Prema ukupnoj oceni njegovog istoriskog značaja, Milan Mikanec je bio »uz Starčevića i Kvaternika najznatniji i najvredniji hrvatski opozicionar prošloga stoljeća.« (V. Bogdanov, *O Milanu Makancu*, Živa prošlost, 1957, 185.)

»Autoriteti« htjeli su na ljubljanskom sastanku polučiti, što jim na sisaškom sastanku nije za rukom pošlo bilo, nu oni su na ljubljanskom sastanku doživili baš podpunu katastrofu. Čim smo prispjeli na ljubljanski kolodvor, očitova mi g. dr. Razlag da on na sisačke dogovore ne pristaje, te da su se i ostali slovenski rodoljubi proti istim izjavili... U skupštini izabran bi odbor, da sastavi politički program u glavnih točkah... Tomu odboru bio je g. Mrazović predsjednikom, a g. Danilo izvijestiteljem. G. Mrazović, kao vješt diplomat, pozove g. dr. Tonklija, da se izjavi o političkih odnošajih, te da stavi shodan predlog... G. dr. Tonkli slikao je »in pleno« naše i slovenske odnose najcrnijim bojama, te je... svjetovao na opreznost. Usled toga misljuje g. Mrazović, »das ist mein Mann«, taj je personificirani oportunitet. No ljuto se prevari. G. dr. Tonkli, po g. Mrazoviću izazvan, oduševljenim govorom je dokazivao, kako naš i slovenski narod pod dualističkim sustavom pate, te kako se nije moguće nadati promjeni na bolje, a najmanje hrvatsko-slovenskomu sjedinjenju pod tim sustavom; »Naša politika«, završi, »mora s toga nastojati o promjeni sustava samoga, oko federativnog ustrojstva države, jer će nam samo pod takovim sustavom omogućeno biti sjedinjenje«. G. Mrazović... je kao predsjednik odmah iza njega nastojao utisak njegova govora oslabiti mudrim razlaganjem ob oportunitetu i o praktičnoj politici. Dr. Razlag, Danilo, dr. Kostić i ja pristadosmo uz mnijenje g. dr. Tonklija, te je g. Danilo u istoj sjednici sastavio poznatu ljubljansku izjavu...⁶⁴

U istoj brošuri Makanec spominje da je Josipu Miškatoviću, uredniku *Zatočnika*, povereno da izradi memorandum za cara u smislu realizacije ljubljanske rezolucije, ali da do memoranduma uopšte nije došlo: »Miškatović nije povjereni mu memorandum nikada dovršio, ali su s toga skoro za tim autoriteti iste stranke potpisali i grofu Lonyaju predali memorandum posve drugoga sadržaja... Istina je dakle, da su ova gospoda u Ljubljani doživjela podpunu katastrofu... Meni je sada tađanja njihova nakana posve jasna, »autoriteti htjedoše samo grofu Andrassyu dokazati da njihova »Svevlada« ne postoji samo u hrvatskom, već i u slovenskom narodu, htjedoše samo dokazati da š njimi grof Andrassy paktirati mora. Sjedinjenje Hrvata i Slovenaca bila jim je deveta briga...«⁶⁵

Ova tvrdjenja Milana Makaneca izazvala su u krugovima Mladoslavencima težak utisak i oštre komentare. Tako, na primer, Josip Jurčič pisao je: »Žalostno, će je kolovodjem hrvatskim, sjedinjenje Hrvata i Slovenaca deveta briga, kakor Makanec trdi o njih.«⁶⁶

Iako se ovim kazivanjima i tvrdjenjima Milana Makaneca mora pristupiti vrlo kritički i sa svima potrebnim rezervama, ipak ona nisu sasvim za odbacivanje. Ako se baci jedan retrospektivan pogled na celokupan politički rad Mate Mrazovića, opaziće se sasvim jasno dve faze u njegovom razvoju i izgradjivanju. U prvoj fazi (1848 do 1873) Mrazović je izrazit narodnjak i opozicionar, odlučan protivnik apsolutističkog režima generala Coroninija i nagodbenog bana Levina Raucha. Svojom oštrom i beskompromisnom borbom Mrazović je nesumnjivo doprineo prvo padu Coroninija, a zatim padu Levina Raucha. Mrazovićevo zalaganje za zbliženje jugoslovenskih naroda u Habzburškoj monarhiji za vreme sisačkog sastanka i ljubljanske konferencije 1870 imalo je i svojih negativnih primesa, ali se ipak ne bi mogao prihvatiti skroz nepovoljan sud Milana Makaneca da je

⁶⁴ Ibid. 14—15.

⁶⁵ Ibid. 15—16.

⁶⁶ Slovenski narod, 12-II-1876.

cela ova akcija bila samo jedan taktički manevar u političkoj strategiji između Mrazovića i Miškatovića, s jedne strane, i između grofa Andrassyja i grofa Lonyaya s druge strane. Ma što tvrdio Makanec, donošenje ljubljanske rezolucije bio je politički događaj od istoriskog značaja. Ali, u drugoj fazi svoga političkog rada (1873 do 1896), Mrazović skreće sa linije narodne borbe: on učestvuje 1873 kao član regnikolarne deputacije kod revizije Nagodbe, koja je sa izvesnim izmenama i dalje ostala na snazi i doprinela održavanju austro-ugarskog dualizma i hegemonije Beča i Pešte sve do propasti Habzburške monarhije.

Objektivnost zahteva da se pravi razlika između političkih stavova Mrazovića i Miškatovića. Dok je Mrazović 1881 osnovao Nezavisnu narodnu stranku, koja se ipak razlikovala od stare Narodne stranke i njene oportunističke politike posle revizije Nagodbe, dotle je Miškatović napustio svoje ranije drugove i prešao u Unionističku (mađjaronsku) stranku, postao jedan od nosilaca njene nenarodne politike, bio član raznih odbora u Hrvatskom saboru i, čak, izvestilac u regnikolarnim deputacijama, koje su pregovarale sa peštanskim vlastodršcima i pronalazile razne zakonske forme za legalizaciju Nagodbe i održavanje dualističkog poretka. Prema tome, ono što je Milan Makanec rekao nepovoljno za »autoritete«, koji su sazivali konference u Sisku i Ljubljani, može se primeniti samo jednim manjim delom na Mrazovića, ali u punoj meri na Miškatovića, kome je ujedinjenje Hrvata i Slovenaca zaista bila samo »deveta briga«. Miškatović je bio i ostao tipičan predstavnik reakcionarne hrvatske buržoazije, koja je na račun narodnih interesa paktirala sa mađjarskom aristokracijom.

IV

Na srpskoj strani bilo je takodje krupnih načelnih neslaganja u ocenama istoriskog značaja ljubljanskog jugoslovenskog programa 1870. Bilo je dijametralnih suprotnosti u interpretacijama osnovnih koncepcija ljubljanske rezolucije u redovima jugoslovenski i demokratski orijentisanih srpskih političkih krugova, s jedne strane, i hegemonističkih, nacionalističkih i šovinističkih velikosrpskih grupa, s druge strane. Mi ćemo se ovde, ilustracije radi, osvrnuti samo na nekoje naročito karakteristične stavove, da bismo ih suprotstavili jedne drugima i da bismo ukazali na teške unutrašnje protivrečnosti u okvirima tadašnjeg srpskog građanskog društva.

U diskusijama i polemikama o ljubljanskoj rezoluciji uzeo je vidnoga učešća i Jovan Subotić, dugogodišnji narodni poslanik u Hrvatskom saboru (biran u Rumi, Osijeku i Iloku), jedno vreme potpredsednik Sabora, septemvir u Zagrebu, intendant Narodnog kazališta i jedan od prvih članova Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Istinski jugoslovenski orijentisan, Subotić je želeo da otupi izvesne oštrice u polemikama između tadašnje hrvatske i srpske štampe po ovom pitanju, pa je pokušao da ukaže na ono što je u ljubljanskoj rezoluciji bilo pozitivno: osnovna težnja ka zbliženju južnoslovenskih naroda. U svom članku *Ujedinjenje Južnih Slavena*, Subotić je došao do ovih zaključaka:

I u ovom liku držimo da niko od nas proti Ljubljanskoj izjavi ništa imati neće i imati ne može: što više, da će svaki rado pružiti ruku na posao, koji je upravljen na snaženje jugoslovenskog elementa u danom državnom stroju, i na pripravljanje stanja, koje po mnjenju jednih odgovara sadašnjim neuklonljivim okolnostima, ali ne smeta potrebi vremena, koje će po mnjenju drugih srcu gotovu žetvu da ponese. Za emancipaciju jugoslovenskog elementa u Austro-Ugarskoj biće svaki prijatelj toga naroda i prijatelj čovečanstva; za izjednačenje položaja naroda jugoslovenskog sa položajem naroda nemačkog i mađarskog u Austro-Ugarskoj mora se svaki Slaven, a ponaosob svaki Jugoslaven, na temelju prirodne dužnosti izjaviti; a protiv udruženja čestica jedne i iste narodnosti možemo biti najmanje mi Srbi, koji tom načelom jedino možemo i oživiti i živiti.⁶⁷

Dok su Svetozar Miletić i Polit-Desančić zauzeli strogo kritički stav prema Ljubljanskoj rezoluciji uopšte, a prema proaustrijskim tendencijama u njoj naročito; dok je Laza Kostić pokušavao da brani osnovne smernice i južnoslovenske komponente u samoj rezoluciji; dok je Jovan Subotić nastojao da ukaže na ono što je u celoj akciji bilo pozitivno — dotle je novosadski **Srpski narod**, organ vojvodjanskih konzervativaca, prihvatio rezoluciju u celini, razradjujući pojedine postavke u nizu članaka. Smatrajući rezoluciju »kao svečano proglašenje bratstva i jedinstva jugoslovenskoga« **Srpski narod**, u nepotpisanom članku **Jedinstvo Južnih Slavena** piše između ostaloga: »Ovaj proglas primamo mi s iskrenom radosti, tim većom što se njime izbegla opasnost da jedna sveta ideja bude sredstvom za sebičnosti jedne ili druge stranke... Ljubljanska izjava znači saznanje o pravom zadatku Južnih Slavena, koji se ne sme kaljati tudjinskim mahinacijama. Misao izrečena u toj izjavi, rastiće i u prvoj pospešnoj prilici doneće ploda, željena od svakoga koji ljubi sebe i brata svoga.«⁶⁸ Polemišući sa već napred citiranim stavovima, objavljenim u **Zastavi** i **Narodu**, člankopisac **Srpskog naroda**, u napisu **Ljubljanski sastanak** pokušava da prikaže stvar ovako: »Ljubljanski je sastanak već svršen i sve su naše novine o njemu izrazile se; pa makar što se sa specijalno srbskog gledišta ni sa jednim potpuno ne slažem, opet ne bi o ovoj stvari govorio, da nema mnjenja »Zastave« i »Naroda«, koji tendencije toga sastanka ne odobravaju. Ne odobravati ujedinjenje Južnih Slavena baš u ovim okolnostima znači: ili duh ovoga vremena ne poznavati, ili popreko biti protivnikom naše narodne budućnosti.«⁶⁹ Ovako tumačiti smisao Miletićevih i Politovih članaka, objavljenih u **Zastavi** i **Narodu**, znači ili zaista ne razumeti jasno nagoveštene aluzije u njima, ili namerno iskrivljati njihov pravi smisao. Nije potrebno naročito dokazivati: Miletić i Polit bili su oduševljeni pobornici ujedinjenja južnoslovenskih naroda, ali izvan okvira Habzburške monarhije.

U istom članku (**Ljubljanski sastanak**) anonimni člankopisac **Srpskog naroda** dao je pogrešna tumačenja ne samo Miletićevim i Politovim tezama po ovom problemu, nego isto tako i osnovnim smernicama same Ljubljanske rezolucije. Jer, dok su sastavljači rezolucije (Mate Mrazović, saradnik **Zatočnika**, Anton Tomšić, urednik **Slovenskog naroda**, Ivan Danilo, urednik **žadarskog Nacionala**, i Laza Kostić, saradnik **Zastave**) stajali nedvomislono na izrazito jugoslovenskim pozicijama, dotle je člankopisac konzervativnog

⁶⁷ Narod, Novi Sad, 22-XII-1870.

⁶⁸ Srpski narod, Novi Sad, 24-I-1871.

⁶⁹ Srpski narod, 27-I-1871.

Srpskog naroda pokušavao da donošenje ljubljanske federalistične i jugoslovenske rezolucije proprati ovim svojim neprikladnim velikosrpskim i hegemonističnim asocijacijama:

A to je opšte poznata istina da u saveznim državama onaj narod, čiji se jezik za delovodni uzme, da taj narod najpre do najvećeg upliva, a zatim do prevlasti nad svojom inače ravnopravnom braćom dolazi. Iz prevlasti se radja s jedne strane gospodarstvo moćnijega, a sa druge napuštanje svoga jezika i primanje onoga što gospodari. Ovaj bi proces vrlo brzo išao u savez Jugoslovena, jer njihovi su jezici od česti vrlo srodni, od česti opet primanjem srpskoga jezika od strane Hrvata, ovome je prema slovenačkom time već velika prevlast data, a uz to zbog neposrednog susedstva slovenačkog sa svojim hiljadugodišnjim omrznutim goniteljima Nemcima, da ovima za ranu ne budu, radije će i sami hteti svome srodnom prijateljskijem plemenu srbsko-hrvatskom u susret ići. I iz ove smese jezika i naroda, ja, kao Srbin, hoću da verujem da bi se to srbski jezik i srbski narod zvao.⁷⁰

Ovakvo jednostrano i tesnogrudo, velikosrpsko i hegemonističko shvaćanje malene grupe vojvodjanskih konzervativaca i pravoslavnih klerikalaca oko novosadskog **Srpskog naroda** nije imalo odjeka u vojvodjanskoj javnosti i nije bilo u stanju da unese zabunu i pometnju u već ionako uzrujanu atmosferu strasnih diskusija i polemika po ovom pitanju u tadašnjoj srpskoj, hrvatskoj i slovenačkoj štampi. Preko pisanja anonimnih pisaca u **Srpskom narodu** prešlo se ćutke i ni **Zastava**, ni **Narod**, uopšte nisu reagirali na ovakve proizvoljne i krivoumne asocijacije novosadskih konzervativaca i pravoslavnih klerikalaca.

Medjutim vrlo je interesantan i vanredno karakterističan stav zvaničnog Beograda prema ljubljanskim većanjima i objavljenoj rezoluciji. Na osnovu prepiske kneževskog namesnika Jovana Ristića sa hrvatskim rodoljubima iz Štrosmajerovog kruga, Vojislav Vučković konstatuje: »U Zagrebu se osudjivao rezervisani stav srpske vlade prema manifestacijama jugoslovenske solidarnosti. Tako je, na primer, njeno ćutanje povodom izjave skupa »Južnih Slavena Habzburške monarhije« — date na sastanku održanom u Ljubljani 1. decembra — da su pripravnici svoj rad tako podesiti kako bi doprineli zadovoljenju potreba svoje braće preko granice (tačka 4) — protumačeno kao osustvo solidarnosti.«⁷¹ Medjutim, iako je srpska vlada zaista zauzela »rezervisan stav« prema ljubljanskim većanjima i donesenoj rezoluciji, ipak je u beogradskom **Jedinstvu**, poluzvaničnom organu srpske vlade, odmah posle održane konferencije i objavljene rezolucije izišao jedan napis, na prvoj strani lista, u kome se — iako vrlo obazrivo — na svoj način, između redova, štedeći osetljivost bečke i peštanske vlade, s jedne strane, i političkih predstavnika jugoslovenskih naroda, okupljenih na ljubljanskoj konferenciji s druge strane, ipak dao izvestan komentar pokrenutoj diskusiji. Istina, to je učinjeno u nepotpisanoj rubrici **Politički pregled**, u formi jednoga letimičnog osvrta na pisanje praške **Politike**, ali to ne menja stvar. Iako u tadašnjim međunarodnim odnosima nemačko i francusko pitanje privlače najveću pažnju velike evropske javnosti, za nas je — piše **Jedinstvo** — »daleko značajniji svaki pokret Slavena, na pose pak

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ D-r Vojislav J. Vučković, Ristić, Štrosmajer i Wagnerova afeta. Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1955, 1, 41.

Južnih Slavena, vršio se isti ili u našoj sredini ili van nje». ⁷² Dalje se citira pisanje Praške **Politike** da je »nesloga — nasledna bolest sviju slovenskih plemena«, ali da je »bečka i peštanska vlada naučila Slavene onome, što ih ne mogaše da nauči najteže iskustvo... da jedni drugima pruže ruku« i da zajednički rade na izbavljanju jednokrvne braće koja »pod tuđinom pište«. Zatim se izlaže teško stanje jugoslovenskih naroda pod Habzburškom monarhijom. Ustrojstvo Vojne krajine na putu je da se raspadne; unija Hrvatske i Slavonije s Madjarskom »više liči na nasilno spojenje, državopravni položaj Dolmacije je pravo nedonošče« a u Boki Kotorskoj došlo je do krvavog ustanka. »Slaveni su podeljeni na sijaset upravnih okruga, a svi skupa osećaju jednu i istu teškoću — pritisak od stranih narodnosti: Talijanštine, Germanštine i Madjarstva. Ovome može se doskočiti i uspešno protiv njega dejstvovati samo onakvim ujedinjem kao što beše južnoslovenski savez u Ljubljani«. ⁷³ **Jedinstvo**, zatim, citira glavne tačke ljubljanske rezolucije i završava: »Odluka ova dobija u toliko jaču snagu što joj se češki narodni organi odzivlju najtoplije, i što je cela slovenska štampa s usklikom pozdravlja«. ⁷⁴ Pored praške **Politike** odazvali su se ljubljanskim većanjima i praški **Narodni listy**, koji su pozdravili sastanak i rezoluciji ovim rečima:

Citava povorka nesrećnih događaja razdrobila je Južne Slavene na više državnih zajednica... a razdobljeni i pocepani služili su kao plen tuđincima, nešto evropskim, nešto azijskim... Sad je veliki zadatak i tu se zahteva neobične rodoljubive revnosti da se kod sviju tih okolnosti izvrši jedinstvo. Ali, to ipak nije nemogućan zadatak, nije Sizifov posao, jer sve te razlike u narečju, veri i prosvetčenosti nisu tolike da stanu na put toku srca, jer sve to ne može... zaustaviti krv u žilama ovoga naroda, koji jeste i ostaje uvek slovenski... Jedinstvo južnih Slovena ostvariće se pre ili posle, jer na to ih goni životna potreba, to je sasvim prirodno. Mi iz sveg srca pozdravljamo ovaj prvi korak k ovom uzvišenom cilju i želimo našoj južnoslovenskoj braći, da što pre pruže jedni drugima junačke desnice, pozivajući u veselo kolo svu svoju braću na srećnom jugu. ⁷⁵

Srdačni odziv češke štampe potpuno je razumljiv: Česi su bili sa tri strane okruženi nemačkim elementom; i u samim češkim zemljama bilo je mnogo nemačkog stanovništva, ekonomski jakog, nacionalno svesnog i kulturno aktivnog; u periferiskim češkim pokrajinama vršena je planska i sistematska germanizacija, i zato je sasvim razumljivo oduševljenje češke javnosti za ljubljansku konferenciju i njenu rezoluciju. Češki političari i javni radnici, sa vrlo malim i neznatnim izuzecima, bili su najizrazitiji protagonisti federalizacije Habzburške monarhije ili, tačnije rečeno, pretvaranja dualističke Austro-Ugarske u federativnu Austriju, u tzv. slovensku Avstriju. Otuda su češki političari u celini odobravali ljubljansku rezoluciju, a naročito u njenoj slovenačkoj redakciji, sa naglašavanjem potrebe ujedinjenja jugoslovenskih naroda u okviru Habzburške monarhije. Dok su srpski opozicioni političari, na čelu sa Miletićem i Politom-Desančićem,

⁷² **Jedinstvo**, Beograd, 4-XII-1870.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ **Narodni listy**, Praha, 12-XII-1870.

bili odlučni protivnici svakog pokušaja rešavanja nacionalnog pitanja Južnih Slovena u okviru Austrije — dotle su češki političari, na čelu sa Františekom Palackim i Ladislavom Riegerom, pozdravili donošenje ljubljanske rezolucije utoliko srdačnije, u koliko su o njoj nailazili na osnovne smernice svoje sopstvene nacionalne politike.

V

Ubrzo posle donošenja ljubljanske rezolucije grupa oko **Zatočnika** pokrenula je u Sisku početkom januara 1871, politički list na nemačkom jeziku **Südslawische Zeitung**, sa zadatkom da obaveštava veliku evropsku javnost o nacionalno-političkim i kulturno prosvetnim stremljenjima jugoslovenskih naroda u Habzburškoj monarhiji. Pokrećući ovaj list, jedan od njegovih pokretača, Mate Mrazović, obratio se pozivom na saradnju nekolicini istaknutih slovenačkih i srpskih publicista, želeći da listu dađe što šire, opšte jugoslovensko obeležje. U svom pismu od 19 decembra 1870, upućenom Antonu Tomšiču, uredniku **Slovenskog naroda**, Mrazović je pisao:

Čitali ste poziv na predplatu **Südslawische Zeitung**. Nemojte ga strogo suditi; izdan je samo, da se brže izda, a moramo se obzirati na mjesto, gdje će izlaziti — na vojničku oblast... Ovo je upravo glasilo, da se izjava ljubljanska opravda pred izvanjskim svijetom i protumači onim našim zemljakom, koji još nisu prijatni slavenskoj politici.⁷⁶

Medjutim, Milan Makanec, u svojoj već citiranoj brošuri, prikazuje program i pravac lista u sasvim drugoj svetlosti:

Slovinci izjaviše pripravnost, da će o svom trošku izdavati u nemačkom jeziku glasilo, koje bi tendencije ljubljanskog sastanka zastupati imalo. Od ove nakane odstupiše Slovenci jedino s toga, jer su gospoda Mrazović i Miškatović očitovali, da je g. Vončina i onako naumio u Sisku uz »Zatočnik« izdavati opozicionarno glasilo u njemačkom jeziku... U istinu pomoli se doskora »Südslawische Correspondenz« (najpre Zeitung), ali ne s ljubljanskim, već s nagodbeno-revizionalnim programom... kao provincijalni organ politike »oportuniteta«...⁷⁷

Postavlja se pitanje: ko je dao tačniju karakteristiku novopokrenutog lista, Mrazović ili Makanec? Nema sumnje, u prvoj fazi svoga izlaženja, **Südslawische Zeitung** stajala je na pozicijama ljubljanskog jugoslovensko-federalističkog programa; ali, u drugoj fazi, pod novim imenom **Südslawische Correspondenz**, list je postepeno skretao sa federalističkih pozicija u nagodbeno-revizionističke vode i gubio svoj prvobitni opozicioni stav. U prvoj fazi svoga izlaženja, list je — prema svojim jugoslovenskim federalističkim tendencijama sudeći — u neku ruku nastavljao političku liniju ranijeg sličnog lista **Ost und West** (1861 do 1865) koji je u Beču, takodje na nemačkom jeziku, izdavao i uređivao istaknuti hrvatski rodoljub Imbro Ignjatijević-Tkalac, sa zadatkom da zastupa i brani ugrožene interese jugoslovenskih naroda u austrijskim zemljama. Ali, Mrazovićev i Miškatovićev list, izlazeći na periferiji Habzburške monarhije sa malim brojem saradnika,

⁷⁶ I. Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, V, 101.

⁷⁷ Dr Milan Makanec, Moja izpovjed narodu, 15.

bez dublje povučene političke linije, bez odredjenih i dosledno sprovedjenih idejnih stavova, bez obezbedjene materijalne baze, imao je još manji tiraž od Tkalčevog lista, borio se sa mnogobrojnim teškoćama, i prestao je već posle pola godine s izlaženjem.

Bez obzira na ovaj mali neuspeh, koji je bio samo privremen i prelazan, ideja o jugoslovenskoj solidarnosti hvatala je sve dubljega korena, tako da je istaknuti nemački istoričar Herman Wendel s razlogom mogao da konstatuje da je »ovaj program ne samo skrenuo još odlučnije pridošli naraštaj u Sloveniji od razlivenene ruske nebuloze ka jednoj, čvrsto za zemlju prirasloj jugoslovenskoj delatnosti u sadašnjici, nego je vihorio daleko vidljivije, kao zastava, čija je čoja mogla i da izbledi i da se pocepa, ali nikada da se odreši od svoje drške«, i da nije uzalud živahna jugoslovenska omladina na Bečkom univerzitetu, srpska, hrvatska i slovenačka, sa radosnim »odobravanjem pozdravila ljubljanske zaključke«.78

Posmatrajući događaje i ljude iz udaljene istoriske perspektive, jedan od istaknutih slovenačkih istoričara, Fran Zwitter, dao je o ljubljanskom jugoslovenskom programu i čitavom nacionalno-oslobodilačkom pokretu — koji je našao svoj odgovarajući politički izraz i adekvatan idejni odraz u ljubljanskoj rezoluciji — ovaj svoj značajan sud:

Po izgubljeni vojni 1866 sta Franc Jožef in Beust pripravljala revanžo proti Prusiji in prav zaradi tega tako hitela z uvedbo dualizma, da bi prej zadovoljila Madžare. Od te vojne so mnogi pričakovali propad Avstro-Ogrske. Med njimi je tudi »Ujedinjena omladina srpska«, ki si ta propad želi, saj so prišli vojvodinski Srbi, ki so 1848—1849 krvaveli za Avstrijo, pravkar pod madžarsko oblast, in ga hoče izrabiti za to, da v borbi z Madžari zedini s Srbijo srbske in hrvatske dežele monarhije, ne pa slovenskih, ker misli, da bi jih Bismarck po zmagi nad Avstrijo s Trstom vred priključil Veliki Nemčiji, in noče priti zaradi njih v spor z Nemci; Slovenci — in Čehi — naj si trenutno pomagajo, kakor pač znajo, v bodočnosti jih more rešiti le vseslovanstvo t. j. velika vojna med Nemčijo in Rusijo, medtem ko je Srbija sama za to preslaba. Na tej podlagi ni moglo priti do soglasja med sicer tako sorodnima mladinskima gibanjima Srbov in Slovencev; le navidezen sporazum predstavlja ljubljanski jugoslovanski program 1870, ki proglašja načelo edinstva in vzajemnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov habsburške monarhije na književnem, gospodarskem in političnem polju. Vendar so srbski udeleženci ljubljanskega sestanka spoznali, da je med Slovenci mnogo manj avstrijskega legitimizma, kakor so prej pričakovali.79

Fran Zwitter mislio je ovde, očigledno, na Lazu Kostića, koji je došao iz Novog Sada u Ljublanu sa ukorenjenim predrasudama i predubedjenjima da će ovde, u srcu Slovenije na svakom koraku naići na austrijanštinu, ali se prijatno iznenadio, došavši u neposredan kontakt sa slovenačkim javnim radnicima, naročito sa Mladoslovincima, kada je u njihovim redovima osetio i sagledao nova, progresivna shvatanja, koja su rešenje jugoslovenskog pitanja već nazirala izvan uskih okvira Habsburške monarhije, iako još nisu bili sazreli potrebni uslovi da ta nova shvatanja dodju do

78 Hermann Wendel, *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit*, Frankfurt am Main, 1925, 383—384.

79 Fran Zwitter, *Narodnost in politika pri Slovencih*, *Zgodovinski casopis*, Ljubljana, 1947, 1, 48—49.

punoga izražaja i preko javnosti. Vrativši se iz Ljubljane u Novi Sad, Laza Kostić je imao smelosti da udje u otvorenu polemiku sa tadašnjim glavnim političkim predstavnicima vojvodjanskih Srba, Svetozarom Mileticom i Politom-Desančicom, da pokuša razbiti izvesne njihove proizvoljne hipoteze o Sloveniji i Slovencima, da ukaže na svu složenost i delikatnost slovenačkog geopolitičkog položaja i da o slovenačkom problemu raspravlja sa dubljim razumevanjem i sa više tolerancije, nego što je to tada činjeno.⁸⁰

Tek danas u svetlosti novih istoriskih i socioloških analiza daje se pravilno sagledati činjenica da je ljubljanski jugoslovenski program, pored svih svojih teških unutrašnjih protivurečnosti, nezrelih shvatanja i utopiističkih naivnosti, ipak sadržavao u sebi i izvesne pozitivne komponente: jasno izražene tendencije ka međusobnom upoznavanju, zbližavanju i povezivanju jugoslovenskih naroda u Habzburškoj monarhiji. Ako se čitava problematika svestranije analizira i dublje sagleda, jasno izlazi da su ove tendencije, u svojoj krajnjoj liniji, stvarno podrivale integritet austrijskih zemalja i da su u svojoj poslednjoj konzekvenciji, bile usmerene ka postepenom razbijanju tadašnjih uskih državnopravnih okvira Habzburške monarhije. Iako ljubljanska rezolucija nije imala karakter jednog revolucionarnog akta, — jer je formalno bila uobličena u legitimističku ljušturu — ona je ipak, izmedju redova, odražavala duboko unutrašnje nezadovoljstvo nacionalno ugnjetavanih i ekonomski eksploatisanih jugoslovenskih naroda, koji su postajali svesni da samo kolektivnom borbom mogu da izvojuju povoljniji položaj i bolji život širokih radnih masa, izrabljivanih od austrijskog industrijskog kapitala, s jedne strane, i od mađjarskog veleposedničkog kapitala, s druge strane. Ova svest o ugroženim ekonomskim interesima i nužnosti udruživanja i povezivanja u solidarnoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja došla je mestimice, izmedju redova do izražaja i u samoj ljubljanskoj rezoluciji.

U svakom slučaju, u tadašnjim nepovoljnim socijalno-ekonomskim i društveno-političkim uslovima, u kojima su živeli jugoslovenski narodi u Habzburškoj monarhiji, donošenje ljubljanskog federalističkog programa bio je događaj od istoriskog značaja. Pored sve svoje formalne legitimnosti, ljubljanska rezolucija je predstavljala krupan korak napred ka tešnjem povezivanju i udruživanju jugoslovenskih naroda u borbi za bolju budućnost čitavog Slovenskog Juga.

⁸⁰ Ovakvih i sličnih predrasuda i predubedjenja o Slovencima bilo je ne samo medju Srbima u Vojvodini, nego isto tako i u Srbiji, i to ne samo 70-ih godina, nego i mnogo docnije, čak i posle 1918. Tako, na primer, Ljubomir Stojanović, akademik, profesor Univerziteta, dugogodišnji ministar i predsednik vlade u kraljevini Srbiji, dakle ne samo naučnik, nego i istaknut političar i državnik, pisao je izmedju ostaloga: »Slovinci su vrlo rani potpali pod Nemce, i cela njihova kultura je nemačka. Politički potišteni, oni su izgubili svaki dodir sa slobodnim slovenskim državama u srednjem veku i kod njih je utrnuo osećanje da su deo velikog slovenskog plemena. Oni nemaju nikakvih istoriskih narodnih tradicija... Slovenci nisu nikad imali nikakvih veza ni s Rusima, ni s pravoslavljem, a protestantstvo je kod njih vrlo malo trajalo, da se posle još jače učvrsti katoličanstvo i klerikalizam, koji i danas vlada« (Ljub. Stojanović, Život i rad Vuka Stef. Karadžića, Beograd, 1924, 743). Ovakva proizvoljna tumačenja nije potrebno uopšte pobijati; ona pokazuju sa kako se malo poznavanja stvari još 1924 pisalo o Slovencima, njihovoj istoriji i narodnoj kulturi.

DI E PROBLEMATIK DES SÜDSLAVISCHEN PROGRAMMS AUS LJUBLJANA 1870 BEI DEN SERBEN UND KROATEN

(Zusammenfassung)

D. Verf. gibt als Einleitung zu den in seiner Abhandlung bearbeiteten Fragen zuerst eine kurze Übersicht über die austroslavistischen Pläne Kopitar's und über die innere Entwicklung der Habsburgischen Monarchie seit d. J. 1848 bis z. J. 1870. Mit der Untersuchung über die Zusammenkunft der kroatischen und slovenischen Vertreter in Sisak (7—8. XI. 1870) und der kroatischen, serbischen (aus Vojvodina) und slovenischen Vertreter in Ljubljana (1. XII. 1870) geht d. Verf. zu den Hauptproblemen seiner Abhandlung über. Auf der Grundlage der Briefe vom Mrazović und der späteren Publizistik versucht er einerseits den Inhalt des politischen Programms dieser Zusammenkünfte und andererseits die politischen Gegensätze und Absichten der Teilnehmer, die aus dem Programm aus Ljubljana nicht direkt ersichtlich sind, zu erklären.

In einer gründlichen Untersuchung über den Widerhall des Programms aus Ljubljana in den serbischen und kroatischen Zeitungen stellt er die Stellungnahme verschiedener politischen Gruppen zu diesem Programm fest. Miletić und Polit-Desančić unterstützten zwar die Idee der Vereinigung der südslavischen Völker, aber nicht im Rahmen der Habsburgischen Monarchie, welcher im Programm aus Ljubljana erwähnt wurde. Kostić und Subotić unterstrichen den positiven Inhalt des Programms, d. i. den klar ausgedruckten Willen der Serben, Kroaten und Slowenen nach ihrer Annäherung und Vereinigung in wirtschaftlicher, kultureller und politischer Hinsicht. Ähnlich war auch die Meinung vom Mrazović, obzwar er später seine Politik im Sinne des Dualismus veränderte und obzwar Makanec in seiner späteren Polemik über seine Hintergedanken bei den Zusammenkünften in Sisak und Ljubljana wenigstens teilweise recht haben dürfte. Einen ähnlichen Versuch, das Programm aus Ljubljana in einem grossererbischen Sinne zu verstehen und zu benützen, stellt d. Verf. auch bei der Konservativen serbischen Partei in Vojvodina fest.

Die problematische Rolle der Gruppe Mrazović-Miškatović in diesen Abhandlungen über die Vereinigung der Südslawen illustriert der Verf. auch mit der Entwicklung der politischen Stellungnahme der Südslawischen Zeitung, welche, nach der Zusammenkunft in Ljubljana, in Sisak herausgegeben wurde.

POLITIČNI PROFIL KOROŠKEGA ČASOPISA »MIR«¹

(1882—1920)

Janko Pleterski

»Mir« je zadnje časnikarsko dete koroškega veterana Andreja Einspielerja, obenem pa prvi slovenski časnik na Koroškem namenjen izključno koroškim Slovencem.² Začetek njegovega izhajanja leta 1882 je omogočila milejša politična klima za nenemške narode v Avstriji, ki je nastopila s Taaffejevo vlado. Naslov »Mir« za svoj novi list je Andrej Einspieler izbral na osnovi zahteve, izrečene v prestolnem govoru cesarja Franca Jožefa I., »Napravite mir med mojimi narodi.« Zahtevo po miru, izraženo v naslovu časnika, t. j. po pravični ureditvi odnošajev med narodi Avstrije, je Andrej Einspieler v uvodniku prve številke podprl tudi s podobnimi besedami, kot so bile cesarjeve, iz programa Taaffejeve vlade in iz pastirskega pisma krškega škofa dr. Petra Funderja. Naslanjajoč se na te tri najvišje državne in moralne avtoritete, meni A. Einspieler v svojem uvodniku, bo *Mir* na miren in postaven način dosegel uresničenje pravic slovenskega ljudstva na Koroškem. Te pravice, pravilno pojmovane, so le v korist monarhije in cerkve. Na tej poti naj se *Mir* izogiba vsaki skrajnosti in pretiranosti: »Mi koroški slovenski rodoljubi tudi terdimo, hočemo in tirjamo: vsakemu svoje, ne več, ne manj. Ne preveč na levo, ne preveč na desno, temuč po sredi: Srednji pot — zlati pot'. Ta srednji pot hoče hoditi novi časnik *Mir*!«³

¹ Namen študije ni in ne more biti pisanje politične zgodovine koroških Slovencev v zadnjih desetletjih avstroogrske monarhije, čeprav je seveda 39 letnikov *Mira* eden glavnih virov za tako zgodovino. Kolikor se študija dotika tudi dogajanja, ki ni neposredno stvar časopisa in njegovega uredništva, je to le zaradi lažjega razčlenjevanja *Mirovega* profila v razmerju do sodobnih političnih vprašanj. Možnosti takšne analize so, razume se, omejene že po samem razpoložljivem prostoru. Zato se je bilo treba že vnaprej omejiti tako problemsko kot po delovnem prijemu: izbrati samo nekaj najpomembnejših problemov in jih pogledati v luči *Mirovega* pisanja, upoštevati kot merilo za stališče lista v glavnem samo redakcijske članke in komentarje, t. j. načelne članke in poročila brez podpisa oziroma s podpisom urednikov. Kljub najtesnejši povezanosti namreč ni mogoče vselej in popolnoma istovetiti stališč *Mira* s stališči slovenske koroške politične organizacije oziroma posameznih slovenskih koroških politikov. Študija je bila l. 1957 nagrajena s Prešernovo nagrado za študente.

² Glej tudi: Janko Pleterski, Nekaj o »Miru«, Koledar Slovenske Koroške 1958, Slovenska prosvetna zveza, Celovec 1957, str. 51 do 56.

³ *Mir*, 10. januar 1882, št. 1.

Andrej Einspieler je prvo leto list urejeval sam, nato pa si je preskrbel urednika, izkušenega časnikarja Filipa Haderlapa,⁴ ki je prevzel urejanje *Mira* s prvo številko v letu 1883. K temu je Einspielerja prisilila visoka starost, zlasti pa oslabele oči. Vendar se je še ves čas do svoje smrti z veliko vnemo posvečal *Miru*, ki je bil njegova največja skrb. To mu je omogočila tudi operacija, ki ga je leta 1885 rešila nadležne očesne mrene. Pravočasno je še poskrbel za svojega naslednika, za katerega si je izbral nečaka Gregorja Einspielerja, tedaj kaplana v Celovcu. Po smrti svojega strica je Gregor Einspieler 16. januarja 1888 prevzel lastništvo in izdajanje *Mira* in to breme nosil vse do konca izhajanja lista leta 1920.

Za Filipom Haderlapom se je zvrstilo še 10 urednikov, ki so list podpisovali, vendar je pri tem treba povedati, da dejansko vodstvo lista večinoma ni bilo v rokah teh formalno podpisanih urednikov, posebno ne v zadnjih 15 letih. Dejanski vodja lista je bil Gregor Einspieler, poleg njega pa je delal vsakokratni tajnik Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem (krajše: Katoliškega političnega društva). Gregor Einspieler je poosebljal kontinuiteto s politično zamislijo in linijo Andreja Einspielerja. Kot lastnik *Mira* si je nakopal velike skrbi in obilo sitnosti. Gmotno je bil oškodovan v številnih tiskovnih pravicah, ki so jih začenjali Nemci. Dolžili so ga krivde za politični uboj v Podkloštru, obtoževali so ga, da prejema rusko denarno podporo, zaradi česar je bil postavljen pod policijsko nadzorstvo. Leta 1902 je opustil mandat v deželnem zboru in se odtlej posvečal izključno *Miru*.⁵

Izhajanje *Mira* bi lahko razdelili na naslednja obdobja:

1. *Mir* v zadnjih letih življenja Andreja Einspielerja. To je eminentno narodno buditeljsko in politično vzgojno obdobje, na osnovi A. Einspielerjevega liberalnega katolicizma. Narodnostna ogroženost, boj za enakopravnost v šoli, uradu in sodnji zavzemajo skoraj vse *Mirove* moči, velikih socialnih in duhovnih gibanj in diferenciacije se komaj dotika.

2. *Mir* v devetdesetih letih in na prelomu stoletij. Ločitev duhov v Sloveniji je dokončna, tudi na Koroškem, samo da je tu ločnica med obema meščanskima taboroma hkrati tudi ločnica med obema narodoma. Slovenci z *Mirom* stoje na konservativni strani, ne najdejo stika s problemi kmečkega in malomestnega proletariata. *Mirova* socialna usmerjenost postaja še bolj omejena na slovenskega srednjega kmeta kot najtrdnjšo oporo slovenstva, a tudi družbenega konservatizma. Pod udarci nemškega nacionalizma in zaradi svoje socialne ozkosti slovensko gibanje in *Mir* pešata.

3. *Mir* v prvih letih delovanja dr. Janka Brejca in pod uredništvom Antona Ekarja postane glasnik prizadevanj za sodobnejše oblike slovenskega političnega delovanja, za naslonitev na lastne sile. V tem delovanju skuša dati prostora tudi liberalno usmerjenim slovenskim razumnikom. V sporu z ljubljanskim vodstvom SLS ob za koroške Slovence narodnostno

⁴ Slov. biografski leksikon str. 287 do 288, Ivan Hribar, Moji spomini I., Ljubljana 1928, str. 409 do 415.

⁵ Jernej Božič, Prošt Gregor Einspieler, bivši deželni poslanec in izdavatelj »Mira«, v knjigi dr. Valentina Rožiča, Boj za Koroško, Ljubljana 1925, str. 47 do 49; SBL str. 155; *Mir*, 20. februar 1894, št. 5 in 20. avgust 1901, št. 35.

porazni volilni reformi in po njem pa to »poslednje vzplapolanje slogaštva« ugasne, *Mir* se brez bistvenih pridržkov priključi slovenskemu klerikalnemu taboru.

4. *Mir* do prve svetovne vojne, pod uredništvom Franca Smodeja, je pokrajinsko glasilo SLS in brezobzirno udarja po poskusu skupine slovenskih liberalcev doseči z lastnim časnikom ločitev duhov tudi na Slovenskem Koroškem. Izhajajoč iz narodnostnih interesov Slovenske Koroške, omahuje pod brezprimernim nemškim pritiskom, je *Mir* ves čas v tihi opoziciji proti Šusteršiču in njegovemu krogu ter podpira v klerikalnem taboru Krekovo strujo.

5. *Mir* med prvo svetovno vojno in v plebiscitnem obdobju do konca izhajanja.

V analizi Mirovega pisanja se bomo držali te razdelitve. Posebej bomo pa upoštevali *Mirov* odnos do nekaterih poglavitnih problemov: slovensko in jugoslovansko vprašanje, razmerje do slovenskega konservativnega oziroma klerikalnega gibanja, sodelovanje z nemškimi konservativci oziroma krščanskimi socialci, volilna reforma, slovenski liberalizem na Koroškem.

Slovensko in jugoslovansko vprašanje

V nacionalnem vprašanju je *Mir* stal na pozicijah zgodovinskega prava. Šele v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno se je to njegovo stališče razrahljalo. Kakor je sicer bil dosleden zagovornik in branilec enakopravnosti in zakonitih narodnostnih pravic koroških Slovencev, tako se je le zelo počasi in nepopolno otrsral (v slovenskem merilu) najzaostalejše narodnostne ideologije. Šele dejansko združenje Katoliškega političnega društva z SLS je njegovo narodnostno ideologijo vzdignilo na raven kot jo vidimo pri slovenskem klerikalnem taboru. Avstrijska usmerjenost je zanj skoraj vse do svetovne vojne aksiom, katoliška Avstrija z urejenimi odnosaji med narodi mu je mnogo privlačnejša od zveze z gospodarsko zaostalimi in drugoverskimi južnoslovanskimi deželami. *Mir* pač ni bil naslednik Einspielerjevega »Slovenca«, v katerem so napredni slovenski duhovi zahtevali naravno pravo in enakopravnost za Slovence, kljub temu, da se sam Andrej z njimi ni strinjal. *Mir* je kot specifično koroški list le s težavo premagoval spone provincializma.

Pod Andrejem Einspielerjem je jugoslovanska misel bila *Miru* nepraktična. O združitvi s Hrvati in Srbi pravi *Mir* leta 1885: »Kaj je na tem? Toliko, da mi do zdaj še nisimo mislili na to. Take reči prepuščamo svitlemu cesarju in državnemu zboru.«¹ Pač pa je združenje Slovencev njegova stalna želja in skuša zanj najti zakonito zgodovinsko podlago v stari Karantaniji.² Tudi v Metternichovi Iliriji še vedno vidi zgodovinsko formacijo, ki bi lahko bila podlaga za združenje Slovencev.³

¹ *Mir*, 25. maj 1885, št. 10.

² *Mir*, 25. november 1889, št. 22.

³ *Mir*, 25. september 1890, št. 18.

Čeprav so bili izgledi za zedinjenje Slovencev na tej ali oni zgodovinski podlagi enaki ničli, ne le ni zagovarjal naravnega prava narodov na zedinjenje, temveč je celo ogorčeno nastopil proti njemu, zanikajoč pravico Italijanov do Rima in poudarjajoč, da bi uveljavljenje tega načela pomenilo razpad Avstrije.⁴ Očitek, da se **Mir** zavzema za Zedinjeno Slovenijo na osnovi raztrganja dvojezičnih dežel, je leta 1892 vzbudil urednika Filipa Haderlapa, da je v šestih nadaljevanjih objavil obsežen članek, v katerem je razložil svojo zamisel rešitve slovenskega narodnega vprašanja. To je bila pravzaprav Notranja Avstrija iz »Stimmen aus Innerösterreich« in mariborskega programa, le da ji je dodal nove zgodovinske, gospodarske in politične argumente, izhajajoč s stališča, da ni verjetno, »da ima Avstro-Ogerska v sedanji dualistični obliki pogoje stalnega obstanka v sebi« in pa da je »sanjanje o „Sloveniji“ čisto prazno in brez upanja do uresničenja.« Možnost da bi razvoj federalizma pripeljal ne do Notranje Avstrije, pač pa do formiranja Ilirije iz slovenskih in hrvatskih pokrajin skupno z Bosno in Hercegovino, mu ni prav nič privlačna alternativa. »Če tedaj mi Slovenci pod veliko Ilirijo pridemo, ne bomo nič prijetnega imeli. Gledati bomo morali večne prepire in boje med Hrvati in Srbi; v skupni ilirski zbornici bo ravno taka. Vrh tega so hrvaške dežele in Bosna s Hercegovino v gospodarskem oziru močno zanemarjene; kolikor smo Slovenci na boljšem, toliko več davka bi nam Zagrebška (ilirska) vlada naložila. — Po takej zvezi (veliki Iliriji) nam toraj ne kaže dosti hrepeneti, to tem menj, ker smo mi premehki; Hrvatje bi si kmalu vso oblast nad nami prisvojili. Bolje kaže za nas, da Slovenci koj sami zase ostanemo, če mogoče, združeni v eni deželi...«⁵ To je bil le zapoznel odmev zamisli, ki je hotela najti rešitev v preureditvi Avstrije na legitimistično zgodovinski podlagi. Nemški nacionalistični pritisk je razbijal vse take utvare. Haderlap je kmalu za tem prenehal urejevati **Mir** in ta se leta 1897 že navdušuje za sklepe vseslovenskega shoda v Ljubljani, med katerimi je bila tudi resolucija o narodnostni avtonomiji.

V letih po tem jalovem poskusu doseči z vseslovenskim shodom slovensko slogo pa vse do prihoda Brejca na Koroško leta 1903 se je **Mir** izogibal pisanju o slovenskem nacionalnem problemu kot celoti. Strastni strankarski boj na Kranjskem mu je jemal vse upe in odvrčal njegove poglede od Ljubljane, omejeval se je na domači težki narodnostni položaj na Koroškem. Šele Brejc je dal Katoliškemu političnemu društvu in **Miru** jasen narodnostno-politični program: boj za narodnostno avtonomijo, čim tesnejše povezovanje s sosednimi slovenskimi deželami kot priprava za zedinjenje v Združeni Sloveniji. V boju za pripravljanje take Slovenije pa je prav Slovenska Koroška ob volilni reformi 1906/07 doživela porazen udarec; spor z Ljubljano je za nekaj časa prekril in odrinil vse teoretično razpravljanje o slovenskem in jugoslovanskem nacionalnem vprašanju.

Po spravi in po združenju z ljubljanskim klerikalnim vodstvom je **Mir** v celoti prevzel tudi narodnostni program VSL, tako zamisel hrvatsko-slovenske narodne enotnosti kot koncept trializma. Pri tem pa je nepre-

⁵ **Mir**, 1892, št. 12, 13, 15, 17, 18 in 20.

⁴ **Mir**, 25. oktober 1891, št. 20.

stano opominjal, da mora vsaka rešitev nacionalnega vprašanja upoštevati vso Slovensko Koroško.⁶

Krotkost, spravljivost in državljanska lojalnost je stalna značilnost **Mirovega** obravnavanja slovenskega nacionalnega vprašanja. Samo dvakrat je ubiral bojovitejše strune. Prvič leta 1901 v navdušenju ob burskih uspehih,⁷ drugič leta 1912, ko ga je do skrajnosti ogorčilo nasprotovanje deželnega predsednika Heina nastavitvi treh slovenskih duhovnikov na slovenskih farah: »Ako ne pomaga nobena stvar več, bomo operirali! Trgali bomo, rezali bomo, neusmiljeno, brez pomisleka! Mislili bomo samo na lastno rešitev, ne pa na bolečine drugih; ker bolelo bo, vendar ne nas, ampak druge!«⁸

Mir in sodelovanje z nemškimi konservativci in krščanskimi socialci

Andrej Einspieler je ob ustanovitvi **Mira** zastopal odločno izvajanje slovenskega narodnega programa, vendar je bil prepričan, da je na Koroškem proti absolutni premoči nemških liberalcev mogoče kaj doseči samo v sodelovanju z nemškimi katoliškimi konservativnimi sodeželani.¹

Koroški Slovenci so si z veliko potrpežljivostjo prizadevali v konservativnih koroških Nemcih pridobiti zaveznika. **Mir** je ogledalo teh prizadevanj, hkrati pa tudi razočaranj, ki so iz leta v leto pripravljala spoznanje, da tudi od nemškega katoliškega tabora v nacionalnem oziru ni mogoče ničesar pričakovati.

Slovenci so odločilno pripomogli, da so nemški konservativci leta 1885 pri volitvah v državni zbor dobili v celovško-velikovškem volilnem okraju svojega edinega poslanca na Koroškem, barona Pinoja. Že tedaj se je izkazala enostranost tega političnega zavezništva, saj Andrej Einspieler, ki je kandidiral v beljaško-borovskem volilnem okraju, ni dobil niti enega nemškega glasu.² Kljub temu je **Mir** barona Pinoja štel za slovenskega poslanca in ga še po enem letu zagovarjal, čeprav v vsem tem času niti s prstom ni ganil za svoje slovenske volilce.³ Ko pa je Pino naslednje leto zaradi nesoglasij v vladi odstopil, je pri koroških Slovencih zavladalo razočaranje, tako da so sklenili abstinirati pri nadomestnih volitvah, »da se spet narodni mir vrne v deželo.«⁴ Tej nenavadni utemeljitvi je bila vzrok zahteva vlade, naj se slovenski duhovniki na Koroškem vzdržujejo nacionalne agitacije in drugega strankarskega delovanja. **Mir** izraža užaljenost duhovnikov, ki »so se trudili, da se volijo sedanjemu ministrstvu naklo-

⁶ **Mir**, 2. januar in 23. oktober 1909, št. 1 in 46, 10. avgust in 17. avgust 1912, št. 32 in 33.

⁷ **Mir**, 3. oktober 1901, št. 40.

⁸ **Mir**, 24. februar 1912, št. 8.

¹ Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana, 1928, str. 50.

² **Mir**, 10. junij 1885, št. 11.

³ **Mir**, 25. maj 1886, št. 10.

⁴ **Mir**, 10. februar 1887, št. 3.

njeni poslanci in sploh, da se dela v duhu sedanje vlade.«⁵ Tudi upanje, da bi konservativna vlada dala koroškim Slovencem njihove pravice, se ni uresničilo, zato je *Mir* naznanil, da bodo poslej poskusili po sodni poti doseči priznanje pravice do ljudskih šol s slovenskim učnim jezikom.⁶

Vzporedno z naraščajočim razočaranjem v političnem sodelovanju z nemškimi konservativci na Koroškem, je začel *Mir* tudi kritično presoјati delo Taaffejeve vlade, katero je dotlej brez pridržka podpiral. Preštevaјe drobtinice, ki so jih dobili Slovenci, je leta 1887 pisal o možnosti prihoda nemško-liberalne vlade: »Nastopijo potem morebiti res žalostni časi, pa menj ko grof Taaffe nam tudi nemško-liberalno ministerstvo dati ne more... mi koroški Slovenci nismo dobili črnega za nohtom.« Zato je priporočal, naj si Slovenci v primeru Taaffejevega padca namesto »nezanesljivih konservativnih Nemcev in Poljakov« poiščeјo druge prijatelje, ni pa vedel povedati katere.⁷

Taaffejev polom in razočaranje nad njegovo dobo sta nedvomno pripomogla h kopnenju vere v možnost in potrebo sodelovanja s konservativnimi Nemci. Tega kopnenja niso povzročila morda ideјna nesoglasja, marveč stvarne izkušnje, ki so trdovratno kazale, da so tudi ti »zavezniki« nacionalistično in protislovensko usmerjeni. Ustanovitev Luegerjevih krščanskih socialcev, tedaj še »Vereinigte Christen«, je *Mir* rezervirano ocenjeval prav s te plati: pohvalil je njihov ideјni in stanovski program, toda, »kolikor bolj pa nas to gibanje veseli, tembolj obžalujemo, da se tudi ta stranka ne more prav znebiti narodnih predsodkov. Ako jim je res mar, da se ponovi krščanski družabni red in odpravi gospodstvo kapitalizma in judovstva, morali bi si vendar zaveznikov iskati med Slovani... Morali bi vendar vedeti, da pridni, pošteni in revni Slovan, ki se največ le s kmetovanjem in dninarstvom peča, nikdar ni bil na potu nemškemu obrtniku in trgovcu.«⁸ Leta 1891 je ugotavljal, da je tudi v nemškem katoliškem tisku zavladala nemško-nacionalna smer, da se je tudi koroški katoliški »Volksblatt« usmeril protislovensko in da se v tem smislu ni prav nič pomišljal podpirati liberalno deželno vlado. »Tako se je brez naše krivde naredil razpor med slovensko in nemško katoliško stranko,« je obžaloval *Mir* in zahteval, naj »Volksblatt« spet začne pisati v duhu prvotnega konservativnega programa »brez vsake narodne primesi. Izgovor, da tudi mi narodnost poudarjamo, ne velja, ker Nemci že imajo vse narodnostne pravice, mi pa ne.«⁹ Kljub vsemu pa *Mir* v konkretnem položaju ni videl drugega izhoda kot dejansko nadaljevati to zavezništvο, tako pri volitvah v deželni zbor leta 1890, ali pri volitvah v državni zbor leta 1891, »čera_vno Slovenci od nemške konservativne stranke pri volitvah nimamo pričakovati velike pomoči.«¹⁰

Leta 1901 pa vidimo v *Miru* že povsem drugačno strujo. Koroško slovensko glasilo je tedaj odločno odklanjalo vsako sodelovanje z Nemci, katero je posebej obsoјalo na kranjskem primeru: »Nikoli Nemec ne bode

⁵ *Mir*, 25. april 1887, št. 8.

⁶ *Mir*, 25. februar 1887, št. 4.

⁷ *Mir*, 10. oktober 1887, št. 19.

⁸ *Mir*, 10. junij 1889, št. 13.

⁹ *Mir*, 10. januar 1891, št. 1.

¹⁰ *Mir*, 10. julij 1890, št. 13 in 25, februar 1891, št. 4.

pripoznaval enakopravnosti Slovana, naj bode pristaš katerekoli stranke.« **Mir** je pisal o potrebi narodno buditeljskega in ljudsko prosvetnega dela na Koroškem, kajti: »Na ta način bi utegnili še postati sila sami zase, ne trebajoči nemške zveze.«¹¹

To stališče je bilo izraz boja dveh pogledov med koroškimi Slovenci na vprašanje: zaveznitva z nemškimi krščanskimi socialci, o čemer piše tudi Fran Erjavec.¹² Izdajatelj **Mira** Gregor Einspieler je bil mnenja, da morajo koroški Slovenci povsod nastopati kot samostojen politični faktor, Valentin Podgorc pa je zagovarjal čim tesnejše sodelovanje z nemškimi krščanskimi socialci. **Mir** je zastopal tezo svojega izdajatelja. Na prevladovanje te teze pa je v bistvu odločilno vplival silovito naraščajoči nemški pritisk, ki je Slovincem leta 1900 odvzel edini državnozborni mandat, leta 1902 pa dva izmed treh mandatov v deželnem zboru. Zanimiv je tudi vpliv, ki ga je na uveljavljanje misli o potrebi samostojnega političnega nastopa in odpora nemški plimi, imelo občudovanje uspehov Burov v vojni z Angleži. Tedaj je **Mir** objavil dopis, ki pravi: »A vendar se moti, kdor misli, da Slovenci niso več 'faktor' na Koroškem, kateri je zmožen izpeljati ali učiniti kak 'burski' čin; moti se kdor misli, da nismo na Koroškem več zmožni, varovati svojo krasno zemljo...«¹³

Tudi Ekarjevo uredništvo je misel na politično sodelovanje z Nemci popolnoma zavračalo. Že druga številka z Ekarjevim podpisom je pisala: »Nemec je Nemec, če ga stokrat obrneš... Slovenec mu je le dobra molzna kravica.«¹⁴ Koroški Slovenci so bili sicer edini slovenski udeleženci vseavstrijskega katoliškega shoda na Dunaju 18. do 21. novembra 1905, vendar je **Mir** zdaj napovedal, da se Korošci ne bodo več udeleževali takih shodov, »kajti za to, da bi se nas preziralo, za to nismo pripravljeni žrtvovati več časa in denarja.«¹⁵

Gotovo je koroško slovensko vodstvo leta 1906 v boju proti germanizatorski volilni geometriji računalo na podporo nemških krščanskih socialcev,¹⁶ vendar tedaj v **Miru** tega računa ne zasledimo. Pač pa sta razočaranje koroških Slovencev in spor z ljubljanskim klerikalnim vodstvom vzdignila na površje strujo, ogreto za sodelovanje z nemškimi klerikalci in njen najvidnejši predstavnik Valentin Podgorc je začel dajati ton pisanju **Mira**. O tem beremo v **Miru** samem: »Na 'Mir' ni imel (V. Podgorc) do nedavnega nobenega vpliva, razen da je priložnostno napisal kak članek. V politiko Slovencev se je malo vmešaval, ker je bil cela leta sodelavec nemškega krščansko-socialnega lista in ker ga Slovenci niso vabili k sodelovanju. Zdaj pa je drugače.« **Mir** je tedaj objavil tudi naslednje načelno Podgorčevo stališče: »Če pa Slovenci na Koroškem hočejo kdaj priti do besede, bodo v sedanjih razmerah mogli nastopati le v zvezi s krščansko-socialnimi Nemci...«¹⁷

¹¹ **Mir**, 5. september 1901, št. 36.

¹² Fr. Erjavec, o. c. str. 145.

¹³ **Mir**, 3. oktober 1901, št. 40.

¹⁴ **Mir**, 13. oktober 1904, št. 41.

¹⁵ **Mir**, 30. november 1905, št. 48.

¹⁶ D. K(ermauner), Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji, *Novi svet* VII, 1952, str. 347.

¹⁷ **Mir**, 2. november 1907, št. 46.

Ta recidiva usmeritve koroških Slovencev in **Mira** na nemške klerikalce ni dolgo trajala. Komaj dva meseca po objavi omenjenega Podgorčevega stališča je uredništvo **Mira** prevzel Franc Smodej, ki je spet povzel črto usmeritve na Ljubljano. Zgoščanje narodnostnih nasprotij ob aneksijski krizi in septembrske žrtve v Ljubljani so to usmeritev dokončno utrdile. **Mir** je tedaj krščansko socialnemu »Kärntner Tagblatt« hudo zameril njegovo nemško nacionalistično pisanje: »Tako pisarjenje krščanskega lista nas Slovence boli, in če bomo izvajali posledice, naj krščansko-socialni voditelji ne javkajo potem, da smo jih pustili na cedilu... Zob za zob!«¹⁸ Praktično je **Mir** zahteval, da je treba pretrgati vsako sodelovanje z nemškimi klerikalci v skupnih gospodarskih in kulturnih organizacijah, polom nemške klerikalne Centralne blagajne koroških zadrug v Celovcu leta 1910 mu je bila le nova priložnost, da je vzkliknil: »Koroški Slovenci in naše organizacije ne spadajo drugam nego v slovensko središče v Ljubljano... Polom med nemškimi krščanskimi socialci nas torej prav nič ne briga.«¹⁹

Mir in kranjski klerikalci do Ekarjevega uredništva

V času urejevanja Andreja Einspielerja je **Mir** pisal v smislu Güntherjevega liberalnega katolicizma, vnetega za svobodno cerkev v svobodni, napredni državi, ki se je še obdržal v obmejnih slovenskih pokrajinah v času, ko se je na Kranjskem moral umakniti klerikalizmu. Koroška slovenska duhovščina je klerikalizaciji le nerada sledila, ker se ji je liberalizem predstavljal predvsem v svoji nemški, raznarodovalni obliki, medtem ko slovenskega liberalizma na Koroškem ni bilo, oziroma se je stapljal z nemškim. Kolikor so se pojavljali posamezni liberalci slovenskega rodu, jih Einspieler ni že vnaprej zavračal, marveč jih je bil pripravljen dejansko priznati za zaveznike v boju proti nemškemu pritisku. Zelo značilen primer za to je, kako z veseljem je **Mir** leta 1884 pozdravil izvolitev Slovence dr. Abuje, ki je bil v Šmohorju izvoljen na nemško liberalni listi: »Prav veseli nas zmaga v Šmohorju, kjer je voljen narodni dr. Abuja.«¹ Ta pozdrav s strani slovenskega lista je dr. Abujo tako zbodel, da je v »Deutsche Zeitung« izjavil, da je za napredno stranko, da ne more hoditi s klerikalci in konservativci, da obsoja narodni prepir, da se je izšolal v nemških šolah in da ima zato tople simpatije za Nemce, ki so na Koroškem vodilni. Na to reakcijo je **Mir** odgovoril: »... v 'Miru' nismo proglasili dr. Abuje za svojega kandidata. Ko je bil pa voljen, smo bili veseli, ker smo ga imeli vsaj za zmernega rodoljuba, saj je zahajal v čitalnico in pustil se je voliti tudi v odbor za Jarnikovo 100-letnico. Kdo bi bil potem mislil, da je glasilo tega moža glasovita 'Deutsche Zeitung'.«² In dr. Martin Abuja se je od tega časa spremenil v najhujšega sovražnika konservativnega in hkrati slovenskega narodnega gibanja na Koroškem, postal je strasten pravni za-

¹⁸ Mir, 26. september 1908, št. 39.

¹⁹ Mir, 3. september 1910, št. 36.

¹ Mir, 10. avgust 1884, št. 15.

² Mir, 25. avgust 1884, št. 16.

stopnik Nemcev v številnih pravdah proti **Miru**. Posebno se je v tem smislu izkazal tudi v tožbi proti Gregorju Einspielerju, ko je ta bil leta 1890 obtožen kot moralni krivec uboja v Podkloštru.³

Mir posledj ni več računal na možnost, da bi liberalci slovenskega rodu na Koroškem lahko bili pomočniki proti ponemčevanju, razen če se ne pridružijo slovenski narodni stranki. Vztrajno pa je zagovarjal slogaški koncept in obsojal strankarske strasti, ki so se razžigale na Kranjskem. Za slogo pa je seveda absolutno zahteval zvestobo katoliškemu principu.⁴

Razumē se, da je **Mir** zaradi takega stališča moral priti v nasprotja s katoliškim vodstvom v Ljubljani, ki je v tistem času že zavračalo sodelovanje s slovenskim liberalizmom in organiziralo slovenski klerikalizem. Prvo tako nasprotje vidimo leta 1888, ko je bil v državnem zboru v razpravi Liechtensteinov predlog za uvedbo verskih šol. Tedaj je **Mir**, sklicujoč se na A. M. Slomška, poudarjal, da »koroškim Slovencem nikakor ne zadoštuje samo verska šola, ako ne bo v njej materini jezik podlaga vsemu pouku«. To je pobudilo »Slovenca«, da je objavil dopis, v katerem se dopisnik jezi na **Mir**, ker je pozival Slovence, naj ne podpišejo peticije za versko šolo, če v njej ne bo tudi zahteve po slovenskem jeziku, in pravi: »Nekateri ljudje so, da prav pohlevno rečemo, silno **kratkovidni!**«⁵ Na ta očitek kulturnobojnega »Slovenca« je **Mir** krepko odgovoril: »Kdor živi pri polnih piskrih, ta nē ve, kaj je stradanje; tako si tudi Slovenci na Kranjskem, kjer imajo povsod slovenske šole in slovenske učitelje, ne morejo niti misliti, kako se Slovencem na Koroškem v tem obziru godi. Vsak sam najbolj ve, kje ga čevelj žuli. Tudi mi koroški Slovenci sami bolj poznamo svoje potrebe, kakor knez Liechtenstein... Ako bi se vsprejel Liechtensteinov predlog nespremenjen, izročeni bi bili mi koroški Slovenci na milost in nemilost popolnemu ponemčevanju. Ker to vidimo in zaprečiti hočemo, imenuje nas dopisnik... „silno **kratkovidne!**« Nato je pojasnil stališče koroških Slovencev do klerikalnega vodstva v Ljubljani: »Mi sicer ne želimo, da bi nas gladili z rokavicami; vendar pa, če tudi še mladi v svojem podvzetju, prosimo, da bi govorili z nami dostojneje, dokler se hujše ne pregrešimo... Naša dolžnost je bila in bode, v prvi vrsti zastopati interese koroških Slovencev...«⁶

Precej hujši je bil spor z ljubljanskim klerikalnim vodstvom, ko je **Mir** kritiziral Mahničev članek v »Soči«. 10. januarja 1890 je Mahnič v »Soči« objavil nepodpisan članek, v katerem je predlagal, naj vlada razpusti vsa društva, katerih značaj je narodna pretiranost in izključenost, zlasti telovadna, ki goje ideje neomejene narodnosti, torej kar izdajalske. V članku so na ta način bili razloženi pogledi ideologa slovenskega klerikalizma na praktično obravnavanje nacionalnega vprašanja in njegov neposredni napad na »Sokola«. 20. januarja 1890 je na članek reagiral »Slovenski narod« z liberalnega stališča. »Slovenec« bi bil molčal, če proti članku ne bi bil nastopil tudi **Mir**.⁷ **Mir** je dobro čutil kako pogubna bi bila

³ **Mir**, 10. januar 1891, št. 1.

⁴ **Mir**, 10. september 1884, št. 17, 25. marec 1889, št. 6.

⁵ **Slovenec**, 12. marec 1888, št. 59.

⁶ **Mir**, 25. marec 1888, št. 6.

⁷ **Slovenec**, 29. januar 1890, št. 23.

uresničitev Mahničevih zahtev za Slovence, zato jih je odločno zavrnil, očitno pravilno poudarjajoč, da bi vlada najprej udarila po slovenskih družtvih, nemška pa pustila nedotaknjena. Slovenska društva so bila ustanovljena za obrambo in ne za napad: »Vsaka žival brani svoje življenje in narodi naj bi tega ne smeli storiti? ... Kri ni voda in narodnost se ne sme tako nizko ceniti, kakor se godi v omenjenem članku.« V zaščito je vzel tudi »Sokola« in pristavil: »Naša dolžnost je, da krepko branimo katoliško vero, poleg nje pa je vredno zagovarjati tudi narodnost.«⁸

Mirova kritika je vzbudila v Ljubljani strupeno reakcijo. Zaradi očitne pravilnosti **Mirovega** stališča ga »Slovenec« ni neposredno zavrnil, pač pa mu je delil takele nauke: »Mir' je odgovarjal 'Soči' povsem dobro, a naša misel je, da ni njegova naloga vtikati se v take prepire. On naj buđi narodno zavest, posebno na Koroškem, in se poteguje za pravice slovenskega ljudstva in rodoljubje ga bodo radi podpirali. Če se bo pa vtikal v take prepire zunaj Koroške, o katerih ni treba vedeti njegovim bralcem, škodil si bo več, nego koristil.«⁹ Gregor Einspieler je osebno odločno ugovarjal proti takšnemu ošabnemu pouku in opozarjal »Slovenca«, da si s takimi napadi utegne spdkopati tla na Koroškem, češ »na Koroškem imamo mi stranko za seboj ...«¹⁰ »Slovenec« se je hudoval nad Einspielerjevimi odgovorom, ki ga je »Slovenski narod« »z vso slastjo« ponatisnil, in **Miru** očital še prejšnje »grehe«: »Naposled ne moremo zamolčati, da je ravno **Mir** napadal naš list povodom verske šole in ljubljanske volitve (mišljen je **Mirov** kritični slogaški članek »Resna beseda o ljubljanskem prepiru« dne 25. marca 1889, št. 6), iz česar sklepamo, da je neka tajna zveza z 'Narodom' ...«¹¹ **Mir** je to podtikanje seveda zavrnil, prenehal pa je z nadaljnjo polemiko, ker ni hotel, »da bi se razpor, ki je našel na Kranjskem tako plodovita, tla in se preselil tudi na Goriško, romal še naprej po ostalih slovenskih deželah.«¹²

Mirova kritika Mahničevih zamisli o metodah reševanja narodnostnega vprašanja je na ta problem opozorila tudi neliberalno slovensko javnost. Na splošno se je vzbudil močan odpor proti Mahničevim tezam, zaradi njih je ljubljanska čitalnica izvrgla »Sočo«,¹³ odkloniti jih je moral tudi Žitnik v »Slovenca«, a Mahnič je moral odložiti uredništvo »Soče«. **Mirov** učinkoviti nastop proti ekscesom Mahničevega klerikalizma mu je seveda nakopal pri nekaterih krogih v Ljubljani trajno zamero, ki jo je bilo občutiti še pozneje.

Naslednja priložnost, ob kateri se je zaostriło nasprotje med **Mirovim** in ljubljanskim političnim konceptom, je bil prvi slovenski katoliški shod v Ljubljani leta 1892, katerega navadno označujemo kot rojstvo slovenskega političnega klerikalizma. **Mir** je bil s shodom nezadovoljen, ker je dušil svobodo diskusije in zavzemal stališča, ki niso bila v skladu s slovenskimi nacionalnimi interesi. Kritiziral je napade, ki jih je na shodu bila

⁸ Mir, 25. januar 1890, št. 2.

⁹ Slovenec, 3. februar 1890, št. 27.

¹⁰ Mir, 10. februar 1890, št. 3.

¹¹ Slovenec, 13. februar 1890, št. 36.

¹² Mir, 25. februar 1890, št. 4.

¹³ Slovenec, 15. februar 1890, št. 38.

¹⁴ F. Erjavec, o. c. str. 49 in Slovenski narod, 22. februar 1890, št. 44.

deležna Družba sv. Cirila in Metoda zaradi liberalne usmerjenosti: »Za nas koroške Slovence je Družba sv. Cirila in Metoda velikega pomena in si tedaj štejejo v dolžnost jo tu javno zagovarjati.« Še odločneje pa je *Mir* obsodil dejstvo, da je predlog Gregorja Einspielerja, da naj shod protestira konkretno zoper krivično ureditev ljudskih šol za Slovence na Koroškem, naletel na hud odpor pri »višjih dostojanstvenikih«, katerim se je zdel preoster. G. Einspieler je moral na grožnjo škofov, da bodo zapustili shod, umakniti svoj predlog, čeprav ga je velika večina v odseku za šolstvo odobrila. *Mir* je tak politični oportunistem ljubljanskega klerikalnega vodstva obžaloval in se čudil »mehkužni sapi, ki piha zdaj tudi iz višjih cerkvenih krogih južne Avstrije v škodo Slovincem. Ali je mar to protikatoliško, zoper krivico protestirati?... Klanjati pa se vladni sapi in streči željam ministrov in diplomatov, ki niso prijatelji slovenskega naroda, to se nam bolj radosuzno nego katoliško zdi«. V zvezi s tem položajem je *Mir* tudi odklonil politično varuštvo nad svojim pisanjem: »Ravno z oziroma na tu označeni položaj izrečemo tudi, ker se je o tem govorilo, da bi se »Slovenec« proglasil za nekak osrednji in vrhovni katoliški organ med Slovenci, da se »Mir« ne bo ravnal po besedah, zgledih in migljajih, »Slovenca«, ali katerega koli drugega odbora, dokler je prvi ali drugi, v toku neodvisnosti zgoraj označene vladne, Slovanom malo mile sape... Koroški Slovenci obdržati si hočemo prosto roko in želimo ostati neodvisni, kar tu posebno poudarjamo in slovesno izjavljamo, da se žive pokopati danes še ne damo.« Vrh tega je *Mir* nastopil tudi proti brezpogojnemu podpiranju zahteve po nemškem katoliškem vseučilišču v Salzburgu vse dotlej, dokler tam ne bodo res že ustanovljene tudi stolice za slovenski jezik. Na splošno je obsodil prvi slovenski katoliški shod, ker ni pospeševal sprave med Slovenci, njegovo delo pa je označil, da »je bila vsaka svobodna beseda povsem omejena in narodova volja se v ničemer ni jemala v poštev.«¹⁵

Razume se, da obsodba *Mirovega* pisanja v Ljubljani ni izostala. »Slovenec« je dejal, da se *Mir* »popolnoma v radikalno naprednem tonu, katoliškim načelom odločno nasprotno, zadira v prevzvišenega knezoškofa ljubljanskega; nepremišljeno se igra z zadevo o družbi sv. Cirila in Metoda; z vprašanjem o katoliškem vseučilišču v Solnogradu in smeši nekatere osebe.«¹⁶

Tudi v kasnejših letih se *Mir* ni odrekel svojega slogaškega koncepta, z obožnostjo se je spominjal Slomškovih, Einspielerjevih, Bleiweisovih, Tomanovih in Razlagovih časov, sodobne slovenske politične voditelje, klerikalne in liberalne, je še leta 1901 takole označeval: »Žalostna usoda Slovencev pa je hotela, da so dobili krmilo narodovo v roko možje, ki niso delovali naprej v smislu prvoboriteljev, ki so na prvo stran političnega programa zapisali druge smotre in uvrstili narodnost med bolj postranske zadeve... Povsod opazamo le poudarjanje klerikalizma ali liberalizma, in tudi slavospeve na korist zveze z Nemci, bodisi z liberalnimi, bodisi s konservativnimi.«¹⁷

¹⁵ *Mir*, 10. september 1892, št. 25.

¹⁶ *Slovenec*, 12. september 1892, št. 207.

¹⁷ *Mir*, 5. september 1901, št. 36.

Uredništvo Antona Ekarja

S prihodom dr. Janka Brejca leta 1903 v Celovec se je na Koroškem pričelo novo obdobje slovenskega političnega delovanja. Brejc je kot izkušen moderen politični aktivist poživil otrplo slovensko organizacijo in jo podprl z jasnim programom, predvsem pa je zahteval večjo delavnost in usmeritev na svoje lastne sile. Na shodu slovenskih zaupnikov v Celovcu je Brejc takole formuliral program slovenske stranke na Koroškem: avtonomija narodov, čim tesnejša povezava s sosednjimi slovenskimi deželami kot priprava za združitev Slovenske Koroške z ostalimi slovenskimi deželami, jezikovna enakopravnost, preosnova volilne pravice in volilnega reda za deželni in državni zbor v smislu enake volilne pravice, to je odprava privilegijev veleposestev, trgovske in obrtne zbornice ter mest, reforma volilnih okrajev po narodnosti itd. Kot eno izmed sredstev za uresničenje teh smotrov pa je zahteval: »... v krepkem narodnem duhu urejevan politični list, ki naj posebno pozornost obrača tudi na naše šolstvo in gospodarsko življenje.«¹

Za urednika je Brejc izbral poklicnega časnikarja Antona Ekarja, za katerega pravi Erjavec, da se je nagibal k liberalcem.² Ekar je bil po ustaljeni navadi izvoljen tudi za tajnika Katoliškega političnega društva. Oseba urednika Ekarja je bila kasneje, za časa spora ob volilni reformi, predmet napadov s strani slovenskega klerikalnega časopisja. Navajalo ga je kot dokaz, da se *Mir* in Katoliško politično društvo povezujeta z liberalci. Valentin Podgorc je Ekarjev kočljivi položaj okarakteriziral, da Ekar ni imel pristopa k najvažnejšim posvetovanjem, da se ni dosti oziral na program koroških Slovencev in da je le slučajno postal tajnik Katoliškega političnega društva, ki je hotelo predvsem pridobiti agitacijsko sposobnega moža za sodelovanje pri *Miru*.³

Mir je ob Ekarjevem nastopu ubral bojvitejše strune spričo brutalnega nemškega nasilja: »... sedaj pač ne kaže več oznanjati miru, ne, sedaj ne bodi naše geslo mir, temveč boj, boj in zopet boj...« Glede *Mirove* politične usmerjenosti pa je naznanil: »Naša pot je jasno začrtana, niti na levo, niti na desno — krepko naprej pod narodno slovensko zastavo... Vse za narod bodi nam geslo...«⁴

Poudarjanje narodnostnega načela je vzbudilo nezaupanje slovenskih konservativnih krogov na Koroškem, katere so v tem vsekakor podpirali tudi iz Ljubljane, kjer je naznanjanje narodno slogaške smeri bilo sprejeto z mešanimi občutki. Rezerviranost Ljubljane je še bolj razumljiva, če se spomnimo, da se je Brejc na Koroško umaknil zaradi nesoglasij s Šusteršičem.⁵ Že po dveh tednih je moral *Mir* odgovarjati kritikom, da je njegov edini namen nov narodni prepoved koroških Slovencev: »Nimamo in tudi ne smemo imeti nikakih postranskih namenov, posebno pa ne onega, ki bi rušil edinstvo tam, kjer je najbolj potrebna. Dobro nam je došel in z vese-

¹ *Mir*, 3. december 1903, št. 49.

² F. Erjavec, o. c. str. 148.

³ *Mir*, 18. avgust 1906, št. 33.

⁴ *Mir*, 3. oktober 1904, št. 41.

⁵ F. Erjavec, o. c. str. 146.

ljem pozdravljamo vsakega delavca na narodnem polju, pa naj nosi tako ali tako sukno, samo da ima pošten namen koristiti narodovi stvari.«⁶

O pisanju *Mira* pod Ekarjevim uredništvom so na Koroškem večkrat razpravljali in mnenja so bila deljena. Občni zbor Katoliškega političnega društva leta 1905 je smatral za potrebno, da izreče Ekarju pohvalo z željo, naj tudi še za naprej v isti meri upošteva narodno in versko stran. Na občnem zboru društva naslednje leto pa sta bila *Mir* in Ekar deležna ostrih napadov, češ da list ni dovolj verski. Zanju sta se zavzela Gregor Einspieler in Brejc, potem šele je bil Ekar znova izvoljen v odbor. *Mir* je kmalu za tem izrazil začudenje, kako so mogli na občnem zboru listu očitati, da je liberalen, ko je vendar njegov lastnik duhovnik in so bolj kočljivi članki mimo tega cenzurirani tudi »od zanesljive strani«. Članek izraža mnenje, da na Koroškem ni toliko vera v nevarnosti kot narodnost in ponovno priporoča srednjo, ne samo krščansko, ampak tudi strogo narodno smer pisanja.⁷

Neklerikalno usmerjenost *Mirovega* pisanja je stopnjeval še siloviti spor z ljubljanskim klerikalnim središčem ob volilni reformi, med katerim se je *Mir* toliko izpostavljal, da je Ekarjeva odstavitev bila pogoj za spravo. Točnega datuma Ekarjevega odhoda ni mogoče ugotoviti, ker Ekar lista že od 14. septembra 1905 ni več podpisoval. Verjetno pa sovпада z vrnitvijo *Mira* spet v tiskarno Mohorjeve družbe v Celovcu in z zaostritvijo pisanja nasproti liberalcem po skupščini CMD v Boh. Bistrici, to je avgusta 1907.

Mir v položaju okrog volilne reforme leta 1903-07

Zadnji veliki spor koroškega slovenskega političnega vodstva s klerikalnim vodstvom v Ljubljani, je nastal ob boju za volilno reformo v letih 1906/07, spor, med katerim so se Korošci končno iz protesta frontalno uprli sami volilni reformi. Razdelitev volilnih okrajev, s katero je bila izvedena dejanska teritorialna razmejitev posameznih narodnosti v Avstriji, je hudo prizadela koroške Slovence in s tem slovenski narod kot celoto. Na slovenskem Koroškem je bil določen samo en slovenski volilni okraj, ki je obsegal le manjši del slovenskega ozemlja (Mežiško dolino, Podjuno južno od Drave in Borovlje), večji del slovenskega ozemlja pa je bil razkosan med sedem nemških volilnih okrajev, kjer so Slovenci v vsakem izmed njih bili v brezupni manjšini. Ne samo, da so koroški Slovenci dobili samo enega poslanca v državnem zboru, namesto vsaj dveh, ki bi jim pripadala z ozirom na njihovo število, s tako razdelitvijo volilnih okrajev je bila Nemcem priznana posestna pravica na pretežni del slovenske Koroške in na ta način že vnaprej določena izguba večjega dela slovenske Koroške za morebitno bodočo združeno Slovenijo. Te krivice slovenski poslanci in ljubljansko klerikalno vodstvo seveda niso odobraval, opustili pa so odločen vseslovenski politični protest proti njej in končno so volilno reformo s takšnimi določbami glede Koroške tudi navdušeno sprejeli. V znak protesta so koroški Slovenci 26. julija 1906 odpovedali udeležbo na III. slovenskem katoliškem

⁶ *Mir*, 27. oktober 1904, št. 43.

⁷ *Mir*, 26. april 1906, št. 17.

shodu avgusta 1906 v Ljubljani in zahtevali od slovenskih poslancev obstrukcijo proti načrtu volilne reforme.¹

Mirovo pisanje nekoliko dopolnjuje odgovor na vprašanje, kako resno je bilo nasprotovanje koroškega političnega vodstva proti volilni reformi kot taki, torej proti uvedbi splošne in enake volilne pravice, oziroma koliko je to nasprotovanje bilo le taktika, s katero je koroško vodstvo hotelo zavarovati slovenske koristi tedaj in v prihodnje. D. Kermauner v svoji razpravi o slovenskih strankah v volilnoreformni situaciji meni, da koroškemu vodstvu ni bilo izhodišče — kakor kranjskim liberalcem — odklanjanje volilne reforme, marveč le zavračanje koroške volilne geometrije, vendar da lahkotni odstop koroških klerikalcev od dotedanje slovenske klerikalne linije glede volilne reforme razodeva še nekaj več kakor le provincialno omejenost njihovega političnega pogleda, da se v njem namreč izraža tudi omejena socialna osnova koroške slovenske stranke. »S takšnim stališčem so dali slovenstvu na koroškem terenu še en pečat reakcionarstva v zaletem 'prepričanju', da bi slovenski poslanci lahko dosegli spremembo koroške volilne geometrije z nasprotovanjem volilni reformi z obstrukcijsko taktiko v parlamentu.« V tej zvezi omenja tudi kritiko dr. J. E. Kreka, ki je 3. avgusta 1906 v »Naši moči« Koroščem očital, da na protestnem shodu Katoliškega političnega društva v Celovcu ni bilo nikogar, ki bi načelno zagovarjal splošno in enako volilno pravico.²

Morda ne bo odveč pogledati najprej kakšna so bila Mirova stališča do vprašanj splošne in enake, oziroma razširjene volilne pravice v prejšnjih letih. Že 20. septembra 1893 št. 26 čisto jasno ugotavlja, da bi obča volilna pravica bila v korist tudi socialnim demokratom, mesec dni pozneje, že po objavi Taaffejevega predloga volilne reforme pa poudarja, da krepitev socialnih demokratov ni vzrok za odklanjanje volilne reforme: »Slabo za nas bo v okrajih, kjer so fužine in tovarne, ker teh gospodarji so večidel nemški liberalci in bodo svoje delavce zoper nas v volilni boj peljali. Slabo bo tudi na Koroškem ob nemški meji, kjer zdaj kraljujejo nemškutarji: v teh krajih so večji posestniki navadno liberalci in ker imajo oni več hlapcev ... bati se je, da zmagajo ... V takih občinah pa, kjer je naše ljudstvo kmetiško in neodvisno ter so boljši kmetje na naši strani, bomo še ložej zmagovali kakor doslej, ker bodo tudi ti svoje hlapce s seboj pripeljali ... Nič se nam ni treba bati, samo še več delati in agitirati bo treba, kakor do zdaj ... V pogledu na celo državo se novega volilnega reda veselimo ...«, pravi Mir, ker upa, da bodo dobile večji pomen stranke, ki niso nacionalistične, namreč krščanski socialci in socialni demokrati: »Potem bo tudi prenehalo zatiranje Slovanov, kajti čeravno imajo socialdemokrati mnogo krivih nazorov, ta lepi nauk imajo vendar, da je človek človeku podoben in da se noben narod in noben jezik ne sme zatirati ...«³ Iz tega citata je razločno videti izključno orientacijo na politično ohranitev slovenskega srednjega kmeta, kot zadostno

¹ Prim. zlasti razpravi D. K. (Dušana Kermaunerja), O slovenskem delavskem gibanju od Cankarjevega političnega nastopa, Novi svet V, 1950 in Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji in narodnostna politika slovenske socialne demokracije v letih 1905 do 1907, Novi svet VII, 1952.

² D. K., o. c. Novi svet VII, 1952, str. 341 do 343.

³ Mir, 20. oktober 1893, št. 29.

zagotovilo za uspeh proti nemškim liberalcem, kakor tudi da Mir s socialno demokracijo računa le bolj v državnem merilu kot pa na samem koroškem terenu.

Vendar je Katoliško politično društvo Taaffejev predlog volilne reforme odklonilo in slovenskim poslancem priporočilo, naj zanj glasujejo samo tedaj, če bi namesto indirektnih volitev na kmetih vpeljal direktne. To je bilo v skladu s splošnim stališčem slovenskih poslancev v Hohenwartovem konservativnem klubu, ki so predlog reforme odklonili, čeprav bi Slovencem prinesel določene prednosti. To nasprotovanje Korošcev Taaffejevemu predlogu pa ni pomenilo nasprotovanja samemu načelu splošne in enake volilne pravice, saj Mir že naslednji mesec kritizira Hohenwarta, ker se je tako ostro postavil po robu vladnemu predlogu volilne reforme. Uvedbo splošne volilne pravice smatra za neogibno in ugotavlja, da bi Slovencem prinesla prednosti. Spet seveda računajoč na to, da socialna demokracija ne bo mogla prodreti na deželo: »Kar zadene slednjič volitve na deželi, se nam naših hlapcev za zdaj še ni bati. Oni so večidel verni možje in se bodo dali pridobiti za našo stranko. Prej da se med njo zatrosijo socijalistični nauki, bo še dolgo trpelo. Le v takih krajih, kjer imajo nemški liberalci fužine, tovarne ali rudokope, nam bo občna volilna pravica v škodo. Pa tudi tam bodo socijalni demokrati gotovo svoje mreže razpleli in se liberalcem naproti postavili, tako da se bo slovenska stranka lažje gibala... Vendar pa je treba na to delati, da Slovenci večja podjetja v svoje roke dobimo.«⁴ Podobne misli ponavlja Mir še večkrat, tako tudi 10. oktobra 1894 v št. 31.

Razvoj v naslednjih letih pa je pokazal zgrešenost takšne orientacije in takih računov. Ne samo, da seveda ni bilo govora o tem, da bi Slovenci dobili v svoje roke večja podjetja, moč in prednost nemškega kapitala sta bili preveilki. Toda tu koroška slovenska stranka vsaj ni mogla izgubiti, česar že prej ni imela. Nasprotno pa je zelo občutila prodor socialne demokracije na vas in sicer, kakor je pokazala analiza dr. Frana Zwittera,⁵ prav med tiste na Koroškem zaradi posestne strukture tako številne hlapce in kočarje, za katere je bil Mir tako prepričan, da jih bo moč obdržati pod katoliško konservativnim vplivom. Že leta 1897, po uvedbi splošne kurije, so dobili socialni demokrati na Koroškem v tej kuriji 17 odstotkov vseh oddanih glasov, tako da Mir zaskrbljeno piše: »K starim smo torej dobili še novega nasprotnika, zoper kterega se bomo morali vojskovati z vsemi silami, da se ohranimo.« Istočasno vidi, da se podira tudi upanje, da bo krepitev socialne demokracije omogočila več manevrskega prostora v boju proti nemškim liberalcem: »Jako značilno je to, da so se s socijal-demokrati zvezali nemškonacionalci, kjer gre zoper 'klerikalce', to je zoper slovensko in katoliško stranko!«⁶ Že tedaj se je izkazalo, da je izključno konservativna protidelavska idejna orientacija slovensko stranko še bolj utesnila in preprečila, da bi slovenstvo izkoristilo možnosti, ki jih je dajalo nacionalno strpno razpoloženje koroške socialne demokracije, za boj proti nemškemu germanizatorskemu meščanstvu. Nastali položaj je končno še

⁴ Mir, 20. november 1893, št. 32.

⁵ Fran Zwitter, Koroško vprašanje, Sodobnost V, 1937.

⁶ Mir, 28. februar 1897, št. 6.

utrjeval vpliv nemškega nacionalizma v vrstah koroške socialne demokracije, ki je začela sama zavestno podpirati nemške meščanske kandidate, kjerkoli je bila prešibka, da bi sama preprečila izvolitev klerikalnega, t. j. slovenskega kandidata. Leta 1897 je bila slovenska stranka v kmečki kuriji v volilnem okraju Velikovec — Celovec še dovolj močna, da je slovenski kandidat Lambert Einspieler s podporo nekaj nemških konservativnih volilnih mož zmagal s tremi glasovi večine (117 proti 114) proti nemško nacionalnemu kandidatu Kirchnerju.⁷ Pri naslednjih državnoborskih volitvah leta 1900 pa je bil, po zatrjevanju dr. Brejca, vpliv socialne demokracije med kmečkimi volivci že tako močan, da je zaradi socialdemokratske podpore nemško nacionalnemu kandidatu slovenski kandidat Franc Grafenauer propadel in so koroški Slovenci, oz. slovenska stranka, izgubili edinega poslanca v državnem zboru.⁸

Po vseh teh izkušnjah bi bilo razumljivo, če bi do časov 1905 do 1907, ko je bila aktualna uvedba splošne in enake volilne pravice, pozitivni odnos koroških slovenskih katoliških voditeljev do volilne reforme nadomestili skeptičnost in nezaupanje. Vendar je *Mir* v resnici ves čas pozdravljal vladno napoved volilne reforme, vse do objave Gautschevega načrta 23. februarja 1906. To je bilo gotovo v skladu s splošno politiko klerikalnega »demokratizma«, zaradi katere je slovenska klerikalna stranka že leta 1898 sprejela uvedbo splošne in enake volilne pravice kot poglavitno točko v svoj program, in pa v skladu s pričakovanji, ki jih je budila akcija Krekovega krščanskega socializma od srede devetdesetih let, za uspešno odtegnitev slovenskega delavstva od vpliva socialne demokracije. S prihodom dr. Janka Brejca leta 1903 v Celovec, kjer je zavzel vodilno mesto v Katoliškem političnem društvu, je slovenska stranka na Koroškem nedvomno prišla pod še močnejši idejni vpliv kranjskih klerikalcev, kljub osebnim nasprotjem med Brejcem in Šusteršičem. Tudi če ne prisodimo prevelike pomembnosti temu ugodnemu vplivu na pozitivni odnos Korošcev do napovedane volilne reforme, je tak odnos gotovo izviral tudi iz samega koroškega položaja. Na Koroškem bi odprava stanovskih pregrad resda odprla vrata socialni demokraciji med kmečke volilce, a hkrati, in to je bilo videti pomembnejše, je odprava privilegijev veleposesti, mest in trgovinske komore, odpirala slovenski stranki realne možnosti, da dobi na dveh teritorialno ugodno zaokroženih volilnih okrožjih, eventualno z izvzetjem mest in trgov v posebno volilno okrožje, dva mandata v državnem zboru.

⁷ *Mir*, 20. marec 1897, št. 8.

⁸ *Mir*, 1. marec 1906, št. 9. (Zatrjevanje dr. Brejca pa je bržčas pretirano in volilni podatki ga ne potrjujejo. Tedaj je v kmečki kuriji velikovško-celovškega okraja bilo po volilnih možeh oddanih 223 veljavnih glasov. Od teh za Grafenauerja 82, za nemško nacionalnega kandidata Tscharreja 141 (Velikovec - Grafenauer 68, Tscharre 39; Celovec s Feldkirchnom - Grafenauer 14, Tscharre 102). Socialdemokratskega kandidata v kmečki kuriji ni bilo. Možno je, da so se socialdemokrati vezali z nemškimi nacionalci pri prvostopnih volitvah za volilne možje. A spričo velike razlike v številu glasov za oba kandidata je skoraj izključeno, da bi odločilno vplivali. Na še majhno moč socialdemokratov v tistem času kažejo tudi rezultati v V. kuriji, kjer so socialdemokrati od 710 volilnih mož dobili 56. — Po opozorilu in podatkih tov. dr. Vasje Melika.)

Po prebiranju *Mira* je treba nekoliko dopolniti oz. korigirati nekatere navedbe v omenjeni razpravi D. Kermaunerja o slovenskih strankah v položaju v volilni reformi. D. Kermauner pravi, da je bojazen, da je tudi edini slovenski mandat na Koroškem nesiguren, ker iz njega niso izvzeti industrijski kraji, prvič javno izrazil Brejc na celovškem zboru zaupnikov, o katerem je *Mir* poročal 4. avgusta 1906.⁹ Ugotoviti je treba, da je *Mir* takoj po objavi Gautschevega vladnega načrta volilne reforme 1. marca 1906 v znanem črno obrobljenem uvodniku z naslovom »Atentat na naš narodni obstoj« poudarjal, da tudi edini predvideni slovenski volilni okraj na Koroškem Slovencev ni zagotovljen, da je »Kampfmandat«, ker iz njega niso izločeni industrijski kraji.¹⁰ Ob domnevi D. Kermaunerja, da Brejčev volilno geometrijski račun, — po katerem bi Slovenci na Koroškem dobili dva volilna okraja, iz katerih bi industrijski kraji bili izvzeti in na čemer so bili zainteresirani tudi nemški krščanski socialci — »nemara res ni bil napačen, toda, kakor vse kaže, ni bil izračunan pravočasno, t. j. pred objavo vladnega načrta«, da bi imel možnost uspeha,¹¹ je treba opozoriti na to, da je *Mir* že 25. januarja 1906, t. j. skoraj mesec dni pred objavo vladnega načrta, razpravljajoč o konkretnih določbah volilne reforme za Koroško, zahteval vsaj dva slovenska volilna okraja in izločitev mest, trgov in industrijskih krajev iz kmečkih volilnih okrajev.¹² Seveda so številke za to volilno geometrijo prvič bile v celoti sistematično objavljene v znani »Promemoriji koroških Slovencev glede volitve za državni zbor« 1. septembra 1906, vendar je treba dopustiti zelo verjetno možnost, da je ta račun interno bil izračunan že vsaj mesec dni pred objavo vladnega predloga. Vprašanje pa je, ali so ga v Ljubljani poznali, oz. hoteli poznati. Vsekakor se »Slovenec« 1. februarja 1906, ko obvešča javnost, da je koroškim Slovencev, ki bi po svojem številu morali dobiti dva mandata, po vladnem načrtu zagotovljen samo eden, sprašuje: »Drugo vprašanje pa je, ali je na Koroškem sploh mogoče tako razdeliti volilne okraje, da dobe Slovenci dva mandata« in zvrča krivdo na nezavednost koroških Slovencev. Spričo takšnega malomarnega odnosa do afirmacije slovenskega značaja slovenskega ozemlja na Koroškem, je mogoče razumeti, da je tudi reagiranje Korošcev že takoj spočetka bilo zelo ostro.

Že 18. februarja 1906, nekaj dni pred objavo vladnega predloga volilne reforme je Brejc na shodu Katoliškega političnega društva v Glinjah naglašal, da je bolje, da ostane vse pri starem, če volilna preosnova ne bo pravična, posebno če bo prikrajšala koroške Slovence pri določitvi volilnih okrajev.¹³ Torej je že tedaj bila izražena misel, da je treba volilno reformo zavrniti, če ne bo pravična slovenskemu narodu na Koroškem. Po objavi vladnega načrta pa je *Mir* pisal: »...vlada je porabila volilno reformo za to, da nas z enim samim udarcem narodno in politično ubije, da z enim samim mahljajem doseže in izvrši to, kar vsa nemško nacionalna birokracija, ves nemški terorizem... doslej ni moglo doseči: da nas narodno in

⁹ D. Kermauner, o. c. Novi svet VII 1952, str. 344.

¹⁰ *Mir*, 1. marec 1906, št. 9.

¹¹ D. Kermauner, o. c. Novi svet VII 1952, str. 347.

¹² *Mir*, 25. januar 1906, št. 4.

¹³ *Mir*, 1. marec 1906, št. 9.

politično desorganizira, da nam vzame možnost napredovanja, možnost uspehov, možnost življenja in vsled tega smoter in veselje do narodnega in političnega delovanja...» Na koncu je vzkliknil: »Ta razdelitev volilnih okrajev ne sme postati zakon — pod nobenim pogojem!... zanašamo se na vse slovenske in slovanske poslance, da storijo v tem slučaju svojo slovansko dolžnost.« Očitno nič dobrega pričakujoč je še posebej opozarjal: »Naj nas nikar ne bagatelizujejo, naj nikar ne mislijo, da od tega, če imamo mi enega ali dva poslanca, ni odvisna sreča in bodočnost slovenskega naroda. Da, verjemite, prav od tega, če se nas koroške Slovence razbije in razkosa, je odvisna tudi usoda Gorenjske in z Gorenjsko pač tudi usoda slovenstva sploh... Verjemite nam in hitite nam na pomoč, dokler je še čas, če ne — ne boste prestali sodbe pred zgodovino slovenskega naroda!«¹⁴

Reagiranje **Mira** oziroma koroškega slovenskega političnega vodstva je že torej takoj spočetka kazalo, da mislijo tudi na zavrnitev vladnega predloga volilne reforme, če ne bi pokazal vsaj elementarne pravičnosti do koroških Slovencev, pač v upanju, da bo prihodnji predlog boljši. Na osnovi tega bi se dalo res govoriti o »lahkotnem odstopu koroških klerikalcev od dotedanje klerikalne volilnoreformne linije.«¹⁵ A hkrati je treba imeti pred očmi, da je podobno misel istočasno ponavljalo tudi klerikalno vodstvo na Kranjskem! V začetku marca 1906 je državni in deželni poslanec Šuklje na shodu v Ribnici govoril o negativnih straneh vladnega predloga, štajerskih in koroških mandatih in dejal: »Mogoče je, da bodo vrgli to reformo, mogoče je, da padé ministrstvo, s padcem tega ministrstva pa še ni spravljena volilna reforma s sveta. **Splošna volilna reforma ostane na dnevnem redu. Ne bo prejš miru v državnem zboru** (podčrtal »Slovenec«), dokler se ne uveljavi splošna volilna pravica, vsaka druga predloga bo pa morala biti nam še bolj pravična.«¹⁶ Sam Šusteršič je 19. maja 1906 v odseku za volilno reformo govoril: »Pomislite na kako nečuten način so razdeljeni volilni okraji za Slovence na Štajerskem in Koroškem. Smo odločni zagovorniki splošne in enake volilne pravice, vendar si bomo natančno ogledali predlogo po drugem branju, preden se odločimo, ali jo sprejmemo ali ne. Narodni in politični obstanek Slovencev sicer ni odvisen od splošne in enake volilne pravice. Slovenci morejo še nekaj let čakati, ker so prepričani, da bode v doglednem času odločevala v Avstriji slovanska večina. In tedaj dobimo boljšo volilno reformo nego je ta.«¹⁷ Še 11. julija 1906 je Šusteršič v odseku za volilno reformo grozil: »Nemški mandat na Kranjskem je mogoč le mirnim potom, na podlagi primerne kompenzacije na Koroškem ali Štajerskem. Na noben način pa ne smete ustanoviti nemškega mandata za Kranjsko s parlamentarno silo, s preglasovanjem. Na tem se more razbiti vsa volilna reforma.«¹⁸ Če je torej 25. septembra 1906 Krek kot podnačelnik SLS zavrnil zahtevo koroških voditeljev po obstrukciji, češ, da le-ta »načelno nasprotuje strankinemu programu« ter izražal mnenje, da bi bilo treba glasovati za volilno reformo tudi v primeru, če bi vsak

¹⁴ Mir, 1. marec 1906, št. 9.

¹⁵ D. Kermauner, o. c. Novi svet VII 1952, str. 342.

¹⁶ Slovenec, 6. marec 1906, št. 53.

¹⁷ Slovenec, 21. maj 1906, št. 116.

¹⁸ Slovenec, 12. julij 1906, št. 157.

slovenski mandat bil odvisen od boja (če ne bi bilo mogoče doseči kaj več v okviru splošne in enake volilne pravice) in takšno mnenje utemeljeval z opozorilom; da »žuganje z obstrukcijo pomenja v sedanjih razmerah prošnjo za absolutizem in poklon birokratski samovladi«, ¹⁹ potem je takrat obenem zavračal tudi prejšnje demagoško nastopanje načelnika SLS Šusteršiča, kakršno je pač lahko samo pospeševalo nenačelno orientacijo in politične iluzije pri koroškem vodstvu.

Treba je ugotoviti, da se je v vsej kritični dobi v **Miru** pojavil samo en članek, ki je tudi načelno govoril proti uvedbi splošne in enake volilne pravice, ker bi »kmete izročila nadoblasti volilcev, ki ničesar nimajo.« ²⁰ Ob vseh ostalih priložnostih pa je iz **Mirovega** pisanja zvenelo predvsem ogorčenje nad kratkovidnostjo in nerazumevanjem pomena Koroške za celotno slovensko narodno vprašanje, ki ga je kazalo klerikalno vodstvo v Ljubljani. **Mir** je predvsem zahteval, naj se ne navdušujejo nad predlogom volilne reforme, čeprav je prinesel bistveno povečanje števila slovenskih mandatov, marveč naj izrazijo odločen vseslovenski protest proti krivičnim določbam glede Koroške. Koroško vodstvo je pač v začetku računalo, da bi bilo v vladnem načrtu mogoče še kaj spremeniti.

V drugi številki po objavi Gautschevega načrta se je **Mir** dotaknil boja, ki se je na Kranjskem vnel med liberalno in klerikalno stranko ob določbah glede Koroške, se od tega boja distanciral in od slovenske javnosti zahteval, naj se ga vzdrži. »Tudi mi smo načelni zagovorniki splošne in enake volilne pravice, toda ne za vsako ceno in pod vsakim pogojem ... ne moremo se pa strinjati z načrtom ..., ki nam jemlje vse pogoje naše eksistence ... in se le čudimo, da se najdejo ljudje, ki tega ne razumejo.« Apostrofiral je pisanje »Slovenca« in »Domoljuba«, ki sta se navduševala nad prirastkom slovenskih klerikalnih mandatov, pozabljala pa izvenkranjske Slovence: »Še enkrat: s takim pisarjenjem, kakor je Domoljubovo, poderemo še zadnje šanse za popravilo krivic, ki jih volilna reforma zavdaja nam obmejnim Slovencem. Če vlada ve, da sprejmejo Slovenci volilno reformo eventuelno tudi tako, kakoršna je, in če to iz naših lastnih glasil izvedo tudi Nemci, potem bi morali biti tepci, če bi nam kaj prijenjali. Našim poslancem pa ... se na ta način ne gladijo pota pri njihovem delovanju ... Tako politiko delajo politiki enajstega činovnega razreda!« ²¹ Ta opomin je pač veljal tudi slovenskim poslancem na Dunaju, ki pa so »po utrjenem izročilu vse dotedanje meščanske predstavniške politike mislili le na pridobitve, ki jih je bilo mogoče v danem položaju brez zamere izprositi pri vladi, prav nič pa se niso menili za afirmacijo slovenskih narodnostnih pravic za prihodnost.« ²²

V začetku maja je **Mir** obsojal zadržanje slovenskih poslancev, ker niso spregovorili niti besede o koroških zadevah ob Gautschevem kompromisnem predlogu za uvedbo 24 novih mandatov, med njimi tudi nemškega kočevskega in zavračal pisanje Slovenca, da bo Slovanska zveza stopila v boj za spremembo volilnih okrajev na Štajerskem in Koroškem šele tedaj,

¹⁹ Slovenec, 26. september 1906, št. 220.

²⁰ Mir, 14. junij 1906, št. 24.

²¹ Mir, 8. marec 1906, št. 10.

²² D. Kermauner, o. c. Novi svet VII 1952, str. 349.

če bi Nemci dobili kočevski mandat: »... najodločnejše zahtevamo, da se o naših zahtevah spregovori odločno javna beseda na kompetentnem mestu. Naj pač jugoslovanski poslanci ne pozabijo, da je sedaj od njih odvisna prihodnost celega slovenskega naroda!«²³ Sredi maja se je **Mir** spraševal: »Ali bi ne bilo mogoče prirediti v Ljubljani velik slovenski manifestačni shod s programom: Korošcem in Štajercem pravico! Še bi bil čas za to.«²⁴ Takega protestnega shoda ni bilo. 12. julija je bil sprejet nemški mandat za Kočevsko, kot kompenzacija je bil dobljen sedmi mandat na Štajerskem, na Koroškem pa se ni nič spremenilo. **Mir** je tedaj zahteval: »Nam našo pravico, najmanj dva gotova mandata, sicer proč z vsakim kompromisom, proč z volilno reformo! Slovenski poslanci morajo z obstrukcijo zabraniti vsako nadaljnjo razpravo v odseku, ako se ne ugotovi tej naši tako krvavo upravičeni zahtevi!«²⁵ Slovenska parlamentarna delegacija na kaj takega ni pomišljala in koroški Slovenci so v znak skrajnega protesta odpovedali udeležbo na III. slovenskem katoliškem shodu v Ljubljani.

Ta obupni korak je bil začetek hudega boja med osrednjim klerikalnim tiskom in **Mirom**, med katerim so koroški slovenski voditelji in sam **Mir** doživeli vrsto surovih napadov. To je bil boj, med katerim je prišlo do značnega »poslednjega kratkotrajnega vzplapolanja slogaštva«²⁶ t. j. do spogledovanja z liberalci, in pa do že omenjene oživiljene orientacije na nemške krščanske socialce, katere nosilec je bil Valentin Podgorc. Vse to se je izrazilo seveda tudi v pisanju **Mira**. Slovenec je takole ocenil nastali položaj: »Na Koroškem sta dve struji, ki sta slovenstvu škodljivi: Ena je liberalna, ki vleče v umazano liberalno stranko, druga pa ima geslo: Proč od Ljubljane in organizacijo v Celovcu! Ta zadnja separatistična struja hoče slednjič iti skupaj v vseh stvareh z nemškimi krščanskimi socialisti...«²⁷ Od ugotovitve do groženj je bil le en korak: »Če se hočejo koroški Slovenci podati za svojim 'voditeljem' (Brejcem) v smrdljivo strugo kranjskega liberalizma, jih le obžalujemo... Kdor podpira našo dekadentno liberalno stranko... je naš sovražnik in mi se moramo boriti proti njemu po vojskinem pravu.«²⁸

Boj proti **Miru** »po vojskinem pravu« ni ostal omejen samo na časopisno polemiko. Klerikalno vodstvo v Ljubljani je na **Mir** pritiskalo tudi z gnotne plati. **Mir** je bil namreč Katoliški tiskarni v Ljubljani dolžan še 1840 kron za Domoljuba, katerega je bil dve leti prej pošiljal kot svojo prilogo. Katoliško tiskovno društvo je v tem kočljivem trenutku svojo terjatev izročilo advokatu.²⁹ V začetku leta 1907 s št. 6 se je **Mir** zatekel v tiskarno Dragotina Hribarja v Ljubljani. Najbrž mu je bilo nemogoče dalje obstati v tiskarni Mohorjeve družbe, katere odbor se je takoj po odpovedi udeležbe Korošcev na III. slovenskem katoliškem shodu solidariziral z ljubljanskim klerikalnim vodstvom, kakor je videti iz izjave predsednika Mohorjeve družbe, celovškega kanonika Janeza Vidovica.³⁰ Iz Ljubljane nazaj v Mohorjevo tiskarno se je **Mir** preselil šele z nastopom novega uredništva.

²³ **Mir**, 3. maj 1906, št. 18.

²⁴ **Mir**, 17. maj 1906, št. 20.

²⁵ **Mir**, 14. julij 1906, št. 28.

²⁶ D. Kermauner, o. c., *Novi svet* VII 1952, str. 341.

²⁷ *Slovenec*, 28. julij 1906, št. 171.

²⁸ *Slovenec*, 11. avgust 1906, št. 183.

²⁹ **Mir**, 8. september 1906, št. 36.

Na že omenjeno Krekovo načelno zavrnitev zahteve po obstrukciji in na njegovo svarilo pred vrnitvijo absolutizma, je *Mir* zagotavljal, da nasprotje ni naperjeno proti splošni in enaki volilni pravici, temveč le proti razkosanju in odtrganju slovenskega ozemlja: »Če bi padel vladni načrt, ne bi še padla splošna in enaka volilna pravica. Zahteva po uvedbi te pravice je tako prešinila vse naše javno mnenje, da bi brez dvoma druga vlada drugemu parlamentu takoj spet predložila drugi načrt.«³¹ Ne bomo tukaj razpravljali o realnosti takega pričakovanja. Po vsem videzu pa bi se koroško slovensko vodstvo verjetno sprijaznilo tudi s tako volilno reformo in ne bi svojega nasprotstva proti njej tako zaostrovalo, če bi koroški Slovenci dobili moralno podporo in zagotovilo za bodočnost v odločnem vsenarodnem slovenskem protestu. Še 8. septembra 1906 je *Mir* v polemiki s Šusteršičevim govorom na katoliškem shodu napisal: »Sklep volilnega odseka ni bil kriv razburjenosti na Koroškem. Odsek bi nas bil lahko tudi vse pridellil Nemcem; ko bi se to bilo zgodilo proti energičnemu odporu SLS, bi Korošci ne mogli reči ničesar, da, z veseljem bi se te stranke najtesneje oklepali.«³² Naslednje leto, ko je volilna reforma bila že zakon, je Brejč o njej dejal: »Hudo nas je to (sprejetje volilne reforme) zadelo, ali zbolelo nas je še drugo dejstvo: onstran Karavank so se veselili, so veselja pijani plesali v istem trenutku, ko smo mi žalostni zakrivali obraz! Naše žalosti niso hoteli poznati in rešpektirati! In ne samo to... edino Slovenci so izrekli posebno, svečano zahvalo vladi za volilno reformo. Ni moj namen zabavljati, konstatiram samo ta zgodovinski faktum!«³³

Po vsem tem bi se dalo sklepati, da je odpor koroškega Katoliškega političnega društva proti volilni reformi res bil do neke mere pogojen z ožino socialne baze te stranke, vendar da je med njegovimi vzroki na prvem in odločilnem mestu odpor proti porazni germanizatorski volilni geometriji. Prevladovanje narodnostnega momenta pri določanju politične linije koroškega Katoliškega političnega društva v položaju okrog volilne reforme je imelo dva izvora. Eden je bil dejstvo, da klerikalizacija koroške slovenske konservativne stranke še ni dosegla stopnje, ko bi solidarnost v klerikalni politični akciji prevladala nad zaščito posebnih interesov afirmacije slovenstva na Koroškem — čeprav v glavnem enačenega s slovenskim katoliškim konservatizmom — kar se je pokazalo tudi v istočasni okrepitvi ideje narodne sloge. Drugi izvor pa je bil koroška politična stvarnost. Slovenska stranka je bila še vedno močno zasidrana na slovenskem podeželju zaradi še vedno velike privlačnosti njenih narodnostno konservativnih gesel med proletarskim vaškim prebivalstvom, ki je sicer že nagibalo k socialni demokraciji. To se je pokazalo pri volitvah tako leta 1907 kot leta 1911, kakor ugotavlja tudi D. Kermauner,³⁴ tako da še kljub vsemu ne more biti govora o strahu pred splošno in enako volilno pravico kot o determinanti za opredelitev Katoliškega političnega društva.

³⁰ Slovenec, 31. julij 1906, št. 173.

³¹ *Mir*, 6. oktober 1906, št. 40.

³² *Mir*, 8. september 1906, št. 36.

³³ *Mir*, 13. april 1907, št. 15.

³⁴ D. Kermauner, o. c., *Novi svet* VII, 1952, str. 454.

Urednik Franc Smodej je *Mir* prevzel z Novim letom 1908. List je urejeval kot glasilo SLS na Koroškem, ohranil pa je tudi po formalnem vstopu Katoliškega političnega društva v SLS vendarle določeno kritično noto, ki je od časa do časa prihajala do izraza. Ta mala, a trajna rezerva do SLS, je nedvomno posledica globokega nezaupanja do dr. Šusteršiča in sploh slabih izkušenj iz časa bojev za volilno reformo. V tem smislu je treba razumeti tudi načelni uvodnik *Mira* iz leta 1908 »Naša politika«: »Naše razmere so nekaj posebnega in zato je bila politika koroških Slovencev vedno nekaj posebnega. Naj še tako simpatiziramo s to ali ono politično stranko, popolnoma zednačiti se z nobeno nikdar ne bomo mogli. Naš političen program je jasen in svesti smo si, da za Koroško edino tudi mogoč. Zato smo in bomo na vse strani brezobzirni; vsak je naš prijatelj, kdor podpira naše težnje, vsak pa škodljivec koroških Slovencev, kdor našo politiko napada, mesto da bi jo podpiral.«¹

Navdušeno je *Mir* leta 1909 pozdravil ustanovni shod Vseslovenske ljudske stranke kot dejanje v smislu Združene Slovenije.² Občni zbor Katoliškega političnega društva je naslednje leto objavil, da je »prepir s kranjskimi brati« poravnal in soglasno sklenil vstop Katoliškega političnega društva v VLS.³

Ob vstopu slovenske parlamentarne delegacije v vladno večino za sprejetje obrambne in finančne reforme leta 1911 je *Mir* nezaupljivo pripomnil, da bi ta korak obmejnim Slovencem lahko prinesel boljše čase, ali pa bi jim vzel zadnjo odporno silo. Na »Slovenčev« zagotavljanje, da bo slovenska delegacija imela vselej pred očmi ravnopravnost obmejnih Slovencev, je *Mir* še vedno neprepričano zahteval, da naj to zagotovi slovenska delegacija v polni meri in z železno doslednostjo upošteva.⁴

V teh letih so Nemci na Koroškem s stopnjevanjem pritiskom odpravili Slovence z vseh področij javnega življenja. Prepovedi in razbijanja slovenskih zborovanj so dosegle svoj višek s prepovedjo Katoliškega političnega društva 10. januarja 1911. Tako so bili v času parlamentarnih volitev l. 1911 koroški Slovenci brez lastne politične organizacije, slovenski kandidat Franč Grafenauer je dobil le še majhno večino. Vsaka številka *Mira* iz teh let je dokument nezadržnega nemškega zatiranja, pod katerim se je slovenski odpor šibil in lomil, posebno še spričo zoževanja njegove socialne baze. Kljub temu, da je videl, v katero smer se razvija socialni in politični položaj,⁵ *Mir* ni našel druge rešitve kot čim tesnejšo naslonitev na VLS. Tam pa ni bilo pravega razumevanja za koroške težave, VLS kljub prizadevanju Korošcev ni hotela zanje zastaviti vseh svojih političnih moči in začeti v njihovo obrambo večje parlamentarne akcije.⁶

S številko 18 leta 1911 se je *Mir* preselil v Katoliško tiskarno v Ljubljano, kjer se je odslej tiskal vse do junija 1915. Vzroka za preselitev ne

¹ *Mir*, 20. junij 1908, št. 25.

² *Mir*, 23. oktober 1909, št. 46.

³ *Mir*, 7. maj 1910, št. 19.

⁴ *Mir*, 26. avgust 1911, št. 43.

⁵ *Mir*, 3. julij 1911, št. 35.

⁶ F. Erjavec, o. c. str. 307.

navaja, iskati ga je najbrž v želji nasloniti se na podporo in sredstva VLS in umakniti se pred nemškim preganjanjem v Celovcu.

Mir je glavnega krivca za nerazumevanje in neupoštevanje težavnega položaja Korošcev videl v Šusteršiču. Marca 1914 je v uvodniku »Tako ne gre več naprej« odkrito in odločno zahteval revizijo politične taktike na Dunaju. Mimo nasilnosti nemških nacionalcev je videl še drugi vzrok težkega položaja: »Na drugi strani pa smo pogrešali primernege odpora in energije v vrhovnem vodstvu slovenske politike. Tako je morala vsa odločnost našega vrlega poslanca Grafenauerja in političnega vodstva koroških Slovencev ostati brezuspešna... Glavni vzrok slabotnosti slovenske politike na Dunaju vidimo v dejstvu, da je načelnik Hrvatsko-slovenskega kluba obenem tudi deželni glavar kranjski!«⁷ Ko se je Šusteršič umaknil kot predsednik Hrvatsko-slovenskega kluba in je na njegovo mesto prišel Korošec, je **Mir** to izvolitev navdušeno pozdravil.⁸ Leta 1917, po izstopu Šusteršiča iz SLS, je urednik Šmodej na sestanku SLS v Ljubljani takole označil boj Korošcev proti Šusteršiču: »Leta 1906 se je začela odločati naša usoda. Dobro smo se tedaj zavedali, da gre za naše življenje pri volilni reformi. Klicali smo na pomoč, a takratno vodstvo SLS nas je pustilo na cedilu. Na naše pritožbe se nam je pretilo s šibo, če ne umolknemo. Danes imamo zadoščenje, da je šiba zamahnila po tistem, ki je ž njo grozil nam... Lepe besede smo slišali pri ustanovitvi Vseslovenske ljudske stranke in bili smo jih iz srca veseli. Toda dejanja, ki so jim sledila, so bila drugačna. V besedah so bili Vseslovenci, v dejanju pa se je pela tukaj pesem 'Zadovoljnega Kranjca'.«⁹

Pod Šmodejevim uredništvom je **Mir** izhajal vse do decembra 1919, ko je Šmodej prevzel glavno uredništvo »Slovenca«.

Mir in slovenski liberalci na Koroškem

Mirov slogaški narodni duh v prvih letih izhajanja smo že omenili ob primeru dr. Matija Abuje. Seveda pa je sloga bila za **Mir** možna le tedaj, če so se liberalno usmerjeni Slovenci popolnoma odrekli uveljavljanju svojih nazorov. Le s takim »liberalizmom« je **Miru** bila sloga uresničljiva, nasproti bolj odločnemu in delovnemu pa je naperil svoje pero. V odnosu do liberalcev je poudarjal, da stoji versko vprašanje pred narodnim, v nekem smislu je liberalstvo sploh reduciral zgolj na narodnostno vprašanje: »Dajte nam narodne pravice in mladoslovenski Samson leži ostrižen pred nami brez vseh moči.«¹ Značilna je tudi tale sodba o liberalcih: »Nekaterim iz njih še za Avstrijo nič ni, da bi bila le narodnost rešena. Ti ljudje živijo v sladkih sanjah in od 'slovenske ideje' bogve kaj pričakujejo...«²

Razlog za odklanjanje liberalizma in za upravičevanje svojega tipa slogaštva najde **Mir** tudi v prepričanju, da se napredujoči socialni demokraciji lahko uspešno postavi po robu samo katoliška stranka in da zato ločitev duhov nima obstanka: »Nasproti socialnemu vprašanju, ki vedno

⁷ **Mir**, 7. marec 1914, št. 9.

⁸ **Mir**, 14. marec 1914, št. 10.

⁹ **Mir**, 4. januar 1918, št. 1.

¹ **Mir**, 10. november 1887, št. 21.

² **Mir**, 10. november 1888, št. 21.

više dviga glavo, je liberalna modrost brez vsakega soveta... nasprotno pa je krščanstvo tako močno, da se... lahko v boj spusti s socializmom... Liberalizem socialnim demokratom le pota gladi... da bi se pa nasproti postavil, za to je preslab. Bolj ko socializem narašča, bolj se duhovi delijo le na dve stranki: v kratkem bodo zginile vse 'liberalne', 'napredne', 'radikalne' in 'konservativne' stranke, in stali si bota nasproti le dve veliki duševni sili: socijalni demokratizem in pa katoliška cerkev...!«³

Seveda razvoj ni šel tako premočrtno kot je to *Mir* pričakoval, ločitev duhov v meščanskem taboru je bila dejstvo, samo da je na Koroškem imela narodnostno obeležje. Slovenski liberalni elementi so se priključevali nemškemu liberalcem in se hkrati s tem opredeljevali tudi za nemštvo. *Mir* je to za slovenstvo na Koroškem pogubno anomalijo seveda čutil, jo v določenem trenutku tudi izrazil, a ni zmogel pozitivnejšega odnosa do liberalnih ljudi slovenskega porekla, ki bi priznaval, da naj le-ti svojo svetovnonazorsko in politično orientacijo uveljavljajo v okviru slovenske narodnostne skupnosti na Koroškem.

Najobčutnejša škoda je zaradi takega položaja nastajala za koroške Slovence pri učiteljih, ki so po večini bili napredno usmerjeni. Namesto, da bi bili vzgojitelji svojega naroda, so v koroških razmerah postajali njegovi potujčevalci. Na ta pojav, kolikor je bil posledica politike slovenskih koroških voditeljev, je kritično opozoril leta 1908 Ante Beg.⁴ Izrazil je mnenje, da je ta politika polagama, toda sistematično odbijala učiteljstvo, da odtujitve učiteljstva ni kriv samo koroški sistem. Odkrito ali prikrito zbadanje učiteljstva zaradi njegove novodobnejše usmerjenosti in to brez razlike narodnosti s strani slovenskega tiska, od Einspielerjevega »Priatelja« do zadnjih letnikov *Mira*, je povzročilo, da so učitelji uskočili v nemški tabor in za seboj potegnili tudi vplivnejše posestnike. Nekaterim je taka politika dajala moralno opravičilo za oportunistično nemškutarstvo.

Težko, da prebiralet letnikov *Mira* ne bi pritrdil Begovi sodbi. Kakor je sploh vse pisanje *Mira* vse do Ekarjevega prihoda obloženo s težkim konservativizmom, takšno je tudi pisanje o učiteljih in šolskih vprašanjih. Le nerad in s težavo se je *Mir* premikal s pozicij, ki so drastično označene z Einspielerjevo zahtevo v deželnem zboru leta 1886, da se smejo plače učiteljev povečati samo na ta način, da učitelji prevzamejo orgljanje v cerkvi, namesto organistov.⁵ Ta zahteva je bila v *Miru* kasneje še večkrat ponovljena, vsebinsko, kar zadeva podrejeni položaj učitelja nasproti župnišču, pa je več ali manj ostala ideal do konca. Če je *Mir* na Begovo in druge sodobne takšne kritike odgovarjal, da nasproti koroškim učiteljem prizanesljivejše pisanje ni mogoče, ker so vendar nosilci ponemčevanja,⁶ potem je samo potrjeval resnični obstoj tistega začaranega kroga, iz katerega *Mir*, ni zmogel najti izhoda. Njegovi meščanski kritiki pa za tvorbo uveljavitev svojega kritičnega spoznanja niso imeli moralne moči. Na meščansko liberalni podlagi je za to najbrž bilo tudi že prepozno.

³ *Mir*, 25. januar 1891, št. 2.

⁴ Ante Beg, Slovensko-nemška meja na Koroškem, Ljubljana 1908, str. 103 do 104.

⁵ *Mir*, 25. januar 1886, št. 2.

⁶ *Mir*, 22. januar in 16. maj 1908, št. 8 in 20.

Sicer pa je **Mir** sam že prej, leta 1901, prišel do podobnih zaključkov kot Beg, samo do politično še jasnejših. Ko je na mariborski skupščini CMD Tržačan Kamušič kritiziral odnos Katoliškega političnega društva na Koroškem do učiteljev, zlasti dejstvo, da je velikovško narodno šolo izročilo v roke šolskih sester namesto učiteljev ter predlagal, naj bi to šolo prodali in mesto tega stalno podpirali koroške narodne učitelje, je **Mir** odgovarjal: »Na Koroškem je komaj še par narodnih učiteljev in učiteljic, ki res marsikaj storijo tudi brez podpore...; a kaj nam končno pomaga naroden učitelj brez narodne šole?... S podporami je bore malo pomagano. Podpirali so se od rodoljubov priporočniki, a prišedši v službe, začeli so hoditi z našimi sovražniki. **Ko bi imeli tukaj liberalno slovensko stranko, bi se ji morebiti kak učitelj pridružil** (podčrtal pis.), ker bi mu Nemci tega ne zamerili tako, kakor če gre za duhovniki, a take stranke ni in branitelji naroda so izključno le duhovniki, izvzemši peščico posvetnjakov.«⁷ Samo spoznanje pa seveda ni bilo dovolj za to, da bi tedaj tudi prišlo do primernega izraza v praktični politiki. Ostalo je pri še vedno pri »slogi« dotedanje vrste, ki je politično diferenciacijo pri Slovincih celo še zavirala.

Z nastopom Ekarjevega uredništva je bilo videti, kot da se vrata liberalnim elementom nekoliko bolj na široko odpirajo, kot da se **Mir** upira klerikalizaciji koroškega slovenskega političnega gibanja, poudarjajoč narodnostno načelo. Vendar se je to godilo v imenu in v duhu nenačelne narodne sloge, ne pa morda kot pripravljanje za nastop slovenske liberalne skupine na Koroškem. Konec leta 1904 je odgovarjal **Mir** tistim, ki so za njegovim novim pisanjem slutili pripravljane liberalnega disidentstva: »Prepričani smo, da bodo prej ali slej tudi oni, kateri imajo doslej še nezaupanje do nove smeri, izpoznali, da narodni radikalizem, prilagojen dejanskim koroškim razmeram, ni tako hudobna zver, kakor si jo nekateri predstavljajo.«⁸ Neposredno za tem je zagotavljal, da bodo Korošci spričo strankarskega boja na Kranjskem mirno čakali dalje in jemali vse, kar dobrega podajata »klerikalizem« in »liberalizem«, boj pa drage volje prepustili onim, ki se hočejo pretepati; edina želja Korošcev je obramba narodnih postojank.⁹ Ozko strankarski strah pred »liberalnim« **Mirom** je bil neutemeljen, saj je koroška »sloga« bila slej ko prej enostranska. Še ob koncu velikega spora z ljubljansko klerikalno centralo je **Mir** to čisto razločno povedal: »Ponekod je 'sloga' prišla v diskredit, pri nas pa je resnični vir pozitivnih uspehov. Zato jo moramo kot realni politiki gojiti še za naprej tembolj, ker nas prav nič ne ovira v izvrševanju našega političnega programa« (podčrtal pis.).¹⁰

Ko je volilna reforma postala izvršeno dejstvo, so se valovi medsebojnih očitkov in zamere med koroškim vodstvom in ljubljanskim klerikalnim središčem začeli polagoma umirjati. Delovati so začele spet ideološko-politične silnice, ki so slovensko politično gibanje na Koroškem bolj in bolj priklepale na politično strankarsko usmerjenost SLS. Protiklerikalno usmerjeni ljudje, redki slovenski liberalci na Koroškem, so vse bolj občutili, da

⁷ **Mir**, 29. avgust 1901, št. 35.

⁸ **Mir**, 10. november 1904, št. 45.

⁹ **Mir**, 1. december 1904, št. 48.

¹⁰ **Mir**, 5. junij 1907, št. 26.

v Katoliškem političnem društvu in **Miru** zanje ni prostora. To se je pokazalo posebno v tistem kratkem vmesnem obdobju med Ekarjevimi in Smodejevimi uredništvom, ko so v **Miru** glavno besedo imeli ljudje, ki sicer zlepa niso mogli pozabiti mlačnosti kranjskih klerikalcev pri podpori koroške stvari v boju okrog volilne geometrije, a ki so prav tako odklanjali zvezo z liberalci, temveč so rešitev videli v naslonitvi na nemške klerikalce. Glavni predstavnik te preusmeritve **Mira** je bil Valentin Podgorc.¹¹ Nova smer **Mirovega** pisanja je seveda vzbudila kritike z liberalne strani, a kritiki so se morali oglašati v izvenkoroških časopisih, saj na Koroškem niso mogli do besede.

Skupščina CMD v Bohinjski Bistrici 6. avgusta 1907, kjer so liberalni akademiki (Žerjav) preglasovali koroške in štajerske konservativce in izvolili liberalni odbor, je bila povod za dokončno likvidacijo zadnjih utrinkov slogaške politike in stališč v **Miru**. V svojem komentarju o tej skupščini je **Mir** pisal o grozečem črnem oblaku in menil: »Nekoliko smo to nevarnost sami povzročili. Hoteči se izogniti vsakega razdora, hoteči braniti slog, dali smo morebiti preveč duška ljudem, ki so in bodo vsikdar sovražili duhovnika... res v naših liberalcih ni tistega fanatizma, kot v njihovih prijateljih izven dežele, a skrbeti moramo, da se ta fanatizem ne užge v njihovih vrstah in da ne dobe moči.« Napoved bojkota vsakemu rušilcu »sloge« po teh besedah, je seveda lahko pomenila samo zahtevo, da se morajo liberalci na Koroškem odreči vsaki lastni dejavnosti, če hočejo ostati v slovenski stranki.¹² »Slovenski narod« je **Mirov** članek označil kot »... jasen dokaz, da se giblje koroška oficialna politika docela v klerikalnem toku.« Vendar kritik v »Slovenskem narodu« nikakor ni mislil na korenitejšje konsekvence, zadovoljil se je z zelo spravljivim apelom na **Mir**: »... v interesu slovenske narodne stvari v Korotanu bi bilo, da bi v bodoče manj očitno kazali, da ste samo filialka kranjske brezdomovinske klerikalne stranke.«¹³ Zdi se, da se je slovenskim liberalcem na Koroškem tožilo po stari lagodni »slogi«, ki je za slovenstvo bila sicer slej ko prej jalova, a ki je njim jemala z ramen neprijetno breme odgovornosti za samostojen slovenski liberalni nastop na Koroškem.

Zavedajoč se svojega trdnega monopolnega položaja, se **Mir** ni oziral na rahle liberalne kritike in spravljive želje. Zato je nekaj tednov zatem glasilo »mladih« liberalcev »Nova doba« v dopisu s Koroškega izrazilo »strah za bodočnost slovenskega naroda v Korotanu« zaradi **Mirovega** pisanja, ki »hoče... uvesti tudi po Korotanu osebni bratomorski boj kranjskih klerikalcev in liberalcev... Ako gledamo mirno to razdiranje na narodnem polju in ga podpiramo, bomo tudi krivi prehitre smrti slovenskega naroda v Korotanu!«¹⁴

Črne napovedi dopisnika »Nove dobe« pa niso prepričale Valentina Podgorca, ki jih je vzel le kot povod, da je v **Miru** objavil obširen načelni članek z naslovom »Kaj hočemo«. V njem je v imenu uredništva čisto jasno povedal: »Sedanje uredništvo nikdar ni bilo volje, uklanjati se liberalcem.

¹¹ **Mir**, 2. november 1907, št. 46.

¹² **Mir**, 17. avgust 1907, št. 35.

¹³ **Slovenski narod**, 17. avgust 1907, št. 189.

¹⁴ **Nova doba**, 2. oktober 1907, št. 66.

„Mir“ nima biti le narodno-radikalen, on ima drug namen. Ta namen je trojen: 1. Zavračati verske napade nemško-liberalnih in eventuelno tudi slovensko-radikalnih listov. 2. Poučevati koroško ljudstvo v gospodarskih in političnih vprašanjih. 3. Vzbujaťi v ljudeh narodno zavest. Bratomorskega boja v Celovcu ne nameravamo in ga obsojamo... a včasih je treba udariti, da se dobi pošten mir.« Že ta vrstni red je pokazal, da smatra **Mir** versko-politične naloge kot glavne, da postavlja narodnostne zahteve šele v tretjo vrsto. Še bolj pa je liberalne bralce vznemirilo njegovo definiranje odnosa slovenskega narodnega gibanja do nemških krščanskih socialcev: »Nemška sila doslej zato ni imela dosti uspeha, ker Nemec proti nam nastopa kot verski nasprotnik; nevaren bi bil šele potem, ko bi si raznarodovanje vpisali v svoj program nemški katoličani...« Na osnovi te teze zahteva: »Ne dražiti jih (nemških krščanskih socialcev, op. pis.) z nekim radikalizmom, ki je za nas direktno največja nevarnost. Slovenec na Koroškem mora imeti pred seboj jasno zarisano veliko smotero, mora pa si biti svest, da se meja narodnih pravic ne da povsod vidno začrtati, vsaj je celo nemogoče v deželi popolnoma natančno določiti, kaj je nemško, kaj slovensko... Slovenec mora biti umen trgovec. Včasih mora dati kaj v lastno škodo, da se večje dobro ohrani in se odjemalec obdrži.«¹⁵

Po vsem videzu je citirani **Mirov** programatični uvodnik bil zadnji sune, po katerem so se liberalci odločili, da začno z izdajanjem lastnega glasila za Koroško. Proklamiranje skupne nemško slovenske klerikalne ideološke fronte, zavračanje radikalnega narodnjaštva in podrejanje slovenskega narodnega gibanja zahtevam političnega zavezništva z nemškimi krščanskimi socialci, vse to je pač razbijalo zadnjo možnost in zadnje opravičilo za »slogo« na Koroškem na narodnostni podlagi. Že 19. oktobra je **Mir** samozavestno reagiral na novico, da bodo liberalni Korošci začeli izdajati nov časopis in pri tem zbadljivo ugotavljal, da liberalci samo zaradi lastne nedelavnosti niso imeli večjega vpliva na **Mir**, hkrati pa izražal upanje, da »ni še prav verjetno, da se list ustanovi.«¹⁶ Na to je »Slovenski narod« brez ovinkov povedal, da bo list v kratkem začel izhajati in da se bo tiskal v Kranju.¹⁷

Potrjena novica o skorajšnjem izidu liberalnega slovenskega časopisa za Koroško je v Katoliškem političnem društvu kljub malo prej omenjeni **Mirovi** samozavesti povzročila nelagodnost. Na izrednem občnem zboru Katoliškega političnega društva v začetku novembra 1907 je prišlo do akcije za preprečitev razcepa in izida novega lista. Na tem zboru je voditelj opozicije dr. Ferdo Müller na Brejčev poziv poudarjal, da ni liberalci in da ve, da tudi drugi njegovi somišljeniki ne žele nič slabega. Nezadovoljni so z delovanjem Katoliškega političnega društva in s pisanjem **Mira**, nočejo pa na Koroškem liberalizma ali razdor. Po tem je Brejc predlagal izvolitev Müllerja v odbor Katoliškega političnega društva, kar je zbor potrdil. Iz razprave Fr. Ks. Meška na občnem zboru je videti, da so takrat hoteli doseči kompromis z Müllerjem, da bi preprečili ustanovitev novega lista, ker bi to pomenilo konec sloge.¹⁸

¹⁵ **Mir**, 12. oktober 1907, št. 43.

¹⁶ **Mir**, 19. oktober 1907, št. 44.

¹⁷ **Slovenski narod**, 21. oktober 1907, št. 244.

¹⁸ **Mir**, 9. november 1907, št. 47.

Kompromis z Müllerjem očitno ni bil po godu liberalnemu vodstvu v Ljubljani. »Slovenski narod« je v uvodniku »Politična hinavščina« pisal o »čudni izvoilitvi g. dr. F. Müllerja v odbor političnega društva.«¹⁹ Breje je pozneje trdil, da je »Korošec« bil ustanovljen na komando ljubljanskih liberalcev in da sta stroške plačala Hribar in Tavčar.²⁰ Vsekakor je dejstvo, da je »Korošec« začel izhajati 22. novembra 1907 v Kranju kljub izvolitvi Müllerja v odbor Katoliškega političnega društva.

Ko je »Ljubljanski Zvon« poročal o izidu »Korošca«, je pisal, da je namen novega lista zbrati z **Mirom** nezadovoljne koroške Slovence, ki so v nevarnosti, da jih pridobi »Štajerčeva« stranka. Obžaloval je, da je **Mir** čisto opustil pobijanje nemškutarstva in da se zaganja samo še v liberalce. »Korošcu« je priporočal, naj ne išče stikov pri nemškutarski stranki, kajti na Koroškem ni mogoče ničesar več doseči po diplomatski poti. »Medsebojno polemiko naj oba koroška lista po možnosti puščata ob strani, ker bi se ž njo samo ljudstvo begalo,« je želel Zvonov poročevalec.²¹ Ta želja pa se mu ni izpolnila. **Mir** in »Korošec« sta si bila ves čas v laseh, prav po kranjskem klerikalno liberalnem vzgledu.

Ob začetku izhajanja »Korošca« ga **Mir** imenuje privandranega tujca, očita mu namen napraviti med koroškimi Slovenci razdor, prisodi ga, med najhujše nasprotnike in poudarja: »... zato velja za njega ravno tisto, kar za »Štajerca« in »Bauern-Zeitung«: 'Nazaj z njim! Proč z njim!'²² Polemika med obema listoma je privedla tudi do tiskovnih tožb dr. I. C. Oblaka (Müllerjevega koncipijenta) in tajnika CMD Berceta proti **Miru**.²³ Po nečem pa se je ta polemika bistveno razlikovala od klerikalno liberalnega časopisnega boja na Kranjskem: tam se je razvijal med dvema strankama, medtem ko je **Mir** bil glasilo Katoliškega političnega društva kot še vedno edine slovenske stranke na Koroškem, »Korošec« pa je v najboljšem primeru bil glasilo skupine liberalno usmerjenih koroških Slovencev, ki so se naslanjali na kranjsko Narodno napredno stranko, a ki sami niso povedali ali sploh hočejo doseči samostojen slovenski liberalni politični nastop na Koroškem.

Če najprej na kratko pogledamo, kako je »Korošec« formuliral svojo politično platformo, zlasti nasproti **Miru**, vidimo naslednje: Takoj spočetka je pisal, da je Korošcem potreben list, ki mora biti neodvisen in ki mora pogumno zastopati slovenske zahteve na Koroškem v narodnem in gospodarskem oziru. **Mir** teh nalog ne izpolnjuje, ker je zaostal za razvojem, ker je premalo odločno naroden, premalo gospodarski, preveč oseben, hkrati pa v polni meri vnet za vero.²⁴ Leta 1910 se je odrekal liberalizmu kot načelu že ne več obstoječe nemške stranke, v kateri so se pridruženi Slovenci ponemčili. »Neumnost ali pa zlobnost je torej, če se dandanes imenuje kakega narodnega Slovenca na Koroškem liberalca in se ga tako postavi v vrsto naših svoječasnih narodnih odpadnikov«. Svoj obstoj je utemeljeval s tem, češ da se je izkazalo, da se koroški slovenski voditelj

¹⁹ Slovenski narod, 16. november 1907, št. 266.

²⁰ Mir, 18. julij 1908, št. 29.

²¹ Ljubljanski Zvon XXVII. 1907, str. 62.

²² Mir, 30. november 1907, št. 50.

²³ Mir, 19. maj in 17. oktober 1908, št. 19 in 42 ter 12. februar in 24. december 1910, št. 7 in 52.

²⁴ Korošec, 22. november 1907, št. 1.

dajo voditi kranjskim klerikalcem, da je **Mir** bil semtertja jako mlačen; v narodnem oziru, da taktika pri volitvah ni bila vedno prava, da so v **Miru** napadali različne zaslužne gospode. Zaradi vsega tega in pa zato »... da se tudi opozicija ohrani slovenski stvari, je začel izhajati 'Korošec'«. Kasneje, je pristavil, se je spornim vprašanjem pridružil še boj zaradi CMD (Brejc je s Smodejevo pomočjo organiziral julija 1908 razpust podružnice CMD v Celovcu. Op. pis.), nato pa še formalna priključitev Katoliškega političnega društva Vseslovenski ljudski stranki.²⁵ To pičlo pojasnjevanje »Koroščevega« programa, je bilo očitno prepolovičarsko, da bi bilo zadovoljivo. Še istega leta je moral »Korošec« priznati: »Ker mnogi, ki so sicer o potrebi drugega narodnega lista za koroške Slovence prepričani, odklanjajo sodelovanje pri našem listu, češ da jim ni dovolj znano naše stališče, oziroma smer našega lista, čeravno izhaja ta že tretje leto, hočemo spregovoriti odkrito in jasno besedo.« V svojem dokaj poznem pojasnilu je takole razložil svoj program: narodna in gospodarska osvoboditev koroških Slovencev s pomočjo narodne izobrazbe, razvijanje slovenskega šolstva in učiteljstva, gojitev ljudske tradicije kot sredstva za krepitev nacionalne zavesti, gospodarska naslonitev na izvenkoroške Slovence, skupen boj kmetov in delavcev proti nemškemu kapitalu, preprečevanje zlorabe vere in verskega prepričanja v strankarske namene. Svoj odnos do Katoliškega političnega društva in do **Mira** pa je pojasnil: ako bosta storila »kak korak, ki bi mogel biti v škodo koroškim Slovincem, tedaj se bomo oglasili z najboljšim namenom, da se zabranijo vsi narodu kvarljivi dogodki ter z dobrohotno kritiko, da se pregreški ne ponove več.«²⁶

Pičlo in zapozneno ter zelo posplošeno pojasnjevanje »Koroščevega« programa izvira nedvomno iz neenotnosti pogledov njegovega kroga na vprašanje: ali nadaljevati začeto stvar in tvegati dokončen prelom s Katoliškim političnim društvom s samostojnim strankarskim političnim nastopom slovenskih liberalcev na Koroškem, ali ne? Omahljivost koroških slovenskih liberalcev v tem temeljnem vprašanju je bila že takoj spočetka nakazana, kot smo videli ob kompromisnem vstopu Müllerja v odbor Katoliškega političnega društva novembra 1907. Neodločnost se je povečala še s tem, da je prav kmalu po ustanovitvi »Korošca« prenehala prevlada Valentina Podgorca v **Miru** in Katoliškem političnem društvu. Začetek uredništva Smodeja z Novim letom 1908 je pomenil definitivno zavrnitev usmeritve na nemške krščanske socialce, utrditev povezanosti z Ljubljano in s tem je odpadel važen nagib za samostojen narodno liberalen nastop na Koroškem. Pri vsem tem ne smemo pozabiti na siloviti nemški pritisk, ki je prišel do vrhunca s prepovedjo Katoliškega političnega društva dne 10. januarja 1911 in ki je absorbiral brez malega vse politične moči koroških Slovencev, te ali one usmerjenosti. Šibka skupina slovenskih liberalcev na Koroškem sama sprva gotovo ni imela nobenega izgleda doseči kaj pri volitvah (odnosa do socialne demokracije si ni mogla zamisliti kaj bistveno drugače kot slovenska klerikalna stranka), zato se je zaradi potreb narodnostnega boja morala v odločilnih trenutkih pridružiti slovenskemu klerikalnemu taboru kot edini formirani in dejanski slovenski poli-

²⁵ Korošec, 5. februar 1910, št. 3.

²⁶ Korošec, 17. september 1910, št. 19.

tični sili na Koroškem. Zaradi tega je »Korošec« že januarja 1908 izjavil v uvodniku »Kakšna naj bo slovenska stranka na Koroškem?«: »Rešitev more prinesiti koroškim Slovencem le taka stranka, v kateri ne bodo sami klerikalci.«²⁷ Zaradi tega je »Korošec« leta 1909 pri deželnozborskih volitvah podprl kandidate Katoliškega političnega društva, zadovoljno ugotavljal, da se je to društvo začelo spet postavljati bolj na narodno podlago in zaključeval: »Če nastopamo složno in edino, smo Slovenci na Koroškem sila, katera se ne da premagati.«²⁸

Takšno spravljivo slogaško ravnanje pa ni želo pričakovanega priznanja v Miru in Katoliškem političnem društvu. Na občnem zboru društva junija 1909 je bil »Korošček« krog deležen hudih napadov, na kar je »Korošček« užaljeno reagiral: »Človek res ne ve, ali hočejo ti gospodje po vsej sili, da se naj slovenska stranka na Koroškem cepi... S tem dokazujejo sami kar najbolj potrebo druge stranke, katera ne bi obstojala v zmerjanju in napadanju, ampak v resnici v narodnem in gospodarskem delu.«²⁹ Kljub temu je celo še potem, ko je klerikalno vodstvo še močneje zaostrilo odnose s »Koroščevim« krogom z razpustom celovške CMD, »Korošec« pisal: »Razpor postane za nas Korošce lahko usodepoln, zakaj nikomur ni potrebno bolj kot nam, da ekonomično postopamo s svojimi silami in jih v medsebojnem boju ne kršimo in tratimo.«³⁰ Tudi leta 1910 roti: »Malo nas je in če si kdaj povemo tudi kako nasprotno mnenje, je vendar treba, da se v narodnem oziru združijo vse moči.«³¹ Leta 1911 pri državnozborskih volitvah je »Korošec« podpiral kandidaturo Grafenauerja, čeprav se je del koroških slovenskih liberalcev bolj nagibal k abstinenici. Tem je »Korošec« v imenu »narodnostne misli« klical: »Pozabite na dr. Brejčeve hujskarije, za katere bo prišlo plačilo o pravem času; pozabite tudi na to, da bo Grafenauer bržkone spet vstopil v Šusteršičev klub!«³²

Po Grafenauerjevi volilni zmagi je »Korošec« sicer naglašal, da je uresničena po zaslugi »narodne misli in sloge« ter pravilno ugotavljal: »Od sedaj so naprednjaki bistven del slovenskega življa na Koroškem.«³³ Pri tem pa je zamolčal, da se je ta bistveni del slej ko prej obsodil na amorfnost v slovenski stranki, katere klerikalno obeležje s tem ni bilo spremenjeno. Usahnitev »Korošca« mesec dni za tem je bila samo odraz tega dejstva. Mir je bil zopet edini slovenski politični časopis na Koroškem.

Mir med svetovno vojno v plebiscitni dobi

Ob začetku svetovne vojne je Mir ubral avstrijsko patriotične strune. V uvodniku »Za dom med bojni grom!« je med drugim zagotavljal, »da so vsi narodi v Avstriji v brambi domovine složni in da nezadovoljnost manj-

²⁷ Korošec, 31. januar 1908, št. 11.

²⁸ Korošec, 6. marec in 3. april 1909, št. 7 in 9.

²⁹ Korošec, 26. junij 1909, št. 15.

³⁰ Korošec, 18. september 1909, št. 21.

³¹ Korošec, 5. februar 1910, št. 3.

³² Korošec, 20. maj 1911, št. 10.

³³ Korošec, 17. junij 1911, št. 12.

ših narodov v državi, ki se pojavlja v mirnih časih ni morda pomanjkanje pravega srčnega patriotizma, ampak le borba za narodno enakopravnost v preljudbi avstrijski domovini, skupni materi avstrijskih narodov.«¹ Takšno pisanje je izviralo tako iz resničnega ogorčenja nad umorom Ferdinanda, za katerega je veljalo mnenje, da je prijazen trialističnim jugoslovanskim načrtom, kakor tudi iz težnje zlomiti ost nemškemu šovinističnemu divjanju, kateremu so koroški Slovenci bili ob izbruhu vojne brez brambe izročeni. Kot znano, je na Koroškem prepoved političnega življenja in naglašanja narodnostnega problema spremljal val aretacij slovenskih političnih delavcev in sploh zavednih Slovencev vseh slojev. Delovati so smele samo gospodarske organizacije.

Mir je delil splošno prepričanje v hitro avstrijsko zmago. Na razne načine je bodril ljudstvo in utrjeval to vero v zmago. Politični članki so bili zelo redki, kajti cenzura je bila neusmiljena. Le tu in tam je objavljaj povzetke iz drugih časopisov poudarjajoč, da so bili že cenzurirani in na ta način se je včasih izognil domačemu cenzorju. Stalno je spremljal in obširno objavljaj vojaška dejanja Slovencev, njihova odlikovanja in sploh vojaški prispevek Jugoslovancov. S tem je hotel dokumentarno podkrepiti bodoče slovenske zahteve po zmagovito končani vojni: »Ves slovenski narod je prešinjjen od prepričanja, da za to svojo vzorno zadržanje in velike žrtve ne bo izključen od plačila, ki ga bodo deležni drugi narodi naše monarhije.«²

Zanimivo je, da je v začetku leta 1915 s celostranskim poročilom o zasedanju ruske Dume, katerega je cenzor najbrž spregledal, svojim bralcem povedal tudi drugo plat zvona o vojni. Navajajoč brez komentarja dobesedne citate iz govorov predsednika Rodzianka in zunanjega ministra Sazonova, je prišel **Mir** pač v popolno nasprotje z vladajočo avstroogrsko vojno propagando. Tu je bila podana teza Antante o avstrijsko-nemški vojni krivdi, tu je bilo govora o politični trdnosti Antante, o nadaljevanju vojne vse dokler centralne sile ne bodo sprejele diktiranih mirovni pogojev itd.³

Mir je izkoriščal tudi vsako možnost, da kljub prepovedi in cenzuri poudari slovenske narodne zahteve na Koroškem.⁴ Ob vstopu Italije v vojno je zavračal italijanske aspiracije po slovenskem in hrvaškem ozemlju. Zaradi vojne z Italijo se je **Mir** s št. 44 preselil iz Ljubljane zopet v Celovec v Mohorjevo tiskarno. V začetku leta 1917 se pojavlja večje število članikov, ki na razne načine opozarjajo na problem svobodnega razvoja malih narodov in tudi Slovencev, še striktno v okviru monarhije. V marcu 1917 pa ob adresnem predlogu Starčevičeve stranke prvič javno izreče dvomljivost bodočnosti avstroogrške monarhije: »Prihaja čas, ko se bo odločila usoda monarhije. Odločila jo bo pot, ki jo nastopi notranja politika... Odločilne važnosti za bodočnost države bo politična in kulturna bodočnost Slovencev in Hrvatov.«⁵

¹ **Mir**, 1. avgust 1914, št. 30.

² **Mir**, 23. julij 1915, št. 51.

³ **Mir**, 2. februar 1915, št. 15.

⁴ **Mir**, 16. marec 1915, št. 22 in 12. januar 1917, št. 2.

⁵ **Mir**, 16. marec 1917, št. 11.

Z vsemi silami je **Mir** podprl majniško deklaracijo in deklaracijskemu gibanju odprl posebno rubriko. Julija 1917 je objavil prvi članek, ki spet brez ovinkov ugotavlja neenakopravni položaj koroških Slovencev v šoli, uradu in sodišču.⁶

Mir je odigral vidno vlogo v boju znotraj SLS proti dr. Šusteršiču. Urednik Smodej je tudi osebno obveščal škofa Jegliča o vsem, kar je govorilo proti Šusteršiču in pripomogel k Jegličevemu nastopu proti letemu.⁷

Konec leta 1917 je imela Mohorjeva tiskarna samo še dva stavca, zato je moral **Mir** skrajšati svoj obseg. Tudi to je bila diskriminacija nasproti Slovincem, kajti druge privatne tiskarne v Celovcu so bile v boljšem položaju.⁸

Dne 5. novembra 1918 je posebna izdaja **Mira** naznanila imenovanje slovenske narodne vlade, hkrati pa imenovanje urednika Franca Smodeja za vladnega komisarja za Koroško. **Mir** je v tem času odločno stal na stališču narodne enotnosti v boju za združenje slovenske Koroške z Jugoslavijo. V prvem času se je vdajal varljivim upom, da bo to stvar lahko rešiti.

Vprašanje jugoslovenske meje na Koroškem je **Mir** večkrat obravnaval, očitno računajoč na skorajšnjo jugoslovansko zasedbo. Toda ko jugoslovanske vojske ni hotelo biti, se **Mir** proti koncu decembra otrese utvar o lahkoti reševanja mejnega vprašanja. V obširnem dopisu iz Št. Jakoba, objavljenem na uvodnem mestu z naslovom »Žalostne razmere na Koroškem«, govori o poraznem vplivu nemškega nasilja, ki ga občutijo koroški Slovenci. »Z navdušenjem smo pozdravili svobodo, pričakujoč v kratkem pomoči. Toda kakšno razočaranje! Zopet so nas pustili na cedilu. V polpreteklem času so odločilni narodni krogi ravnali z nami koroškimi Slovenci kot mačeha s pastorko... Ali se še ni končala ona žalostna doba? Ali nas še vedno ločijo Karavanke? Zato se slovensko ljudstvo z nezaupanjem in bojaznijo ozira v prihodnost. Mnogi so popolnoma obupali in govorijo, da bi rajši šli pod Nemca, da bo vsaj enkrat mir, ker ni od nikoder pomoči. Slovensko ljudstvo koroško je vsled dolgoletnega pritiska od strani Nemcev in vsled zanemarjanja od bivših narodnih voditeljev nezaupljivo in veruje samo onemu, ki v resnici kaj stori in rešiti ga more le takojšnja in izdatna vojaška pomoč, da vidi narod slovensko moč in da se končno uredijo neredne razmere v deželi. Samo z obešanjem trobojnice in kokardami je še premalo narejenega. Vsako odlašanje bo pa razmere le še poslabšalo...« Dopis hkrati obsoja, da se z Nemci sklepajo pogodbe o demarkacijski črti brez vednosti koroškega slovenskega ljudstva in na koncu vzklika: »Braniti se ne moremo; narodne straže smo ustanovili kot se je ukazalo, dajte nam še puške in patrone!«⁹ Uredništvo je dopis opremilo s pripombo: »Ta obupni klic naj bi bral oni gospod, ki se norčuje in pravi, da cela Koroška ni vredna enega našega fanta. Preti poguba tisočem in deset tisočem naših ljudi na Koroškem. Zganite se! Vsako odlašanje je zločin!« To **Mirovo** opozorilo, kateremu se je pridružilo še več podobnih, ni rodilo pravočasnega uspeha, saj je Korošec še 16. januarja 1919 na zborovanju VLS v Ljubljani

⁶ **Mir**, 27. julij 1917, št. 30.

⁷ F. Erjavec, o. c. str. 308.

⁸ **Mir**, 28. december 1917, št. 52.

⁹ **Mir**, 24. december 1918, št. 52.

trdil, da Jugoslaviji glede mej na Koroškem nihče ne bo delal težav in da je zato jasno, da Nemci zastonj prelivajo slovensko in svojo kri na Koroškem in Štajerskem. Jugoslovanska vojska je zasedla Koroško šele junija 1919, ko je bilo že prepozno.

Novembra 1918 je **Mir** poročal o »boljševiških« neredih v Prevaljah, Guštanju, Mežici, Črni, zahteval, da je v teh krajih treba napraviti korenito red in obžaloval, da celovški »Wehrausschuss«, ki se je polastil vsega orožja, za slovenske kraje to orožje zadržuje, »ko takorekoč v naših krajih gori...«¹⁰ Iz tega poročila je videti, da je bila **Miru** akcija delavstva Mežiške doline najnevarnejši sovražnik, proti kateremu bi bil pripravljen sprejeti tudi nemško orožje.

Družbena ureditev SHS je **Miru** kar odgovarjala. Decembra 1918 je objavljajl navdušene članke o Jugoslaviji z ustavo, »ki bo v vsem prošinjena prave demokracije«, z vladarjem »pravim junakom, ki je iz kmetške junaške domače srbske rodbine ter vzoren demokrat.«¹¹

Mir je ostro obsodil postopke jugoslovanske vojske v Mariboru med nemškimi demonstracijami in v zvezi s tem tudi ravnanje jugoslovanskih oblasti na Koroškem: »Obžalujemo vsako nedolžno kri... Meja med nami in Nemci se bo napravila v mirovnih pogojih, sosedje pa si bomo še pozneje ostali... še nikjer ni črno na belem zapisano, da pridemo vsi, še k Jugoslaviji, vsaj dozda bi bilo, na Koroškem lahko marsikaj izostalo; Nemci so se proti nam zdražili kakor sršeni, katerih se ne moremo ogniti... Zato hočemo pogajanj in ne klanja, hočemo delo in kruha, siti pa smo vojske in lakote.«¹² Ta očitek je bil pač izraz razočaranja nad dejstvom, da jugoslovanske oblasti niso bile voljne z oboroženo silo zasesti Koroško in zagotoviti mir, hkrati pa so s svojimi postopki vzbujale še hujše sovraštvo in reakcijo Nemcev.

Ko se je pojavilo vprašanje plebiscita na Koroškem, je **Mir** tako rešitev sprva odločno zavračal, ne samo zaradi tega, ker je vedel za porazni vpliv, ki ga je na Korošce imelo dejstvo, da jugoslovanska vojska ni zasedla dežele, ampak tudi ker je poznal dejanski položaj glede nacionalne zavednosti koroških Slovencev.¹³ **Mir** se tudi pozneje ni sprijaznil z mislijo na plebiscit, razen, če se ne bi izvedel šele po daljši dobi jugoslovanske uprave.¹⁴ Šele poleti 1919, ko je Brejc prinesel iz Pariza podrobnosti o plebiscitnih določbah, je tudi **Mir** izrazil mnenje, da se mora plebiscit končati ugodno za Jugoslavijo. Od tedaj se je ves posvetil plebiscitni agitaciji, kar mu je seveda onemogočalo, da bi še naprej opozarjal na problematičnost plebiscita. Kljub temu mu je bilo videti, da v resnici za plebiscit ni bil ogret, izkoriščal je vsako priložnost za opozarjanje na možnost rešitve brez plebiscita. Tako aprila 1920¹⁵ kakor tudi še avgusta 1920, ko je poročal o tajni anketi v celovškem občinskem svetu o možnosti sporazuma o meji na Dravi brez plebiscita.¹⁶

¹⁰ **Mir**, 9. november 1918, št. 45.

¹¹ **Mir**, 20. december 1918, št. 51.

¹² **Mir**, 31. januar 1919, št. 5.

¹³ **Mir**, 14. februar 1919, št. 7.

¹⁴ **Mir**, 19. junij 1919, št. 17.

¹⁵ **Mir**, 19. april 1920, št. 14.

V obeh predplebiscitnih letih sta **Mir** in njegovo uredništvo preživela burne dogodke. Zadnja številka, ki je bila razposlana po pošti, je bila št. 12 letnika 1919. Naslednjo številko je pošta vrnila upravi, ker je poštno ravnateljstvo ustavilo razpošiljanje **Mira** po pošti. Ljudje so poslej sami prihajali po **Mir** v tiskarno. Ko je deželna vlada to izvedela, je **Mir** uradno popolnoma prepovedala. Zadnja številka **Mira**, 16., je izšla 18. aprila 1919. Po nemški ofenzivi so nemške oblasti 30. aprila 1919 uradno zaprle in zapečatile Mohorjevo tiskarno, samo knjigovoznica je še nekaj dni delala, ker so sprva nanjo pozabili. Nato so Mohorjevo tiskarno rekvirirali za Volkswehr, okupacija tiskarne je trajala skoraj tri tedne.¹⁷ **Mir** je začel znova izhajati šele po jugoslovanski zasedbi Celovca, 19. junija 1919. Izhajanje v Celovcu pa ni več dolgo trajalo. Ob umiku jugoslovanske vojske iz Celovca se je morala preseliti tudi Mohorjeva tiskarna in z njo **Mir**, ki je zadnjič izšel v Celovcu 26. julija 1919. Prva številka datirana na Prevaljah in tiskana v tiskarni sv. Cirila v Mariboru, je izšla šele 23. avgusta 1919. **Mir** se je tiskal v Mariboru do vključno številke 33. dne 11. oktobra 1919, nato je za dva meseca prenehal izhajati zaradi stavke jugoslovanskih tiskarskih delavcev. Prva številka po stavki in obenem prva v novo urejeni Mohorjevi tiskarni na Prevaljah je bila št. 34 dne 12. decembra 1919. Od tedaj pa do konca je **Mir** redno izhajal na Prevaljah

Do zadnjega dne pred plebiscitom je **Mir** vzpodbujal koroške Slovence in jih vnmel za Jugoslavijo. Prva številka po plebiscitu je izšla 18. oktobra 1920. Objavila je razglas Narodnega sveta za Koroško, ki hrabri Slovence, naj se ne boje nemškega maščevanja. **Mir** je tedaj pozival Slovence naj ne izgubljajo glave, naj ostanejo na domači zemlji: »Najslabše bi bilo, če bi sedaj naši kmetje prodali za slab avstrijski denar kmetije in posestva. Ne proč! Okrepimo zopet organizacijo... O koroškem plebiscitu še ni izgovorjena zadnja beseda.«¹⁸ Tudi v naslednji številki je bodril Slovence: »Ne obupajmo! Nikdo ne ve, kdo bo pisal prihodnjo stran zgodovine. Le eno je gotovo, da je Nemci ne bodo pisali... S plebiscitom še ni umrla praviča... Pretrpeli bomo tudi teh par let v skrahirani Avstriji, ko imamo za seboj čez tisoč let nemškega gospodstva.«¹⁹ Zadnja številka, 68., dne 30. oktobra 1920 je objavila na uvodnem mestu resolucijo z zborovanja vseh slovenskih političnih strank v Mariboru, ki je zahtevala od velesil, naj ne priznavajo potvorjenega plebiscita in ki je proglasila vsedržavno politično fronto za odrešenje Koroške. Na isti strani pa je izšlo tudi suho »Vladno pojasnilo o Koroški«, kjer je med drugim rečeno: »Priznanje plebiscita, izvršenega na podlagi člena 50 St. Germainске mirovne pogodbe, je naša dolžnost, ker to zahteva čast podpisa, ki je bil izvršen na tej pogodbi.«

S tem je prišel **Miru** konec.

¹⁶ **Mir**, 28. avgust 1920, št. 46.

¹⁷ **Mir**, 19. junij 1919, št. 17.

¹⁸ **Mir**, 18. oktober 1920, št. 66.

¹⁹ **Mir**, 23. oktober 1920, št. 67.

PREGLED GOSPODARSKE DEJAVNOSTI V NARODNOOSVOBODILNI BORBI V SLOVENIJI

Metod Mikuž

Namen sestavka je podati kratek pregled »ekonomike NOB« v Sloveniji, predvsem glede prehrane NOV in delno tudi civilnega prebivalstva na osvobojenih ozemljih in finančnega poslovanja. Rezultati bodo pokazali presenetljivo sliko, kako je slovenski narod žrtvoval poleg krvavih žrtev tudi materialna bremena za svojo nacionalno in socialno osvoboditev. Razprava bo ponovno potrdila staro in poznano resnico, da je ljudstvo pripravljeno vselej na vsako in še tako težko žrtev, če ima pred seboj jasen cilj, ki vodi v boljše in naprednejše.

Ne da se reči, da bi bila ta izrazito partizanska in revolucionarna ekonomika kakršno koli posnemanje ali celo kopija klasičnega sovjetskega vojnega komunizma iz časov revolucionarnega utrjevanja sovjetske oblasti, čeprav mu je včasih — zaradi razumljivih in objektivno skoraj neizbežnih birokratskih poskusov — v določenih oblikah celo podobna. Zato je CK KPS prav tedaj, ko so se začele kazati nekakšne prvine birokratskega vojnega komunizma, zapisal 24. aprila 1944 v svoji veliki okrožnici med drugim tudi to, da je treba smatrati gospodarsko vprašanje kot politično vprašanje in da je treba tudi na gospodarskem poprišču pustiti in razvijati iniciativo ljudskih množic. »Dejansko stanje vojnega komunizma« — pravi okrožnica — »ki je bilo uvedeno ponekod zaradi mehaničnega poenostavljanja poslov in nalog s strani naših aktivistov, je treba energično prelomiti in ga nadomestiti po eni strani z vzbujanjem privatne iniciative, z organiziranim izkoriščanjem privatne iniciative za splošno potrebo zaledja in vojske, z organiziranimi in dobro zasnovanimi splošnimi gospodarskimi kampanjami, na drugi strani pa z organizirano in načrtno oskrbo naše vojske.«¹ To je isto, kar je poudaril Miha Marinko na konferenci partijskih delegatov iz Ljubljanske pokrajine (28. in 29. maja 1944), ko pravi, da morajo narodnoosvobodilni odbori (NOO) poživiti obrtno proizvodnjo, trgovino in omogočiti privatno iniciativo, ki bo dala zaupanje privatni posesti in vzpodbudo za dvig proizvodnje.²

Sistematičnega pregleda gospodarske dejavnosti NOB v Sloveniji še ni, s čemer seveda ni rečeno, da bi bila ta velika borbena dejavnost manj

¹ Fascikel 561 v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani, cit. fasc. 561.

² Fasc. 567.

vredna od partizanske borbe na položajih ali juriših na sovražne postojanke. Nasprotno. Bolj ko se je moč poglobiti v to revolucionarno dejavnost, bolj je mogoče jasno opazati dvoje, neverjetno pripravljenost tudi zaledja na vse žrtve in napore in neverjetno pripravljenost, iznajdljivost, podjetnost in originalnost tega zaledja pri pridobivanju materialnih sredstev za NOB. Tako šele moremo upravičeno reči, da se je boril v resnici ves slovenski narod. Res je, da je NOB slovenskega naroda kot sestavni del NOB drugih jugoslovanskih narodov, dobivala — in to dosti pozno — nekaj materialne pomoči tudi od velikih zaveznikov, od Vrhovnega štaba NOV in POJ in od Predsedstva AVNOJ, vendar je glavna in največja materialna bremena nosil le slovenski narod sam. In prav to prikazati je tudi namen pričujoče razprave. Prvi je podal kratek in soliden pregled političnogospodarske problematike NOB v Sloveniji dr. Marijan Breclj na Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju (1. do 3. oktobra 1943) in na 1. zasedanju Narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) (19. do 20. februarja 1944). Na Kočevskem zboru se Breclj omeji le na tiste bistvene stvari, ki dajejo kratek pregled dotakratnega gospodarskega prizadevanja NOB in ki pojasnjujejo načela za reševanje bodočih gospodarskih problemov, in končno, da »se začrta organizacijski sistem, ki naj omogoči izvajanje takega načelnega gospodarskega načrta.«³ Tako poda Breclj v Kočevju najprej kratek historiat partizanskega gospodarstva, ki dobi svojo prvo revolucionarno legalizirano obliko v znanih dveh odlokih SNOO o posojilu svobode in plačevanju narodnoosvobodilnega davka, ki sta bila tako uspešna, da smo »bili Slovenci v pogledu materialne pomoči od vsega početka navezani izključno sami nase in to vse do danes (do Kočevskega zbora, op. M. M.) in da je največje breme nosil prav slovenski mali človek.«⁴ Po Brecljevih izvajanjih je kapitulacija Italije zaključila to prvo razdobje partizanskega gospodarstva, v katerem je treba še posebej poudariti zadnje tri mesece pred kapitulacijo, ko je IOOF ustanovil Osrednjo gospodarsko komisijo (OGK) in izpeljal njeno organizacijo po vseh odborih OF od okrožnih do terenskih, oziroma vaških.⁵

Osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini, ki se začena s kapitulacijo Italije in traja v svojem največjem obsegu do velike nemške oktobrske in novembrske ofenzive 1943, predstavlja drugo razdobje v partizanskem gospodarstvu (vsaj kar se tiče urejevanja gospodarstva od strani vodstvenih organov NOB). Značilnosti tega razdobja narekujejo do Kočevskega zbora (po Breclju) razne okoliščine kot odrezanost osvobojenega ozemlja od drugih pokrajin, vsled česar pade skrb za gospodarstvo izključno na ramena nove revolucionarne slovenske oblasti (prenehala je italijanska aprovizacija, dotok finančnih sredstev, zunanja trgovina, vsi državni uslužbenci so ostali brez plač itd.). Zato je moralo vodstvo NOB nujno sprejeti neke osnovne smer-nice, ki pa nikakor niso posegale v vprašanje privatne lastnine, so pa pomagale rešiti »v sedanjí narodnoosvobodilni borbi najbolj pereče vprašanje gospodarstva in prehrane v kar največjo korist skupnosti.«⁶ Šlo je v glavnem

³ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Dokumenti, Ljubljana 1953, str. 123, citiram Zbor.

⁴ Zbor, str. 123.

⁵ Zbor, str. 123 do 125.

⁶ Zbor, str. 126.

za ugotovitev vseh potreb, organiziranje in sprostitve vseh gospodarskih sil, načrtna uporaba do neke mere omejenega zasebnega gospodarstva in organiziranje medsebojne tovariške pomoči (skupna obdelava polj). Tako je vodstvo NOB v tem drugem razdobju izdalo ali pripravilo vrsto odlokov in ukrepov, ki »zadénejo na osvobojenem ozemlju gospodarstvo v celoti ter industrijo, promet, finance in prehrano še posebej.«⁷ Ti ukrepi so bili: ustavi se prodaja vsega blaga, dopuščeno trgovanje se more vršiti le po pooblastilu gospodarskih organov, trgovina je možna le v okviru maksimalnih cen, ki se lahko določajo sproti, državni uradniki in nameščenci (ter družine) ne sprejemajo plač, temveč podporo, plačilna sredstva so delno denar, delno blago in končno, vsi prebivalci osvobojenega ozemlja plačujejo narodnoosvobodilni davek, katerega višina se odmeri po gospodarskem položaju in plačilni zmogljivosti davčnega obvezanca. Razpiše se tudi novo posojilo, glede denarja pa je določeno, da ostane v obtoku v prvi vrsti lira (italijanska) in boni, izdani na podlagi posojila iz leta 1941 in ki so bili v obtoku že nekaj mesecev pred kapitulacijo Italije kot plačilno sredstvo.⁸

Na zasedanju v Črnomlju obravnava Breclj gospodarsko dejavnost od Kočevskega zbora do februarja 1944.⁹ Pokaže, kako so bili uresničeni gospodarski ukrepi do nemške ofenzive in podrobno obravnava poedine gospodarske panoge, prehrano, obrt in industrijo, kmetijstvo, finance, davčno politiko itd.¹⁰

Spričo vsebine in razvoja našega partizanskega gospodarstva v Sloveniji bi mogli to veliko revolucionarno dejavnost vsaj v Ljubljanski pokrajini razdeliti na troje obdobji; na čas od 1941 do kapitulacije Italije, na čas od kapitulacije Italije do 1. zasedanja SNOS in na čas od 1. zasedanja SNOS do osvoboditve. Poudarjam, da bi taka razdelitev veljala le za ljubljansko pokrajino, čeprav je kapitulacija Italije vplivala tudi na druge pokrajine, zlasti na Primorsko. Zato bo treba o razvoju partizanskega gospodarstva govoriti za vsako pokrajino posebej.

Preden pa se lotimo tega, je treba nujno in vsaj v glavnem ugotoviti najvažnejše organe, na katerih je poleg drugih bremen ležalo tudi breme gospodarske dejavnosti. To so odbori OF. Ugotoviti je treba rast in razvoj zlasti okrožnih in rajonskih (okrajnih) odborov OF in tako bo naša razprava razdeljena v dve poglavji: I. Rast in razvoj odborov OF in II. Partizanska gospodarska dejavnost.

I. RAST IN RAZVOJ ODBOROV OF

Ponavadi rečemo, da je OF s svojimi odbori že leta 1941 prepredla vso okupirano Slovenijo. To v glavnem drži, popolnoma pa vsekakor za Ljubljansko pokrajino. Govorimo tudi, kako je OF že od pozne jeseni 1941 predstavljala svojevrstno državo (z lastno zakonodajo, finančnimi sredstvi,

⁷ Zbor, str. 129.

⁸ Zbor, 130 do 133.

⁹ O gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah ter ukrepih, 1944 (izd. Predsedstvo SNOS).

¹⁰ O. c., str. 4 do 14.

vojsko itd.) v državi, katero je zasedel in razkosal okupator. To »državo v državi« lahko dokažemo tudi z nastankom in revolucionarnim razvojem odborov OF, ki iz splošno političnih narodnoosvobodilnih organov prerastejo v oblastne organe, ki so poleg drugega postali tudi nosilci in usmerjevalci gospodarske in finančne dejavnosti. Kolikor se iz ohranjenih virov le da, bomo poskušali podati rast in razvoj okrožnih in rajonskih (okrajnih) odborov, večja pa bo težava z vaškimi, oziroma terenskimi odbori. Ne trdim, da bo ta in tak oris razvoja odborov OF že dokončen in popoln in treba bo še mnogo dela, da se bodo dopolnile vrzeli, ki jih ohranjeni dokumenti ne morejo zamašiti. Težave nastajajo seveda tudi zaradi tega, ker so se organizacijske oblike odborov silno hitro menjavale, tako pač, kot je to zahtevala revolucionarna nujnost pa tudi uspešnost ilegalnega dela.

LJUBLJANSKA POKRAJINA

1. **Okrožni odbor OF Ljubljana.** Oris je narejen izključno na podlagi dolgotrajnega in zelo zamudnega zbiranja, urejanja in dešifriranja majhnih obračunskih lističev ljubljanskih rajonov in kvartov (enote, ki je ni bilo na deželi) in delno tudi glavne blagajne ljubljanskega okrožja.¹¹ Slika seveda ni popolna, upam si pa trditi, da je soliden skelet, ki ga bo mogoče — vsaj upam — spopolniti samo še z najdbo novih dokumentov (kar ni tako izključeno) in z zelo vestno anketo nekdanjih ljubljanskih aktivistov. Oris seže samo do kapitulacije Italije, s čemer seveda ni rečeno, da po tej organizaciji OF v Ljubljani ni bilo.

a) **Rajon Barje** (šifre: Balkan, ba, b, B). Rajon je spadal pod ljubljansko okrožje do srede februarja 1942, ko je z žicami obdani blok odrezal ljubljansko okolico od mesta. Nato se ustanovi Zunanje ljubljansko okrožje, o katerem pa dokumenti še niso znani. Rajon Barje bomo ponovno srečali pomladi 1943, ko se priključi okrožju Ribnica—Velike Lašče. Rajon je imel novembra 1941 5 terenskih odborov, decembra 28, januarja 1942 pa 17.

b) **Rajon Bežigrad** (Berlin, be B, Bž, Bež).

Novembra 1941 ima 12 terenskih odborov, decembra 10, januarja 1942 pa 22. V drugi polovici februarja 1942 se uvede terenski sistem v organizaciji OF in rajoni se delijo na kvarte, ti pa na terenske odbore.

Februar 1942. Kvart I, terenski odbori (šifrirani): ZAK, BAL, ARS, STAN, HRA, BAR, SUVB, STRU, PLET, TRS, TYRsp, BAL, BEŽ. — Kvart II, terenski odbori: AJF, LAJ, KOR, DRA, KAM, STAN, HER, VOD, HER, JAN. — Kvart III, terenski odbori: EK, TYRzg, SOK, RIŽ, RAV, FER, ALB, IPAV. — Kvart IV, terenski odbori: CAR, ALP, VIC, PIP. Skupaj 35 terenskih odborov.

Marec 1942. Kvart I, terenski odbori: BAL, ALP, B₁₋₅, LAV, KOB, HRA, BEŽ, BLOK, EIF, NAH, SUV. — Kvart II, terenski odbori: HER, DRA, VOD, F, LAJ, AUT, KAM, JAN. — Kvart III, terenski odbori: EK, LIN, KAL, TOP, ALB, VER, ČRT, TLG, TUR, RIŽ. — Kvart IV, terenski odbori: J. Skupaj 34 terenskih odborov.

¹¹ Fasc. 528 in 531.

Maj 1942. Kvart B₁ terenski odbori: BEŽ, STAN, žene, KOB, KUV, TRST, MAV. — Kvart B₂ terenski odbori: KOR, HER, POD, KAM, VOD, JAN. — Kvart B₃ terenski odbori: TLG, LIN, TOP, KAL. — Kvart B₄ terenski odbori: Car. — Razno: ŠIŠ, JEŽ, RAZ, RIŽ.

Julij 1942. Kvarti: B₁₋₄ in Ježica.

Avгust 1942. Kvart I (9 terenskih odborov), II (8), III (6), EK (1), RI (1), EI (1), LA (1), AUT (1), BAL (1).

September 1942. Kvarti trije, terenskih odborov 24.

Oktober 1942. Kot zgoraj.

Marec—april 1943. Kvarti trije.

September 1943. Kvarti trije, terenskih odborov 15.

c) **Rajon Center** (Celje, Ce, C, ce, c, cen).

Posebnost tega rajona je, da ima pomladi 1942 nekaj časa mesto kvartov matične odbore OF. (Ljudje istih poklicev tvorijo en matični odbor.) Novembra 1941 ima rajon 73, decembra 87, januarja 1942 192 in v prvi polovici februarja 42 terenskih odborov.

Druga polovica februarja 1942. Kvarti: Banovina (uradi bivše uprave dravske banovine, kjer je bil sedež italijanskega Visokega komisarja, 19 terenskih odborov), Železniška direkcija, Sodišče, Inž. zbornica (8 terenskih odborov), Pošta (10), zdravniki, trgovci, gostilničarji, kulturniki (5), skupno 42 terenskih odborov.

Marec 1942. Kvarti: Denarni zavodi (16 terenskih odborov), Banovina (19), čevljarji, Finančna direkcija (7), grafiki (7), gostinski nameščenci (3), gostilničarji, industrijci, Inž. zbornica (8), kovinarji (4), krojači (1), kulturniki (5), Mestna občina ljubljanska (MOL 26), Pošta (3), profesorji (10), Sodišče (21), Sokoli, trgovci, učitelji, Univerza, srednja šola, zdravniki, Železniška direkcija (33), emigranti (iz Štajerske), mizarski pomočniki, meščanske šole, nameščenci (28). Skupaj 189 terenskih odborov.

April 1942. **Matični odbori**: Denarni zavodi (18 terenskih odborov), Banovina (9), čevljarji (5), Finančna direkcija (7), grafiki (6), gostinski nameščenci, gostilničarji, industrijci, Inž. zbornica (8), kovinarji (8), krojači, kulturniki (3), MOL (27), mizarski pomočniki, meščanske šole (4), nameščenci (28), Pošta (3), srednješolski profesorji, Sodišče, učitelji (12), Univerza, srednje šole, zdravniki, Žel. direkcija (32), ekonomski, trgovci, oficirji, emigranti. Skupaj 170 ter. odborov.

Maj 1942. Kvarti I, II, Banovina; terenskih ali matičnih odborov 50.

Junij 1942. Kvarti: I (terenskih ali matičnih odborov 5), II (5), III (Novak, obrtniki), IV (kultura), V (gosposka).

Julij 1942. Kvarti I—IV.

Avгust 1942. Kvarti I—IV, meščanske šole, Banovina, PTT, grafiki, osnovne šole, inženirji, gradbinci.

Oktober 1942. Kvartov 14.

December 1942. Kvartov 14 in 53 terenskih odborov.

Marec—april 1943. Kvartov 9.

April—maj 1943. Kvartov 11.

September 1943. Kvarti: Gr₁ (Gradišče), Gr₂, Gr₃, I, II, III, IV, Denarni zavodi, Banovina, PTT. Skupaj 51 terenskih odborov.

č) **Rajon Dobrova pri Ljubljani** (Dresden, dr, d). Rajon, ker je podeželski nima kvartov. Februarja 1942 je rajon priključen k rajonu Vič, po blokadi pa k Zunanjemu ljubljanskemu okrožju, od tod pa pomladi 1943 priključen k okrožju Vrhnika.

Novembra 1941 ima rajon 6 terenskih odborov, decembra 8, januarja 1942 pa 10.

Februar 1942. 14 terenskih odborov.

April 1942. 21 terenskih odborov (Vrhovci, Vič, opekarna Vič, opekarna Vidic, opekarna Škrab, Kozarji, Razori, Šujca, Dobrova, Gaberje, Osredek, Hruševo, livarna Smole, Brezovica, Vnanje gorice, Notranje gorice, Log, Polhov gradec, Dvor, Dolenja vas, Babna gora).

d) **Rajon Ježica** (Jütland, J, j). Kot samostojno okrožje februarja 1942 preneha in se spoji z rajonom Bežigrad.

Novembra 1941 ima 10 terenskih odborov, decembra 8, januarja 1942 12 (Ježica, Mala vas, Stožice 4, Jarše, Tomačevo, Savlje, Kleče, tovarna Vidmar in Vodovod).

Februar 1942. 13 terenskih odborov: Ježica, Mala vas (2), Stožice (4), Jarše, Tomačevo, Savlje, Kleče, Vidmar, Vodovod.

e) **Rajon Moste pri Ljubljani** (München, Mos, M, m).

November 1941 43 terenskih odborov: Hrovat 1, kemična tovarna 3, tovarna kleja 3, Saturnus 9, tovarna Hribar 5, Zelena jama 6, Moste 3, Zaloška cesta 1, Udmat 3, Selo 5, Jarše 3.

December 1941 in prva polovica januarja 1942: 53 terenskih odborov.

15. januarja do 15. februarja 1942: Kvarti: Hrovat (1 terenski odbor), Kemična tovarna (3), Klej (3), Saturnus (9), Hribar (5), Zelena jama (6), Moste (3), Zaloška cesta (1), Udmat (3), Selo (6), tovarna Zmaj (1), Štepanja vas (6), Kodeljevo (6). Skupaj 53 ter. odborov.

15. februarja do 15. marca 1942. Kvarti: Hrovat (1), Kemična (3), Klej (3), Saturnus (9), Hribar (5), Zelena jama (5), Moste (2), Zaloška cesta (2), Udmat (3), Selo (4), Jarše (3), Zmaj (1), Štepanja vas (10), Kodeljevo (5), Kolinska tovarna (1), tovarna Tuma (1), Sv. Križ (1). Skupaj 58 terenskih odborov.

15. aprila do 15. maja 1942: Kvarti: Hrovat (1), Kemična (3), Klej (3), Saturnus (8), Hribar (5), Zelena jama (7), Moste (1), (Zaloška cesta), Novi in Stari Udmat (4), Selo (4), (Jarše), Zmaj (1), Štepanja vas (8), Kodeljevo (5), Kolinska (1), Tuma (1), Sv. Križ (1). Skupaj 56 terenskih odborov.

15. maja do 15. junija 1942. Kvarti: Hrovat (1), Kemična (1), Klej (1), Saturnus (9), Hribar (5), Zelena jama (16), Moste (2), Novi in Stari Udmat (9), Selo (8), Zmaj (1), Štepanja vas (8), Kodeljevo (8), Kolinska (1), Tuma (1), Sv. Križ (1). Skupaj 76 ter. odborov.

15. junija do 15. julija 1942. Kvarti: Hrovat (1), Kemična (1), Klej (1), Saturnus (9), Hribar (1), Zelena jama (28), Novi in Stari Udmat (9), Selo (6), Zmaj (1), Štepanja vas (4), Kodeljevo (7), Kolinska (2), Tuma (1), Sv. Križ (4). Skupaj 77 terenskih odborov.

15. septembra 1942. 73 terenskih odborov.

November 1942. 56 terenskih odborov.

December 1942. Kvarti: Hrovat, Kemična, Klej, Saturnus, Hribar (2), Zelena jama (7), Moste (6), Zaloška cesta, Novi in Stari Udmat (11), Selo (1), Jarše, Zmaj (1), Štepanja vas (3), Kodeljevo (10), Kolinska (2), Tuma (1), Sv. Križ (4), Ht (4), Ro (2), Sev. Skupaj 54 terenskih odborov.

Januar 1943. Kvarti: Hrovat, Kemična (1), Klej (1), Saturnus (1), Hribar (1), Zelena jama (7), Moste (6), Zaloška cesta, Novi in Stari Udmat (6), Selo, Jarše, Zmaj (1), Štepanja vas (4), Kodeljevo (5), Kolinska (1), Tuma (1), Sv. Križ (3), Ht (1), Ro (1), Sev. Skupaj 40 terenskih odborov.

15. marca do 15. aprila 1943. Kvartov 11, terenskih odborov 39.

15. aprila do 15. maja 1943. Kvarti 16, terenskih odborov 40.

September 1943. Kvarti 16, terenski odbori 40.

f) **Rajon Šiška** (Španija, Ši, Š, š).

Novembra 1941 ima 12 terenskih odborov, decembra 15 in jan. 1942 15 terenskih odborov.

Februar 1942. Kvarti: I (6 terenskih odborov), II (5), III (26), IV—V (12), Union (3), Tr (1), X₁, X₂, Unt (1). Skupaj 57 ter. odborov.

Marec 1942. Kvarti: I (3), II (4), III (4), Tr, Un, P. Skupaj 14 terenskih odborov.

April 1942. Kvarti: I (5), II (4), III (3), IV (12), Union (1), Tr (2), L-z (1), U-s (1). Skupaj 29 terenskih odborov.

Maj 1942. Kvarti: I (3), II (4), III (8), IV (12), Tr (3), Union (2), Lu (1), Per (1), Ut (1). Skupaj 35 terenskih odborov.

Julij 1942. Kvarti: I (3), II (4), III (3), Tr, Un. Skupaj 10 ter. odborov.

September 1942. Kvarti 6.

Oktober 1942. Kvarti 7.

November 1942. Kvarti: I (12), II (5), III (4), Union, Tram, Pt. Skupaj 21 terenskih odborov.

December 1942. Kvarti 6, terenski odbori 19.

15. marca do 15. aprila 1943. Kvarti 5.

Junij 1943. Kvarti 5.

September 1943. Kvarti 6.

g) **Rajon Trnovo** (Turška, Tr, T, t). Posebnost rajona je, da ima za terenske odbore tudi ime grupe in da je pomladi 1943 nekaj časa združen z rajonom Vič.

Novembra 1941 ima 3 terenske odbore, decembra 4, januarja 1942 pa že 44 terenskih odborov.

Februar 1942. Kvarti: I—IV in terenski odbori: K₁, K₂, K₃, K₄, T₁₋₄, TN, TC, O₁₋₄, OJ, SK, Kr₁₋₃, M₁₋₆, P, S_{j1-5}, FP, BJ, KOC. Skupaj 34 terenskih odborov.

Maj 1942. Kvarti 4.

Julij 1942. Kvarti 4, terenski odbori 31.

Avгust 1942. Kvarti 4, terenski odbori 16.

September 1942. Kvarti 4, terenski odbori 15.

Oktober 1942. Kvarti I (4 terenski odbori), II (5), III. Skupaj 9 ter. odb.

December 1942. Kvarti 3, terenski odbori 11.

15. marca do 15. aprila 1943

15. aprila do 15. maja 1943

skupaj z rajonom Vič 7 kvartnih odborov.

September 1943. Kvarti 4, terenski odbori 15.

h) Rajon Vič (Vichy, V, v).

Novembra 1941 ima 20 terenskih odborov, januarja 1942 pa 58.

Februar 1942. Terenski odbori: Rožna dolina (12) G, M, R_{I-III}, G, M, Č, R_{I-II}, Sml, Pos, J, Vč, Op, Dob, T-T, K, Z, Ap, Škr, Vrh, H, E, K N. g, LG, V. g, M, Miz, Voj, Per, Glince, Tob, Velk, Voj. Skupaj 49 terenskih odborov.

April—maj 1942. Kvarti: Rožna dolina (12 terenskih odborov), Glince (8), Vič (3), TT (Srednja tehnična šola). Skupaj 23 ter. odborov.

Maj—september 1942. Kvarti: Rožna dolina, Glince, Vič, TT. Skupaj 24 terenskih odborov.

November 1942. Kvarti 4: Rožna dolina (12), Glince (5), Vič (3), TT. Skupaj 20 terenskih odborov.

December 1942. Kvarti 4, terenski odbori 18.

Januar 1943. Kvarti 10: I—V, Glince, Dožna dolina, Slamič, Dolničar. Skupaj 32 terenskih odborov.

15. marca do 15. aprila 1943

15. aprila do 15. maja 1943

skupaj z rajonom Trnovo 7 kvartnih odborov.

September 1943. Kvartni odbori 5.

i) Rajon Zalog pri Ljubljani (Zagreb, Z, z). Ob blokadi preide rajon pod Zunanje ljubljansko okrožje, jeseni 1943 pa se kot rajon Dobrunje vključi v okrožje Grosuplje.

Novembra 1941 ima 4 ter. odbore, decembra in januarja 1942 pa 10.

j) Rajon Kolodvor (Ko, K, k). Rajon je nastal zgodaj pomladi 1942 in torej ne spada več med gornje najstarejše ljubljanske rajone. Avgusta leta 1942 se mu pridruži še novo nastali rajon Šempeter.

Marec—april 1942. Kvarti: A (Gospodsvetska cesta, 14 terenskih odborov), B (Tyrševa 10), CD (Tavčarjeva in Cigaletova 5), E (Miklo-

šičeva 8), F (Kolodvorska 6), I (Sodišče 2), J (OUZD 1). Skupaj 46 terenskih odborov.

Maj 1942. Kvarti: A (Gospodsvetska 11), B (Tyrševa 14), CD Tavčarjeva-Cigaletova 4), E (Miklošičeva 10), FG (Kolodvorska 7), I Sodišče 5), J (OUZD 2). Skupaj 43 terenskih odborov.

Julij 1942. Kvarti: A (Gospodsvetska 11), B (Tyrševa 11), C (Tavčarjeva 7), M (Miklošičeva 6), E (Kolodvorska 3), F (sodišče 2), G OUZD 4). Skupaj 44 terenskih odborov.

Avgust 1942. Kvarti (skupaj s Šempetrom): Gospodsvetska (14), Tyrševa (8), Tavčarjeva (8), Miklošičeva (9), OUZD (4), Sodišče (2), zdravniki (18), mladina (14), Resljeva (2), Zgornji Šempeter (4), Tabor (7), Spodnji Šempeter (38). Skupaj 128 terenskih odborov.

Oktober 1942. Kvarti 9.

November 1942. Kvarti 10: I. Gospodsvetska (6), II. Tyrševa (2), III. Sodišče, IV. Miklošičeva (2), V. OUZD (1), VI. Resljeva (2), VII. zdravniki (8), VIII. Tabor (5), IX. Šempeter (7), X. Bolnišnica (2). Skupaj 35 terenskih odborov.

December 1942. Kvarti 10, terenskih odborov 33.

15. marca do 15. aprila 1943. Kvarti 11.

15. aprila do 15. maja 1943. Kvarti 9.

September 1943. Kvarti 9, terenski odbori 40.

k) Rajon Šempeter.

Maj 1942. Kvarti I (7), II (8), Bolnišnica (17). Skupaj 32 ter. odborov.

Julij 1942. Kvarti 3, terenskih odborov 51.

Rajon se avgusta 1942 združi s Kolodvorom.

l) Rajon Poljane.

Februar 1942. Kvarti: Magistrat (16), Fin. direkcija (7), Poljane (5), Št. Jakob (2). Skupaj 30 terenskih odborov.

Marec 1942. Kvarti: Magistrat (28), Fin. direkcija (7), Poljane (3), Št. Jakob (4). Skupaj 42 terenskih odborov.

April 1942. Kvarti: Magistrat (15), Fin. direkcija (5), Poljane (7), Št. Jakob (4). Skupaj 31 terenskih odborov.

Maj 1942. Kvarti: Magistrat (28), Fin. direkcija (5), Poljane (3), Št. Jakob (4). Skupaj 42 terenskih odborov.

Julij 1942. Kvarti: Magistrat (28), Fin. direkcija (5), Poljane (3), Št. Jakob (4). Skupaj 42 terenskih odborov.

Avgust 1942. Kvarti: Magistrat (28), Fin. direkcija (7), Poljane (6), Št. Jakob (4). Skupaj 45 terenskih odborov.

September 1942. Kvarti 4, terenski odbori 28.

Oktober—december 1942. Isto.

Marec—maj 1943. Kvarti 6.

September 1943. Kvartov 9.

m) **Železnica.**

Maj 1942: Terenski odbori 33.

September 1942. Terenski odbori 34.

Marec—maj 1943. Kvarti 5.

September 1943. Kvarti 5 (P, KP, K, P, II).

n) **Emigranti.**

Oktober 1942. Kvarti 3.

15. aprila do 15. maja 1943. Kvarti 7.

o) **Rajon Gradišče.**

Maj 1942. Kvarti: I, II (6), III, Univerza, gledališče, kultura; gimnazijski profesorji, študenti.

Julij 1942. Kvarti: I (5), II (6), III (4), profesorji (11). Skupaj 21 terenskih odborov.

Da bomo imeli lažji pregled tega izredno zanimivega razvoja ljubljanskih odborov OF, bomo naredili razpredelnico. Jasno, da ni dokončna. Poleg pomanjkanja dokumentov nastaja še eno vprašanje, namreč, ali ti obračunski in plačilni lističi vključujejo samo tiste odbore, ki so odrajtali svoje mesečne dajatve dalje. Kakor koli že, vendar se more že iz te tabele razbrati vse tiste glavne momente, ki so tako značilni za razvoj NOB v Ljubljani. Začeten velikanski porast (zima 1941/42), prva revolucionarna diferenciacija (zgodnja pomlad 1942), ponovni polet OF (pomlad 1942), vpliv velike italijanske ofenzive na Ljubljano (julij, avgust 1942), ponovna diferenciacija (jesen 1942) in končna ustalitev pripadnikov in odborov OF, od pomladi 1943 do kapitulacije Italije.

RAZVOJ TERENSKIH ODBOROV

Rajon	XI. 1941	XII. 1941	I. 1942	II. 1942	III. 1942	IV. 1942	V. 1942	VI. 1942	VII. 1942	VIII. 1942	IX. 1942
Barje	5	28	17	—	—	—	—	—	—	—	—
Bežigrad	12	10	22	35	34	—	15	—	—	29	24
Center	74	87	192	42	198	170	50	—	—	—	—
Dobrova	6	8	10	14	—	—	—	—	—	—	—
Ježica	10	8	12	13	—	—	—	—	—	—	—
Moste	43	50	53	56	58	59	98	—	77	74	73
Šiška	12	15	15	57	14	29	12	—	10	10	—
Trnovo	3	4	44	34	—	—	—	—	—	16	15
Vič	20	20	58	49	—	23	22	—	23	24	—
Zalog	4	10	10	—	—	—	—	—	—	—	—
Kolodvor	—	—	—	—	—	46	46	—	44	128	—
Šempeter	—	—	—	—	—	—	40	—	51	—	—
Poljane	—	—	—	30	42	31	41	—	45	47	28
Železnica	—	—	—	—	—	—	33	—	—	—	44
Gradišče	—	—	—	—	—	—	18	—	—	—	—
	188	240	433	330	356	379	385	—	286	338	184

RAZVOJ TERENSKIH ODBOROV

Rajon	X. 1942	XI. 1942	XII. 1942	I. 1943	II. 1943	III. 1943	IV. 1943	V. 1943	VI. 1943	VII. 1943	VIII. 1943	IX. 1943
Barje	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bežigrad	—	—	—	—	—	—	15	—	—	—	—	15
Center	—	—	53	—	—	—	51	—	—	—	—	51
Dobrova	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ježica	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Moste	—	56	54	40	—	—	39	—	—	—	—	40
Šiška	—	21	19	—	—	—	20	—	—	—	—	21
Trnovo	—	9	11	—	—	—	15	—	—	—	—	15
Vič	—	20	18	—	—	—	32	—	—	—	—	25
Zalog	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kolodvor	—	35	33	—	—	—	40	—	—	—	—	40
Šempeter	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Poljane	—	—	28	—	—	—	—	—	—	—	—	30
Železnica	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gradišče	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	141	216	—	—	—	242	—	—	—	—	237

2. Ostali okrožni odbori v Ljubljanski pokrajini. Razvoj teh okrožij bi mogli deliti v obdobje od 1941 do vključno velikega osvobojenega ozemlja 1942, v razdobje od jeseni 1942 do decembrske reorganizacije odborov OF 1943, v razdobje od zime 1943 do ponovne reorganizacije jeseni 1944 in v razdobje od jeseni 1944 do osvoboditve.¹²

1941 do jeseni 1942

Okrožni odbor OF (OOOF) Novo mesto. Rajoni (okraji): I (Novo mesto), II (Kandija), III (Šentjernej), IV (Toplice), V (Trebnje), VI (Žužemberk), VII.

OOOF Bela Krajina. Rajoni: I (Metlika), II (Črnomelj).

OOOF Kočevje-Ribnica. Rajoni: Kočevje (1941 ima 3, januarja 1942 pa 5 terenskih odborov) in Ribnica (1941 ima 2, januarja 1942 pa 3 terenske odbore). Na osvobojenem ozemlju 1942 sta od junija 1942 dalje rajona nekaj časa samostojni okrožji.

OOOF Velike Lašče. Okrožje se razvije pozimi 1941/42, rajoni zaenkrat še niso znani, obsegajo pa ozemlje od Iške vasi do Sodražice.

OOOF Grosuplje. Rajoni: I (Grosuplje), II (Žalna), III (Račna), IV (Šentjurje), V (Šmarje), VI (Polica).

OOOF Stična. Rajoni: I (Stična; 1941 in januarja 1942 5 terenskih odborov), II (Št. Vid; 1941 in januarja 1942 3 terenski odbori), III (Ivančna gorica; januarja 1942 4 terenski odbori), IV (Krka), V (Zagradec), VI (Žu-

¹² Fasc. 476, 502, 526, 433, 435, 436, 466, 451, 463.

žemberk, ki pride januarja 1942 pod Novo mesto). Nekako od februarja do konca maja 1942 so v okrožju naslednji rajoni: I (Stična), II (Št. Vid), III (Ivančna gorica—Muljava), IV (Krka), V (Zagradec), VI (Ambrus—Hinje), VII (Višnja gora), VIII (Veliki Gaber), IX (Primskovo). Od junija do septembra 1942 (osvobojeno ozemlje) ima okrožje ime Stična-Struge in je razdeljeno samo na 2 rajona (Stična in Struge-Suha Krajina), vsak rajon pa ima 5 podrajonov. Rajon Stična: Višnja gora, Stična, Št. Vid, Primskovo, Krka, rajon Struge pa: Zagradec, Ambrus, Hinje, Žvirče in Dobropolje. V vsaki vasi je bil terenski odbor OF, v večini vasi pa tudi voljeni narodno-osvobodilni odbori (NOO).

OOOF Cerknica (Notranjsko).

OOOF Vrhnika. Rajoni: I (Vrhnika), II (Logatec), III (Horjul), IV (Borovnica). Maja 1942 se okrožje močno razgiblje in ima 5 rajonov: I (Borovnica—Preserje—Rakitna), II (Horjul), III (Logatec), IV (Rovte—Podlipa—Ligojna), V (Vrhnika in okolica).

Od jeseni 1942 do zime 1943

Novo mesto. Okrožje je razdeljeno na **podokrožja**: Gorjanci, Šmarjeta, Trebelno, Trebnje, Mirna peč, Toplice. Tik pred kapitulacijo Italije (avgusta 1943) se Topliško podokrožje razdeli v tri rajone (okraje): Toplice, Vavta vas, Birčna vas. 19. septembra 1943 so odbori organizirani takole: Topliško podokrožje ima 2 rajona, Šentjernejsko 4, Mokronoško 4, Mirno-peško 2 in rajonski odbor Novo mesto. Po nemški ofenzivi je naslednje stanje: Podokrožje Gorjanci—Šentjernej z rajoni Sv. Križ, Kostanjevica, Šentjernej, Orehovica, Brusnice in Stopiče, podokrožje Trebnje z rajoni Trebnje, Mirna, Velika Loka, Sv. Križ in podokrožje Šmarjeta—Škocjan z rajonom Mokronog in Tržišče.

Bela Krajina. Podokrožje Metlika ima Suhorski (Zahodnometliški) rajon s 15 terenskimi odbori in Draški (Vzhodnometliški) rajon s 13 terenskimi odbori. Podokrožje Črnomelj pa 3 rajone, Črnomelj (9 terenskih odborov), Dragatuš (14), Gradač (20), Vinica (17) in Semič (14). 29. septembra se priključi še rajon Stari trg.

Kočevje. Rajoni: Kočevje, Mozelj, Stari trg, Banjaloka, Kočevska reka, Koprivnik in Stari log. Po kapitulaciji Italije so 4 okrajni odbori (Kočevje, Banjaloka, Kočevska reka in Mozelj), rajon Stari trg je priključen Belokranjskemu okrožju, rajon Koprivnik Mozlju, Stari trg pa Kočevju. 2. decembra 1943 je predlagal OOOF Kočevje, naj bi se mu pridružilo Ribniško-velikolaško okrožje in bi tako združeno okrožje obsegalo naslednje rajone: Kočevje, Mozelj, Banjaloka, Kočevska reka, Ribnica, Dolenja vas, Sodražica, Loški potok, Draga, Dobropolje-Struge, Velike Lašče, Turjak, Rob, Barje. Isti predlog je postavilo 10. decembra tudi Ribniško-velikolaško okrožje.

Ribnica—Velike Lašče. Rajoni: Ribnica, Dolenja vas, Sodražica, Loški potok, Velike Lašče, Dobropolje-Struge, Turjak in Rob. 25. maja 1943 se priključi rajon Barje, 20. avgusta pa se okrožje razdeli na dvojce okrožij, Ribnica in Velike Lašče.

Grosuplje. Od vseh okrožij je organizacija OF najbolj nazadovala v tem in Stiškem okrožju (bela garda!). Še poleti 1943 je v okrožju le 9 ilegalcev-aktivistov OF, po kapitulaciji Italije pa OF znova oživi in je okrožje razdeljeno na 5 rajonov, organizacijo pa znova pretrga nemška ofenziva, se pa zopet upostavi koncem leta 1943.

Stična. V glavnem velja isto kot za Grosupeljsko okrožje in ima do pomladi 1943 značaj nekakšnega podokrožja, ki se po kapitulaciji Italije razvije v močno novo okrožje.

Cerknica. Rajoni: Begunje—Sv. Vid, Bloška planota, Ložka dolina, Grahovo—Cerknica (Rakek).

Vrhnika. Pomladi 1943 se okrožje zelo razmahne in ima naslednje rajone: Vrhnika (2 terenska odbora na Vrhniki, 1 na Stari Vrhniki), Logatec (terenski odbori Logatec, Hotederščica, Kalce, Unec), Horjul (Vrzdeneč, Podolnica, Zaklanec), Borovnica (Kamnik, Preserje). 26. maja 1943 se okrožju priključi rajon Dobrova pri Ljubljani, 16. avgusta 1943 ima okrožje naslednje rajone in terenske odbore: Vrhnika (3), Logatec (Dol. in Gor. Logatec, Kalce, Hotederščica, Gorenja vas, Grčarevec, Planina, Rakek, Unec, Lazi), Borovnica (Borovnica, Bistra, Dol, Lazi, Bred-Pako, Goričica, Kamnik, Preserje, Sp. Brezovica), Dobrova (Podutik, Kozarje, Brdo, Vrhovci), Horjul (Zaklaneč, Podolnica, Brezje), Rovte.

Od zime 1943 do jeseni 1944

10. decembra 1943 izvede IOOF veliko reorganizacijo okrožij, po kateri se okrožje Cerknica in Vrhnika spoji v Notranjsko okrožje, okrožje Kočevje, Ribnica in Velike Lašče v Ribniško okrožje, okrožje Grosuplje in Stična pa v Grosupeljsko okrožje.

Novo mesto. Kmalu po tej reorganizaciji se v okrožju odpravijo podokrožja in okrožje ima naslednje okraje: Kostanjevica, Mokronog, Žužemberk, Šentjernej, Toplice, Dobrnič, Šentpeter, Šmarjeta, Trebelno, Sv. Križ, Stopiče, Mirna, Sv. Križ in Mirna peč.

Bela Krajina. Okraji: Semič, Metlika mesto in okolica, Gradac, Dragatuš, Vinica, Stari trg, Črnomelj mesto in okolica. 28. septembra se okraji združijo samo v dva, Črnomelj in Metlika.

Notranjsko. Okraji: Ložka dolina, Cerknica—Grahovo, Bloke, Begunje—Sv. Vid, Logatec, Vrhnika, Borovnica, Horjul, Rovte, Dobrova.

Ribnica. Okraji: Banjaloka, Kočevje, Velike Lašče, Barje, Ribnica, Sodražica, Loški potok.

Grosuplje. Okraji: Dobrunje, Šmarje, Šentjurje, Grosuplje, Žalna-Račna, Višnja gora, Stična, Št. Vid, Veliki Gaber, Krka, Zagradec, Ambrus, Hinje. Zgodaj pomladi se priključi okraj Struge—Dobropolje, spoji pa se Šmarski in Šentjurski okraj.

Od jeseni 1944 do osvoboditve

2. oktobra 1944 je bilo zborovanje aktivistov OF Grosupeljskega in Novomeškega okrožja, na katerem so po odloku IOOF aktivisti obeh okrožij izvolili okrožni plenum in izvršilni odbor in izvedli združitev obeh okro-

žij v eno samo, Novomeško okrožje. Istočasno se je spojilo tudi več okrajev in tako je imelo novo okrožje le naslednje kraje: Grosuplje, Žužemberk, Trebnje, Novo mesto in Kostanjevica. 8. oktobra se je na isti način izvedla združitev Notranjskega in Ribniškega okrožja v eno okrožje Ribnica—Notranjsko. 23. novembra se združijo tudi okraji: Banja loka in Kočevje v Kočevje, Cerknica, Loška dolina, Bloke in Sv. Vid—Begunje v okraj Cerknica, Ribnica, Loški potok in Velike Lašče v okraj Ribnica, Vrhnika, Borovnica in Dobrova v okraj Vrhnika, Logatec in Rovte pa v okraj Logatec.

Tako so se nekdanj številna okrožja spojila samo v tri, Bela Krajina, Novo mesto in Ribnica—Notranjsko. 7. januarja 1945 sta se na enak način združili tudi Novomeško in Belokranjsko okrožje v Novomeško okrožje, maja 1945, že po osvoboditvi, pa sta se združili tudi Novomeško in Ribniškonotranjsko okrožje v Novomeško okrožje.

PRIMORSKO¹³

Popolnoma drugačen je bil razvoj OF in njenih organov (tako političnih kot oblastnih) na Primorskem. Ena velikih posebnosti je bila že ta, da primorski OOOF niso bili vezani direktno na IOOF, temveč so imeli ves čas neko »vmesno instanco« in bili šele preko te povezani s centralnim vodstvom.

Prvič je bila ta vmesna stopnja postavljena jeseni 1942, ko je bil najprej postavljen manjši, nato pa nekoliko večji Pokrajinski odbor OF za Primorsko (POOF), ki je dobil 14. februarja 1943 celo izvoljeni plenum. Po kapitulaciji Italije je bil 11. septembra postavljen Narodnoosvobodilni svet (NOS), katerega je 16. septembra pooblastil IOOF za vse upravne posle na Primorskem. Dne 26. oktobra 1943 je bil postavljen novi POOF, 13. januarja 1944 se je NOS razpustil, z odlokom Predsedstva SNOS od 28. avgusta 1944 je bil postavljen kot »vmesni člen med okrožji in Predsedstvom SNOS« Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO), ki je bil potem 15. septembra tudi izvoljen kot vmesni upravni organ na Primorskem.

Razvoj politične in oblastne organizacije OF bi mogli na Primorskem razdeliti na naslednja razdobja: od 1941 do pomladi 1943, od pomladi 1943 do kapitulacije Italije, od kapitulacije do reorganizacije poleti 1944 in od poleti 1944 do osvoboditve.

Od 1941 do pomladi 1943

Prve organizacije OF v letu 1941 zasledimo v okolici Gorice, v Vipavski dolini in na Tolminskem. Poleti 1942 je že okrog 100 večjih in manjših odborov OF, ki se do zime 1942 formirajo v okrožni odbor Idrija z 10 terenskimi odbori, Tolmin (7), Kobarid (11), Kanal - Gorica (12) in Pivka.

¹³ Fasc. 523, 435, 538, 531, 533, 536, 543, 585, 542.

Pomlad 1943 do kapitulacije Italije

Pomlad 1943, ki je sicer že itak značilna za razvoj NOB na Primorskem (mobilizacija!) predstavlja važno preokretnico tudi v razvoju OF. Po formiranju okrajnih komitetov KPS za Južno, Srednjo in Severno Primorsko se na področju teh začena tudi zelo živahna rast odborov OF.

a) Južno Primorsko

OOOF Materija—Ilirska Bistrica (Sežana—Il. Bistrica). Januarja 1943 ima okrožje tri rajone: Materija, Il. Bistrica in Sežana z 22 terenskimi odbori, maja pa 9 rajonov in 62 terenskih odborov. Junija je 8 rajonov, ki se še istega meseca razdelijo na dve okrožji, Materijo in Ilirsko Bistrico s 5 rajoni.

OOOF Pivka. Odbor sicer obstoja, okrožje samo pa je zelo slabo obdelano.

OOOF Kras. Izoblikuje se 6 rajonskih odborov, ki imajo pomladi 1943 31, poleti pa 65 terenskih odborov.

OOOF Slovenska Istra. Odbor je ustanovljen šele 15. maja 1943, vendar ima okrožje že zgodaj spomladi 4 rajone in 12 terenskih odborov, poleti pa se razvije 6 rajonov.

b. Srednje Primorsko

OOOF Brda. Organizacija OF se razvija dosti počasi in šele poleti 1943 so v okrožju tri partijske celice, ki hkrati predstavljajo tudi 3 rajonske odbore: Brda, Benečija, Matajur. Malo pred kapitulacijo Italije se izoblikujeta še 2 rajona.

OOOF Gorica—Kanal. Okrožni odbor je bil postavljen šele malo pred kapitulacijo Italije, okrožje pa ima že februarja 1943 4 rajone, začetek junija 3 (Gorica, Solkan, Kromberk), sredi avgusta pa 9: Gorica in okolica, Kanal, Crgar, Št. Vid, Ajdovščina, Črniče, Dornberg, Vogrsko in Miren.

OOOF Vipava. To je najbolj razgibano okrožje. V zimi 1942/43 ima 5 rajonov s terenskimi odbori: I (9), II (9), III (4), IV (4), V (3), zgodaj spomladi 1943 9 rajonov, od katerih pa se poleti nekateri (Št. Vid, Ajdovščina, Črniče) priključijo Goriškemu okrožju.

OOOF Idrija. Že decembra 1942 je organizacija OF v sami Idriji, ki se potem, sicer počasi, širi tudi navzven in se do kapitulacije Italije izoblikuje v 3 rajone.

c. Severno Primorsko

OOOF Bača. Okrožje je imelo 2 rajona: Bača in Cerkno.

OOOF Tolmin. Okrožje je imelo 2 rajona: Bovec in Tolmin.

Od kapitulacije Italije do reorganizacije 1944

Brkini (Ilirska Bistrica). Po kapitulaciji doživi okrožje številne spremembe, dokler se začetek aprila 1944 ne izoblikuje 9 okrajev: Katinara, Bazovica, Materija, Križišče, Podgrad, Bistrica, Prem, Barka in Podgora.

Pivka. Do pomladi 1944 se izoblikuje 6 okrajev, do poletja pa 8.

Kras. Izoblikuje se 8 okrajev: Štanjel, Občine, Nabrežina, Sežana, Tomaj, Komen, Škrbina, Doberdob.

Slovenska Istra. Okraji: Rižana, Dolina, Lopar, Šmarje, Pregarje, Gabrovica, Čezara, Škofije, Tinjan, Mali Kras.

Brda. Po kapitulaciji so na območju Brd, h katerim spada tudi Beneška Slovenija 4 »občinski odbori« (Cerovo, Šmartno, Dobrovo, Šlorenc), ki se decembra 1943 spremenijo v istoimenske in z rimskimi števkami zaznamenovane okraje: I (Cerovo) 26 terenskih odborov, II (Šmartno) 18, III (Dobrovo) 17 in IV (Šlorenc) 11 terenskih odborov. Februarja 1944 se okraji reorganizirajo: I. (Južna Brda), II (Zapadna Brda), III (Južna Idrija), IV. (Severna Idrija), dočim se začne Slovenska Benečija zelo počasi razvijati v samostojno krožje.

Gorica. Po nemški ofenzivi jeseni 1943 se polagoma stabilizira 6 okrajev: Gorica, Miren, Ajdovščina, Vogrsko, Sežana, Komen, ki se pomladi 1944 priključijo delno h Kraškemu, delno k Vipavskemu okrožju. Tik pred veliko reorganizacijo ima okrožje 4 okraje: Gorica mesto, Miren, Vogrsko in Ozeljan.

Kal—Kanal. Okrožje ima 3 okraje: Kal, Grgar in Čepovan.

Vipava—Ajdovščina. Izoblikuje se 8 okrajev: Ajdovščina, Col, Vipava, Št. Vid, Štjak, Rihemberk, Črniče, Sv. Križ.

Idrija. Okraji: Idrija mesto, Sp. Idrija—Kanomlja, Črni vrh, Vojsko—Trebuša, Šebrelje, Ledine.

Tolmin. Okraji: Tolmin, Volče, Kamen, Kobarid, Breginj in Bovec.

Bača. Okraji: Cerkno, Šentviška planota, Sv. Lucija, Bukovo, Bača.

Trst. Okrožni odbor OF za Trst je bil osnovan šele 30. novembra 1943 iz članov bivšega Narodnega sveta za Trst in dveh tržaških odborov OF. Mestni odbor OF za Trst je bil osnovan že pred kapitulacijo Italije, a ni bil aktiven in tudi ni dobil potrdila od NOS za Slovensko Primorje. Poleg tega Mestnega odbora se je po kapitulaciji Italije znova formiral Narodni svet za Trst, ki je živel še pod fašizmom in je bil popolnoma razbit ob velikem sodnem procesu decembra 1941. Ta Narodni svet so sestavljali zastopniki tržaške, puljske in goriške pokrajine, ni pa bil, ko se je po kapitulaciji Italije zopet oživil, potrjen od NOS za Slovensko Primorje. Šele ko so se med tržaškimi Slovenci razčistile zelo težke in komplicirane notranje politične zadeve, se je mogel osnovati zgoraj omenjeni ODOF za Trst. Organizacijsko je bil Trst razdeljen na 8 področij: Barkovlje—Trstenik, Greta—Rojan—Škorklja, Sv. Ivan—Kolonja, Sv. Jakob, Katinara—Lonjer, Rocol, Škedenj, Center. Kot 9. okraj je spadal nekaj časa k Trstu tudi Tržič.

Od poletne reorganizacije do osvoboditve

Za teh 13 okrožij (če štejemo kot okrožje tudi Beneško Slovenijo) je odlok POOF za Slovensko Primorje od 15. julija 1944 po predhodnem pristanku Predsedstva SNOS določil veliko združitev in to »zaradi čimbolj tesnega povezovanja našega ozemlja z IOOF in Predsedstvom SNOS«. Ta velika reorganizacija je bila potem izvedena postopoma; istočasno s komasacijo okrožij se je izvedla tudi združitev okrajev. Tako so nastala jeseni leta 1944 naslednja okrožja:

1. Zapadnoprimorsko okrožje (iz bivšega Briškega, Beneškega in Tolminskega okrožja), ki je imel 7 okrajev: Briškega, Idrijskega, Kobariskega, Bovškega, Tolminskega, Vzhodnobeneškega in Zahodnobeneškega.

2. Severnoprimorsko okrožje (iz bivšega Baškega, Idrijskega in Kal—Kanalkega okrožja) je imelo 7 okrajev: Kal—Kanal, Grgar—Čepovan, Bača, Cerkno, Črni vrh, Vojsko in Idrija.

3. Srednjeprimorsko okrožje (iz bivšega Goriškega, Vipavskega in Kraškega okrožja) je imelo 6 okrajev: Gorica, Miren, Ajdovščina, Vipava, Sežana, Komen. Novembra 1944 se je okrožju priključil od Trsta tudi Tržič, decembra pa iz Južnoprimskega okrožja Podnanos.

4. Južnoprimorsko okrožje (iz bivšega Pivškega, Brkinskega in Istrskega okrožja) je imelo takoj ob reorganizaciji 9 okrajev: Podnanos, Pivka, Brkini, Snežnik, Bazovica, Socerb, Lopar, Istra in Obalni.

GORENJSKA¹⁴

Iz številnih vzrokov je bil razvoj OF in njenih organizacij na Gorenjskem kot na Štajerskem mnogo drugačen od razvoja v ostalih pokrajinah. Kot vmesni organ med IOOF in okrožji obstoja na Gorenjskem še celo po kapitulaciji Italije le Poverjeništvo IOOF, čeprav so že poleti 1943 prihajali iz Gorenjske glasovi, da bi bilo dobro ustanoviti POOF, ki je bil potem ustanovljen šele pomladi 1944.

Leta 1941 so na Gorenjskem 3 okrožja: Kamnik, Jesenice in Kranj, ki se je v zimi 1942/43 razdelilo na dvoje okrožij, Kranj in Škofja Loka.

Dne 9. julija 1943 sporoča Poverjeništvo IOOF, da je polet OF »silen, tako, da smo prodrli v sleherno vas, mesto, tovarne in urade«. Po kapitulaciji Italije poroča 11. septembra isto Poverjeništvo, da so v OF zajeti vsi poštenci Slovenci in »prehajamo v drugo fazo, v utrjevanje mas«. Tako obstajajo po kapitulaciji Italije na Gorenjskem zgoraj omenjena okrožja s 27 okraji, ki se pa konec decembra 1943 zreducirajo na 10 in to po okrožjih: Jesenice 3, Kamnik 2, Kranj 3 in Škofja Loka 2.

Zelo pa se organizacija OF razgiblje pomladi 1944. Julija 1944 izgleda mreža OF takole: Okrožje Škofja Loka s 6 okraji (Žiri, Poljane, Selca, Škofja Loka, Smlednik, Medvode), okrožje Jesenice s 5 okraji (Bled, Bohinj, Kranjska gora, Jesenice, Žirovnica), okrožje Kranj s 7 okraji (Jelovica,

¹⁴ Fasc. 477, 435, 436, 451, 471, 466.

Kranj, Stražišče, Brezje, Tržič, Naklo, Šenčur) in okrožje Kamnik z 8 okraji (Domžale, Mengeš, Komenda, Kamnik, Tuhinj, Zasavje, Lukovica, Moravče).

V začetku decembra 1944 je izvedena večja reorganizacija okrajev. Okrožje Škofja Loka ima 2 okraja: I (Žiri, Poljane, Selca) in II (Škofja Loka, Smlednik, Medvode). Okrožje Kranj 3 okraji: I (Kranj, Kropa), II (Tržič, Brezje), III (Šenčur, Naklo). Okrožje Jesenice 3 okraji: I (Radovljica), II (Jesenice, Kranjska gora), III (Bled, Bohinj) in okrožje Kamnik 2 okraja: I (Kamnik, Mengeš) in II (Domžale, Moravče). Decembra 1944 se izloči Kamniško okrožje in se priključi področju 4. operativne cone.

Tako Gorenjska pričaka osvoboditev z naslednjo organizacijo odborov: okrožje Jesenice z okraji Jesenice, Bohinj—Bled in Radovljica, okrožje Kranj z okraji Kranj, Brezje—Tržič, Naklo—Šenčur in okrožje Škofja Loka z okraji Poljane—Selca, Škofja Loka in Medvode.

ŠTAJERSKA¹⁵

Čeprav ima Štajerska svoj POOF že od vsega začetka, se spričo posebno hudih proval, v katerih popadajo najboljši aktivisti, organizacija OF širi počasi. Je le treba upoštevati »Izveštaj o OF slovenskega naroda«, katerega pošilja CK KPS sredi novembra 1942 CK KPJ in v katerem je rečeno, da se je Nemcem na Štajerskem posrečilo vsled začetnih proval v KPS in OF pridobiti med ljudmi masovno bazo.¹⁶

Leta 1941 do 1942 so na Štajerskem naslednja okrožja OF: Maribor, Ptuj, Celje, Mislinjsko—Šaleško (sprva je to dvoje samostojnih okrožij), Rogaška Slatina (do avgusta 1942), Savinjska dolina, Kozje (od maja 1942 obsega kompleks med Sotlo in Savinjo), Revirji, Litija z okraji Zasavje, Moravče, Vače, Kresnice, Litija), Prekmurje (le do novembra 1941), Brežice—Rajhenburg (do jeseni 1941) in Mežica—Pohorje (do februarja 1942, znova se razvije v zimi 1942/43).

1943. Okrožja: Maribor, Ptuj, Celje, Mislinjsko—Šaleško, Savinjska dolina z okraji Žalec, Lurd, Kot, Dreta, Radoha in Grad; Kozje, Revirji z okraji I—5, Litija, Kresnice, Šmartno, Sava—Moravče, Vače in Mežica.

1944—1945. Pomladi 1944 je na Štajerskem 14 okrožij: Murska Sobota, D. Lendava, Ljutomer, Ptuj (vsa le na področjih bivših okrajev iz l. 1941), Maribor levi in desni breg, Konjice—Slovenska Bistrica, Šmarje—Rogatec, Kozje—Brežice, Radeče—Laško, Celje, Savinjska dolina, Šaleško—Mislinjsko (okraji I—VII: Sv. Jedert, Slovenj Gradec, Podgorje, Šmartno, Mislinja—Šoštanj, Velenje, Št. Ilj), Litija (okraji I—V: Litija, Sava desni breg, Sava levi breg, Moravče, Vače—Lambert) in Mežica (okraji: Guštanj—Prevalje, Črna—Mežica, Dravograd).

Močno pa se razgiblje OF poleti 1944:

Kozje—Brežice. OF je organizirana v okrajih Brežice—Rajhenburg, ni pa v okraju Bohor—Kozje.

Šmarje—Rogatec. Organizacij OF še ni.

¹⁵ Fasc. 516, 467, 436, 451, 655.

¹⁶ Arhiv CK KPS.

Maribor. Okrožje je razdeljeno na več **področij**. Področje I ima 3 okraje: Pragersko, Zg. in Sp. Polskava, Rače—Fram, Slivnica—Hoče, II (Slovenske gorice) 5 okrajev: Št. Ilj, Pesnica, Svečina, Kunigunda, III (Kozjak—Marenberg), okrajev še ni, IV (Vuzenica) 4 okraji: Vuzenica, Vuhred, Ribnica, Št. Lovrenc, V (Maribor) 3 okraji in Mestni odbor OF.

Ptuj. Na Ptujskem polju je 20 terenskih odborov, slabše pa je na Dravskem polju in Makolah.

Murska Sobota. Le del okrožnega odbora OF.

Konjice—Slovenska Bristrica. V okrožju delata le dva aktivista OF.

Šalek—Mislinja. 7 okrajev: I (Sv. Jedert), II (Slovenj gradec), III (Podgorje), IV (Šmartin), V (Mislinja), VI (Šoštanj) in VII (Velenje).

Celje. 5 okrajev: I (Petrovče, Ložnica, Lopata), II (Frankolovo), III (Dramlje), IV (Celje mesto), V (Celje okolica).

Radeče—Laško. 6 okrajev: Rimske Toplice—Laško, Zidani most—Loka, Sevnica—Blanca, Planina—Dobje, Jurkloster, Zabukovje.

Savinjska dolina. 8 okrajev: Lurd, Žalec, Kot, Dobrovlje, Oljka, Dreta, Grad, Radoha.

Revirji. 4 okraji: Zagorje, Trbovlje, Hrastnik, Huda jama.

Litija. 5 okrajev: Litija, Šmartno, Kresnice, Zasavje, Moravče, Vače.

27. septembra je ukazana velika reorganizacija, ki potem ostane brez bistvenih sprememb do osvoboditve. Tako so nastala naslednja okrožja:

Ljutomer z okraji Ljutomer, Murska Sobota, G. Lendava, D. Lendava, Ormož in Radgona.

Maribor z okraji Maribor mesto, M. levi breg, M. desni breg, Marenberg, Št. Lenart, Ptuj, Slovenska Bistrica.

Celje z okraji Celje mesto, Celje okolica, Žalec, Mozirje, Vransko, Šoštanj, Trbovlje, Litija, Konjice.

Dravograd z okraji Dravograd, Prevalje, Slovenj Gradec.

Kozje z okraji Kozje, Brežice, Šmarje, Sevnica, Laško, Krško.

KOROŠKA¹⁷

Še počasneje se je razvijala OF na Slovenskem Koroškem, ki je spadalo do 16. marca 1944 pod POOF in Poverjeništvo IOOF za Gorenjsko, bivši jugoslovanski del pa pod Mežiško okrožje. 16. marca 1944 je bil postavljen POOF za Koroško z nalogo organizirati odbore OF.

9. junija 1943 je poročal Pokrajinski komitet KPS za Gorenjsko o Koroški tole: »Ljudje pravijo, da bi nas na rokah nosili, če pridemo in jih osvobodimo; domačinov ni dobiti, ker je šlo vse na fronto in tudi večina teh je že mrtva.« Mesec dni nato pa poroča Poverjeništvo IOOF za Gorenjsko in Koroško, da se na Koroškem »stvar dobro razvija, posebno, ker so naše čete začele vršiti sabotažne akcije.«

¹⁷ Fasc. 435, 433, 436, 451, 437.

21. februarja 1944 so bili na Koroškem 4 okrajni komiteti KPS, Podkloster, Celovec južni del, Velikovec in Mežica, po postavitvi POOF pa se do junija 1944 razvijejo 4. okrožni odbori, od katerih so bili aktivni nekateri že poprej. Ta okrožja so: Mežica z 22 odbori OF, Velikovec, ki je bil ustanovljen pred februarjem 1943, Rožna dolina in Ziljska dolina. Novembra 1944 se je POOF za Koroško razširil, ukinila so se okrožja in vse Koroško se je razdelilo na 5 okrajev: Celovec (20 terenskih odborov), Pliberk (17), Beljak (8), Podkloster in Velikovec (samo zaupniški sistem). 23. marca 1945 poroča POOF o Koroški tole: »Na Koroškem še vedno nismo uspeli prebivalstva politično dvigniti na ono stopnjo kot so se Slovenci razvili v tej borbi po drugih predelih«. Poudarja pa poročilo, da se je v dveh letih »posrečilo vzbuditi zanimanje za našo osvobodilno borbo... in pretežna večina koroških Slovencev z zaupanjem gleda v novo demokratično Jugoslavijo«.

II. PARTIZANSKA GOSPODARSKA DEJAVNOST

Vzporedno z razvojem in uspehi NOV in OF je rasla in se razvijala tudi partizanska gospodarska dejavnost, katere bistvo moremo strniti v en sam stavek: Vse za našo vojsko! Vse za zmago! Iz tega sledi, da je obstojal en sam osnovni problem te gospodarske dejavnosti, skrb za materialni obstoj NOV, za hrano, obleko, obutev itd. Ali nekoliko drugače: kje vse to dobiti! Če je bil okupator že glavni dobavitelj orožja (pod strašnimi pogoji sicer: ena puška — življenje enega partizanskega borca), je bila ostala preskrba po tej poti v glavnem nemogoča, ni bila pa seveda izključena, kot niso bile izključene vse najrazličnejše poti, o katerih bomo v tej razpravi tudi govorili. Ne da se tudi tajiti določena materialna pomoč od velikih zaveznikov, o kateri pa to pot ne bo govora.

Če bi šlo samo za naštevanje, kaj vse je moral za svojo NOV žrtvovati slovenski človek, bi to še ne bilo tako težavno. Zelo pa se stvar zakomplicira pri obravnavanju načinov in iskanju načinov, kako — včasih res da skoraj iz nič — recimo nasiti in obleči 18. divizijo nekje na Notranjskem. In bolj ko se poglobljamo v vse to, bolj se jasno kaže resnica, da vsa partizanska gospodarska dejavnost ni bila nekaj slučajnega, ali navadna improvizacija (»iz rok v usta«), temveč nekaj nadvse zanimiv gospodarski sistem, katerega so vodstveni organi sicer kodificirali, a pobuda zanj je prihajala s terena samega. Preseneča namreč včasih skoraj neverjetna iznajdljivost najnižjih oblastnih organov OF kot vojaških edinic pri iskanju oblik in načinov za materialno bazo NOB. Razumljivo, kajti cilj velikega dogajanja je bil jasno načrtan in kar je še važnejše, tudi silno lahko razumljiv.

1. Ljubljanska pokrajina

Že spredaj smo dejali, da bi mogli partizansko gospodarsko dejavnost v Ljubljanski pokrajini razdeliti na troje razdobj. Taka delitev je upravičena tudi zato, ker je bilo v Ljubljanski pokrajini ves čas centralno vodstvo NOB, od kapitulacije Italije pa osvobojeno ozemlje, na katerem se je mogla partizanska ekonomska baza razvijati znatno drugače kot na okupiranih ozemljih.

a) Od 1941 do kapitulacije Italije

Tudi v Ljubljanski pokrajini ni do kapitulacije Italije NOV preštevilna in zato problem prehrane ni bil še tako pereč, je pa vsekakor obstojal. Za hrano so prvim partizanskim edinicam skrbeli intendanti, ki so jo kupovali ali pa dobivali od ljudi zastonj. Finančno vprašanje je SNOO reguliral že zelo zgodaj z znanima odlokoma o narodnem davku in posojilu svobode. Davek je bil dolžan plačevati vsak Slovenec z lastnimi dohodki, najmanj eno liro mesečno, največ pa 10 % od čistih dohodkov, višina razpisanega posojila pa je bila 20 milijonov lir in se je obrestovalo po 5 %.¹⁸

Da sta bila oba odloka učinkovita, govorijo dovolj zgovorno številke. Tako so samo ljubljanski rajoni nabrali na davku, posojilu svobode in prostovoljnih prispevkov v času do prvega osvobojenega ozemlja (jun. 1942) in porabili sami za svoje potrebe (podpore žrtvam okupatorskega terorja in tako dalje) tele zneske:¹⁹

Mesec	Dohodki lir	Izdatki lir
November 1941	316.485,90	30.105,45
December 1941	373.785,50	56.798,40
Januar 1942	386.880,90	64.931,75
Februar 1942	162.144	30.489
Marec 1942	231.228,75	36.715
April 1942	318.060,60	77.457
Maj 1942	411.956,75	72.014,80

Prav tako so imela svoje dohodke in izdatke tudi okrožja po deželi. Tako je Vrhnjiško okrožje pobralo decembra 1941 9211 lir dohodkov, v istem času Kočevje 7158 lir (2568 lir izdatkov), Stična 24.436 lir dohodkov (9 tisoč 801,70 lir izdatkov) in Grosuplje 11.425,50 lir dohodkov (8425 lir izdatkov) ter Novo mesto 25.021 lir dohodkov (12.649 lir izdatkov).²⁰ Iz ohranjenih računov glavne ljubljanske blagajne je razvidno, da so bili izdatki za NOV in tehnike do srede decembra 1941 110.000 lir, da srede januarja 1942 pa že 219.563,35 lir. Iz tega se da sklepati, da je ta denar kril tiste prve in neobhodne potrebe NOV, niso pa seveda v tem vštete vse materialne dobrane, ki jih je dajala Ljubljana in dežela zastonj in ne partijski denar.

S prvim osvobojenim ozemljem (od maja do velike italijanske ofenzive, ki je od 16. julija 1942 to osvobojeno ozemlje v treh mesecih in pol uničila), se poleg skrbi za NOV pojavijo tudi prvi zametki partizanskega načrtnega gospodarstva, ki nosi zanimive znake obeh revolucij, demokratične in socialistične. Deloma je bilo to obdelano že v posebni razpravi Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji, zato teh stvari ne kaže na tem mestu ponavljati.²¹

¹⁸ Dr. Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949, str. 24; citiram Dokumenti.

¹⁹ Fasc. 528, 531.

²⁰ Fasc. 528.

²¹ Zgodovinski časopis V (1951), str. 87 do 114.

Posledice velike italijanske ofenzive, prenehanje osvobojenega ozemlja in bližajoča se druga vojna zima, so zahtevale novih gospodarskih posegov. Kardelj in Leskošek že 22. septembra 1942 pišeta s Podlipoglava članoma CK Kidriču in Mačku, ki sta se še mudila na Dolenjskem, naj se takoj začne z zbiranjem zaloga za zimo in z gradnjo skladišč,²² celotni IOOF pa je izdal 30. oktobra 1942 posebno okrožnico, kjer v uvodu poudarja, da je vprašanje prehrane partizanske vojske »z nastopajočo zimo stopilo z vso resnostjo pred OF« in to zaradi »izgube osvobojenega ozemlja, zrahljanja in razbitja terenskih kot temeljnih organizacij OF«. Zato je potrebno, da vsi odredni intendantni sporočijo intendantu Glavnega štaba, kakšne vrste in kakšno količino hrane imajo že v skladišču, prav tako pa naj se povežejo z odbori OF in naj začno s širokopoteznim nakupovanjem vsakovrstne hrane v neomejenih količinah pa tudi z rekvizicijami pri izrazitih belogardistih in pri premožnih kmetih, ki ne bi hoteli prostovoljno prodati hrane. Hrana naj se plačuje v vsakem primeru (tudi pri rekviziciji) z boni, obveznicami (pri bogatih kmetih), pri revnih pa z denarjem. Nabrano hrano je treba dobro vskladiščiti v bližini partizanskih edinic, manjše količine pri kmetih, večje pa v bunkerjih. Na koncu poudarja okrožnica, da je od pravilno rešenega problema prehrane »odvisen obstoj partizanske vojske in nadaljevanje osvobodilne borbe slovenskega naroda.«²³

Okrožnica je zelo važna, saj odkriva najznačilnejše oblike pridobivanja hrane, predvsem prostovoljni odkup in rekvizicijo. Pri prvem načinu dobi kmet denar (revnejši), bogatejši pa bone ali obveznice. Čeprav gre tu — v drugem primeru besede (obveznica) — za originalen izraz, ta le ni dober, ker pomeni lahko dvoje: obveznice (obligacije) posojila iz leta 1941, ki so se kmalu začele imenovati tudi **boni** in **obveznice** (priznanice) za nakupljeno hrano, ki jih je začelo Glavno poveljstvo tiskati 1942. Prisilni odkup pa je bil, če se je blago vzelo, a vendar plačalo in to z boni ali obveznicami, ki jih rajši imenujmo **priznanice**, pa naj so bili to že tiskani formularji ali navaden listič papirja, na katerega je zapisal intendant vrednost rekvirirane hrane. Ta način pridobivanja hrane je ostal v veljavi do poletja 1943, ko se je prisilno pridobivanje hrane točno opredelilo v tri vrste. **Prisilni odkup** proti takojšnjemu plačilu v gotovini, **rekvizicija** proti takojšnjemu plačilu v bonih ali priznanih (rekvizicijskemu potrdilu). Oba načina sta se morala po odloku IOOF od 6. septembra 1943 uporabljati le »v slučaju skrajne potrebe, kadar prostovoljni prispevki in rezerve blaga ne zadostujejo«, tretji način pa je bil **prisilni odvzem ali konfiskacija** delne ali vse imovine, ki pa je bila možna samo na podlagi obsodbe vojaškega sodišča kot kazenska mera proti narodnim sovražnikom, kolaboracionistom, kontra-revolucionarjem, dezertarjem itd.²⁴ Vsekakor bi bila zelo zanimiva statistika, katerih načinov je bilo več uporabljenih. Prepričan pa sem, da nobena statistika ne bo nikoli zajela vseh tistih tisoč in tisoč kosov kruha, ki so v partizanske roke prišli brez kakršnega koli odkupa.

Dalje iz gornje okrožnice prvič izvemo nekaj o partizanskem »denarju«, to je o bonih ali obveznicah. Če tu nekoliko preskočimo kronološki red,

²² Arhiv CK KPS.

²³ Arhiv CK KPS.

²⁴ Fasc. 432.

dobimo zelo zanimivo podobo o razvoju partizanskega denarja. Najbolj razumljivo je, da so tudi partizani uporabljali okupatorjev denar, lire, marke, pengö in kune NDH. Pri odkupih pa smo že slišali o bonih in obveznicah.

Boni. Iz pisma poverjenika za finance v Narodnoosvobodilnem svetu za osvojeno ozemlje od 23. julija 1942 voditelju ljubljanske centralne tehnike izvemo, da je mislil NOS že na prvem osvobojenem ozemlju uvesti za nabavo živil pri kmetih bone.²⁵ Zato je poverjenik za finance hotel dobiti točen pregled doslej izdanih bonov in naroča tiskanje novih, a z manjšo nominalno vrednostjo (drobiž). Vrednost teh bonov, to je **obveznic** je temeljila na vrednosti nabrane svobode, razpisanega jeseni 1941. Najprej so te obveznice imele obliko »števne lire« (posojilodajalec je za recimo 1000 posojenih lir dobil od blagajnika odbora OF bankovec za 10 lir, katerega emisijska številka se je vpisala v blagajniško knjigo; šlo je torej za relacijo 1:100). Leta 1942 pa je začel Gospodarsko finančni odbor OF izdajati tiskane obveznice z nominalno vrednostjo 50, 100, 1000, 5000 in 10.000 lir in te so kot **boni** postajale polagoma partizanski denar. Sprva le pri prisilnih odkupih in rekvizicijah, nekaj mesecev pred kapitulacijo Italije pa so se te obveznice ali boni začeli uporabljati tudi za nakup drugih stvari. Težava je bila le v tem, ker niso imele te obveznice manjše nominalne vrednosti in niso mogle služiti kot drobiž. Na teh obveznicah ali bonih je bilo napisano, da se vsota izplača imetnikom tri mesece po popolni osvoboditvi v takratni veljavi. Takoj po kapitulaciji Italije je IOOF uvedel s posebnim odlokom te bone kot obvezno plačilno sredstvo na osvobojenem ozemlju.²⁶ Do decembra 1944 je imel Finančni odsek pri Predsedstvu SNOS točno evidenco nad kroženjem teh 50 in 100 lirskih bonov, katerih vrednost je znašala 16,605.350 lir, boni z višjo nominalno vrednostjo pa so znašali nekaj nad 20,000.000 lir.

Priznanice. Rekli smo že, da jih ne smemo zamenjavati z obveznicami ali boni posojila svobode iz 1941, čeprav so jih od jeseni 1942 uporabljali intendant kot priznanice pri prisilnih odkupih in rekvizicijah. Do jeseni 1944 poznamo dve vrsti priznanic, tiskane blokovne priznanice, ki jih je izdalo Glavno poveljstvo 1942 leta, in navadne priznanice, kos papirja, ki ga je izdal intendant ob prisilnem odkupu ali rekviziciji. Na prvi priznanici je bilo zapisano, da bo vsota plačana najkasneje v enem letu po osvoboditvi v takrat veljavni valuti, na drugih pa običajno tega pristavka ni bilo. Jasno je, da je bilo teh drugih priznanic največ.

Poglejmo še nadaljnji razvoj partizanskega denarja. 8. oktobra 1943 je razpisal IOOF na temelju AVNOJ uredbe o posojilu narodne osvobodilne »Posojilo narodne osvoboditve« v znesku 50,000.000 lir, ki se obrestuje po 3 % in se bo vrnilo v enem letu po osvoboditvi.²⁷ Kmalu zatem so

²⁵ Pismo je ohranjeno v italijanskem prevodu. Original je našla divizija Granatieri di Sardegna nekje pri Starem trgu ob Kolpi in je sedaj v arhivu Tribunale militare guerra, fasc. 2381 do 2863/1942 pri arhivu Muzeja NO.

²⁶ Fasc. 439.

²⁷ Dokumenti, str. 108 do 109.

bile obveznice tega posojila natisnjene v osvobojenem Kočevju, numerirane pa kasnejše v partizanski tiskarni Triglav. Te 3 % obveznice po 100, 500, 1000 in 10.000 lir začno kmalu krožiti kot **plačilno sredstvo** na osvobojenem ozemlju. Ker pa je kljub temu še vedno primanjkovalo drobiža, je pooblastilo prvo zasedanje SNOS v Črnomlju 20. februarja 1944 Predsedstvo SNOS, da izda »postopno po potrebi kot zakonito plačilno sredstvo na osvobojenem ozemlju Slovenije plačilne bone v iznosu 100.000.000 lir v enotah po 1, 5, 10, 50, 100, 500 in 1000 lir«. ²⁸ Ko je 12. marca 1944 Predsedstvo SNOS ustanovilo Denarni zavod Slovenije (DZS), ga je istočasno tudi pooblastilo, da izda 20.000.000 lir lirskih bonov, in sicer 10.000.000 kosov po 1 liro, 1.000.000 kosov po 5 lir in 500.000 kosov po 10 lir. ²⁹ Te bone je natiskala spomladi 1944 partizanska tiskarna Triglav, leto dni nato pa so bili isti boni z isto vrednostjo natisnjeni že v Beogradu. ³⁰ Do velike denarne reforme je prišlo v oktobru 1944 z uvedbo **bonske lire** in izdajo **priznanic** v bonskih lirah. 5. oktobra 1944 je bil izdan nov in za vso Slovenijo veljaven maksimalni cenik, s katerim so se vse cene znižale za 10 %, če se plačujejo s partizanskim denarjem ali bonskimi lirami. ³¹ Zato je izdal oktobra 1944 DZS nove priznanice v lirskih bonih, s katerimi se je lahko plačevalo sleherno blago. ³²

Tako bi na kratko rekli, da je bil partizanski denar naslednji: poleg okupatorskega denarja boni posojila svobode iz 1941 in boni DZS, 3 % obli-gacije posojila narodne osvoboditve iz leta 1943 in priznanice v lirskih bonih DZS od jeseni 1944. Kot že rečeno, je od jeseni 1944 enota partizan-skega denarja lirski bon, ki ni več izenačen z liro in ostalim okupatorskim denarjem, temveč znatno višji.

Če po tem ekskurzu, ki je bil potreben za razumevanje partizanskega gospodarstva, nadaljujemo s kronološkim redom razpravljanja, pridemo do okrožnice IOOF, v kateri je 2. decembra 1942 naročil vsem okrožnim odbo-rom, naj nemudoma vzpostavijo v okrožjih blagajniško organizacijo kot je ta že obstojala pred ofenzivo, in naj takoj začno s pobiranjem davka in nabiranjem posojila »po prejšnji že uvedeni praksi«. ³³

Po težki jesenski depresiji 1942 doživi NOV pomladi 1943 nov in velik polet. Začela je rasti in začela tudi z večjimi akcijami. Težje pa, je bilo s financami in IOOF, ki se je iz Dolomitov ponovno naselil na Kočevskem Rogu, se je z vso resnostjo lotil finančnega vprašanja. Že 10. maja 1943 je ponovno zahteval od okrožij odgovor na okrožnico od 2. decembra 1942, kajti IOOF ni imel nobenega denarja. Ponovno je zahteval, naj okrožja posve-tijo posebno pozornost posojilu svobode in da naj, dokler ne dobijo bonov, uporabljajo način števnič lir. Posebej je IOOF zahteval, da smejo okrožja obdržati za svoje potrebe samo toliko denarja, kot so ga dobila iz dohodkov narodnega davka, vse ostalo pa so morala vsak mesec poslati z obračunom blagajni IOOF. Prav tako je bilo rečeno, da ne smejo nobenega denarja

²⁸ Dokumenti, str. 145.

²⁹ Dokumenti, str. 155 do 156.

³⁰ Fasc. 521.

³¹ Fasc. 464.

³² Fasc. 521.

³³ Fasc. 432.

izplačevati vojaškim komandam in bolnišnicam.³⁴ 30. maja 1943 je IOOF razpisal nabiralni teden od 13. do 20. junija 1943 pod geslom »Vse za našo vojsko«, 10. julija 1943 pa vzpostavlja, odnosno obnavlja že na prvem osvobojenem ozemlju vpeljane **gospodarske komisije**, da bi se z njihovo pomočjo smotno organizirala gospodarska pomoč NOV in civilnega prebivalstva. Pri IOOF je bila ustanovljena Osrednja gospodarska komisija (OGK) z nalogo organizacije gospodarske pomoči na vsem slovenskem ozemlju, za teren pa je bila predvidena ustanovitev okrožnih, okrajnih in terenskih gospodarskih komisij. Že 10. julija 1943 je izdelala OGK navodila za organizacijo in delo najvažnejših, vaških GK. Prva naloga teh komisij je bil popis vseh odvišnih pridelkov in živine, vskladiščenje nakupljene hrane, katero so od revnejših kmetov odkupovale za gotovino, pri drugih pa deloma za bone, deloma na priznanice. Vskladiščeno hrano je smela vaška GK izdajati le tistemu intendantu, ki se je izkazal s posebno legitimacijo, izdano od OGK ali, od ekonomskega odseka Glavnega štaba. Naloga vaških GK je bila tudi nabiranje gob, jagod, lipovega cvetja itd. Prav tako je bila dolžnost vaških GK skrb za civilno prebivalstvo, zlasti za tiste, ki so delali za korist skupnosti in pri osvobodilnem delu.³⁵

V okrožnici od 25. avgusta 1943 je IOOF določil odnose med GK in NOV, s katerimi se je bistveno spremenil način pridobivanja hrane od strani vojaških edinic. Po tej okrožnici je moral gospodarski referent takoj poiskati intendanta edinice, ki je prišla na območje njegove GK, in izdati hrano, če jo je imel na zalogi. Če hrane ni imel, je povedal intendantu naslove, kje je bil možen prostovoljni ali prisilni odkup, pri katerem pa je moral biti navzoč član GK ali pristojnega odbora OF. Sredstva za nakup (denar, bone ali priznanice) je bila dolžna dati GK, če jih ni imela, pristojni odbor OF, če pa tudi ta ne, je bil dolžan poravnati račun intendant. Če v vasi še ni bila organizirana GK, je moral terenski odbor ob prihodu intendanta sklicati vse posestnike brez razlike (pristaše OF in nepristaše), nakar so se v navzočnosti intendanta dogovorili za preskrbo edinice.

Ta okrožnica — koliko se je seveda izvajala v praksi je druga stvar — je zelo pomembna. Po njej prehaja skrb za prehrano NOV na odbore OF in njihove GK, odpravlja samovoljo intendantov in vse napake, izvirajoče iz prisilnih nakupov. Končno je okrožnica uvajala nekakšen red pri izčrpavanju hrane, zlasti na pol osvobojenem ozemlju.

OGK se je z vso vneto lotila ustanavljanja GK po terenu. Ob ustanovitvi ji je IOOF nakazal 130.000 lir, od katerih je porabila do 23. julija 1943 že 22.720, do 1. septembra pa je imela 1.175.945 lir dohodkov in 87.884 lir izdatkov.³⁶

Zanima nas sedaj, kako se je gospodarska dejavnost razvijala po okrožjih. Žal je ohranjenih vse premalo virov, iz katerih bi se za to razdobje dala razbrati vsa bremena, ki jih je nosil teren za potrebe NOB. Za Ljubljano moremo reči, da je od junija 1942 do kapitulacije Italije plačevala naslednje denarje:

³⁴ Fasc. 432.

³⁵ Fasc. 42.

³⁶ Fasc. 435.

Mesec:	Dohodki:	Izdatki:
Julij 1942	309.541,20	9.972
Avгust 1942	344.995,25	4.031
September 1942	287.333,60	128.908
November 1942	109.241,65	79.156,20
December 1942	176.661,50	112.903,20
April 1943	178.166,—	90.613,90
Maj 1943	174.256,10	89.190,10
Avгust 1943	196.427,50	237.472,80
September 1943	175.652,60	252.242,30

Že zadnja dva mešeca 1943 pokazeta, da dohodki ljubljanskih rajonov niso zadostovali za kritje lastnih stroškov. Zato bi bilo dobro pregledati vse dohodke in vse izdatke glavne blagajne ljubljanske OF. To pa je zelo komplicirano vprašanje in že pismo iz Ljubljane, pisano 20. maja 1943 IOOF pravi, da je podrobno knjigovodstvo v provali decembra 1942 popolnoma propadlo, prav takrat pa je nastopila tudi huda denarna kriza, zato »je bilo poslovanje nekaj časa brez vmesne stopnje glavne blagajne«. ³⁷ S pomočjo raznih lističev pa se je le dalo po zelo velikem naporu v glavnem ugotoviti ljubljansko denarno poslovanje za čas od 1. januarja 1942 do 31. maja 1943.

	Dohodki:	Izdatki:
Prenos iz leta 1941	2.401.298,30	1.627.000
Od 1. januarja do 7. avgusta 1942	212.328,85	520.000
Od 7. januarja do 3. decembra 1942	1.716.905,40	1.764.150
Od 1. januarja do 31. maja 1943	785.228,10	589.986
	5.115.760,65	4.501.136.— ³⁸

Oglejmo si še dohodke po okrožjih. Zaenkrat še ni mogoče zbrati vseh podatkov iz vseh okrožij, v okviru te razprave pa je za nas važna ugotovitev, da so tudi okrožni odbori OF na deželi predstavljali tisto oblast, ki je bila v stanu pobirati od ljudi davek, katerega so ljudje neradi plačevali v vseh časih. Iz ohranjenih dokumentov ³⁹ je razen za Belokrajinsko okrožje razvidno, da so od pomladi 1943 plačevali ljudje narodni davek in podpisovali posojilo svobode v vseh okrožjih ljubljanske pokrajine. Vsota dohodkov okrožij je seveda silno različna in odvisna predvsem od večjega ali manjšega prepričevanja aktivistov, pa tudi od možnosti njihovega delovanja po okupirani deželi. V Novomeškem okrožju so dohodki junija, julija in novembra 1943 tile: 15.800 (16.313 izdatkov), 11.887 (11 tisoč 887), 36.700 (34.442). V ribniško-velikolaškem okrožju so dohodki marca,

³⁷ Fasc. 433.

³⁸ Fasc. 528.

³⁹ Fasc. 433, 435.

aprila, maja 1943: 765 (10.810), junija 7250 (1326) in julija 21.009 (4790). Grosupeljsko okrožje je imelo maja 1943 9881 dohodkov, izdatkov pa 5372. V Cerkljiškem okrožju so se finance junija, julija, avgusta in septembra 1943 gibale takole: 31.746 (18.602), 19.338 (10.439), 18.580 (4946), 26.303 (21.366). V Vrhnjskem okrožju pa julija in avgusta: 81.657 (77.397) in 47.130 (19.332).

Ceprav torej zaenkrat ni mogoče podati številke za vse mesece, je vendar možno reči, da je bila OF res država v državi tudi s svojimi financami. Vsote sicer niso velike, upoštevajoč pa, da so te vsote v bistvu le prostovoljni prispevki, pa vse te številke označujejo znatno večjo vrednost, kot jo sicer prikazujejo.

Po ponovni naselitvi na Kočevskem Rogu je začel s svojo ekonomsko vojaško politiko tudi Glavni štab NOV in POS. Pomladi 1943 je bil ustanovljen Ekonomski odsek Glavnega štaba, ki je imel poleg skrbi za prehrano tudi skrb za opremo NOV. V svoji prvi okrožnici določa Ekonomski odsek, da se bo morala NOV odslej dalje glede prehrane obračati na gospodarske referente, posebej pa poudarja, naj se izogiba rekvizicijam, naj omeji konzum mesa, katerega dnevni obrok ne sme presegati 300 gramov.⁴⁰

Rekli smo že, da je skrb za prehrano NOV prešla na ramena GK. Tega seveda ne moremo jemati absolutno in intendant XV. divizije je 15. avgusta 1943 popolnoma upravičeno zapisal, da »rajonski gospodarski referenti tega niso vzeli resno in da nam zaenkrat v najboljšem primeru dajejo samo informacije za odkup goveje živine«.⁴¹

b) Od kapitulacije Italije do prvega zasedanja SNOS

Posledica kapitulacije Italije je bilo veliko osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini, ki znova priključuje poleg skrbi za NOV tudi potrebo načrtnega gospodarstva. Že 15. septembra 1943 je ustanovil IOOF Upravno komisijo za osvobojeno ozemlje (UK),⁴² v kateri so bili tudi trije gospodarski odseki, za finance, industrijo, gospodarstvo in prehrano. Prvenstveno je bil važen odsek za gospodarstvo in prehrano, ki je s pomočjo OGK, ki je postala nekak centralni tehnični gospodarski urad, najprej organiziral GK po vsem terenu in jim dal točno določene naloge. Naloge vaških GK so bile: statistika vseh pridelkov, organizacija obiranja sadja vseh vrst in gozdnih sadežev (gobe!), organizacija vaških gospodarskih zborovanj, skrb za vaško slogo, skrb za pravilno ravnanje s pridelki, skrb za kuriyo in končno poročanje o vsem delu okrajni GK. Naloge okrajne GK so bile, ugotavljati produkcijske možnosti za preskrbo, organiziranje skupnega dela in pomoči, ugotavljanje potreb konsumentov okraja, statistika prebivalstva, izstavljanje živilskih izkaznic za dvig blokiranega blaga pri trgovcih, nadzor krajevnega prometa z živili in živino, razdeljevanje zaplenjenega blaga, nakupovanje blaga po pooblastilu okrožne GK, sodelovanje pri prisilnih odkupih, organizacija okrajnih skladišč, gospodarska propaganda,

⁴⁰ Fasc. 42.

⁴¹ Fasc. 42.

⁴² Dokumenti, str. 84 do 85.

organizacija okrajnih klavnic in razdelitev mesa, nadzor nad trgovci in obrtniki in skrb za pobijanje črne borze. **Okrožne gospodarske komisije** pa so bile glavni nakupovalec blaga, nakupujejo ga preko vaških in rajonskih GK, pooblaščenih nakupovalcev ali pa direktno, določale so okvirne cene, če niso bile maksimirane, izvrševale so prisilne nakupe po svojih organih s sodelovanjem vaških ali okrožnih GK, imele so evidenco pridelkov in živine, zbirale so mesečno blago za prehrano NOV in o tem obveščale komande področij, vodile so točno evidenco blaga in denarno knjigovodstvo, posebej za denar in posebej za bone.

Rekli smo že, da je postala O GK centralni tehnični urad za vse gospodarsko poslovanje. Njena naloga je bila, voditi evidenco, odrediti prisilne odkupe, posredovati izmenjavo blaga med okrožji, izdajati nakaznice za prehrano prebivalstvu in o vsem dvakrat na mesec poročati UK.⁴³

Vse to delo GK je seveda preračunano za osvobojeno ozemlje, in ker je to ostalo vse do popolne osvoboditve v Beli Krajini in njenih obrobni delih, so GK izpolnile vse do svojega razpusta pozno poleti 1944 izredno važno nalogo. Prav te so bile tisti organi, v katerih je prišla v polni meri do izraza samoiniciativnost in iznajdljivost ljudskih množic.

UK je na osvobojenem ozemlju najprej blokirala blago vseh vrst, prepovedala klanje živine in postavila maksimalni cenik za najvažnejše življenjske potrebščine. Če primerjamo cenik osvobojenega ozemlja s cenikom O GK od 25. avgusta 1943, lahko ugotovimo, da so bile cene na osvobojenem ozemlju celo nižje. Če je kilogram govedine pred kapitulacijo 30 lir, je na osvobojenem ozemlju 24 lir, kilogram masti 160 lir, na osvobojenem ozemlju 84 lir, kilogram moke 14 lir (11), kilogram fižola 7,09 lire (6) in kilogram krompirja 2 liri (2).⁴⁴

Veliko osvobojeno ozemlje je nudilo tudi prvo možnost načrtnega finančnega gospodarstva. Ker je NOV zelo narastla, je plačevanje za njeno prehrano zahtevalo redni dotok denarja, povečalo se je število podpirancev (družine mobiliziranih), na osvobojenem ozemlju je bilo tudi večje število bivših državnih uradnikov in nameščencev. Gotovina bivših državnih uradov na osvobojenem ozemlju je bila zelo majhna, 17. septembra 1943 pa je Odsek za finance pri UK zaprl vse vloge in tekoče račune pri denarnih zavodih.⁴⁵ IOOF je spričo uvedbe novega plačilnega sredstva, bona, izdal odlok o začasnem pobiranju vseh do tedaj v Jugoslaviji veljavnih davkov, 8. oktobra pa je razpisal 3 % posojilo narodne osvoboditve.

Zelo se je na osvobojenem ozemlju razvila tudi industrija. Najprej se je izvršil pregled vseh industrijskih podjetij in ugotovila se je kapaciteta in možnost obratovanja, vse surovine pa so se blokirale. Od industrije, ki je obstojala na osvobojenem ozemlju (premogovniki v Kočevju, Črnomlju, Otočcu in na Mirni, 2 predilnici in tkalnici v Novem mestu, tovarna perila, suknja in tekstila v Kočevju, Motvoz in tovarna pletenin na Grosupljem, pletilna industrija v Šent Vidu, opekarna v Prečni pri Novem mestu in Črnomlju, tovarna keramičnih izdelkov v Novem mestu, usnjarna v Mokronogu, Šent Vidu, Žužemberku in v Ribnici ter večja vrsta lesne in mlinarske

⁴³ Fasc. 439.

⁴⁴ Fasc. 42.

⁴⁵ Fasc. 438.

industrije ter elektrarne v Kočevju, v Novem mestu, Zagradcu, Črnomlju in Šentjanžu) so se spravile v pogon tekstilna, usnjarska, kovinska in živilska industrija. Tekstilna in usnjarska industrija je izdelovala enotno blago, perilo in blago za obleke, šotorska krila, plašče, vrvi in puloverje, usnjarne pa so dobile nalogo izdelovati predvsem usnje za čevlje. Zalog je bilo za 4 do 6 mesecev in vse tovarne so delale z velikim uspehom in v sporazumu z lastniki tovarn.⁴⁶

Partizansko gospodarstvo se je do velike nemške ofenzive v glavnem razvijalo takole:

Prehrana NOV in civilnega prebivalstva. Za civilno prebivalstvo, ki ni imelo svojih pridelkov, so ostali isti racionirani obroki živil kot pod okupacijo, prehrana se je razdeljevala iz skladišč, ki jih je zapustil okupator, in iz skladišč GK. Tako je vse breme za to dejavnost ležalo na GK. Vzemi-mo za zgled delo Okrožne GK za Belo Krajino in njeno poslovanje od dne 8.septembra 1943 do 16.februarja 1944:⁴⁷

1. Hrana za NOV:	Nakup	Izdano	Zaloga
razne vrste moke	31.647 kg	27.039 kg	4.608 kg
žito	56.858 kg	45.783 kg	11.075 kg
ješprenj in kaša	3.469 kg	3.259 kg	210 kg
krompir	171.176 kg	157.631 kg	13.545 kg
fižol	13.905 kg	12.670 kg	1.235 kg
repa, korenje, koleraba	8.863 kg	7.486 kg	1.377 kg
suhe gobe	8.706 kg	7.412 kg	1.294 kg
čebula	39.208 kg	38.668 kg	540 kg
meso	93.511 kg	93.070 kg	441 kg
mast	7.615 kg	3.542 kg	4.073 kg
slanina	453 kg	435 kg	18 kg
vino	4.100 l	3.070 l	1.030 l
žganje	1.245 l	1.245 l	—
kis	201 l	184 l	17 l
loj	1.863 kg	1.863 kg	—
med	2.783 kg	2.783 kg	—
riž	4.042 kg	4.042 kg	—
seno	41.407 kg	41.133 kg	274 l

2. Denarno poslovanje:	dohodki	4.649.237,10
	izdatki	4.216.691,95
	ostane	432.545,15

3. Skrb za civilno prebivalstvo: razdeljeno je bilo okrog 35.000 kg hrane, 69.800 kg umetnih gnojil, 32.000 kg soli itd.

Finance in davki. Kočevski zbor je določil načelo kombiniranega denar-nega in naturalnega gospodarstva. Dohodki so se črpali iz davkov, posojila in iz prostovoljnih denarnih ter naturalnih dajatev. Davki so se pobirali v denarju in naturalijah, prav tako tudi posojila. Državnim uradnikom in

⁴⁶ Fasc. 476.

⁴⁷ Fasc. 474.

nameščencem se redne plače niso izplačevale, pač pa podpore, kar je bilo bolj v skladu z odlokom Kočevskega zbora o splošni mobilizaciji vse žive in tvarne sile slovenskega naroda. Na račun vseh podpor je bilo v tem času izplačanih do 5 milijonov lir. Kočevski zbor je dokončno uvedel tudi obveznost plačevanja progresivnega davka. Odbori OF so v sodelovanju davčnih obvezancev določevali davčne osnove.⁴⁸

Vojaška intendantca. Z odredbo Ekonomskega odseka Glavnega štaba od 17. septembra 1943 se je uvedlo v NOV lastno denarno poslovanje, zato je moral vsak štab voditi svojo blagajno. Zaradi tega so se štabi delili na organe prvega, drugega in tretjega reda. Štabi prvega reda so bili štabi divizij, komande področij, bolnišnice in samostojne edinice, ki so bile denarno neposredno oskrbovane od blagajne Glavnega štaba; štabi drugega reda so bili štabi brigad in komande mest, tretjega reda pa štabi bataljonov v brigadah. Štabi drugega in tretjega reda so morali pošiljati ves denar, ki so ga dobili (konfiskacije, prodaje živine in materiala) štabom prvega reda; ti pa so morali dajati za te vsote začasna potrdila Ekonomskemu odseku Glavnega štaba in se zadolžiti v svojih blagajniških knjigah.⁴⁹ V odredbi Ekonomskega odseka Glavnega štaba od 19. septembra je ukazano, da morajo komande belokranjskega, novomeškega, kočevskega, grosupeljsko-stiškega, ribniško-velikolaškega in cerkniškega področja ustanoviti ekonomske odseke z oddelki za prehrano, delavnice in gradnjo skladišč. Naloga oddelka za prehrano je bila, da takoj ustanovi na svojem področju glavno intendantco, mesarije in pekarije, in oskrbuje s prehrano, obutvijo in obleko edinice, ki so bile stalno ali prehodno na teritoriju področja. (Za prehrano operativnih edinic je skrbela intendantca bataljonov, brigad, divizij in korpusov.) Dalje je bila naloga tega oddelka nakupovanje rezervne hrane preko okrožnih in rajonskih GK. Oddelek za delavnice pa je moral ustajavljati čevljarске, krojaške in druge delavnice za potrebe operativne vojske. Ekonomski odsek področja je prevzel tudi vsa skladišča hrane GK. Dalje je bilo določeno, da mora obrok hrane v borbenih edinicah znašati 2800 do 3200 kalorij, da pride 1200 gr kruha na osebo na dan, kruh pa se mora peči iz enotne moke, ki vsebuje 50 % koruzne moke, 30 % pšenične, 20 % ržene, ajdove ali ovsene moke. Dan poprej je izdal Ekonomski odsek tudi tabelo za enodnevni obrok, po kateri se more trošiti za eno osebo za **zajtrk** 15 gr kavinih primesi, 30 gr sladkorja ali medu, ali 1 gr čaja in 30 gr sladkorja ali pol litra mleka, kruha pa 300 gr. Za **kosilo in večerjo** 300 gr mesa, 50 gr suhih gob, 400 gr moke, 400 gr testenin, 500 gr fižola in 1000 gr krompirja.⁵⁰

Seveda je to veljalo le za čas velikega osvobojenega ozemlja, ki se je po nemški ofenzivi skrčilo le na Belo Krajino. Dokler ni nemška ofenziva tudi v znatni meri očistila vrste NOV, je po zelo solidnem proračunu Glavnega štaba bilo potrebno za NOV v Sloveniji (vštevši bolnice) mesečno 1,728.000 kg hrane (upoštevajoč dva brezmesna dneva v tednu), kar je znašalo po maksimalnem ceniku okrog 13.000.000 lir.⁵¹

⁴⁸ Breceļj, O gospodarskih str. 49.

⁴⁹ Fasc. 42.

⁵⁰ Fasc. 42.

⁵¹ Fasc. 435.

Gospodarski položaj se je po nemški ofenzivi, ki je bila obenem tudi načrtno ropanje in uničevanje, izredno poslabšal in NOV je začelo groziti pravo pomanjkanje. UK je priporočala IOOF vrsto ukrepov⁵² in je 1. decembra 1943 izdala skupaj z Ekonomskim odsekom Glavnega štaba eno od najpomembnejših okrožnic, katere določbe so pravzaprav, nekoliko spremenjene, veljale potem ves čas NOB zlasti na neosvobojenih ozemljih. Okrožnica se začinja z zelo resnim uvodom, da je treba preprečiti gospodarsko anarhijo in zagotoviti prehrano vojske in civilnega prebivalstva. Okrožnica določa v NOV in na terenu skrajno štednjo in ukazuje, da naj se NOV prehranjuje po GK z nakupi, ki jih vršijo intendanti sami, ali pa iz zaplenjene imovine, GK morajo zbirati, nakupovati in vskladiščevati hrano za tekoče potrebe NOV, posredovati nakup vojaškim edinicam, imeti hrano v rezervi, iz katere pa NOV ne sme črpati brez dovoljenja GK. Nakupi intendantov se morajo vršiti v soglasju z GK, brez teh le, če jih ni. Le v nujnih primerih je dovoljen prisilni odkup, za katerega pa je potrebno pismeno dovoljenje GK oziroma političnega odbora OF. Pri plačevanju se je treba strogo držati maksimalnega cenika. Zaplemba imovine je dovoljena samo na podlagi sodbe vojaškega sodišča, je lahko delna in popolna in zadene delež krivca ali premoženje vse družine. Zaplemba mora biti izvršena javno in za njo odgovarja štab brigade. Dalje je v tej važni okrožnici določeno, da komande področij in mest prenehajo oskrbovati operativno vojsko, vršijo pa še naprej kontrolo nad delavnicami. Priporoča se zlasti zbiranje rezervne hrane, predvsem masti, vse pa se plačuje z denarjem ali boni, ki so izenačeni z denarjem. Vsi, ki imajo opravka z denarjem, morajo voditi blagajniške knjige.

Temu primerno je določena tudi nova tabela enodnevnega obroka. Za zajtrk 250 gr koruzne moke, 150 gr enotne moke za prežganje in 10 gr maščob. Za kosilo ali večerjo: 300 gr mesa, 50 gr suhih gob, 400 gr moke, 500 gr fižola; 1000 gr krompirja. Enkrat na teden je brezmesni dan, prehrana ene osebe ne sme presegati vsote 15 lir.⁵³

22. decembra 1943 je izdal Gospodarski odsek pri UK novo okrožnico, v kateri naroča, da mora imeti edinica na premiku s seboj le toliko živeža, kolikor ga more nositi, ostalega pa naj proda proti plačilu najbližji GK, katerim naroča, da morajo imeti stalno na zalogi maščobe za NOV. Dalje določa, da mora načelno vsaka edinica plačevati prejeta živila od GK, če pa nima denarja, jih mora dobiti od GK brezplačno. Okrožnica tudi urejuje zakupnino bivše Emonske posesti. Doslej je bila določena kot zakupnina četrtina pridelka. To naj se odslej dalje ne jemlje več, temveč se mora odkupiti po maksimalnem ceniku. Okrajnim gospodarskim komisijam naroča kolektivno obdelavo zasežene posesti, glede odplačila starih intendantskih priznanc pa pravi, da se morejo odplačevati, toda le v nujnih primerih in le iz dohodkov od posojila in davščin, ne pa iz denarja, ki so ga okrožja in okraji dobili od UK za nakup rezervne hrane. Prepoveduje se tudi pro-

⁵² Fasc. 435.

⁵³ Fasc. 42.

daja prašičev privatnikom. Odslej dalje sme kupovati prašiče le pristojna okrajna GK ali pa vojaška edinica, ki je prejela od nje nakazilo. Vsak nakup in prodaja med privatniki je torej prepovedana. Privatnik sme zaklati prašiča le z dovoljenjem GK. Okrožnica tudi svetuje odkupovanje suhih gob.⁵⁴

Ofenzivo so seveda najbolj občutila posamezna okrožja. 1. jan. 1944 poroča novomeško okrožje, da po ofenzivi ni moč pobirati davkov in trošarine za prodano vino.⁵⁵ Nekoliko boljše je bilo v Notranjskem in Ribniškem okrožju. Civilno prebivalstvo zaenkrat še ni stradalo, strahovito pa je bilo pomanjkanje soli in tobaka. 10. januarja 1944 poroča gospodarski odsek pri UK, da je Glavni štab v času od 29. novembra do 19. decembra 1943 dobil iz Hrvaške 17.200 kg soli in večjo količino tobaka. Od tega je bilo med civilno prebivalstvo razdeljeno 133 vreč soli, 100.000 cigar in 350 kg tobaka, za kar je UK poslala ZAVNOH blago za obleke, perilo in nogavice, misli pa poslati še suhe gobe, ježice, vreče itd.⁵⁶

Prehajamo na oris zanimive obojestranske pomoči med Slovenci in Hrvati za časa NOV. 13. januarja 1944 je dobil IOOF od ZAVNOH depeširano prošnjo, naj dovoli nakup hrane prebivalcem Gorskega Kotarja, ker je v veliki potrebi. O tej veliki potrebi javlja tudi OOOF za Notranjsko, ki je imel že 6. januarja 1944 sejo, kako pomagati prebivalstvu onstran Kolpe in Čabranke.⁵⁷ Potrebe so bile res velike, objektivno pa je treba priznati, da niso bile pravzaprav dosti manjše v Notranjskem in v Ribniškem okrožju, zlasti pa je na naši strani primanjkovalo soli, kar je tudi povzročilo svojevrstno zamenjavo in trgovanje s soljo za prehrano med našimi in hrvaškimi kraji.

Do prvih gospodarskih stikov te vrste med odsekom za gospodarstvo pri UK in okrožnim NOO za Gorski Kotar je prišlo sredi oktobra 1943 za dobavo 4 vagonov soli iz Delnic. Dobavo je preprečila nemška ofenziva, po ofenzivi pa je dal Glavni štab Hrvatske dovoljenje za prevoz soli s Paga oziroma Senja. Glavni štab Slovenije je dal na razpolago 100 mul in tako je bilo pretovorjene decembra 1943 in januarja 1944 okoli 20.000 kg soli. Koncem decembra 1943 sta prišla v Glavni štab Slovenije delegat ZAVNOH in Glavnega štaba Hrvatske, ki sta stavila brezplačno na razpolago še 15 vagonov soli, toda pod pogojem, da sami oskrbimo transport. Ker pa so Nemci med tem zasedli Senj, je to odpadlo. Istočasno kot sol smo dobili od Glavnega štaba Hrvatske brezplačno tudi 500.000 cigar in okoli 500 kg tobaka, koncem januarja 1944 pa 100 zabojev vžigalic (po 5000 škatljic), gospodarski odsek pri UK pa je kupil od Karlovškega področja še 50 zabojev vžigalic po 1 liro za škatljico. V zameno za to takrat zelo dragoceno blago, je poslal Glavni štab Slovenije 6 velikih vreč raznega tekstila, 5000 kg suhih gob in preko 200 kub. metrov lesa za obnovo požganih hiš.

Teže pa je bilo urediti izmenjavo blaga na terenu samem. Veliko pomanjkanje soli so izrabili špekulanti, ki so zamenjavali sol v razmerju 1 kg soli za 8 kg hrane. Da bi se to preprečilo, je bil sklenjen ustni dogovor

⁵⁴ Fasc. 473.

⁵⁵ Fasc. 436.

⁵⁶ Fasc. 436.

⁵⁷ Fasc. 436.

s Kotarskim NOO Čabar glede zamenjave soli, a do realizacije dogovora ni prišlo. Sredi februarja 1944 je gospodarski odsek pri UK sklenil z delegatom Glavnega štaba Hrvatske dogovor, naj bi se zamenjava vršila v razmerju 1:1 (sol — zrnje), odnosno 1:3 (sol — krompir), 28. februarja pa je bil sklenjen v Delnicah nov dogovor glede zamenjave 3 vagonov soli. En vagon naj bi se zamenjal v razmerju 1:1,5 (zrnje), dva vagona pa v razmerju 1:2 (krompir). Tudi ta dogovor se ni nikdar točno izvajal. Življenje je šlo svojo pot in potrebno je bilo dovoliti prehajanje preko Kolpe, kar je pomenilo, da se je v prvih mesecih 1944 odneslo iz Notranjskega in Ribniškega okrožja mesečno po dva do dva in pol vagona hrane. Aprila je bilo podarjeno Okrožnemu NOO za Gorski Kotar 2000 kg čebulčka in 8000 kg semenskega krompirja, prevoz tega iz Stične do Gorskega Kotarja s 30 vprekami pa je trajal sedem dni. Kljub temu se je prosjačenje in črna borza nadaljevala, kajti glad je bil močnejši od vseh predpisov in razmerij.

Ohranjene so zanimive številke. Od 1. januarja do 1. avgusta 1944 je bilo oddano Hrvatom hrane:

1. Bela Krajina:

- a) prodano: 68 glav živine, 29.400 kg žita, 32.800 kg krompirja, 17.300 kg ostalih živil;
- b) zamenjano za sol, tobak in razno orodje: 38.500 kg žita;
- c) poklonjeno hrvatskim edinicam: 2300 kg mesa, 14.850 kg žita, 29.200 kg krompirja in 3500 kg drugih živil;
- č) zaslužek Hrvatov za opravljena poljska dela: 32.200 kg žita;
- d) poklonjeno civilnemu prebivalstvu: 120.000 kg žita.

2. Notranjska:

Delno organizirano prodano ali zamenjano: 170.000 kg žita in krompirja.

3. Ribnica—Kočevje:

- a) zamenjano: 30.000 kg žita, krompirja in fižola;
- b) poklonjeno in delno prodano 169.000 kg razne hrane.

4. Novo mesto:

Organizirano prodano ali zamenjano: 35.000 kg žita, 12.500 kg krompirja in 74 glav živine.

5. Grosuplje:

Organizirano prodano ali zamenjano 7500 kg žita in fižola in 10.000 kilogramov krompirja.

Skupaj torej brez Istre in primorskih okrožij, ki so tudi prispevale k pomoči Hrvatske: 439.950 kg predvsem žita, 105.300 kg krompirja in fižola in 202 glavi živine.

V letu 1943 in 1944 je šlo iz ljubljanske pokrajine na Hrvaško preko 96 vagonov hrane.

⁵⁸ Fasc. 450, 452, 473, 477, 478.

17. januarja 1944 je naročil IOOF vsem odborom OF, naj svoje finančno poslovanje uredijo po navodilih odseka za finance pri UK, naj bo v vsakem odboru poseben finančni referent, okraji naj vsak mesec poročajo okrožju o svojem finančnem poslovanju, ta pa finančnemu odseku pri UK. Zlasti pa je treba poživiti pobiranje narodnega davka.⁵⁹

Po ofenzivi se je UK znatno skrčila in ostali so samo odseki za gospodarstvo, finance in zdravstvo. Prav prva dva odseka pa sta bila izredno aktivna in sta izvedla več zelo važnih reform. Kot nepotrebna je bila odpravljena OKG, pa tudi okrožne in okrajne GK, kjer so njihovo delo začeli prevzemati voljeni NOO, ostali pa so rajonski in vaški gospodarski referenti.⁶⁰

c) Od prvega zasedanja SNOS do osvoboditve

Prvo zasedanje SNOS je izdalo odlok o izdaji plačilnega bona in odlok o narodnem davku, s katerim se »dosedanje davčno poslovanje poenoti s tem, da se ustanovi narodni davek s splošno davčno obveznostjo na dohodke vsake vrste in na imovino, ki donša koristi.«⁶¹ Poleg teh je zasedanje izdalo še vrsto drugih gospodarskih odlokov.⁶² 13. marca je bil ustanovljen DZS,⁶³ ki je bil istega dne tudi pooblaščen za izdajo plačilnih bonov,⁶⁴ pri Predsedstvu SNOS pa sta bila med drugimi osnovana tudi dva gospodarska odseka, odsek za gospodarstvo in odsek za finance.⁶⁵

Že 19. marca poroča odsek za gospodarstvo o svojem delu po reorganizaciji UK. Uvedel je intendantske tečaje pri Glavnem štabu, ki so se vršili vsakih 14 dni, sklenil je pogodbo s tovarno usnja Lavrič v Št. Vidu in Žužemberku, kateri je NOV pošiljala kože, tovarna pa delala za njo usnje. Dovažal je živež in živino iz aktivnih predelov okrog Grosuplja v izčrpane kraje na Notranjskem in Kočevskem in selil je plemensko živino iz Severjeve posesti na Selu pri Stični v Belo Krajino itd.⁶⁶

Skupaj z Ekonomskim oddelkom Glavnega štaba je izdal odsek za gospodarstvo 2. aprila okrožnico o pomoči NOV pri obdelovanju zemlje. Oba posebej poudarjata štednjo vprežne živine in prevoznih sredstev, s katerimi razpolagajo izključno okrajne GK, ki jih po potrebi razdeljujejo NOV ali civilnemu prebivalstvu. Spreminjajo se tudi predpisi okrožnice z dne 1. decembra 1943, a le toliko, da mora biti navzoč pri vsakem prisilnem odkupu član pristojne GK, če pa te ni, član odbora OF, za pravilnost postopka pa odgovarja intendant edinice in član komisije oziroma odbora.⁶⁷ Istega dne opozarja odsek za finance, da je treba poživiti denarni trg na osvobojenem ozemlju, predvsem pa, da je treba pospešiti tiskanje bonov

⁵⁹ Fasc. 432.

⁶⁰ Fasc. 436.

⁶¹ Dokumenti, str. 145.

⁶² Dokumenti, str. 146, 147, 148.

⁶³ Dokumenti, str. 155.

⁶⁴ Dokumenti, str. 156.

⁶⁵ Dokumenti, str. 158.

⁶⁶ Fasc. 436.

⁶⁷ Fasc. 473.

(drobiž), dvigniti zaporo nad manjšimi hranilnimi vlogami in določiti maksimalno obrestno mero za debet.⁶⁸ 3. aprila naroča odsek za finance vsem okrožnim odborom, da z vsemi dohodki okrožij razpolaga izključno le Predsedstvo SNOS preko finančnega odseka. Zato morajo okrožni odbori sestaviti za mesec maj proračune, za katere je bistveno, da so dohodki uravnovešeni z izdatki, primanjkljaj pa bo krilo Predsedstvo SNOS.⁶⁹

Dokaj verno sliko gospodarskega položaja ljubljanske pokrajine je podala velika anketa o prehrani, ki se je vršila 5. aprila 1944 s člani IOOF in funkcionarji okrožij.⁷⁰ Namen ankete je bil, ugotoviti stvarno stanje in potrebe NOV ter civilnega prebivalstva. Ugotovljeno je bilo, da je osvobojeno ozemlje močno izčrpano, na Kočevskem in Notranjskem pa je bila ponekod že lakota. Okrožja so na anketi pokazala naslednjo sliko: V Grosupeljskem okrožju je bilo 2400 ljudi brez hrane, 180 požganih domačij in nobene rezervne hrane; v okrožju Ribnica—Kočevje 9800 ljudi brez hrane, zalog pa 1500 kg maščob, 18.000 kg krompirja, 5000 kg koruze, 7000 kg žita in 2300 kg fižola, kar pa je pravzaprav le zaloga za NOV. Stanje živine v okrožju je bilo: 513 volov, 39 bikov, 4586 krav, 1376 telic, 896 konj, 1768 prašičev, 416 drobnice in 202 teleti. Od Notranjskega okrožja je prihajal v poštev le Cerkniški del, okraji Loška dolina, Bloke, Cerknica, Sv. Vid in Begunje. V tem delu je bilo požganih 20 % domačij, mesečno pa je za NOV dajal ta del: 54.000 kg krompirja, 21.000 kg fižola in 21.000 kg mesa. Stanje živine v tem delu pa je bilo: 338 konj, 835 volov, 5 bikov, 2321 krav, 881 telet in 680 prašičev. Bela Krajina: rezervne hranje ni bilo, v treh mesecih pa je dala za NOV: 196.000 kg krompirja, 47.000 kg mesa, 41.122 kg ječmena, 17.258 kg pšenice, 3500 kg zmesi, 4250 kg ješprenja, 7326 kg masti, 14.000 kg čebule in 21.216 kg raznih drugih živil. Novo mesto: rezervne zaloge so bile: 4689 kg masti, 380 kg moke, 650 kg suhih gob, 8773 kg fižola, 500 kg mesa, 1200 kg ješprenja in 175 kg medu.

Anketa je tudi ugotovila, da potrebuje VII. korpus za nadaljnje štiri mesece: 720.000 kg moke ali 2.400.000 kg krompirja ali 780.000 kg fižola, poleg tega pa še 360.000 kg mesa (okrog 2400 glav živine), 24.000 kg masti, 12.000 kg soli in 60.000 kg moke za prežiganje. Trenutno pa je bilo na razpolago le: 8800 kg masti, 52.000 kg žita, 6500 kg moke, 12.760 kg fižola in 74.000 kg krompirja. Zato je anketa sklenila najstrožjo kontrolo potrošnje, skrajno štednjo, zvišanje podpor potrebnim in odločila, naj se NOV čimbolj preskrbuje iz kontroliranega ozemlja (grosupeljska in ljubljanska kotlina) za dobavo soli, tobaka in ureditev prehrane Gorskega Kotara pa se sklene dogovor z ZAVNOH. Dalje naj se omeji potrošnja moke, delovna sila naj se iz Kočevske premesti v Belo Krajino, pasivnim krajem naj se pomaga s hrano iz Grosupeljskega in Novomeškega okrožja, organizirajo naj se prehrabene kampanje, zmanjšajo obroki mesa za aktiviste od 20 na 15 dkg dnevno, uvedejo prehranjevalni bloki za etapne kuhinje, etapne vožnje, organizirajo in poživijo kanali.

⁶⁸ Fasc. 521.

⁶⁹ Fasc. 479.

⁷⁰ Fasc. 478 in 493.

Tako srečamo troje zanimivih ustanov, etapne kuhinje, etapne vožnje in kanale za dobavo živeža iz okupiranih krajev. Etapne kuhinje so spadale pod komando vojnih področij in so skrbele za prehrano potujočih partizanov in aktivistov. Vsako področje je imelo po več takih kuhinj na znanih partizanskih relacijah in kurirskih potih. Etapne vožnje (»partizanski vlak«) so skrbele predvsem za prevoz prehrane in vojaškega materiala. Šlo je počasi, organizacija in funkcioniranje voženj pa je bila stvar okrožij. Okrožje Grosuplje—Stična je skrbelo za relacijo Stična—Žužemberk, okrožje Novo mesto za relacijo Žužemberk—Črmošnjice in Toplice—Podturn. Okrožje Bela Krajina za relacijo Črmošnjice—Črnomelj—Stari trg in Črnomelj—Metlika, okrožje Kočevje za relacijo Stari trg—Livold in Stari trg—Brod na Kupi, okrožje Ribnica za relacijo Brod na Kupi—Čabar, okrožje Notranjska pa za relacijo Čabar—Stari trg pri Ložu. Nabavni kanali, preko katerih so pritekala zdravila, papir, hrana, karbid, galanterija, tkanine, sukanec, petrolej, sol, tobak, pisarniški in tehnični material itd., so bili predvsem tile: Italija (Sev. Italija in Furlanija)—Trst—Jurešče—Debel Kamen—Jezero pri Cerknici—Loška dolina—Bela Krajina; Ljubljana—Barje—Bela Krajina; Karlovac—Bela Krajina; Zagreb—Samobor—Žumberak—Bela Krajina; Završje—Sv. Križ pri Litiji—Žužemberk—Podturn—Bela Krajina. Na tem mestu je treba omeniti tudi zamenjalnice soli za hrano med hrvaškimi in slovenskimi kraji, katere so bile v Petrinji, Kužlju, na Fari in v Prelesju.⁷¹

6. aprila je ugotovil odsek za gospodarstvo, da primanjkuje živil, oblek in obutve za okrog 200.000 oseb civilnega sektorja in da »slovenski narod dobesedno strada ter se bori brez obutve in obleke«.⁷² 7. aprila je uvedel IOOF narodno tekmovanje, ki naj bi vzbudilo zdravo iniciativo v širokih narodnih masah, in naj bi obsegalo čim popolnejšo obdelavo zemlje in organiziranje medsebojne pomoči.⁷³ 17. aprila pa je določil odsek za gospodarstvo, da morajo vse vojaške in politične baze voditi knjigo o prehrani in da sme dnevni obrok obsegati ali 2000 gr krompirja ali 650 gr fižola ali pa 666 gr krompirja in 217 gr fižola, 217 gr ješprenja in 20 gr masti, ob mesnem dnevu pa 200 gr mesa. Moki za peko kruha se mora dodati 30 % krompirja (kar mora upoštevati tudi civilno prebivalstvo), mleko za otroke pa preskrbujejo krajevni NOO po načelu vzajemne pomoči. Kmetu, ki odda živino, gre 2 do 3 kg mesa.⁷⁴

28. in 29. aprila se je vršil sestanek delegatov SNOS in ZAVNOH, ki je sklenil glede pomoči stradalajočim v Gorskem Kotaru, da da SNOS takoj 100 glav živine, in sicer eno tretjino iz Bele Krajine, ostali dve tretjini pa iz Novomeškega in Stiškega okrožja, dalje se Hrvatom omogoča uporaba naših kanalov iz Italije, izvedla se bo organizirana preselitev stradalajočih delavcev iz Hrvaške v Belo Krajino in obljubljen je bil prevoz hrane, katero bi Hrvati nakupili v Žumberku in na Karlovškem področju.⁷⁵ Na ponovnem sestanku je bilo 16. junija na izrecno željo Hrvatov določeno, da se vrši

⁷¹ Fasc. 476.

⁷² Fasc. 473.

⁷³ Fasc. 432.

⁷⁴ Fasc. 473.

⁷⁵ Fasc. 451.

zamenjava 1 kg soli za 3 kg žita ali pa 1 kg galice za 7 kg žita in da smejo hrvaški delavci prihajati v Belo Krajino le organizirano.⁷⁶

Odsek za finance je 16. junija določil, da mora vsak NOO odnosno odbor OF odslej dalje voditi blagajniško in davčno knjigo, spisek trošarin, evidenčno knjigo 3 % posojila narodne osvoboditve, spisek izplačanih podpor, dnevnik izvršenih kontrol in knjigo upnikov, 11. julija pa določi, da so javni dōhodki NOB v Sloveniji: davki, trošarine, posojilo in prostovoljne dajatve, izdatki za podpore (preživitve), izdatki za aktiv in izdatki za javno upravo. Ves finančni promet upravljajo in vodijo odbori OF odnosno NOO s finančnimi referenti po navodilih odseka za finance. GK, ki so do sedaj opravljale najvažnejše gospodarske posle, vodijo odslej dalje samo še promet, ki izvira iz nabave in oddaje prehrambenih artiklov in materiala. Davki se pobirajo po odloku SNOS od 20. februarja in kjer je le mogoče, se izvede njihova odmera na sestankih krajevnih skupnosti in to javno in sporazumno z davkoplačevalci. Kot trošarina se pobira 2 liri od litra vina in 4 lire od litra žganja. Podpore se delijo po načelu, da ima do njih pravico vsak, ki nima sredstev za preživljanje, višina pa se odmerja po razpoložljivih sredstvih in socialnem položaju. Izdatki za aktiv obsegajo najnujnejše izdatke aktivistov, kot na primer potnine.⁷⁷

Da bi se poživila trgovina, je prišlo na osvobojenem ozemlju 24. junija do sestanka s trgovci, ki so sklenili, da se trgovine v posameznih krajih združijo v nabavno-prodajne zadruge v Črnomlju, v Metliki in v Semiču. Kanali, ki so bili doslej v rokah GK, se povežejo s temi zadrugami, ki pošljejo nakupovalce v nabavne centre, DZS pa se zaveže nuditi denarno pomoč.⁷⁸ Kmalu zatem so nastale te vrste združne trgovine tudi v Loški dolini, na Suhorju in v Podturnu.⁷⁹

Na sestanku gospodarskih in finančnih referentov OOOOF je bilo dne 8. junija sklenjeno, da se denar, prejet za NOV, ne sme porabiti za civilne ustanove, ker te dobivajo mesečno potrebni denar od svojih nadrejenih forumov. Prav tako se ne sme ta denar uporabiti za nakup živine, ki se sme nakupovati samo na priznanice. V zvezi s temi je odsek za finance določil 27. junija, da se bo kmetom začelo izplačevati stare dolgove, vendar zaenkrat samo revnim in še tem le do 25 %.⁸⁰ IOOF je 30. junija podaljšal tekmovanje za nekatere odbore, obenem pa je razpisal novo tekmovanje pod geslom »Vse za dokončno zmago«, ki je potem trajalo od 20. julija do 20. oktobra.⁸¹

Do zgodnje jeseni 1944 se je delo gospodarskega in finančnega odseka silno razmahnilo. Odsek za gospodarstvo je imel kar 6 oddelkov: za kmetijstvo, veterino, obrt in industrijo, trgovino, gozdarstvo in prehrano. Naloga prvega oddelka je bila skrb za obdelavo zemlje, gradnja sadnih sušilnic,

⁷⁶ Fasc. 452.

⁷⁷ Fasc. 479.

⁷⁸ Fasc. 473.

⁷⁹ Fasc. 478.

⁸⁰ Fasc. 473.

⁸¹ Fasc. 432.

vzgoja in ohranitev plemenske živine, prašičev, perutnine in čebel. Tretji oddelek je sprva skrbel za dve večji usnjarni in jim dobavljal kože in surovine. Po izgubi Št. Vida in Žužemberka je organiziral manjše usnjarne na Krki, podpiral in nabavljal je surovine za obrtnike in mehanične delavnice, obrtno pletenje nogavic, predelovanje volne in šivanje perila. Oddelek za trgovino, ki je bil osnovan junija 1944, je skrbel za ostalo notranjo trgovino, ki ni imela blaga. Glavno delo odseka za prehrano pa je bila nabava hrane za NOV in civilno prebivalstvo.

Mesečna potreba NOV je bila 175.000 kg moke, 571.000 kg krompirja, 120.000 kg fižola ali ješprenja, 260.000 kg mesa ali 770 glav živine, 10.700 kg masti in 7300 kg soli. Potrebe baz in civilne uprave pa so znašale mesečno preko 100.000 kg živil. Vkljub vsem tem silnim težavam je odsek za prehrano skrbel tudi za sosednje hrvaške predele. Tako je šlo iz Notranjskega okrožja 15 vagonov hrane na Hrvaško, iz Ribniškega 5, iz Belokranjskega pa 20, 13. hrvaška divizija je dobila 5 vagonov hrane in 150 glav živine. Odsek za finance je imel odlok za računovodstvo, za kontrolo, za davke in za pošojila. Njegovo glavno delo je bilo budžetiranje ostalih odsekov pri Predsedstvu SNOS in OOOF ter uravnavanje dohodkov.⁸²

Oglejmo si sedaj ekonomiko NOV od januarja do jeseni 1944. Dočim sta vodila gospodarska odseka pri Predsedstvu SNOS do jeseni 1944 povsem samostojno gospodarsko politiko, pa se mora slovenska NOV vedno bolj prilagajati gospodarski politiki celotne NOV in POJ, od katere je bila do neke mere tudi finančno odvisna. 30. januarja 1944 je določil Ekonomski oddelek Glavnega štaba način oskrbovanja z denarnimi sredstvi. Neposredno se denarno oskrbujejo od Ekonomskega odseka štabi korpusov in operativnih zon, centralni sanitetni ekonomat, ekonomati področij, oficirske šole in edinice ter ustanove, ki so podrejene neposredno Glavnemu štabu. Vse ostale edinice so dobivale denarna sredstva za nakup živil in krme od nadrejenih komand, vse pa so morale voditi blagajniške knjige in mesečno obračunavati.⁸³ Istega dne se uvajajo pri štabu VII. in IX. korpusa ter 4. operativne zone intendature z nalogo, organizirati delavnice za popravila obleke in obutve, pri komandah področij pa ekonomati. Šefi teh intendatur so bili dolžni skrbeti za pravičen odnos do GK in za pravilno črpanje hrane na območju korpusa oziroma divizije.⁸⁴ 22. februarja je določil Ekonomski odsek, da štabi bataljonov in odredov, če so ti koncentrirani, ne smejo imeti lastnih kuhinj in se morajo hraniti skupaj z moštvom bataljona, štabi korpusov, divizij, zon in brigad pa imajo lahko po dve kuhinji, za ožji in širši stab.⁸⁵

7. marca je izdal Ekonomski odsek prehranjevalno tabelo za vse operativne in zaledne enote NOV in POS.⁸⁶ Po tej tabeli je znašal celodnevni obrok hrane 2800 kalorij, bil pa je takšen:

⁸² Fasc. 447.

⁸³ Fasc. 158.

⁸⁴ Fasc. 263.

⁸⁵ Fasc. 42.

⁸⁶ Fasc. 263.

	mesni dan	brezmesni dan	mesni dan s kruhom	brezmesni dan s kruhom
1. Osnovna živila				
moka	600 gr	650 gr	350 gr	400 gr
ali krompir	2000 gr	2250 gr	1100 gr	1300 gr
ali fižol, grah itd.	650 gr	700 gr	400 gr	450 gr
ali riž	500 gr	550 gr	250 gr	300 gr
ali makaroni	800 gr	900 gr	450 gr	550 gr
ali kislo zelje	3000 gr	3400 gr	1600 gr	2000 gr
ali kisla repa, korenje	4000 gr	4500 gr	2200 gr	2700 gr
2. Dodatki				
suhe gobe	—	50 gr	—	50 gr
3. Kruh	—	—	400 gr	400 gr
4. Meso				
goveje	300 gr	—	300 gr	—
svinjsko sveže	250 gr	—	200 gr	—
svinjsko suho	200 gr	—	200 gr	—
5. Maščobe				
mast, olje, loj, maslo itd.	20 gr	50 gr	20 gr	50 gr

6. Začimbe — za vse dneve enako: soli 10 gr, moke 50 gr, čebule 20 gr, česnja 5 gr in 1 l kisa za 25 oseb.

Vse enote imajo tedensko en brezmesni dan. Zaledne edinice imajo samo 200 gr govejega ali 160 gr svinjskega mesa. Vojaške šole, puškarske delavnice in TV stanice so operativne edinice.

23. marca se je uvedlo pravo vojaško knjigovodstvo. Vse edinice so morale voditi naslednjo knjigo: D (prejemki in izdatki v denarju), H (prejeta in izdana hrana), K (prejeta in izdana krma), M (material, ki se troši; obleka, obutev, oprema, pisarniški material itd.), I (inventarna knjiga), Ž (popis živali, ki so v edinicah), P (vojni plen), E (evidenca nakazil in obračunov) in Z (pomožna knjiga k I).⁸⁷

1. maja je določil Ekonomski odsek Glavnega štaba, pod katero intendantco spadajo različne ustanove NOB. Pod Ekonomski odsek: štab 7. in 9. korpusa, štab 4. operativne zone, intendantura Glavnega štaba, glavni sanitetni ekonomat, komanda oficirske šole, komanda VDV in komanda relejnih stanic. Pod intendanturo Glavnega štaba pa spadajo: Glavni štab z oddelki, vse oddelkom podrejene delavnice in vodi, baze 20, 22 in 24 (IOOF, Predsedstvo SNOS in CK KPS),⁸⁸ odseki Predsedstva SNOS, Glavno javno tožilstvo, Znanstveni institut, ZKM in SPŽZ.⁸⁸

Kot je razvidno, je doslej pri plačevanju nabavljene hrane veljala dvojna praksa, da jo plačujejo GK ali odbori in dajejo NOV zastonj, ali pa da jo na terenu plačujejo sami intendant. Z odredbo Ekonomskega odseka od

⁸⁷ Fasc. 263.

⁸⁸ Fasc. 436.

9. junija pa se je to poenotilo. Hrano na terenu nabirajo in plačujejo le GK, ki dobe za to denar od oddelka za prehrano pri Predsedstvu SNOS. Če hoče dobiti intendant hrano od GK, ji mora predložiti »trebovanje«, opremljeno z žigom in podpisom člana štaba. GK mu izroči hrano in izstavi račun v dvojniki, katera potrdi intendant. Le če GK ni in mora nabavljati intendant sam direktno pri kmetu, mu hrane ne plača, pač pa izstavi dva računa. Original obdrži intendant, kopijo pošlje Okrožni GK, kmetu pa izstavi potrdilo o znesku nabavljene hrane. Za izredne nakupe, katerih ne morejo nabaviti GK, pa dobi vojaška enota denar od nadrejene komande. Ta denar kot tudi drugi dohodki (iz vojnega plena) pa se smejo uporabiti le za nakup nujno potrebnih predmetov, n. pr. za vzdrževanje obleke, obutve in drugo.⁸⁹

Za pravilno oskrbovanje NOV s prehrano, obleko in obutvijo in za »proučevanje naših nalog v bodočnosti«, je Ekonomski odsek 13. junija uvedel 14-dnevne intendantske tečaje, ki so poleg že uvedenih tečajev veliko pripomogli k pravilni vojaški intendanci, kajti NOV je vedno bolj preraščala v regularno armado.⁹⁰ 22. julija je Ekonomski odsek ukazal, naj intendature edinic, ki so na pohodu, nosijo primerno količino hrane s seboj, posebej pa naroča, naj intendature vojne oblasti korpusov začenjajo čimprej z vojno produkcijo, zbirajo naj surovine in jih predelujejo.⁹¹ Poleg tega ustanovi Glavni štab septembra NOVGRAD (Narodnoosvobodilna vojna gradnja) za gradnje in popravilo objektov s pomočjo delavskih bataljonov.⁹²

Dobro bi bilo sedaj na kratko pregledati gospodarsko dejavnost 7. korpusa, njegovih edinic in zalednih komand. Intendantura 7. korpusa je dobila januarja 1944 dotacijo milijon lir v bonih, katero je razdelila med podrejene edinice, sredi februarja pa je začela z intendantskimi tečaji. Do 13. marca je razdelila 714 parov čevljev in upa, da bo v dveh mesecih obula ves korpus (zima!). Sama je imela čevlarske delavnice v Beli Krajini, med edinice pa je razdelila tudi 5600 kg suhih gob in 375 kg soli ter organizirala oddajo kož v usnjarne. Do 4. aprila so prejele njene edinice 1297 parov čevljev, 18 vreč čebule, 6055 kg soli, 180 kg tobaka, 300 kg mila in 200 škatljic masti za čevlje, ki se je kuhala iz črev in je »naš lastni domislek«. Težave pa so bile z obleko. Zadnja zavezniška pošiljka je bila »telefonično obljubljenā nam, po pismenem nalogu pa je bila dostavljena Glavnemu štabu.«⁹³

Slabšala pa se je tudi prehrana. Zato intendatura naroča edinicam, naj začno po soglasju Predsedstva SNOS po vsej Suhi Krajini prisilne odkupe, da bi se na tak način tudi »preprečila sabotaza gospodarskih referentov v suhokrajinskih okrajih«. Prehrana se je res močno poslabšala in korpus je 29. marca poročal, da jedo edinice »večinoma krompir in meso, ker drugega ni«. Suhih gob je bilo resda še precej, a ni bilo maščob.⁹⁴

1. maja je prevzel po odredbi Glavnega štaba od korpusne intendature vse posle ekonomski odsek Vojne oblasti, tako da poslej operativne edinice

⁸⁹ Fasc. 263.

⁹⁰ Fasc. 196.

⁹¹ Fasc. 263.

⁹² Fasc. 270.

⁹³ Fasc. 158.

⁹⁴ Fasc. 611.

niso imele posla z nabiranjem hrane (teoretično seveda!). Naloga tega novega ekonomskega odseka je bila, da je s pomočjo komand mest organiziral prehrano predvsem zalednih edinic, delavnic, magacinov in etapnih kuhinj.

8. maja je Glavni štab opozoril intendanturo korpusa, da »pomanjkanje maščob še ni zadosten razlog, da edinice kuhajo samo dvakrat na dan... Vaša opomba, da naj edinice jedo, dokler je, saj bodo še itak lahko pozneje stradale, je zelo neumestna«. Do 9. maja je korpus razdelil 2297 parov čevljev in intendant poroča, da bi bila vojska še kar dobro obuta, če ne bi prihajali vedno novi mobiliziranci. Pač pa je bila vojska vsak dan bolj raztrgana in slabo hranjena. Jedla je samo krompir in zato je bilo nujno treba zvišati obrok mesa na 500 gramov dnevno. Tako je popolnoma razumljiva pritožba okrajnega odbora Zagradec, da vršijo intendant »vkljub vsem opominom prisilne odkupe na lastno pest«.⁹⁵ Tako slabo se je hranil leto dni kasneje samo še 9. korpus na Primorskem.

Gospodarska dejavnost Vojne oblasti se je začela maja. Hrana se je nekoliko izboljšala, bilo pa je še vedno veliko pomanjkanje soli in maščob. Zaradi pomanjkanja materiala so slabo delale tudi delavnice. V prvi polovici junija ima Vojna oblast na skrbi veliko število etapnih kuhinj: Stična, Žužemberk, Podturn, Semič, Črnomelj, Metlika, Nemška loka, Sp. Log, Muha vas, Baňjaloka, Bosljiva loka, Osilnica, Čabar, Babino polje in Stari trg pri Ložu.⁹⁶ 14. junija poroča korpus, da se je s prehrano »še nekako shajalo, vse edinice so po večini jedle trikrat na dan. Manjka soli in maščob. Okrožne, odnosno okrajne GK ne funkcionirajo tako kot bi morale in se, čim pretež, najmanjša nevarnost, razkropijo, mi pa moramo zopet delati po starem«. Potrebe (»trebovanje«) korpusa so v tem času bile: 3911 oblek, 5341 srajc, 6441 parov nogavic, 2027 parov čevljev itd. Koncem junija je imela Vojna oblast na svojem področju 21 čevljarskih, 20 krojaških, 16 kovaških, 4 kolarske, 4 sedlarske delavnice in več ogljenic in apnenic.⁹⁷ In tako stanje je potem v glavnem ostalo vse do jeseni, ko so se začeli krčiti obrobni predeli osvobojenega ozemlja.

Močno in razgibano delavnost so pokazala tudi Vojna področja, ki so ob ustanovitvi Vojne oblasti prišla pod njeno komando. **Novomeško vojno področje** je s svojim ekonomskim odsekom in komandami mest zbiralo in pošiljalo kože in loj v usnjarno v Žužemberk in Št. Vid, skrbelo za hrano partizanskih straž, nabiralo in vskladiščevalo hrano.⁹⁸ Do srede maja je pri svojih 4 komandah mest (Novo mesto, Žužemberk, Trebnje in Grosuplje) organiziralo 7 čevljarskih, 7 krojaških, 9 kovaških in 1 kolarsko delavnico ter je skrbelo za etapno kuhinjo v Podturnu in Žužemberku. Število teh delavnic je poleti zelo naraslo, krčiti pa se je začelo pozimi 1944.⁹⁹

Večja in trajnejša je bila dejavnost **Belokranjskega vojnega področja**. Tudi to je zbiralo kože, organiziralo veliko število delavnic, pri komandah

⁹⁵ Fasc. 158.

⁹⁶ Fasc. 196.

⁹⁷ Fasc. 158.

⁹⁸ Fasc. 201.

⁹⁹ Fasc. 158.

mest (Črnomelj, Metlika, Vinica, Stari trg) pa več etapnih kuhinj. Isto moremo reči tudi o **Notranjskem in Istrskem vojnem področju**.¹⁰⁰

Od operativnih edinic bi si zelo na kratko (sicer tudi ni dosti ohranjenih dokumentov) ogledali le še obe divizije 7. korpusa, 15. in 18. Februarja 1944 sta obe diviziji izdelali mesečne proračune, ki so za vsako divizijo znašali skoraj 2 milijona lir.¹⁰¹ Bile so to zelo realne številke, ki pa se seveda nikdar niso uresničile. Poglejmo samo primer, koliko je porabila divizija. Aprila 1944 je 18. divizija nabrala: krompir 36.781 kg, fižol 7788 kg, moka 29.866 kg, ješprenj 886 kg, meso 17.184 kg, mast 45.394, sol 56.130. Od tega je porabila: krompir 36.340 kg, fižol 7523 kg, moka 29.610 kg, ješprenj 886, meso 70.191 kg, mast 44.169 kg in sol 56.130 kg.¹⁰²

Jeseni 1944 je partizanska ekonomika (kar zadeva odloke centralnih organov) začela s pospešenim tempom prehajati v zaključno fazo. Vse je pričakovalo skorajšnjega konca vojne in treba je bilo misliti že tudi na prve povojne gospodarske ukrepe (kolikor se seveda ti že ne ujemajo z ukrepi NKOJ).

Prvi odlok odseka za prehrano od 3. oktobra poenostavlja obračunavanje. Doslej so namreč imeli skoraj vsi gospodarski odseki pri OOOF dve blagajni, redno (denar GK še izpred nemške ofenzive in denar, ki so ga prejemali za nakup rezervne hrane) in takoimenovani vojaški fond, denar, ki so ga prejeli odseki za nabavo hrane za NOV od junija 1944 dalje. Obračunavanje prvega denarja se je vršilo na posebnih obrazcih preko finančnih referentov okrožij odseku za finance pri Predsedstvu SNOS, obračunavanje vojaškega fonda pa s predložitvijo prepisa blagajniških zapiskov odseku za prehrano pri Predsedstvu SNOS. Novi odlok je to odpravil in ukazal, naj se redna blagajna takoj zaključi in denar odpošlje z vsemi obračuni Predsedstvu SNOS, odseku za prehrano, ves denar pa, namenjen za prehrano NOV, se spravi v en sam vojaški fond. Novo blagajniško poslovanje je naslednje: nad denarjem gospodarskih odsekov pri odborih mora imeti evidenco tudi finančni referent odbora, denar pa jim bo nakazoval odsek za prehrano pri Predsedstvu SNOS in to preko finančnih referentov. Dalje je bilo določeno, da se oddaja živine za NOV prijavlja gospodarskemu odseku in Ekonomskemu odseku Glavnega štaba, oddaja živine za civilno prebivalstvo pa odseku za prehrano pri Predsedstvu SNOS.¹⁰³ Močno se je začelo forsirati ustanavljanje zadrug, istočasno pa se je krepila tudi privatna trgovina s potrebnimi krediti od DZS.¹⁰⁴ IOOF je podaljšal tekmovanje Vse za našo vojsko od 20. novembra in poudaril, da se »nahajamo na pragu svobode«, ¹⁰⁵ istočasno pa piše organizacijski sekretar IOOF odseku za gospodarstvo, da je »zmanjkalo gotovine. Treba bo uvesti skrajno štednjo. Če prav v kratkem ne bo kake izdatne pomoči, bo treba začeti nabavljati pri kmetovalcih s plačevanjem z obveznicami«. ¹⁰⁶

¹⁰⁰ Fasc. 201, 158.

¹⁰¹ Fasc. 158.

¹⁰² Fasc. 158.

¹⁰³ Fasc. 553.

¹⁰⁴ Fasc. 464.

¹⁰⁵ Fasc. 432.

¹⁰⁶ Fasc. 501.

19. oktobra se je izvedla reorganizacija preskrbovanja NOV. Mesto terenskega sistema se je uvedel **skladiščni sistem**. Tako naj bi odslej dalje dobivali intendanti hrano iz vojaških skladišč pri Vojnih področjih, s čemer odpade (teoretično) vsaka možnost nepravilnosti in trenj med intendanti, gospodarskimi odseki odborov in kmeti. Na podlagi enomesečnega »trebovanja« NOV bo odsek za prehrano pri Predsedstvu SNOS porazdelil breme prehrane na okrožja z ozirom na njihovo zmogljivost, okrožja pa svoja bremena na okraje in ti na krajevne odbore, ki bodo določili bremena posameznim kmetom na vaških sestankih ob sodelovanju vseh meščanov. (Teoretično je bila stvar postavljena čisto pravilno in je med vojno tudi dobro šla, po osvoboditvi pa se ti »razrezi« nikakor niso obnesli.) Hujša pa je bila določba, da se poslej nakupuje hrana od kmetov samo z začasnimi priznanicami, ker odsek za prehrano ni imel nobenega denarja.¹⁰⁷ Rečeno pa je bilo, da se bodo izdale te priznanice v bonskih lirah, ki so praktično začele veljati 16. oktobra.¹⁰⁸

5. novembra je izdal odsek za prehrano pri Predsedstvu SNOS maksimalni cenik v lirskih bonih, veljaven za vso Slovenijo. Po tem ceniku so cene padle nekako za 10 %. Primerjajmo maksimalni cenik od 2. septembra z novim cenikom:¹⁰⁹

Cenik od septembra 1943		Cenik od novembra 1944	
meso kg	24—28 lir	20—22 lirskih bonov	
mast kg	120 lir	100 lirskih bonov	
pšenica kg	10 lir	8 lirskih bonov	
krompir kg	3 lire	3 lirske bone	
fižol kg	10 lir	9 lirskih bonov itd.	

Značilnosti tega novega cenika so bile, da je veljal za vso Slovenijo, da so cene v lirskih bonih, kar vsekakor pomeni »uvedbo enotnega slovenskega plačilnega sredstva za vse ozemlje Slovenije« (doslej so bili maksimalni ceniki izdajani v okupatorski valuti, kar je seveda pomenilo, da je bil bon, ki je bil že v prometu izenačen n. pr. z liro ali RM, ki pa sta obe izgubljali na svoji vrednosti), da so bile cene nižje in da je bilo plačilno sredstvo — valuta — le lirski bon. Ker pa teh še ni bilo v zadostni količini, so se kmalu za tem vpeljale **priznanice** (začasne), ki so bile enotne za vso Slovenijo in so se glasile na lirske bone.¹¹⁰

11. novembra je bila določena zadnja reorganizacija, da se namreč v odborih ločijo posli oblastnega značaja od poslov navadnega trgovanja. Delokrog odborov oblastnega značaja naj bi bil: ugotavljanje potreb civilnega prebivalstva glede preskrbe z racioniranimi in drugimi živili, razdeljevanje živilskih izkaznic, katere dobe krajevni NOO od okrajnih in ti od okrožnih, nakazila za dvig živil, popis vseh pridelkov in živine,

¹⁰⁷ Fasc. 655.

¹⁰⁸ Fasc. 464.

¹⁰⁹ Fasc. 452.

¹¹⁰ Fasc. 553.

evidenca dosedanjih obremenitev, obremenjevanje kmetov in kontrola cen. Delokrog NOO trgovskega značaja pa se prepušča novi trgovski ustanovi NAVODU, ki ima izključno pravico nabave vseh živil in to s prostovoljnimi pa tudi prisilnimi odkupi.¹¹¹

Zaradi vedno večjega pomanjkanja maščob je odločil odsek za prehrano 22. novembra, da mora vsak kmet za zakol prašiča dobiti dovoljenje od NOO, da se smejo klati prašiči le nad 120 kg, vsak pa mora dati v odkup določeno količino slanine. Na 10. redni seji odsekov pri Predsedstvu SNOS je bilo 27. novembra ugotovljeno, da znaša primanjkljaj za kritje potreb civilnega sektorja preko 4 milijone lir.¹¹²

Kako daleč je bilo s prehrano, je bilo govora 14. februarja 1945 na sestanku prehranjevalnih komisij ONOO Novo mesto, z zastopniki NOV in načelnika odseka za prehrano pri Predsedstvu SNOS. Zaradi vedno večjega pomanjkanja hrane so bile namreč postavljene posebne prehranjevalne komisije za okraje Črnomelj, Metlika in Novo mesto (vse ostalo ozemlje je bilo že pod močno okupatorjevo kontrolo), da bi zbrale potrebno hrano za februar, izterjale zaostanke in ugotovile splošen položaj zalog in živeža. Komisije so ugotovile, da so bile dajatve (razrezi) razdeljene povsod na zborih volilcev, da so ljudje razumeli potrebe, ponekod pa je to »naletelo na hud odpor, ki je ponekod kazal celo videz organiziranosti«, da ljudje skrivajo še precej živil in da dosedanje obremenitve niso bile pravilne.¹¹³

Oglejmo si še vojaško gospodarstvo v tem zadnjem vojnem razdobju. Z uvedbo skladiščnega sistema je 9. oktobra Ekonomski odsek Glavnega štaba določil, da se morajo vse enote, ki so stalno ali začasno na terenih, kjer je skladiščni sistem že v veljavi, oskrbovati izključno le iz skladišč Vojnih področij, v katera morajo oddajati tudi vse blago, ki ga zaplenijo pri akcijah, ali pa se jim bo to odštelo pri trebovanju. 12. oktobra je isti odsek določil, da morajo poslati vse enote proračune svojih mesečnih potreb in jih razčleniti po naslednjih postavkah: za nakup nužnih predmetov za vzdrževanje obleke in obutve, za plačila popravil in manjših nakupov pri obrtnikih, kolikor bi tega ne mogli posredovati odbori ali GK, kjer še obstojajo, za potne stroške itd. Dan nato pa isti odsek ukazuje, naj se bolj eksploatirajo po sovražniku kontrolirana ozemlja, na osvobojenem ozemlju pa naj se oskrbujejo le zaledne edinice in ustanove, da bo tako »ščiteno narodno gospodarstvo, zasigurana prehrana civilnemu prebivalstvu, zaščitena plemenska in delovna živina ter seme za posev«. ¹¹⁴ Ob emisiji novih bonških začasnih priznanc opozarja Ekonomski odsek 13. decembra, da so priznanice, pravilno izpolnjene, enako plačilno sredstvo kot lirski bon. So prenosljive, izdajajo pa se v okroglih zneskih, kar pa je preko, se plačuje v gotovini. Morejo pa se izdajati le za nakup materiala in neracioniranih živil, za nakup hrane pa le v »izjemnih primerih, kjer se civilne oblasti še niso toliko razvile, da bi uravnale črpanje in nad tem imele pregled«. Ne morejo pa se te priznanice zamenjati s starimi, začasnimi priznancami

¹¹¹ Fasc. 553.

¹¹² Fasc. 464.

¹¹³ Fasc. 476.

¹¹⁴ Fasc. 263.

intendantov. Morejo jih izdajati samo ekonomski organi NOV do brigad, odredov in komand mest.¹¹⁵

Poglejmo sedaj nekoliko denarno poslovanje okrožij. Kolikor so ohranjeni dokumenti, se za nekaj mesecev da narediti dosti točen pregled tega poslovanja pa tudi drugih materialnih izdatkov.

Dohodki in izdatki vseh petih okrožij v Ljubljanski pokrajini so bili naslednji:¹¹⁶

Mesec	Dohodki	Izdatki
Januar 1944	8,923.069,70 lir	5,798.541,— lir
Februar 1944	8,740.355,50 lir	3,681.101,03 lir
Marec 1944	7,728.665,35 lir	3,460.329,08 lir
April 1944	5,456.067,87 lir	2,290.751,30 lir
Maj 1944	4,670.528,87 lir	1,713.027,37 lir
Junij 1944	5,187.454,12 lir	2,926.002,97 lir
Julij 1944	6,877.132,08 lir	2,110.710,21 lir

Ves denarni promet odseka za finance pri Predsedstvu SNOS pa je znašal v letu 1944:¹¹⁷

1. Dohodki:

a) davki	1,500.288,50 lir	
b) trošarina	1,179.474,25	2,679.762,75 lir
c) posojilo		6,700.456
č) razni dohodki		20,519.692,23
d) dohodki uprave		683.346,90
e) dotacija Predsedstva SNOS		12,052.710
f) prispevek od POOF za Slov. Primorje		2,000.000
g) dobiček DZS		1,881.125,75
h) zaplembe itd.		61.491,10
		46,578.584,25 lir

2. Izdatki:

a) splošni	39,012.486,54 lir
b) javna uprava	4,900.910,51
c) Glavni štab	1,000.000
č) razno	56.000

To so kar čedne vsote, katere je v glavnem plačeval slovenski mali človek, čeprav se je hrana načelno plačevala, pa četudi samo z boni ali priznancami; nikdar pa ne bo statistike, koliko je bilo hrane dane zastonj. Oglejmo si sedaj nekaj števil »registrirane« hrane. V času od 1. januarja do 1. julija 1944 je bila v Ljubljanski pokrajini nabrana naslednja hrana:¹¹⁸

¹¹⁵ Fasc. 263.

¹¹⁶ Fasc. 450, 451, 581.

¹¹⁷ Fasc. 451.

¹¹⁸ Fasc. 478.

1. Belokranjsko okrožje:

žito, moka, kaša, testenine	432.659 kg
suhe gobe	11.240 kg
maščobe	15.901 kg
meso	175.187 kg
oves, krma	116.004 kg
med	9.875 kg
ostala živila	27.156 kg
vino	63.171 l
žganje	1.611 l
	<u>1,507.016 kg</u>

To bi dalo mesečno 215.288 kg ali 21 desettonskih vagonov. Potem takem je dala Bela Krajina od začetka januarja 1944 do konca vojne povprečno 291 vagonov hrane.

2. Novomeško okrožje:

žito, moka	739.300 kg
fižol, ješprenj	81.586 kg
krompir	985.000 kg
meso	471.500 kg
	<u>2,277.386 kg</u>

Mesečno 325.341 kg ali 32 vagonov, do konca vojne torej 448 vagonov.

3. Ribniško-notranjsko okrožje mesečno 270.000 kg ali 27 vagonov, do konca vojne 376 vagonov.

Mesečno je torej dala Ljubljanska pokrajina za NOV do 80 vagonov hrane. Da je bilo to mogoče, nam dokazuje tale zelo zanimiva primerjava. Okraj Črnomelj (Bela Krajina) je imel za leto 1945 in 1946 tele predpisane dajatve:

	1945		1946	
	Predpis	Oddano	Predpis	Oddano
Pšenica	14.000 kg	15.150 kg	20.000 kg	526 kg
Krušna moka	82.593 kg	90.000 kg	80.000 kg	22.623 kg
Krompir	140.000 kg	250.000 kg	150.000 kg	85.494 kg
Fižol	—	—	20.000 kg	4.230 kg
Seno	70.600 kg	85.500 kg	50.000 kg	30.000 kg
	40 vagonov	44 vagonov	32 vagonov	14 vagonov

Na kratko je treba omeniti tudi delovanje svojevrstne denarne ustanove v Sloveniji, Denarnega zavoda Slovenije. Njegovo glavno delo je bilo regulacija vsega denarnega in plačilnega prometa najprej na osvobojenem, polagoma in postopoma pa na vsem slovenskem ozemlju. DZS je dajal posojila vsem javnim ustanovam, denarnim zavodom, industriji, obrti, kmetijstvu itd., posebno pažnjo pa je posvečal zadružništvu. Zbiral je evidenco bonov iz 1941, nakupoval tuje valute za nabavo blaga v tujini, izdajal je plačilne bone in ustanavljal svoje podružnice (na Primorskem in Štajer-

skem). Odtajal je zamrznjene hranilne vloge denarnih zavodov na osvobojenem ozemlju in tako v znatni meri poživil denarni promet, dajal je posojila in oživela je trgovina in promet. Izdajal je svoje lastne hranilne in čekovne knjižice in zamenjaval tuje valute. V celem svojem poslovanju je izdal lirskih bonov za 107,006.422 lir in priznanic za 7,356.396 lir.¹¹⁹

2. PRIMORSKO

Točno je, da se je na Primorskem pobiral narodni davek in hrana za NOV že pred kapitulacijo Italije, vendar moremo v nekem načrtnem gospodarstvu tod govoriti šele po kapitulaciji Italije, ki seveda pokaže velike razlike od centralnega gospodarstva v Ljubljanski pokrajini. Te razlike izvirajo predvsem iz samostojne gospodarske politike POOF in iz okoliščine, da je POOF odločno zavrnil nemško aprovizacijo civilnega prebivalstva in je zato moral poleg NOV skrbeti še za civilno prebivalstvo. To veliko breme skuša POOF zmanjšati z dobavami iz Furlanije, iz mest in iz Gorenjske. Za nakup civilnega prebivalstva so bile ustanovljene posebne poslovalnice, ki so prodajale ali zamenjavale blago. Skoraj do septembra 1944 se je hranila NOV in baze skoro izključno s hrano iz Furlanije, krompir, fižol in meso pa se je začelo črpati na domačem terenu šele od jeseni 1944, ko je dobava iz Furlanije postala skoraj nemogoča. V glavnem je imelo trgovanje s Furlanijo in mesti zamenjalni značaj (n. pr. 200 kg koruze iz Furlanije za 100 l vina, 180 kg pšenice za 200 l vina, 600 kg drv za 100 kg koruze itd.).¹²⁰ Mesečni proračun za IX. korpus, to je približno 9000 mož, je znašal 10,500.000 lir, torej za vsakega vojaka približno 24 lir na dan.¹²¹

POOF se je pred kapitulacijo Italije trudil, da bi uredil svoje finance, ker se je z denarjem ravnalo le »preveč po domače«. Zato je v okrožnici 25. junija 1943 zahteval, da morajo odbori OF voditi blagajniške knjige, da morejo iz nabranega denarja kriti svoje nujne potrebe, okrožni odbori pa, da niso dolžni in da ne smejo dajati denarja vojaškim komandam in bolnicam razen v najnujnejših primerih.¹²² Tako se je torej NOV, ki seveda ni bila številna, hranila le za bone in priznanice. Analogno kot v Ljubljanski pokrajini so bile tudi na Primorskem že pred kapitulacijo Italije uvedene GK, po prvem velikem osvobodilnem razmahu, po sovražni ofenzivi na goriški fronti in po napovedi bojkota okupatorjevi aprovizaciji pa so bili storjeni prvi resni koraki za organizacijo gospodarstva. Vojaški referent pri IOOF je že 25. novembra 1943 določil, da naj se hrana za NOV nabavlja le preko GK, da se hrana plačuje in to le revnim z denarjem, drugim pa s potrili, ki jih izdajajo štabi brigad. Vsi štabi so bili dolžni napraviti mesečne obračune, jih predložiti Alpski operativni zoni, ta pa njim nakazati denar.¹²³

¹¹⁹ Fasc. 521 in 525.

¹²⁰ Fasc. 477.

¹²¹ Fasc. 263.

¹²² Fasc. 540.

¹²³ Fasc. 263.

Prvi gospodarski korak upravne oblasti na Primorskem (NOS) je bil odlok od 3. septembra 1943 o financah, nato pa prva gospodarska konferenca, ki se je vršila 23. in 24. decembra 1943 in katere so se udeležili člani GK skoraj iz vseh okrožij. Konferenca je določila, da se bojkot okupatorjeve aprovizacije sprejema in zato ustvarja »lastna aprovizacija na bazi medsebojne pomoči«. Medsebojno pomoč si bodo nudile vasi, občine in okrožja. V vasi naj podpirajo bogatejši revnejše pod parolo, da se je vsak posameznik dolžan odpovedati nekemu delu svojih ugodnosti v korist narodne skupnosti, v občini se organizira medsebojna pomoč s pomočjo okrožij, v okrožjih pa, ki so temelj aprovizacije, organizirajo medsebojno pomoč okrožja in vodijo trgovanje za hrbtno Nemcev z mesti in Furlanijo. Konferenca je obvezala vsakega, da mora prodati viške živil GK in zahtevala, naj tudi spremenijo dosednji način prehrane (naj ne prodajajo mleka, jajc in drugega v mesta in tam kupujejo sladkor). To so bile visoke in velike zahteve, reči pa je treba, da jih je velika narodna zavest Primorcev v glavnem le mogla uresničiti. Glede prehrane NOV pa je konferenca določila, da zato skrbijo krajevni in občinski odbori, ki hrano izročajo edinicam proti potrdilu, plačila pa ne smejo zahtevati.¹²⁴

30. decembra 1943 je izdal NOS in POOF posebno okrožnico o denarnih sredstvih in o poslovanju z denarjem. Po tej okrožnici so se denarna sredstva črpala iz davkov, obveznih dajatev in prostovoljnih prispevkov. Davki so bili obvezni, plačevali so se progresivno 1 do 10 % od prejemkov, pobirali so jih občinski odbori mesečno, kot davek pa se je lahko zaračunala tudi kupnina za prodane preseške. Občinski odbor je mogel pridržati nekaj denarja za svoje potrebe, ostalo pa je moral obračunavati okrožnemu odboru. Obvezne dajatve so bile razne trošarine od vina, žganja in prispevek od prodane živine. Prostovoljne prispevke in posojilo so pobirali odbori OF in jih morali mesečno obračunavati višjim odborom. NOV je bilo prepovedano najemati posojila in zbirati prostovoljne prispevke. Za vse denarno poslovanje se je moralo voditi točno knjigovodstvo.¹²⁵

Posebnost je okrožnica POOF od 3. januarja 1944, ki vkljub na novo uvedenemu posojilu narodne osvoboditve od 8. oktobra 1943 določa, da se poleg tega posojila nabira še vedno posojilo svobode iz leta 1941,¹²⁶ istočasno pa je določeno, da je treba urediti na terenu dolgove, ki jih je naredila NOV in »poročati, kaj pravijo ljudje, ali je treba te dolgove poravnati«.¹²⁷

Ker je bil okupatorju napovedani bojkot dosti uspešen, je okupator vso aprovizacijo na Primorskem ukinil in nato posegel po novi taktiki. Aprovizacijo je lahko dobil vsak, kdor se je izkazal s potrdilom na aprovizacijskem uradu v Gorici, izdanem od mestnega gostilničarja ali trgovca, da mu je v tej sezoni prodal vino. Zato je opozarjal POOF vsa okrožja, da se ne bo na tak način izvedel bojkot in da naj še povečajo razvijanje samopomoči.¹²⁸

¹²⁴ Fasc. 538.

¹²⁵ Fasc. 538.

¹²⁶ Fasc. 562.

¹²⁷ Fasc. 538.

¹²⁸ Fasc. 562.

Od 15. do 16. aprila se je vršila druga pokrajinska gospodarska konferenca, ki je v organizacijskih vprašanjih določila, da so GK del odbora OF in da mora biti načelnik GK član tega odbora. Okrožne GK so imele tele sektorje: referat za zunanje nabave (nakup ali zamenjava blaga z okrožji in tujino), referat za aprovizacijo, referat za preskrbo NOV, kateri vaške in okrajne GK ne smejo dajati hrane, referat za poljedelstvo, živinorejo in delovne skupine, referat za domačo produkcijo in referat za interne finančne zadeve. Približno iste referate so imele tudi okrajne GK. Glede preskrbe za NOV je konferenca sklenila, da morajo GK organizirati rezervna skladišča, količino nabave za edinice naj določa korpus, vse blago pa naj NOV plačuje GK. Na tej konferenci se je formirala tudi pokrajinska GK (PGK), ki je imela posebno skrb za IX. korpus pa tudi za VII. korpus v Ljubljanski pokrajini in za zamenjavo med okrožji. PGK je že 12. maja poslala Glav. štabu iz Furlanije 10.000 kg koruze in 1300 kg bele moke.¹²⁹

Posebno zanimivi so dokumenti te konference zato, ker podajajo točen pregled poslovanja GK po okrožjih. V Furlaniji so nabavljala Briško, Vipavsko in Pivško okrožje. Glede preskrbe civilnega prebivalstva je rečeno, da se v Slovenski Istri ni veliko naredilo in da so ljudje navezani sami nase, v Brkinih je urejeno dobro, v Pivškem okrožju nudijo GK pomoč v moki in semenskem krompirju, odbori OF pa denar, ponekod dobivajo trgovci blago v Postojni, delijo pa ga prebivalcem po navodilih GK. Na Krasu je samopomoč uvedena povsod, v Goriškem okrožju delijo GK živež potrebnim že od novembra 1943 in to dvakrat mesečno. Ljudje ta živež odkupujejo od GK, če nimajo denarja, se jim da podpora, s katero blago plačajo. Za potrebe prebivalstva zadostuje maslo, vsa slanina in mast pa gre za NOV. V Vipavskem okrožju se daje potrebnim denarna podpora, po možnosti tudi sol, v mlinih se pobira merica, ki se razdeljuje potrebnim. V Idrijsko okrožje se veliko uvaža, a večina tega gre za NOV, zato cvete črna borza, pojavlja pa se tudi lakota. V Kanalskem okrožju se daje denarna podpora, pa tudi pomoč v blagu, oboje pa se določa na vaških zborih. Le v Baškem okrožju so ljudje v kontroliranih krajih navezani na nemško aprovizacijo in isto tako tudi v Tolminskem okrožju. Nikjer pa ni nemške aprovizacije v Brdih.¹³⁰

28. aprila je sklenila okrožna GK za Gorico zanimiv sporazum z goriškimi trgovci, po katerem vrši zamenjavo sadja za prehrano GK, blago, sprejeto od trgovcev pa gre v vojaška in civilna skladišča.¹³¹ Sredi maja je bila finančna organizacija na Primorskem uvedena po vseh okrožjih razen v Beneški Sloveniji, višina povprečnih mesečnih dohodkov pa je bila zelo različna. V Vipavskem okrožju 160 do 170.000 lir, v Kraškem okrožju 200 tisoč lir, v Brkinskem 140.000 lir, v Kanalskem 80.000, v Istrskem 270.000, v Goriškem 500 do 600.000, v Baškem 100.000, v Tolminskem 120.000, v Briškem 70.000, v Idrijskem 33.000 in v Pivškem 170.000 lir. Davki so se pobirali po večini okrožij, bili pa so različno odmerjeni. V Baškem okrožju

¹²⁹ Fasc. 474.

¹³⁰ Fasc. 549, 565.

¹³¹ Fasc. 549.

je bil davek odmerjen na podlagi bivšega italijanskega davka in zvišan za 50 odstotkov. Zelo komplicirano odmerjen je bil v Brdih, kjer se je pobiral na podlagi zemlje po posebni lestvici, ki je imela 20 razredov, v Tolminskem okrožju je bil davek polovico manjši kot pod Italijo itd. Glavni vir primorskih dohodkov je bilo posojilo in je znašalo mesečno tri do petkrat več kot davki. V glavnem se je pobiralo posojilo svobode iz leta 1941, ker za posojilo narodne osvoboditve še ni bilo obveznic. Tudi ostale obvezne dajatve so prinašale več kot davki. V Goriškem okrožju na primer je prišla nesla februarja 1944 trošarina od vina 124.300 lir, od mesa 6810 lir, dočim je znašal davek le 61.781 lir. Izdatki so šli večinoma za NOV. Okrožja oziroma GK so oskrbovale NOV z lastnimi sredstvi, zato denarja niso pošiljala POOF. Izdatki Goriškega okrožja so šli 50 % za NOV, 30 % za aprovizacijo in podpore, 3 odstotke za tehnike, 0,75 odstotka pa za podpore učiteljstvu.¹³²

15. maja poroča PGK, da je največja možnost nabave iz Furlanije, kjer so trgovci in prevozniki pristali na njene zahteve, da bodo v zamenjavo za vino in les dobavljali moko, testenine, živino in mlade prašiče, pa tudi drugo blago za gotovino. Skrbeli bodo tudi za prevoz, ker imajo prevozniško dovoljenje od Nemcev. V okolici Tržiča pa je zbiral hrano skupina italijanskih terenskih partizanov Montes in to za slovenske in italijanske partizane.¹³³ Že 17. maja poročajo PGK, da se je začela zamenjava blaga v Goriškem, Vipavskem in Pivškem okrožju, pritožuje pa se, da so cene česenj prenzke. Ker je komisija izgubila svojo usnjarno v Mirnu, bodo poslej vozili kože v Gorico in Videm, ker je bil gospodar strojarne še vedno pripravljen strojiti za PGK in dovažati ustrojeno usnje iz Gorice in Vidma.¹³⁴ Ves maj silno cvete zamenjava blaga s Furlanijo. Kubik lesa je bil vreden 3000 lir, mali prašič 2500 lir, za 100 litrov vina se je zamenjalo 120 kg žita ali 150 do 200 kg koruze. Italijanska partijska organizacija v Tržiču in skupina italijanskih partizanov Montes je doslej poslala IX. korpusu 200.000 kg krompirja, 10.000 kg koruze za Glavni štab in 3000 kg moke. Zelo uspešna je bila tudi zamenjava z goriškimi trgovci. Trgovci so dobivali blago od italijanske aprovizacije, ki so ga potem dajali GPK, katera je potem blago delila zlasti v Goriškem okrožju. Vkljub temu je koncem maja opozoril POOF vse GK, da še premalo skrbijo za civilno aprovizacijo in da le preveč potrebe samo ugotavljajo.¹³⁵ To trgovanje in zamenjavo so Nemci v začetku julija le sprevideli in so začeli ovirati zlasti dobavo iz Furlanije, iz katere je prišlo dnevno vsaj do 6 glav živine, dobro pa je še vedno funkcionirala dobava iz Gorice, vendar samo za Goriško, Kraško in Kanalsko okrožje.¹³⁶

Na konferenci PGK je bilo 14. junija ugotovljeno, da ima intendantca IX. korpusa že štiri skladišča (1, 2, 3, 4), da se bo za Zapadni Kras ustano-

¹³² Fasc. 548.

¹³³ Fasc. 549.

¹³⁴ Fasc. 549.

¹³⁵ Fasc. 549.

¹³⁶ Fasc. 549.

vilo skladišče 5, za drugo brigado VDV pa skladišče 6. Dalje je bilo rečeno, da je italijanska terenska organizacija v Furlaniji postavila kot pogoj nadaljnje dobave, da bodo njene hrane deležni v enaki meri slovenski kot italijanski partizani.¹³⁷ Od 25. junija do 5. julija se je vršila velika med-okrožna finančna konferenca z namenom, da se primorske finance »čimprej poenotijo in povežejo s finančnim poslovanjem na oni strani bivše državne meje«. Na konferenci je bilo veliko govora o ustanovitvi podružnice DZS in določeno je bilo, da morajo voditi odbori naslednje knjige: blagajniško, davčno in in posojilno knjigo ter spisek plačanih podpor, okrožni odbori pa še knjigo upnikov in dolžnikov ter kontrolno knjigo. Dalje je bilo določeno, da se mora odmera davkov izvršiti sporazumno z davkoplačevalci na vaških zbiorih, vendar višino pripravi odbor in jo postavi pred davkoplačevalce, toda brez groženj, kajti dovoljen je le »moralni pritisk na tistega, ki se brani plačevati davek, ker je direktiva Predsedstva SNOS ta, da se davek plačuje prostovoljno.« Obvezne dajatve so stvar okrožij, s prostovoljnimi prispevki pa je treba zajeti zlasti tiste, ki ne plačujejo davkov in poživiti je treba plačilno kampanjo. Glede dolgov, ki jih je naredila NOV na terenu, je bilo sklenjeno, da se bodo začeli počasi odplačevati, zato jih je treba najprej popisati, dopovedati pa je treba ljudem, da se morejo konvertirati v posojilo svobode, seveda z datumom, ko je bilo posojilo dano. Glede obračunavanja je bilo sklenjeno, da načelno razpolaga z vsem denarjem Predsedstvo SNOS, zato se morajo nabrane vsote odvajati po instancah do Predsedstva SNOS, ki bo denar dajalo zopet nazaj in se bo tako uravnaval položaj bogatih in revnih okrožij.¹³⁸

25. junija je prišlo do zanimivega sestanka med članom PGK, pooblaščenecem OZNA in goriškim prefektom grofom Pacejem, ki naj bi rešil »razna gospodarska vprašanja«. Določeno je bilo, da bo na ozemlju, ki je pod kontrolo italijanskih civilnih oblasti (Gorica, Štandrež, Solkan, Ločnik, Kopriva, Romans itd.) ob mlačvi zapisoval pridelke žita italijanski prehranjevalni uradnik, da bi se preprečila črna borza in se žito res uporabilo samo za aprovizacijo, nasprotno pa ima »na osvobojenem ozemlju ljudska oblast edina pravico in možnost določati o pridelkih mlačve in razdeljevati novo žito«. Prefekt je obljubil, da se bo delila aprovizacija za vse predele, če bi Gorica dobila v zameno drva za kurjavo.¹³⁹ 4. julija je določila PGK, da mora vsako okrožje po svojih možnostih prispevati dnevno količino za NOV, za pasivna okrožja in civilne forume, kajti »postopoma bo popolnoma odpadlo nabiranje hrane samo v Vipavski dolini«. Spreminja se tudi način preskrbe za NOV, za katero morajo poslej skrbeti rajonske GK in ne več okrožne GK ali celo PGK. Rajonskim GK morajo intendant izstaviti trebovanje in šele na podlagi tega se jim more izdati hrana.¹⁴⁰ Po tabeli PGK so morala prispevati okrožja dnevno za preskrbo IX. korpusa naslednje količine:¹⁴¹

¹³⁷ Fasc. 549.

¹³⁸ Fasc. 548.

¹³⁹ Fasc. 541.

¹⁴⁰ Fasc. 549.

¹⁴¹ Fasc. 578.

Okrožje	maščobe kg	moka q	krompir q	meso q	sol q	riž q	sir q
Gorica	20	15	20	3	1	2	—
Vipava	20	10	10	3	—	—	—
Kras	40	5	5	5	—	—	—
Kanal	30	—	—	3	—	—	—
Idrija	30	—	—	2	—	—	—
Tolmin	50	—	—	5	—	—	3
Pivka	—	—	—	2	—	—	—
Tržič	—	5	—	—	—	—	—
Baško-Benečija	—	—	—	—	—	—	—
Brda	8	2	—	2	—	0,30	—

Direktno na Dolenjsko pa morajo pošiljati:

Pivka	20	8	—	3	—	2	—
Brkini	20	5	—	3	1	1	—
Istra	10	—	—	1	2	1	—

24. julija je ukazala PGK, da se morajo pri vseh okrožnih in okrajnih GK postaviti referenti za domačo produkcijo, ki bodo skrbeli za izdelavo maščob in sira, nabiranje in predelovanje sadja in gozdnih sadežev (maline, gobe) in skrbeli za obrtno delavnice.¹⁴² Na pokrajinski medokrožni gospodarski konferenci je bilo 25. julija določeno, da se NOV načelno oskrbuje pri GK, pri katerih dvigajo intendant živež na podlagi trebovanj, za izstavljen blago pa izstavijo GK (okrajne) račun v dveh izvodih. Če pa GK ni ali intendant ne more priti do nje, se sme blago dvigniti neposredno pri kmetu, a v prisotnosti vsaj enega člana odbora OF. V tem primeru izda intendant dva računa, enega obdrži, drugega pa pošlje GK, kmetu pa izda samo potrdilo z vsoto (vrednostjo) izdanega blaga. Za civilno aprovizacijo organizirajo okrožne GK tranzitna skladišča ločeno od vojaških, pri PGK pa se ustanovi posebno telo, Poslovalnica za nabavo oblačilnega in galanterijskega blaga.¹⁴³ Na seji PGK je bilo 8. avgusta sklenjeno, da je treba doseči nov sporazum z italijanskimi partizanskimi organizacijami, ker so te začele zelo ovirati nabavo in prevoz blaga iz Furlanije.¹⁴⁴ To zadnje je začelo močno vplivati na pomanjkanje maščob, saj se je iz Furlanije uvažalo do 30 % vse hrane. Tako je morala GK določiti že 10. avgusta, da mora vsaka vaška GK nabrati od vsake molzne krave četrt kilograma kuhanega masla, vse sveže mleko pa oddati bolnišnicam. Oddati je treba tudi ves loj od zaklanih živali, 2 kg za strojenje kože, ostalo pa pretopiti z mlekom v maščobe.¹⁴⁵

S komasacijo okrožij so se zreducirale tudi okrožne GK. Nove okrožne GK so v teh novih velikih okrožjih vse do konca vojne odigrale izredno

¹⁴² Fasc. 578.

¹⁴³ Fasc. 270.

¹⁴⁴ Fasc. 569.

¹⁴⁵ Fasc. 549.

važno gospodarsko vlogo. Šli bi mnogo preko okvira naše razprave, ako bi sledili dejavnosti vsaki od teh komisij, treba pa je poudariti, da je pravo spoznavanje NOB na Primorskem absolutno nemogoče, če se natanko ne prouči tudi to veliko delovanje. V naši razpravi se bomo omejili samo na najpotrebnejše in kolikor je to potrebno za spoznavanje orisa celotne gospodarske dejavnosti NOB v Sloveniji.

Na seji PGK 26. in 27. avgusta je bilo povedano, da se je uredilo veliko tranzitno skladišče 333, iz katerega se bo nakazoval živež samo Vojni oblasti IX. korpusa, 21. avgusta pa se je že vršil sestanek z delegati italijanske odporiške organizacije, s katero je bil v glavnem le dosežen sporazum glede dobave hrane, živine in drugega blaga iz Furlanije in ustanovljena je bila tudi mešana komisija, ki je skrbela za to dobavo.¹⁴⁶

Bolj ko se je bližala jesen, težje je postajalo sodelovanje z italijanskimi terenskimi organizacijami in to kljub temu, da je bil sredi avgusta že dosežen sporazum med PGK in GAP (Guardia Antifascista Partigiana) v Furlaniji, kajti »italijanski tovariši so zelo občutljivi, ako se kaj (nepravilnega op. M. M.) zgodi na njihovem teritoriju«. ¹⁴⁷ Zato je prišlo do novega sestanka 27. septembra, kjer so naši postavili zahtevo, naj se iz Furlanije izpelje določena količina žita čimprej, ker se je bati, da ne bo okupator blokiral vseh cest. Zahtevo je italijanska organizacija načelno sprejela, ni pa še povedala količine. Osvojen pa je bil naš predlog, naj bi se hrana prepeljala s kamioni, ki so v službi organizacije TOT, ki pa morajo imeti za vojaške dobave dovoljenje od Zapadnoprimskega vojnega področja in bataljona Mazzini, za civilno aprovizacijo pa od Okrožnega načelstva Narodne zaščite in komande GAP. PGK nudi za zamenjavo intendanci italijanske XI. zone, III. in IV. grupe vino, les, kostanj in sadje, želi pa dobiti v zameno živino za zakol, žito in živino za transport (konje in mule). PGK bi mogla zamenjati 10.000.000 kg lesa, 10.000.000 kg sena, 800.000 kg krompirja, 700.000 kg kostanja in 400.000 kg sadja.¹⁴⁸ Do sličnega sestanka je prišlo še 17. oktobra, reči pa je treba, da se je sodelovanje z italijanskimi organizacijami znatno izboljšalo po veliki nemški ofenzivi v Furlaniji.

Kljub temu se je na Primorskem le začelo čutiti pravo pomanjkanje. 5. januarja 1945 poroča odsek za prehrano pri PNOO, da se je uvoz iz Furlanije znatno zmanjšal, deloma zaradi zelo otežkočenega prevoza, deloma pa zaradi pomanjkanja denarja. V času, ko se ni mogla črpati tudi Vipavska dolina, so se izčrpavali najpasivnejši okraji Severnega okrožja, kar je tam povzročilo pravo lakoto med civilnim prebivalstvom. To je povzročilo nejevoljo ljudi, ki zahtevajo, naj se oddana hrana vsaj plačuje, saj je bila NOV dolžna na terenu preko 2 milijona, na vsem Primorskem pa čez dvajset.¹⁴⁹ Na seji primorskih finančnih referentov je bilo 20. januarja sklenjeno, da se v vseh okrožjih postavijo finančni kontrolorji, ki bodo istočasno tudi instruktorji. Določena je bila tudi enotnejša davčna odmera. Kot osnova se je vzel predvojni zemljiški davek, na vaških zborih pa so se pretresle vse davkoplačevalčeve okoliščine; ta osnova se je potem zvišala ali znižala

¹⁴⁶ Fasc. 549.

¹⁴⁷ Fasc. 582.

¹⁴⁸ Fasc. 582.

¹⁴⁹ Fasc. 545.

in se potem povečala za 100 %. Določeno je bilo, da se vsi dohodki stekajo pri PNOO, noben odbor ne more razpolagati z denarjem brez dovoljenja PNOO. Določi se mesečni proračun PNOO v višini 1.700.000 lir, h kateremu pa morajo prispevati: Srednjeprimorsko okrožje 700.000, Severno 200.000, Južno 400.000 in Zapadno 400.000 lir.¹⁵⁰

Če pregledamo nekoliko denarno gospodarstvo, se nam pokaže naslednja slika dohodkov in izdatkov POOF:¹⁵¹

Mesec	Dohodki	Izdatki
Maj 1944	2.891.806 lir	2.873.601 lir
Junij 1944	9.025.095 lir	3.412.145 lir
Julij 1944	5.551.145 lir	4.119.345 lir
Avgust 1944	4.369.345 lir	3.891.327 lir
September 1944	678.017 lir	619.796 lir

S pomočjo izdatkov in dohodkov posameznih okrožij bi se dale ugotoviti še nadaljnje številke, a to ni glavni namen naše razprave. Natančno bi se dali zbrati tudi podatki o prehrani. Za našo razpravo je dovolj, če rečemo, da je dala Primorska mesečno za prehrano svoje NOV leta 1941 nekako pol vagona hrane, 1942 do 1943 že 8 vagonov, 1944 do 1945 pa skoraj 48 vagonov.¹⁵²

Oglejmo si še gospodarsko dejavnost IX. korpusa, katerega del edinic je bil tudi na Gorenjskem. Decembra 1943 in januarja 1944 se je tem edinici godilo še zelo dobro, sicer bi Ekonomski odsek štaba korpusa 6. januarja ne zahteval, naj edinice ne tratijo hrane, zlasti »pa se ne sme več dogajati, da bi edinice odklanjale goveje meso in zahtevale svinino«.¹⁵³ Tudi februarja še ni pritožb glede prehrane, zlasti ne od edinic na Gorenjskem. Primanjkovalo je sicer soli, ne pa masti, saj je moral vsak, ki je zaklal prašiča, oddati 5 kg za NOV, 5 kg pa za aprovizacijo. Kakor hitro pa je sovražnik samo za nekaj časa blokirál Vipavsko dolino, se je prav kmalu pokazalo, kaj vse je ta bogata dolina pomenila zlasti za prehrano NOV. Takrat je prišla na vrsto eksploatacija Gorenjske, a so se kmalu zaslišale pritožbe, da so »Gorenjci precejšnji lokalpatrioti«, vsekakor pa je štab korpusa še vedno vztrajal, da mora znašati obrok hrane 4000 kalorij, čemer je Ekonomski odsek Glavnega štaba prav krepko ugovarjal. Nekoliko slabše je bilo z obleke in obutvijo in štab korpusa bi nujno potreboval 1.500.000 lir za obleke in 6 milijonov lir za obutev, čeprav je imel korpus dve lastni usnjarni v Žireh (osvobojeno ozemlje) in Železnikih.

Marca 1944 so se edinice v glavnem oskrbovale od GK, ki »na Primorskem prav dobro delujejo, medtem ko se one na Gorenjskem še ne morejo razgibati«. Zato so si edinice na Gorenjskem pomagale delno s prisilnimi odkupi predvsem na levem bregu Save. Na zahtevo, naj bi obrok znašal 4000 kalorij, odgovarja Ekonomski odsek Glavnega štaba, da »dokler od

¹⁵⁰ Fasc. 548.

¹⁵¹ Fasc. 482.

¹⁵² Fasc. 478.

¹⁵³ Fasc. 263.

zaveznikov ne bomo sprejemali tudi v prehrani sistematične pomoči, smo navezani le na ono, kar zmore naše narodno gospodarstvo». 1. aprila poroča Ekonomski odsek korpusa, da je prenos hrane preko Save zelo otežkočen zaradi stalne nemške in domobranske kontrole, na Primorskem pa črpajo edinice v glavnem Vipavsko dolino, Brda in Benečijo ter Furlanijo preko Goriške GK. Vojska je imela že tudi veliko različnih delavnic in to v obeh divizijah (30. in 31.) in v vseh brigadah. Po primorskem maksimalnem ceniku od 25. aprila je štab korpusa izdelal zelo natančen proračun za enega svojega vojaka. Tako je stal celodnevni obrok z mesom 17,33 lir, brezmesni 12,28 lir, mesni obrok s kruhom 19,79 lir, brezmesni s kruhom pa 15,26 lir. Tako je znašal povprečni izdatek na mesec 16,17 lir, kar da pri 9000 vojaki 6,480.000 lir in če k temu prištejemo še 10 % priboljška (5 cigaret, deci vina, milo itd.) pa 7,128.000 lir. Skupaj s krmo za živino, sanitetnimi potrebščinami itd. bi bil mesečni izdatek korpusa 10 in pol milijona lir.

Maja je bil korpus navezan skoraj izključno na Furlanijo, hrana »je prihajala do naših intendantov na avtomobilih, od teh naprej pa z vprežno živino in deloma tudi z našimi avtomobili«. ¹⁵⁴ Na medpokrajinski konferenci intendantov IX. korpusa in zastopnikov PKG s Primorske in Gorenjske je bilo ugotovljeno, da se NOV na Primorskem oskrbuje preko GK, na Gorenjskem pa ne povsod in se je zato črpal teren brez načrta. ¹⁵⁵ Tudi junija je prehrana v redu, zelo se izboljša julija (nova žetev), primanjkuje pa soli in čebule. Avgusta se ponovno odpre Furlanija, katero so Nemci za kratek čas blokirali in moštvo dobiva poleg rednih obrokov še vino, sadje in kruh. To blagostanje je trajalo vse do začetka oktobra, ko Nemci zapro Furlanijo in Vipavsko dolino. Tako je bil korpus prisiljen načeti rezerve, a te so prav kmalu pošle. Tudi novembra so velike težave, kajti dovoz iz Furlanije in Vipavske doline ni bil mogoč. ¹⁵⁶ Za december poroča Vojsna oblast korpusa, da je »prehrana v obupnem stanju«, slabo delujejo organizacije, med intendantami na terenu pa je vladala zmeda (vsak je pobiral na svojo roko!). Poročilo pravi, da dokler je bila NOV majhna, je »še šlo, bile so stare zaloge in črpalo se je iz Furlanije«. ¹⁵⁷ Nič boljše ni bilo januarja 1945, zlasti kritično pa je postajalo iz dneva v dan za 30. divizijo in divizijo Garibaldi-Natisone. ¹⁵⁸

11. februarja je bila konferenca Vojne oblasti in odseka za prehrano pri PNOO, kjer je bilo določeno, da morejo zaledne edinice in edinice štaba korpusa črpati hrano neposredno na terenu pri NOO, operativnim edinicam pa izdajajo nakazila za hrano okrajni odbori, ki naj jo potem dvigajo neposredno pri kmetih. ¹⁵⁹ Marca doseže kriza svoj višek in štab korpusa je ukazal, da se mora 31. divizija na Gorenjskem hraniti samo dvakrat na dan, tretji obrok pa prepustiti intendantu IX. korpusa.

Oglejmo si še korpusovo finančno poslovanje. Prve obračune je korpus izkazal koncem januarja 1944. ¹⁶⁰

¹⁵⁴ Fasc. 263.

¹⁵⁵ Fasc. 474.

¹⁵⁶ Fasc. 263.

¹⁵⁷ Fasc. 270.

¹⁵⁸ Fasc. 263.

¹⁵⁹ Fasc. 550.

¹⁶⁰ Fasc. 263.

	Saldo:	17.863	RM	468.750	lir	250.200 lir (obveznice)	
Januar 1944	Dohodki:	28.835,08	RM	1.149.750	lir	450.000 lir (obveznice)	
Februar 1944	Izdatki:	14.050	RM	841.648	lir	104.800 lir (obveznice)	
Marec 1944	Dohodki:	24.785	RM	433.500,85	lir	1.800.000 (boni)	345.400 (obveznice)
	Izdatki:	19.700	RM	384.053	lir	684.350 (boni)	294.400 (obveznice)
April 1944	Dohodki:	16.529	RM	348.942,45	lir	1.195.750 (boni)	—
Maj 1944	Dohodki:	11.341	RM	209.324,90	lir	1.071.900 (boni)	252.000 (obveznice)
	Izdatki:	10.338	RM	195.764,70	lir	307.800 (boni)	122.000 (obveznice)
Junij 1944	Dohodki:	7.932	RM	2.699.234,25	lir	670.000 (boni)	150.000 (obveznice)
	Izdatki:	500	RM	284.593,30	lir	4.400 (boni)	—
Julij 1944	Dohodki:	97.135	RM	4.461.300,75	lir	670.000 (boni)	150.000 (obveznice)
	Izdatki:	56.800	RM	1.786.827,70	lir	40.000 (boni)	—
Avgust 1944	Dohodki:	46.119	RM	3.305.373,05	lir	(lire in boni)	150.000 (obveznice)
	Izdatki:	6.159	RM	432.485,70	lir	(lire in boni)	—
September 1944	Dohodki:	70.550	RM	3.023.578,35	lir	(lire in boni)	150.000 (obveznice)
	Izdatki:	59.495	RM	1.331.146,30	lir	(lire in boni)	10.000 (obveznice)
Oktober 1944	Dohodki:	35.044	RM	2.191.199,70	lir	(lire in boni)	140.000 (obveznice)
	Izdatki:	26.160	RM	1.006.609,10	lir	(lire in boni)	—
November 1944	Ni podatkov						
December 1944	Dohodki:	2.669	RM	1.865.039	lir	(lire in boni)	140.000 (obveznice)
	Izdatki:	824	RM	—		(lire in boni)	—
Januar 1945	Dohodki:	10.800	RM	1.787.255,85	lir	(lire in boni)	140.000 (obveznice)
	Izdatki:	200	RM	553.645	lir	(lire in boni)	—
Februar 1945	Dohodki:	9.372	RM	1.769.110,85	lir	(lire in boni)	140.000 (obveznice)
	Izdatki:	8.734	RM	766.652,15	lir	(lire in boni)	60.000 (obveznice)

3. GORENJSKO

Značilnosti gorenjskega partizanskega gospodarstva je več, vse pa izvirajo pravzaprav iz dveh dejstev, da je bilo na Gorenjskem mnogo manj partizanskih edinic in še te so bile porazdeljene med Gorenjsko in Primorsko, in da na Gorenjskem — z malo izjemo v obeh dolinah Sor pozimi 1943/44 — ni bilo pravega osvobojenega ozemlja kot je bilo v Ljubljanski pokrajini, na Primorskem in celo na Štajerskem (Gor. Savinjska dolina poleti in pozimi 1944). Hrane je bilo na Gorenjskem dovolj, težko pa je bilo priti na najbolj rodovitne predele na levem bregu Save. Rekli bi lahko nekako takole: Leta 1941 je dajala Gorenjska mesečno za svojo vojsko 2 vagona hrane, 1942 do 1943 že 6 vagonov, 1944 do 1945 pa 20 vagonov.¹⁶¹ Okrožne in okrajne GK so nastajale le počasi, bolj aktivne pa so bile te po vaseh. 21. decembra 1943 je ukazalo Poverjenišтво IOOF za Gorenjsko, da morajo biti vsi okrožni in rajonski načelniki GK v neposrednih stikih z vojaškimi intendanti in skupaj z njimi reševati vprašanje prehrane za NOV, da so člani GK odgovorni za nepravilnosti pri rekvizicijah in da morajo o vseh nepravilnostih, ki bi jih zagrešila NOV, poročati višjim forumom. Okrajne GK naj se povežejo s sosednimi, posebno z gospodarsko močnejšimi, načelniki teh komisij morajo imeti vedno na zalogi dovolj hrane, katero izdajo, če si NOV ne more sama nabaviti hrane iz nevarnejših področij. Okrajne GK morajo mesečno podpirati tudi revne prebivalce s hrano in denarjem.¹⁶² Iz tega je torej razvidno, da je bilo breme prehrane na okrajnih GK.

Gorenjska je podpirala svoje edince tudi na Primorskem. Že novembra 1943 je poslal takratni gospodarski odsek Gorenjskega odreda novo nastalemu IX. korpusu 100 kg sladkorja, 50 parov čevljev, 500 kg krompirja, 200 kg moke, 100 kg špecerije, 5000 cigaret, 5 goved, 3 konje, 2 prašiča in voz sanitetnega materiala. Vse to so prenesli kurirji oziroma posebne patrole z mulami in nahrbtniki z Martinj vrha do Čepovana. Kot protivrednost je poslal korpus odredu precej italijanskega orožja. Še več hrane je bilo poslano korpusu januarja 1944, po ustanovitvi PGK za Gorenjsko pomladi 1944 pa je bilo junija poslano 8000 kg moke in sladkorja, 2000 kg raznega blaga, precej perila, usnja in čevljev. Od junija do novembra 1944: 680 glav živine, 2 vagona žita, 3 vagone krompirja, 100.000 cigaret, od novembra 1944 do marca 1945 pa 464.000 kg živil, 900 glav živine, 45 konj, 15.000 kg soli, tedensko pa 1000 kg usnja iz treh usnjarn, ki so delale samo za NOV. Poleg tega je bilo poslano iz Bohinja 15.000 kg sira, iz tovarne Kropa pa 40.000 žebeljev in vijakov. Vse to se je prevažalo s konji do pod Blegoša, od tod do vrha Kala z vzpenjačo, ki jo je zgradil pozimi 1944 inž. Skok, od tam pa z vozmi do Gor. Trebuše in Čepovana.¹⁶³

8. februarja 1944 je izdalo Poverjenišтво IOOF odlok o maksimalnih cenah in cenik, že prej pa je bil izveden popis prebivalstva in hrane v nekaterih okrožjih, 14. marca pa je določilo delo GK. Naloge vaških GK, ki naj bi jih v glavnem sestavljali legalci, dočim ostale ilegalci, so bile

¹⁶¹ Fasc. 478.

¹⁶² Fasc. 670.

¹⁶³ Fasc. 478.

zbiranje hrane in drugega materiala, vskladiščenje in oddajanje potrebne hrane okrajnim GK. Te so v glavnem dajale nasvete in kontrolirale poslovanje vaških GK, imele pa tudi stalne stike z NOV in jo oskrbovale, če pa hrane niso imele, so dajale le podatke za odkup hrane. Naloga okrožnih GK pa je bila kontrola, vzdrževanje stikov z vojaškimi intendanti in dobava iz drugih okrožij.¹⁶⁴ 19. aprila so bile okrožne GK poverjene tudi za pobiranje davkov in drugih denarnih sredstev, katere so morale mesečno obračunavati okrožnim odborom. Posebno pažnjo pa so morale vse GK posvetiti nabiranju 3 % posojila narodne osvoboditve, ki se je lahko pobiralo tudi v naravi.¹⁶⁵ Okrožne GK so se polagoma razvile v vseh, razen v Jeseniškem okrožju, okrajne in vaške pa so bile povsod. Škofjeloška okrožna GK je v glavnem skrbela za stalne baze, deloma pa je podpirala tudi civilno prebivalstvo, okrožna GK Kranj je pošiljala hrano Škofjeloškemu okrožju, okrožna GK Kamnik pa je bila pomladi »po svoji organiziranosti, širokopolteznosti in samoiniciativnosti na prvem mestu«. Preskrbovala je prebivalce požganih vasi in stalne baze »in za razliko od drugih okrožij čestokrat tudi vojsko«.¹⁶⁶ Ker je postajalo »vprašanje in reševanje gospodarskih vprašanj vedno bolj važen moment v delu naših organizacij na terenu«, poroča Poverjeništvo IOOF 20. aprila, je bila ustanovljena PGK, ki bo skrbela za poživitev in povezavo vseh okrajnih komisij, kajti na Gorenjskem je bilo še vedno ugodno stanje živine in velike zaloge žita.¹⁶⁷

Dočim se je operativna vojska na Gorenjskem hranila po prehranjevalni tabeli Glavnega štaba, pa je PGK določila za baze (politične, bolnišnice, tehnike itd.) posebno tabelo, po kateri je znašal mesečni obrok za enega človeka: 20 kg krompirja, 6,50 kg fižola ali graha, kaše, ješprenja, 6 kg zmesne moke, 1,50 kg bele moke za prežganje, 9 kg mesa, 0,60 kg maščob, 0,40 kg soli, 0,60 kg čebule, 0,15 kg česnja in 1,20 l kisa. Če je bilo mogoče, je smel biti naslednji dodatek: 0,40 kg kave, 0,50 kg sladkorja ali medu, za tehnike pa še posebej 3 kg zmesne moke in 6 jajc.¹⁶⁸

Od 31. maja do 1. junija je bila na Gorenjskem medokrožna gospodarska konferenca, ki je sklenila, da delo GK ni samo v tem, da se prehrani NOV, temveč da je treba uvesti tudi načrtno gospodarstvo, ki bo »odgovarjalo potrebam današnje borbe in potrebam obnove gospodarstva«. Zato je potrebno uvesti točno evidenco sedanjega gospodarskega stanja in povsod pokazati samoiniciativnost. Konferenca je nadalje ugotovila, da je gospodarsko stanje v primeri z drugimi pokrajinami »še jako povoljno«. NOV se je prehranjevala različno. V Kamniškem okrožju skoraj izključno iz skladišč GK in se je le redko posluževala rekvizicij, v Kranjskem okrožju se je posluževala v glavnem nakazil GK, ker še ni bilo »možnosti legalnega preživljanja«, najslabše pa je bilo v Škofjeloškem okrožju, kjer se je vojska hranila le s pomočjo nakazil in prisilnih odkupov. Konferenca je ponovno določila, da je naloga vaških komisij zbiranje in vskladiščenje hrane ter oddaja okrajnim GK, ki kontrolirajo delo VGK, so v stalnih stikih z NOV, skrbijo za stalne baze in če je potrebno priskočijo na pomoč tudi civilnemu

¹⁶⁴ Fasc. 670.

¹⁶⁵ Fasc. 671.

¹⁶⁶ Fasc. 474.

¹⁶⁷ Fasc. 670.

¹⁶⁸ Fasc. 329.

prebivalstvu. Okrožne GK kontrolirajo delo nižjih komisij, so v stiku z vojaškimi intendantami, uravnavajo pravilne odnose med NOV in terenom ter potrebe poedinih predelov. Na podlagi nam že znane okrožnice UK in Ekonomskega odseka pri Glavnem štabu od 1. decembra 1943 je konferenca določila, da se mora NOV hraniti le potom GK, ki naj pripravijo hrano na dobro zakonspiriranih mestih, če pa to ni mogoče, naj hrano nakažejo. katero potem NOV dvigne ali pa odkupi. Paziti je treba, da se črpajo bogati dolinski predeli, pri prisilnih odkupih morajo biti navzoči člani GK, ne pa pri zaplembah, ki se vršijo na podlagi obsodb vojaškega sodišča. Pri vseh nakupih se je treba držati maksimalnega cenika za Gorenjsko, GK naj oddajo vse ilegalne delavnice vojaški upravi, obdržijo pa legalne. Za prevoz in transport se ustanavljajo oborožene transportne edinice. Končno je konferenca ugotovila velike težave s financami, ker je »Gorenjska šele na prehodu k proračunskemu sistemu«. ¹⁶⁹

Iz poročila POOF od 25. julija je razvidno, da se na Gorenjskem trošarina ni pobirala, da se še vedno ni moglo uveljaviti redno pobiranje davkov in da so bili zato glavni dohodki le prostovoljne dajatve in 3 % posojilo, ki se je pobiralo na obveznice, pa tudi na lastna gorenjska potrdila. ¹⁷⁰

Šele koncem oktobra ugotavlja PGK, da je treba »preiti iz dosedanjega šablonskega in papirnatega poslovanja na živo poslovanje«. Ker je rabila NOV na Gorenjskem predvsem obleko in obutev, naj zato vsak moški od 18. leta dalje odstopi po eno obleko, čevlje itd., isto naj store tudi ženske. Predvsem pa se je treba povezati s trgovci in tovarnarji. ¹⁷¹ Še na začetku 1945 se davek ni pobiral, ker ni bil predpisan, iz prometa so bile potegnjene 3 % obveznice in 1. januarja 1945 poroča POOF, da so na Gorenjskem edini dohodki le »prostovoljni prispevki, ki so malenkostni in so socialne podpore rodbinskim članom mobilizirancev znatno višje«. ¹⁷²

S prevzemom oblasti od strani krajevnih in ostalih NOO so se tudi na Gorenjskem teoretično ukinile GK. Koncem januarja 1945 je bila preskrba NOV dovoljna, a le s pomočjo akcij pod vodstvom okrajnega ali okrožnega referenta za prehrano, pri čemer je dajala vojska le oboroženo zaščito. Tako nabrana hrana se ni vskladiščila, temveč takoj razdala edinicam in ustanovam. ¹⁷³ Sredi marca se je v Jeseniškem okrožju zbirala vsa hrana s prostovoljnimi dajatvami, prisilnih odkupov in rekvizicij je bilo malo. Zelo dobro je bilo v Kranjskem okrožju na desnem bregu Save, največja bremena pa je nosilo Škofjeloško okrožje. ¹⁷⁴ Na Gorenjskem je bilo tudi nekaj partizanske industrije. Zlasti sta bili aktivni dve usnjarni (legalni), ki sta delali več za NOV kot za Nemce. ¹⁷⁵

Zaenkrat moremo ugotoviti denarni promet na Gorenjskem le za čas od 1. januarja do 15. marca 1945. ¹⁷⁶

¹⁶⁹ Fasc. 704.

¹⁷⁰ Fasc. 479.

¹⁷¹ Fasc. 704.

¹⁷² Fasc. 482.

¹⁷³ Fasc. 671.

¹⁷⁴ Fasc. 477.

¹⁷⁵ Fasc. 476.

¹⁷⁶ Fasc. 478.

Dohodki		Izdatki	
Prenos iz 1944	14.744,30 RM	Za NOV	28.500 RM
Okrožja	37.000 RM	Aktiv	9.400 RM
Razno	1.150 RM	Razno	13.994,30 RM

V lirah pa dohodki in izdatki 15.168 lir

Še nekoliko podatkov o izdani hrani na Gorenjskem za IX. korpus.¹⁷⁷

Jeseniško okrožje v času od 1. julija do 1. decembra 1944: 80.000 kg živil, 175 glav živine, 40 prašičev in 18 konj; v času od 1. decembra 1944 do 1. aprila 1945: 150.000 kg živil, 200 glav živine, 50 prašičev in 15 konj.

Kamniško okrožje (za 4. operativno zono): 1944: tedensko 25 glav živine in okrog 14 prašičev; 1943: 10 vagonov žita; 1944 35 vagonov žita; 1943: 5 vagonov krompirja; 1944: 15 vagonov krompirja.

Kranjsko okrožje: od 1. julija do 1. decembra 1944: 100 glav živine, 30 prašičev, 23 vagonov hrane; od 1. decembra 1944 do 1. aprila 1945: 60 glav živine, 20 prašičev, 2 vagona hrane.

Škofjeloško okrožje: zadnje tri mesece 1944: 390 glav živine, 57 prašičev, 11 ovac, 150.000 kg žita, 200.000 kg krompirja, 4000 kg fižola, 7000 kg špecerije, 2000 kg sladkorja; od 1. januarja do 10. aprila 1945: 40 glav živine, 70 prašičev, 20 ovac, 250.000 kg žita, 220.000 kg krompirja, 3000 kg fižola in 6000 kg špecerije.

4. ŠTAJERSKO

Še pod drugačnimi pogoji, ki jih seveda na tem mestu ne bomo naštevati, se je razvijala NOB in njeno gospodarstvo na Štajerskem. Po podatkih je zbralo Štajersko za svojo vojsko mesečno leta 1941 vagon in pol hrane, 1942 do 1943 5 vagonov, 1944 do 1945 pa do 62 vagonov. Leta 1941 za prehrano na Štajerskem še ni bilo posebnega problema, ljudje so dajali prostovoljno kljub hudemu terorju (ljudje so morali javljati partizane, če so prišli po hrano, žandarmeriji ali policiji, sicer bi lahko kaj kmalu sledila celo smrtna kazen). Ker je bil teror vedno večji, je poleti 1942 prostovoljna oddaja hrane popolnoma prenehala, čete pa začno z rekvizicijami ali »prehranjevalnimi akcijami« na trgovine in trafike, hrano pa zbirajo tudi aktivisti in jo spravljajo na določena mesta, katero potem edinice odnesejo. Ko je leta 1943 NOV narasla tudi na Štajerskem, so te rekvizicije precej prenehale in začno se odkupi, pri katerih dajejo intendantom kmetom le časasna potrdila. Pred uvedbo GK skrbijo za hrano krajevni (terenski) odbori OF, ki določajo kmetom oddajo hrane za NOV kot davek v naravi. Po uvedbi GK se začne živež vskladiščevati po bunkerjih in kletih. Tudi po prihodu 14. divizije hrane ni manjkalo, mnogo hrane se dobi tudi po zavzetih postojankah. Konec julija 1944 je prišlo do osvobojenega

¹⁷⁷ Fasc. 478.

ozemlja v Savinjski dolini in GK začno z rednim poslovanjem. Ker pa je na tem ozemlju stalno 6 do 8 tisoč vojakov in mnogo beguncev, je bilo treba hrano celo uvažati. Zato je imel štab 4. operativne zone posebno transportno četo, ki je dovažala hrano iz Sp. Savinjske doline in okolice Šoštanja, veliko pa so pošiljale na osvobojeno zemljo tudi druge štajerske GK. Ko je bilo na zimo 1944 osvobojenega ozemlja konec, se brigade, ki operirajo vsaka zase, hranijo tako, da zbere hrano vas, v katero pridejo.¹⁷⁸

Prvi pogled v gospodarsko organizacijo na Štajerskem nam daje poročilo Gospodarsko finančne komisije (GFK) za Kamniško okrožje dne 18. februarja 1944. V tem poročilu Ekonomskemu odseku 4. operativne zone je rečeno, da so pri vseh odborih v okrožju tudi GFK, ki skrbijo za skladišča, zbirajo hrano in denar. Vaški in občinski odbori OF in rajonski sekretarji poročajo okrožju vsak teden o stanju vskladiščenega in oddanega blaga. Hrana se pridobiva z akcijami, največ pa še vedno s prostovoljno oddajo moke in mesa. Revno prebivalstvo dobiva od GFK podporo v blagu in denarju, težava pa je s tobakom, ker so trafike na deželi ukinjene, glede soli pa je urejeno tako, da zanesljivi trgovci zahtevajo večje mesečne kontingente, dočim se sladkor, vžigalnice in druga špecerija dobiva le z akcijami. Vse nabavljeno blago gre preko okrožnega skladišča delno v štab zone, delno pa za terenske delavce. Denar zbirajo GFK in druge organizacije OF kot posojila ali darila, okrožje pa jim izdaja svoje lastne priznanice. Rajonski sekretarji sicer polagajo mesečne obračune, vendar pravega knjigovodstva še ni.¹⁷⁹ Tako seveda je bilo urejeno v Kamniškem okrožju, s čimer še ni rečeno, da je bilo tako na vsem Štajerskem. Bili pa smo popolnoma upravičeni to opisati, saj je v nekaterih razdobjih partizanska Štajerska obsegala pravzaprav samo to okrožje.

»Z ozirom na razmah NOB na Štajerskem« ukazuje 19. aprila 1944 okrožnica Poverjenišstva IOOF za Štajersko zbiranje in deponiranje večjih količin najvažnejše hrane (mast, maslo, sladkor, pšenica, sol itd.). Dalje je ukazano, naj se hrana nabira s prostovoljnimi dajatvami, pa tudi z odkupi, pri katerih naj se delno plačuje z denarjem, delno pa naj se všteje v posojilo narodne osvoboditve. Prav tako je treba zbirati denar na račun posojila, mesto obveznic naj se izdajajo začasna potrdila, ves denar pa je treba takoj obračunati naprej in se sme obdržati le za najnujnejše stroške.¹⁸⁰ Posebna določila je izdal gospodarski referent pri OOOF za Savinjsko dolino 28. aprila, s katero se formira OGGK, v vseh okrajih pa postavijo gospodarski referenti. Naloge obojih so skrbeti za prehrano NOV in aktivistov. Zbrano hrano morajo varno deponirati, prepovedujejo pa se rekvizicije, ker se je pri njih delalo preveč napak. Te so dovoljene le na nemških državnih posestvih, kjer pa morajo biti te rekvizicije popolne. Najvažnejši denarni vir okrajev je prostovoljni davek, kajti »obveznega davka še ni mogoče predpisati, dokler ne moremo davčnih obveznosti razširiti na vse prebivalstvo«.¹⁸¹

¹⁷⁸ Fasc. 478.

¹⁷⁹ Fasc. 329.

¹⁸⁰ Fasc. 655.

¹⁸¹ Fasc. 329.

Šele začetek septembra so bile na osvobojenem ozemlju postavljene tudi GK, katerih naloga je bila tudi skrb za imovino izgnancev,¹⁸² bile pa so 14. oktobra že tudi razpuščene, ker so se morali formirati gospodarski odseki pri NOO.¹⁸³ To je seveda veljalo le za osvobojena in polosvobojena ozemlja. Sredi novembra je bil vpeljan obvezen davek na čiste dohodke, ki se je moral odmeriti v sporazumu z davkoplačevalci, izvedel se je popis hrane in odbori so dobili dolžnost skrbeti za NOV, da »naše brigade ne bodo prosjačile za kakšen piškav krompir«.¹⁸⁴

Bolj razgibana pa je bila gospodarska dejavnost 4. operativne zone. 13. januarja 1944 je naročil štab zone svojim edinicam, naj zbirajo odrezke otroških kart s črkami A, C in D in bo dobila edinica toliko parov čevljev, kolikor odrezkov bo poslala na štab zone.¹⁸⁵ 20. februarja ukazuje, da se mora vsaka edinica, ki pride na mesto logorovanja, takoj povezati z vaškimi, občinskimi in rajonskimi referenti, če pa teh ni, s sekretarji odborov, ki jim bodo preskrbeli hrano, kajti brez dovoljenja odbora ni dovoljeno nabirati hrano. Ob sprejemu hrane izda edinica potrdilo in mora voditi točno knjigovodstvo.¹⁸⁶ Vojska je pobirala tudi posojilo svobode. 10. marca na primer piše intendant zone »tovarišu X. v Moravčah« takole: »Ker naša vojska nujno potrebuje gotovino, se obračamo na vas, da nam nakažete posojilo svobode v znesku 2000 RM, za katere protivrednost vam bomo izdali obveznice OF s 3 % obresti, ki se izplačujejo eno leto po osvoboditvi. Upamo, da boste razumeli potrebo in nam dostavili omenjeno vsoto, oziroma da se osebno zglasite danes ob 4. uri popoldne pri tov. Tinetu v Štorovju, kjer vas bo čakal podpisani.«¹⁸⁷

K okrožnici UK in Glavnega štaba od 1. decembra 1943 pripominja 21. marca intendantura zone, da se je edinice »kolikor mogoče« držijo. V Litijskem in Kamniškem okrožju se morajo edinice hraniti pri GK, v ostalih okrožjih pa je dovoljena nabava hrane pri terenskih odborih, če so, sicer pa s prostovoljnimi prispevki, zaplembami in direktnimi nakupi.¹⁸⁸ 31. marca ukazuje štab zone štednjo v hrani in svetuje, naj se izčrpavajo predvsem dolinski kraji, ostro pa je prepovedano »vsako prebiranje hrane«, če intendantanti nočejo od GK sprejemati fižola, krompirja in ješprenja. Torej za hrano nikakor ni bila sila. Določeno je tudi, naj edinice zbirajo kože in jih oddajajo usnjarnam in naj organizirajo pokretne čevljarske in krojaške delavnice.¹⁸⁹ Sredi aprila je izdal štab zone svojo prehranjevalno tabelo, ki je bila narejena sicer po tabeli Glavnega štaba, vendar »z majhnimi spremembami, ki jih dopuščajo gospodarske razmere na teritoriju, kjer operira 4. operativna zona«.¹⁹⁰

¹⁸² Fasc. 655.

¹⁸³ Fasc. 655.

¹⁸⁴ Fasc. 655.

¹⁸⁵ Fasc. 328.

¹⁸⁶ Fasc. 329.

¹⁸⁷ Fasc. 329.

¹⁸⁸ Fasc. 328.

¹⁸⁹ Fasc. 328.

¹⁹⁰ Fasc. 328.

	Mesni dan	Brezmesni dan	Mesni in kruh	Brezmesni in kruh
1. Osnovna živila				
moka	700 gr	750 gr	400 gr	450 gr
ali krompir	2.000 gr	2.250 gr	1.100 gr	1.350 gr
fižol, ješprenj, kaša	750 gr	800 gr	500 gr	550 gr
makaroni	850 gr	950 gr	500 gr	550 gr
zelje	3.000 gr	3.400 gr	1.600 gr	2.000 gr
repa	4.000 gr	4.500 gr	2.200 gr	2.700 gr
2. Kruh	—	—	500 gr	500 gr
3. Meso				
goveje	300 gr	—	300 gr	—
svinjsko - sveže	250 gr	—	250 gr	—
svinjsko - suho	200 gr	—	200 gr	—
4. Maščobe				
mast	30 gr	60 gr	30 gr	60 gr
zaseka ali slanina	40 gr	80 gr	40 gr	80 gr
loj, olje, margarina	40 gr	80 gr	40 gr	80 gr

5. Začimbe. Za vse dneve enako. Sol 10 gr, moka za prežiganje 50 gr, čebula 20 gr, česenj gr, kis za 25 oseb 1 liter.

6. Dodatki. Kavine primesi 15 gr, sladkor ali med 30 gr. Kadar dobivajo edince sladko kavo, se od dnevnega obroka odbije 30 % maščob.

V poročilu Glavnemu štabu od 6. maja ugotavlja intendatura zone, da je prehrana vseh edinic dobra in da zadostuje. V Moravški in Tuhinjski dolini se vojska hrani s pomočjo GK, v Savinjski in Mislinjski dolini, na Koroškem in Pohorju pa od zaplembe na nemških državnih posestvih, posestvih izdajalcev in od prostovoljnih prispevkov. Popolnoma neizčrpani predeli so še v okolici Maribora, vzhodni del Pohorja, Ptujsko polje in vsa vzhodna Štajerska. Za obleko skrbijo zaplembe po trgovinah, ki so dobro založene, nekoliko slabše pa je bilo z obutvijo.¹⁹¹ Zanimivo je pismo štaba zone, ki ga piše 28. maja namestniku komandanta 14. divizije, naj se glede obleke za Šercerjevo brigado ne obrača na Kamniško okrožje GK, ker bi to »poslabšalo odnose do civilne oblasti, ki itak niso najboljši«.¹⁹²

Na osvobojenem ozemlju je bilo avgusta sklenjenih veliko pogodb med lastniki usnjarn in POOF ter štabom zone. Kože so dobavljale GK in NOV, usnjarne pa so delale usnje.¹⁹³ Vojsna oblast zone je na osvobojenem ozemlju organizirala tudi več etapnih kuhinj (na razdalji 4 do 5 ur), da bi se odpravilo »takoimenovano žicanje pri privatnikih«.¹⁹⁴ 12. septembra ugotavlja štab zone, da se dogajajo razne nerednosti pri nabavi hrane. Zato

¹⁹¹ Fasc. 328.

¹⁹² Fasc. 328.

¹⁹³ Fasc. 329.

¹⁹⁴ Fasc. 347.

ukazuje, naj edinice nabavljajo hrano pri najbližji krajevni GK in to le toliko, kolikor jo rabijo. Kjer GK še ni, pa morajo »naše edinice pri nabavi hrane nastopati v polni meri kot vojaki OF, ne pa kot izsiljevalci ali berači«. ¹⁹⁵

25. oktobra je znašalo trebovanje za 4. operativno zono: 60.000 kg mesa, 160.000 kg krompirja, 52.000 kg fižola, 360 glav živine, 4800 kg masti, 4800 kilogramov čebule, 1200 kg česna in 9600 litrov kisa. ¹⁹⁶ Sredi novembra je bilo hrane še dovolj, glede obleke in obutve pa je bila zona navezana na domače delavnice in zavezniške pošiljke. ¹⁹⁷ Vse to je trajalo do zime, ko je bilo uničeno osvobojeno ozemlje v Savinjski dolini in ko se je morala začeti hraniti NOV na način, kot je bilo že povedano spredaj.

Poglejmo nazadnje še nekaj števil. Računi blagajne POOF (brez dohodkov in izdatkov okrožij) so bili od 14. marca do 30. septembra 1944 naslednji: ¹⁹⁸

Dohodki		Izdatki	
Narodno posojilo	1.047.655 RM	Štab zone	405.050 RM
Prostovoljni prispevki	12.200 RM	Relejne stanice	216.300 RM
Razno	549 RM	Ozna	20.000 RM
		CK KPS	3.000 RM
		SKOJ	11.000 RM
		Partijska šola	3.500 RM
		Tehnika in nabav. sektor	14.700 RM
		Taborišče POOF	75.165 RM
Oktober 1944	958.044 RM		543.713 RM
November 1944	654.281 RM		597.400 RM

Denarni promet 4. operativne zone pa je bil: ¹⁹⁹

Dohodki		Izdatki	
April 1944	8.751 RM	8.549 RM	
Maj 1944	16.201,40 RM	15.720 RM	
Junij 1944	21.481,40 RM	17.065,40 RM	
Julij 1944	149.416 RM	105.767,85 RM	
Avгust 1944	158.698,15 RM	137.858,15 RM	

¹⁹⁵ Fasc. 328.

¹⁹⁶ Fasc. 655.

¹⁹⁷ Fasc. 347.

¹⁹⁸ Fasc. 482.

¹⁹⁹ Fasc. 328.

A SURVEY OF THE ECONOMIC ACTIVITY OF SLOVENES DURING THE WAR FOR NATIONAL LIBERATION

(Summary)

In his article the author describes the economic activity in Slovenia as organized by partisans during the War for National Liberation. He points to the great originality which was manifested in the material and financial supply of partisan units, and in the territories which were liberated from the enemy, also in the supply of the civil population. He shows, that the care for partisan units was in fact the concern of the whole Slovene nation, a fact which simultaneously proves that it was all the Slovene nation who fought against the occupying forces and indirectly for the socialist order which has been achieved after the war. Main burdens, however, were carried by common man. The article is written exclusively on the basis of sources and documents collected in the very rich archives in the Museum of National Liberation at Ljubljana.

The article has been divided into two parts. In its first part the author points to the exceptional characteristics of the Movement for National Liberation in Slovenia, the developments of organs of the Liberation Front that have grown already in 1941 out of general political organs aiming at the national liberation and gathering all the Slovene nation, into revolutionary organs of people's authority; as such they became the most important support and basis for the future development of people's authority and of all its activity during and after the war. The development of committees of the Liberation Front was different in each part of Slovenia because also the war for the national liberation has developed in different ways in each area. The most classical was the development of these committees of people's authority in Ljubljana and in the so called Ljubljana Province (thus in the area which stood under the Italian occupation); powerful and very characteristic was the development in the Slovene Littoral which stood under the Italian occupation since the end of the First World War and achieved its first national liberation after the capitulation of Italy and joined as such (after preliminary preparations in 1941 and 1942 and as a part of the Slovene national territory) in its entirety the National Liberation Movement of the Slovene nation. Not so fast was the development in Upper Carniola and Styria, and even slower in the Slovene Carinthia, due to numerous subjective and objective reasons. Nevertheless, the basis of people's authority has been built already during the War for National Liberation throughout Slovenia.

In its second part the article gives a description of the development of the partisan economy in various parts of Slovenia. Owing to the fact that the leadership of the Movement for the National Liberation was all the time in the Ljubljana Province, it was natural that the partisan economy was most active in this region. Though there were numerous economic decrees issued by the leading organs, still the initiative for the material and financial supply of partisan units must be looked for above in all terrain where exceptionally important duties were taken over by special economic commissions. The author analyzes ways how food and financial means were obtained, giving as an illustration some statistical data. He analyzes an interesting phenomenon, »the partisan money« in Slovenia. Particularly he describes the economic activity of administrative and specially of military organs. Not much less than in the Ljubljana Province this activity was developed in the Slovene Littoral, where the food needed for the partisan army was obtained even from Friuli and from Upper Carniola. Less developed, yet in no way less important was the economic activity in Upper Carniola and Styria. The partisan units were supplied in some areas better and in others not so well, and there were even cases when it was necessary to considerably reduce the daily quantities of food (2,800 calories).

The author emphasizes that the partisan economy in Slovenia was in no way left to chance: it was — in spite of numerous changes and new attempts — still a kind of a planned War economy, which was in no way just a copy of the Soviet war communism. It was a great and original activity grown out of needs and as a result of the collaboration of the whole Slovene nation.

ZAPISKI

METODOVA JEČA — ELLWANGEN

Znanstveni prepir o Metodovih ječah ni bil brez uspeha.¹ Profesor A. Ziegler (München) je pravilno dognal, da more beseda *Szvabi* v eksl. Žitju Metodija pomeniti le Švabsko v ožjem pomenu, namreč pokrajino zahodno od Bavarskega. Kot najverjetnejši kraj Metodovega pregnanstva je označil stari švabski samostan Ellwangen pri sedanjem mestecu istega imena. Benediktinski samostan Ellwangen je bil ustanovljen okoli leta 750; s tem je bilo ustanovljeno tudi mesto tega imena. Mesto Ellwangen izdaja zgodovinski zbornik *Ellwanger Jahrbuch*, ki je v 16. letniku (leta 1956) začel proslavo mestne 1200-letnice. Profesor Viktor Burr (Bonn), švabski rojak iz Ellwangen, je v omenjenem zborniku objavil zgodovinsko razpravo *Ermenrich von Ellwangen* (str. 3 do 15). Ermenrich, naš znanec Hermanrik, je namreč posebno slaven menih benediktinskega samostana Ellwangen in prvi zgodovinar tega mesta, ker je spisal življenjepis samostanskega ustanovitelja Hariolfa. V. Burr je dokazal, da je Hermanrik v mladeniških letih vstopil v samostan Ellwangen, in bil učenec ondotnega opata Gauzbalda, ne pa Gauzbaldov učenec v samostanu Niederaltaich, kakor so trdili mnogi nemški zgodovinarji. Nadarjenega Hermanrika je njegov opat okoli leta 840 poslal v samostansko visoko šolo Fulda, tedanje znanstveno središče vse frankovske države. Pozneje je Hermanrik (okoli leta 846 do 850) študiral še v samostanih Reichenau in St. Gallen.

Hermanrik je dosegel višek tedanje znanstvene izobrazbe, posebej se je odlikoval po znanju grškega jezika. Obširne izobrazbe pa ni znal strniti v harmonično celoto. V njegovih spisih se razodeva neka čudaška neskladnost, pač kot posledica njegovega osebnega značaja. Nekoliko let je bil opatov namestnik v Ellwangenu. V začetku leta 866 pa je bil postavljen za škofa obsežne mejne škofije Passau. Verjetno je, da je bil za to odgovorno mesto določen zaradi znanja grškega jezika, da bi z Nemci zvezano Bolgarijo, po pokristjanjenju leta 864 pa naslonjeno na Bizanc, trajno pridobil za zavezništvo z Nemčijo. Vzhodna frankovska država je Hermanrika leta 867 na čelu nemškega misijonskega poslanstva poslala v Bolgarijo. A tam so ga uspešno prehiteli rimski misijonarji. Sredi leta 867 se je vznejevoljen vrnil domov, ko sta bila Ciril in Metod že na poti v Rim. Verjetno je, da sta že prejšnje leto čutila nastop odločnega bavarskega škofa in pospešila svoj odhod v Panonijo in v Rim. Še bolj je Hermanrikovo razburljivo odločnost čutil Metod, ko se je jeseni leta 869 ali spomladi leta 870 vrnil iz Rima kot panonski in moravski nadškof.

Poglavitna Burrova zasluga je, da je neovržno dokazal Metodovo ječo v Ellwangenu ter kritično in natančno označil Hermanrikovo osebnost in izobrazbo. S tem je napravil veliko uslugo slavistiki in naši zgodovini. Čudno pa je, da je

¹ Glej Zgodovinski časopis 1952/1953, 159—169; 1954 (VIII) 139—143.

k trdnemu zgodovinskemu jedru pridejal nekaj zelo majavih in neutemeljenih hipotez, ker ni dovolj natančno raziskal vsebine papeških pisem in se ni oziral na cerkvenoslovansko Žitje Metodija.

Slavisti in zgodovinarji po večini trdijo, da je Hermanrik Metoda nasilno zajel na Moravskem; To se najbolj sklada s pripovedovanjem ŽM in z zgodovinsko zvezo. Redkeje mnenje slavistov, da je bil Metod nasilno zajet v Panoniji, se ne sklada s historičnim dejstvom, da so v Panoniji še do leta 874 neovirano delovali Metodovi učenci pod pokroviteljstvom kneza Koclja, neodvisno od Salzburga. Nemški zgodovinar V. Burr, pa se je kar odločno pridružil mnenju S. Sakača,² da je Metoda nasilno prijel in zaprl freisinški škof Ano v soglasju s salzburskim nadškofom in s Hermanrikom; ko je nadškof Metod prišel v Salzburg, da bavarskega metropolita po rimskem naročilu službeno obvesti o ustanovitvi slovanske panonske nadškofije. Pol leta bi bil Metod zaprt v Freisingu, potem pa na sinodi bavarskih škofov odstavljen in po predlogu škofa Hermanrika pregnan na Švabsko. V. Burr je z drznimi hipotezami še prekosil Sakača. Popolnoma neosnovano trdi (str. 12 do 13), da je šel Metod leta 869 na Moravsko, da bi tam razglasil papežovo pismo *Gloria in excelsis Deo*, a da se je moral po odločnem ugovoru škofa Hermanrika umakniti v Panonijo h knezu Koclju. Po Kocljevi želji je bil Metod spomladi leta 870 v Rimu posvečen za panonskega nadškofa. Ker o tem ni bil obveščen niti Hermanrik niti salzburski nadškof Adalvin, naj bi bil Metod po papeževem naročilu šel v Salzburg, da to zadevo uredi. Tako je Metod prišel v roke bavarskih škofov. Vse to je tako neosnovano, da se čudimo, kako je to mogel zasnovati in zapisati rešen zgodovinar.

Nemški škofje so bili po delovanju Cirila in Metoda na Moravskem in v Panoniji od leta 863 do 867 že zelo vznemirjeni in so imeli z Rimom toliko zvez, da so gotovo dobro vedeli, kaj sta Ciril in Metod v Rimu dosegla. Papež Hadrijan II. pa je tudi vedel, kako so bavarski škofje neprijetno prizadeti po misijonskih uspehih slovanskih blagovestnikov in posebej po ustanovitvi slovanske nadškofije. Neverjetno je, da bi bil osamljeni Metod po smrti svojega brata mogel prevzeti nevarno poslanstvo, naj gre vso zadevo osebno urejevati na vroča bavarska tla. Zadnje poglavje cerkvenoslovanskega Žitja Konstantina živo in toplo pripoveduje, kako je Metod po smrti svojega brata želel iti domov in se umakniti v samostan. Isto Metodovo željo potrjuje 7. poglavje Žitja Metodija. V to zvezo nikakor ne spada naročilo, naj bi Metod povrh vseh težav šel še v Salzburg in se na sovražnih nemških tleh dogovarjal z razdraženimi bavarskimi škofi. S papeževe strani bi bilo takšno naročilo do skrajnosti nepremišljeno in neusmiljeno. Modri državnik Metod pa ga nikakor ne bi bil mogel sprejeti.

Ko je trdno dokazano, kje je bil Metod nad dve leti zaprt, niso prav nič potrebne takšne nove hipoteze, zgrajene brez zadostnega upoštevanja cerkvenoslovanskih virov in papeških pisem. Rajši pa upoštevamo Burrovo opisovanje samotnosti njegovega rojstnega mesta. Samotni samostan Ellwangen je bil zares dovolj skrit kraj za ječo neljubega Bizantinca Metoda, da mu ni bilo lahko dobiti zvezo s Panonijo in z Rimom. Hermanrik je imel med ondrotnimi menihi toliko vdanih pristašev, da je mogel Metodovo ujetništvo prikrivati. V. Burr posebej naglaša ostro jesensko in zimsko podnebje v Ellwangenu ter trdi, da je Hermanrik Metoda tam »dalj časa pod milim nebom strahoval v najhujšem zimskem viharjem deževju«, kakor bomo v papeževem pismu leta 873. Toda v onem strogem pismu so Hermanrikove grozovitosti razvrščene takole: ječa, trpinčenje pod milim nebom, nameravani udarec s konjskim bičem v zboru škofov. Vmes je povedano, da je Hermanrik Metoda odtegnil od izvrševanja (škofovske) službe in da je Metoda

² *Orientalia Chr. Periodica* 20 (1954) 175—180. Glej *Zgodovinski časopis* 1954.

vlekel na zbor škofov.³ Ta vrstni red vsaj z veliko verjetnostjo namiguje, da je Hermanrik trpinčil Metoda v ječi in pod mrzlim deževnim nebom že pred zborom bavarskih škofov. Edina težava te razlage bi bile latinske besede »acerrima hiems et nimborum immanitate«, če bi hiems tukaj pomenilo zimo v ožjem pomenu. Toda Latinci in Grki so poznali zimo posebno kot hladno deževje, kakršno je pri nas že v jeseni. Zbor bavarskih škofov pa je bil leta 873 res šele v pozni jeseni, približno istočasno z državnim zborom. Torej je Hermanrik te grozovitosti zagrešil neposredno pred zborom bavarskih škofov. Nemški zgodovinar Burr pa takšne zaporednosti že zato ne more priznati, ker trdi, da je Metoda zajel freisinški škof in ga imel pol leta zaprtega v Freisingu. V zvezi s to očitno neosnovano domnevo bi bil Hermanrik prišel v ožjo dotiko z Metodom šele na sinodi bavarskih škofov, kjer je po Burrovem mnenju ravno ta škof predložil in določil kraj Metodovega ujetništva, namreč Ellwangen. S tem si je profesor Burr zaprl možnost preudarne izbire med raznimi domnevmi, ki jih tu še dopuščajo latinski in slovanski viri. Tako je vse Hermanrikove surovosti brez dokazov in brez upoštevanja virov prenesel v Ellwangen.

Z upoštevanjem cerkvenoslovanskih virov in papeških pisem je verjetna naslednja časovna in krajevna zaporednost žalostnega konflikta med nadškofom Metodom in bavarskimi škofi. Metoda je zajel škof Hermanrik na Moravskem in ga z vojaškim spremstvom vlekel na zbor škofov (morebiti v Regensburg). Med potjo in med čakanjem na zbor ga je surovo trpinčil v ječah in pod milim nebom. Hermanrikov osebni značaj, kakor ga predstavlja ostro papeževno pismo in kakor ga je označil profesor Burr, nikakor ne priporoča verjetnosti, da bi bil neposredno prizadeti odločni in razburljivi škof prišel z Metodom v dotiko šele na sinodi bavarskih škofov in potem v Ellwangu. Ker se je Hermanrik še posebej odlikoval po znanju grškega jezika, je imel dejansko prvenstvo v nastopu zoper Metoda in prvo besedo v pikrem besednem boju, omenjenem v 9. poglavju ŽM. Umevno je, da ni mogel mirno prenesti ostre Metodove opombe, naj se bavarski škofje ne zaletujejo s koščenim temenom v železno goro; podobno ga je razburila Metodova prilika o potnem filozofu, ki je diskutiral s surovimi ljudmi. Po sinodi bavarskih škofov in med potjo v švabsko pregnanstvo je bil Metod nekoliko tednov zaprt v Freisingu. Med tem časom je Hermanrik v Ellwangu vse pripravil za primeren sprejem neljubega Grka ter poskrbel za prikrivanje krivičnega pregnanstva. Z moralno in fizično podporo freisinškega škofa Anona se mu je to izvrstno posrečilo.

Čeprav ne moremo pritrditi vsem Burrovim domnevam, smo mu vendar hvaležni, da je po kritični zgodovini mesta Ellwangen ter po natančni označbi Hermanrikove osebnosti in izobrazbe dokončno ugotovil kraj Metodovega ujetništva.

Na koncu razprave V. Burr upravičeno obžaluje, da škof Hermanrik ni uvidel ugodne prilike, ki se je Nemčiji nudila v grško orientiranem slovanskem bogoslužju, ter sklepa z željo, naj bi zgodovina Nemce že vendar za vselej izmodrila.

CONSPECTUS

Professor V. Burr exacte demonstravit archiepiscopum Methodium, in synodo episcoporum Bavariae damnatum, in monasterium Ellwangen (in Suevia) deportatum ibique ultra duos annos in carcere datentum esse. Huic demonstrationi quasdam hypotheses minus probabiles quidem adiunxit, attamen historiam carcerum s. Methodii nova luce collustravit.

³ Latinski izvirnik »in episcoporum concilium tractum« ne pomeni nujno, da je Metoda tiral ravno Hermanrik, a kontekst to namiguje.

BRSKOVO IN VREDNOST SREBRA V SREDNJEM VEKU

(Donesek)

I

Kake večje študije, kjer bi se v celoti obravnaval gospodarski pomen Brskova v srednjem veku, doslej še nimamo. Največ vesti o Brskovu najdemo pri Konstantinu Jirečku¹ in Gregorju Čremošniku.² Ostali zgodovinarji, ki so se ukvarjali s preteklostjo Brskova, ga obravnavajo predvsem z vidika historične geografije.³ Vse do leta 1891 v naši historiografiji ni bilo znano, kje je pravzaprav ležalo to pomembno rudarsko in trgovsko mesto Srbije.⁴ Šele tedaj je bilo ugotovljeno, da se je srednjeveško naselje in stari grad s tem imenom nahajalo v bližini Mojkovca na reki Tari.⁵ Prvi popolnoma zanesljiv podatek o Brskovu imamo šele v listini kralja Uroša I. iz 23. avgusta 1254. V njej daje kralj Uroš I. dovoljenje Dubrovčanom, da njihovi trgovci »*преду на Бръсково*«. Na osnovi tega bi lahko skoraj s sigurnostjo trdili, da je bilo Brskovo osnovano najkasneje v štiridesetih letih XIII. stoletja.⁷ Precej nejasnosti pa obstoja v literaturi o propadanju Brskova. Posebno so očitne te razlike pri Konstantinu Jirečku. V njegovem delu »Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters«, ki je izšlo v Pragi 1879. leta (citiram srbohrvatski prevod izdan v Sarajevu 1951. leta pod naslovom »Trgovalski drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku«) najdemo na strani 109 naslednje podatke: Brskovo je bilo v XIII. stoletju glavno trgovsko mesto Srbije. Tu je bil leta 1280 osnovan najstarejši dubrovniški konzulat. Še leta 1348 je bilo Brskovo eno od važnejših trgovskih krajev, 1399 pa se omenja poslednjič kot trgovski center. Leta 1433 se je Brskovo že uvrščalo med zapuščene trge, ki jih dubrovniški trgovci niso več obiskovali. To mnenje je osvojen v literaturi vse do danes.⁸ Toda v razpravi »Die Bedeutung von Ragusa...«,

¹ K. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Prag 1879; isti, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters, Wien 1899; isti, Istorija Srba I, II, Beograd 1952.

² Gr. Čremošnik, Uvozna trgovina Srbije godine 1282 i 1283, Spomenik SAN knj. 62, Beograd 1925; isti, Razvoj srpskog novčarstva do kralja Milutina, Pos. izd. SAN knj. 101, Beograd 1933.

³ Stojan Novaković, Brskovo, Danj i carina u svetoga Spasa i putovi s jadranskog Primorja u stare srpske zemlje, Rad JAZU XXXVII, Zagreb 1876 (str. 1). — Lj. Kovačević, Trg Brskovo i župe brskovska i ljubovička. Glas SAN XXX, Beograd 1891, str. 3. — Vladimir Čorović, Brskovo, Glasnik geografskog društva sv. XX, Beograd 1934, str. 40.

⁴ V knjigi »Die Handelsstrassen und Bergwerke...« ugotavlja Jireček, da se je Brskovo nahajalo na gornjem Limu (str. 92 in 97). Tudi pozneje, ko je Lj. Kovačević že dokazal položaj Brskova na Tari, je Jireček smatral, da so potrebne določene rezerve. V »Istoriji Srba« pravi v II. knjigi na str. 21 »nije dokazano pouzdano, da je onde bilo rudnika...«.

⁵ Lj. Kovačević, Trg Brskovo..., Glas SAN XXX, Beograd 1891, str. 15. — VI. Čorović, Brskovo, Glasnik geografskog društva, sv. XX, str. 40.

⁶ Ljuba Stojanović, Stare srpske povelje i pisma, knjiga I, str. 19. — VI. Čorović, Brskovo, Glasnik geografskog društva, sv. XX, str. 46.

⁷ Gr. Čremošnik, Razvoj srpskog novčarstva..., Beograd 1933, str. 6.

⁸ Čorović pravi v razpravi Brskovo: v drugi polovici XIV. stoletja je začel pomen Brskova padati, namesto njega se je vedno bolj dvigal pomen Novega Brda. Leta 1433 se je Brskovo že uvrščalo med zapuščene rudnike. Brskovo je popolnoma propadlo v času turške oblasti, pod katero je prišlo koncem XIV. stoletja (str. 48). — Mihailo J. Dinić se na več mestih v svojih razpravah dotika propadanja Brskova, vendar le v generalnih obrisih. V delu »Dubrovačka srednjevekovna karavanska trgovina«, J. I. C. g. III. leto 1937, str. 122, pravi med drugim, da se najstarejše vesti

ki je izšla na Dunaju 1899. leta, torej 20 let kasneje, pa prihaja do drugačnih zaključkov. Na strani 153 navaja, da je bilo najstarejše trgovsko mesto srednjeveške Srbije Brskovo, ki je cvetelo v XIII. stoletju, a je od leta 1340 propadlo. Tudi v »Istoriji Srba« knjiga I. in II. Beograd 1952 — druga popravljena izdaja — ponavlja za Brskovo iste ugotovitve, kjer pravi, da je trgovina cvetela od 1250 do 1350, potem pa je popolnoma propadla (I. del str. 270, II. del str. 92). Tudi to mnenje so osvojili nekateri naši zgodovinarji.⁹

Kot vidimo, postavljajo vsi zgodovinarji, ki so se ukvarjali s preteklostjo Brskova, nekakšno zarezo v sredino XIV. stoletja, ki naj bi bila usodna za nadaljnji razvoj, pri tem pa na žalost ne navajajo konkretnih podatkov.

Pri pregledovanju obsežne zbirke Debita Notariae serija XXXVI, ki se nahaja v Dubrovniškem državnem arhivu, sem naletel na nekatere zelo pomembne in zanimive podatke o Brskovu ter kreditnem poslovanju z Dubrovnikom. Ti podatki dokazujejo, da je bilo Brskovo v 60-letih XIV. stoletja še vedno močna in pomembna postojanka dubrovniške trgovine v Srbiji, ter da je rudnik v Brskovu še vedno proizvajal srebro.

Debita notariae Dubrovniškega državnega arhiva so zelo pomemben vir za gospodarsko zgodovino samega Dubrovnika, pa tudi za ugotavljanje povezanosti posameznih trgovskih centrov v notranjosti Balkanskega polotoka z Dubrovnikom. Leta 1275 je namreč mestna uprava izdala zakon, da se morajo vsi kreditni posli, ki presegajo vsoto od 10 perperjev, skleniti pismeno, kar je imelo za posledico uvedbo zgoraj omenjene serije.¹⁰ Na podlagi podatkov v Debita lahko ugotovimo, kateri kraji so v posameznih obdobjih gravitirali proti dubrovniškemu tržišču. Isto kar ugotavlja J. Tadić za Beograd,¹¹ lahko upoštevamo tudi za Brskovo. Važnost zapiskov o kreditiranju trgovcev iz Brskova je tudi v tem, ker se lahko ugotovi v določeni meri obseg trgovanja teh trgovcev, velikost kreditov, a glede na to tudi zaupanje, ki so ga uživali ti trgovci pri svojih poslovnih prijateljih v Dubrovniku. Seveda odpade nekaj tega zaupanja tudi na samo Brskovo. Z drugimi besedami, ugotavljanje teh kreditov bo ob primerjavi z ostalimi važnejšimi kraji v notranjosti Balkana in v Primorju omogočilo, da si ustvarimo sliko ne samo o obsegu poslovanja posameznih trgovcev, temveč tudi o razvoju trgovine cele

o dubrovniški karavanski trgovini nanašajo na Brskovo. Brskovo je bilo v drugi polovici 13. in v prvih desetletjih 14. stoletja glavno oporišče primorskih trgovcev v Raški. Privlačilo jih ni samo važno rudarsko mesto, temveč tudi kot trg, od koder so prenašali blago dalje po Srbiji. S propadanjem Brskova od sredine 14. stoletja se premakne težišče dubrovniške karavanske trgovine v dolino Lima (od 1343). V »Zgodovini narodov Jugoslavije«, knj. I., Ljubljana 1953, str. 358, omenja, da je bilo prvo veliko rudarsko središče v dolini Tare v Brskovu, ki je zlasti uspevalo v drugi polovici 13. stoletja in v prvi polovici 14. stoletja. Nato je začelo Brskovo propadati in so ga opustili. Isto mnenje zastopa tudi v »Enciklopediji Jugoslavije«, knj. II., na str. 243, glej pod Brskovo, Zagreb 1956. — Vasilije Simić v knjigi »Istorski razvoj našeg rudarstva«, Beograd 1951, ponavlja podatke o propadu Brskova iz Jirečkove študije »Die Handelsstrassen ...«.

⁹ Gr. Čremošnik v razpravi Uvozna trgovina Srbije..., Spomenik SAN, knj. 62, str. 61, pravi: Brskovo je cvetelo v 13. in v začetku 14. stoletja, ali je že v drugi polovici 14. stoletja izgubilo ves svoj pomen. Prizren in Novo Brdo zavzemata njegovo mesto v zunanji trgovini. — V knjigi Razvoj srpskog novčarstva..., str. 48, pa navaja, da se je Brskovo nahajalo v začetku Dragutinove vladave na višku svojega razvoja. Od tedaj polagoma nazaduje, dokler v 14. stoletju ne izgine povsem.

¹⁰ Gr. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije, Monumenta Ragusina, knj. I, Zagreb 1951, str. VI.

¹¹ Jorjo Tadić, Dubrovačka arhivska gradja o Beogradu, knj. I, Beograd 1950, str. X.

kolonije oziroma kraja. V prvi polovici XIV. stol. najdemo v Debita le enega Brskovčana. Upnik Petro de Jacob de Pollulla (ali Polulba) de Berscoua (sic!) daje 13. I. 1339 kredit v višini »yperperos 27 de veneto«^{11a}). Mnogo več Brskovčanov ugotovimo v drugi polovici XIV. stol.

Leta 1352 trguje v Dubrovniku Nikolaj Tani iz Firenc »habitor Brescoe«,¹² ki sklene 21. junija z Marojem Gučetićem obligacijo za 110 liber srebra (Vrednost 110 liber srebra je približno 2460 perperjev). Poravnal jo bo v roku treh mesecev.¹³ Isti trgovec se omenja še leta 1354 (toda brez označbe »habitor Brescoe«). Obvezuje se pri istem upniku, da bo v roku dveh mesecev poravnal dolg 448 perperjev in 9000 liber bakra.¹⁴ Na večje število domačih brskovskih trgovcev, ki jemljejo večje kredite v Dubrovniku, naletimo pa v letih 1357, 1358 in 1359.

Leto 1357¹⁵

1. februarja 99' — se zadolžujejo Brajko Dobrojević, Božidar Liubojević in Martin Milostić, vsi iz Brskova, pri Maraju Gučetiću (!) za 600 perperjev in obljublajo, da bodo vrnili dolg do božiča. Opazka na robu zadolžnice »de yperperis 24 libra argenti. fini« pa nam pove, da bodo vrnili dolg v srebru, ki se bo obračunal 24 perperjev za eno libro.

6. februarja 100' — isti dolžniki dajejo obligacijo Petru Quirinu iz Benetk za 88 dukatov — rok tri mesece.

17. septembra 124' — Dragutin Mikojlović iz Brskovo se zadolžuje pri Dime Mutini na rok 2 mesecev za 26 dukatov.

18. septembra 124' — Brajko Dobrojević iz Brskova bo vrnil v roku 3 mesecev Petru Quirinu iz Benetk 90 dukatov in VII grošev.

18. septembra 126' — Mladen in Bosaden iz Brskova skleneta zadolžnico z Jurijem in Poznanom Vladimirovićem za 22 dukatov. Poravnala bosta dolg v treh mesecih.

20. septembra 126' — Kraneta sin Brateše iz Brskova jemlje kredit od Angela Mašića na rok dveh mesecev za 32 dukatov.

Leto 1358¹⁶

Edina zadolžnica, ki se nanaša na Brskovo, je bila zapisana 25. novembra 51. Sklenjena je bila med Bratešo in njegovim nečakom Lonkom iz Brskova ter dubrovniškim trgovcem Dime Mutinom. Obvezujeta se, da bosta vrnila 24 dukatov v roku 3 mesecev.

Leto 1359¹⁷

19. junija 72 — Brateša, njegov nečak Lonko Pavlović in Matej Dragonić iz Brskova, sklenejo obligacijo z Nadihno Bogdanićem za 90 dukatov in XX^{1/2} grošev — rok je 3 mesece.

8. oktobra 84 — Isti dolžniki se zadolžujejo pri Juriju Kabužiću za 131 dukatov — rok je 3 mesece.

11. oktobra 85 — Isti dolžniki se ponovno pogodijo z Nadihno Bogdanićem za 30 dukatov in XV grošev — rok je 3 mesece.

^{11a} Debita notariae, knjiga 2, str. 236'.

¹² Od tujih trgovcev je bilo v Brskovu največ Kotoranov in Dubrovčanov. Poleg njih so prihajali v Brskovo tudi Benečani. Cit. K. Jireček, Die Handelstrassen, str. 110. Iz našega primera pa je razvidno, da so v Brskovu bili nastanjeni tudi trgovci iz Firenc.

¹³ Debita notariae, knjiga 3, str. 12'.

¹⁴ Deb. not. 3/66'.

¹⁵ Deb. not. 3 passim (poleg datumov bom označil tudi strani).

¹⁶ Deb. not. 4, passim.

¹⁷ Deb. not. 4, passim.

13. oktobra 85' — Brajko in Pribil, brata iz Brskova, skleneta zadolžnico z Jurijem Vladimirovičem za 67 dukatov, ki jih bosta vrnila v roku dveh mesecev.

15. oktobra 86 — Ista dolžnika jemljeta kredit od Priboja iz Dubrovačke Reke (de Ombla) v višini 55 perperjev in to v roku »ad primum viagium«.¹⁸

Omenim naj, da se kot upniki omenjajo osebe, ki jih zelo često srečujemo v Debita in se v precejšnji meri udejstvujejo v kreditni trgovini.¹⁹ Brskovčani nastopajo le kot dolžniki. V večini zadolžnic nastopajo kot dolžniki dve ali tri osebe skupaj. Iz gornjih podatkov je tudi razvidno, da so iste skupine Brskovskih

¹⁸ Tehnični izraz za dolgove z najkrajšim rokom, tako da dolžnik ne sme iti na »secundum viagium« predno ne vrne dolga. Gr. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije, knjiga I, Zagreb 1951, str. 425.

¹⁹ Navedel bom nekaj podatkov o kreditnem poslovanju nekaterih upnikov v posameznih letih:

Ime upnika	Leto	Št. zadolž.	Vsota
Dime Mutina	1357	8	ducat. 170 yperp. 203 gr. III 1/2
	1358	8	ducat. 200 1/2 yperp. 883 gr. II.
	1359	3	ducat. 90 yperp. 193 gr. XV.
Peter Quirin iz Benetk	1357	3	ducat. 352 gr. II.
	1358	2	ducat. 191 gr. VI.
Priboe de Ombla	1357	8	ducat. 262 yperp. 609
	1358	4	ducat. 102 yperp. 297
	1359	8	ducat. 703 yperp. 55
Nadihna Bogdanić	1357	4	yperp. 818 gr. IV.
	1359	7	ducat. 426 gr. IX 1/2 yperp. 226 gr. II.
Jurij Vladimirović sam, skupaj z bratom Poznanom oziroma bratom Poznanom in Pribojem	1357	28	ducat. 1722 1/2 yperp. 272 gr. II. 17. III. izdajata Jurij in Poznan zadolžnico trgovcu iz Prizrena za 9 liber in pol finega srebra
Jurij Vladimirović	1358	12	ducat. 397 gr. XV. yperp. 565 gr. X.
Poznan Vladimirović	1358	12	ducat. 679 gr. XIV. yperp. 50
Jurij Vladimirović	1359	11	ducat. 425 yperp. 887 gr. II.
Priboje Vladimirović	1359	5	ducat. 339 gr. V. yperp. 351

trgovcev prihajale večkrat v Dubrovnik po trgovskih poslih v določenih presledkih. (Primer: Bratuša in njegov nečak Lonko Pavlović.)

Šele primerjava z ostalimi mesti v notranjosti Balkanskega polotoka in v Primorju, ki so v tem času trgovali z Dubrovnikom, nam lahko prikaže obseg brskovske trgovine z Dubrovnikom. Omejil se bom le na nekatere pomembnejše trgovske centre.

Leto 1357²⁰

Kraj	Število trgovcev	višina kredita
Bar	13	ducat. 3123 gr. XX 1/2 yperp. 612
Brskovo	8	ducat. 258 + gr. VII. yperp. 600 — v srebru
Kotor	9	ducat. 326 gr. VI. yperp. 1359 gr. VI.
Prizren	11	ducat. 838 1/2 yperp. 838 gr. VI. libr. 9 + 1/2 argenti fini
Trepča	1	ducat. 17
Ulcinj	4	ducat. 231 gr. XVII 1/2 yperp. 1000

Leto 1358²¹

Kraj	Število trgovcev	višina kredita
Bar	9	ducat. 1122 yperp. 225 gr. I.
Brskovo	2	ducat. 24
Kotor	3	ducat. 301 yperp. 60
Prijepolje	3	ducat. 150 yperp. 100
Prizren	2	ducat. 60
Ulcinj	9	ducat. 1526 yperp. 1470

Leto 1359²²

Kraj	Število trgovcev	višina kredita
Bar	18	ducat. 3219 gr. XVII. yperp. 49
Brskovo	5	ducat. 323 gr. XXV. 1/2 yperp. 55
Kotor	10	yperp. 880 ducat. 505 yperp. 404 1/2
Prizren	3	ducat. 754
Ulcinj	10	ducat. 1222 1/2 yperp. 1406

²⁰ Deb. not., knj. 3 in 4 passim.

²¹ Deb. not., knj. 4, passim.

²² Deb. not., knj. 4, passim.

Iz tega pregleda je razvidno, da se Brskovo po višini kreditov, ki so jih brskovski trgovci jemali v Dubrovniku, seveda v sorazmerju s številom trgovcev, še vedno lahko meri v prometu kreditnega poslovanja s Kotorjem, Prijepoljem in Prizrenom.²² Trgovci so prinašali na trg v Brskovo vino v mehovih, tkanine in med, v Dubrovnik pa izvažali največ vosek, kože in srebro.²⁴ Zgornje vsote izražene v dukatih in perperjih, predstavljajo v resnici vrednost trgovskega blaga, ki so ga brskovski trgovci izvažali iz Dubrovnika ter izkupiček potem vlagali v drugo blago, ki so ga svojim upnikom dostavljali v določenem roku.

II

Podatki, ki so navedeni v prvem delu, nam dokazujejo, da je Brskovo okoli leta 1360 še vedno predstavljalo močno trgovsko, obenem pa tudi rudarsko postojanko. Zelo je dragocena opazka na robu zadolžnice iz 1. februarja 1357 »de ypperperis 24 libra argenti fini«, ker lahko na podlagi tega podatka ugotovimo način poslovanja med Brskovčani in Dubrovčani ter vrednost srebra, ki so ga Brskovčani vrnili za najeti kredit. Brskovski trgovci se zadolžujejo pri Maroju Gučetiću za 600 perperjev. Obvezujejo pa se, da mu bodo do božiča povrnili oziroma izplačali dolg s srebrom — brez dvoma brskovskim —, ki ga mora Gučetić sprejeti po 24 perperjev za eno libro.²⁵ Vrednost tega podatka bo postala jasna šele ob primerjavi z drugimi podatki o cenah srebra. Če obračunavajo eno libro (libra tanka = 327.932 grama — po Rešetarju) »finega«²⁶ srebra po 24 perperjev, bi dobil upnik za 600 perperjev točno 25 liber srebra.

²² K. Jireček pravi v delu »Die Handelsstrassen...« na str. 97 — u-XIV. v. nestaje Brskova malo po malo, a razvijaju (cvetaju) se Prizren (dubrovački konzuli od 1340) i Novo Brdo...

²⁴ VI. Čorović, Brskovo, Glasnik geografskog društva, XX., str. 47. — Gr. Čremošnik, Uvozna trgovina Srbije..., Spomenik 62, str. 69. — K. Jireček, Die Handelsstrassen..., str. 110.

²⁵ Deb. not. 3/99' — die primo februarii (1357). Nos quidem Braycus Dobroevich de Brescoa, Bosidar Liuboeuich, Martinus Milostich omnes de Brescoa, confitemur quod super nos et super omnia bona nostra usque ad festum natiuitatis domini proxime venturi se obligamus dare et soluere Maroe de Coce ypperperos sexcentos (na robu pod znakom ./ de ypperperis XXIIII libra argenti fini et sit etc. tenentes se etc. Renuntiantes etc. Ser Johannes Poli de Gondola iudex et Jache de Georgio testis.

²⁶ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika I. deo, Sremski Karlovci 1924, str. 226. op. 1. »fino srebro biće po svoj prilici čišćeno bijelo srebro«.

²⁷ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, str. 233.

²⁸ V Debita lahko zasledimo Maroja Gučetiće kot upnika od leta 1352 do 1359. Lahko ga prištevamo med trgovce, ki so se v precejšnji meri udeleževali v kreditnih poslih. Navedeni pregled naj prikaže intenzivnost njegovega udeleževanja:

Leto	Štev. zadolžnic	Skupna vsota
1352	8	yperp. 6112 libr. 110 argenti
1353	4	yperp. 1523 — g II
1354	5	yperp. 3896 libr. 1 in 9 miliar. bakra
1357	4	yperp. 831 gr. IV ducat. 1330
1358	4	ducat. 137 yperp. 2310
1359	4	yperp. 2350 ducat. 2493

Še bolj pa pride do izraza vrednost brskovskega srebra, če ga primerjamo z uradno ceno, po kateri so ga dubrovniški kovničarji odkupovali za potrebe dubrovniške kovnice v tem času. Leto 1356 je v času, ko se v Debita omenjajo brskovski trgovci, najbližji podatek o uradni ceni srebra. Takrat je namreč cena srebra dosegla 16 1/2 perperja (= 198 dinarjev). Leta 1377 je ena libra srebra vredna že 19 perperjev.²⁷ Če upnik Maroje Gučetić,²⁸ ki je v kreditnem poslovanju moral računati še na dobiček, daje za eno libro srebra 7 1/2 perperja več, kot ga je plačevala država za svoje potrebe, lahko dokazuje samo to, da je bilo srebro, ki ga bodo v zameno za 600 perperjev dobavili Brskovčani, boljše kvalitete. Maroje Gučetić bi moral kot poslovni človek računati, da bi dobil za 600 perperjev, če bi računal libro po uradnem tečaju, t. j. 16 1/2 perperja, 36 liber in 24 unč srebra in ne samo 25 liber. O dobri kvaliteti brskovskega srebra govori tudi podatek iz leta 1335. Franciscus Scarpacio iz Benetk je prejel od Marga de Čaolego 3 libre in 5 unč »argenti de Brescoa quod dixit tenere aurum«. To srebro, za katero je trdil, da vsebuje zlato, bo poslal Franciscus na svoj riziko v Benetke in ga prodal po ceni 15 perperjev za vsako libro »et si plus venderent plus debeat sibi computata...«^{28a} (uradna cena srebra leta 1338 je bila 14 yp. in 2 den.). Cena je sicer precej nižja od cene v Debita leta 1357, vendar je treba vpoštevati prevoz in riziko. Koncem XIV. stol. pa variira vrednost libre srebra, ki ga Dubrovčani uvažajo z Balkana, med 7,5 in 8 dukatov.^{28b}

Naj navedem še dva podatka iz XV. stoletja, ki dokazujeta, da se je sicer v pogodbah upošteval samo uradni tečaj. Leta 1429, 7. avgusta se zadolžuje Živko Vtisenović iz Konavlija pri Dimku Petroviću, krojaču za »libras 6 argenti ad rationem yperp. 20 pro libra«, in sicer bo vrnil tri libre v 15 dneh, ostale tri pa v enem letu.²⁹ Najbližji termin, ko se določa cena srebra, je oktober 1428. Tedaj je veljala libra srebra 21 1/2 perperja (= 258 dinarjev).³⁰ Torej se leta 1429 zniža cena srebra glede na uradni tečaj za 1 1/2 perperja. Leta 1451 daje bosanski kralj Dubrovčanom srebro, da mu kujejo denar. Pri tem je dobil za vsako »libra argenti fini« eno »libra grossorum« in to po tečaju »ad rationem, yperperorum XXIII pro libra de grossis de cecha pro nunc«.³¹ Uradni kurz v tem letu je določen prav tako 23 perperjev za eno libro srebra (= 336 dinarjev).³²

Razlika med ceno srebra, ki ga dobavljajo Brskovčani in uradnim tečajem je torej očitna. Da je pri tem morala odločati kvaliteta, pa nam bodo pokazale razlike v cenah med takozvanim »argentum finum« odnosno »argentum blanchum« in »argentum de glama« v XV. stoletju. Vrednost srebra v našem primeru je višja kot cena »finega« srebra v XV. stoletju, kar govori za hipotezo, da v XIV. stoletju v Srbiji še ni bila razvita metalurška tehnika do takšne višine, da bi ločila zlato od srebra.

V XV. stoletju cena srebra ni bila konstantna, ampak je zelo nihala. Posebno se to opazi pri glamskem srebru. Leta 1429 se zadolžuje Dobrašin Veselković pri Radosavu Cvetkoviću za 140 dukatov, ki jih bo vrnil v roku devetih mesecev. »declarando quod dictus creditor teneatur accipere in pagamentum dicti debiti argentum bonum mercantescum de Bosna computum ducatorum 7 pro libra«.³³

^{28a} Diversa cancelariae, knjiga XII, str. 150.

^{28b} Božić Ivan, Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. veku, Pos. izd. SAN knj. 200, Beograd 1952, str. 22.

²⁹ Deb. not., 14/233'.

³⁰ M. Rešetar, Dubr. numiz., str. 233.

³¹ Consilium rogatorum, 21. in 24. avgusta 1451. K. Jireček, Die Bedeutung ..., opomba 53, str. 190.

³² M. Rešetar, Dubr. numiz., str. 233.

³³ Deb. not. 14/248, 3. januarja.

Bosansko srebro je imelo torej ceno 7 ducatov (= 20 perperjev in 2 groša).³¹ V istem letu sklepa Teodor Prodančič skupaj s sinom Jakobom zadolžnico z »Mantuno et Menadoi fratribus et filiis quondam Cobelli Minadoi de Manfredonia ducatorum 421 ad moneta Apullee et karlinos (sic!) 6«, ki jih bosta poravnala v dveh rokih: polovico septembra in polovico januarja. Obvezujeta se, da bosta poravnala dolg v srebru, ki ga bosta na svoj rizik dobavila upnikom v Manfredonijo »pro pretio et ad rationem ducat. aur. 8 pro libra qualibet dicti argenti ad pondus Ragusii.«³² Dubrovčani so torej izvažali srebro v Italijo po ceni 8 ducatov (= 23 perperjev in 4 groši). Cena »finega srebra« (argentum album, argentum blanchum) se v naslednjih letih ne spreminja. V vseh primerih, ki so nam na razpolago, se računa 1 libra srebra 8 ducatov. Prokuratorja Radelje Radončiča se zadolžujeta 3. marca 1440 pri Cvetku Turcinoviću za 156 ducatov in mu obljubljata, da bosta vrnila dolg v 8 mesecih »cum conditione quod dictus Florius accipere debeat in solutione huius debiti tantum argentum finum ad rationem ducatorum 8 pro singula libra.«³³ Leta 1450 je cena srebra ostala ista. Boža Miletić iz Stona jemlje kredit 11. februarja od Župana Bunića v višini 27 1/2 dukata na rok enega leta »in solutione quorum teneatur a me accipere argentum blanchum finum ad rationem ducatorum 8 singula libra.«³⁴ Tu je torej jasno poudarjeno, da je bilo takozvano belo srebro vredno 8 ducatov (to je 280 dinarjev). Ker je bila v tem času vrednost dukata 36 dinarjev, je to 23 perperjev in 4 groši.³⁵

Največjo vrednost je imelo glamsko srebro,³⁶ ker je vsebovalo določen odstotek zlata. Podatki, ki nam jih nudijo Debita notariae za XV. stoletje, bodo v mnogočem razčistila vprašanja, kakšen odstotek zlata je vsebovalo glamsko srebro, kako je nihala cena tega srebra in od kod so ga Dubrovčani uvažali v Dubrovnik.

Pri uvozu glamskega srebra so imeli Dubrovčani precej ovir in težav. Ko so Turki zavzeli bogato rudarsko mesto Novo Brdo, so uvedli na glamsko srebro

³¹ Preračunano po tabeli M. Rešetarja, Dubrov. numiz. na str. 473. Iste tabele še držim tudi pri ostalih preračunavanjih v perperje. Šele primerjava razmerja med zlatom in srebrom nam pokaže različno vrednost srebra. Leta 1357 je en dukat vseboval 25 grošev, leta 1448 pa že 35 grošev.

³² Deb. not. 14/307, 22. junija. — Kako so poravnavali dolžniki svoje obveznosti do upnikov, ne da bi se držali dogovorjenih rokov, se vidi lepo v našem primeru. 19. oktobra 1429 sprejme prokurator v imenu upnikov na račun dolga 60 ducatov. 20. aprila 1430 sprejme prokurator v imenu upnikov 26 liber, 1 unčo in 4 aksadže finega srebra po dubrovniški meri, cena je 8 ducatov za libro. »Et hoc pro parte debiti contenti in scripto instrumento quod totum argentum summat cum lazio duc. aur. 215 et. gr. 12 absolvens et liberans pro dicta quantitate dictos debitores«. 26. maja 1430 pa vračajo dolžniki 4 libre in 8 unč srebra. Dolžniki se torej dogovorjenih rokov niso držali, ampak so raje plačali obresti, ki so bile v tem času »de quinque in sex per annum« to je 20 %. V eni od zgoraj omenjenih pobotnic se namreč dolg vrača »cum lazio«.

³³ Deb. not. 19/143. Primeri s ceno še: knj. 19, 6. maja 168II; knj. 20, 19. VIII/61.

³⁴ Deb. not. 25/115. Ostali primeri s ceno: knj. 25, 18. III/136; knj. 26, IX/11.

³⁵ M. Rešetar, Dubrov. numiz., str. 473. Če naredimo isti račun za primer iz leta 1357, ko je ena libra srebra bila vredna 24 perperjev, pridemo do naslednjih rezultatov: 24 perperjev je vsebovalo 288 dinarjev. Ker je leta 1357 imel zlati dukat vrednost 25 dinarjev, bi torej bila takrat ena libra srebra vredna 11 ducatov in 13 grošev.

³⁶ Desanka Kovačević prinaša v »Istoriskem pregledu«, leto I, št. 1, Beograd 1954, na str. 46, kratko poročilo o vsebini trgovske knjige bratov Kabužičev. Ta knjiga se nahaja v Dubrovniškem državnem arhivu v seriji Privata, pod št. XXVIII. V tem poročilu omenja tudi vse vrste srebra, ki so ga bratje Kabužići v letih od 1427 do 1433 izvažali iz Bosne, Srbije in Srebrnice. Posebej se ustavlja pri glamskem srebru, kjer pravi, da je vedno označeno razmerje med srebrom in zlatom ter omenjena cena srebra, vendar ne prinaša nobenega konkretnega podatka.

carino. Najprej so jo imeli v zakupu Genovežani, nato pa je prešla v roke Dubrovčanov. Leta 1442 je vlada pozvala te Dubrovčane, naj se opravičijo, ker je prepovedala svojim ljudem, da na ta način podpirajo novo carino. V začetku naslednjega leta je poslala vlada svojega poslanca na turški dvor, da uredi vprašanje izvoza belega in glamskega srebra.⁴⁰ Svobodo trgovanja s srebrom je moral Dubrovnik braniti tudi pred srbskim despotom Đurđem Brankovićem leta 1445. Zdi se, da je despot ugodil dubrovniškim zahtevam glede svobodnega izvoza vseh vrst srebra razen glamskega,⁴¹ Dubrovnik in srednjeveški vladarji Srbije in Bosne so bili glede trgovine s srebrom v trajnih sporih. Ti so hoteli obdržati nadzorstvo nad proizvodnjo srebra. Vendar se zdi, da so se zaščitne mere omejevale v glavnem le na glamsko srebro, ker vladarji niso hoteli, da se iz dežele izvažajo zlatonosno srebro, ki ni plačano kot zlato.⁴² S takšnimi ukrepi so vladarji dosegli, da se že v njihovi državi oddvoji zlato od srebra in se s tem povečajo njihovi dohodki. Dubrovčani pa so se vztrajno borili proti temu. Kakor se zdi, so do XV. stoletja uvažali zlatonosno srebro, ki so ga plačevali kot navadno srebro in so na ta način zaslužili neverjetne dohodke.⁴³ Nek dubrovniški dokument iz 1436. leta prinaša podatke o kraji glamskega srebra. Tu je omenjeno tudi koliko procentov zlata je vsebovalo glamsko srebro. Janezu Marina de Besantis iz Novega Brda je bilo ukradeno 8 liber glamskega srebra, ki je vsebovalo eno šestino zlata (ali 16,67 %).⁴⁴ V. Simić je mnenja, da je bila vsebina zlata v glamskem srebru previsoka in nikakor ne more biti karakteristična za glamsko srebro na splošno.⁴⁵ Ta trditve Vasilija Simića pa nikakor ni v skladu s podatki, ki jih najdemo v *Debita notariae*. Leta 1440 sem našel kar 8 zadolžnic, kjer se omenja glamsko srebro s točno navedenim razmerjem med srebrom in zlatom. Omenjena je vedno tudi cena ene libre tega srebra, ki pa od primera do primera variira. Ena libra glamskega srebra vsebuje 9 unč srebra in 3 unče zlata (ali 25 %). Cene so naslednje: 25 dukatov in XII grošev, 25 in pol dukata, 25 dukatov in dve tretjini dukata in 26 dukatov.⁴⁶

⁴⁰ M. Rešetar, *Dubrov. numiz.*, str. 230.

⁴¹ M. Rešetar, *Dubrov. numiz.*, str. 231.

⁴² Vasilije Simić, *Istoriski razvoj našeg rudarstva*, Beograd 1951, str. 37.

⁴³ *ibid.*, str. 38.

⁴⁴ Konstantin Jireček, *Istorija Srba*, II. del, Beograd 1952, str. 175. V. Simić, *Istor. razvoj...*, str. 37.

⁴⁵ Simić, *Istor. razvoj...*, str. 37. Ko je bil tekst že postavljen, sem dobil šele v roke delo Mirona Savića, Šljakišta na Novom Brdu i Kačikolu, Starinar, organ arheološkog instituta SAN, n. s. knjiga V—VI/1954—55, Beograd 1956, str. 283. V svoji razpravi pride do podobnih zaključkov kot Simić. Med drugim ugotavlja, da se s pomočjo najmodernejših tehnoloških postopkov ne more doseči takšne koncentracije zlata v srebru. Zgoraj navedeni podatek tolmači na sledeč način: tožnik Janez Marina de Besantis je računal na večjo odškodnino, zato je navedel tako velik procent zlata v srebru. Nadalje pušča odprto vprašanje glede oznach »argentom de glama« in »argentom biancom«. Logično bi bilo pravi, da je »bijelo srebro« čisto, rafinirano, a glamsko srebro srebro s primesmi. Kakšne naj bi bile te primesi zaenkrat ni mogoče ugotoviti. Seveda tudi te ugotovitve ne zadovoljijo z ozirom na podatke, ki jih prinašajo *Debita*. (Str. 287.)

⁴⁶ Vitko Miosić se zadolžuje 2. januarja za 3 mesece pri Nalku Dobriću Nalješkoviću za vsoto »duc. aur. 210 pro quibus dare promitto et debeo in solutum argentum de glama quod teneat in auro onzias tres et argento onz. 9 pro libra ad ratione duc. aur. 25 cum dimidio pro libra de dicto argento«. *Deb. not.* 19/113.

Isti dolжник najema kredit še 26. marca od Damiana Žuna Đorđića v višini 260 dukatov. Obljubljuje, da bo vrnil v roku enega meseca in to v glamskem srebru po ceni 25 dukatov in XII grošev za libro (*Deb. not.* 19/152). 5. junija pa se obvezuje Nalku Nalješkoviću, da mu bo v dveh mesecih vrnil vsoto 225 dukatov v glamskem

Glamsko srebro je imelo torej več kot trikratno vrednost navadnega srebra. Pogodbe, kjer se omenja višek zlata celo do ene šestine unče⁴⁷ (ta utežna mera se imenuje v virih »sagium«, »exagium« = 4,555 grama) dokazujejo, da je morala biti metalurška tehnika ločitve zlata od srebra v XV. stoletju popolna.

Trgovina z glamskim srebrom je morala biti sredi XV. stoletja v Dubrovniku zelo živahna in je bila v rokah plemstva (kot upniki nastopajo vedno le plemiči). Leta 1430 se omenja v Dubrovniku rafinerija srebra. Tu so se čistile kovine, ki so se uvažale iz Srbije in Bosne, poleg tega se je ločevalo tudi zlato od srebra.⁴⁸ Čeprav se že leta 1418 omenjajo v Prištini naprave za izločanje zlata iz srebra — njihovi lastniki so bili bratje Milinevići iz Dubrovnika⁴⁹ — vendar se zdi, da so glamsko srebro čistili predvsem v rafineriji v Dubrovniku. Leta 1440 sem naletel na primere, da se v Srbijo izvažata navadno srebro, izkupiček pa investira v glamsko srebro in uvozi v Dubrovnik. Andrej Nikolić je stopil 27. avgusta s plemiči Mihaelom, Orsatom in Blažem brati Zamanjići v trgovsko družbo (in societas et collegantiam) in prejel od njih 65 liber finega srebra »habentes de capitali ducat. aur. 465. Cum quibus libris 65 argenti teneor et debeo me conferre aut mittere per alium ad partes Sclauonie et ibidem dictum argentum vendere et finire seu vendi facere pro illo precio quo melius et vtilius videbitur pro presenti nostra societate et retractum ipsius investire in argentum de glama aut aliis merchanciis... et cum ipsis venire ad hanc civitatem Ragusii«. Trgovska družba je bila sklenjena za dva meseca, dobiček pa se bo delil na polovico.⁵⁰ Dva dni kasneje stopi v kolegancijo z istimi upniki Radogna Ratković. On bo trgoval pod istimi pogoji s tridesetimi librami finega srebra in bo izkupiček prav tako investiral v glamsko srebro.⁵¹ To srebro se je v tem času proizvajalo v rudnikih Novega Brda in Janjeva,⁵² od koder so ga morali Dubrovčani uvažati v Dubrovnik.

srebru in to »ad rationem duc. aur. 25 et duorum terciarum pro qualibet libra« (Deb. not. 20/17').

Radić Zaulović in Marin Zam. Gučetić se zadolžujeta prvič pri Trifonu Bundiću 27. maja za 300 dukatov. V dveh mesecih in pol bosta vrnila v glamskem srebrom, in sicer po ceni 26 dukatov za libro (Deb. not. 20/8). Pod istimi pogoji je sklenjena zadolžnica med obema partnerjema 7. avgusta, in sicer za vsoto 387 dukatov. Rok vračanja je ves mesec september (Deb. not. 20/54).

7. junija se obvezuje Andrej Nikolić, da bo izročil v treh mesecih Paskvalu Sorkočeviću 13 liber, 2 unči in 1 aksadž »Argenti fini de glama quod teneat in auro onz. 3 pro quolibet libra pondus ragusii. 1. avgusta 1440 je ob zadolžnici navedena pobotnica, da je upnik prejel na račun dolga 12 liber, 2-unči in 1 in pol aksadža glamskega srebra (Deb. not. 20/18). Pri tej zadolžnici cena glamskega srebra ni omenjena.

⁴⁷ Radić Zaulović in Marin Gučetić bosta za vsoto 300 dukatov, ki sta jo vzela na kredit od Trifona Bundića, vrnila v glamskem srebrom po ceni 26 dukatov za libro »hoc addito, quod si argentum predictum quod per nos daretur ipsi ser Triphono, teneret de auro plus quam onz. 3 auri, quod idem ser Triphonus similiter nobis solvere teneatur et acceptare illud plus pro rata scriptam. Si vero ipsum argentum de auro minus teneret usque ad vnum sagium similiter illud minus defalchari okbeat de precio suprarerito pro rata presente ad hoc et contentante ipso ser Triphono« (Deb. not. 20/8).

⁴⁸ Simić, Istor. razvoj..., str. 41.

⁴⁹ Simić, Istor. razvoj..., str. 44.

⁵⁰ Deb. not. 20/62. — (V tem primeru je cena libre srebra 7 dukatov in X grošev.)

⁵¹ Deb. not. 20/62'.

⁵² Simić, Istor. razvoj..., str. 37.

Nadaljnji sistematični študij Debita notariae bi prinesel nove podatke o teh problemih in sem v gornjem prispevku le nakazal nekaj vprašanj, ki bi jih bilo treba reševati. Ob tej priliki bi opozoril tudi na neprecenljivo vrednost zbirke Debita notariae za gospodarsko zgodovino in to ne samo Dubrovnik, ampak tudi sosednjih dežel, s katerimi je imel Dubrovnik trgovske stike, kar se je doslej premalo upoštevalo. Vsi podatki o srebru, ki jih prinašam v prispevku, dokazujejo, da se bo pri proučevanju srbske numizmatike srednjega veka moralo vedno bolj paziti na kvaliteto denarja. Ne bodo se smeli upoštevati samo zunanji znaki, ampak bo treba računati tudi na morebitno primes zlata.

IGNAC VOJE

Brskovo and the Value of Silver during the Middle Ages.

SUMMARY

In the first part of the article the author speaks about Brskovo which has been so far generally considered to have come to extinction during the second half of the XIV. century. On basis of concrete data gathered from the Debita notariae (The Dubrovnik State Archives, series XXXVI) he proves that Brskovo was during the sixties of the XIV. century an important marketing place and its mine still producing silver. This is indicated by rather high sums which the merchants from Brskovo took on credit in Dubrovnik.

Particularly important is a note written in an obligation and dated February 1st, 1357: »de yperperis 24 libra argenti fini«. It proves that silver from Brskovo had a similarly excellent quality during the XIV. century as it had during the XIII. century. The value of usual silver was namely at that time only 16 1/2 perpere.

NEKAJ DODATKOV K ZGODOVINI MLINOV ZA PAPIR NA SLOVENSKEM

Jože Šorn obravnava v Zgodovinskem časopisu (letnik VIII, str. 87 do 117, in letnik IX, str. 189 do 192) zgodovino starejših mlinov za papir na Slovenskem. Njegova izvajanja so plod temeljitega raziskovanja arhivskih virov in literature in nam odkrivajo marsikatero dosedaj še neznan podatke.

Smatram za potrebno, da dodam k tem Šornovim publikacijam in njegovi monografiji »Razvoj papirnice Vevče« (Ljubljana 1956) nekaj dopolnilnih pripomb.

I. Papirni mlini na Slovenskem do leta 1842

Na slovenski zapadni narodnostni meji so začeli v Čedadu izdelovati papir leta 1293, torej prej kot v Nemčiji (1320) in v Avstriji (1321).¹ Na slovenski severni narodnostni meji na Koroškem je nastal prvi papirni mlin v Št. Vidu na Glini leta 1553 in drugi v Št. Rupertu pri Celovcu leta 1563.² Prvi mlin za papir na ozemlju današnje LR Slovenije je bil postavljen leta 1579 v Hrušici pri Fužinah (danes Studenec št. 1) pod Ljubljano. Sledili so po letnicah ustanovitve mlini za papir:

¹ Krawany, Die Papierindustrie Oesterreich-Ungarns, str. 7. sl.

² Thiel, Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum, str. 29 in 176.

1. na reki Hubelj pri Ajdovščini leta 1670 (grof Lanthieri);
2. v Žužemberku leta 1716;
3. v Radečah (najkasneje leta 1745);
4. v Sv. Duhu pri Škofji Loki leta 1750;
5. v Ladji pri Goričanah leta 1763;
6. v Ajdovščini leta 1767 (Tomaž Kumar);
7. v Lobnici pri Rušah leta 1836.

Končno moramo omeniti še papirnico, ki je bila ustanovljena na čisto slovenskem ozemlju, tik izven naše današnje državne meje l. 1795 v Podgori pri Gorici. Ljubljanski magistrat je kupoval za svoje potrebe, kot je razvidno iz ohranjenih knjig izdatkov, v letih 1610, 1611 in 1614 papir iz Braunaua v Nemčiji, leta 1720, 1721 in 1724 iz Št. Vida na Glini, 1722 iz Št. Ruperta pri Celovcu.³ Šele leta 1726 je kupil prvič pisarniški papir iz Žužemberka.⁴ Leta 1727 je kupil zadnjič papir iz Št. Vida na Koroškem.⁵ Od leta 1730 do 1761 je kupoval skoraj izključno žužemberški papir, le 23. januarja 1746 je kupil 5 rizmov papirja izdelanega od mlina za papir v Radečah pri Zidanem mostu.⁶ Leta 1762 je kupil magistrat papir iz Schottwiena in Wiener Neustadta in 1775 iz mlina za papir v Zgornji Belji pri Beljaku.

Papirni mlin v Žužemberku je izdeloval le navadni papir. Deželni stanovi kranjski so naročili leta 1740 v Benetkah papir, ki so ga rabili, da bi izrazili cesarici svojo vernost in udanost.⁷

Tudi v pogledu navadnega papirja je bilo povpraševanje po papirju vedno večje kot domača proizvodnja. Da bi bili vsaj uradi preskrbljeni, je sklenila kamera in reprezentanca z žužemberško papirnico leta 1747 posebno dobavno pogodbo.⁸

Papirnica v Sv. Duhu pri Škofji Loki, o kateri trdi Šorn, da je leta 1750 že zanesljivo proizvajala papir, je morala že prej obratovati, ker je v poročilu z dne 20. marca 1750, podpisanem od mestnega sodnika in župana ljubljanskega, omenjeno, da ne proizvaja več papirja zaradi pomanjkanja krp in odjema.⁹ V poročilu komercialnega konsesa z dne 3. aprila 1750 je tudi omenjena poleg onih v Žužemberku in v Radečah.¹⁰ V listinah iz leta 1762 je omenjeno, da obstojata v deželi edino papirna mlina v Radečah in v Žužemberku, ker je oni v bližini Ljubljane opuščeni.¹¹ Potemtakem je prenehala papirnica v Sv. Duhu pri Škofji Loki pred letom 1762.

Papirnica v Ladji pri Goričanah je bila ustanovljena leta 1763. Ta navedba v poročilu o ljubljanski industrijski razstavi v letu 1844¹² je brez dvoma zanesljiva, ker so zadevne podatke dostavili sami razstavljalci, v tem primeru Werner Grundner, lastnik tega mlina za papir. Če je v poznejših letih 1767, 1768, 1769 v

³ Mestni arhiv Ljubljana, Knjige izdatkov, 1610, fol 47, 1614 priloga št. 75, 1720 fol 52 in 57, 1721 fol 56, 1722 fol 57 in 71, 1724 fol 59.

⁴ Mestni arhiv Ljubljana, Knjige izdatkov 1726, fol 56.

⁵ Mestni arhiv Ljubljana, Knjige izdatkov 1727, fol 51.

⁶ Mestni arhiv Ljubljana, Knjige izdatkov 1746, fol 77. Ne drži torej trditev (Šorn, Zgodovinski časopis VIII, str. 94), da datira prva vest o mlinu za papir v Radečah iz leta 1750, ker je obstojal že pred letom 1746.

⁷ Zentralblatt für die Papierindustrie 1931, str. 307.

⁸ Državni arhiv LRS, Commerciën-Commission lit P. N-2 Vol 1.

⁹ Državni arhiv LRS, Fabrikenwesen XIII.

¹⁰ Državni arhiv LRS, Commerciën-Commission lit S. N-8 Vol 1.

¹¹ Državni arhiv LRS, Commerciën-Commission lit P. N-2 in lit O N-1, Vol. 1.

¹² Bericht über sammtliche Erzeugnisse... der Ausstellung Laibach, str. 19.

uradnih spisih poleg papirnic v Žužemberku in v Radečah omenjena še ena v Loki, je s tem mišljena brez dvoma ona v Ladji, ker se je nahajala v območju škočje-loške gosposke.¹³ Tudi prejšnja papirnica v Sv. Duhu je bila omenjena iz istega razloga v vseh ohranjenih vpisih kot papirnica v Loki, navzlic temu, da se ni nahajala v Loki, toda v območju loške gosposke. Da ni bila papirnica v Ladji ustanovljena šele okoli leta 1832, kot to trdi Šorn, je razvidno že iz dejstva, da jo omenja Keess v svojem delu, ki je izšlo okoli leta 1820.¹⁴ Že leta 1820 je omenjen kot lastnik te papirnice Josip Grundner.¹⁵

Edini papirni mlin v Spodnji Štajerski je bil ustanovljen od dr. Hartnagela v Lobnici pri Selnici. Postavil ga je v letih 1833 do 1836. Kmalu po začetku obratovanja je dr. Hartnagel umrl. Nato je bil lastnik neki Prosenjak, kateremu je sledil leta 1854 Karl Medič. Leta 1859 je bil mlin deloma izven obrata.¹⁶

Na severozapadni slovenski jezikovni meji sta obstojala v Trbižu leta 1764 dva papirna mlina, o katerih ni drugih podatkov.¹⁷ Šele v letih 1845 in 1848 je omenjena tvornica papirja Josipa Reinischa v Sv. Katarini pri Trbižu.¹⁸

V pogledu nameravane postavitve papirnih mlinov na Goriškem se pred ustanovitvijo Kumarjevega podjetja naj omenim, da je nameraval baron Tacco že leta 1744 postaviti tovarno papirja na Goriškem.¹⁹ Zakaj ni prišlo do tega, ne vemo. Ko je pa prosil leta 1756 neki Marburgi, da bi se mu dovolila postavitve rafinerije vinskega kamna, mu je avstrijska vlada po goriškem magistratu priporočila, naj postavi bolj potrebno in rentabilnejšo papirnico. To priporočilo pa ni zaleglo.²⁰ Leta 1766 je razpravljala goriška kmetijska družba o spomenici mlinarja Josipa Zanutiča, da bi postavil v tej deželi prvo papirnico. Ponudba je šla s priporočilom v cesarsko potrdbo. Kako je vlada rešila, ni nobene vesti v zapisnikih.²¹

II. Preskrba papirnih mlinov s cunjami in skladišče cunj v Ljubljani

Papir so izdelovali mlini za papir izključno iz cunj. Dokler ni bilo na Slovenskem mlinov za papir, so cunje izvažali na Benečansko in na Koroško. Po ustanovitvi papirnic v Žužemberku in v Radečah so se te borile proti izvozu cunj iz dežele. Oblast je šla papirnicam v tem pogledu na roko. S patentom z dne 10. oktobra 1747 je bila Gorenjska določena kot distrikt, v katerem je imela papirnica v Žužemberku izključno pravico nabiranja cunj. Nihče drugi ni smel v tem distriktu kupovati cunj, niti jih izvažati izven dežele.²² Leta 1767 je postavila Müllerjeva papirnica v Radečah dva nabiralca cunj, in sicer enega za

¹³ Drž. arhiv LRS, Commerciën-Commission lit O N-1, Vol. 1, lit P N-2, Vol. 1.

¹⁴ Keess, Darstellung des Fabriks u. Gewerbesens im österr. Kaiserstaate, Wien 1819 ff., II. str. 587.

¹⁵ Illyrisches Blatt 1820, str. 22.

¹⁶ Innerösterr. Industrie u. Gewerbsblatt 1839, str. 348, 1840, str. 99, 1844, str. 36; Puff, Marburg in Steiermark, str. 185 do 187, Hlubeck, Ein treues Bild des Herzogtums Steiermark, str. 346, Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer für 1853, str. 46, für 1857—59, str. 211, für 1860—62, str. 22, Statistischer Ausweis der Handel- und Gewerbekammer Graz für 1854, str. 82, für 1855, str. 36, Thiel, Geschichte der Papierzeugung im Donauraum, str. 154.

¹⁷ Thiel, Zentralblatt für die Papierzeugung, 1931, str. 104.

¹⁸ Provinzialhandbuch des Laibacher Gouvernementsgebietes im Königreiche Illyrien für 1848, str. 369, enako v letniku 1845.

¹⁹ Državni arhiv LRS, Reigersfeld V Comercialia.

²⁰ Zentralblatt für die Papierindustrie 1931, str. 347.

²¹ E. Klavžar, »Pred 125 leti«, str. 24.

²² Mestni arhiv, fasc 264 II (1630—1798).

Gorenjsko, drugega za Dolenjsko. Komerčni konses je izstavil vsakemu od teh uradno potrdilo, da je pooblaščen nabirati in nakupovati cunje za papirnico v Radečah. Vsakemu drugemu nabiralcu ali tihotapcu sme cunje odvzeti. V tem oziru mu mora oblast na njegovo zahtevo nuditi takojšnjo asistenco.²³ Zaradi monopola so papirnice plačevale za cunje zelo nizke cene, kar je pospeševalo tihotapstvo izven dežele, dočim je domačim papirnicam primanjkovalo teh surovin.

Oblast je poskusila končno pomagati papirnicam z ustanovitvijo posebnih skladišč cunj, ki naj bi zalagala papirne mline. Dvorni odlok z dne 3. novembra 1768 je odobril zadevni predlog komerčnega konsesa v Ljubljani ter mu zaukazal, naj najame v ta namen v Ljubljani primeren prostor in naj nastavi »kolektérja« z mesečno plačo 6 goldinarjev. Cunje, ki bi se ponudile v nakup, naj bi to skladišče kupovalo na račun komerčnega fonda in jih potem prodajalo papirnicam, in sicer finejše po ceni 1 goldinarja 25 krajcarjev, slabše pa po 57 krajcarjev za cent.²⁴ To skladišče je pa bilo mrtvorjeno dete, ker ni imelo široko razpredene mreže nabiralcev, ki naj bi kupovali cunje. Čakalo je, da bi prišel vsak sam ponujati svoje cunje. Že 15. aprila 1769 se je pritožil Dizma Nikel, lastnik papirnice v Žužemberku, da nima ljubljanski magazin nobene zaloge cunj in da bo morala vsled tega njegova papirnica ustaviti obrat. Komerčni konses ugotavlja sam v svojem poročilu z dne 20. aprila 1770, da to skladišče ni imelo, zaželenega uspeha, ker si ni ustvarilo skoraj nobene zaloge. Zaradi tega bo kongres napravil nov poskus v tem smislu, da bo postavil v Ljubljani posebnega nabiralca krp, ki naj bi jih zbiral po hišah in dostavljal skladišču. Podoba je, da se niti ta poskus ni obnesel in da je bilo skladišče kmalu ukinjeno, ker se ne omenja nikjer več.²⁵

Borba za cunje se je nadaljevala. Leta 1744 se je pritožil Miha Müller, papirničar v Radečah, da mu je nekdo v Šiški s ponudbo višje cene odvzel 20 centov vnaprej naročenih cunj.²⁶ Cesarski odlok z dne 24. oktobra 1785 je napravil konec tej konkurenčni borbi, s tem, da je ukinil distrikte in določil popolno svobodo nabiranja cunj.²⁷

IVAN SLOKAR

EINIGE BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER PAPIERMÜHLEN IN SLOVENIEN

(Zusammenfassung)

D. Verf. führt zu den Ausführungen vom Jože Šorn im Zgodovinski časopis VIII, 87—117, und IX, 189—192, über die Geschichte der älteren Papiermühlen in Slowenien neue Angaben an, und zwar über die Papiermühlen in Žužemberk, Sv. Duh bei Škofja Loka, Ladja bei Goričane und Trbiž. Endlich untersucht er noch die Gegensätze unter den Unternehmern, welche wegen der Versorgung mit den Tuchfetzen entstanden.

²³ Državni arhiv LRS, Commercien-Commission lit. P. N-2, Vol. 1.

²⁴ Državni arhiv LRS, Commercien-Commission Lit P N-2, Vol. 1.

²⁵ Državni arhiv LRS, Commerciale lit. O N-1.

²⁶ Državni arhiv LRS, Blagay referata I fol 210.

²⁷ Mestni arhiv, Politisches Ratsprotokol od 10. januarja 1786, Thiel, Geschichte der Papiererzeugung, str. 130.

ZGODOVINSKE USTANOVE

ALI SO ARHIVI ZNANSTVENE USTANOVE*

France Škerl

Redko je o čem tako malo jasnih pojmovanj kakor o arhivih. O njih nimajo pravega znanja samo ljudje z osnovno ali srednješolsko izobrazbo, temveč je celo med ljudmi visoke univerzitetne izobrazbe dosti takih, ki o arhivih, ki jih arhivisti označujejo kot arhive, nimajo pojma. Seveda niso tega sami zavestno krivi. Kriva je strokovna specializacija, ki povzroči, da se človek ves poglubi v svojo stroko, stvari izven nje pa pogosto malo ali nič ne pozna. Posebno krivdo ima še posebej atmosfera modernega življenja, ki je veliko bolj kakor v humanistične vede usmerjeno v tehnične in naravoslovne.

Poleg strokovne specializacije in duha časa vpliva na nepoznavanje ali še boljše na nepravilno poznavanje arhivov v smislu arhivistov predvsem dejstvo, da se z besedo arhivi označujejo tudi najrazličnejše zbirke fotografij, filmov, knjig in celo umetniških slik itd., ki dejansko z arhivi v našem smislu nimajo kaj opraviti. Zaradi nejasnosti pojmov se pojavlja nepravilen odnos do onih arhivov, ki so delovno področje arhivistov v strokovnem smislu besede. V zvezi z nepravilnim odnosom je površno ocenjevanje in uvrščanje arhivskih ustanov v napačni kompleks ustanov, zavodov, institutov itd. Nedvomno bodo morali arhivisti bojevati še marsikatero vročo bitko, da bodo arhivske ustanove priznane in upošteevane, kakor je potrebno v skladu z njihovo funkcijo.

Prav pri uvrščanju arhivskih ustanov v kompleks ostalih ustanov, zavodov, institutov itd. se je tudi pri nas pojavilo vprašanje: ali so arhivi upravne ali znanstvene ustanove ali pa celo nekaj tretjega. Za prvo tezo se je odločil n. pr. »Zakon o zveznih upravnih organih«, ki je bil objavljen v Uradnem listu FLRJ spomladi 1956 (Uradni list FLRJ, 28. marca 1956, št. 13). Po tej poti so krenili tudi sestavljalci načrta osnovnega zakona o arhivih pri Zveznem izvršnem svetu. Eden od osnutkov je opredelil arhive kot »upravne ustanove, ki zbirajo, obdelujejo in čuvajo arhivsko gradivo«. Drugi je arhive opredelil kot »ustanove, ki po načelih in metodah sodobne znanosti in tehnike zbirajo, urejajo in čuvajo arhivsko gradivo zaradi njegovega izkoriščanja za javne, znanstvene in druge družbene namene«. Druga formulacija je nastala za prvo in bila že pod vplivom nezadovoljstva nekaterih arhivistov s prvo definicijo, toda kvalitativno ni pomenila večje spremembe. Na eni strani je sicer izpustila pridevnik upravni pri besedi ustanove, na drugi

* Redakcija želi z objavo tega prispevka sprožiti diskusijo o celotni arhivski problematiki v Sloveniji, ki so jo slovenski zgodovinarji mnogokrat načenjali na svojih zborovanjih, pa se v celoti vendarle izredno počasi rešuje. Vprašanje, ki je sproženo v tem članku, predstavlja seveda le del te problematike.

strani je pa kljub dodatku »po znanstvenih načelih in metodah« delovne naloge označila še skromneje.

Korak dalje od »upravne« teze v »Zakonu o zveznih upravnih organih« je šel »Zakon o javnih uslužbencih«, ki je spremenil položaj arhivskih ustanov, jih izločil iz upravnih in uvrstil med kulturne, če je seveda dovoljeno iz določb o zvanjih v arhivih sklepati oziroma prenašati zaključke na položaj ustanov. Ta premik je bil nedvomno rezultat novih spoznanj o vlogi in funkciji arhivskih ustanov. Če je bil v resnici, je v primeru z »upravno« tezo pomenil sicer kvaliteto spremembo v gledanju na arhivske ustanove, toda arhivisti tudi z njo, čeprav je boljša in uporabnejša, še ne morejo biti zadovoljni.

Proti »upravni« tezi je med arhivisti nastalo odkrito in razumljivo nezadovoljstvo. Toda pri tem ni šlo za to, da bi arhivskim ustanovam odrejali absolutno vse upravne posle. Vsi arhivisti se namreč dobro zavedajo, da arhivi kakor tudi druge visoke znanstvene ustanove nekaj upravnih poslov tudi opravljajo, toda ti so prvenstveno stvar pisarne. Poleg tega arhivi od časa do časa izdajajo kaka potrdila različnega značaja ali po potrebi nudijo različnim upravnim organom na razpolago kake dokumente, če jih iz novejšega časa že hranijo. Prav tako spada med upravne posle izvrševanje nadzorstva nad drugimi arhivi in prevzemanje novega gradiva iz upravnih uradov v arhivske ustanove. Vse to delo je po večini upravnega značaja in toliko so arhivi upravne ustanove. Toda to ne predstavlja vsega niti bistva njihovega dela. Težišče interesa za arhiviste so neizčrpani zakladi arhivskega gradiva, pri katerem z administrativnimi metodami dela ne opravimo nič. Približati se mu moremo s čisto drugačnim znanjem, kot je potrebno nameščencem v uradih pri manipulanju z akti. V arhivih je treba poznati in uporabiti le znanstveno metodo dela.

Zakaj je treba na znanstveno delovno metodo v arhivih posebej pokazati?

Ljudje izven arhivov v splošnem nimajo pravih pojmov o arhivih. Zavedajo se pač, da se akti kot rezultat uradnega dopisovanja hranijo v uradih, kamor na nek način spadajo, bolj pronicavi se zavedajo tudi, da se taki akti kasneje, ko jih uradi ne potrebujejo več, izročajo drugim uradom, ki jih potem hranijo naprej. Toda hranjenje aktov v obeh primerih označujejo za arhiv, čeprav gre, kakor vemo, v prvem primeru za administrativne arhive ali še pravilneje registrature, v drugem pa za zgodovinske arhive, ker hranijo gradivo, ki za tekočo upravo nima nobenega pomena več, služiti more le za proučevanje preteklosti. Kakega temeljitejšega poznavanja arhivov pa od ljudi, ki z arhivi nimajo neposrednega opravka, ne moremo pričakovati. Zlasti jim je vsem tuja kvalitetna sprememba delovnih mest med tako imenovanimi administrativnimi in zgodovinskimi arhivi. Zelo nejasno se zavedajo, da gre pri prvih za dopise, ki so rezultat tekočega dnevnega razpravljanja in reševanja tekočih aktualnih problemov, da jih pristojni upravni uradniki zapisujejo in urejajo po kriterijih, ki so v skladu s tekočimi upravnimi potrebami. Prilичno se zavedajo še, da pri drugih arhivih gre za dopise, ki za tekočo upravo nimajo nobenega pomena več, da so zanjo mrtvi, večkrat tudi balast, ki jim odjeda prostor itd. V bistvu nič se pa ljudje izven arhivov ne zavedajo, da se delo v obeh vrstah arhivov med seboj kvalitetno bistveno razlikuje, da namreč delo v zgodovinskih arhivih dobi drugačne cilje, kakor jih ima v administrativnih. Ne vedo, da se prejšnje dnevne potrebe v zgodovinskih arhivih umaknejo, v ospredje pa stopijo znanstveni cilji, ki se morejo uresničevati le z novimi, znanstvenimi metodami.

Na tem mestu moramo poudariti, da se kvalitetne spremembe dela, ki se na prevzetem gradivu izvrši po prehodu v zgodovinske arhive, vse premalo zavedajo celo mnogi arhivisti. Dasi jim je teoretično že nekako prezentna, pa se praktične sile njenega dejstva premalo zavedajo, kadarkoli morajo braniti samostojno življenje in pomen zgodovinskih arhivov. Odločilno vlogo pri tem večkrat igrajo ogromni

kupi neurejenega gradiva, ki ga morajo arhivski nameščenci prej urediti, preden morejo na njem razviti ostale oblike arhivskega dela. Toda najslabše pri tem delu je, da se ljudje izven arhiva ne zavedajo, da to urejanje ni primarna dolžnost arhivskih nameščencev, ker bi ga pravilno morali opraviti administrativni uslužbenci pripadajoče ustanove. Arhivski nameščenci ga morajo opraviti, ker administrativci niso opravili svoje naloge. Popravljanje njihovih grehov zahteva zato od arhivistov izrednih naporov in energije, tako da se marsikje pravemu arhivsko-strokovnemu delu niti posvetiti ne morejo. Tu so deloma nedvomno močne korenine za nepravilno gledanje na arhivske ustanove, njihovo nepravilno ocenjevanje in upoštevanje v kompleksu ostalih ustanov. Poleg nepoznavanja kvalitetne spremembe dela v zgodovinskih arhivih so torej tudi »grehi«¹ administrativcev krivi, za uvrščanje zgodovinskih arhivov v upravne ustanove. Toda za ugotovitev znanstvenega značaja zgodovinskih arhivov ni važno, če se v nekaterih arhivih mora velik del časa porabiti za urejanje arhivskega gradiva v najbolj elementarnem smislu besede. V mnogih arhivih se tako urejanje omejuje le na določene najnovejše periode, medtem ko je ostalo gradivo v takem stanju, da je na njem mogoče razviti tudi druge, to je resnično arhivske oblike dela. Te pa seveda kažejo, da zgodovinski arhivi ne rešujejo svojih nalog po administrativnem načinu dela, temveč tako da prvenstveno služijo znanosti.

Glede službe znanosti moramo reči, da je treba razlikovati dve strani.

Prva stran se tiče onih ljudi, ki prihajajo v arhive, da zadovolje svojim znanstvenim ciljem, arhivski nameščenci jim pa po možnosti in potrebi nudijo razpoložljivo gradivo v uporabo. Ta posel se seveda ne omejuje na tehnično postrežbo, temveč vključuje tudi morebitni pouk.

Druga stran službe znanosti se tiče arhivskih nameščencev. V arhivih se zunanjim obiskovalcem praviloma ne daje v uporabo gradivo, ki ni urejeno in po arhivskih delovnih metodah pripravljeno za znanstveno izkoriščanje. To delo zahteva veliko energije in veliko znanja. Pri tem pa na tem mestu ne gre za neko ureditev po registraturnem planu, če gradivo ob prevzemu ni bilo urejeno, temveč za delo, ki ga arhivski nameščenci nadaljujejo in vrše na registraturno urejenem gradivu po prevzemu. Gre n. pr. za škartiranje, ki predstavlja eno najodgovornejših dej v arhivih. Pri tem namreč ne gre za odločanje, kateri akti so danes važni, temveč kateri utegnejo v bodočnosti biti važni. Dalje gre za klafifikacijo fondov, izdelavo različnih pregledov, seznamov, izvlečkov ali inventarjev, registrov in regestov, kakor se te stvari označujejo v strokovnem jeziku.

Navajanje številnih oblik strokovnega dela samo po sebi odkriva, da je za delo v arhivih potrebno veliko znanja, práv posebnega znanja. Poleg jezikov srednjega in novega veka, n. pr. grškega, latinskega, madžarskega, nemškega, italijanskega, da različnih razvojnih faz domačih jezikov niti ne omenjamo, je potrebno poznati zlasti pomožne zgodovinske vede, zgodovinski razvoj določenega teritorialnega območja, razvoj njegove ustanovne in upravne zgodovine ter posebej še arhivistike, ki se je kot posebna samostojna znanstvena disciplina v novejši dobi razvila v okviru arhivov in na temelju obdelovanja arhivskega gradiva.

Pri arhivistiki vidijo mnogi arhivisti le tehnične stvari, to je reševanje problemov tehnične zaščite arhivalij pred ognjem, vodo, vlago, sončno razsvetlavo itd., probleme konserviranja in restavriranja arhivskega gradiva, postopanje pri reprodukciji arhivalij itd. Toda pri arhivistiki je važna tudi njena teoretična stran. Teorija n. pr. proučuje arhivsko terminologijo, razmerje arhivov do drugih centrov dokumentacije, kakršne tvorijo n. pr. registrature ali administrativni arhivi, biblioteke, muzeji itd., metodiko dela v arhivih, izdelavo tipov ureditev na osnovi provenience, strukture in organizacije arhivskih fondov ter končno tudi pravno zaščito arhivskega gradiva.

Če teoretični in praktični del arhivistike postavimo drugega ob drugega, se na prvi pogled zdi, kakor da gre za dve različni vsebini, toda dodati je treba, da so meje med obema zelo nejasne, da se obe plati med seboj zelo prepletata, dopolnjujeta in izpopolnjujeta, s kakršnega vidika pač gledamo nanje. Pri medsebojnem povezovanju nam teoretična stran dela pokaže svojo izredno uporabno vrednost. Če se n. pr. pri praktičnem delu pojavi kak nov problem, ga je treba tudi teoretično obdelati in rešiti, če se pa pojavi prej po teoretični plati, ga je pa tudi treba spraviti v sklad s prakso.

Delovne potrebe in problemi v arhivih so torej taki, da mora osebje v arhivih imeti popolnoma drugačno izobrazbo kakor n. pr. v upravnih ustanovah. V primeri z administrativnimi uslužbenci, ki v »arhivih« uradov samo tehnično manipulirajo z akti, morajo imeti arhivisti ne samo drugačno, temveč tudi prav posebno, strokovno visoko izobrazbo. Arhivisti, to je kvalificirani nameščenci arhivov, so že zdavnaj spoznali, da bi morali biti v arhivih prvenstveno nameščeni diplomirani zgodovinarji v običajnem pomenu, pravni ali ekonomski zgodovinarji, češ da si le ti morejo najlažje pridobiti še tisto znanje, ki je v arhivih nujno potrebno. Ta razlaga mora biti toliko bolj upoštevanja vredna, kolikor jasneje se zavedamo, da je arhivska stroka najbolj povezana z zgodovino oziroma morejo v arhivih uspevati najbolj ljudje, ki strokovno obvladajo zgodovino in njene pomožne vede. Toda pri izvajanju teh zaključkov le ne smemo biti prerigorozni. Kajti vsakdanje izkušnje nas uče, da kakor je res, da morajo arhivski nameščenci obvladati zgodovino in njene pomožne vede, pa je prav tako res, da še daleč niso vsi zgodovinarji sposobni za arhiv. Zgodovinarji v splošnem sicer najbolj ustrezajo potrebam arhivske službe, ustrezajo dobro tudi zunanjim obiskovalcem, med katerimi gre v največji meri za ljudi, ki se prav tako spoznajo na zgodovinsko znanost in njeno metodo, toda postavljati zgodovinarje kot absolutno edino možne kandidate za arhivsko službo, bi bilo včasih lahko pretirano. Za namestitev v arhivu je namreč treba še nekaj, česar tudi zgodovinarji nimajo vsi: izredne ljubezni do arhivskega gradiva, močne volje in zavestne vztrajnosti, to je lastnosti, za katere arhivisti ne smejo pričakovati nekih posebnih priznanj ali celo nagrad. Delo arhivistov je namreč polno odpovedi in službe drugim, aktom in ljudem... znanje pa se včasih, to je, kadar gre za sorodne stroke, lahko tudi pridobi. Razumljivo pa je, da izjeme ne morejo biti pravilo. Na žalost je pa pri nas ravno pri ljudeh, ki se na arhive ne spoznajo, še mnogo napačnega presojanja, kdo je lahko poklicno zaposlen v arhivu. Še vedno se najdejo primeri, ki sličejo na sinekure ali pa kažejo odpiranje nekoga na slepi tir.

Potrebe in zahteve po visoki strokovni kvalifikaciji arhivistov, ki naj predstavljajo stebre arhivske službe, dajejo arhivskim ustanovam značaj, ki se od upravnih in njihovih delovnih metod zelo razlikuje. Glavne poteze mu namreč dajejo znanstvene delovne metode, ki jih arhivom n. pr. priznava celo eden od osnutkov arhivskega zakona. Toda znanstvene metode pri arhivskem delu same na sebi še niso vse, niti dovolj. Po zakonu o upravnih organih (člen 45) morejo tudi upravni zavodi (instituti, uradi in podobno) proučevati določena področja po znanstvenih metodah. Toda proučevati po znanstvenih metodah in principih se v bistvu pravi, delati po principih, ki so jih ugotovili drugi, seveda izven zavoda, instituta itd., kjer jih praktično uporabljajo. Pri proučevanju po znanstvenih metodah gre nedvomno v prvi vrsti za uporabno znanost, nikakor pa ne za sistematično, raziskovalno znanstveno delo. O izjemah, če kje eksistirajo, tu ni prostora govoriti.

Povsem drugače je v arhivskih ustanovah. Če jih vzamemo vse skupaj kot celoto, moramo reči, da sicer v nekaterih arhivih teče delo po metodah in principih, ki jih niso ugotovili oni konkretno, temveč neke druge arhivske ustanove, ki imajo na razpolago — recimo — mnogo več arhivskega gradiva in številnejši personal. Za znanstveno delo v arhivih so ravno te važne. Vsa historiografija arhivskih

študij namreč kaže, da so vsa spoznanja, vse principe in metode arhivskega dela dognali ljudje, ki so dolgotrajno in neposredno v arhivih delali na arhivskem gradivu. Čisto odveč in tudi nelogično bi bilo trditi, da tako delo ni bilo raziskovalno v pravem smislu besede. Pri arhivih gre le za to posebnost, da oni kot celota ne samo teoretično razglablajo, proučujejo in ugotavljajo nova spoznanja, temveč jih tudi praktično uporabljajo oziroma prelivajo v prakso. Teorija in praksa se v arhivih nekje zlivata v eno, pa čeprav tega ni vedno mogoče jasno opredeliti. Za pravilno ocenjevanje arhivov je potrebno poznati oboje.

Nepoznavalci arhivskega dela mislijo, da so metode in principi za obdelavo in ravnanje z arhivskim gradivom prinešeni v arhive od nekod drugod. Odkod? Odkriti in raziskovati jih je mogoče in treba le v arhivih! Zato arhivi niso samo »skladišča«, temveč tudi raziskovalna središča.

Teoretično delo v arhivih je ena od strani arhivskega dela. Toda sama zopet kaže več oblik. Razpravljanje o škartiranju, metodiki dela, tipih ureditve, terminologiji itd. je ena od teh oblik. Druga je izkoriščanje razpoložljivega arhivskega gradiva za znanstveno raziskovanje v obliki izdajanja virov, pisanja razprav, monografij in večjih sintez. Za tako obliko imajo kvalificirani nameščenci v arhivih najlepše pogoje in možnosti. V primeri s specialnimi strokovnimi problemi pomeni ta oblika dela le njihovo organsko nadaljevanje in pravzaprav vrh pravilno razvite arhivske ustanove. Za vse teoretično delo v arhivih je značilno skupno izhodišče: arhivsko gradivo. Ono predstavlja neusahljiv vir kakršne koli arhivske aktivnosti.

Na osnovi analiziranja dela v arhivskih ustanovah nam more postati jasnejše vprašanje, kakšen značaj imajo arhivske ustanove. O tem vprašanju se je v naši arhivistiki že govorilo, zlasti ko je J. Marjanović spregovoril o »Diskusiji o tezama za novi opšti zakon o arhivima« v 2. zvezku Arhivista 1954. O njegovih izvajanjih ni mogoče reči, da bi ne izražala določene stvarnosti. Njihova slabost je samo v tem, da so nekako preveč pavšalna, v konkretnih primerih so razmere namreč lahko dokaj različne. Pod pogojem, da se pod znanstvenim delom razume predvsem publiciranje zgodovinskih razprav, se moment znanstvenega značaja arhivskih ustanov morda res nekoliko preveč poudarja. Prav tako je tudi res, da se po večini premalo priznava tisto strokovno delo v arhivih, ki se nanaša na drobno, mučno, pa zraven neprecenljivo važno praktično delo, ki konec koncev pripelje arhivalije tako daleč, da so sposobne oziroma uporabne za znanstveno izkoriščanje v smislu publiciranja. Reš je tudi, da je prav to delo v večini arhivov kvantitativno najboljše in da so arhivi v določenem smislu strokovne ustanove. Toda strokovnost ne more biti v nasprotju z znanstvenostjo. Kajti znanstvena dejavnost je sploh razdeljena po strokah. Zato se tudi arhivska stroka ne more zapirati pred znanostjo.

V zvezi z Marjanovičevimi izvajanji se moramo vprašati, ali more biti publiciranje zgodovinskih razprav edina oblika znanstvenega dela v arhivih. Nedvomno ne. Tudi ozko strokovne probleme je mogoče obdelovati znanstveno. Naša revija »Arhivist« nam to jasno izpričuje. Potemtakem je tudi »strokovnemu« delu ustanove treba marsikdaj priznati znanstven značaj. V zvezi z našimi prejšnjimi izvajanji moramo reči: prav gotovo.

V zvezi s problemom znanstvenega značaja arhivskih ustanov se moramo ozreti še na mrežo arhivskih ustanov in se vprašati, ali morejo vse razvijati vse zgoraj opisane oblike dela. Nedvomno ne. Če imajo n.pr. arhivi le velikanske kupe gradiva, na katerih se ne razvija nobeno konkretno arhivsko delo, so taki arhivi le skladišča, ne pa znanstvene ustanove. Povsem drugače je z arhivi, ki so majhni in imajo malo osebja, čisto enega samega človeka. Taki arhivi praktično ne morejo razvijati vseh oblik, pokazati morejo le nekatere, pretežno tiste, o katerih moramo iskreno reči, da se razvijajo po znanstvenih metodah in principih, to se pravi, da praktično goje le uporabno znanost, da delajo po drugih vzorcih, sami pa

samostojno ne raziskujejo. Pri tem seveda nihče niti ne misli na to, da bi jim pravico do raziskovalnega dela kako odrekal. Ne. Le konkretne razmere so navadno take, da jim praktično onemogočajo tudi tak način dela.

Posebno mesto v okviru arhivskih ustanov morajo glede znanosti zavzemati oni arhivi, ki zaradi kvantuma svojih arhivalij in kvalifikacije osebja imajo vse pogoje, da morejo razviti tudi najvišje oblike znanstvenega dela. Med nje spadajo nekateri »mestni« arhivi, brezpogojno pa morajo to mesto zavzemati republiški državni arhivi, ker spadajo med vrhove, ki si jih postavi vsak zrel narod. To se pravi, da morajo poleg univerze, akademije znanosti, velike narodne biblioteke stati tudi republiški državni arhivi kot samostojne znanstvene ustanove.

V zvezi s položajem republiških državnih arhivov moramo uvideti, da na znanstveno delo v njih ne moremo gledati kot na nekaj, kar naj bi zaviselo samo od dobre volje ali znanstvene ambicije nekaterih nameščencev v njih. Prav tako pri formalnem, zakonskem priznanju znanstvenega značaja republiških arhivov ne gre za kako priznanje osebne avtoritete. Avtoriteta ustanove (pa tudi posameznika) se v resnici ne more doseči z nekim zakonskim predpisom, temveč edino z delom, kakor je pravilno poudaril J. Marjanovič v citiranem Arhivistu. Pri problemu znanstvenega značaja kake ustanove se moramo še vprašati, ali je sploh kaka ustanova znanstvena sama po sebi. Nobena. Niti akademija niti univerza niti katera druga. Ljudje so tisti, ki dajejo značaj vsaki konkretni ustanovi. Akademija znanosti je znanstvena zato, ker združuje ljudi, ki se bavijo z znanstveno raziskovalnim delom. Še več. Njeni člani sploh morejo postati le taki, ki so se že prej izkazali s samostojnim znanstveno raziskovalnim delom. Torej pri zakonskih predpisih, kadar govorimo o znanstvenem značaju kake ustanove, ne gre za formalno priznanje, temveč za določbe, ki jih je treba razumeti tako, da je taka ustanova tudi dolžna gojiti znanstveno raziskovalno delo. Zakonski predpisi ne dajejo samo pravic, temveč nalagajo tudi dolžnosti, seveda dolžnosti, ki jih posamezniki zavestno prevzemajo nase. Če to razlago prenesemo na arhive, se moramo vprašati, ali bi bilo mogoče pri nas zahtevati znanstveno raziskovalno delo od vseh arhivskih ustanov. Naše razlaganje konkretnega dela različnih arhivov v okviru sedanje arhivske mreže je pokazalo, da bi teh zahtev praktično ne zmogli vsi arhivi, nekateri pa le delno. Toda od republiških državnih arhivov znanstveno raziskovalno delo lahko zahtevamo. Oni imajo že sedaj po večini vse pogoje, predvsem zadosti arhivalij in kvalitetni personal. Kolikor jih morebiti momentano nimajo, bi jih morali sami ustvariti. Pri arhivih te vrste pa seveda ne gre za to, da bi od vseh nameščencev mogli zahtevati znanstveno raziskovalno delo. Celotni njihov personal je pač grupiran po različnih zvanjih, ki so v takih ustanovah potrebna. Toda v okviru številnih nameščencev in zvanj bi v teh arhivih morali biti tudi taki s takimi zvanji, ki so prvenstveno vezana na raziskovalno znanstveno delo. Če republiški arhivi takih strokovnih sil nimajo ali jih odbijajo, potem pravzaprav nimajo oziroma izgube znanstveno raziskovalni značaj in se približajo ustanovam, ki goje le uporabno znanost ali pa še manj. V določenih okoliščinah more taka politika pomeniti ne samo diskriminacijo določenih uslužbencev, temveč tudi diskriminacijo samih ustanov oziroma njihovih znanstveno raziskovalnih nalog.

Če se po vseh naših razlagah naposled še enkrat ozremo na dilemo, ali so arhivi upravne ali znanstvene ustanove, moramo reči, da ni naš namen, absolutno odbijati eno in prav tako absolutno zagovarjati drugo plat niti ne iskati kompromisov med obema, temveč želimo opozoriti na tisto, kar vsaki strani gre. Nedvomno je, da arhivi tudi služijo upravi in da v določenem smislu morajo biti povezani z njo, toda arhivi nimajo opravka samo z upravnimi vezmi in problemi, temveč morajo biti in načelno tudi so več kakor upravne ustanove — arhivi so tudi znanstveni instituti, ki morajo gojiti znanstveno raziskovalno delo. Če smo to

zadnjo stran pokazali obširneje in morda tudi ostreje, se je zgodilo le zato, ker je »administrativci« ne vidijo oziroma bi jo radi negirali.

Pri pogledu na celokupno gradivo, ki v neki določeni arhivski ustanovi sega n. pr. od dvanajstega do srede dvajsetega stoletja, lahko vidimo, da se običajni upravni interesi morejo dotikati le gradiva zadnjih, recimo deset let, vse drugo gradivo pa s tekočimi upravnimi funkcijami nima več opravka. To se pravi, da bi na tehničnici, na katero bi položili interese uprave in znanosti, škodela znanosti padla globoko pod škodelo upravnih interesov. Arhivisti žele, da bi iz tega dejstva vsi potegnili pravilne in nujne konsekvence.

Ostane nam še vprašanje uvrstitve arhivov med kulturne zavode. Lahko rečemo, da je to vprašanje v bistvu le vprašanje nadzornega resora. Če arhiv, morejo tudi svoje znanstvene funkcije najbolje izvrševati v okviru »kulture«, prav če se bodo pokazale neprimernosti, bo treba poiskati druge okvire. Sedanja rešitev ni bila sprejeta pri vseh arhivistih brez pridržkov. Toda problem nadzornega resora ni problem samo pri nas, ponovno se pojavlja tudi v zunanjem svetu. Dokaz njegove aktualnosti so tudi različne praktične rešitve, o katerih pa tu ni prostora razpravljati, ker presegajo namen naše razprave. Ta pa je bil, pokazati tudi na znanstveno funkcijo vsaj večjih arhivskih ustanov in apelirati na konsekvence v smislu takih interesov.

Dobra stran formalne uvrstitve arhivov med »kulturne« zavode je uvedba družbenega upravljanja tudi pri njih, s čimer so praktično najmočneje izločeni iz kompleksa upravnih ustanov, čeprav »upravne« tendence ponekod in pri nekaterih niso še premagane. Tudi upravni odbori se niso še povsod zavedli svojih delovnih možnosti.

Glede delavnih ciljev arhivskih ustanov bi se lahko z uspehom zgledovali po nekaterih ugotovitvah v inozemstvu. Češki arhivski delavec Václav Vojtišek je v svoji razpravi »Načela ureditve mestnih arhivov« napisal: »Skrb mestnega arhivista mora naposled iti za tem, da bi iz svojega urada napravil središče zgodovinopisnega in splošno kulturnega prizadevanja...« (Arhivní příručka, v Praze 1948, str. 188). Poljski arhivski časopis »Archeion« je n. pr. 1956 zapisal, da je dekret poljske vlade iz leta 1951 prištel raziskovalno znanstvene naloge arhivov med njihove temeljne delovne naloge. Ameriška arhivska revija pa je zapisala, da je nacionalni arhiv ustanova, ki je prvenstveno namenjena znanstvenikom in jo morajo zato upravljati ljudje, ki vedo, kaj je znanstveno delo. Akademsko kvalifikacija kandidatov za namestitev v arhivu se ne zahteva kot dokaz, da kandidat zna neke stvari, temveč kot dokaz, da je sposoben znanstveno delati na strokovnem polju. Posebno stroge so njihove zahteve tudi glede znanstvene kvalifikacije vodstva v pomembnejših arhivskih ustanovah.

Če se po vsem tem, kar je bilo zgoraj razloženega o nespornem znanstvenem značaju vsaj večjih arhivov, ozremo na tendence — kolikor se še pojavljajo — vključiti arhive med upravne ustanove, ne more biti dvoma, da je »administrativno« ocenjevanje arhivskih ustanov nepravilno in krivično. Gradivo, ki ga hranijo, ni upravno blago, temveč historično, in tisti, ki ga izkoriščajo, ga večidel ne upravljajo v upravne, temveč v znanstvene namene. Vključevanje arhivov med upravne ustanove zato ne podcenjuje samo personalnega statusa v »zgodovinskih« arhivih, temveč podcenjuje predvsem delo v njih in ignorira potrebo specialne izobrazbe nameščencev v njih, da pri tem sploh ne govorimo več o znanstvenem raziskovalnem delu, ki v obsežnejših zgodovinskih arhivih pomeni vrh celotnega dela.

Zastopniki »upravne teze« se premalo zavedajo, da so tudi arhivi v novi socialistični Jugoslaviji napravili velik korak naprej. Stari so se razširili in okrepli, zraven pa so nastali še številni novi. Arhivistika kot posebna znanstvena disciplina, praktično pred vojno malo znana, je pognala korenine in že kaže uspešne sadove.

Prav tako je tudi izkoriščanje razpoložljivega arhivskega gradiva za znanstvena dela v obliki izdajanja virov in pisanja razprav že pokazalo lepe rezultate. Zato je dilema, kolikor jo s svojo tezo še izzivajo »administrativci«, ali spadajo arhivi med upravne ali znanstvene ustanove, skoraj nerazumljiva. Arhivi niso shrambe starega papirja, na katerem je treba samo popraviti grehe upravnih uradov, temveč živ aktiven rudnik, iz katerega črpajo potrebne elemente vsi, ki se bavijo s prikazovanjem kakršnihkoli problemov naše bližnje ali daljnje preteklosti. Zato pa tudi s strani pravnih predpisov zaslužijo, recimo, bolj znanstven odnos.

V pričujoči razpravi sem želel pokazati neutemeljenost teze, da so arhivi upravne ustanove. Povsem ob strani pa sem pustil tezo, da spadajo arhivi med kulturne ustanove. Pojem kulture je po tej tezi neprimerno zožen, tako da ne bo mogel obstati. Pojem kulture je namreč mnogo širši in zajema neizmerno več, seveda tudi arhive in znanstvene ustanove. V svoji razpravi sem zato obrazložil predvsem momente, ki arhive postavljajo v določeno ožje področje človekove dejavnosti, v vrsto znanstvenih ustanov. Formalno nedognano sem pustil razmerje med strokovno in znanstveno ustanovo. Opozoril sem bolj na to, da se tudi znanstveno delo razvija po strokah, da torej strokovnosti ne moremo jemati preozko, da se pač tudi v strokovni ustanovi lahko razvije znanstveno raziskovalno delo, če so na razpolago kvalificirani ljudje. Za znanstveno raziskovalno delo so v prvi vrsti sploh potrebni za to kvalificirani ljudje. Zato sem tudi razložil, pri katerih arhivskih ustanovah je znanstveno raziskovalno delo potrebno in nujno. Konsekvence v tem smislu bodo koristile arhivistiki in zgodovinski znanosti.

ZBOROVANJA IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

X. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV V RAVNAH V DNEH 23. DO 25. SEPTEMBRA 1957

Deseto zborovanje slovenskih zgodovinarjev je bilo v dvojnem smislu jubilejno — posvečeno je bilo štiridesetletnici Oktobrske revolucije — hkrati pa je bilo to desetič, da so se zbrali slovenski zgodovinarji na svojem delovnem zborovanju. Pred dvema letoma so se zbrali na bregu slovenskega morja v Kopru in Piranu, zdaj pa so se napotili na drugo stran naše domovine, v svobodni del Slovenske Koroške, v delavske Ravne in obravnavali posebej tudi zgodovinsko problematiko severne slovenske meje.

Slovenski zgodovinarji so se zbrali na vabilo Zgodovinskega društva za Slovenijo ter Koroškega muzejskega društva v Ravnah. Poleg preko 100 slovenskih zgodovinarjev so se udeležili zborovanja predstavniki Slovenske akademije znanosti in umetnosti (univ. prof. dr. Milko Kos), Istoriskega društva Bosne i Hercegovine (univ. prof. dr. Hamdija Kapidžić), Povijesnega društva Hrvatske (univerzitetni docent dr. Nada Klaić), Sveta za šolstvo LRS (Bogo Stupan), okrajnega ljudskega odbora (Jože Košar) in številni predstavniki lokalnih ljudskih oblasti in političnih organizacij ter ravske železarnice.

Zborovanje se je pričelo 23. septembra 1957. zjutraj v Železarskem domu na Ravnah. Potem ko je predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo univ. prof. Fran Zwitter odprl zborovanje in pozdravil goste in udeležence in ko sta pozdravila zborovalce tov. Adolf Černec, predsednik občinskega ljudskega odbora Ravne, in univ. prof. dr. Hamdija Kapidžić, so bili izvoljeni v delovno predsedstvo zborovanja tov. France Sušnik, predsednik Koroškega muzejskega društva in ravnatelj gimnazije na Ravnah, univ. prof. dr. Milko Kos in Bogo Teply, ravnatelj Muzeja v Mariboru.

Kot prvi predavatelj je govoril univ. prof. dr. Metod Mikuž o »Razvoju in glavnih problemih Oktobrske revolucije« (predavanje je bilo skoraj v celoti objavljeno v Naših razgledih, VI, 1957, št. 20–21, 26. oktobra in 9. novembra). V predavanju je po uvodu, v katerem je navedel nekaj novejših del o obravnavani problematiki, opozoril na probleme glede nepopolnega poznanja virov o njej in na kratko prikazal revolucionarne priprave v Rusiji od 1905 dalje, »kratko sintezo vseh najvažnejših revolucionarnih dogodkov, ki nosijo kratko ime Oktobrska revolucija« in opozoril »na vse tiste velike in važne probleme, ki so nastali in se kazali v tem brez dvoma silno zanimivem in važnem razdobju«. V diskusiji o predavanju je dopolnil predavanje dr. Dušan Kermavner glede nekaterih posameznih vprašanj (II. kongresa Ruske socialdemokratske stranke leta 1903, vprašanja miru med pomladjo 1917 in pomladjo 1918), Bogo Teply pa je prosil nekaj pojasnil v zvezi s potekom dogodkov ob Oktobrski revoluciji v Leningradu.

Kot drugi predavatelj je govoril dr. Dušan Kermavner »O odmevu Oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917 do 1921« (predavanje je objavljeno v celoti, dopolnjeno s poznejšim dodatkom, v Novih obzorjih 10, 1957, str. 593 do 612). Predavatelj ni nameraval očrtati vseh odmevov Oktobrske revolucije pri Slovencih, marveč je predavanje zastavil pod vidikom osnovnega vprašanja: Zakaj »se ni

odmev, vpliv oktobrske revolucije v polni meri uveljavil že takoj v letih 1917/18, ... ampak šele z zakasnitvijo v prvem in drugem letu obstoja nove, narodne države Jugoslavije?« Na vprašanje odgovarja slovenska socialdemokracija, ki je zavzemala ob problemu narodnostne osvoboditve Slovencev nerevolucionarno stališče pod vplivom desničarskega vodstva. Tudi ob revolucionarnem valu 1919/20 je na Stajerskem — z izjemo Trbovelj — prevladala socialdemokratska stranka, vtem ko je bila komunistična močna predvsem na kranjsko-trboveljskem območju, kjer je ob volitvah v ustavodajno skupščino dobila skoraj sedem osmin vseh glasov v Sloveniji.

Po kosilu so si zborovalci ogledali Prežihov vrh in domačijo Prežihovega Voranca ter rimski vreclec pri Kotljah, nato pa je ob 17.45 uri nadaljeval obravnavanje vprašanj, načetih v dopoldanskih predavanjih France Klopčič s predavanjem »Nekateri problemi slovenskega delavskega gibanja v dvajsetih letih« (predavanje je bilo objavljeno pod spremenjenim naslovom »Prispevek k zgodovini komunistične partije v dvajsetih letih« v Naši sodobnosti VI, 1958, str. 357 do 362, 462 do 467 in 543 do 548). Po kratkem očrtu vnanjega položaja dela komunistične partije in okvirnih podatkov o njeni organizaciji in publicistični dejavnosti je v svojem referatu obravnaval predvsem posamezna pomembna vprašanja (razmerje do socialne demokracije, vprašanje frakcionštva v komunistični stranki, njenega razmerja do množic oziroma vprašanje »sektaštva«, in vprašanje teoretičnega dela, končno je pa očrtal še, kako je komunistična partija v Sloveniji prestala veliko krizo v letih 1929/30 po šestojanuarski diktaturi).

Diskusija k obema predavanjema je bila skupna. Dr. Lavo Čermelj je pojasnil vprašanje, kako so prišli v Trst Italijani leta 1918, in opozoril na pomen Svabičeve akcije za obrambo Ljubljane. Dr. Zwitter je opravičil prireditelje zborovanja, ker so bila vsa predavanja omejena na jugoslovansko Slovenijo v rapalskih mejah, torej brez Primorja; predvideno je bilo namreč, da bo v diskusiji sodeloval tovariš Ivan Regent, ki pa je bil pozneje zadržan in se zborovanja ni mogel udeležiti. Poleg opozoril na nekatera posamezna vprašanja je opozoril še na temeljno vprašanje, v kolikšni meri bi bilo potrebno pri obravnavanju oportunizma v socialni demokraciji in njenega premagovanja v delavskem razredu po letu 1918 pritegniti tudi analize gospodarskega razvoja (življenjskega standarda v raznih državah in v Jugoslaviji v posameznih pokrajinah). Francšek Saje je opozarjal na primere raznih »republik« v letih 1918 do 1920 po Notranjskem, Dolenjskem in Gorenjskem (viniške, trboveljske, v Loški dolini, pri Novem mestu), ki pričajo o revolucionarnem valu. Bogo Teply pa je podal dve pojasnili o dr. Tum in »Svobodah«. Potem ko sta oba predavatelja zavzela svoje stališče do diskusije in dopolnila predavanja z nekaterimi pojasnili, je bil končan prvi del zborovanja, posvečen obletnici Oktobrske revolucije.

Dopoldanska predavanja drugega dne zborovanja so bila namreč posvečena vprašanju slovenske severne meje. Tudi ob tem pa so se predavanja osredotočila na vprašanja, zvezana z dogodki ob nastanku stare Jugoslavije in boju za severno jugoslovansko mejo do leta 1920. Obravnavanje vprašanja »Problemi naše severne meje od propada Avstro-Ogrske do senžermenske mirovne pogodbe« je bilo razdeljeno med tri predavatelje. Univ. prof. dr. Fran Zwitter je podal v referatu »Etnično stanje in narodno-politična orientacija v slovenskih severnih pokrajinah ob koncu avstro-ogrske dobe« kritično poročilo o znanstvenem delu na teh vprašanjih in — ob kritičnem upoštevanju ljudskih štetij ter volilnih rezultatov — očrtal stanje glede narodnostne meje in etnične strukture v notranjosti slovenskega ozemlja ter glede strankarsko-politične strukture v slovenskih obmejnih pokrajinah pred letom 1918. Ljotze Ude, znanstveni sodelavec v NUK, je podčrtal v predavanju »Problematika oborožene borbe za slovensko severno mejo po razpadu avstro-ogrske monarhije« ob precej podrobnem orisu vnanjega poteka dogodkov, svojo temeljno tezo, da je bilo 1918 — enako kakor je Maister s svojo akcijo zagotovil Jugoslaviji Maribor — mogoče rešiti s podobno akcijo tudi zelo velik del Slovenske Koroške; zaradi nerealističnega ocenjevanja položaja pa za takšno akcijo Ljubljana — ne glede na svojo nesposobnost — ni imela niti pravega razumevanja. Univ. prof. dr. Bogo Grafenauer je pokazal v referatu »Diplomatska borba za severno mejo v letu 1918/19« ob kratkem povzetku svojih že objavljenih ugotovitev (Koroški

zbornik, 1946, str. 382 do 420) in analizi šele v zadnjem času dostopnih aktov Milesove misije (dopisov Coolidgeja, Milesa in Kernerja), kako so prav položaj na terenu, ki je omogočil to misijo, in nato poročila večine članov te ameriške misije med januarjem in marcem 1919 bistveno poslabšali presojo vprašanja slovenske severne meje pri odločujočih velesilah na mirovni konferenci v Parizu; ti akti so namreč pokazali, da Milesova misija ni dala poročila le o začasni črti premirja, marveč tudi predlog za dokončno razmejitev — in to ne le na Koroškem, marveč tudi na Štajerskem, z argumentacijo, ki dokazuje nedvomen vpliv avstrijskih krogov na njen nastanek in sestavo.

V diskusiji je prof. Janko Messner pozdravil zborovalce v imenu koroških Slovencev, hkrati pa je kratko očrtal sedanji položaj koroških Slovencev. Univ. predavatelj Vasilij Melik je dopolnil izvajanja prof. Zwitterja glede volilnih rezultatov in strankarsko-politične strukture na Koroškem, Saje Franček Udetovo predavanje z nekaterimi podatki o nepripravljenosti slovenskih politikov na razpad dvojne monarhije leta 1918, dr. Josip Šašel je podal nekaj pojasnil k poskusu slovenskega liberalnega gibanja na Koroškem nekaj let pred prvo svetovno vojno, dr. Metod Mikuž pa je izrazil mnenje, da je odločala mirovna konferenca na podlagi širših političnih računov in ne po razvoju na terenu, in podobno je menil tudi dr. Julij Felaher, da je vprašanje, ali bi bil Maister sposoben poleg Maribora vojaško zasesti tudi Koroško. Po kratkem odgovoru vseh treh predavateljev se je dopoldansko delo zborovanja končalo.

Popoldne so si zborovalci ogledali ravensko železarno, tehniški muzej, študijsko knjižnico ter gimnazijo, med tem pa je ravnatelj tehničnega muzeja v Ljubljani Franjo Baš govoril o »Tehniških spomenikih in njihovem pomenu za gospodarsko zgodovino Mežiške doline«.

Dne 25. septembra so se podali zborovalci v Maribor, kjer so si ogledali najprej tekstilno tovarno MTT, Metalno, mariborski Muzej in stari del mesta, s čimer je bilo zborovanje končano.

Bogo Grafenauer

IV. ZBOROVANJE AVSTRIJSKIH ZGODOVINARJEV IN III. ZBOROVANJE AVSTRIJSKIH ARHIVARJEV V CELOVCU OD 17. DO 22. SEPTEMBRA 1956

Zborovanja avstrijskih zgodovinarjev so po drugi svetovni vojni že dobro uvedena in res široka organizacijska vez vseh historičnih strok v Avstriji. Celovškega zborovanja se je udeležilo okrog 300 zgodovinarjev, poleg avstrijskih tudi večje število gostov iz Anglije (1), Čehoslovaške (3), Francije (1), Holandske (1), Italije (1), Jugoslavije (2 zgodovinarja — dr. Ferdo Hauptmann in poročevalec, in 3 etnografi — dr. Branimir Bratanič, Niko Kuret in Boris Orel), Nemčije (14), SSSR (1) in Švice (1). Celovško zborovanje pa je bilo za Slovence še posebej zanimivo. Zelo velik del obravnavanih vprašanj je bil namreč zvezan z zgodovino dežele, kjer se je zborovanje vršilo, ob zborovanju pa so bile še nekatere druge prireditve, zvezane s koroško pokrajino.

Predavanja so bila kot navadno razdeljena med plenum in sekcije. Prvo predavanje pred plenumom — še pred slavnostno otvoritvijo zborovanja — je dne 17. septembra imel univ. prof. dr. Rudolf Egger, in sicer o izkopavanjih na Stalenu, posebej o njihovem pomenu za poznanje plemenske in etnične strukture v stoletjih okrog začetka našega letoštetja (n. pr. da so bili Noriki tudi plemo, da Tauriski niso spadali v Norik, da so prišli Kelti v Norik od severa preko Phyrnskega sedla in to okrog 200 pr. n. let.) in rimske politike v Noriku v prvih desetletjih rimske oblasti, obravnaval je pa tudi rezultate izkopavanj za gospodarsko zgodovino (noriško železarstvo) in seveda prikazal podobo izkopane naselbine. Neposredno po njegovem predavanju so sledila še predavanja arheološke

sekcije (tri zvezana z izkopavanjem na Štalenu, eno pa z latenskimi najdbami iz Koroške), dne 18. septembra dopoldne pa še ekskurzija na Štalen in ogled tamošnjega najdišča, popoldne pa komemoracija na grobu Ankershofena, začetnika novejšega zgodovinopisja na Koroškem (z govorom predsednika Koroškega zgodovinskega društva, dr. J. Göllesa).

Uradno pa se je začelo zborovanje šele s plenarnim zasedanjem 19. septembra dopoldne. Po pozdravu ravnatelja celovškega Muzeja dr. Gotberta Moroja v imenu organizatorja zborovanja, Zveze avstrijskih zgodovinskih društev, in predstavnikov deželne vlade in celovškega mesta sta na prvem plenarnem zasedanju sledili še dve predavanji. Prof. dr. Giuseppe Marchetti, furlanski umetnostni zgodovinar, je govoril o »furlanski leseni plastiki in njenem razmerju do sosednjih avstrijskih aplskih dežel«; ob tem je upošteval tudi vplive iz slovenskega prostora (po ugotovitvah dr. E. Cevca) in zagrebškega kroga. Dr. Gotbert Moro pa je govoril o »utemeljitvi moderne zgodovinske znanosti na Koroškem«. Obravnaval je zlasti razvoj koroškega zgodovinopisja od Christalnicka do srede XIX. stol. (do Ankershofena), pri čemer je omenil kot Slovenca tudi Urbana Jarnika, brez tega opozorila pa seveda tudi Slovenca Hanzicha, pomembnega zgodovinarja XVIII. stoletja. Razvoj v zadnjem stoletju (delo Jakscha in Wutteja) je samo kratko nakazal, seveda brez kakih kritičnih pripomb.

Plenarno zborovanje se je nadaljevalo šele naslednji dan, 20. septembra popoldne, spet z dvema predavanjema iz koroške problematike. Dr. Ernst Klebel je govoril o »nastanku in razvoju zemljiških gospostev na Koroškem«. Ob nekaj primerih je zelo nazorno pokazal, kako se je v teku stoletij drobil kompleks prvotnih večjih in sklenjenih posesti — tako posvetne kakor cerkvene. Prvotni temelji zemljiških gospostev izvirajo po njegovem mnenju gotovo še iz slovenske dobe, pa tudi del kosezov je po njegovi sodbi gotovo slovenska vojska karantanskega kneza. Nakazal je tudi nekatere sličnosti med koroško ter češko in ogrsko organizacijo ter zelo močno poudaril pomen antičnih tradicij, po moji sodbi v predavanju vsekakor pretiranih. Dr. Eberhard Kranzmayer pa je govoril o »zgodovinsko važnih rezultatih iz naselitvene zgodovine Koroške v prazgodovinskem, zgodnje-zgodovinskem in srednjeveškem obdobju«. Na isti način kot v svoji knjigi o koroških krajevnih imenih, ki je izšla prav za to zborovanje, je poleg zelo zanimivih in točnih ugotovitev namešal tudi svoje druge teze, ki jih trdovratno brani — daleč pretirava s keltskim vplivom, prav tako z obrsko vlogo, slovenska doba pa se v njegovem prikazu skoraj izgublja, že okrog 740 naj bi se začelo priseljevanje Bavarcev itd.; čeprav je bilo nacionalne nestrpnosti v predavanju manj kakor v knjigi in je je v knjigi manj kakor v nekdanjih Kranzmayerjevih publikacijah, je bila še vedno zelo občutna — kljub zaključku, ki je govoril o potrebi složnega življenja na Koroškem.

Med obema plenarnima zasedanjema pa so v sredo popoldne in v četrtek dopoldne zasedale sekcije — brez antične jih je bilo še vedno devet (za občo zgodovino, za deželno in kolonizacijsko zgodovino, za pravno in gospodarsko zgodovino, za slovanstvo in vzhodno Evropo, za zgodovinsko etnologijo in etnografijo, za zgodovinsko geografijo, za numizmatiko, heraldiko in genealogijo, za pouk na srednjih šolah, za muzejstvo) — vselej po tri vzporedno. Na teh sekcijskih zasedanjih je bilo prebranih 38 predavanj (ne všteti antično sekcijo); omenil bom le tista, ki so za Slovence posebej zanimiva. Dr. Hugo Hantsch je ob nekritični uporabi Berchtoldovih spominov (še ne objavljenih) v referatu o njem poskušal — kot je pokazala diskusija, brez uspeha — odvzeti z njegovih ramen delež krivde za prvo svetovno vojno; dr. Ferdo Hauptmann je govoril o »Jelačičevem načrtu za preosnovo Avstrije leta 1848«, ki naj bi po njegovem mnenju kazal, da je »šel Jelačič daleč pred svojim časom«; dr. Aleksander Nowotny je predaval o »berlinskem kongresu in velesilah«, dr. Walter Fresacher o »naselitvi in kmečkem posestnem pravu na Koroškem«, Karl Dinklage o »pomenu mest v izgradnji naselbinske slike na Koroškem«, dr. Herman Wiessner o »koroški politični zgodovini v času interregnuma« (ob tem je porabil vire, ki jih je prav tedaj izdal v novem zvezku zbirke Monumenta Carinthiae za čas od 1269 do 1286) in — v drugi sekciji — o »o položaju in pomenu škofije in kapitlja v Krki kot koroškega zemljiškega gospodstva« (po svoji izdaji krških urbarjev). V sekciji o Slovanih in vzhodni Evropi

je predaval (kot gost) dr. Johann Albrecht Reiszvitz o vplivu humorističnega časnika *Simplicissimus* pri formiranju sovražnega mnenja proti Srbiji in zelo ostro očrtal delovne metode tega lista; dr. Thorvi Eckhardt je predavala o »baroku pri Južnih Slovanih«, dr. Valter Leitsch pa o balkanski in ruski politiki Karla VI. Dr. Kerl Lechner je imel predavanje o »Splošni in deželni zgodovini«, zanimivo, a ostro nacionalistično usmerjeno; tako je trdil med drugim, da so prišli Slovani v Dunajsko kotlino šele okrog 670, zato pa da je bila nemška kolonizacija tega prostora okrog 750 že zaključena, da je bila meja krščanstva hkrati meja nemštva in podobno; pač pa so bila njegova izvajanja o pravnem razvoju (dežele, gradovi, mesta, trgi, pomen cerkvene organizacije oziroma župnij, socialnem položaju kmetov — tu je trdil, da so bili kosezi »kraljevski kmetje«!) polna pobud za podobne preiskave tudi pri nas. V etnografski sekciji je predaval dr. Hanns Koren o »oblikah in imenih jarma v Notranji Avstriji, dr. Oskar Moser o »koroških arhivskih virih o kmečkem orodju«, ravnatelj etnografskega muzeja v Ljubljani, Boris Orel, pa je — kot gost — podal poročilo o »stanju preiskovanja kmečkega orodja v Sloveniji«. Dr. Franc Kahler je govoril o pomenu »trgovskih poti in gozda kot gospodarskih činiteljev pri koroškem železarstvu v 19. stoletju« in v sekciji za pomožne zgodovinske vede je govoril dr. Günther Probst-Ohstorff o »najdbah in kroženju novcev na Koroškem v teku stoletij«.

Na arhivskem zborovanju, ki se je vršilo v soboto (22. septembra) so govorili med drugim dr. Paul Mechter o »prometnem položaju Koroške«, dr. Richard Wanner o »koroškem arhivu« in dr. Hermann Wiessner o »koroški diplomatiki v interregnumu«.

Med spremnimi slavnostmi je treba omeniti najprej proslavo šestdesetletnice univ. prof. dr. Henrika Feliksa Schmidta na seji sekcije za slovanstvo in vzhodno Evropo. Z zborovanjem so bili združeni tudi razni sprejemi, »koroški večer« (z izrazito »plebiscitnim«, v svojem zaključku za koroške Slovence kar žaljivim duhu, spričo česar je podpisani protestiral pri predsedniku zborovanja, dr. Moraju) in tri ekskurzije, med katere so se razdelili zborovalci — predvsem zgodovinska po srednji Koroški (do Krke, Šentvida in Gospe Svete), predvsem arheološka (mimo Beljaka do Teurnie in nazaj) in predvsem etnografska (preko Velikovca v Laboško dolino in skozi Podjuno nazaj). Ob zborovanju so bila urejena vodstva po Celovcu in celovških muzejih, posebej pa sta bili prirejeni razstavi redkih koroških listin, rokopisov in tiskov ter poljedelskega orodja. Končno je izšlo posebej ob zborovanju še okrog 15 publikacij, o katerih bo podal ZČ delno še posebno oceno.

Bogo Grafenauer

XI. MEDNARODNI KONGRES ZGODOVINSKIH VED

Mednarodni komite za zgodovinske vede je sporočil Nacionalnemu komiteju FLRJ za zgodovinske vede naslednje:

»XI. mednarodni kongres zgodovinskih ved se bo vršil od 21. do 28. avg. 1960 v Stockholmu.

Zajemal bo pet sekcij: metodologijo, antiko, srednji vek, novi vek, sodobno zgodovino; med te bodo razdeljeni referati, ki jih je odobril biro mednarodnega komiteja za zgodovinske vede na sestanku v Lausanni 18., 20. in 21. junija 1957.

Referati so razdeljeni takole:

I. Metodologija

1. Vpliv filozofije zgodovine XIX. st. na sodobno zgodovinsko vedo (dr. E. Rothacker, Heidelberg, Nemčija).
2. Zgodovina zgodovinopisja (prof. H. Butterfield, Cambridge, Velika Britanija).
3. Kulturna zgodovina, njen razvoj in metode (prof. F. Gilbert, Bayn-Hawr, USA).

4. Zgodovina prirodnih ved in tehnike (prof. A. J. Forbes, Amsterdam, Holandska).
5. Periodizacija obče zgodovine (prof. E. M. Žukov, Moskva, SSSR).
6. Metode zgodovinske demografije in vprašanje mortalitete v razmerju do obče zgodovine (M. M. Henry in L. Chevallier, Paris, Francija).

II. Antika

1. Vprašanje mikenske kulture in pisave (prof. Sterling Dow, Harvard, USA).
2. Demokratizacija kulture poznega cesarstva (prof. S. Mazzarino, Catania, Italija).
3. Proces zgodovinskega razvoja in zgodovinske vloge antičnih držav na obrežju Črnega morja (prof. V. O. Blavatski, Moskva, SSSR).
4. Suženstvo v grško-rimskem svetu (dr. S. Lauffer, München, Nemčija).
5. Numizmatika rimskega cesarstva kot vir za gospodarsko in finančno zgodovino (M. Guey, Lyon, Francija).
6. Prebivalstvo in civilizacije v dolini Donave v predromanskem razdobju in ob začetku srednjega veka (prof. C. Daicovicil-Lasi in I. Nestor, Bukarešta, Romunija).

III. Srednji vek

1. Od Tang do Sung dinastije: prehodno razdobje v kitajski in vzhodnoazijski zgodovini (prof. T. Yamamoto, Tokio, Japonska).
2. Družbena struktura Rusije v zgodnjem srednjem veku (prof. Rahbek-Schmidt, Aarhus, Danska).
3. Pravo in srednjeveški zgodovinar (dr. W. Ullmann, London, Vel. Britanija).
4. Zgodovinski pomen germanskega pojmovanja kraljestva in plemstva (dr. K. Hauck, Erlangen, Nemčija).
5. Italijansko mesto - država s svojimi značilnimi svojstvi v razmerju do evropskega komunalnega gibanja (prof. E. Sestan, Firenze, Italija).
6. Sodobna vprašanja v zvezi s srednjeveškimi cerkvenimi ustanovami (prof. G. Le Bras, Vatikan).

IV. Novi vek

1. Dominium maris Baltici XVI. in XVII. st. (prof. G. Labuda, Poznan, Poljska).
2. Državna upravna struktura v XVI. in XVII. st. (prof. V. Vives, Barcelona, Španija).
3. Iluminiranje rokopisov v Evropi v XVIII. st. (prof. F. Venturi, Gênes, Italija).
4. Prehodno obdobje od fevdalizma h kapitalizmu med XVI. in XVIII. st. v Srednji Evropi (prof. Klima in Macurek, Praga in Brno, ČSR).
5. Vprašanje reformacije v skandinavskih deželah (dr. S. Kjollerstrom, Lund, Švedska).
6. Politične zveze vzhodne in zahodne Evrope za tridesetletne vojne (prof. R. F. Poršnjevič, Moskva, SSSR).

V. Sodobna zgodovina

1. Britanska prekomorska posestva in samouprava od 1783 dalje (prof. Vincent T. Harlow, Oxford, Velika Britanija).
2. Vprašanja izseljevanja v XIX. in XX. st. (prof. Ingrid Semmingsen, Oslo, Norveška).
3. Socializem in prva svetovna vojna (prof. Haag, Louvain, Belgija).
4. Nacionalna vprašanja v Habsburški monarhiji (dr. F. Zwitter, Ljubljana, Jugoslavija).
5. Tradicionalna kultura in moderni razvoj v Indiji (prof. N. Brown, Pensilvanija, USA).
6. Vprašanja strukture podjetja v XIX. st. (M. Girard, Paris, Francija).

Izven rednih sej komisij bosta neposredno pred otvoritvijo kongresa organizirana dva kolokvija, ki bosta posvečena:

1. evropskim univerzam v srednjem veku in dobi renesanse (prof. Stelling-Michaud, Geneve, Švica);

2. zgodovini cen pred 1750 (prof. E. J. Hamilton, Chicago, USA).

Končno naj bi imeli uvodno in zaključno predavanje kongresa, ki naj bi ju imela dva švedska zgodovinarja, naslednji temi:

Mednarodne zveze severa v času Vikingov.

Baltiško in Sredozemsko morje od XVI. do XVII. st.

Kakor na preteklem kongresu v Rimu bo priloženo kongresu ob posameznih referatih tudi večje število sporočil (komunikacij). Rok za prijavo sporočil še ni določen, vendar se po izjavi generalnega tajnika mednarodnega komiteja lahko pričakuje, da bo to maj 1958, o čemer bo naš nacionalni komite naknadno obveščen.

Uredništva

TAJNIŠKO POROČILO ZA LETO 1955/56

Na osmem občnem zboru Zgodovinskega društva za Slovenijo dne 26. junija 1955 je bil poleg predsednika dr. Frana Zwitterja izvoljen enajstčlanski odbor, ki so ga sestavljali: dr. Milko Kos, Marjan Britovšek, dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, Dare Jeršek, dr. Jože Kastelic, Vasilij Melik, dr. Metod Mikuž, Božo Otorepec, Franček Saje in dr. France Škerl. Kot predstavnika srednješolskih profesorjev je odbor na predlog ljubljanskega aktiva na seji 4. januarja 1956 kooptiral prof. Franja Veselka. Funkcije v odboru so se razdelile takole: podpredsednik je bil dr. Milko Kos, tajnik Vasilij Melik, blagajnik dr. France Škerl, knjižničar dr. Jože Kastelic, pomočnik knjižničarja in arhivar Marjan Britovšek, zastopnik uredništva Zgodovinskega časopisa dr. Bogo Grafenauer kot njegov glavni urednik, zastopnik uredništva Kronike Božo Otorepec, vodja šolske sekcije, član uredniškega odbora Istoriskega pregleda in zastopnik društva pri Ljudski univerzi Jože Hainz. Skrb za članske sestanke je imel Marjan Britovšek.

Društvo je imelo v tem letu tri sekcije: za lokalno zgodovino, za pouk zgodovine in za zgodovino NOB. Glavno delo sekcije za lokalno zgodovino je bilo posvečeno izdajanju Kronike. Do občnega zbora decembra 1956 je izšlo 10 števil, to je, trije celi letniki in prva številka IV. letnika. Ob nakladi 1200 izvodov je bilo 893 naročnikov (december 1956). Izšla sta tudi dva zvezka Knjižnice Kronike: dr. Milka Kosa »Srednjeveška Ljubljana« ter Igorja Vrišerja »Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane«.

Sekcija za pouk zgodovine je v tem letu razširila svojo dejavnost preko prvotnega okvira srednješolskega pouka v ožjem smislu besede. Razpravljala je o učbenikih in priročnikih za zgodovino ter dala pobudo za pisanje učnih knjig za IV., V. in VI. razred gimnazije, za nižje in srednje strokovne šole in za čitanko za slovensko zgodovino. Zavodu za šolski in poučni film je sekција predložila seznam naslovov za sestavo diafilmov iz NOB, napravljeni so bili osnutki in prvi scenariji za te diafilme. Sekcija je pripravljala še predloge za diafilme iz slovenske zgodovine in arheologije, na njeno pobudo pa sta dva diafilma iz slovenske zgodovine že izdelana. Sekcija je sodelovala z Zavodom za proučevanje šolstva in pripravljala osnutke učnega načrta za zgodovino v osemletni šoli. Obravnavala je vprašanje zgodovine na strokovnih šolah. Na njeno pobudo je bilo na Svetu za šolstvo LRS sklicano posebno posvetovanje o zgodovini na strokovnih šolah, tu so bili sprejeti nekateri predlogi za spremembo učnih načrtov na teh šolah. Svetu za šolstvo pri OLO Ljubljana je dala sekција nekaj predlogov za izboljšanje pouka zgodovine na šolah v ljubljanskem okraju. V letu 1955 je sekција organizirala udeležbo zgodovi-

narjev iz Slovenije na tečaju v Oteševu, ki se ga je udeležilo 21 profesorjev in predmetnih učiteljev.

Sekcija za NOB v tem letu še ni povsem razvila svoje dejavnosti. Pripravila je članski sestanek 28. marca 1956, na katerem je govoril dr. Metod Mikuž o problematiki pouka zgodovine NOB na srednjih šolah. Na sestanku je v diskusiji posebej prišla do izraza potreba po učbenikih za dobo NOB pa po dobrem preglednem delu, ki bo obravnavalo to obdobje za še širše kroge bralcev. Kar se tiče učbenika je jeseni 1956 izšla zgodovina za četrti razred gimnazije, za katero je napisal dr. Mikuž obdobje po prvi svetovni vojni z opisom druge svetovne vojne in naše NOB.

V tem poslovnem obdobju je izšel VIII. letnik Zgodovinskega časopisa za leto 1954, v tiskarno pa je bil oddan IX. letnik za leto 1955.

Clanskih sestankov je bilo v tem letu 6. 16. novembra 1955 so poročali udeleženci X. mednarodnega kongresa zgodovinskih znanosti v Rimu o svojih vtisih s kongresa. Uvodni referat je imel dr. Milko Kos. 28. decembra 1955 je bila diskusija o VIII. letniku Zgodovinskega časopisa z uvodnim referatom Franja Baša. 22. februarja 1956 je predaval Bogo Stupan o pouku zgodovine in družbenih ved na šolah, pri čemer je še posebej poročal o ureditvi zgodovinskega pouka v deželah Zapadne in Severne Evrope, ki jih je obiskal. 28. marca 1956 je predaval dr. Metod Mikuž o problematiki pouka zgodovine NOB na srednjih šolah. 24. oktobra 1956 je bila diskusija o izboru učne snovi za zgodovino v obvezni šoli, s katero se je tudi Zgodovinsko društvo vključilo v delo za čim boljšo in smotnejšo ureditev našega šolstva. 6. decembra 1956 je Slovenska akademija znanosti in umetnosti skupaj z Zgodovinskim društvom priredila proslavo dvestoletnice rojstva Antona Tomaža Linharta, na kateri je o Linhartu govoril dr. Fran Zwitter. Kakor je videti iz našete vsebine članskih sestankov, so imeli le-ti v zadnjem letu nekoliko drugačen značaj kakor poprej. V celem so prevladovale diskusije, v ospredju pa je bila problematika pouka zgodovine na naših šolah.

V tem poslovnem letu smo priredili skupaj z Zgodovinskim društvom v Kopru in na njegovo iniciativo IX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Kopru in Piranu, s katerim smo proslavili desetletnico osvoboditve. O zborovanju glej poročilo v prejšnjem letniku Zgodovinskega časopisa.

Število podružnic je ostalo isto. Število članov se je v poslovnem letu 1955/56 dvignilo od 377 na 392.

Ob začetku poslovnega leta je znašal saldo 1,706.327 din. Dohodkov je bilo (z začetnim saldod vred) 3,497.587 din, izdatkov 1,895.815 din, tako da je znašal končni saldo ob občnem zboru decembra 1956 1,601.772 din. V tej vsoti so vključeni večji zneski, ki je društvo le trenutno v njihovi posesti (subvencije, za Zgodovinski časopis, izdajo šolskih kart, tečaj v Beogradu), tako da znaša realni prebitek 228.232 din. Veliko večino dohodkov predstavljajo subvencije za časopis, Kroniko, udeležbo na zborovanjih in tečajih, veliko večino izdatkov pa stroški v iste namene.

Tudi v tem poslovnem letu je bilo delo zgodovinskega društva omogočeno s subvencijami in podporami, ki so jih dali Svet za kulturo in prosveto LRS, Svet za šolstvo LRS, OLO Ljubljana, OLO Koper in še drugi.

Deveti občni zbor je bil 8. decembra 1956. Za predsednika je bil izvoljen dr. Fran Zwitter, za odbornike pa dr. Milko Kos, Marjan Britovšek, dr. Bogo Grafe-nauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, Vasilij Melik, dr. Metod Mikuž, Božo Otore-pec, Lidija Prudič, Franček Saje, dr. France Škerl in Tone Zorn.

Vasilij Melik

IN MEMORIAM

JANKO POLEC

Malo je med nami piscev, ki bi bili spominu svojih poklicnih prednikov in tovarišev s toliko vnemo posvetili čas in sposobnosti kot pokojnik, čigar spominu naj bodo posvečene te vrstice. V bogatem nekrološkem in biografskem opusu, ki ga je pokojni profesor Polec ustvarjal od študentovskih let do svoje smrti, je otel pozabi, vrsto slovenskih pravnikov pretekle in polpretekle dobe, mnogim pomembnejšim pa je postavil trajne spomenike. Svoj spomenik si je s svojimi spisi postavil sam. Besede, ki mu jih tu posvečamo, ne morejo doseči tega, kar je za spomin drugih ustvarjal on, zato niso in ne morejo biti primerno povračilo.

Janko Polec se je rodil dne 19. avgusta 1880 v Kamniku kot sin Julija Polca, pravnika, ki je tedaj osemindvajsetleten stal na začetku svoje sodniške poti. Rodbina je po najbližjih prednikih izhajala iz Ljubljane, kjer je bil Luka Polec, ded pokojnega Janka Polca zaposlen kot stavec v Blasnikovi tiskarni.

V zasebni ljudski šoli na Brdu pri Lukovici oziroma v kamniški ljudski šoli je pokojnik opravil osnovno šolanje, maturiral je na klasični gimnaziji v Ljubljani.

Letom pravnih študijev na Dunaju (1898 do 1900) oziroma v Gradcu (1900 do 1902) je že 10. januarja 1903 sledila promocija. Med njegovimi eksaminatorji beremo na Dunaju ime Inama-Sternegga, v Gradcu med drugimi Luschinovo in Gumpłowiczewo. Po izpitnih uspehih moremo soditi, da ga je že tedaj posebno privlačevalo kazensko in upravno pravo. Sicer se zdi, da je v tej dobi navezal tesnejše stike zlasti z Gumpłowiczem, s katerim je še pozneje korespondiral. Kljub zelo nagli dovrstitvi univerzitetnih študijev je Polec našel že v teh letih čas za obsežna dela, ki so izšla v tisku; dokaz izredne energije in žilavosti, s katero se je mladi pravnik začel pripravljati na svoj poklic, že usmerjen v bodoče znanstveno delovanje. Tako tvori že obdobje univerzitetnih študijev tudi prvo obdobje Polčevega znanstvenega dela, ko je zastavil kar na treh svojih bodočih toriščih. Značilno je, da je že prvi njegov objavljeni spis biografskega značaja (Karol Pleško, 1899), nastal morda tudi pod vplivom osebnega poznanstva. Zlasti novembra in decembra 1901 se je posvetil borbi za slovensko univerzo in naslednjega leta s sodelovanjem kolege Senekoviča že objavil obsežni Vseučiliški zbornik. Za svojo specializacijo si je kot študent izbral kazensko pravo in objavil iz tega področja študijo (1901).

Že pred promocijo je Polec julija 1902 stopil v sodno službo. Svojo avskultantsko dobo je opravil na sodiščih v Ljubljani, Kamniku in Brdu. V tem času je kot državni štipendist v študijskem letu 1904/5 opravil dva semestra kazensko-pravnih študijev v Berlinu, posebno v seminarju profesorja Liszta. Plod tega njegovega dela, ki je že očitno usmerjeno v akademsko kariero, je objava gradiva k nauku o rehabilitaciji, ki jo je pripravil skupaj z Ernstom Delaquisom (1905). Polčeva specializacija v inozemstvu je del tedanje akcije za pripravo kadra

vseučiliških profesorjev za pravno fakulteto, ki jo je z intervencijami podpiral zlasti Anton Primožič. Pri tem Polec tudi sedaj ni pozabil svojega nagnenja do biografij in je ob biografiji Vladimirja Levca (1904/5) prvič prišel v ožji stik s pravno zgodovino.

Pravkar navedena dela tvorijo opazno prelomnico v pokojnikovem delovanju — ne samo slovo od kazenskopravne vede, marveč za nekaj časa tudi skoraj vsaki javni avtorski dejavnosti sploh. Ta usahne ne le v času podeželskega službovanja, marveč tudi po premetitvi na Dunaj. Ko je bil Polec februarja 1907 opravil sodniški izpit, je bil nameščen dobro leto kot sodni pristav v Trebnjem, nato od 1. julija 1908 dalje kot okrajni sodnik v Radovljici. Iz rodbinskih razlogov je odklonil leta 1907 ponudbo, da bi prevzel mesto honorarnega profesorja kazenskega prava v Sofiji. Decembra 1910 je bil premeščen na Dunaj, kjer je bil spočetka dodeljen tajnistvu vrhovnega sodišča, kmalu pa premeščen v evidenčno pisarno za enotno judikaturu, kjer je od leta 1912 dalje imel položaj svetniškega tajnika. Malo pred koncem prve svetovne vojne, decembra 1917, je bil premeščen na mladinski oddelek oziroma oddelek za socialno zavarovanje novoustanovljenega ministrstva za socialne zadeve, kjer je bil aprila 1918 imenovan za ministrskega tajnika, 25. novembra 1918 pa razrešen. Vendar je ostal tu do januarja 1919 kot jugoslovanski član likvidacijske komisije, nato pa se je vrnil v Ljubljano in bil do novembra referent za kazenske stvari pri poverjeništvu za pravosodje. V tem obdobju skoraj 15 let beleži bibliografija Polčevih del le dva članka in osem poročil in ocen, med njimi poročilo o Strohalovih Statutih primorskih gradov in općina (1913), sicer pa iz najrazličnejših pravnih panog. Kljub navideznemu pojemanju Polčeve dejavnosti v tem razdobju, pa so prav ta leta postala odločilna za pokojnikovo poznejše znanstveno delo. Že v nekaterih prejšnjih delih je bil pokazal izrazit čut za zgodovino, kmalu po prihodu na Dunaj pa je začel daleč od domovine zbirati v dunajskih arhivih gradivo o upravni zgodovini naših krajev zlasti v 19. stoletju. Kakor je bil v prvih letih izredno produktiven in eksperimentalen; tako je sedaj z neobičajno potrpežljivostjo dajal svojemu gradivu čas za dozorevanje in podrobno izdelavo. Začel je tudi študirati zgodovino, vendar so razmere preprečile, da bi tudi v tej stroki diplomiral. Tako se je prav v dunajskih letih pokojnikova dejavnost preusmerila v njegovo poznejše glavno torišče — pravno zgodovino. Ker je bila to le zaposlitev v prostem času, rezultati niso mogli biti takoj očitni.

Tudi naslednjih pet let, od novembra 1919 do 1925 je zahtevalo od pokojnika mnogo naporov, ker je poleg službe načelnika pravnega odseka pri Južni železnici oziroma pri Direkciji državnih železnic mogel svoje sposobnosti za znanstveno delo uveljavljati samo v prostem času, ki ga je moral v prvi vrsti posvetiti svojemu drugemu poklicu — honorarni profesuri za pravno zgodovino na ljubljanski pravni fakulteti, ki ga je opravljal ves čas od ustanovitve univerze do imenovanja za rednega profesorja, to je domala ves čas svojega službovanja pri železnici. O vnmeh, s katero se je lotil svojega profesorskega posla, pričajo teme, ki jih je obravnaval na specialnih kurzih poleg glavnega: javno pravo v srbskih in hrvatskih deželah, ustava in uprava v obnovljeni Srbiji do leta 1842, zgodovina kazenskega prava in sodnega postopka, temelji upravne razdelitve in uprave slovenskih dežel v 19. stoletju. Delovno področje se mu je še razširilo, ko se je kot učni predmet po smrti Jasinskega pridružila še pravna zgodovina Južnih Slovanov. Pri tem je poleg opravljanja honorarne profesure za zgodovino javnega in zasebnega prava pripravljaj objavo svojega prvega obsežnega pravnozgodovinskega spisa, kraljestva Ilirije (1925), pred katerim je objavil razpravo Grb kraljestva Ilirije (1923).

Izid Kraljestva Ilirije, s katerim se je habilitiral za rednega profesorja na ljubljanski pravni fakulteti, pomenja začetek intenzivnejše pravnozgodovinske dejavnosti z objavo razprav in raznih vej te vede. Polcu je bilo tedaj že

petinštirideset let, in od prvih, tako vehementnih in obetajočih korakov v znanstveni svet sta pretekli že dve desetletji skoraj popolnega molka. Očitno je, kako neprijazne so bile slovenski znanstveni ustvarjalnosti razmere v stari Avstriji, v katerih si Slovenci niso mogli priboriti lastne univerze in s tem možnosti za znanstveno delovanje v lastnem središču. Zdaj je Polec za desetletnico univerze mogel zaokrožiti svoje nekdanje delo in napisati obsežno študijo o zgodovini slovenske univerze (1929).

Medtem ko v prvih letih pokojnikove redne profesure ne opažamo ože omejenega znanstvenega programa, pomenja naslednje desetletje izrazito usmeritev v agrarno pravno zgodovino. Preimenovanje učnega predmeta v narodno in primerjalno pravno zgodovino po novi fakultetni uredbi (1938), ni bistveno vplivalo na usmerjenost Polčevega dela. — Ko je bila v istem letu ustanovljena Akademija znanosti in umetnosti, je postal Polec njen redni član.

Trpljenje, ki je z okupacijo zadelo naše ljudstvo, tudi pokojniku ni prizaneslo in je zanj doseglo višek, ko so mu Nemci dne 31. januarja 1944 v Št. Vidu ustrelili kot talca brata Julija. Duševni potrtosti sta se pridružila še bolehanje in operacija, in vse to je pokojniku vzelo za daljši čas razpoloženje za obsežnejše znanstveno ustvarjanje. Zopet postajajo naslovi del v njegovi bibliografiji redkejši.

Ponoven, žal mnogo prekratek vzpon Polčeve ustvarjalnosti pričanja zopet po letu 1950, potem ko je po prvem decembru 1948 prenehal s predavanji na pravni fakulteti in bil prideljen na delo k Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. To pot se je zlasti s posebno vneto posvetil področju, na katerem je bil zastavljen v Kraljestvu Iliriji — upravni zgodovini, iz katere je objavil dve razpravi v Zgodovinskem časopisu. Ko je bilo pričakovati, da bo iz svojega bogatega poznavanja upravne zgodovine ustvaril še dragocene monografije, ga je več kot enoletna bolezen zopet odtrgala delu. Na dan ko je zbolel, je še v Društvu arhivskih delavcev predaval o upravni zgodovini 19. stoletja, v času bolezni pa je izšla njegova zgodovina kamniških hiš. S tem se je kakor za slovo spomnil svojega rodnega mesta, kamor se je vrnil le še na poti v rodbinsko grobnico po smrti dne 12. maja 1956.

Pokojnikovo znanstveno delo v kazenskoopravni vedi je ostalo epizoda, čeprav je bilo dokaj obsežno. Svojih sposobnosti v tako kratkem času na tem področju svoje mladostne dejavnosti gotovo ni mogel razviti, toda že njegova tedanja dela pričajo o vestnosti, ki ostaja slejkoprej značilna za vsa njegova avtorska dela, le da v svojem prvencu Nove kriminalistične šole veliko vehementneje zavzema stališče o tem, ali onem vprašanju kot v poznejših delih, v katerih daleč prevladuje umirjenost neprizadetega kronista. Ta prihaja do izraza že v Materialih k nauku o rehabilitaciji.

Če izvzamemo službovanje v praksi in nekatere predvsem organizatorične funkcije (predsedstvo pravnega razreda AZU od 1942 dalje, večkratno dekanstvo na pravni fakulteti, predsedstvo terminološke komisije pri SAZU), je Polčevo javno delo skoraj v celoti posvečeno slovenski historiografiji na raznih področjih. Razne književne ocene in priložnostni članki iz drugih področij so prave izjeme.

Bil in ostal je zgodovinar slovenskega visokega šolstva, najprej v borbi za dosego univerze, nato ob jubilejih njenega obstoja, najprej mladostni bорец, pozneje tudi tu umirjen opisovalec. Zanimanje za to zgodovino ga do zadnjega ni zapustilo in pričakovati je prav s tega področja izid enega izmed njegovih posthumnih del — objavo gradiva o slušateljih nekdanje ljubljanske centralne šole 1810 do 1813.

Najbolj dosledno pa je od študijskih let prav do zadnjega ostal zvest svojemu nagnjenju do zbiranja biografskih podatkov in pisanja biografij, izmed katerih so nekatere — kakor nekrolog Metodu Dolencu — kar zajetne študije. Tako je v raznih letih objavil okrog sto življenjepisov, predvsem slovenskih pravnikov, od

tega največji del v Slovenskem biografskem leksikonu, čigar vnet sodelavec je bil do zadnjega. Za nadaljevanje tega dela je zapustil lepo množico gradiva, ki je sedaj v hrambi SAZU. Eden od najboljsežnejših in najdragocenejših biografskih opusov je zbirka monografij Slovenski pravni znanstveniki pretekle dobe v tujini, objavljena v spominski knjigi ob polstoletnici društva Pravniki. S posebno ljubeznijo in zanimanjem je pokojnik pisal o življenju in delu Vladimirja Levca, s čigar rodbino je imel že v mladosti tesnejše stike. Živo zanimanje je veljalo tudi Martinu Pegiusu, o katerem je Polec dvakrat pisal. V Pegijevi biografiji se omenja tudi cerkvena sv. Lovrenca nad njegovim rojstnim krajem Polhovim gradcem in zadnji večji pokojnikov izlet je bil prav k tej cerkvi, ki se z vrha hriba razgleduje po Polhograjskih Dolomitih.

Tudi Polčeve zasluge za slovenske arhive ne bi smele iti v pozabo. Kot soliden historični delavec jih je visoko cenil in se večkrat uspešno osebno zavzemal za ohranitev nekaterih važnih arhivskih fondov. Razen književnih poročil o nekaterih arhivskih publikacijah, so z arhivi v zvezi zlasti njegove biografije regulatorjev Perizhofferjev, ki so med prvimi in najzanimivejšimi prispevki k zgodovini slovenskih arhivov.

Ko tu omenjamo nekaj historičnih panog, s katerimi se je pokojnik ukvarjal poleg svoje glavne stroke, moramo omeniti tudi krajevno zgodovino, ki v seznamu Polčevih del vsekakor tvori le izjemo, kajti središče njegovega zanimanja je bila predvsem deželna zgodovina celotne Kranjske, tako, da je posamezne kraje praviloma obdeloval v celotnem sklopu. Ker pa je pri takih obdelavah šel vedno rad v podrobnosti, je obdelal s tega ali onega gledišča skoraj vse važnejše kraje nekdanje Kranjske, tako glede njihove upravne pripadnosti, usode ob raznih reformah itd. Edina obsežnejša krajevna monografija je že omenjena razprava Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dvestoletih. Z njo je dal zgled, kako more lokalni zgodovinar — le s pomočjo starejših in novejših zemljiških knjig — ugotavljati hišne lastnike in s tem tudi topografski razvoj naselja s preprostimi sredstvi skoraj 200 let nazaj.

Zanimivi zapuščinski spisi v Državnem arhivu so v zadnjih letih pokojnika tako zamikali, da se je lotil izredne težke naloge — sestaviti seznam lastnikov vseh kranjskih gradov, kolikor jih je moči zasledovati v arhivih. Bil je v resnici po svoji potrpežljivosti in vztrajnosti najbolj primeren za to nevhvaležno nalogo, ki bi tvorila poglabitev, izpopolnitev in nadaljevanje znane Valvasorjeve XI. knjige. Ko se je te naloge lotil, pa se je zmotil v svojem zdravju in fizičnih močeh. Razen tega je bogastvo spisov zavedlo njihovega obdelovalca, da si je zastavljeno nalogo čedalje bolj razširjal. Začel je študirati sestav nekdanjih graščinskih bibliotek in iz tega skušal sklepati na tedanje tokove v raznih znanstvenih panogah. Široko zastavljena naloga je zahtevala, da si je sproti sestavljal genealogijo kranjskega plemstva, skratka začela je presegati moči posameznika in tako je delo, za katerega je pokojnik po osvoboditvi porabil mnoge mesece ali celo leta, ostalo nedovršeno.

Nekoliko bližja je njegovi matični stroki pravna etnografija ali folklor. Čeprav je ta panoga v zadnjih desetletjih prihajala v modo in čeprav se je tudi pri nas že tu in tam gojila, je pokojni Polec priznaval, da se za delovanje v tej panogi nikakor ne more ogreti. Vse bolj mu je ležalo potrpežljivo, podrobno delo v arhivih, in tako je njegovo edino delo s tega področja objava Križnikovih odgovorov na vprašanja v Bogišičevem »Naputku« po naročilu Akademije znanosti.

Znanstvena panoga, s katero je Polčevo ime najtesneje povezano, pa je slovenska pravna zgodovina. Do prve svetovne vojne skoraj ni bilo Slovenca, ki bi se bil lotil dela na tem obsežnem, a nič manj težavnem področju. Vladimir Levce

je bil Luschinov učenec in še ves pod vplivom učiteljeve usmerjenosti tu zaoral ledino, in že ga je pobrala smrt.

Po daljšem mrtvilu se je raziskava slovenske pravne zgodovine začela v večji meri šele po prvi svetovni vojni in se kmalu razšla v dve bistveno različni smeri z dvema različnima predmetoma. Medtem ko se je ena smer posvetila slovenskemu narodnemu pravu vsaj s posrednim namenom, ugotoviti pravotvornost slovenskega naroda, si je druga smer izbrala za predmet pravo, ki je veljalo na Slovenskem brez vnaprejšnje omejitve in ne da bi si zastavljala v prvi vrsti vprašanje etničnega izvora. Ta različna dvodelba, ob kateri poznamo le malo primerov vmesnih rešitev, je obvladovala vso dobo med obema vojnama in se je izkazala za plodno. Zastopnik druge smeri je bil Janko Polec. Zaradi tesne naslonitve na prikaz zgodovinskih dejstev takšnih kot so bila, brez kombinacij v zaključkih in z interpretacijo, ki se je kar najbolj oklepala neposrednih virov, sem njegovo usmeritev nekoč označil kot realistično.

Glavni panogi, ki ju je pokojnik raziskoval v zgoraj označenem smislu, sta upravna in agrarno-pravna zgodovina.

Upravna zgodovina obvladuje začetek in zadnja leta Polčevega pravno-zgodovinskega raziskovanja. Vrsta razprav posvečenih tej panogi se pričinja z razpravo o Grbu kraljestva Ilirije, ki tvori le stranski proizvod priprav za obsežno delo Kraljestvo Ilirija (1925), ki je edina Polčeva samostojna pravnozgodovinska knjiga. Karakteristična je po izrazito narativnem podajanju razvoja, ne toliko na zunaj vidnega, kot v veliki večini razvoja zakonskih projektov. Avtor si je zastavil za cilj, da svoj opis upravne ureditve kraljestva Ilirije omeji na Kranjsko kot srce nove države tvorbe. Motivi za obdelavo te teme so bili najbrž različni. Morda do neke mere dejstvo, da je prav ob začetku avtorjeve dunajske dobe izšel Vošnjakov prikaz ustave in uprave Ilirskih dežel. Avtor sam navaja kot pomen zastavljenega problema dejstvo, da je francosko medvladje preukrenilo razvoj javnega prava v naših pokrajinah na nova pota, nakar je avstrijska restavracija izvršila važne upravne reforme in izvedla pomembne teritorialne spremembe. Ob prikazu teh reform je avtor presegel zastavljeni časovni okvir in je dejansko podal upravno zgodovino bivše Kranjske za skoraj stoletno obdobje. Arhivske vire, ki jih je izčrpno izpisoval v svojih dunajskih letih in ki jih je takoj po razsulu Avstrije mogel dopolniti še z dragocenimi, dotlej nepristopnimi viri, je v tem delu izkoristil z veliko minucioznostjo, kar daje delu tem večji pomen, ker je del tega gradiva medtem na Dunaju zgorel. V uvodu navaja avtor, da je iz obilnega gradiva izčrpal le tisto, ki se tiče restavracijskih priprav, njenih organov, teritorialnih sprememb, upravne razdelitve in reforme stanov. Pristavlja, da ima gradivo zbrano tudi o ureditvi kmetijskega vprašanja, cerkveni in šolski organizaciji ter o finančnih preosnovah, da pa mora to gradivo ostati prihranjeno za poznejši čas. V razpravah, ki jih je pokojnik objavljал pozneje, najdemo to gradivo tu in tam navedeno, nikdar ga pa ni več obdelal v zaokroženi obliki. Ti Polčevi zapiski tvorijo sedaj del njegove zapuščine v Državnem arhivu Ljudske republike Slovenije.

Kratki, bolj terminološki, a prav zanimivi prispevek o Županu in občini v novejšem slovenskem izrazoslovju (1951), je znak ponovnega povratka pokojnika k upravni zgodovini. Novejša usmeritev slovenske historiografije je tvorila za take raziskave vsekakor ugodnejše okolje kot ga je imelo Kraljestvo Ilirija pred skoraj 30 leti, saj je močno poraslo zanimanje za novejša razdobja in se je tudi zorni kot našega zgodovinskega razmišljanja močno razširil. V tem spoznanju je pokojnik z velikim veseljem in ljubeznijo do snovi izdelal svojo razpravo Uvedba občin na Kranjskem, v kateri opisuje obdobje reform ali bolje uvedbe lokalne uprave v desetletju po marčni revoluciji. Žal je tudi tu avtor prepustil nadaljevanje poznejšim raziskavam, ki jih ni mogel več dovršiti.

Posebno delo v zvezi z upravno zgodovino, oziroma boljše organizacijo upravnih in sodnih organov tvori Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja. Tu se je avtorju posrečilo, da je — v veliki meri na podlagi starejših pravoslovnih del — orisal pregledno podobo sodne organizacije, kakršna je veljala v prvih stoletjih novega veka. V tej razpravi posebno prihaja do izraza avtorjev čut za preglednost in jasnost podajanj, tako da je uspešno razjasnil to zelo zamotano poglavje naše pravne zgodovine in mora to delo nujno poznati vsakdo, ki se bavi s tem razdobjem.

Ko se je pokojnik prvič lotil agrarno-pravnih razmerij, je izrekel svoje večkrat citirano mnenje, da sta pravni in socialni položaj kmeta centralni problem naše pravne, gospodarske in socialne zgodovine. Tako je zgodovini agrarnega prava posvetil pet razprav. Razprava Odprava nevoljništva na Kranjskem se še v glavnem omejuje na naracijo zakonodajnega postopka, ki pa že sama po sebi močno pojasnjuje problem osebnega položaja kranjskega kmeta v 18. stoletju. Veliko širše je pokojnik zagrabil imovinska razmerja, v katerih je živel kranjski kmet od 16. do 18. stoletja. Naslov te razprave — Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja — označuje samo neposredni predmet razprave, ki dejansko sega mnogo dalje in osvetljuje številne, dotlej neznane plati kmetovega življenja v preteklih dobah.

Odprava nevoljništva in prevedba sta poglavji, ki se tičeta položaja mase slovenskega kmeta. Avtor ju je obdelal v splošni obliki, ne da bi mogel tu zasledovati vse detajle. Zato pa je svojo sposobnost za kar najizčrpnije izkoriščanje virov pokazal v razpravi Svobodniki na Kranjskem, ki je sicer izšla v periodični publikaciji, je pa po svojem obsegu in značaju obsežna, popolnoma zaokrožena monografija. Zanimanje za svobodnike (freisassen) je razumljivo, kajti o njih je literatura večkrat razpravljala, ne da bi bilo točno znano, za kakšen sloj v bistvu gre. Polec si ni zastavil naloge, da bi ta sloj do kraja razložil v zvezi s srednjeveškim pravnim redom, marveč se je tudi tu strogo omejil na prikaz bistva tega sloja, kakršno izhaja iz obsežnega arhivskega gradiva. Prišel je do kaj preprostega zaključka, da so svobodniki od 16. stoletja dalje kmetje, ki so imeli poseben položaj, ker in kolikor so bili lastniki dominikalne zemlje, ki se jim jo je posrežilo iz tega ali onega razloga pridobiti. Ta neizpodbitno dokazana ugotovitev, ki prav gotovo velja za vso dobo, o kateri govorijo Polčevi viri, je že sama po sebi dragocena, ker izpade iz ugibanj o vprašanju svobode ali nesvobode cel sloj v dolgem razdobju. Polec je pokazal, kako more samo podrobna analiza čim večjega števila virov brez apriornega interpretiranja samo nekaterih mest, priversti sporna vprašanja do popolnoma nepričakovanih, pa tembolj preprostih rešitev. Šel pa je še dalje: ni se omejil samo na razlago osebnega položaja, marveč je svoje vire do kraja izkoristil in obrazložil. Izčrpal je iz njih podatke o vseh pravnih panogah, od uprave in civilnega prava, do procesnega in kazenskega prava. Zbiral in objavil je tudi druge podatke, ki so mu jih nudili viri, tako celo o denarstvu in sproti vestno navajal vso literaturo, ki jo je o tem poznal. V razpravo je tako Polec vložil lep del svojega obsežnega znanja in bi bilo popolnoma zgrešeno misliti, da jo potrebuje pri roki le tisti, ki piše o svobodnikih. V svojih obrobnihih pripombah, razlagah in komentarjih je Polec s široko razgledanostjo v to razpravo interpoliral že zasnutek slovenske pravne zgodovine v malem. Zaradi teh svojih posebnosti je ta razprava, čeprav se ukvarja le s kvantitativno zelo ozkim slojem, verjetno Polčevo najboljšo in najpomembnejše delo. Na dve Dolenčevi oceni te razprave je Polec kratko odgovoril pod naslovom Še enkrat o svobodnikih na Kranjskem.

Ko je Dolenc postavil Gorske bukve v ospredje slovenske pravne zgodovine, še do izida Pravne zgodovine ni bil na jasnem o tem, ali so bile Gorske bukve

kdaj za Kranjsko uradno izdane. Izčrpno poznavanje arhivskega gradiva je Polcu omogočilo, da je v razpravi *Zgodovina »obravnavanih Gorskih bukev«* in postavitve kletarskega mojstra na Kranjskem popolnoma pojasnil historiat in dokazal, da do uzakonitve na Kranjskem ni prišlo in da tu tudi kletarski mojster ni nikdar posloval.

Razen gornjih dveh področij, v katerih je Polec v največji meri zastavil svoje sile, se je tu in tam ukvarjal tudi z zgodovino drugih pravnih panog, vendar so take razprave bolj sporadične in nekako priložnostnega značaja. Njihovo vrsto začenja kratki terminološki prispevek *Vogt — advocatus — odvetnik*, v katerem je pokazal, da se je za označbo nemške vogteigebühr že po starem pri nas uporabljal izraz odvetščina, da je torej advocatus pravilno odvetnik in ne zavetnik. Poglavje iz zgodovine zasebnega prava je obdelal v razpravi *O retraktni pravici na našem ozemlju*, v kateri je bolj kot sicer segel v primerjavo in se oziral tudi na druga jugoslovanska ozemlja, upoštevajoč tudi pokrajine, v katerih je retraktno pravo še veljalo. V paberkih o klavzuli deželne obveze za škodo je Polec dopolnil Dolenčeve ugotovitve o tem predmetu in se tudi tu pokazal za izrednega poznavalca pravne in pravno-zgodovinske literature. Pri obravnavi Pripomb kranjske deželne komisije k Martinijevemu osnutku avstrijskega državljanskega zakonika je obdelal historiat tega pomembnega zakonodajnega dela z gledišča Kranjske, pri čemer je razvidno, da so razmere na Kranjskem oziroma iz Kranjske predložena mnenja le zelo rahlo vplivali na formulacijo dveh samih paragrafov.

Po izboru predmetov svojih raziskav, po uporabljenih metodah in načinu prikazovanja je Polec izrazil analitik. Svoj cilj označuje v neki polemični razpravi takole: »Pri prikazovanju pravne zgodovine me nikdar še ni vodila... kakšna »glavna«, morda celo aprioristična misel, marveč edinole prizadevanje, pokazati pravnozgodovinski razvoj tak, kakor je bil«. Ta Polčev strogi realizem prerašča v tesno oklepanje na besedilo arhivskih virov, tako, da se le redkokdaj spušča v ugotavljanje globljih historičnih vzročnih zvez in da skoraj nikoli ne stopa iz sfere prava v širši kompleks gospodarskih in družbenih dogajanj. Poudariti pa je treba, da se je sicer Polec temeljnega pomena gospodarske zgodovine jasno zavedal in da je bil tudi v ustrezni literaturi izredno dobro podkovan. Širša historična povezava in ugotovitev vzročnosti se mu je pač zdela naloga bodoče sinteze. Izmed svojih načrtov je le prav redkokdaj omenil sintetično pravno zgodovino Slovencev, in še to v kaj nedoločni obliki. Značilno je, da je za svoja akademska predavanja sicer iz osnovne literature ustvaril pregleda za druge narode, da je pa ob tem slovensko pravno zgodovino v veliki meri obravnaval le v ekskurzijah, v katerih je priložnostno navajal svoja lastna dognanja. Svojo glavno nalogo je pač videl v skrbnem zbiranju in monografski obdelavi gradiva in kolikor jo je dovršil, jo je objavil tako, da bo njegovo delo obdržalo trajno vrednost.

Da so se njegova analitična dela v času, ko so izšla, zdela nekaterim sodobnikom premočno deskriptivna, je razumljivo. Danes pa je trezna deskriptivnost Polčevih del prav tista lastnost, ki nam ohranja njihovo vrednost. Dvomljivo je, ali bi mogla slovenska pravna zgodovina v svoji prvi fazi, ko je bilo še obdelanega malo gradiva, in ob tedanjem konceptu pravne zgodovine, že nuditi take historične interpretacije in zveze, ki bi nas danes prepričevale. Tako so nam Polčeve obdelave gradiva danes gotovo bolj koristne take kot so, kot pa če bi bile podrejene kaki preuranjeni in prisiljeni interpretaciji, ob kateri ne bi mogli razbrati nedvomnega smisla virov.

Izredno značilna je za Polčevo delo metoda ekskurzov. Na eni strani gre za biografske ekskurze, ki jih tudi v pravnozgodovinskih delih ne manjka in v katerih

pojasnjuje poreklo in glavne življenjske podatke oseb, ki nastopajo v njegovih razpravah. Na drugi strani pa gre za ekskurze v zvezi z obravnavano materijo, ki včasih tvorijo majhno razpravo v razpravi. V te ekskurze je Polec položil lep del svojega izredno obsežnega znanja, čeprav ga s tem še daleč ni izkoristil. Morda ni pretirano, če trdimo, da bi sistematičen izbor gradiva iz Polčevih razprav z ekskurzi vred tvoril že lep del slovenske pravne zgodovine.

Posebno vrednost Polčevih del tvorijo tudi terminološka razglabljanja, s katerimi je pokojnik uvedel lepo slovensko izrazoslovje v dotlej še skoraj nezorano področje slovenske pravnozgodovinske terminologije. — In slednjič — tudi za obsežno in nepregledno zakladnico pravnozgodovinske literature dajejo Polčeva dela dragoceno orientacijo.

Čeprav obžalujemo, da je s pokojnikom odšlo v grob toliko načrtov in upov na dragocene obogatitve našega zgodovinopisja, je vendar delo, ki ga je opravil in zapustil, bogato in bo vedno ostalo soliden temeljni kamen slovenske pravne zgodovine.

BIBLIOGRAFIJA

KNJIGE

Vseučiliški zbornik, Ljubljana 1902, str. 1 do 298 in 411 do 436.

Materialien zur Lehre von der Rehabilitation. Im Auftrage der Internationalen kriminalistischen Vereinigung gesammelt und herausgegeben von Dr. Ernst Delaquis und Dr. Janko Polec, Berlin 1905, 497 str. Tudi kot priloga k Mitteilungen der Internationalen kriminalistischen Vereinigung, Berlin 1905, zv. 13.

Kraljestvo Ilirija, I. del, Ljubljana 1925, 338 str.

Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo, Ljubljana, str. 1 do 299. Posebni odtis iz Zgodovine slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929. (Spomenica ob 10-letnici univerze 1929.)

RAZPRAVE

Nove kriminalistične šole — SP 1901, 231—239; 261—272; 294—307.

Grb kraljestva Ilirije — SP 1923, 85—94.

Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja — ZZR 6, 1927/28, 116—142.

O retraktni pravici na našem ozemlju — SP 1929, 104—126.

O odpravi nevoljništva na Kranjskem — ZZR 9, 1932/33, 188—207.

Svobodniki na Kranjskem — GMS 17, 1936, 1—142.

Zgodovina »obravnanih« Gorskih bukev in postavitve kletarskega mojstra na Kranjskem — GMS 18, 1947, 87—109.

Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, ZZR 13, 1937, str. 135 do 214.

Še enkrat o svobodnikih na Kranjskem — GMS 19, 1938, 70—74.

Paberk o klavzuli deželne obveze za škodo (Landschadenbund) — GMS 20, 1939, 290—303.

Pripombe kranjske deželne komisije k Martinijevemu osnutku avstrijskega državlanskega zakonika — ZZR 16, 1940, 205—219.

Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogiščevem »Napotku« — Razprave pravnega razreda AZU 3, 1945, 151—225.

»Župan in občina« v novejšem slovenskem izrazoslovju — ZČ 5, 1951, 222—234.

Uvedba občin na Kranjskem leta 1849—1950 — ZČ 6/7, 1952/53, 686—732.

Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dve sto letih. Kamniški zbornik leta 1955, 51—110.

ČLANKI IN ŽIVLJENJEPISI

- Karol Pleško — SN 25. aprila 1899.
- Zur südslavischen Universitätsfrage — Politik (Praga) 13. in 14. nov. 1901.
- Slovensko vseučilišče in leto 1848. — SN 22., 23. in 28. novembra 1901.
- Vseučilišče in slovenski tabori — SN 30. novembra 1901.
- Francoška univerza v Ljubljani — SN 3. decembra 1901.
- Še nekoliko črtic o slovenskih pravoslovnih predavanjih v Ljubljani — SN 4., 5. in 6. decembra 1901.
- Filip Abram — SN 3. aprila 1903.
- Triest und Laibach — Politik (Praga) 27. novembra 1904.
- Marian Paulus): International Council of Women, Slovan 2, 1903/4, 274—279.
- Dr. Vladimir Levec — Slovan 3, 1904/05, 51—55; 75—80; 106—112.
- Streifungen auf dem Gebiete der vergleichenden Strafrechtswissenschaft — LZg 5., 6., 7., in 8. maja 1903.
- Die völkerrechtliche Stellung Bosniens und der Herzegowina vor der Annexion. — LZg 13., 14., 15. in 16. oktobra 1908.
- Krain und das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch. Zur Jahrhundertfeier. — LZg 1. junija 1911.
- Ivan Kavčnik — S 1. oktobra 1922.
- Anton grof Pace — S 6. januarja 1924.
- Fran Regally, — S 17. aprila 1924.
- Albert Levičnik — S 1. januarja 1926.
- Jernej Andrejka-Livnogradski — S 6. maja 1926.
- Dr. Janko Babnik — S 23. decembra 1927.
- Požgani dunajski arhivi — GMS 7-8. 1926/27, 54—56.
- Prof. Jos. Šilović — S 8. septembra 1928.
- Vogt-advocatus odvetnik — SP 1929, 174—175.
- Spominu Edvarda in Karla Strahla — ZUZ 10, 1930, 45—210.
- Pisma Franca Pustavrh in Ivana Franketa Edvardu Strahlu — ZUZ 11, 1931, 50—68.
- Ivan Okretič — SP 1932, 58—63.
- Anton Randa in Josip Krajnc — SP 1934, 221, 222.
- Mihajlu Jasinskemu v spomin — ZZR 12, 1936, I-VI.
- Kako je bil določen doktor Anton Bonaventura Jeglič za knezoškofa ljubljanskega — Čas 32, 1937/38, 324—326.
- Slovenski pravni znanstveniki pretekle dobe v tujini — (I. Martin Pegius — II. Jurij Wohinz in Janez Josip Dinzl — III. Franc Ks. Jelenc — IV. Tomaž Dolinar — V. Janez Kopač in Josip Skedl — VI. Jožef Kranjc — VII. Josip Zhishman — VIII. Ivan Žolger — IX. Franc Žižek). — »Pol stoletja društva »Pravnik«. Spomin-ska knjiga«. 1939, 151—205.
- Ob 20 letnici slovenske univerze — Čas 34, 1939/40, 179—185.
- Ob 60 letnici Rudolfa Andrejke — S 23. julija 1940.
- Ludovik Šivic — GMS 22, 1941, 77.
- Dr. iur. et dr. h. c. Metod Dolenc — GMS 22, 1941, 135—138.
- Dr. h. c. Ivan Hribar — GMS 22, 1941, 138, 139.
- Dr. Rado Kušej, Življenjepis in bibliografija — ZZR 18, 1942, 1—22.
- Dr. Metod Dolenc, Življenjepis in bibliografija — ZZR 18, 1942, 23—95.
- Metod Dolenc, Letopis AZU 1, 1943, 193—197.
- Gregor Krek, Letopis AZU 1, 1943, 201—238.
- Milan Škerl, Letopis AZU 2, 1947, 106—125.
- Josip Stare, KMD 100, 1953, 134—142.

V Slovenskem Biografskem Leksikonu so članki:

Abram Filip, Babnik Janko, Bežek Rupert, Blasitsch Anton, Dolenc Metod, Dolinar Tomaž, Dominkuš Ferdinand, Filipič Ludovik, Geiger Fran, Gerdešič Josip, Gertscher Adalbert, Gertscher Anton, Gogala Anton, Gogala Ivan, Gross Fran, Gumpłowicz Ludovik, Hozhevar Janez, Hrašovec Franc, Hudovernik Aleksander, Jelenc Franc Ks., Jüstel Alojzij, Kavčič Jakob, Kavčnik Ivan, Knafelj Luka, Kočevar Franc, Kopač Janez, Kranjc Jožef, Krek Gojmir, Kremžar Anton, Kuder Anton, Kušej Rado, Lapajne Stanko, Lapajne Štefan, Lehman Ernst, Levec Anton, Levec Vladimir, Levičnik Gašper, Levičnik rodbina, Lukančič Gabrijel, Lukančič Gothard, Luschin Andrej, Luschin Arnold, Majaron Danilo, Maklecov Aleksander, Malnerič Martin, Mažgon Anton, Mohorič Fran, Mosche Alfonz, Munda Avgust, Munda Franc, Nabernik Ivan, Nejedli Josip, Ogrin Fran, Pace Anton, Pajnič Edvard, Papež Franc, Pegan Vladislav, Pegius Martin, Pelzhoffer Franc Albert, Perizhoffer Karel Seyfried, Perizhoffer Martin Anton, Perizhoffer Marko Jožef, Pfeifer Henrik, Pfeifer Josip, Pfleger vitez Wertenau Anton, Pirc Tomaž, Polec Julij (oče in sin), Prašnikar Alojzij, Primožič Anton.

V Hrvatski Enciklopediji članka: Andrejka Rudolf, Babnik Janko.

POROČILA IN OCENE

- Jernej Andrejka, Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1904. — Slovan 3, 1904/5, 125—126.
- Österreichische Zeitschrift f. Strafrecht. — SP 1912, 156.
- Festschrift zum 31. deutschen Juristentag 3.-6. sept. Wien 1912. — SP 1913, 25.
- Dr. Ivan Strohal, Statuti primorskih gradov i općina. Bibliografski nacrt, 1911. — SP 1913, 186—188.
- Dr. Josef Schön, Das bosnisch-herzegow., österreichische, ungarische u. kroatische Handelsrecht in ihren Verschiedenheiten. 1913. — SP 1913, 253, 254.
- Krainz-Pfaff, System des österr. Privatrechtes. I, 1913. — SP 1913, 316.
- Dr. Robert Bartsch, Das Kraftfahrzeuggesetz (Automobilhaftpflichtgesetz) 1913. — SP 1914, 92, 93.
- Das öffentliche Urkundenwesen der europäischen Staaten. — SP 1914, 93—94.
- Dr. Heinrich Bartsch, Das österr. allg. Grundbuchgesetz in seiner praktischen Anwendung. 1914. — SP 1914, 94.
- Dr. Metod Dolenc, Dušanov zakonik. 1925. — SP 1926, 36—40.
- Melitta Pivec-Stele, La vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1813). 1930. — GMS 12, 1931, 58, 59.
- Dr. August Pitreich, Slovenisch und Deutsch in der österr. Justiz. — GMS 12, 1931, 61—64.
- Zwitter Franc, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnji dni. 1936. — GMS 17, 1936, 152—155.
- Theodor Mayer, Die Entstehung des modernen Staates im Mittelalter und die freien Bauern. 1937. — GMS 18, 1937, 151.
- Inventare österr. staatlicher Archive. — V. Inventare des Wiener Haus-Hof u. Staatsarchivs. — GMS 19, 1938, 79—81.
- Aleksander Solovjev, Predavanja iz istorije slovenskih prava. 1939. — GMS 22, 1941, 86—87.
- Dr. Ivan Pintar, Mediko-kirurški učni zavod v Ljubljani, njegov nastanek, razmah in konec. 1939. — GMS 22, 1941, 92—93.
- M. Kos, Urbarji salzburske nadškofije. — Viri za zgodovino Slovencev II 1939. — GMS 23, 1942, 110—11.
- Anton Kern, Ein Kampf ums Recht — GMS 24, 1943, 129.
- Walther Fresacher: Der Bauer in Kärnten II, Das Freistiftrecht. — ZČ 8, 1954, 286—294.
- Letopis AZU 1, 1943, 97—101 (s sliko).
- ŠBL 2, 432/3.

SERGIJ VILFAN

ANTON URBANC

V starosti 60 let je dne 15. aprila 1956 preminul v Ljubljani odvetnik dr. Anton Urbanc.

Rodil se je 13. junija 1895 v Sv. Štefanu na Zili. Oče Peter p. d. Korpar je skozi desetletja kot Slovenec županoval svoji domači občini in tudi z mnogimi drugimi javnimi funkcijami zavzemal ugledno mesto med slovenskimi možmi v svojih krajih. Po ljudski šoli, ki jo je obiskoval v rojstnem kraju in po gimnazijskih letih v Celovcu, ki jih je zaključil z maturo leta 1916, je Anton Urbanc v vojnih in prvih povojnih letih kot študent prava obiskoval kar štiri univerze: dunajsko, praško, zagrebško in slednjič ljubljansko, kjer je marca 1922 diplomiral in bil oktobra istega leta promoviran. V dobi svojega študija se je aktivno udeleževal plebiscitne borbe, nato pa se je kot koroški emigrant stalno naselil v Jugoslaviji.

Kot koncipient je služboval od 4. aprila 1922 dalje pri dr. Vl. Ravniharju, dr. Franu Novaku in dr. Dragu Marušiču, vmes pa je bil eno leto v sodni praksi pri Okrožnih sodiščih v Splitu in Dubrovniku. Od 16. januarja 1929 dalje je bil pokojnik do smrti samostojen odvetnik v Ljubljani, nekaj let tudi strokovni sodelavec terminološke komisije SAZU.

Pokojnikovo delovanje je bilo tako mnogostransko, da ga moremo na tem mestu označiti le z bežnim naštetjem glavnih panog dejavnosti. Od študentskih let do smrti se je ukvarjal s **koroškim** vprašanjem. Kot gimnazijec je dopisoval v Mir, Glasilo koroških Slovencev v Celovcu, v času plebiscita napisal nekaj propagandnih brošur (Nemška Avstrija pod kuratelo, Gospodarski položaj Nemške Avstrije). Bil je prvi predsednik Kluba koroških Slovencev v Ljubljani in se do konca živo zanimal za usodo slovenskega rodu onstran severne meje. Drugo njegovo veliko zanimanje mu je bilo **planinstvo**; posebne zasluge si je pridobil kot urednik Planinske založbe. SPD mu je podelilo zlati znak za kulturno delo. V zvezi s svojim ožjim poklicem se je posebno posvetil **odvetništvu** ne le kolikor je vodil lastno pisarno, marveč tudi organizacijsko (razne funkcije v odvetniški zbornici in pravniških organizacijah v raznih časih) in s proučevanjem položaja odvetništva. Posebej se je kot odvetnik ukvarjal z **zavarovalnim** pravom, ki ga je obdelal v posebni knjigi. V pravniških glasilih večkrat srečujemo njegove prispevke o tekočih vprašanjih. Znamenje široke razgledanosti je tudi sodelovanje v različnih časopisih, publikacijah, kakor Gledališkem listu in dunajskem Antikvariatu. Bil je mimogrede povedano — bibliofil z okusom in razumom.

Tem dejavnostim, ki so že same daleč presegle okvire običajne odvetniške pisarne, se pridružuje aktivno Urbančev delo v slovenski historiografiji. Sam je svoje načrte nekoč označil takole: Prešeren kot pravnik in odvetnik, — Zgodovina odvetništva pri Slovencih — Zgodovina zavarovalstva pri Slovencih. Tako zastavljeni okvir dela priča o tem, da je svoje **historiografsko delo pojmoval kot poglobitev svojega tekočega dela v praktičnem poklicu** — odvetništvu in zavarovalstvu.

Za prvo vprašanje — o **Prešernu** — je pokojnik vztrajno zbiral gradivo. Zaokroženega prikaza ni dovršil, pač pa je objavil dve manjši preddeli: Zakaj je dr. France Prešeren prisegel kot civilni in kazenski sodnik (Lj. Pr. V/1950, str. 471, slika) in Ali je dr. France Prešeren za dosego doktorske časti res napisal disertacijo? (Pravnik VIII/1953, str. 14 sl; izšlo tudi v razširjenem posebnem odtisu).

Prav tako sta o **zgodovini odvetništva** izpod pokojnikovega peresa izšla dva krajša prispevka: Paberki k Zgodovini odvetništva pri nas (SP LVI/1942, str. 107) in Podložniški odvetnik (Advocatus subditorum) — (SP LVII/1943, str. 52 sl.).

Najbolj znano in tudi najpomembnejše pokojnikovo delo s področja historiografije je spis Slovenska bratovščina sv. Hieronima v Vidmu iz leta 1452 (dostopen pri nas predvsem kot posebni odtis iz Glasnika udruženja aktuara Kr. J. IV./1940,

št. 1-2), v katerem je obdelana najstarejša listina **zavarovalno** pravne Zgodovine Slovencev. Z drugim spisom iz iste panoge pravne zgodovine — Andrej Einspieler, idejni oče Koroške požarne deželne zavarovalnice (Svoboda april/maj 1950, psevdonim dr. Anton Ziljan) se je kot historiograf povrnil na Koroško in s tem v zvezi tudi objavil dva članka ob 70-letnici Franca Kotnika.

Navedena zgodovinska dela so pisana vestno, z dobrim poznavanjem virov in literature, trezno in stvarno. Ko jih pregledujemo, moramo v resnici obžalovati, da njihovemu avtorju ni bilo dano, da bi preko teh priprav do svojih treh sintez, ki jih je imel v načrtu, za katere je bil usposobljen kot malokdo drugi in kar je prav toliko vredno, ki jim je posvečal svoj prosti čas z veseljem in vztrajnostjo.

Z dr. Antonom Urbancem je odložil pero eden izmed redkih avtorjev, ki so po svojem poklicu usmerjeni na delo v praksi, pa ob tem delu čutijo potrebo po ustvarjanju na področju naše historiografije. Prav taka izguba je posebno občutna na področju pravne zgodovine, ki je tako bogata, pa tako malo obdelana in ki ji posvečamo vse premalo sil.

SERGIJ VILFAN

OCENE

Dix années d'historiographie Yougoslave 1945—1955. Comité National Yougoslave des Sciences Historiques. Présente sous la rédaction de **Jorjo Tadić**, professeur à l'Université de Belgrade. Avec collaboration de **Marija Nakić** et **Radovan Samardžić** et pour la partie concernant la Seconde Guerre Mondiale de **Velimir Terzić**, **Slobodan Stambolić**, **Nedeljko Maksimović** et **Stojadin Katić**. Beograd 1955. Maison d'Edition »Jugoslavija«, Beograd, Terazije 31, B. P. 62 Izšlo tudi z angleškim naslovom **Ten Years of Yugoslav Historiography 1945—1955.** — 686 str. (Knjiga je pisana delno v francoščini, delno v angleščini).

Ob prvem kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev (maja 1954 v Beogradu) je predložil univ. prof. Tadić predstavnikom zgodovinskih društev, naj se pripravi za X. mednarodni kongres za zgodovinske vede (septembra 1955 v Rimu) delo, ki bi predstavilo svetovni javnosti razvoj jugoslovanske historiografije po osvoboditvi v dveh pogledih: glede na razvoj znanstvenih inštitucij in historičnih glasil ter glede na konkretne rezultate znanstvenega dela. Povsem jasno je bilo, da v kratkem času, ki je bil na razpolago za pisanje, prevod in tisk tudi pri obsegu okoli 200—300 strani, na kar smo ob tem razpravljanju računali, ni bilo mogoče misliti ob pripravljanju tega dela na posameznega avtorja ali na manjšo skupino sodelavcev. Časovna stiska je dovoljevala le eno pot — kolektivno delo v najširšem smislu besede. Prof. Tadić, ki mu je bilo zaupano vodstvo tega dela, se je obrnil preko zgodovinskih društev na vse zgodovinarje s prošnjo, da naj podajo do jeseni 1954 glede obsega omejene avtoreferate o svojih med 1945 in 1955 objavljenih delih, društva in znanstvene inštitucije pa naj bi podali poročilo o znanstvenih ustanovah in historičnih periodičnih publikacijah. Tako zbrano gradivo naj bi uredila pod vodstvom glavnega urednika komisija, v kateri bi imela zgodovinska društva svoje predstavnike, pa tudi za končni tekst je bilo predvideno, da ga bo pregledalo več zgodovinarjev pred začetkom prevajanja. Organizacijsko in finančno stran izvedbe je prevzel nacionalni komite za zgodovinske vede. Vendar je ostala diskusija o vprašanju redigiranja v nekem smislu odprta. Ker je šlo za uradno publikacijo nacionalnega komiteja, se je del udeležencev omenjene seje načelno zavzemal za stališče, da je treba avtoreferate le pripraviti za izdajo, ne pa jih po redaktorjih intenzivneje predelati v zbirni referat v pravem smislu; to mnenje so utemljevali s stališčem, da nacionalni komite ne more s svojo avtoriteto podpreti subjektivnih ocen predelovalca poročil v novo celoto. Drugi del udeležencev je bil nasprotno uverjen, da se pri kakršnemkoli urejanju tako zbrane gradiva ne bo mogoče izogniti načelnim kriterijem in ocenjevanju del in rezultatov; prepričani so bili, da bo to nadaljnje delo samo pokazalo.

Izvajanje sklepov v zvezi s tem predlogom pa se je zataknilo že na prvi stopnji. Referati o objavljenih delih (delno so jih morali sestavljati tudi drugi, ne le njihovi pisci) so se zbirali počasneje, kakor je bilo predvideno, tja do pozne pomladi 1955. Gradivo je moral zato urediti prof. Tadić sam v sodelo-

vanju z navedenimi sodelavci. Delno so morali ti sodelavci — ne le oni iz Vojno-istoriskega instituta glede druge svetovne vojne, kjer je bilo to že od začetka v načrtu — po vsem videzu celo sami napisati referat o literaturi glede določene problematike. Tako bi mogli soditi vsaj po tem, da je M. Nakič objavila — z majhnimi spremembami — dva dela teksta v Istoriskem pregledu (I, 1954, št. 4, str. 71—79 »Istorisko-geografska ispitivanja naših srednjovekovnih zemalja posle oslobodjenja«; II, 1955, št. 1, str. 64—70 »Rad na ekonomskoj i društvenoj istoriji srednjovekovne Srbije i Bosne«; vendar tudi ta objava ne reši do kraja vprašanja avtorstva, ker je mogoče dokazati, da avtorica ni imela vsega, o čemer poroča, sama v roki — tako navaja Beučevo razpravo o Etničnih odnosih v Istri kot samostojno knjigo, tiskano v Beogradu 1952, vtem k gre za objavo v Arhivistu, 1954, št. 1, str. 38—51). Redakcija si je tudi preskrbela uvod univ. prof. Viktorja Novaka (»Oris jugoslovanske historiografije«, str. 11—25). Od vseh drugih načrtov glede urejanja je bilo — spričo zamude pri zbiranju poročil — mogoče uresničiti le še to, da je bil srbohrvatski tekst v času, ko so ga že prevajali, pregledan po raznih historikih. Vendar pa tozadavne pripombe, vsaj kolikor so meni znane, po veliki večini niso bile upoštevane za popravek že prevedenega teksta. Prav tako se zdi, da prevoda pred natisom ni nihče več — najbrže niti redakcija — primerjal z originalom ali pa da tudi tozadavne pripombe ob tisku niso mogle biti upoštevane. Spričo začetne zamude — in porasta knjige na, več kot dvojni predvideni obseg — je namreč čas diktiral svoje, saj je bila knjiga dotiskana šele neposredno pred začetkom rimskega kongresa. Vse to je bilo treba povedati, da spoznamo težave ob nastajanju in oblikovanju knjige, ki leži pred nami. Prav pa bi bilo, da bi bilo vsaj nekaj o nastajanju knjige (da so njena podlaga avtoreferati in da so pri tem sodelovala društva) in o stališču redakcije do načelne in strokovne presoje gradiva (bodisi glede na momente, ki so odločali o obsegu referatov, bodisi glede na trdnost rezultatov) napisano tudi v knjigi sami.

Sedaj namreč kljub navedbam na obeh naslovnih straneh knjige obstane bralec, ki vsega navenega ozadja ne pozna, pred nerešenim vprašanjem, kdo je pisec poročil o posameznih delih, urejenih po uredništvu. Tudi v tekstu izvemo le za enega sodelavca, prof. V. Novaka, ki je napisal že omenjeni uvod. Povsod drugod pa nas pusti na cedilu tako nepodpisani uvod (ali je napisan v imenu redakcije ali nacionalnega komiteja za zgodovinske vede?), kakor tudi tekst in kazalo.

Knjiga je prav gotovo pomenila izredno pomembno priložnost, da se naša povojna historiografija predstavi vsemu zgodovinskemu svetu. Saj priznavajo tuji zgodovinarji, da je to za tiste med njimi, ki niso večši slovanskih jezikov, takšna informacija o delu jugoslovanskih zgodovinarjev, »ki ji za druge slovanske dežele ne stoji ob strani nič enakovrednega« (W. Leitsch, MIOG 64, 1956, str. 212). Posamezna poglavja, za katere pripombe ob pregledu niso bile prepozne ali pri katerih so mogli tudi sicer pri urejanju pomagati vidni znanstveniki, n. pr. poglavje o bizantologiji, v resnici dokazujejo, koliko bi se dalo doseči s tem delom. Tudi sicer je res, da knjiga marsikaj pove o naših zgodovinarjih in njihovem delu. Kljub temu pa kaže njen kritičen pretres tudi številne slabe strani, zvezane delno že z načinom njenega nastanka.

Način sestavljanja te publikacije skriva namreč prav gotovo velike nevarnosti. To velja že za subjektivni značaj avtoreferata, posebno če se redakcija odreče pravici do presojanja. Če pa obseg dela naravnost diktira krajšanje in je to naloženo še neizkušenim sodelavcem, ki ne poznajo del, o katerih poročajo predelavani referati, pa takšno krajšanje naravnost mora pripeljati do napak. Upanje na uspeh pri takšnem delu bi imeli le zreli znanstveni delavci z zelo širokim znanjem literature in z jasnimi načelnimi kriteriji, kaj v takšno delo še spada in na kakšen način, kaj pa ne več. Saj smisel takšne publikacije ne more biti le, da se pove, kaj se je pri nas historičnega tiskalo (za tak objektivističen pregled bi zadoščala bibliografija!), marveč mora povedati, kakšne rezultate je dosegla naša historiografija in kakšna je smer njenega razvoja v metodološkem in organizacijskem pogledu. Posebno poglavje pomenijo seveda še nevarnosti, ki jih skriva

za točno reproduciranje referatov njihovo prevajanje, ponekod celo dvakratno (n. pr. iz slovenščine v srbohrvaščino in končno v angleščino ali francoščino).

Vsekakor pa je mogoče trditi, da takšno delo sploh ni moglo uspeti, če si ni redakcija vnaprej napravila trdnega in premišljenega načrta, kako bo zbrano gradivo razporedila. Ob vsem, kar sem povedal doslej, gre v manjši ali večji meri za objektivne težave, ki jih je bilo spričo vnanjih okoliščin vsekakor zelo težko obvladati, v celoti morda sploh nemogoče. Tu pa je drugače. Res je, da ni bilo mogoče sklicati redakcije v prvotno zasnovani obliki za urejanje prepozno prispellega gradiva. Nujno bi pa morala takšna seja vnaprej pretrpeti, kako se bo to gradivo razporedilo in kakšni kriteriji naj se v tem pogledu uporabijo. Knjiga sama prepričljivo dokazuje, da uredniki takšnega vnaprej premišljenega načrta niso imeli in da jih je spričo tega gradivo enostavno zadržalo. Le tako si je mogoče razložiti, da v delu sploh ni poglavij o sintetičnih delih in bibliografiji, kar seveda ni ostalo brez posledic za popolnost poročila o razvoju naše historio-grafije. Zgodovina narodov Jugoslavije I, eno izmed dveh del, ki so ju iz naše historiografije zapazili celo pisci generalnih poročil o literaturi med 1945 in 1955 za rimski kongres, je mogla biti sicer še naknadno omenjena, čeprav niso našteti njeni pisci in domači naslovi in čeprav je zelo netočno predstavljena kot »manuel d'histoire... pour les besoins de l'enseignement scolaire« (135); te naknadno v Beogradu napisane oznake žal ni bilo mogoče (zaradi prevajanja) več zamenjati z drugo, ki je bila napisana ob ugotovitvi, da v prvotnem končnem tekstu to delo sploh ni bilo omenjeno. Spričo tega, da redakcija ni mislila na posebno poglavje o sintetičnih delih, ki zajemajo širši teritorij ali večje časovno obdobje, pa je prišlo do tega, da v knjigi niso omenjene n. pr. knjige D. Janković, Istorija države i prava FNRJ I (do XII. st.), 1952³, Istorija države i prava feudalne Srbije (XII.—XV. st.), 1953; N. Vučo, Privredna istorija FNRJ, 1948, B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I, 1954; če naštejemo le nekaj del te vrste. Nasprotno so navedena za vsakega teh avtorjev manj obsejna in pomembna njihova dela. Zaradi te napake v konceptu ureditve so dela te vrste, če so že zajeta, navedena včasih nepopolno (n. pr. V. Simić, Istoriski razvoj našeg rudarstva, 951, str. 167—168 le za srednjeveško gradivo) in na kraju, kjer takega dela ne bi pričakovali (n. pr. Simićevo delo ob koncu hrvatskih del o srednjeveški gospodarski zgodovini, »Vatikan i Jugoslavija« V. Novaka in »Historijska uloga društvenih klasa u rješevanju južnoslavenskog nacionalnog pitanja« V. Bogdanova, str. 402—403 v poglavju o hrvatski zgodovini, čeprav sta obe deli nedvomno širši, itd.). V tej informativni knjigi bi prav gotovo morali biti predstavljeni tudi razni instrumenti za delo (organizacija znanstvenega dela, zgodovinski časopisi, organizacija bibliografije, bibliografske publikacije, publikacije Leksikografskega zavoda FNRJ itd.). Naštetih elementov so doživeli v knjigi zelo različno usodo. »Institucije za študij zgodovine« so sicer našteje v posebnem seznamu na kraju knjige (str. 661—666), vendar nedosledno (muzejev ni, arheološki inštituti ponekod, Matica Slovenska manjka, ostali dve sta, razmerje med akademskimi inštituti ni jasno in je — vsaj za Ljubljano — napačno podano, pri Povijesnom dr. Hrvatske manjka Historijski zbornik, drugod so glasila navedena itd.) in z neprijetnimi napakami (622: Gradski drž. arhivi — Archives Nationales; kot predsednik Povj. dr. Hrvatske je napak naveden G. Krklec, kot predsednik Zgodov. društva za Slovenijo B. Grafenauer itd.). V tem seznamu je naveden tudi del periodičnih historičnih glasil. Že seznam kratkic bo podučil vsakogar, da ta glasila niso vsa, kajti tam jih je vsaj 20 več, med njimi n. pr. Arhivist, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Historijski zbornik, Starinar, Vojnoistoriski glasnik, Istoriski pregled oz. Nastava istorije u srednjoj školi, Vesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci itd. Na obeh mestih so navedeni le naslovi in izdajatelj, ne pa podatki o času izhajanja (od kdaj!) in ev. urednik. Organizacija bibliografije ni navedena nikjer, bibliografske publikacije v celoti prav tako niso zajete nikjer, tako da dolga — in za historika prav pomembna — serija Hrvatske bibliografije, ki jo izdaja JAZU, sploh ni omenjena, prav tako ne slovenska bibliografija v izdaji NUK in večina historične bibliografije po historičnih časopisih (niti na pr. retrospektivna bibliografija za Bosno in Hercegovino v GZM!). Le ponekod se bibliografske publikacije vendarle omenjajo, včasih v tekstu, za drugo svetovno vojno pa posebej, a spet z napakami (str. 658—660; bibliografiji o Juljski Krajini in Slovenski Ko-

roški zajemata literaturo, ki je izšla 1942-47 oz. 1945-49, ne našata se pa le na drugo svetovno vojno; publikaciji Jarc-Kralj, Pregled važnejših dogodkov in borb v letih 1941—1945 iz Slovenskega zbornika 1945 ter Partizanski koledar iz Borca 1953 pa seveda ne spadata med bibliografske publikacije). Delo Leksikografskega zavoda prav tako ni nikjer omenjeno.

S tem pa se problematika, povezana z načrtom urejevanja, še ne konča. Pri razdelitvi snovi v različna poglavja namreč preprosto ni mogoče najti načel, veljavnih za vso knjigo. Referati o srednjeveški zgodovini so razporejeni povsem drugače kakor oni za zgodovino novega veka. Poročila o srednjem veku so razporejena po stvarnem vidiku za vse jugoslovanske narode skupaj, le znotraj teh poglavij se seveda upošteva tudi teritorialna povezava del. Ta poročila so razdeljena v poglavja o pomožnogodovinskih vedah (68—87), naseljevanju Slovanov, bizantologiji, politični in vojaški zgodovini, gospodarski in družbeni zgodovini, vprašanju bogomilov, objavi in študiju srednjeveških zakonskih spomenikov, srednjeveških notranjih upravnih institucijah, Dubrovniku (str. 115—255), par sto strani pozneje pa sta uvrščena še odstavka o objavi srednjeveškega gradiva za Srbijo (523—525) iz »primorskih arhivov« in za Dubrovnik (540—552). To skupno obravnavanje po stvarnih vidikih je od XVI. st. dalje upoštevano še za »naše narode pod Turki« (256—267) in »upore proti Turkom od XVI do XVIII. st.« (268—273), kot tudi — tokrat po jezikovnem kriteriju — za objavo virov v turškem jeziku (str. 559—571), za balkanske in prvo svetovno vojno in staro Jugoslavijo (483—494), za »razvoj delavskega in socialističnega gibanja v Jugoslaviji« (495—522; naslov je napačen, ker se obravnavajo tudi dela o socialističnem gibanju pri jugoslovanskih narodih pred l. 1918), medtem ko so pri obravnavanju druge svetovne vojne prikazana širša dela skupaj, ostala pa razporejena po pokrajinah (575—660). S temi izjemami, ki zadenejo v bistvu in v celoti le obdobje od okrog 1910 dalje, pa je prikazana zgodovina jugoslovanskih narodov »od XVI. do XX. st.« bistveno drugače kot v srednjem veku, namreč po sedanji razdelitvi jugoslovanskega ozemlja na ljudske republike; pri tem je pri Srbiji oddeljeno poročilo o Vojvodini, pri Črni gori o Boki Kotorski in Petru II. Petroviću Njegošu (!), pri Hrvatski o Dalmaciji, pri več poglavjih »lokalnogodovinska« dela o krajih, o katerih se je največ pisalo, izven tega pa sta še poglavji o Istri in Trstu ter o objavljanju zgodovinskega »gradiva« (str. 274—482, 523—571). Povsem izven tega okvira stoji še poglavje o historični geografiji, ki zajema to gradivo (čeprav tudi ne povsem dosledno, glej na primer neomenjena dela 258 o upravni razdelitvi pod Turki, 296 o geografski podobi Srbije za prve srbske vstaje itd.) ne glede na časovne meje drugod v knjigi (str. 88—114), ter seveda še tri poglavja, ki imajo nasproti ostalemu gradivu jasnejše meje — Novakov »Očrt jugoslovanske historiografije« (11—25), poročilo o proučevanju razvoja jugoslovanske historiografije (26—45) ter o »prazgodovini in antiki« (46—67). Seveda ima delo tudi »indeks citiranih avtorjev« (667—683, ne brez napak v številkah!).

Ne morem razumeti, zakaj so referati združeni v poglavja prav na tak način. Morda je sicer ključ, po katerem je prišlo do teh razlik med srednjim in novim vekom in do nedoslednosti v njihovem okviru (historična geografija, Dubrovnik!), samo obdelava referatov po različnih sodelavcih in drugih pomočnikih pri urejanju. Pomembno je pa vendarle samo to, da doslednosti v ureditvi ni, da so osnovni kriteriji pri urejanju v nasprotju z zgodovinskim razvojem in za srednji vek tudi metodološko nesprejemljivi. V obdobju med IX. in XV. st., ko gre razvoj vsakega naših narodov v glavnem svojo pot, izraženo večidel celo v državnih mejah — teh tedaj niso razbijala ali prehajala tudi še nikakršna širša ljudska ali nacionalna gibanja — je notranje povezani razvoj realnih historičnih enot razbit in raztresen za vsako posebej in vse skupaj na blizu 200 straneh. Le Dubrovnik je izjema, kot da bi bil najpomembnejša historična enota pri nas! Referati so razdeljeni po poglavjih s premalo znanja in po formalnih kriterijih, ki jih je teoretično mogoče razlagati le s teorijo samostojnih faktorjev v zgodovinskem razvoju. Kaj n. pr. loči razprave o zemljiških gospodstvih, zajete v historični geografiji, od gospodarske zgodovine? Kaj srednjeveške zakonske spomenike od obravnavanja notranjih upravnih institucij? Ali ni pravo — v fevdalizmu je to še bolj jasno kot v drugih zgodovinskih obdobjih! — samo druga stran družbenega razvoja? Ali ne bi prav temu obdobju ustrezala samo ureditev gradiva po resničnih zgodovinskih obdobjih?

vinskih enotah? Zaenkrat naj navedem le dva primera »preglednosti«, ki je rezultat te razdelitve referatov: Moje »Ustoličevanje«, Hauptmannova »Staroslovenska družba« in Malova »Slovenska Karantanija« razpravljajo v bistvu o istih problemih, tu pa je najti Malovo delo pod poglavjem o politični zgodovini (148), moje in pol Hauptmannovega dela pod zgodovino notranjih upravnih institucij (209—213), drugo polovico Hauptmannovega dela pa v poglavju o gospodarski in družbeni zgodovini (155); str. 170—171 sta objavljena poročili o Vinaverjevi in Solovjevljevi razpravi o trgovini z bosanskimi sužnji (v napačnem redu, ker je mlajša in ožja razprava navedena pred starejšo in širšo!), a Čremošnikova objava virov o tem je navedena šele čez 380 strani (550), njegova kritika Solovljeva (Pravni položaj našeg roblja u srednjem veku, GZM 1947) pa sploh ni omenjena. Seveda je kumovalo tem stvarim tudi premajhno znanje, a bistveno je, da so bila že osnovna načela urejena v nasprotju z zgodovinsko resničnostjo našega srednjega veka. Seveda bi bilo treba misliti na to že ob sprejemanju prvega poglavja, ki je s svojo neutemeljenostjo razbilo historično utemeljeni okvir pri vseh poznejših pregledih, poglavja o historični geografiji, ki izdvaja iz poznejših takšne sestavne dele kot so teritorialni razvoj držav in manjših upravnih enot, razvoj zemljiških gospoŕstev, kolonizacija, etnični odnosi, razvoj prebivalstva na sploh ter celo nekaj regionalnih zgodovinskih ocrtoŕov, kar vse v takšnem delu spada edino na svoje zgodovinsko mesto in nikamor drugam. V tem poglavju ni niti enega sestavnega dela, ki bi opravičeval njegov obstoj. Vrh vsega pa urejanje tudi ni bilo dosledno. Ali so vprašanja razvoja etničnih odnosov v srednjem veku — te razprave so vključene tu — za historično geografijo drugačna kakor v XIX. in XX. st.? Pa je vendar vključeno poročilo o razpravah te vrste glede Koroške v »Slovenijo od XVI. do XX. st.« (436), glede Julijske krajine pa večino publikacij te vrste (Roglič, Čermelj, Zwitter, Cadastre national de l'Istrie, uradne, pa zato nè manj zgodovinske Données statistiques itd.) zastonj iščeš bodisi tu, bodisi pri Sloveniji, bodisi v poglavju o »Istri in Trstu«! Ali je tu zajeta srednjeveška upravna razdelitev za historičnega geografa kaj drugačna kakor upravni razvoj na Koroškem in v Julijski krajini med obema vojnama, na katerega trčimo spet šele pozneje (Čermelj 427, Sienčnik-Grafenauer 432/33)? Sicer je pa neurejenost poročil o objavah virov prav takšna. Po konceptu naj bi bila ista problematika za vse jugoslovanske narode obravnavana glede srednjega veka skupaj, stvarno so pa poročila o izdajah srednjeveških virov raztresena po polovici knjige (str. 68—87, 134, 137, 152/3, 163/4, 195, 196/7, 198, 199/200, 203/5, 210, 523/5, 541, 543/51 in morda še kje). Ali ne bi bilo mnogo bolje in bolj smiselno, da bi se publikacije virov navajale na svojem mestu v obravnavanju del o prizadeti historični enoti, s čimer bi se tudi izognili takšnim stvarim kakor že omenjeni o bosanskih sužnjih. S takšno ureditvijo poročil bi se pa redakcija izognila tudi zelo številnim ponavljanjem — dvojnimi ali trojnimi, — često ne samo naslova, marveč tudi teksta, ki niso tako malo povečala obsega publikacije.

Urejanje po teritorialnem načelu pa je dobilo zato premočan poudarek tam, kjer bi redakcija morala misliti tudi na momente, ki od migracij v XVI. st. do oblikovanja jugoslovanskega gibanja v XIX. in XX. st. grade podlage nastanka Jugoslavije l. 1918. Za večino referatov je sicer teritorialna delitev na mestu, vendar bi morala biti obdobja krajša in prepletena s poglavji, ki bi poročala o obravnavanju širših, skupnih vprašanj. Naj navedem posledice sedanje ureditve le za dva primera: Pomen migracij se je sploh izgubil, ker je ta dela pograbila delno historična geografija, delno pa so razgubljena po teritorialnih prikazih. Še huje je z l. 1848/49. V Vojvodini so dani referati o enem delu (325—329), pri Hrvatih o drugem (389—397) in pri Slovencih o tretjem (421/22, 426/8); pri tem so kritike o delih o dogodkih v Vojvodini (325, 327), ki jih je napisal Bogdanov, našteje šele pri Hrvatih (394); da bi bila pa zmeda še večja, se pri vojvodinski zgodovini 1848/49 opozarja sicer na poročila o zgodovini delavskega gibanja, Bosne in Hercegovine, Srbije in Črne gore — ne pa Hrvatske in seveda tudi ne Slovenije. Neutemeljeno je bilo oddvajanje poročil o publikaciji virov v posebna poglavja, še posebej ker je tudi to načelo spet prebito pri Makedoniji (467, 470, 471, 473/7, 478/9), kjer se je pa pokazalo prebijanje te meje kot prav koristno:

Pomanjkanje koncepta in nedoslednost pri urejanju se pa vidi žal tudi izven teh glavnih vprašanj. V prazgodovini in antiki so arheološka dela zajeta, v zgodnjem srednjem veku pa ne več, celo ne najpomembnejša dela v slovanski arheologiji (poročila o povojnih izkopavanjih; J. Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov; v zgodnjem srednjem veku, 1952; kritična revizija vseh starejših slovanskih najdb na Stajerskem v njegovem delu Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji, 1947, in tako dalje), pa tudi poročila o sistematičnem objavljanju bosanskih stečkov zastonj iščeš v poglavju o vprašanju bogomilstva v Bosni. Srbska etnografska preiskovanja so delno omenjena pri historični geografiji (108—109), druga pa ne, ne glede na svoj pomen za zgodovino (n. pr. Brataničeve preiskave o ralu in plugu!). Prav tako je zajeta umetnostna zgodovina le pri Dubrovniku (237—241) in nikjer drugod. Tudi o tem, katera toponomastična dela so zajeta in katera ne, ni odločal pomen takšnih del za zgodovino, marveč gol slučaj, tako da bi bilo to potrebno ali dopolniti in prečistiti ali pa veliko večino brez vsake škode odvreči. Končno so tudi dela iz obče zgodovine zajeta le na dveh mestih, pri antiki in bizantologiji, drugod pa ne.

Takšna vprašanja se postavljajo tudi pri Novakovem uvodnem »očrtu jugoslovanske historiografije«. Kakorkoli široko je že tak očrt zastavljen, pri delu, ki naj pokaže razvoj te historiografije od 1945 do 1955, bi moral zajeti vsekakor tudi konkreten očrt glavnih značilnosti in sprememb v značaju naše historiografije prav v tem času. V resnici je drugače. Avtor se je zadovoljil z očrtom naše historiografije do 1941; to nalogo uvoda pa odpravil s par nekonkretnimi zaključnimi frazami o odpravi elementov, »ki so zavirali razvoj«, o pojavi »mladih znanstvenikov«, »močnem naprednem pravcu« po odpravi »statične situacije... med obema svetovnima vojnama«, »harmoničnem sodelovanju med starimi in mladimi« ter pomenu »dolgo ustaljenih tradicij jugoslovanske historiografije« (24/25). Tudi prikaz stare historiografije ni brez pomanjkljivosti. Kako dokazati »zgodovinske epske pesmi« iz dobe pred pokristanjevanjem (11)? ČZN ni začel izhajati 1914, marveč 1904 (19), IMK pa je od 1910 do 1918 nasledila Carniola (19). Kosovo Gradivo ni izhajalo 1903—1926, marveč 1902—1928 (19). Naslov Lončarjeve »Socijalne zgodovine Slovencev« je napak naveden (21), Gruden-Malova Zgodovina slovenskega naroda sploh izpuščena. D. Lončar ni umrl 1935 (21); prava letnica njegove smrti (1954) je celo navedena v tej knjigi ob Zwitterjevem nekrologu (44/45). ČJKZ ni bilo glasilo Muzejskega društva za Slovenijo (22); GSND ni začel izhajati 1921, marveč 1925 (22). Podatki o časopisih so nedosledni — ponekod je navedena le letnica začetka njihovega izhajanja, drugod tudi letnica njihovega konca. Težko je trditi, da bi večina zgodovinskih časopisov in razprav v njih med obema vojnama imela »regionalni« ali celo »lokalni« značaj (22; če Novak misli s tem na razmerje »slovenski«, »hrvatski«, »srbski« nasproti označbi »jugoslovanski«, je pač izbral zelo neadekvatne izraze, ki bi jih laže uvrstili v koncepcije tiste dobe, o kateri piše, kakor tiste, o kateri naj bi pisal v tem uvodu!). Predvsem pa je tudi metodološka označba starejših stopenj historiografije blede in skoraj le formalna, saj n. pr. niti ne omenja značilnega vpliva državnopravnih koncepcij v hrvatski, niti močnih pozitivističnih tokov v srbski historiografiji. Nikjer ni čutiti kritičnih stališč niti v metodološkem pogledu (saj živi v tem očrtu celo Panta Srečković na isti ravni s Kovačevićem in Jovanovićem 20—21, kaj naj bi potem pričakovali pač ob vsekakor pomembnejših delavcih?), niti do umetnih »jugoslovanskih« koncepcij med obema vojnama (n. pr. 23/24), torej v stvarih, o katerih povojna historiografija vsekakor ni molčala. Zaradi tega pa dobi bledest zaključka še večjo težo!

Preden preidem na nekaj podrobnejših pripomb, ki bodo zajele pač predvsem obdobja in probleme, ki so mi bližji — čeprav tudi tu ne bom navedel vsega — naj se vrnem na vprašanje kriterijev ob takšnem delu! Namen tega dela je bila informacija svetovne javnosti o smeri in rezultatih našega, posebej zaradi jezika sorazmerno malo znanega zgodovinopisja. Za dela, objavljena v tujih jezikih, je zadoščalo zato krajše opozorilo kakor sicer. Redakcija je le redko ravnala na ta način (133). V takšno poročilo so torej spadala le dela z novimi rezultati, ne s ponavljanjem starih, dela, ki takšne rezultate dokažejo, ne samo postavijo teze — razen če gre za posebno pomembne nove koncepcije in ne le opozorila na odprta vprašanja. To, kar ne ustreza, bi morala redakcija odkloniti. Popularizatorski članki o že starih ugotovitvah (n. pr. Zupanić 95, v Slov. Poroč., Mal 193 prav tako, 428 in 513 v Mohorjevem Koledarju ter 429 v Slov. večernicah), ne spadajo

sem, še celo ne, če referat sam pove, da je delo izdelano le »po obstoječi literaturi, ne da bi šlo v podrobnosti ali v razpravo o kateremkoli vprašanju« (!, 458. Slipčević) ali če gre za povsem goli referat — brez kakršnekoli ocene! — o tujem znanstvenem delu (Kuzmič, 461). Nasploh bi morala biti redakcija bolj previdna pri člankih iz nehistoričnih časopisov, pa tudi iz časopisa za pouk zgodovine v srednji šoli. V obeh primerih je izgubila precej dragocenega prostora v primerih, kjer bi bila lahko mnogo krajša. Namen dela je zahteval tudi razlikovanje med razpravami po njihovem značaju ter med razpravami in objavami virov. Razprave, ki so izrazito problemskega značaja, bi morale biti zajete tako, da so razvidne osnovne teze, pri razpravah, ki predvsem opisujejo in podajajo novo gradivo, zadošča krajše opozorilo na obseg vsebine, prav tako pa tudi pri objavah virov. Če bi redakcija krajšala referate pod tem vidikom — upoštevajoč seveda tudi pomen problematike, ki jo rešuje kaka razprava (s historigičnega in sedanjega stališča!) — bi mogla biti knjiga nedvomno bistveno krajša in vendarle v važnih stvareh popolnejša. Tako se ne bi zgodilo, da bi n. pr. o Foretičevi razpravi Ugovor Dubrovnika sa... Stefanom Nemanjo ne izvedeli več, kot pove naslov, kljub temu da je navedena na treh mestih (70, 137, 244). Prav tako ne, da bi odpadla vsaka navedba vsebine pri razpravi, ki je precej dokončno rešila vprašanje etničnega razvoja na Slovenskem Koroskem v zadnjem stoletju (436), kar je tudi historigično nedvomno mnogo pomembnejši problem kot razni življenjepisni podatki, ki se ponekod na široko navajajo. Tudi poročila o Bičaničevih delih (389/90) bi potem našla bolj plastičen obraz. Teh primerov je seveda še mnogo. Vprašanje obsega referatov je sicer stvar, o kateri je težko razpravljati; vendar ne morem mimo ugotovitve dejstva, da so med posameznimi kompleksi kot takimi v tem pogledu občutne razlike. Nemogoče je zanikati, da so dela o zgodovini Dubrovnika, Srbije in Bosne (gl. n. pr. referate o bogomilskem vprašanju, 180—191) povprečno obsejnejše podana kot enako kompleksna in pomembna dela za slovensko in delno tudi hrvatsko zgodovino. Ne morem soditi, v kolikšni meri je vzrok za to že v nesorazmerju pri predloženih avtoreferatih, v kolikšni meri pa premajhno znanje sodelavcev ali njihove težave z jezikom, v katerem so bile predloge napisane, in s tem zvezano pogrešno ocenjevanje problematike, vsekakor pa lahko trdim, da je to stanje tudi rezultat krajšanja predlog, in sicer krajšanja njihovih bistvenih delov. Posebno vprašanje pravic redakcije je še presoja zrelosti rezultatov. Redakcija je bila tu nedvomno preveč rezervirana, a prav s tem je na razmeroma dosti mestih vendarle pustila »oceno« dela, čeprav jo je napisal sam avtor. Le dva primera: ali je bilo potrebno obujati od mrtvih Pinčove falzifikate in trditi, da so jih imeli za takšne le »nekateri stari znanstveniki«, če je tako trdil Katič (69); ali je Gunjača kaj bolj »dokazal«, da je bil Zvonimir ubit, če je redakcija odobrila to formulacijo, ki je vendarle hkrati ocena, s katero se pa dobršen del naših medievistov ne strinja in bi jo bilo treba zamenjati s formulacijo, da je »poskušal« dokazati (146). Včasih pa postane položaj skorajda komičen — kot n. pr. v primeru Vinče, kjer se o njej str. 51—52 poroča kot o neolitski naselbini, uvrščanje sicer povsem objektivističnega referata o Vasičevih delih o njej v okvir začetkov grške kolonizacije na naših tleh (54/5) pa spet vsebuje — prav zaradi objektivizma! — oceno v nasprotni smeri! Tudi primerov te vrste je še več.

Še nekaj podrobnejših pripomb. Redakcija ni problematična le v svojih velikih črtah, marveč je prišla marsikje zmeda tudi v razporeditev gradiva med poglavja. Tako so napačno uvrščene v poglavje o historiografiji Grivčeve razprave o avteničnosti Hadrijanovega pisma Rastislavu, Svetopolku in Koclju, o kraju Metodove ječe (26/27) in o pomenu izraza S'prestol'n' (30), Radojčićeva razprava »Unutrašnji i spoljni činovi« (30, iz zgodovine inštitucij), Skokov prevod in komentar staro-francoskih kronik o obleganju Zadra (32, iz politične zgodovine), Novakova razprava Dalmacija i Hvar u Pribojevičovo doba (32, iz zgodovine Hrvatske v XVI. st.), Stanojevičeva o Vladislavičih (34, iz protiturških gibanj), Škrivaničeva o Bogdaniju (35, iz srbske zgodovine), Križaničeva Politika (36) in Šidakova ocena Trdine kot vira za hrvatsko zgodovino (42), pa seveda tudi Prijateljeva Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848—1895 in njena Lončarjeva ocena (44; oboje spada na str. 428, kjer je sedaj ostala Kermaunerjeva polemika proti Lončarjevim izvajanjem o periodizaciji brez svojega začetka!). Nasprotno je pa Novakova razprava o Kukuljevičevem in Tkalčevem delu v Zadru, ki bi spadala sem, po nekem čudovitem formalističnem kriteriju zašla v poglavje o pomožnih zgodovinskih vedah (80)!

Poglavje o pomožnih zgodovinskih vedah bi moralo biti v resnici omejeno na dela z izrazito specialnim značajem in izpustiti stvari, v katerih se o tej problematiki govori le »en passant« (70); navajanje objav virov spada k zgodovini, navajanje bibliografskih pripomočkov o rokopisih (nepopolno!), arhivskih inventarjev in serij virov, ki jih izdajajo naše institucije, pa v poročilo o organizaciji znanstvenega dela ter bibliografije. Razdelitev poglavij o naselitvi Južnih Slovanov in o bizantologiji je problematična. Po moji sodbi bi stvari, ki govorijo o naši zgodovini, v takšnem delu spadale v našo zgodovino (problem postanka dalmatinskega temata, 128); Klemenčeva razprava o Teodoziju (131) bi spadala v antiko, pri razpravah o slovanskem poreklu Justinijana (130) pa spada Radojčičeva razprava pred Čremošnikovo, saj je ta prav ob oni šele nastala. Malova Slovenska Karantanija in srednjeveška nemška država (148) ne obravnava »politične«, marveč družbeno-pravno problematiko; historično na napačno mesto pa so v politično-vojaškem poglavju uvrščena dela Ostrogorski, Serbskoe posol'stvo (136) in Božić, O položaju Zete (138/9) pri Srbih, Barada, Dalmatia Superior (147) pri Hrvatih in V. Melik, Vprašanje bitke pri Ljubljani (149) pri Slovencih. Pogrešnost delitve družbeno-pravne problematike po formalističnih kriterijih v tri dele dokazujejo prav drobna vprašanja o uvrstitvi posameznih del. V »gospodarsko-družbeno poglavje« uvrščena dela Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka (158), Baradova in Kostrenčičeva dela o hrvatskem fevdalizmu (160–161) in Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji (163/64) obravnavajo prav tako tudi pravna vprašanja; v poglavju o zakonskih spomenikih pa spadajo obratno Kos, Pomorstvo u Vinodolu (179), Antoljak, Zadarski katastik (198), Novak-Skok, Supetarski kartular (199/200) in Stjepčević, Kotor i Grbalj (201) tudi in bolj v gospodarsko-družbeno problematiko; pri dveh razpravah o srbski zgodovini (Radojčić, Vlastelin u zakonu gradskom, str. 177/8 in 202; Vučo, Ekonomika srednjovekovne Srbije, str. 174/5 in 202) se pa v bistvu isti tekst preprosto ponavlja na obeh mestih. Tudi Grafenauerjevo Ustoličevanje in Hauptmannova Staroslovenska družba (209–211) spada tako v pravno kot v družbeno zgodovino, prav gotovo pa ne v **osamljeno** postavljeno poglavje o »notranjih **upravnih** institucijah«, kamor je padel iz področja pomožnih zgodovinskih ved tudi Grivčev zapisek O papeških pismih knezu Koclju (213). V okviru pravega poglavja je vendar napak uvrščeno tudi Vojetovo Kajžarstvo (156); spada v zvezo z Vilfanovo razpravo o istem vprašanju, 159). Dubrovnik zbujajo pozornost predvsem zaradi številnega ponavljanja tega, kar je bilo povedano pri srbski in bosanski zgodovini o gospodarski aktivnosti Dubrovčanov v teh deželah (gl. 169, 170, 175–177 in spet 242–245, 247–248, pa tudi 140 in 244; celo v poglavju o samem Dubrovniku se stvari skoraj dobesedno ponavljajo, n. pr. 229 in 233); takšno ponavljanje poročil po »personalnih« zvezah je prav tako ne-utemeljeno kakor organizacija poročil o objavah virov po tem, iz katerega arhiva so podatki in ne na katero ozemlje in problematiko se nanašajo (549/50, Tadić, Kerstenčanek, Marković). V novejši zgodovini je teh stvari znatno manj, kar spet potrjuje trditev, da je teritorialno načelo primernejše za urejanje gradiva. So sicer še ponavljanja (n. pr. Radonić, Rimska kurija 264/65, 271, 274, 382, 388), toda z uvrstitvijo skupnih poročil o delu na širših vprašanjih bi se dala domalega povsem odpraviti. Redakcijske pomanjkljivosti so tu drugačne. Poglavje o prvi srbski vstaji zajema nekaj del, ki govorijo o času pred 1804 (283–5), in nekaj, ki ne spadajo pod naslov »Srbija« (292/6). Štamparjeva razprava o borbi jadrnic (408) ne spada le v lokalno reško zgodovino. Čermeljev prikaz upravne razdelitve Julijske Krajine med obema vojnama je pri Slovencih uvrščen k l. 1848 (426/27), A. (ne V.) Melikov Prometni položaj Rašice (424) k protestantizmu namesto k cestam v XVI. st. (417), Božićev Ludvik Kozjakar stoji ob XIX, namesto v XV. st. (429/30). Poročila o lokalni zgodovini brez potrebe prebijajo spodnjo kronološko mejo poglavij, v katera so uvrščena, ker delno ponavljajo poročila, ki so že bila (314–5 o Leskovcu, 375–8 o Boki Kotorski, 404–5 o Zagrebu) ali pa bi lahko bila (308–11 o Beogradu) navedena v srednjem veku ali turški dobi. Zgodovina Državnega arhiva Srbije 1900–1950 (531) vsekakor ne spada med vire, prav tako pa tudi ne Rollerjevi knjigi o dubrovniški obrti in poljedelstvu, ki navajata sicer podatke iz virov, ne objavljata pa virov samih (549). Napak se mi zdi, da je delavsko gibanje odcepljeno od ostale zgodovine XIX. in XX. st., ki s tem spreminja svoj značaj. Prav tako pa je napak, da se dva v bistvu povsem enaka problema — Slovenska Koroška in Trst z Istro — rešujeta na različen način (Koroška je vključena v zgo-

dovino Slovencev, Trst z Istro obravnavan v posebnem poglavju). Kriteriji za razporeditev gradiva v poglavja bi morali biti pač historični, ne pa le vprašanje, kje je takšnega gradiva več in kje manj, kar je bil nemara tudi eden izmed ključev pri urejanju!

Večkrat sem govoril v oceni o napakah, ki so nastale ob nespretnem krajšanju in prevajanju. Navedem naj le del tega, kar tudi pri onih, ki jim je bila knjiga namenjena, ni ostalo neopaženo. Saj je Leitsch po pravici ugotovil, da »gre število netočnosti nekaj preko mere, ki jo je treba priznati tako obsežnim bibliografijam«, zlasti zaradi »napak v citatih in naslovih, tako če so n. pr. pravilne strani zvezka in strani, pa je naveden napačen naslov časopisa« (MIÖG 64, 1956, str. 212). K temu navaja nekaj poučnih primerov (Rajičičeva razprava o sevastokratorju Dejanu ni izšla v IČ — 141 — marveč v IG na navedenem mestu, Markovičeva o horizmah carja Asena II. pa ne v IG, marveč v IČ; Antoljakov Zadarski katastik ni izšel v Radu JAZU 42—198, Leitsch hudomušno pripominja, da je ta zvezek Rada izšel že 1878 — marveč v Starinah 42). Podobnih primerov bi se dalo navesti še več, saj se je nekeje spremenil celo naš časopis v Istoriski časopis (421).

Ne mislim navajati vsega, kar sem videl — vsega pa gotovo tudi nisem videl, saj bi bilo treba preverjati navedbo za navedbo. Omejil se bom večjidel na slovenske primere, ker so mi tu delno pristopne tudi predloge, od katerih se je delo začelo, tako da mi je jasno razmerje tudi med predlogo in prevodom. Vse predstavlja le primere, kaj vse je najti v knjigi.

Pribojevičeva izvajanja o slavi in povezanosti Slovanov so bila nova le pri nas, ne pa pri Poljaki in Čehih, kjer so te stvari starejše (32/3; gl. Radojčičevo oc. Zbornik MSJK II, 1955). Pri referatu o mojem prikazu dela Fr. Kosa je povedano, da je začel z delom »sredi stoletja« (43), izgubila pa se je številka tega stoletja. V poročilu o mojih Problemih in nalogah slovenskega zgodovinopisja (44) se je spremenil »razvoj slovenske historiografije od XVII. st. naprej« v »the Slovene XVII century historiography«. »Zgodovina Ljubljane I« je navedena preprosto kot »Zgodovina I« (48), Ajdovska jama pa prevedena kot »les grottes d'Ajdovo« (48). Par strani nato je prevedena »Prazgodovinska naselbina na Ptujskem gradu« kot »population« oz. »peuplement« (53), pomen tega Koroščevega dela za širši problem slavanske kulture pa sploh ni omenjen. Str. 53/54 so navedena razna manjša dela o Keltih pri nas, ni pa najboljšejšega, Gavelove disertacije Keltski oppidum Židovar (sicer pa takšna pomembnejša dela nasploh mnogokrat zaman iščeš — tako M. in D. Garašanin, Arheološka nalazišta u Srbiji, 1951, Fr. Stare, Prazgodovinske Vače, 1954, itd.). Poročilo o Horvatovi obravnavi Oporuka splitskog priora Petra (70) je skrajšano tako, da se datira ta listina (ki seveda ni »ohranjena«, marveč znana le v prepisu iz XVIII. st.) v l. 918, vtem ko Horvat dokazuje vprav, da je starejša od Andrejeve oporoke iz tega leta. Conversio Bagoariorum et Carantanorum, znana salzburška spomenica proti Metodovemu delovanju v Panoniji, naj bi bila napisana »v obrambo pravic slovanske cerkve v Panoniji«, Ingo pa je prekrščen v Juga (71). Baradovi Trogirski spomenici niso izšli v dveh zvezkih 1948, marveč v treh (I, 1—2, II) 1948. 1950 in 1951 (72). Kdo naj pri navedbi Mošinove Filigranologije spozna v HZ I 1953 (74) Zbornik HI I, 1954? Pri Arhivistu se letniki ne navajajo, marveč le številke zvezkov v okviru letnika in letnice, tako da srečate na isti strani (79) 1. 1953; 1. 1954; 1. 1955. Sicer pa ta nerodni način navajanja ni izjema: dosledno se navaja »IČ I-II, 1948« namesto »IČ I, 1948« ali kvečjemu »IČ I, 1—2, 1948«; podobno HZ 1952, 1—2 (115) ali HZ 1—4 1953 (119) itd.; navajanje zvezkov nima pomena, saj gre za eno knjigo, številka letnika, ki bi mogla korigirati tiskarskega škrtata ob letnici, pa manjka. Nespretno krajšanje je spremenilo disertacijo M. Mikuža v skupno delo avtorja in P. Blaznika (94). Številka časnika (Slov. poročev.) se je spremenila v navedbo strani (95). Razprave I. Beuca so delno označene le z letnico in krajem izida, a brez navedbe časopisa, v katerem so izšle (106, 194, 197; str. 198 ni naveden sploh noben bibliografski podatek, celo naslov ne!). Krajšanje in prevod sta delno spremenila rezultate moje razprave o Miracula s. Demetrii (116; Mirac. I so nastala pred in ne med obrsko-slovanskim napadom na Solun 617; iz dveh napadov na Solun 615 in 617 je nastal eden med tema dvema letoma), delno pa jih črtala; str. 117 so nastala iz »4. desetletja« »štirideseta leta« (= 5. desetletje!). V poročilu o moji razpravi o Samu je predstavljeno »spričo« kot »malgré« (118), zaradi česar se sedaj ugotovitev, da so bili podatki Pseudofredegarja znani le preko Vita Dagoberti, ne

nanaša več na *Conversio*, marveč na sedanje stanje virov! Avtoreferat moje razprave o koncu Kocljeve vlad je zamenjan z drugim (148), ne krajšim, pač pa manj popolnim in delno napačnim. Urbarji niso »katastralni pregledi podložnikov s podatki o številu prebivalstva, posesti in produkcije« (152), marveč pregledi dohodkov zemljiškega gospoda, vse drugo pa je treba ugotoviti iz njih šele posredno. Po zmedenem opisu objavljanja urbarjev pri SAZU ni več jasno, da je prva knjiga Kosovih urbarjev izšla 1939 in ne 1948 (153). Ni res, da »nobeno individualno delo po drugi svetovni vojni na področju družbeno-gospodarskih študij ni zajelo celotnega slovenskega ozemlja« (153; ne glede na Kosovo in mojo Zgodovino gl. n. pr. obravnavanje vprašanja kosezov, županov itd.). Škofja Loka je dosledno predstavljana kot »Log« (156/7, 432). Klasičen primer posledic prevajanja je referat o Zwitterjevi »Predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh« (159—160): naslov je spremenjen v »Predzgodovino naselbin in prebivalstva (sic!) v Stari Karantaniji! Iz slovenskega »gradu« je nastal enkrat angleški »city« in drugič »town«, v katerem žive ministeriali in meščani. »Windisch (sic! Kako je nastalo to iz »burgum«?!) je bilo vedno meščansko naselje! Polovica referata je odpadla, vse skupaj pa je povsem nerazumljivo. Pri Hauptmannovem Praplemstvu se je zožila celo časovna meja falzificiranja Apendikule od 1222/35 na 1222/23 (164). Na isti strani stoji, da V. Glušac »razširja in pogloblja koncepcijo bogomilskega krivoverstva, istočasno ko zanika pripadnost k pravoslavni veri« in da isti avtor »vztraja pri misli na njeno (= cerkve bosanske) pripadnost k pravoslavni cerkvi« (181)! Str. 209 se je spremenilo »ustoličenje« koroških vojvod v njihovo »kronanje«. »Slovenica« (zapis v slovenščini) so postala »slovenska imena« (417), »izkoriščanje« gozdov pa njihovo »uničevanje« (419). Ilesičev Sistem poljske razdelitve naj bi se omejeval le na obravnavo tega vprašanja »v prvi polovici XIX. st.« (420), tolminski upor 1713 pa naj bi ostal znanosti neznan do Šornovega prispevka o njem (413). Ziherlova razprava o Drugem Trubarjevem zborniku (str. 7—14) se je povečala za 60 strani, zato pa je Gestrinova (str. 15—56) odpadla, ker menda zadostuje njena popularizacija v Istoriskem pregledu (422/3). Referat o Zwitterjevi razpravi Narodnost in politika pri Slovencih je toliko skrajšan in pokvarjen, da ga ni več spoznati (428—429), kot avtorji odstavka o predmarčni dobi in revoluciji 1848 v Slovenskem Primorju pa so navedeni namesto enega pisca kar štirje (427/8). Opomba, da je Likar v »Kostanjevici« ponatisnil del Komatarjeve razprave o Kostanjeviških mestnih pravicah iz leta 1911, se je spremenila v navajanje posebnega Komatarjevega članka v tem zborniku (430), J. Mravljak pa je prekrščen po tiskarskem škrtatu v J. M. Ravljaka (431, tudi v registru!). Referat o moji razpravi o narodnostnem razvoju na Koroškem v Koroškem zborniku je v celoti izginil, hkrati z navedbo objave izvlečka v tujih jezikih v knjižni obliki (437), poročilo o razpravi o metodi Czörnigove statistike pa je bilo opremljeno z vrsto napak (Kozlerjev spisec naj bi bil odkrit v Zagrebu, od nekod je priletela letnica 1865), hkrati pa je bilo vestno izbrisano vse, kar bi pokazalo pomen te razprave za vso avstrijsko polovico dvojne monarhije in ne le za Slovensko Koroško (433). Kermaunerjeva razprava »o slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa« naj bi bila »splošen pregled delavskega gibanja v Sloveniji« (513; v resnici le v rudarskem revirju).

Trdni torej niso niti bibliografski podatki, niti povzetki vsebine. Našemu človeku more služiti delo le kot obvestilo, kje je kdo pisal o kakem vprašanju (še to ne vselej točno), da si potem to delo lahko poišče. Za to bi seveda zadoščala tudi mnogo, mnogo skromnejša publikacija. Prav tako bi mnogo skromnejša publikacija izpolnila tudi to, kar more dati knjiga tujcu: podatke o naših zgodovinarjih in o krogu njihovega dela. V nobenem primeru namreč delo ne izpolnjuje naloge, ki bi jo pri drugačni izdaji morda moglo, namreč da bi obveščalo naših jezikov neveščega tujca o stališčih naših zgodovinarjev o raznih pomembnejših vprašanjih in o značaju zgodovinskega dela pri nas v desetletju po osvoboditvi. Pač pa knjiga prepričljivo dokazuje, da se pri takšnem delu ne more in ne sme improvizirati niti pri razporejanju gradiva niti pri izbiri sodelavcev. Predstavljanje našega zgodovinopisja in njegovih rezultatov zaradi težav tujcev z našimi jeziki, ki jim zapirajo pot do neposredne uporabe naših del, spada med najodgovornejše naloge in zahteva najvestnejšo pripravo in izdelavo.

Bogo Grafenauer

Milko Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja.
V Ljubljani 1955. Izdala in založila Slovenska Matica. 426 str. + trije zemljevidi v prilogi.

Ob izidu Kosove »Zgodovine Slovencev od naselitve do reformacije« (1933) so njeni ocenjevalci soglasno ugotavljali, da pomeni to delo prvo znanstveno sintezo srednjeveške zgodovine Slovencev. Še dvajset let pozneje je bilo mogoče trditi, da »predstavlja s svojim mirnim povzemanjem podatkov, virov in dotedanjih razprav, izogibajoč se polemiki, trdno podlago za nadaljnje delo na tem področju slovenske zgodovine« (ZČ VI—VII, 1952—1953, str. 15). V primeri s tem temeljnim priznanjem, ki ga je v teh dveh desetletjih najboljše potrjeval sam praktični razvoj slovenskega zgodovinopisja, so bili nekateri pridržki, izhajajoči iz nove luči, ki sta jo na slovensko zgodovino vrgla zlasti družbeni prevrat in narodnoosvobodilni vojni in boj za meje po njej, razmeroma manj pomembni. Omejili so se na opozorila, da »nam je mogoče diskutirati o njeni razvrstitvi poglavij iz politične in gospodarsko-družbene zgodovine in načinu njihove povezave« in da »pogrešamo v njej obravnavo nekaterih momentov v slovenski zgodovini (razvoj obalnih mest v Slovenskem Primorju in Istri, problem nastanka meščanskih naselij, na nekaterih mestih bi želeli tudi več problematike iz agrarnega razvoja glede kmetovega položaja)« (prav tam).

Nova izdaja Kosove »Zgodovine Slovencev« je, kakor je po pravici poudaril avtor sam, »v mnogih pogledih nova knjiga« (str. 5). Podrobna primerjava je pokazala, da so novi: okrog ena tretjina teksta in zemljevidov, preko dve petini navedb v literaturi, tri petine slik in v celoti imenika »krajev in oseb« (386—417) in »stvari« (418—423), katera močno povečujeta uporabnost knjige (gl. Naši Razgledi, 26. septembra 1956, str. 538 sl.).

Primerjanje obeh izdaj »Zgodovine Slovencev« kaže vrsto značilnih novosti že v razporeditvi snovi. V prvi izdaji je stala povsod na čelu obravnava politične zgodovine, tej pa so sledila poglavja o kolonizacijski, gospodarski in — delno — kulturni zgodovini. Sedaj je povsod na čelu posameznih obdobj, v katera deli Kos srednjeveško zgodovino Slovencev (od VI. do IX. st., od X. do XII. st., od XIII. do XV. st.) sintetična, vsestranska označba vsakega obdobja (33—35, 137—138, 187—188). V poglavju o naselitvi so povezani podatki o slovenskem gospodarstvu in družbi delno kar s splošnim razvojem, in podobno velja tudi za črt države karantanskih Slovencev. Vendar je pri prvem obdobju gospodarsko-družbena in kulturna zgodovina delno le še obdržala svoje staro mesto po zaključku obravnave političnega razvoja v IX. st. (127—131). V obeh naslednjih obdobjih pa se obravnava začne prav z obsežnim prikazom kolonizacijske (138—150, 188—202) in gospodarske zgodovine (151—159, 202—242), prav tem vprašanjem je pretežno namenjeno tudi zaključno poglavje knjige (331—356), ki na svojih zadnjih straneh podčrtuje že oblikovanje tistih glavnih razvojnih teženj, ki so določale obraz slovenske zgodovine v XVI. stoletju. Tudi sicer je opazen znaten napredek v notranjem povezovanju političnega razvoja z gospodarsko-družbenim. Delno pisec neposredno opozarja na takšne povezave, n. pr. pri obravnavi družbenih podlag pokristjanjevanja in njegovega političnega pomena (90—94), pri obravnavanju poznejše cerkvene organizacije (101, 264, 351), pri povezovanju upora Ljudevita Posavskega in Kocljeve zveze z Velikomoravsko z družbenim razvojem ob uveljavljanju fevdalizma (104, 106, 118), ob habsburški politiki in njenem vplivu na ceste in smert trgovanja (240, 301), ob upoštevanju vpliva mest in trgovine na oblikovanje narodnostne meje (195) ali postanka nižjega plemstva in mest na oblikovanje dinastičnih teritorijev (243). Tudi dopolnila starega besedila z novimi sintetičnimi povzetki — n. pr. o sožitju Slovanov z Romani (56, 60—61), označitev naselitve (69—70) in podobe naseljenosti pokrajine po njenem zaključku (74, 76), označitev Koroške kot slovenske plemenske vojvodine (170—171), vstavek o slovensko-nemškem sosedstvu v drugem obdobju kolonizacije (190—191), povzetki teritorialno političnega razvoja v Slovenskem Primorju (300, 330) itd. — olajšujejo bralcu primerjanje različnih strani zgodovinskega razvoja, čeprav takšnih širših zvez ne nakazujejo sami, in podčrtujejo poglavitno razvojno črto zgodovine Slovencev do XV. st. močneje, kakor je bilo to v prvi izdaji knjige.

Ob teh splošnih označbah sprememb velja poudariti tudi jezikovno predelavo knjige. Krajši stavki in zamenjava tujk s slovenskimi izrazi (zamenjava je šla celo ponekod predaleč; n. pr. »teritorialni razvoj slovanske zemlje«, 1. izd. 102, je pač jasnejše od purističnega in nejasnega »ozemeljskega razvoja«, 167) sta v tem pogledu poglobitvi rezultat. V celoti se bere knjiga v drugi izdaji znatno lažje kakor v prvi. Predelano je tudi izrazoslovje o družbenem razvoju in delno odstranjeni moderni izrazi, ki bi mogli zbuditi pri bralcu za srednji vek neprimerne predstave, čeprav je nekaj takih stvari še ostalo (n. pr. »defenziva« državnih meja 19; langobardsko, istrsko in bavarsko »vprašanje« 95; obrsko »vprašanje« 97; »interesna sfera« 118; madžarsko »vprašanje« 167; »nacionalno bistvo« 140; »nacionalen značaj« 290; uporaba izraza »germanizacija« za momente izven etnično-kolonizacijskih ali jezikovno asimilacijskih premikov, 33 in pozneje). Težišče pri tej predelavi terminologije je prav v tesnejši povezavi političnega razvoja z družbenim (n. pr. ob upoštevanju »družbene diferenciacije« pri nastajanju »plemenskih zvez«; ob postavljanju vprašanja uvedbe frankovskega fevdalnega sistema v središče pritožb istrskih mest okr. 1. 804 in podobno pri Kadalohovem postopku in uporu Ljudevita Posavskega, 102—106, kjer je — za spremembo v koncepciji prav tako zanimivo — zamenjano utemeljevanju upora s »stremljenjem po lastni državotvornosti Južnih Slovanov« in njegovo ocenjevanje kot »poizkusa prvega zametka skupne države Južnih Slovanov« z novim stališčem, da je omogočilo upor »oblikovanje domačega fevdalizma«, 1.—69, 2.—106; podobno je razvoj »v smeri fevdalnega kneza in fevdalne kneževine« poudarjen tudi kot pomemben činitelj pri Koceljevi politiki, 1.—78, 2.—118). Med spremembe te vrste spada tudi izpopolnitev razvoja plemstva v poznem srednjem veku (221—227), doslednejša uporaba socioloških terminov (n. pr. »razred« in sl.; vendar je str. 227 po nerodni formulaciji postala poleg plemstva poseben »razred« tudi višja duhovščina), postavitev obrti in ne trgovine na prvo mesto v meščanski gospodarski dejavnosti (1.—201, 2.—234) in slično. Te stvari se ponekod že približujejo vprašanjem koncepcije zgodovinskega razvoja, čeprav je na splošno Kos tudi tokrat ostal pri svoji značilni empirični usmerjenosti. V širša vprašanja, ki prehajajo iz empirije že v področje zgodovinske koncepcije, je segel razen v zgoraj očitani predelavi le še parkrat, n. pr. ob znatni omejitvi geografskega vpliva na zgodovinski razvoj (1.—11, 2.—40), v poudarjanju »asimilacijske sile Slovencev« nasproti staroselcem (71, pomena »domačega dela« v strukturi arheoloških najdb (134), slovenskega »odpora proti nemški kolonizaciji« na današnjem slovenskem ozemlju (146) in podobno.

Najbolj nespremenjena so ostala poglavja o politični zgodovini. Če izvzamem razna drobna skrajšanja (n. pr. 246—247 o politiki Bernarda Spanheimskega, 327—328 o turških napadih) in dopolnila, je zvezanih največ novih vstavkov z dopolnili zgodovine Slovenskega Primorja (179—180, 300, 304—305, 328—330) in Prekmurja (250—252) ter o hrvaško-slovenski meji ob Sotli (254; pri vsem tem se je opiral Kos ponajveč na lastna dela), razen tega pa še na več mestih v zvezi s Hauptmannovimi ugotovitvami o Heminem rodu in investiturni borbi (176, 183—184, 258) ter Baševo razpravo o Celjskih grofih (307—308, 316—317). Pri obravnavi cerkvenih ustanov in organizacij so odpadle podrobnosti, vendar je šlo tu krajšanje podatkov o župnijski organizaciji (1.—192—194, 2.—266—267) po moji sodbi celo predaleč, saj je to vendarle v dobi fevdalizma do XVIII. st. edina teritorialno sklenjena podrobna organizacijska mreža podeželja, ki nima svojega pomena le za cerkveno ureditev. Pri odstavkih o arheologiji je zamenjala razne podrobne navedbe (naštevjanje najdišč in sl.) označba gospodarskega in družbenega razvoja v posameznih prazgodovinskih obdobjih (9—14), prikaz slovanske arheologije pa je na podoben način povsem predelan po arheoloških najdbah iz časa po osvoboditvi (vendar je str. 131 ostala pogrešna časovna opredelitev »od 6. stoletja«, čeprav po sedanjih arheoloških preiskavah sodijo, da so najstarejše najdbe iz 8. stoletja). Z izjemo odstavkov o umetnosti, ki so delno ostali malo spremenjeni, so na novo napisani tudi oddelki o kulturni zgodovini (160, 164—166, 272—275). Zelo mnogo je novega v poglavjih o gospodarstvu in družbi, kjer so vplivali moji rezultati zlasti na formulacije o staroslovenski družbi in spremembah v frankovski dobi (42—43, 46, 94—95, 127—129), moji in Hauptmannovi na preformulacijo odstavkov o ustoličenju in razširjenju onih o kosezih (85—89, 156—159, 209, 217—220), zlasti avtorjevi lastni

rezultati (pri čemer niso zanemarjeni tudi rezultati drugih, n. pr. Blaznika, Polca, mene in dr.) na znatno razširjenje teksta o agrarnem sistemu od XII. st. naprej (152—153, 203—217, 331—346), v prvi vrsti Zwitterjevi rezultati pri močnem dopolnilu zgodovine mest in meščanstva (228—240, 347—351), rezultati različnih slovenskih in nemških zgodovinarjev pri krajših dopolnilih razvoja plemiškega razreda (220—227). V bistvu na lastnem Kosovem delu, delno že tudi objavljenem (ob izdaji urbarjev in razpravah o kolonizacijski zgodovini Slovenskega Primorja in Slovenske Koroške) slone krajša dopolnila in spremembe v očrtno kolonizacijske zgodovine (56 in 72 o Vlahih, 60—61 o kolonizaciji Koroške in imenu Karantanije, 74 o gradiščih, 142—144, 190—191, 193—195 o postanku slovensko-nemške narodne meje, 196—200 o postanku slovensko-romanske narodne meje ter posebej o Trstu in Istri). V teh predelavah in dopolnilih so sorazmerno najobsežnejše one o Slovenskem Primorju, bodisi o kolonizaciji (54, 150, 196, 199—200), o posebnostih agrarnega sistema v Istri in na Goriškem (207—208) in samoupravi Beneških Slovencev (208), bodisi o razvoju primorskih mest (53—54, 179—180, 198—199, 228, 260), o pomorskih trgovskih poteh (242) in teritorialnem razvoju Posočja (193, 261, 264, 208).

Zgoraj navedena opomba o nepopolnosti prve izdaje Kosove Zgodovine Slovencev glede Slovenskega Primorja, zgodovine agrarnega sistema in mest torej za drugo izdajo knjige ne velja več, saj je prav v teh pogledih knjiga ne le dopolnjena, ampak skorajda na novo napisana. Glede notranje povezave raznih strani slovenskega razvoja je knjiga s predelavo vsekakor mnogo pridobila, predvsem pa je v celoti mnogo bolj poudarjena zgodovina slovenskega kmeta. Pa vendar bi se dalo ponekod razne strani razvoja povezati še tesneje med seboj in bi bilo to v korist tudi večji jasnosti osnovne linije slovenske zgodovine. Tako bi n. pr. del teksta o prvotnih agrarnih razmerah (127—128) moral biti vključen na svojem zgodovinskem mestu, prelom, ki ga pomeni uvedba frankovskega fevdalizma v IX. st. pa bi bil nedvomno jasnejši in njegov pomen za Slovence očitnejši, če bi bilo neposredno ob njem govora tudi o novostih, ki jih je vnesel v slovenski agrarni sistem in strukturo vladajočega razreda, pa čeprav je njihovo postopno uveljavljanje seglo še do XI. stoletja. Prav tako so spremembe v strukturi plemstva od XII. do XV. st. enako važen in bistven del oblikovanja dinastičnih teritorijev in povezovanja pokrajin v celoto kot neposredno širjenje deželnoknežje posesti in bi zato oboje spadalo skupaj. Predvsem bi pa kazalo v XV. st. preurediti tekst tako, da bi bila temelj naraščajoča družbena kriza, sprožena ob prvih pojavih zgodnjega kapitalizma in najizrazitejša ob zaostrovanju razmerja med kmečkim ljudstvom in fevdalci, ves političen razvoj pa bi se dal vključiti v ta, za vnovični vstop Slovencev v politično življenje ob kmečkih puntih najbolj bistveni proces.

Ob takšnem tesnejšem povezovanju družbenega in političnega razvoja se vendarle postavlja vprašanje, ali je Kocljeva — že na fevdalnih temeljih sloneča — Spodnja Panonija zadosten vzrok za vključevanje IX. st. od 828 dalje v obdobje, za katero je »glavna karakteristika slovensko samostojno življenje«, prav tako pa, ali ni ob koncu primernejša meja sreda in ne konec XV. st. — drugo ima svojo podlago predvsem v političnem življenju (padec Gorice pod Habsburžane 1500; tudi to pa ne pomeni še končnega izoblikovanja meja med habsburško in benečansko posestjo niti na Krasu niti v Posočju, kar je oboje zvezano šele z Maksimilijanovo benečansko vojno), zato pa neopravičeno razbija v dva dela v drugih potezih v bistvu enotno obdobje od srede XV. do začetka XVII. st. (turški vpadi, uvedba davkov, kmečki upori, prvo obdobje zgodnjega kapitalizma, kriza cerkvenega življenja itd.), prav gotovo eno najpomembnejših v slovenski zgodovini (prim. o tem mojo Zgodovino slovenskega naroda II—III, 1955—1956).

Ze dosedanja označba večjih sprememb v drugi izdaji Kosove Zgodovine kaže, da podaja knjiga obenem s prav tako trezno in premišljeno podobo slovenske zgodovine v prvem tisočletju po naselitvi v novi domovini, kakor je to veljalo za prvo izdajo, tudi obračun o razvoju našega zgodovinskega pri obravnavanju tega obdobja, tako glede posameznih dognanj kakor tudi — v znatni meri — tudi glede koncepcije tega razvoja. Še v precej večji meri pokaže prav ta obračun podrobna primerjava obeh izdaj, ker zaradi Kosovega mirnega načina pripovedovanja, ki se izogiba polemiki in ostremu postavljanju vprašanj, pokaže marsikje samo par spremenjenih, izpuščenih ali dodanih besed ali stavkov nove poglede ob posameznih

vprašanih zgodovinskega razvoja. Tako n. pr. ob omembi pomena padca Sirmija 582 pod Obre za potek naselitve Slovanov v Vzhodnih Alpah (44), ob upoštevanju dveh kolonizacijskih tokov ob naseljevanju (49), ob spremenjeni časovni opredelitvi prihoda Slovanov v okoliše posameznih škofijskih mest (46) ali padca Karantanije pod bavarsko-frankovsko nadoblast (83), ob izpustitvi domneve o naseljevanju Dudlebov za obrskega gospostva (46, 65) ali o vplivu Hrvatov na oblikovanje Karantanije (1. — 53, 2. — 78), ob opozorilu na pasove z različno gostoto romanskih sledov (72), ob opustitvi izrecne označbe Sama za Franka (1. — 52, 2. — 77) in novem odstavku o družbenih podlagah karantanske kneževine (78—81), ob zamenjavi imena Blatograd z Blatenski kostel (112), o cerkvi pri Zalavaru (113), ob opustitvi razlage »Sclavus-sclavus« s trgovino s slovanskimi sužnji ob Donavi (94), ob novem stališču o »slovenski kmetiji« (1. — 121, 2. — 147 sl.) itd., da, celo ob ohranitvi v bistvu starega besedila (n. pr. o Koclju in Metodu, 115—120) se kaže mnenje o raznih znanstvenih razpravah v dveh desetletjih med prvo in drugo izdajo Kosove knjige. Tako se obsežno povečanje števila uporabljene literature ne kaže le ob njenem navajanju (357—383; od okrog 800 v bibliografiji navedenih del jih je okrog 340 navedenih na novo; delno gre sicer za izpopolnitev navedb starejše literature, večidel pa za dela, ki so izšla po letu 1933; samo takšnih del slovenskih piscev je nad 150), ampak prav tako tudi v tekstih, ki pomeni prav tako trezno sintezo današnjega stanja v slovenskem zgodovinopisju in tudi »trdno podlago za nadaljnje delo«, kot je to veljalo za prvo izdajo Kosove Zgodovine skozi dve desetletji.

Med podrobnimi pripombami naj najprej opozorim na štiri tiskovne napake, ki jih povprečni bralec ne bo mogel sam popraviti. Str. 68 (vr. 11) mora stati namesto »avarci« **Bavarci**; str. 83 spada zadnja vrsta drugega odstavka pravilno na konec tretjega, vtem ko se glasi konec drugega odstavka — po 1. izd. 55) »so ti zaprosili za pomoč pri Bavarcih«; prav tako kaže primerjava s 1. izd., da je str. 190 v 16. vr. pomotoma izpadel del besedila: »Pöllau na Vzhodnem Štajerskem ima pridevek po Slovencih od leta 1443. Fliessing pri Wildonu« itd.; str. 333 je mesto »za eno petnajstino« treba »na eno petnajstino«. Tudi pri drugih pripombah gre večinoma za take drobne stvari. Tako str. 77 (vr. 11—12 spodaj) zaradi ponovljene letnice 626 ni jasno, da gre pri datiranju »kmalu po tem letu« prav za 626 (1. — 52). Str. 104 (vr. 4—6 spodaj) je tiskarski škrat premaknil narekovaje in vključil v besedilo vira tudi Kosove besede (1. — 68). Str. 119 (vr. 11—14) stavek ni jasen (zakaj bi bile možnosti Ogleja večje, če Salzburg ne bi priznal starih pravic Sirmija, posebno ob vzporejanju Rima z Oglejem, ki seže od papeža Nikolaja dalje vendarle predaleč). Str. 170 (vr. 7—8 spodaj) je po sedanjem stanju preiskave netočna, da je bila Koroška šele takrat »povzdignjena« v vojvodino (gl. drugače 121). Po Hauptmannovi ugotovitvi je ime »Karantanska krajina« zvezano z dejstvom, da je bila za Adalberona le ona zvezana s Karantanijo, ne pa v njenem posebnem položaju (173). Glede časa, v katerem je bil severni Kvarner odtrgan od Hrvaške (178) bi morda zaslužiło par besed drugačno stališče, ki se — tudi po moji sodbi neutemeljeno — po vzoru Barade v zadnjem času uveljavlja v hrvatski historiografiji. Po najnovejših ugotovitvah Kühna (Geschichte der deutschen Ostsiedlung in der Neuzeit I, 1955, str. 80, o Ausser-Teuchen sev. od Osojskega jezera; dopušča podobno možnost tudi še v sosedstvu) obstoji med nemškim tudi slovenski živelj severno od sedanje slovenske narodnostne meje ob Osojskem jezeru še preko XVI. stoletja. Posamezni Nemci so živeli ob Selški Sori vendarle še preko konca XIX. stoletja (202); na isti strani uporabljeni Stegenškovi rezultati o razvoju prebivalstva na Gornjegrajskem se nekoliko razlikujejo od poznejših Gestrinovih računov. Ali ne bi bilo bolje reči »koseškega sloja« namesto »koseškega ljudstva« (219, vr. 5)? Po preiskavi Maje Loehrove je prišlo vse poročilo Liechtensteinskega o potovanju kot Venere v zelo nevarno bližino pesniških pripovedk — zato je postal dvomljiv seveda tudi njegov opis sprejema po Bernardu in njegovem spremstvu pri Vratih ob Zilji, o katerega zanesljivosti je Kos sam zase že pred objavo te razprave dvomil (192). Pri izgonu Zidov (239, vr. 12 spodaj) bi bila zaradi Kranjske točnejša letnica »okrog 1500«. Str. 248 (vr. 18 spodaj) bi moralo stati »mejna« namesto »majhna«, konec 4 vr. spodaj pa bi se zaradi jasnosti moral glasiti »do ogrske meje na vzhodu« (1. — 137). Str. 342 (vr. 3) mora biti namesto »15. stoletja« **14. stoletja**. Ob teh pripombah

moram še opozoriti, da so marsikje nove zelo oprezne formulacije, delno podane tudi v obliki podrobnejšega obravnavanja, o razmerju Slovencev do Romanov v Primorju in o germanizaciji na severu (prim. n. pr. v 1. izd. str. 37, 38, 172 in 175, s tekstom v 2. izd. str. 53—55, 190, 198 in 199). Ob tem gotovo odseva naš nedokončani boj za pravične meje na zahodu in severu in s tem naše današnje življenje. Iskanje teh formulacij prav gotovo ni bila lahka naloga, zato pa v nekaterih primerih — čeprav redkih — novi tekst ni tako jasen in včasih celo ne tako točen, kakor je bil tekst prve izdaje. Med zemljevidi je škoda, da je — pomotoma — odpadel »Teritorialni razvoj slovenske zemlje v srednjem veku«, ki bi imel vsekakor svoj smisel tudi še ob novih zemljevidih, ki delno segata na to področje. V bibliografiji je str. 366 (vr. 13) Hauptmannova razprava pomotoma pripisana Jakschu, str. 359 bi bilo ob Braumüllerjevi *Geschichte Kärntens* zaradi kvalitete knjige prav opozoriti na oceno v ZČ V, 1951, sicer so pa le tu in tam še kaka dela, ki bi morda še spadala v ta pregled literature (n. pr. Zwitterjev *Pregled zgodovine Slovencev* iz leta 1944: Tremlova in Pircheggerjeva nova pregleda štajerske zgodovine, I. Grafenauerjev pregled zgodovine ljudske pesmi v Narodopisju Slovencev II, str. 382 pa je v vr. 17 spodaj napačno Verordnungen namesto Wehrordnungen).

V celoti je torej mogoče prof. Kosu le čestitati k njegovemu delu. Za slovensko zgodovinsko pomeni ta v mnogočem nova knjiga hkrati pomemben rezultat in mnogo novih pobud. V zadnjem pogledu je škoda le, da se založba in pisec nista odločila za navedbo dokumentacije teksta v obliki opomb, ki bi mogle pomeniti še precej bolj učinkovito iniciativo za bodoče znanstveno delo.

Bogo Grafenauer

Erwin Seidl, Einführung in die ägyptische Rechtsgeschichte bis zum Ende des Neuen Reiches, I. Juristischer Teil, 1939, 40, 65 str. — Isti, Ägyptische Rechtsgeschichte der Saiten- und Perserzeit, 1956, 40, 78 str. Verlag J. J. Augustin, Glückstadt—Hamburg—New York (= Ägyptologische Forschungen, begründet von Alexander Scharff, herausgegeben von Hans Stock, Universität München, Heft 10, 20).

Ze Herodot (II, 35) se je čudil, kako zelo so se Egipčani po svojih šegah in navadah razlikovali od drugih narodov. Čeprav je od te ugotovitve minilo že nad 2400 let, bo moderni zgodovinar moral pritrditi Herodotu zlasti glede posebnega položaja, ki ga egiptovsko pravo zavzema med drugimi antičnimi pravi.

Strokovnjakov, ki proučujejo izvirne pravne spomenike starega Egipta, je zelo malo. Za to je potrebno znanje egipčanskega jezika in treh pisav (hieroglifske, hieratske in demotske). Znaten del tekstov je težkoumljiv. Pravni viri so tudi zelo nepregledni; glavni vir je listinsko gradivo.

Pred kratkimi 70 leti je zgodovinar Theodor Mommsen začel opozarjati nemške zgodovinarje na pomen grških papirov, ki so jih takrat v Egiptu v velikem številu nakupovali vodilni evropski muzeji. S papiri pravne vsebine se je začel podrobno baviti Ludvik Mitteis (rojen leta 1859 v Ljubljani, umrl kot univerzitetni profesor v Leipzigu leta 1921). Okrog njega se je zbirala skupina mladih znanstvenikov, ki so postali pozneje ugledni papirologi. Med njimi sta bila Leopold Wenger in Pavel Koschaker, oba doma iz Koroške. P. Koschaker (1879 do 1931) je pozneje preko papirologije razširil svoja proučevanja na prednjeazijska klinopisna prava. L. Wenger (1874 do 1952) pa je zlasti v Münchenu ustanovil novo središče za proučevanje grških papirov. Erwin Seidl, ki je kot papirolog in romanist Wengerjev učenec, se je lotil proučevanja egiptovskega prava in je kot tak splošno pripoznan kot prvi strokovnjak na tem področju.

Seidl je v prvem delu (citirano kot I), ki ga je objavil leta 1939, zajel pravno zgodovino Egipta od začetka Stare do konca Nove države (cca 3000—700), nekako do faraona Bokhorisa. Ker je leta 1953 Malinine filološko obdelal kurzivne hieratske tekste, ki so bili posebno težavni, je s tem omogočil, da je pravni zgodovinar leta 1956 v svojem drugem delu (cit. II) nadaljeval svoje delo za čas 26. dinastije iz Saisa (663—525) in perzijskega gospostva (525—332).

V prvem delu se avtor dotakne najprej splošnih pogojev, ki so odločilno vplivali na razvoj egiptovskega prava. Zaradi vsakoletnih Nilovih poplav je bilo treba vzdrževati namakalni sistem, ki je pospeševal krepitev faraonove monokracije. Po strogem ceremonialu od naroda ločeni faraon je vlado prepuščal birokraciji, ki je zahtevala od nižjih oblasti, da so morala svoje sodbne utemeljevati z razlogi, da je bila tako vsak hip mogoča kontrola. Egiptovsko pravo, kolikor ga poznamo, nikakor ni več primitivno. Razvijalo se je pod precejšnjim vplivom religije, medtem ko o direktnih vplivih mezopotamskih prav vsaj do konca Nove države sploh ni nobenega sledu (I, str. 18), pa tudi za saitsko dobo o kaki jasni, direktni recepciji ne moremo govoriti, čeprav v nekaterih podrobnostih prednjeazijski vplivi niso popolnoma neverjetni (II, 70—73).

Nato razpravlja S. v obeh delih (I, 19—31; II, 11—29) o pravnih virih. Zanimivo je, da nam iz dva in pol tisočletne egiptovske zgodovine ni ohranjen noben zakonik, in tudi noben zakon ne, že izvezamo hudo poškodovane kazenske določbe faraona Haremhaba (1345 do 1318). Nekaj pravnih predpisov je ohranjenih v službenih predpisih (ceremonijalni zakonodaji) in v raznih faraonovih privilegijih, s katerimi so n. pr. oproščali templje raznih dajatev. Glavni spoznavni vir za egiptovsko pravo so listine, ki so ohranjene na papirih, ostrakih ali na javnih napisih (na stenah v grobnicah in poslopjih). Avtor podrobneje analizira ustroj listin, posebej za Staro in Srednjo državo, posebej za Novo državo, v kateri razlikuje zopet troje skupin (čiste pravne listine; listine o pravnih poslih, sklenjenih v obliki navidezne pravde; končno je ena sama zasebna listina iz časa 18. dinastije (1570 do 1354).

Gradivo, ki ga avtor obravnava v drugem delu, poteka deloma iz družinskih arhivov. Seidl ugotavlja, da so listine iz gornjeegiptovskih Teb iz šestih takih arhivov, verjetno velja podobno tudi o nekaterih listinah iz drugih mest (str. 1—16). Ko obravnava bogato listinsko gradivo — najprej formalno, nato vsebinsko — ugotavlja v vsebinskem oziru važne razlike med hieratskimi in demotskimi listinami (16—29). Kratko poglavje o državnopravnih temeljih (str. 30 s.) pa pove le malo. Dotakne se vprašanja upravnega sodstva in nekaterih podrobnih vprašanj (pravice policijskega prefekta, templjev, merjenja zemljišč, davčnih bremen).

V tretjem poglavju obravnava Seidl v obeh delih (I, 32—40; II, 32—39) sodno organizacijo in proces. Spričo pomanjkljivega gradiva je slika o stanju v starejši dobi malo jasna. Za ureditev v poznejši saitski dobi je na razpolago več gradiva.

Najbolj obsežno je peto poglavje, ki razpravlja o osebnem pravu. V drugem delu postavlja na prvo mesto »načelo nujne odplačnosti«: na tuji stvari je mogel pridobitelj pridobiti lastnino le tedaj, če je odsvojitelju dal za to stvar resnično odplačilo (II, 40). Slede odstavki o osebnem, stvarnem, obligacijskem (v drugem delu razdeljeno na štiri odstavke) rodbinskem in dednem pravu. Žal se z podrobnostmi ne moremo baviti. Posebno zanimiva so izvajanja o lastnini na nepremičninah (I, 46; II, 52), o rodbinskem in dednem pravu (I, 55 ss.; II, 61 ss.).

V petem poglavju (I, 60—62; II, 70—73) skuša avtor naznačiti razvoj egiptovskega civilnega prava, kolikor je to spričo krhkega in nepopolnega gradiva sploh mogoče. Obenem se v drugem delu dotika razmerja med egiptovskim pravom in prednjeazijskimi pravi; rezultat ni nikjer jasno pozitiven, kakor smo že omenili.

Vsak del se konča s seznamom virov. Zelo pogrešamo stvarnega kazala, zaželen bi bil tudi seznam pravnih terminov.

E. Seidl je s svojo zgoščeno pisano egiptovsko pravno zgodovino izpolnil veliko vrzel v pravni zgodovini antike. Hvaležni mu moramo biti, da je pogumno zaoral ledino in je dovršil delo, ki bo nedvomno dolgo ostalo temeljno na tem področju. Zelo pa bi bilo želeli, da bi mogel čimprej iziti zbornik egiptovskih pravnih virov, ki je bil v uvodu prvega dela leta 1939 napovedan. Smrt egiptologa Aleksandra Scharffa je to izdajo prevoda tekstov nedvomno otežkočila, toda izdajo samo bo treba na vsak način oskrbeti, prav kot dopolnilo izvrstne Seidlove pravne zgodovine Egipta.

V. Korošec

Samuel Noah Kramer. From the Tablets of Sumer. Twenty-five Firsts in Man's Recorded History. The Falcon's Wing Press. Indian Hills, Colorado. 1956, mali 8°, 293 str., 81 risb v tekstu in 80 slik.

S. N. Kramer, profesor za asirologijo na Pennsylvanski univerzi v Filadelfiji, spada med najbolj delovne in ugledne sumerologe našega časa. Pomembne zasluge je imel že pri najdbi sumerskega Lipit-Ištarjevega zakonika, ki ga je leta 1918 objavil Fr. R. Steele. Leta 1953 pa je Kramer sam objavil drobec zakonika, ki ga je izdal Ur-Nammu (2050 do 2031), ustanovitelj tretje sumerske dinastije v Uru. Besedilo je dognal po izredno napornem iskanju na hudo poškodovani ploščici, ki jo je odkril v carigrajskem muzeju.

Po 26 letih zelo uspešnega delovanja na tem področju je avtor želel široko javnost opozoriti na velik pomen sumerske kulture; zato je hotel pkazati, kaj so Sumerci že dosegli na posameznih kulturnih sektorjih. Naslov knjige (»S sumerskih ploščic. 25 prvenstev v zapisani človeški zgodovini«) je očitno tako izbran, da ne bi bralca odbila že beseda »sumerščina« v naslovu; nasprotno, naj bi ga privabljala označba, ki spominja na vsakodnevna sporočila o športnih uspehih.

Kulturna področja, na katerih pripisuje Kramer Sumercem zgodovinsko prvenstvo, so po njegovih naslovih zelo različna: šolstvo in vzgoja, državno politično življenje, pravo, medicina, kmetijstvo, filozofija, morala, verstvo, leposlovje, knjižničarstvo itd. Včasih zanese avtorja njegovo navdušenje za Sumerce v nekoliko prehud optimizem. Tako vzbujajo nekateri naslovi, kakor »svetovni mir in harmonija«, ali »vladavina« prvi »dvodomni kongres« (str. 259; 26) prevelika pričakovanja. Naše poročilo bi preveč naraslo, če bi hoteli naštetih vseh 25 prvaštev. Omejili se bomo predvsem na poglavja s pravnega in zgodovinskega področja.

V prvem poglavju (»prve šole«) (str. 3—9) podaja avtor najvažnejša doslejšnja dognanja o ureditvi šolstva pri Sumercih. Zdi se, da je bilo kar precej razširjeno. Kramer ugotavlja, da so v razvalinah mesta Šuruppaka našli razne šolske učbenike; v mestih Uru, Sipparju in Nippurju so izkopali mnogo ploščic z očitno šolskimi prepisi starejših tekstov. Pri izkopavanju mesta Mari so v kraljevi palači odkrili dve dvorani s sedeži za 1, 2 ali 4 osebe — najbrž šolske klopi, vendar pa tam niso našli nobenih šolskih ploščic (8). Da je bila pismenost precej razširjena, sklepa Kramer tudi iz dejstva, da je znanih kakih 500 imen pisarjev, ki so bili sinovi gospodarsko in družbeno vplivnih rodbin; med pisarji ni še nobene ženske. — Vodstvo šole je bilo poverjeno »strokovnjaku« (ummiā) ali »očetu šole«, ustrezno so učence imenovali »sinove šole«. Vodji šole je pomagal »veliki brat«, t. j. pomožni učitelj, ki je učil učence pisati ter je z njimi ponavljal daljše tekste, ki so jih morali znati na pamet. Poseben učitelj je bil »zadolžen za risanje«, poseben za pouk sumerščine, nemu pa je bila poverjena »palica«.

V drugem poglavju (10—13) se nam odkriva življenje sumerskega učenca in njegove skrbi. Ko se je zjutraj zbudil, je prosil mater za zajtrk; dobil je dva hlečka. Če je šolo zamudil, je bil opominjan; če ni bil miren, zlasti pa, če ni lepo pisal, je bil tepen. Mladi Sumerec, o katerem govori poročilo, si je nato skušal izboljšati svoj položaj na drug način. Z očetovim dovoljenjem je učitelja povabil na svoj dom. Tu je oče posadil učitelja na častno mesto, oblekel mu je novo obleko, obdaroval ga je in mu je celo nataknil prstan na roko. Spričo tolikšne darežljivosti se je strogi sumerski učitelj omehčal. Učenčevo prihodnost je sedaj gledal v zelo svetli luči. Napovedoval mu je, da bo postal učenjak, vodnik svojih bratov, prvak med prijatelji, prvi med součenci. Vse to zato, ker ni pozabljal učiteljevih besed.

V tretjem poglavju (14—25) označuje avtor kot »prvo živčno vojno« zgodbo o predzgodovinskem vladarju Enmerkarju iz Uruka. Le-ta je pošiljal vladarju daljne gorske mestne države Aratta sla z zahtevami, naj mu pošlje zlata, srebra in dragih kamnov za razne tempelske gradnje. Svoje zahteve je obenem z grožnjami ponavljal tako dolgo, da je končno uspel.

Četrto poglavje (26—31) nas seznaja z epskim junakom Gilgamešem, vladarjem Uruka, ko je pred usodno odločitvijo. Agga, kralj mesta Kiša, mu je poslal ultimativno zahtevo, da mora Uruk pripoznavati njegovo nadoblast. Gilgameš ne najde opore pri mestnih starešinah, ki mu svetujejo, naj kapitulira. V njihovem

zboru vidi avtor nekaj prvi senat, medtem ko mu je prva poslanska zbornica zbor oboroženih mož — vojakov. Ko se Gilgameš nanje obrne, mu izjavijo, da je svoboda domače mestne države treba braniti z vsemi silami.

»Prvega zgodovinarja« (32—40) odkrije Kramer v mestu Lagašu, kjer je ohranjenih največ zgodovinskih napisov najstarejše dobe. Anonimni pisar vladarja Entemene poroča namreč o dolgem sporu med dvema mestoma (Lagaš in Umma) glede meje (okoli leta 2400).

Prav tam pokaže na prvo znižanje davkov (41—46), kar je zasluga vladarja Urukagine, ki ga zelo kratko predstavlja tudi kot socialnega reformatorja.

Sedmo poglavje (47—51) seznani bralca z najstarejšim zakonodajalcem, čigar zakonik je ohranjen. To je Ur-Nammu iz Ura. Dodano je besedilo treh najboljše ohranjenih določb.

Kot »prvi sodni praecedens«, (52—55), sodbo, ki je odlično vplivala na presojanje bodočih enakih primerov, označuje avtor kazensko sodbo zaradi umora nekega uglednega Sumerca. Postopek se je vršil v mestu Nippurju pred sodnim zborom, ki mu je predsedoval Ur-Ninurta, kralj mesta Isina. Trije obtoženi morilci so bili obsojeni na smrt. Ista kazen je grozila tudi umorjenčevi ženi, ki je bila sumljiva zato, ker morilcev ni naznanila, potem ko je zvedela za smrt svojega moža. Vendar so jo končno kot nedolžno oprostili.

Več poglavij vsebuje obilo gradiva za primerjalno veroslovje. Za medicino je zanimiva najdba najstarejše zbirke dobrega tucata zdravniških receptov (56—60). Agronomu je namenjeno poglavje o prvem »kmečkem koledarju« (61—65), v katerem oče poučuje sina o namakanju in obdelovanju polja. Končno naj še omenimo sumersko ljudsko modrost, ki se kaže v pregovorih. Kramer in njegov sodelavec E. Gordon sta nabrala več kakor tucat zbirk pregovorov; iz njih sta izluščila že kakih 300 sumerskih pregovorov. Kakih 27 jih ima Kramer v svojem 15. poglavju (152—159), kakor n. pr.: »Prijateljstvo traja en dan, sorodstvo pa vedno«. »Vol orje, pes pa razdira globoke brazde«. »Kovačev pes ni mogel prevrniti nakovala, pač pa je prevrnil posodo z vodo«.

V posameznih poglavjih je Kramer uvrstil daljše ali krajše odlomke prevodov izvirnega besedila. Dobršen del gradiva je iz zadnjih let. Razumljivo je, da je pisatelj zbral zlasti tekste, katere je on sam prevedel ali pa prispeval k njihovu boljšemu razumevanju. Zato je ta zbirka poučna iz dveh razlogov: kaže nam presenetljive uspehe proučevanja sumerskih napisov, obenem nam kaže, kako pomemben delež ima pri tem prav avtor sam. Prav zaradi te osebne povezanosti z gradivom je razumljivo, da knjiga ne vsebuje nekaterih poglavij, ki bi jih drugače pričakovali v splošni sumerski kulturni zgodovini, n. pr. o drugih pravnih virih, zlasti pa o socialnem in gospodarskem ustroju starih mestnih držav. Toda tudi v tej obliki, v kateri je avtor svojo knjigo objavil, bo nedvomno našla pot med širše občinstvo, ki se zanima za zgodovino, ter bo vzbujala zanimanje za kulturo Starega vzhoda, zlasti pa za bogati razvoj sumerske kulture.

V. Korošec

Handbuch der Orientalistik (izdaja B. Spuler): Band II: Keilschriftforschung und alte Geschichte Vorderasiens: 3. Abschnitt: Geschichte des alten Vorderasiens. Von H. Schmökel. 1956. XII, 342 str., 8°, 20 slik na 10 ploščah, 1 zemljevid.

Znana orientalistična založba E. J. Brill v Leidenu je začela izdajati svoj orientalistični priročnik (Handbuch der Orientalistik), ki ga ureja prof. B. Spuler (Hamburg). Za ilustracijo razčlenjenosti moderne orientalistike naj vsaj naštejemo, kateri sešitki tega standardnega dela so že doslej izšli. Prvi zvezek je določen za egiptologijo, leta 1952 je izšel sešitek, v katerem je obdelana egipčanska literatura (240 str.). Od drugega zvezka, ki je namenjen »klinopisnim proučevanjem in stari zgodovini Prednje Azije«, je doslej izšla Zgodovina stare Prednje Azije, o kateri tu poročam. Od tretjega zvezka ki naj zajame semitistiko, so doslej

izšli trije sešitki. Od četrtega zvezka, ki bo obravnaval iranistiko, je v 3. sešitku W. Krause obdelal toharščino. Šesti zvezek je predviden za zgodovino islamskih dežel. Doslej je B. Spuler obdelal dobo kalifov, nastanek in razpad islamske svetovne države (1952) ter mongolsko dobo (1953); v dodatnem zvezku pa obravnava W. Hinz islamske mere in uteži, preračunane v meterski sistem (1955).

Avtor H. Schmökel je zelo plodovit pisatelj. V zbirki »Grosse Kulturen der Frühzeit« je objavil zgodovino stare Mezopotamije, namenjeno širšemu občinstvu (prim. ZC IX, 1955, 242). »Sumersko deželo« in njeno zgodovino je obdelal v 13. zvezku zbirke Urban-Bücher. Za orientalistični priročnik je napisal »Zgodovino stare Prednje Azije«, in sicer z najvažnejšim znanstvenim aparatom. Knjigo je po treh zgodovinskih tisočletjih razdelil na tri dele; označuje jih po glavnih nosilcih razvoja: Sumercih in Akadijcih v tretjem. Zapadnih Semitih, Hetitih in drugih »gorjancih« v drugem, po Babiloncih in Asircih v prvem tisočletju. Celotno snov obdeluje v 15 poglavjih, vsako začenja z »zgodovinskim problemom«, nato pa slede kulturnozgodovinske pripombe.

Zgodnjo zgodovino označuje po najdiščih: Uruku IV in Djemdet-Nasrju (str. 1—16). Pojavljajo se že prvi napisi v piktografski pisavi, ki jih doslej še niso prečitali. To kulturo pripisujejo že Sumercem (3). Preko Mesilimove dobe in Lugalzaggesija, ki je sumerske države za četrto stoletja zedinil v veliki sumerski državi (17—38), prehaja do velike semitske Sargonove države z glavnim mestom Akkadom (39—51). Ko ta mnogonarodna velesila razpade in mine tudi doba Gutajcev, dožive Sumerci zadnjič stoletje svoje »renesanse« v času tretje dinastije iz Ura (Ur III) (52—69). Kolektivistično in teokratsko družbeno ureditev v starih, malih sumerskih državah rekonstruira po napisih iz Lagaša (10); žal tu ne omenja nekoliko drugačnega J. M. Djakonovovega mnenja. Tudi bi želeli bolj podrobnih navedb glede najdb mnogoštevilnega spremstva v grobovih v Uru (37).

Drugo tisočletje začenja z dobo, ko sta za četrto tisočletja mestni državi Isin in Larsa v ospredju političnega dogajanja (73—84), nato se ustavi ob državi Mari ob Srednjem Evfratu in ob stari Asiriji (84—105). Končno postane s Hamurabijem Babilon središče političnega sveta (106—118). Ker so konec Hamurabijeve dinastije povzročili Hetiti, uvršča avtor sedaj njihovo zgodovino (119 ss.), ki jo zasleduje vsaj kratko do leta 711, do konca poznějšíh malih hetitskih mestnih držav v Severni Siriji (140 ss.); enako se tudi kratko ozre na napise v hetitskih hieroglifih (148). Nadaljnje poglavje je posvečeno manj znanim Huritom (Hurri) (154—170). Šele sedaj zasleduje zopet usodo Mezopotamije v času po padcu Hamurabijeve dinastije. Za nekako štiri stoletja zagospodujejo v Babilonu Kasiti (171 ss.), ki se polagoma kulturno pobabilonijo; zaradi živahnih meddržavnih stikov (El-Amarnska korespondenca!) avtor to dobo imenuje dobo diplomacije (181). V Asiriji se po raznih peripetijah obnovi Srednja asirska država, Babilon se osvobodí kasitskega gospodstva in doživlja v novobabilonski dobi svojo renesanso (187—212). V posebnem (12.) poglavju se nato pisec ozira po usodi Sirije in Palestine v drugem tisočletju (213—243). Glede Ugarita je škoda, da ni upošteval vsaj prvega zvezka tekstov Le Palais d'Ugarit 1955, še bolj je to obžalovati glede drugega zvezka, ki pa je izšel nekako istočasno leta 1956.

V zadnjem tisočletju je v ospredju novoasirska država (247—290), ki močno posega tudi v usodo Fenicije in Palestine (290—309). Ko se je v večstoletni rivaliteti med Asirijo in Babilonijo najprej izčrpala Asirija (leta 606), je Babilonija pod vladjo Kaldejcev doživela zadnjič dobo velikega razmaha, ki pa se je končala že leta 539, ko je perzijski kralj Kir zasedel Babilon.

Schmökel skuša v svoji knjigi zajeti poleg zunanje politične zgodovine tudi druga kulturna področja, zlasti umetnost, verstvo in slovstvo. Gospodarske razmere omenja zelo kratko; tu bi si želeli podrobnejšega razpravljanja o gospodarskih in družbenih razmerah, pravni razvoj bo obdelan posebej. Vkljub nekaterim pomanjkljivostim je Schmöklova zgodovina posrečena obdelava celotne prednjeazijske zgodovine. Bralcu podaja vobče najnovejše stanje problemov in ga opozarja na najpotrebnejšo literaturo. Dodan je jasen zemljevid in 20 posrečeno izbranih ilustracij, ki upoštevajo predvsem starejšo dobo.

V. Korošec

Hartmut Schmökel. Das Land Sumer (= Urbanbücher, 13. W. Kohlhammer Verlag), 2. izd. Stuttgart 1956, 160, 195 strani, 48 slik.

Pod tem naslovom je H. Schmökel napisal kratko kulturno zgodovino Sumercev v poljudni znanstveni obliki. Zato pri posameznih problemih ne navaja podrobnega znanstvenega aparata, ampak se omejuje na seznam najvažnejše literature na poldrugi strani (str. 177 s.), tu pogrešam imena: J. M. Djakonov, V. V. Struve, A. I. Tjumenev, V. I. Avdiev. V svojem uvodu avtor opozarja na zanimivo razliko glede popularizacije orientalistike: v Nemčiji, ki je bila še po prvi svetovni vojni vodilna na tem področju, so orientalistična raziskovanja in dognanja ostala omejena na najožje strokovnjake, medtem ko se je v Angliji, Franciji in Severni Ameriki javnost zanje zelo zanimala. Nove zbirke poljudno znanstvenih obdelav kažejo, da sedaj to zanimanje tudi v Nemčiji stalno narašča.

Knjižica je razdeljena na sedem poglavij. Prvo seznanja bralca z zgodovino izkopavanja važnejših najdišč. Leta 1849 je Anglež W. K. Loftus zasadil v Uruku prvo lopato; kmalu so sledila mesta: Lagaš, ob katerem se je izčrpal Francoz De Sarzec; Nippur, kjer je izkopavala (1889 do 1900) Pensylvanska univerza; Šuruppak; najstarejše mesto Eridu: politični središči Ur in Kiš i. dr. — Drugo poglavje opisuje zemljepisne posebnosti dežele in njeno prebivalstvo; pri tem opozarja na pomembnosti S. N. Kramerjevih raziskovanj. Tretje poglavje podaja na 29 straneh sumersko zgodovino, ki je precej podrobna za starejšo in srednjo dobo, zelo kratko pa je opisana na treh straneh zgodovina zadnje sumerske države (Ur III). Občutja Sumercev po koncu zadnje sumerske države nam otožno popisuje pesnitev, ki tarna nad uničenjem Ura, zadnje sumerske prestolnice, in ki jo v Falkensteinovem prevodu avtor ponatiskuje. — Četrto poglavje skuša zlasti po tekstih iz Lagaša in Nippurja kratko podati značilnosti družbenega in tudi pravnega ustroja v sumerskih državah. Žal ni avtor upošteval tudi razprav J. M. Djakonova. Prav tako bo pregled pravne ureditve v času tretje dinastije iz Ura že mogoče v marsičem spopolniti po ohranjenih sodbah (di-til-la), ki jih je nedavno mojstrsko prevedel A. Falkenstein. — Peto poglavje obravnava sumersko umetnost, pisavo in znanost (101 do 121), šesto poglavje pa verstvo (122 do 158). — Zadnje, sedmo poglavje skuša določiti, kaj so Sumerci trajnega ustvarili (159 do 171). Njihova največja zasluga je nedvomno iznajdba klinopisne pisave, zelo mnogo so dosegli v umetnosti, v stavbarstvu, kiparstvu, edinstveni mojstri so bili v izdelovanju pečatnikov. Glede drugih področij bo najbrž še dolgo več spornega kakor jasnega.

Svoja izvajanja dopolnjuje pisec s karto Sumerja, ki navaja glavna najdišča spomenikov, ter s karto, ki kaže njihova domnevna trgovska pota. Poleg zelo kratke časovne tabele je uvrščena (str. 175 d.) razlaga težjih zgodovinskih ali arheološko pomembnih izrazov. Slike so jasne, čeprav so zaradi žepnega formata prostorno omejene.

Navzoča knjižica bo nedvomno dosegla svoj namen, da širši javnosti vzbudi zanimanje za zgodovinsko in kulturno vlogo starih Sumercev. □

V. Korošec

W. v. Soden, Herrscher im Alten Orient (Verständliche Wissenschaft, 54. Band, Springer-Verlag) Berlin—Göttingen—Heidelberg, 1954, mali 80, 152 str., 42 slik, 1 zemlj. skica.

Na Starem vzhodu, zlasti v Mezopotamiji in v Egiptu se je kot redna vladavina razvila despotija; k temu je sililo tudi vzdrževanje in izpolnjevanje namakalnega omrežja, ki je zagotavljalo rodovitnost polj. Spričo tega despotskega značaja antičnih držav ni presenetljivo, da zgodovinski viri govorijo predvsem o vladarjih in njihovih delih, pri čemer Sumerci in Babilonci vobče niti ne poročajo o zunanjih dogodkih.

Že leta 1926 je pok. asirolog Bruno Meissner v knjigi *Könige Babylonien und Assyrien* v 16 poglavjih orisal zgodovinske like markantnih vladarjev in

ob njih podal pregled mezopotamske zgodovine. Podobno je sedaj profesor za akadski jezik na dunajski univerzi W. v. Soden, ki je eden najbolj vidnih akadologov in avtor doslej najboljše velike akadiske slovnice, v 14 poglavjih obdelal zgodovino Mezopotamije, Sumercev, Babiloncev in Asircev.

Kakor uvodoma sam opozarja, si ne smemo zamišljati vzhodne kulturne in zgodovinske tvorbe kot nekaj popolnoma enotnega. Kajti vkljub nekaterim splošnim podrobnostim se pokažejo v podrobnostih pomembne razlike; kot značilen primer omenja (str. 2) absolutno monarhijo, ki je bila precej drugače urejena v Egiptu kakor pa v Babilonu ali v Asiriji ali celo pri Hetitih itd. Kritiko poročil, ki so močno subjektivno pobarvana, olajšujejo različni drugi istodobni viri (kronike, pisma) (str. 4).

Vsako poglavje označuje pisec že v naslovu, navadno s posebnim delovanjem ali z zaslugami posameznih vladarjev. Začenja z Urukagino, prvim socialnim reformatorjem, Hammurabija karakterizira kot »zakonodajalca in patriarhalnega vladarja« (Landesvater), asirskega Senaheriba kot »mногоstranskega, tudi tehnično nadarjenega« moža, ki pa »zaradi svoje neumerjenosti doživi polom«, medtem ko njegov vnuk »Assurbanipal vodi državo do zadnje (dobe) procvita«. »Konec Asirije in kaldejski kralji v Babilonu« je naslov zadnjega poglavja. Glede posameznih naslovov imam pomislek glede označbe kasitske dobe: »Babilon želi zlata, Assur pa bojne slave in moči« (str. 58); kakor namreč kaže el-amarnska korespondenca, je pri faraonu Amenofisu IV. asirski kralj Assuruballit I. (1363 do 1328) v svojem drugem pismu enako parasitsko moledoval za egiptovsko zlato, kakor sta to delala babilonski in mitanski kralji.

Pri oceni te knjige je treba upoštevati, da je njen avtor eden izmed redkih strokovnjakov, ki podrobno pozna vse doslej objavljene klinopisne tekste — saj jih je na sto tisoče. Zato njegova knjižica nudi zanesljivo sliko sodobnega stanja virov in v marsikateri podrobnosti popravlja dosedanja mnenja. Kot neznatno malenkost naj navedem njegovo opozorilo, da je pravilno treba pisati Nebukadnezar, ne Nebukadnezar. Knjiga je pisana v prijetnem, lahko umljivem slogu. Izvajanja srečno dopolnjujejo ilustracije, ki so skrbno izbrane in izvršene med besedilom. Škoda, da avtor ni posegel tudi v Malo Azijo (Hetiti) ali vsaj v Elam na vzhodu in v Sirijo na zapadu (Ugarit). Prepričan sem, da bo širši javnosti namenjena knjižica našla mnogo bralcev in jim bo uspešno posredovala poznavanje zlasti politične, pa tudi socialne in splošne kulturne zgodovine Medrečja.

V. Korošec

Kulturgeschichte des Alten Orients: Albrecht Goetze, Kleinasien (Handbuch der Altertumswissenschaft, III, 1, 3). C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2. predelana izdaja, München 1957, 8°, XVI, 228 str., 35 slik na 20 straneh, 6 kart v besedilu in zemljevid Male Azije v hetitskem času.

Zbirko, v kateri je izšlo napovedano delo, je njen ustanovitelj Ivan von Müller imenoval priročnik za klasično antiko, za njim jo je pokojni monakovski kulturni zgodovinar Walter Otto preimenoval v priročnik za antiko (Handbuch der Altertumswissenschaft). Prvo izdajo svoje kulturne zgodovine Male Azije je v tej zbirki že leta 1933 objavil A. Goetze, ki je bil takrat profesor na univerzi v Marburgu ob Lahni. V uvodu je poudaril, da je to prva kulturna zgodovina Male Azije (= MA) v okviru Starega vzhoda, zato ga je delo, ki je bilo prvotno preračunano na tri leta, zaposlovalo dvanajst let. Med prvimi nemškimi profesorji je A. Goetze kot nasprotnik hitlerizma odšel iz svoje domovine: po kratkem gostovanju na Danskem ga je univerza v New Havenu (Yale University) izbrala za svojega profesorja. Medtem ko je dotlej veljal za enega izmed vodilnih hetitologov, ga dandanes štejejo med najuglednejše asiologe. Kot soustanovitelj izdaja revijo Journal of Cuneiform Studies (doslej je izšlo 11 letnikov). Leta 1948 je izdal in prevedel besedilo zakonov mesta Ešnunne, ki jih je odkril na dveh ploščicah Muzeja v Bagdadu; zakoni so skoro dve sto let starejši od Hamurabijevega zakonika (prim. ZČ IX. 243 s.).

V prvi izdaji leta 1933 je bila kulturna zgodovina Male Azije objavljena v istem sešitku s kulturno zgodovino Irana (napisal A. Christensen). Sedaj sta oba dela ločena, notranje itak nista povezana. V primeru s prvo je druga izdaja kulturne zgodovine Male Azije povečana za 18 strani in za 15 slik; še važnejše pa je, da so posamezna poglavja v novi izdaji temeljito predelana, deloma popolnoma nova.

V uvodu (str. 1—12) označi Goetze najprej »položaj Male Azije v prednjeazijskem svetu«: zemljepisno je most med Prednjo Azijo in Evropo, zgodovinsko pa je bila posredovalka med Starim vzhodom in grško antiko. Sviri pred tem, da bi kulture, ki so se razvile na visokih planotah (v Mali Aziji in Iranu), steli le kot nekaj privesek dolinskih kultur; ugotavlja, da je n. pr. iranska kultura nedvomno starejša kakor mezopotamske kulture (1 s.). Nato napove svojo periodizacijo (2—5), opozarja na zemljepisne značilnosti Male Azije, zlasti na njeno delitev na zapadni in vzhodni predel (5—8), primerja antropološka dognanja (do leta 1952 je bilo pregledanih 135 lobanj iz stare MA) z antičnimi upodobitvami maloazijskih prebivalcev, zlasti v egipčanskih vojaških opisih.

Za uvodom slede štiri poglavja. Prvo poglavje obravnava »kulturne in ljudske plasti Male Azije v predhetitski dobi« (13—63); razdeljeno je popolnoma na novo. Za kameno dobo (13—17) obravnava halkolitik in zgodnjo bronasto dobo, in sicer ločeno za jug in jugozapad (17—19), za zapad (19—36) in za vzhod (36—45). Ko nato povzame doslednejša dognanja o ljudstvih in jezikih v MA v 3. in 2. tisočletju (45—63), omenja najprej (proto)hatijski jezik. Za njim obravnava jezike, ki jih imenuje »anatolske«, to so namreč: palajski, luvijski in hetitski jezik, drugi dialekti klinopisnih napisov ter jezik hetitskih hieroglifov. Končno se bavi s huritskim jezikom (61—63).

V drugem poglavju obravnava G. »kapadoška trgovska mesta« (64—81). Sredi Male Azije se v 20./19. stoletju pojavlja več tisoč klinopisnih napisov v staroasirskem jeziku, ki pričajo o živahnem poslovanju tam naseljenih asirskih trgovcev. Njih središče je bilo mesto Kaniš (sedaj Kültepe), njihove ploščice so pa našli tudi drugod, celo v Hattušu, poznejši hetitski prestolnici (74). V Kanišu je bila asirska trgovska naselbina zunaj mestnega obzidja; imenuje se *karum*. Sporno je, ali so vsa ta ozemlja spadala k veliki asirski državi, ali pa je *karum* bil le »avtonomna trgovska kolonija« na tujem državnem ozemlju, kar smatra tudi G. za verjetnejše mnenje. Zanimiva je njegova analiza gospodarskega delovanja staroasirskih trgovcev (76 ss.). Te naselbine so bile s silo zatrte (81). Samo po sebi bi bilo najbolj naravno, da bi bili Hetiti prevzeli klinopisno pisavo od staroasirskih trgovcev. Vendar se to ni zgodilo, ampak je bil hetitski klinopis povzet po mezopotamskem klinopisu iz dobe tretje dinastije iz Ura, neodvisno od starega asirskega klinopisa (66). Pisatelj poudarja, da tega presenetljivega dejstva doslej ni mogoče pojasniti (66).

Tretje poglavje, ki obravnava dobo Hetitov, tvori jedro knjige (82—183). Uvodoma podaja G. pregled virov in literature ter skrajno zgoščeno hetitsko zgodovino (82—85). V naslednjih ostavkih razpravlja o »kralju in kraljevi rodbini« (85—95), »državi in družbi« (95—109), gospodarstvu (118—122), vojski (122—129), verstvi (130—171) ter o »izobrazbi, literaturi in umetnosti« (172—178). Končno povzema v posebnem odstavku »Zapadna Mala Azija v hetitskem času« (178—183) to, kar je mogoče po redkih najdbah sklepati o prebivalcih na tem ozemlju (Kaškejcih, Luvijcih, Karijcih, Likijcih) ter o neznatnih krečanskih in o poznejših mikenskih vplivih. Zelo zadržan je Goetze ostal glede države Ahhijave, ki že po svojem imenu vzbuja spomine na Homerjeve Ahajce. Ko govori o stikih med Ahhijavo in hetitskimi vladarji, pravi avtor, da noben vir ne kaže na to, da bi bila Ahhijava izven Male Azije (183).

Četrto poglavje (184—209) nas povede v čas od leta 1200 do jonske kolonizacije. Začenja z »egejskim preseljevanjem«, ki se je po avtorjevem mnenju sprožilo nekje na Balkanu in je nato preplavilo Malo Azijo in Sirijo, dokler ga ni Ramses III. (1197—1165) ustavil ob egiptovskih naravnih mejah. Goetze ugotavlja, da ni dokazov za to; da bi bili Frigijci takoj za Hetiti zagospodovali v MA (186).

Medtem ko v tem času v drugih predelih MA zgodovinski napisi izginejo, se pa pojavijo v njenem skrajnem vzhodnem delu, na 1700 metrov nad morjem

se nahajajoči visoki planoti okoli jezera Van. Tu je nekako tri stoletja (900—600) obstojala država Urartu. Državo, ki je najprej prestala hude boje z Asirci, so pozneje uničili Skiti; nato so se v njej naselili Armenci. Od njenih vladarjev je ohranjenih nekaj stotin klinopisnih napisov, nekaj v asirskem, po večini pa v urartejskem jeziku. G. povzema najvažnejša dognanja — mnogo izkopavajo na tem področju sovjetski arheologi (B. B. Piotrovskij). Zaporedoma kratko označuje jezi-kovne, antropološke, kulturne, državno-politične, gospodarske in verske razmere. Ugotavlja, da so se Urartejci izkazali zlasti kot graditelji in metalurgi.

Nato se kratko ozre na Zapadno MA v času med letom 1200 in 1800. Homer-jevi Troji (= Troja VII, A) sledi nova naselbina (Troja VII, B, 1) s tujimi nase-ljenci. V Lidiji in Kariji se pojavlja submikenska keramika, na zapadni in južni maloazijski obali se začenja grška kolonizacija (200 s.). Nato izpregovori G. o indoevropskih Frigijcih (201—206), ki so po njegovem mnenju šele v 8. stoletju usta-novili v MA svojo državo, ki so jo okoli leta 696 uničili Kimmerijci. Lidijci (206 do 209), naseljeni v jugozapadni MA, so se osvobodili gospodstva Kimmerijcev. Njihova država se začenja z Gygesom (652), ki ga omenja asirski kralj Assurbanipal, in se konča s Krezom, Solonovim vrstnikom. O njih in njihovi državi poročajo predvsem Grki. Njihov jezik je bil najbrž indoevropski (207). Lidijci so bili znani kot dobri trgovci, njim so pripisovali, da so prvi začeli kovati denar (208); zelo je slovela tudi njihova umetna obrt.

V sklepnem odstavku (202—212) razpravlja Goetze o območjih helenizacije in iranizacije v Mali Aziji. Grški vplivi se od mikenske dobe naprej pojavljajo na zapadni obali in se od tam razširjajo na Propontido in na črnomoško obalo. Ko je bila uničena Krezova Lidija, so se na Anatolski visoki planoti čedalje bolj nase-ljevali perzijski uradniki in vojaki. Po njih se je iranski kulturni vpliv stalno krepil; G. opozarja pri tem na razvoj Mitrovega kulta, na male svečeniške kneževine, kakor jih popisuje že geograf Strabo (103). Ta delno helenizirana, delno iranizi-rana MA je tedaj nehala biti samostojno kulturno področje, čeprav se je ohranilo nekaj njenih starih kulturnih elementov.

Na štirih straneh dodatkov (213—216) navaja avtor predvsem literaturo, ki je izšla med tiskom njegove knjige. Časovna tabela (217) vzporeja zgodovinski razvoj v zapadni in vzhodni MA, v Gornji Mezopotamiji in na ozemlju okoli Van-skega jezera. Škoda, da ni tabela zlasti za hetitsko dobo podrobnejša. Konec Ham-murabijeve dinastije, kot posledico hetitskega oplenjenja Babilona, stavi v l. 1650 (po mnenju nekaterih drugih je bilo leto 1530), mednarodno pogodbo med Ram-zesom II. in Hattušilišem III. pa v leto 1276. — Obširno kazalo (219—228) olajšuje uporabljanje knjige. Zemljevid ter 35 slik ponazorjujejo avtorjeva izvajanja.

Goetzejeva kulturna zgodovina MA v predgrški dobi je v vsebinskem in obli-kovnem pogledu prava mojstrovina, ki bazira na temeljitem poznavanju virov. Zlasti velja to za osrednji del, ki obravnava hetitsko državo in kulturo.

Poglavje o Hetitih nam kaže, kaj so proučevanja posameznih področij hetit-skega kulturnega življenja v zadnjih desetletjih dognala. Goetze je bil sam ediral šest zvezkov hetitskih zgodovinskih tekstov, sam je prevedel in komentiral zelo obširne tekste; zato v tem poglavju vpleta prevode posameznih odlomkov, ne le zgodovinskih, ampak tudi mitoloških (n. pr. pravljici o Telepinušu, božanstvu vege-tacije; o kači Illujankašo (139; 143). Nikakor se pa avtor ne omejuje na lastna dognanja, ampak kritično navaja tudi tuja, tako n. pr. s pravnega in državnega področja. Zanimivo sliko nudi o gospodarskem stanju te dobe: pričtenja z ugoto-vitvijo, da so Hetiti bili pretežno živinorejci in kmetje. — V svojih sodbah G. skrbno razlikuje med tem, kar je dognano, in med tem, kar je še samo domnevano.

O podrobnih vprašanjih so kajpak mogoče različna mnenja. Semkaj spada presoja, kako je vplivala zakonodaja kralja Telipinuša. Le-ta je namreč »sklical (sodno) skupščino« in na njej proglasil (doslej najstarejši) ustavni zakon. V njem je uredil vprašanje prestolonasledstva, ki je bilo takrat zelo pereče. Obenem je »skupnosti« (pankuš, to je bil najbrž zbor velikašev) dovolil, da se je smela upreti kraljevi samovolji in kralja celo obsoditi na smrt. G. ima gotovo prav, ko trdi, da je »tako pojmovanje kraljestva čisto neorientalsko«, da ne pozna absolutizma (88), toda žal pozneje o tem zakonu ničesar več ne slišimo, pač pa uporabljajo hetitski vladarji naslov »Moje Sonce« kot svoj vladarski naslov, njihovi vazali pa jih morajo

ob sprejemih počastiti s proskinezo. Vse to dokazuje, da so se tudi hetitski kralji močno približevali težnjam orientalskih despotov, čeprav nočemo oporekati, da je bilo v MA že zaradi precej drugačnih zemljepisnih, gospodarskih, družbenih in kulturnih razmer, marsikaj drugače urejeno, kakor pa v Asiriji in Babiloniji.

Skoda, da Goetze ni mogel že upoštevati akadjskih dokumentov hetitskih vladarjev, ki jih je iz ugaritskega državnega arhiva objavil Jean Nougayrol kot Le Palais d'Ugarit (vol. III. 1955 in IV. 1956). Iz njih namreč podrobneje spoznavamo metode in težnje hetitske politike nasproti Ugaritu in drugim vazalom v Severni Siriji. Bogatemu Ugaritu so namreč naložili velike davščine, pozneje odcepili od njega dve tretjini ozemlja (deželo Sijannu), drugače so mu pa puščali, da se je sam upravljal. — Ker se knjiga omejuje na Malo Azijo, žal ne obravnava hetitskih hieroglifskih napisov (prim. str. 53), katerih večina je v Severni Siriji in ki še vedno niso dokončno razvozljeni. Zelo želimo, da bi avtor v prihodnji izdaji tudi njim namenil poseben odstavek.

Nova izkopavanja in novi klinopisni ter hieroglifski napisi bodo naše znanje o kulturni zgodovini Male Azije nedvomno stalno dopolnjevali. Vendar pa smemo trditi, da je A. Goetze s svojo kulturno zgodovino položil soliden temelj, ki ga bo hvaležno uporabljal vsak, kdor se bo bavil z zgodovino Male Azije v predgrški dobi. Želeli bi le, da bi založba kmalu oskrbela podobno delo tudi za mezopotamske in druge klinopisne kulture.

V. Korošec

Josip Korošec: Arheološke ostaline v Predjami, Razprave IV/1, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1956, 64 str., 49 tabel, 1 plan in agleški povzetek.

SAZU je s četrtrim zvezkom Razprav uvedla novost, da se vsaka razprava tiska posebej kot monografija, ne pa vse razprave v eni knjigi, kot je bilo to doslej. Tako je izdala v prvem delu IV. zvezka razpravo J. Korošca, ki je čisto arheološke vsebine. Avtor obravnava gradivo, najdeno v jami v Predjami, ki je pomembno predvsem zaradi pregleda kontinuirane naselitve jame od konca neolitika pa vse do vključno srednjega veka.

V uvodu podaja avtor zgodovino raziskav v srednji etaži jamskega dela v Predjami. Vidimo, da so se v jami že večkrat vršila raziskovanja, o katerih imamo boljše ali slabše podatke. Vselej pa so vsi uporabljivi z določeno rezervo. Posebno stratigrafija je čisto dvomljiva. Kopali so na raznih mestih prednjega dela jame, tako v tako imenovanem »konjskem hlevu«, od vhoda proti »golobjemu zidu« itd. Raziskovanja so vodili vedno različni raziskovalci, v glavnem amaterji, ki so vselej svoja opazovanja na različne načine interpretirali. Stratigrafsko so bile enkrat določene štiri plasti, drugič pa sedem. Eno in drugo je nerealno. Sektorji in njihove plasti, na katerih je bilo kopano, često niso bile več »in situ«. Avtor je mnenja, da moremo ločiti vsega le dve plasti in sicer gornji stratum — srednjeveški in rimski ter spodnji predzgodovinski, oba pa deli črna pooglenela proga, ki leži v globini 40 do 60 cm.

V tretjem delu obravnava Korošec gradbene in druge objekte ter grobove v jami. Stara poročila o neki kupolasti stavbi so po avtorjevem mnenju preskromna, da bi mogli sprejeti mnenje o njenem obstoju in jo razlagati kot lončarsko peč. Dalje so bili najdeni tudi v zemljo zabiti koli, katerih funkcija je neznana. V jami sami so našli tudi več delov človeških skeletov, njih časovne pripadnosti pa ni mogoče vselej določiti; nekateri pripadajo rimski dobi, drugi pa bi mogli biti tudi starejši.

Poglavje »Kulturno gradivo« predočuje material iz posameznih period. Po prvo točko avtor obravnava eneolitični in bronastodobni material skupaj, ker ga na osnovi razpoložljivega gradiva ni mogoče razdeliti. Avtor obravnava tehniko izdelave posod, oblike, ornamentiko, uteži in vretenca, kremeneno in kameno orodje in orožje, koščeno orodje in orožje, nakit ter okrasne predmete. Po istem principu sta obravnavani tudi železna in rimska doba, le da je slednji dodan odstavek, ki

obravnavajo večje število tu najdenih novcev. Zgodnjesrednjeveškega materiala zaenkrat v jami ni, obstoja pa keramični material, ki pripada IV. gradiščanski periodi, to je od X. stoletja dalje.

Raziskovanja so pokazala, da je bila jama večkrat naseljena in tudi večkrat opuščena zaradi neznanih vzrokov. Večkrat je jama služila tudi kot pribežališče ali pa kot začasno bivališče. Omembe vredne so tudi velike količine žitaric, ki se pojavljajo v ogljeni plasti in tik nad njo, dalje pa dajejo kostni ostanki različnih živali vpogled v ekonomiko prebivalcev v tej jami.

Razprava ni značilna samo zato, ker je v njej podano gradivo, najdeno v Predjambi, ampak daje istočasno tudi sliko življenja v ostalih kraških jamah, ki bi mogla biti dopolnjena z novimi raziskovanji in podobnimi objavami drugih kraških jam.

Tatjana Bregant

Stanko Pahič: Drugo žarno grobišče v Rušah, Razprave IV/3, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1957, 67 str., nemški povzetek, 10 prilog, 26 tabel in več slik med tekstom.

V tej razpravi obravnava avtor drugo žarno grobišče v Rušah, odkrito l. 1952. Izkopavanje je bilo zaščitno. V prvem poglavju daje avtor opis grobišča, njegovo geografsko lego, njegov obseg, opis lege grobov ter posamezne značilnosti in opazovanja pri izkopavanju. Posebno pozornost posveča legi kosti in pepela, legi ostankov po sežigu bodisi v žari ali izven nje. Dalje obravnava grobove po keramičnih pridevkih in take deli na grobove z žarami in tiste brez njih.

Drugo poglavje je namenjeno detajlnejšemu opisu posameznih grobov, ki jih je bilo odkritih leta 1952/53, in njihovega inventarja.

Keramiko obravnava v posameznih odstavkih. V prvem odstavku obravnava tehnično izdelavo posod, tako material, iz katerega so posode narejene, način izdelave, žganje ostenja, dna, ročaje, in površino posod. V drugem odstavku je obravnavana tipologija posod. Del posod je opredeljen v žare in te so dalje deljene na velike in male. Dalje avtor tipološko obravnava terine, lonce, ki so maloštevilni, amfore, vrče ter skodele in skodelice. V tretjem odstavku obravnava ornametiko, način okraševanja in motiviko. Vrči in polkroglaste skodele so zvečine okrašeni, skoro popolnoma neokrašene pa so žare, okraševanja na drugih posodah pa so v sorazmerju. Motiviko zastopajo v glavnem vodoravno in navpično potekajoče linije, cikcakaste linije itd. Zastopane so naslednje tehnike ornamentiranja: vrezi, vbodi, brazdasti vrez in plastična rebra. Kovinski predmeti so vsega najdeni le trije.

Zaključek je razčlenjen tudi v več odstavkov in vsak obravnava svoj zaključni problem. Prvi tak odstavek je naselitev, v katerem skuša avtor podati odnos grobišča do naselbine in družbeni ustroj prebivalstva. Pod odstavkom gospodarske oblike prisoja S. Pahič najdišču poljedelsko udejstvovanje, na osnovi keramike pa misli na neko stopnjo obrtništva. Za sklepe o kultu, kulturnih obredih pri sežigu in pokopu je raziskana premajhna površina grobišča, da bi mogli delati kakršne koli sklepe. Problemu kulturne in etnične pripadnosti prebivalstva posveča avtor precej pozornosti in opredeljuje grobišče v »ruško skupino«. Lokalno bi se najdišče vezalo v posavskem kulturnem krogu v takimenovano »ruško-dobovsko skupino«. Ne izstopa pa novo grobišče iz kompleksa žarodobnih najdišč Avstrije, Moravske in zahodne Madžarske. Dalje nakazuje problem končnih faz trajanja »ruške skupine« in premika dela prebivalstva v severno Italijo in poudarja genetično zvezo keramike z Este II. Opozarja na pomen grobišča v Ljubljani, ki povezuje v sebi žarodobne in starejše ilirske elemente. Naklonjen ni genetičnemu povezovanju teh najdišč z Veneti, opredeljuje jih le kot ranoilirsko prebivalstvo. Končno avtor še misli na povezavo in daljnji razvoj s HaC skupino Kranjske. Grobišče datira med čas od XI. do VIII. st. in vključuje končno fazo HaA, HaB in začetka HaC in poudarja, da so ruški grobovi premalo značilni za točnejšo datacijo ali morda celo členitev stopnje HaB.

Tatjana Bregant

Hugelmann K. G., Nationalstaat und Nationalitätenrecht im deutschen Mittelalter. I. Bd. Stämme, Nation und Nationalstaat im deutschen Mittelalter. Stuttgart 1955.

Pred ne celim stoletjem, na vrhuncu dvoboja Habsburg-Hohenzollern za nemško edinstvo, sta izšli brzo ena za drugo dve studiji — Das deutsche Kaiserreich in seinen nationalen und universalen Beziehungen (1861) in Deutsches Königium und Kaisertum (1862) —, v katerih je velik zgodovinar, Julius v. Ficker, prikazoval nasproti ozkemu nacionalizmu malonemških historikov veličanstvo staronemških cesarjev. Danes, ko je brezprimerna katastrofa v naglem zaporedju dveh svetovnih vojn razbila malonemško državo in vrgla nemški narod za 700 let nazaj na Odro in Niso, se vsiljuje samo po sebi vprašanje, zakaj je bila nemška politika tako samomorilna, zakaj je izzval prav narod evropske sredine, ki bi bil prvi poklican, da posreduje in združuje, skoro vso Evropo na boj proti sebi.

Odgovor na to je videti v prvem trenutku zelo priprost. Kajti ako primerjamo starost nacionalne države na zapadu s kratkotrajnostjo Bismarckovega cesarstva, ki se je zrušilo 1918, a da ni doživelo ni svoje petdesetletnice, tedaj je pač skoro neizogiben vtis, da je bil nemški nacionalizem premlad, da bi se mogel znajti v burni atmosferi 19. in 20. stoletja.

Pričujoča knjiga iz peresa enega od prvih nemških pravnih historikov, ki se bavi že štirideset let z zgodovino nacionalnega problema v Srednji Evropi, je posvečena prepričljivemu dokazu, da seza nemška narodna država s svojimi koreninami že daleč nazaj v srednji vek. Ako se to često zanika, je temu vzrok nejasnost pojmov, ki jih Hugelmann zato najprej točno določa: Nacija mu je zgodovinska enota, prežeta z zavestjo skupne usode, kot narodno državo pa označuje ono, ki zajema tak narod v celoti ali največji njegov del, in ki je prepojena z njegovim duhom.

Po teh kriterijih je bila Nemčija že na začetku desetega stoletja narodna država. Toda sestavljala so jo štiri plemena — Franki, Sasi, Švabi, Bavarci — nenavadno trdne samosvojnosti. Še stoletja po osnutku države se je sodilo Nemcu po njegovem plemenskem pravu, v posebnih primerih celo na plemenskih tleh; na Württembergem pa se je dala še 1884 po narečju in šegah dognati stara frankovsko-švabska meja, a 1933 je bilo mogoče celo izdati »eine Landkarte der Volksgeschichte« (zemljevid ljudskih lic) po plemenih.

Narodna država in narodna zavest sta se zato razvijali na Nemškem v stalnem trenju med partikularizmom plemen in osrednjo oblastjo, ki se je trudila, da skrha plemenske vojvodine. To ji je naposled uspelo, ali iz skrbne interpretacije velikanskega gradiva, ki ga je pisec zbral z neprekosljivo popolnostjo iz pravnih zbornikov 13. in 14. stoletja, nešteti listin in pripovednih virov, se vidi razločno, da je osrednja oblast sicer nadvladala plemenske vojvodine, ali da se je zmagalka tako izčrpala v teh bojih, da dedičem plemenskih vojvodin, teritorialnim kneževinam, in njihovi dinastični politiki ni bila več kos. Kljub temu pa nacionalna zavest ni več ugasnila, na koncu srednjega veka je celo visoko vzplamtela.

Vrednost dela leži zlasti v tem, da mojstrsko združuje težnjo za strogo jasnostjo pravnega pojmovanja s finim čutom za zgodovinsko stvarnost. Na ta način nam daje z ene strani pester niz temeljitih specialnih raziskovanj, a z druge dragocene razvojne slike, ki naenkrat pokažejo srednjeveško Nemčijo v popolnoma novi luči. Kajti ako si predstavimo po Hugelmannu »regnum Theutonicum« X. st., tedaj smo osupli zaradi njegove velikosti. Sodobnim gospodarskim in socialnim razmeram bi bila kvečjemu ustrezala le enota 50.000 do 100.000 km². Nemčija pa se je rodila s približno 450.000 km² kot kolos, ki je daleč prehitel svoj čas, jedva zrel za plemensko državo. V nasprotju s Francijo ali Anglijo se torej nacionalna država na Nemškem ni rodila iz malega političnega jedra, ki se je, le počasi širilo na vse strani, nego obseg je bil v glavnem že od početka odrejen. Vprašanje se zato v bodoče ne bo smelo več glasiti, da li je bil univerzalizem imperija za Nemce sreča ali nesreča, ampak bi li se njihova plemena sploh kdaj stopila v narod brez njega. Z drugimi besedami, zdi se, da sta se na Nemškem univerzalizem in nacionalizem nujno izpopolnjevala.

Ako pa je to res, potem je seveda neizogibna revizija naših nazorov o nekaterih osnovnih problemih nemškega srednjega veka, kakor o Otonovem ali štaufovskem sistemu. Zakaj le težko bo še prezreti, kako usodno je bilo, da Oton I. ni razumel državnike modrosti svojega očeta, ki je zahteval zase samo toliko moči, da je ne omrzi vojvodom, predpostavljajoč organski razvoj edinstva iz plemen diktatu od zgoraj. A ko je Otonov sistem propadel ter ni več našel poti nazaj k harmoničnemu skladu kraljevske in knežje oblasti, se je ponovila slična nejasnost za Štaufovcev.

Friderik I. je namreč še enkrat vzpostavil jako centralno oblast, priznavajoč rezultat dotedanjega razvoja, po katerem je bil državni knez le še ta, ki je prejel fevd pod znakom zastave ali žezla iz kraljevih rok. Vsi drugi so padli socialno za eno stopnjo nižje in bili predestinirani, da si jih prej ali slej podredijo njihovi bivši stanovski tovariši. Nova država bi torej imela počivati na obojestranskem interesu kralja in ozkega kroga doglavnikov, ki bi se mogli za lojalno sodelovanje z vladarjem nadejati, da jih ne bo oviral v širjenju njihovih teritorijev na račun grofov in visoke gospode. Toda da je bila za to politiko potrebna najmanj nevtrálnost papeštva in lombardskih mest, to je po dolgih zablodah uvidel pač genij kakor Barbarosa, ali ne njegovi nasledniki. Zato se je zrušil imperij vdručič. Toda dovolj! Ostroumne ugotovitve in pobude Hugelmannove silijo bralca vedno znova, da se zamisli v problematiko srednjeveškega imperija, a prav to zagotavlja njegovi knjigi trajno mesto med standardnimi deli nemške pravne zgodovine.

Za nas pa je še posebno zanimivo zaradi § 12, v katerem obravnava avtor nacionalni problem pri sosedih Nemcev, med njimi tudi pri Slovanih. Ta je tu vzrasel iz prirojene plemenske mržnje, ki jo je še posebej podžigalo slovansko poganstvo, tako da je bil Slovan prvotno za Nemca »canis«, »filius diaboli«, kot tak mu zoprni v vsakem pogledu, po zunanosti, značaju in jeziku. Normalno stanje na meji je bila zategadelj sprva stalna borba, katere žrtev so bili polabski Slovani, ker se niso pravdovalno pokristjanili. Nasprotno so se Čehi rano priklonili krščanstvu.

Srečanje latinske cerkve s slovansko ravno na njihovih tleh jih je postavilo v sredino kulturnega boja, ki je prebudil in oplodil narodni duh. Komaj nekaj let potem, ko je Metodij krstil Bořivoja in dinastija potrdila gorečnost svoje vere z mučeniško smrtjo dveh članov, sv. Václava in sv. Ljudemila, je vzklila nad nujnim grobom s presenetljivo brzino bogata domača literatura. Tako se je prebudila po Hugelmannu že v desetem stoletju češka narodna zavest »ob duševnem činu«, prisvajanju in prilagojevanju krščanstva. Zaradi popolnosti dodajam samo, da je bil tako nagel vzlet le zato mogoč, ker so bile razmere na Češkem za to posebno povoljne:

Predvsem je bila Češka idealna geografska enota, prirodna trdnjava, ograjena z velikanskimi gozdovi in gorami, znotraj pa srečno centrirana na praško kotlino. Dinastija pa je razumela vrednost tega dejstva tako dobro, da sta stala že 895 Bořivojeva sinova, Spitihejv in Vratislav, na čelu čeških knezov. Po kratkem omahovanju so si bili Přemisloviči na čistem tudi o svojem razmerju do Nemcev. Pravzaprav bi bili pozvani v boju zapadnih Slovanov z Nemci prevzeti vodstvo. Ali na tucate malih, med seboj nesložnih plemen razbito Polabje je bilo za Čeha le slaba opora proti nemškemu pritisku. Zato so prepustili polabske Slovane njihovi usodi, pridružujoč se rajši z naglim preokretom za 180 stopinj nemški ofenzivi proti vzhodu, kjer so osvojili že za Otona I. Moravsko, Malopoljsko in Slovaško. Sicer so bile vse te pridobitve že na početku enajstega stoletja spet izgubljene, toda samo začasno; po kratkem presledku je Udalrik na novo zavzel vsaj Moravsko.

Češki vladar je spadal potemtakem med najmočnejše državne kneze; po svojem pravnem položaju jih je celo daleč nadkriljeval. Zakaj le rahla fevdna vez ga je spajala z nemškim kraljem; sicer je bila notranja samostojnost Češke ostala nedotaknjena, kralj tam ni imel niti pedi zemlje, kjer bi bil mogel naseliti nemške koloniste. V nasprotju s Karantanijo se torej tu Slovani nikjer niso mešali z Nemci, pa se zato tudi niso mogli raznarodovati, tem manj ker so imeli že živo zavest svoje samobitnosti, za kar prinaša Hugelmann zgovoren dokaz: nenavadno rano tenkočutnost za dostojanstvo narodnega jezika in domoljubje po geslu »Češko Čehom«, stopnjujoče se v besedah dvorskega grofa Kojate 1067 celo že do neke vrste jedva pritajenega nacionalnega imperializma, češ, vsak Čeh »si quiret, pere-

grina flumina in patriam verteret«. Ko so Přemislavi v dvanajstem stoletju začeli vabiti nemške koloniste, je bila zato češka samozavest že tako utrjena, da se ni dala več zadušiti; sožitje z Nemci jo je le še bolj razvnelo, glej Dalimila!

Glavne zasluge za osveščenje češkega naroda torej po vsem tem ne bomo pripisovali kristjanizaciji, kajti brez države in hladnega realizma dinastije bi bilo prišlo do tega prebujanja tu istotako malo kakor v Karantaniji. Toda to samo mimogrede! Hugelmann se namreč dotiče narodne zavesti pri Čehih in slično pri Poljaki ne zato, da bi pokazal, iz kakšnega semena je vzklila, nego da opozori, kako neverjetno je že samo po sebi, da je najmočnejši narod Srednje Evrope ne bi bil imel. Res realna unija »tevtonskega kraljestva« z Italijo in Burgundijo, ne menja ničesar na njegovem nacionalnem značaju, saj ga tudi Franciji, kakor Hugelmann po pravici naglašja, nihče ne oспорava vzlic prekomorskim priveskom. Gospodujoči položaj Nemcev v razmerju do slovanskih manjšin v samem kraljestvu pa je bil pravno izven dvoma. Zakaj fevdno pravo je jasno določilo podložnost Češke. Sachsenspiegel, Landrecht čl. 162 pa je odredil pravo polabskih Slovanov, predpisujoč, da se Slovan, ki ni več nemškemu jeziku, ne more zagovarjati pred sodnikom, ako ga tožnik ne toži v njegovem jeziku, a pred kraljem lahko odbije nemško tožbo tudi, če razume nemško. O tem bo še obširno govora v drugem zvezku celokupnega dela, ki bo ves posvečen narodnostnemu vprašanju v srednjeveški Nemčiji. Tam se nam obeta tudi razprava o slovanskem problemu. Pričakujemo jo z izrednim zanimanjem.

Lj. Hauptmann

Walther Fresacher, Der Bauer in Kärnten, III. Teil: Das Kaufrecht. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 43. und 44. Band. Klagenfurt 1955. (Herausgegeben vom Geschichtsverein für Kärnten, 201 str.)

S to knjigo zaključuje Fresacher svoje obsežno delo, ki naj bi prikazalo zgodovino koroškega kmeta ali točneje njegovega osebnega in imovinsko-pravnega položaja. Po svoji zasnovi je ta knjiga tesno povezana s svojima predhodnicama, s katerima tvori zaokroženo celoto.

Kakor pravi avtor na nekem mestu, je delo namenjeno predvsem prikazu proste saje. Ker pa je ta po njegovem mnenju historično zvezana s prvotno kmetovo nesvobodo, je kot uvod svojega dela posvetil prvo knjigo kmetovemu osebnemu položaju in se teze iz tega dela dejansko kot rdeča nit vlečejo tudi skozi obe drugi knjigi. Nemogoče je zavzeti stališče k tretji knjigi, če ne obnovimo osnovnih avtorjevih tez o kmetovem osebnem položaju in če v tej zvezi ne zavzamemo stališča do avtorjevih metod, ki so prav tako najbolj prijemljive, če presodimo delo kot celoto.

Pri obravnavi osebnega položaja koroškega obdelovalca zemlje izhaja avtor iz predpostavke, da je pred prihodom Nemcev nesvobodna masa Karantancev hlapčevala slovanskemu veleposestniškemu plemstvu, pri čemer ni moglo biti ne samostojnih kmetov ne kmetkega sloja. Po prihodu Nemcev se razen dvorov, na katerih delajo nesvobodnjaki, v 9. stoletju pojavljajo mansi kot posebna prebivališča nastanjenih pridvornih nesvobodnjakov z majhnimi zemljišči in hube kot režijsko samostojnejše in večje enodružinske obdelovalne enote, nakar se pojem mansa in hube — verjetno počenši z 10. stoletjem — stopi v eno. Na Koroškem vlada tedaj — izvzemši plemstvo in koseze — popolna nesvoboda; prebivalstvo tvori sloj brezpravnih, s stvarjo izenačenih mancipijev (približen sinonim je nekaj časa familia), iz katerega izhajajo poznejši prebivalci in stanovi dežele, vključno z nižjim plemstvom in meščani.

Od 11. stoletja dalje se položaj nastanjenih mancipijev izboljšuje gospodarsko (pojav pojma colonus, rusticus) in osebno-pravno, kar se kaže v novem izrazu — homines (leute), ki gotovo preide od nastanjenih tudi na nenastanjene mancipije in je splošna označba za nesvobodnjaka. S tem se kmetje v 12. in 13. stoletju razvijejo v zavestni poklicni stan. Razvija se njihova imovinska sposobnost, a od

prvotne gospodove pravice do imovine oz. zapuščine nesvobodnjaka ostane ponekod sled v umrlinskem volu. Glavni znak nesvobode je delo za gospodarja po njegovi potrebi (cottidiania servitus, opera servilia, hofwerk, robota), iz nesvobode pa izvira priklenjenost na grudo, po kateri ima kmet pač dolžnost, ne pa pravico ostati na grudi. Nesvoboda se izraža tudi v pogojih za sklenitev zakona in v določilih o pripadnosti otrok (prim. lex Mancipiorum!). — Od 12. stoletja dalje do srede 14. stoletja se pojavlja delna osvoboditev nesvobodnjaka s podelitvijo na kak oltar. S tem doseže nesvobodnjak položaj **censuala**, dolžnega plačevati cerkvi le neko manjšo letno pravdo (census), ki še nekaj časa preživi samo institucijo kot »freirecht« (vrsta pravde — glavarina, leibzins, ki so jo morda plačevali pod tem imenom morda le nenastanjeni svobodnjaki.) — **Freileute** (v edn. freiman; liberi, po Hauptmannu prazniki, kar pa ni prav verjetno — S. V.) pa so po avtorju le homines, torej pravi nesvobodnjaki, ne pa polsvobodnjaki in se od homines proprii razlikujejo le po tem, da so nasajeni na hubo, zato gospodarsko samostojnejši in obremenjeni z manjšo tlako. Njihov nastanek je najbrž vzporeden z nastankom hub. V 14. stoletju začenjajo vsi kmetje prihajati na položaj freimana (pomanjkanje prebivalstva!): freileute so kmetje sploh, nenastanjeni freileute pa dajejo gospodarju glavarino. Slekoprej so freileute nesvobodnjaki.

Tretja razvojna faza so od približno leta 1300 dalje **holden** (izraz rojenjak ni po izvoru prav adekvaten). V tem nazivu se kaže, da je razmerje med gospodarjem in kmetom postalo dvostransko (zvestoba: zaščita), ki je v principu odpovedljivo, a čigar izvor v nesvobodi se kaže v deležu gospodarja na premoženju odhajajočega kmeta. V 15. stoletju dobi kmet selitveno prostost (freizügigkeit).

Kot četrta razvojna faza se pod vplivom rimskega prava v škodo kmeta razvije **podložnost** (untertänigkeit), ki ji je pendant — gospostvo. Zemljiški gospod ima oblast nad kmetom (to je neke sodne in upravne pristojnosti) in razmerje dobiva zopet bolj enostranski značaj.

Tako temelji kmetov položaj v dobi pred zemljiško odvezo po avtorjevem mnenju na: prvotni nesvobodi, posledicah krčenj v zvezi z nemškimi vplivi in na gospostvu kot povezavi pravic zemljiškega in sodnega gospoda.

Ceprav je vsebino drugega dela zelo izčrpno povzel že Polec, moramo zaradi zveze ponoviti glavne misli tudi iz te knjige. Avtor navezuje svoja izvajanja na svoje trditve v prvi knjigi in pravi v bistvu tole: nesvobodni obdelovalci niso imeli nobene pravice do zemlje: gospod jih je lahko nasajal in odsajal po mili volji. To je prosta saja — freie stift. Nesvobodnjaki tudi niso bili imovinsko sposobni in še, ko so si freileute na hubah pozneje pridobili razpolago nad pridobljenim premoženjem, je spomin na prejšnji položaj ostal ohranjen v umrlinskem volu. Izboljšanje položaja nesvobodnjakov na mansih je nastopilo, ko so se mansi izenačili s hubami.

Okrog leta 1200 se pojavi pravilo, da kmeta ni moči odstraniti s kmetije, če svoje obveznosti v redu izvršuje, še več, da je kmetija **dedna** v zapustnikovi rodbini. Ta dednost je v 13. stoletju že na tem, da se razvije v dedno pravico, vendar gre le za razvojno obliko proste saje.

Poslabšanje kmetovega položaja v 14. stoletju in pomanjkanje podpore deželnega kneza sta preprečila razvoj dednosti v dedno pravico, ki se uveljavlja le ponekod v obliki zakupa po kupnem pravu, sicer pa obvelja prosta saja brez dedne pravice in z načelno pravico gospoda do nasaditve in odsaditve kmeta. Kdor ni mogel z listino dokazati, da ima zemljo po ugodnejšem pravu, je veljal kot imetnik po prosti saji. V tem času so znani podatki o letni saji, ko se sklepajo zakupne pogodbe za naslednje leto s tem, da kmet izroči gospodu denarič, ta ga pa sprejme. Neizročitev denariča z ene strani ali odklonitev sprejema z druge strani je pomenila odpoved zakupa. Položaj kmetov je v tej dobi slab (kmečki upori), deloma omiljen z uvedbo poravnalne instance med kmeti in gospodi po letu 1515.

Od leta 1600 dalje je prosta saja povsod znana le v obliki **doživljenjskega zakupa** s tem, da je moral vsak novi uživalec kmetije ob nastopu plačati poklon (ehrung), potem pa je užival kmetijo do smrti, kolikor je v redu gospodaril. Primeri iz posameznih gospostev kažejo, da je bil položaj v nekaterih krajih dejansko precej stabilen, drugod pa se je uveljavljala samopasnost gospodov in njihovih oskrbnikov. — Kot ugodno stran proste saje šteje avtor nedeljivost in nezadolženost kmetij, kar pa na drugi strani močno odtehtajo slabe plati: možnosti za

navijanje dajatev, samovolja gospodov in pomanjkanje interesa pri kmetih za razvoj kmetije.

Stremljenje prosvetljenega absolutizma po pridobitvi dobrih davkoplačevalcev in večjem številu prebivalstva privedejo tudi do konca proste saje: l. 1766 se pre-pove prosta prekljcljivost (ki že tako v virih te dobe ni izkazana), leta 1767 se uvede možnost pogodbene prevedbe v kupna zemljišča, leta 1772 pa se prosta saja brez odškodnine nadomesti z zakupom po kupnem pravu, le s tem, da se obdrži še poklon, čigar višina se leta 1783 maksimira. V zvezi s tem se leta 1787 uzakoni kot pravilo dedovanje najstarejšega sina ter s tem obdrži nedeljivost kmetij.

V tretji knjigi obravnava Fresacher zakup po kupnem pravu. Vsebina njegovih izvajanj je v bistvu tale:

Iz proste saje, ki ustreza prvotni nesvobodi kmečkega prebivalstva, se je razvil tudi zakup po kupnem pravu, ki se razločno pojavlja v 14. stoletju, vendar do omenjenih reform prosvetljenega absolutizma ni nikdar prevladujoča oblika kmečkih zakupov.

Zakup po kupnem pravu (kaufrecht) je imovinskopravno razmerje med podložnikom in zemljiškim gospodom, čigar osnovna značilnost je v tem, da ima ožji ali širši krog sorodnikov vsakokratnega uživalca dedno pravico (in ne le dejansko možnost dedovanja). Drugotna značilnost je v tem, da ima uživalec neko, več ali manj omejeno in pogojeno — pravico do prodaje uživane kmetije. — Po teh lastnostih se zakup po kupnem pravu razlikuje od sicer prevladujoče proste saje, pri kateri ni dedne pravice. V samem osebnem položaju ter v rednih podložniških bremenih, kakor v pravdi in tlaki, ni iskati bistvenih razlik razen glede višine.

Dedna pravica uživalca omejuje razpolagalno pravico zemljiškega gospoda ter daje uživalcu neke pravice, ki ustvarjajo razmerje, znano pod imenom deljena lastnina.

Ime kupno pravo se izvaja iz domneve, da je podložnik pridobil dedno pravico s tem, da jo je kupil od zemljiškega gospoda. V primerih, ko taka dedna pravica nastane v dejanskem razvoju (to je »razvojno nastala« pravica brez formalnega nakupa), se razvije podobno razmerje kot pri kupljeni dedni pravici in se isto ime uporabi tudi tu, čeprav dejansko ni točno. Kaufrecht (izraz na Koroškem prvič izkazan menda 1354) ustreza salzburškemu izrazu erbrecht in tirolskemu baurecht.

Zakup po kupnem pravu je spočetka znatno omejeval prostost gospodstva pri razpolaganju s kmečkim zemljišči. Praviloma je moglo uveljavljati svojo razpolagalno pravico in iz nje črpati gmotne koristi le ob povratnem pripadu (heimfall), to je, če je uživalni lastnik umrl brez dedičev in če je bilo moči odvzeti kmetu posestvo zaradi slabega gospodarjenja, nepokorščine ali zaplembe v kazenskem postopku. V poslednjih treh primerih bi morala po štajersko-koroškem deželnem običajnem pravu (prva stoletja novega veka) odločati »urbarska pravda« kot nepristransko sodišče, od katere bi šla pritožba na notranjeavstrijsko vlado. Ker pa so to pravilo na Koroškem v praksi ni uveljavilo, je o odpustu uživalca odločala gosposka sama, kar je močno okrepilo njen položaj in omogočalo povečanje števila povratnih pripadov.

Prikaz in podrobnejši historiat zakupa po kupnem pravu na Koroškem daje avtor posebej za razvojno nastalo in posebej za podeljeno dedno pravico.

I. V razvoju nastali zakup po kupnem pravu je tisti, ki se je via facti historično razvil iz dejanske dednosti prostosajnih kmetij s tem, da je dejanska podedljivost postala pravno zagotovljena. Pri tej vrsti zakupov ni znakov, da bi bili kdaj podeljeni ali kupljeni z enkratnim aktom. Pojavljajo se praviloma kompaktno v nekaterih historičnih in geografskih pokrajinskih enotah in je dedna pravica trajno spojena z zemljiščem (ne z rodbino). Znano je v več zvrsteh in podzvrsteh.

1. Gegendski zakup po kupnem pravu ima to svoje ime po pokrajini severno od Beljaka (Gegend), kjer je bil doma. Avtor ga ugotavlja že v nekaterih dokumentih 15. stoletja (1476 je izkazano tudi že njegovo ime) in vsebuje v 16. stol. dedno pravico precej širokega kroga oseb — rodbinsko dedno pravico (sippenerbrecht). Steli so, da na kmetiji leži neki znesek kot kupnina. Ta podedljivi znesek (baumannsgerechtigkeit), ki pa ni bil fiksni, je gospostvo ob spremembah uživalnega lastnika priznavalo in je prehajal na dediče. Funkcija te kupnine je bila v tem, da je dedovanje praviloma veljalo kot nakup od gosposke, pri čemer se je

domnevalo oziroma fingiralo, da je kupnina že položena. Da bi bila kdaj dejansko plačana, ni izkazano.

Najbolje je znan razvoj tega zakupa v jedru Millstattskega gospostva. V prvi vrsti so dedovali sinovi, pri čemer je praviloma najstarejši ocenil posestvo, najmlajši pa ga je mogel za to ceno prevzeti in izplačati ostalim bratom ustrezno odpravnino. Cenitev starejšega brata je imela torej v prvi vrsti namen, da se z njo določijo odpravnine tistih sinov, ki niso prevzeli posestva. Če mlajši posestva ni prevzel, so prišli postopno na vrsto starejši. Najmlajši pa je dobil poleg odpravnine tudi še odškodnino za svojo pravico izbiranja (wahl). Če ni bilo sinov, je veljal enak postopek za hčere. Če ni bilo zapustnikovih neposrednih potomcev, so prišli na vrsto drugi sorodniki, predvsem bratje. Pri tem sistemu dedovanja so bile delitve kmetij seveda redke. Pomen krvnega sorodstva z zapustnikom je prišel vidno do veljave tudi pri varuštvu nedoletnega prevzemnika. Za varuha so praviloma postavljali starejšega brata, ki je kot začasni gospodar (vorhauser) vodil gospodarstvo. — Odpravljeni dediči so od svoje odpravnine morali plačati del gosposki kot odhodnino (aus-, pozneje abfahrt), prvotno le, če so zapustili teritorij gospostva, pozneje redoma. Do 1589 je plačeval odhodnino celo odstopajoči varuh nedoletnega prevzemnika. Tudi če je podložnik kmetijo prodal ali zamenjal, je moral plačati odhodnino. Precejšnjo vlogo krvnega sorodstva kaže tudi uveljavljanje retraktne pravice. — Novi uživalni lastnik (dedič ali kupec) je moral ob nastopu plačati gosposki poklon ali primščino (ehrung). Odhodnina in poklon skupaj nekako do leta 1580 nista dosegala niti 10 % kupnine.

Zgoraj označena pravila so precej splošno značilna za kupne kmetije sploh, čeprav moramo vedno računati z nekimi odkloni. Značilno pa je, da so gosposke tako razmerja večkrat označevale kot prostosajna, to pa iz razloga, ker so imele interes na tem, da spravijo kupna razmerja počasi v pozabo. Dejansko pa so svojo korist dosegala še po krajši in preprostejši ter nasilnejši poti, ki je zopet najbolj vidna pri Millstattskem gospostvu.

Po letu 1580, zlasti v dobi, ko so na Millstattskem gospostvu gospodarili jezuiti, je brezobzirna tendenca po zvišanju dohodkov vedla do omejevanja dedne pravice, da bi bilo čim več povratnih pripadov in novih možnosti za ponovno prodajo kmetije. Najprej so odpravili dedovanje zapustnikovih bratov, do l. 1635 pa tudi dedovanje zapustnikovih hčera, od katerega preostane le še manjše plačilo, ki ga gosposka priznava hčeram tedaj, ko na kmetiji ni sinov. Tako se dedovanje kmetije omeji v bistvu le na dedovanje zapustnikovih sinov, praviloma še vedno najmlajšega. Hčere dedujejo zopet šele v 18. stoletju, a le v primeru, da je bil njihov oče sam kupil kmetijo (ker bi sicer gosposka težje dobila kupce), ne pa če jo je podedoval; pa še to le tedaj, če ni oče gospodaril na kmetiji že 10 let. Pomen krvnega sorodstva z zapustnikom nazadnje tudi pri izbiri varuhov. Namesto bratov postavlja gospostvo za varuhe rajši vdovo ali očima. Varuh mora plačati poklon zase in za dediča (ta je prej plačal poklon šele ob dejanskem nastopu) in odpravljeni bratje morajo plačati svojo odhodnino od odpravnine, čeprav je še niso prejeli in čeprav bodo morda umrli še preden jo bodo sploh prejeli. — Če je bil na kmetiji le en dedič in torej ni bil obremenjen z odpravinami, je gosposka izkoristila tudi to dejstvo in zahtevala toliko višji poklon, ki je znašal tudi do 25 % cenilne vrednosti. Da bi si zagotovilo čim več povratnih pripadov in s tem ponovnih prodaj kmetije, gospostvo tudi ni dovoljevalo, da bi kmetijo prodal tak uživalni lastnik, ki ni imel sinov, kajti kupec bi utegnil imeti dediče; ali pa si je pri taki prodaji vsaj zagotovilo dovolj visoko odškodnino.

V borbi gospostvenega povratnega pripada proti podložniški dedni pravici so si jezuiti nekako do leta 1700 v zgoraj označenem smislu utrdili pozicije: če zapustnik ni imel sinov, je kmetija praviloma (izjema: hči neposrednega kupca) pripadla gospostvu brez bremen, to je brez kakršnih koli obveznosti do hčera, vdove ali upnikov. Vsi ti so se v kritje svojih zahtevkov morali zadovoljiti s premičninami. Brezobzirni pohlep po denarju, ki se kaže v takih primerih, je privedel do upora leta 1737.

Pri drugih gospostvih tega okoliša sta bila položaj in tendenca podobna (n. pr. Paternion), le da je gospostvo Afritz doseglo omejitve dedovanja za brate in sestre že konec 16. stoletja, medtem ko je gospostvo Ortenburg v glavnem držalo korak z Millstattskim. Tu sta se naziva kaufrecht in freistift mešala kakor je pač gospostvu bolj prišlo, včasih pa so rabili celo nevtralni a paradoksn naziv »freistift-

liches kaufrecht«. Za osojsko gospostvo je znanih le nekaj primerov, tako da zaokrožene podobe ni.

Posamič in manj sklenjeno se pojavlja zakup po kupnem pravu tudi v obrob-
nih gospostvih te pokrajine, pri čemer je za gospostvo Sommereck značilno, da
je bila cenilna vrednost kmetije kolikor toliko fiksna. Dejstvo, da se je v go-
spostvu Himmelberg pri nekaterih kmetijah ohranila dedna pravica hčera, je
ustvarilo v 18. stoletju podzvrst gegendskega prava z ugodnejšo ureditvijo za
kmeta — **himmelberško dedno pravo**, ki v bistvu ni nič drugega kot relikv
prvotnega kupnega prava. Podobno je v gospostvu Greifenburg še v 18. stoletju veljal
»večni zakup po kupnem pravu«, pri katerem je bil krog dedičev še vedno v bistvu
isti kakor smo ga opisali za 16. stoletje. Veljalo je za »večno« zato, ker je bil pri
tako širokem krogu upravičencev do dedovanja povratni pripad praktično skoraj
izključen.

Z navedenimi izjemami je bil v 18. stoletju ustvarjen v bistvu precej enoten
položaj v vseh gospostvih z gegendskim tipom zakupa — dedna pravica zapustni-
kovega sorodstva je bila bistveno omejena. Ta položaj n. pr. karakterizira instruk-
cija za gospostvo Greifenburg v Ortenburški grofiji, nastala med leti 1742-44, ki
je bila očitno — čeprav ne s polnim uspehom — naperjena proti večnemu zakupu.
Iz nje povzemamo naslednja pravila za tedaj običajno obliko zakupa po kupnem
pravu: dedovanje je priznано le za neposredne moške potomce v prvem kolenu
(sinove) proti plačilu določenega poklona, pri čemer mora prevzemnik izplačati
svojim bratom odpravnino: ti plačajo gospostvu 10 % odhodnine od vrednosti od-
pravnine. Če sinov ni bilo, je gospostvo prosto razpolagalo s kmetijo in jo je lahko
kakorkoli oddalo komur je hotelo. (Dejansko je oddajalo kmetijo novemu kupcu
spet po kupnem pravu in ne v prosto sajo.) Da je mogel podložnik prodati kmetijo
le s pristankom gospostva, je samo po sebi umevno. Namesto najmlajšega je
moglo gospostvo izbrati za dediča kakega drugega sina. Dedni postopek je vodil
gosposčinski uradnik, kupnina se je določila z neprizadetimi cenilci in se je po-
razdelila med sinove tako, da je prevzemnik na tej podlagi moral izplačati
odpravnine.

Splošna tendenca gegendskega dednega prava je torej od 16. do 18. stoletja
bila: postopno poslabšanje za podložnika, medtem ko se je vzporedno izboljševal
položaj kmetov na prosti saji.

Ko so leta 1772/3 prevajali prostosajne kmetije v kupne, so skušali stanovi
gegendsko kupno pravo zamlčati, ker je bilo v zadnjem stadiju razvoja dejansko
za gospostva najbolj donosno. Čeprav se je nekaterim gospostvom sedaj mašče-
valo, ker so ta razmerja skušala proglašati za prostosajna in so zato postala kupna,
je gegendski zakup ostal ponekod v veljavi in ga je gubernij leta 1787 takorekoč
še le odkril. Vendar se je z dvornim dekretom iz leta 1788 odpravil povratni pripad
pri gegendskem kupnem pravu le za kmetije, ki bi se podeljevale v bodoče, en
povraten pripad je bil torej še dopusten. Tudi je smelo gospostvo pri prvi na-
slednji prodaji v kupno pravo, pri katerem ni bilo pričakovati skorajšnjega po-
vratnega pripada, zahtevati višjo kupnino. Tako so kmetije s povratnim pripadom
postajale čedalje redkejšje, nekaj takih kmetij se je ohranilo do leta 1848.

2. **Zakup po tretjinskem kupnem pravu** (drittelkaufrecht) je bil doma na Gor-
njem Štajerskem, kjer se je uveljavil poleg proste saje. Na Koroško je segal le
delno v obmejnih predelih, to je v Labotski dolini in na nekaterih salzburških po-
sestvih. Od gegendskega se ni bistveno razlikoval, svoje ime pa je imel od tega,
ker je gospostvu pripadala tretjina kupnine, če je kmet prodal kmetijo drugemu.

Tudi po razvojnih tendencah je ta zakup (ki se je pojavil že konec sred-
njega veka) podoben gegendskemu. Dedna pravica se je tu postopno skrčila od
sorodstva na najstarejšega sina oziroma — če sinov ni bilo — na najstarejšo hčer.
V 18. stoletju je tretjino kupnine oziroma cenilne vrednosti kmetije plačeval vsak
pridobitelj ob vsaki spremembi uživalca. Na Štajerskem so leta 1793/4 maksimirali
primščino na 10 % cenilne vrednosti in s tem je tretjina »kupnine« pri zemljiš-
nih po tretjinskem zakupu odpadla.

3. Gospostvo Wieting ob Krčici, last samostana sv. Petra v Salzburgu, je
imelo posebno obliko razvojno nastalega zakupa po kupnem pravu, ki pa ni imel
posebnega imena. Konec srednjega veka so bile tam kmetije dejansko dedne,
kmet je imel do svoje kmetije neko pravico uživanja, pri tem pa so imeli podlož-
niki tudi precejšnjo prostost gibanja. Okrog leta 1600 je podložnik imel celo

pravico do obremenjevanja svojih nepremičnin in o sporih med gospostvom in podložnikom je odločal deželni glavar. V začetku 18. stoletja je gospostvo tudi tu skušalo dvigniti svoje dohodke s povečanjem poklona (ki je bil tu na podlagi neke svoboščine iz leta 1513 izredno nizek). Spočetka (1706) je prišlo pred deželnim glavarjem do poravnave, v kateri so se kmetje obvezali plačevati 7 gld pristopnine in odhodnine, kar je bil še vedno primeroma skromen znesek. To pot so bili kmetje izrečno priznani kot uživalci kupnih zemljišč. Gospostvo pa se te poravnave ni držalo in se je posluževalo vseh sredstev od nasilja do prikrite prevare, da bi doseglo svoje namene. Zdaj ni šlo več le za dviganje poklona, marveč sploh za ukinitve kupnega prava in za uvedbo proste saje, kar se je v prvi polovici 18. stoletja res posrečilo. Uspeh gospostva pa je bil le začasen, kajti leta 1773 so bile prostosajne kmetije prevedene v kupne.

4. Zdi se — vendar je malo podatkov — da je v bambeški Kanalski dolini veljala splošna dednost kmetij brez poklona. Le v primeru prodaje je pripadala gospostvu desetina kupnine.

5. V drugi zvezi se avtor pozneje spomni še ene zvrsti razvojno nastalega kupnega prava — **gozdnega prava** (waldrecht) v uradu Črna (Schwarzenbach), ki izvira najbrž iz dedne pravice kmeta na novo izkrčeni kmetiji. Leta 1524 je bil ta zakup priznan kot kupni, leta 1571 pa ne več in so ga kmetje na novo sprejemali kot podeljen zakup po kupnem pravu.

II. Podeljene zakupe po kupnem pravu loči avtor v dolgoročne in kratkoročne.

A. Dolgoročni so:

1. Zakup po kupnem pravu v ožjem pomenu besede je v bistvu podložnikova dedna pravica na kmetiji, ki jo je od zemljiškega gospoda kupil ali ki mu je bila sicer izrečno podeljena. Medtem ko se razvojno nastali zakup po kupnem pravu pojavlja praviloma pokrajinsko, se ta zakup v ožjem pomenu besede pojavlja le individualno. Prvi se drži nepremičnine, drugi praviloma rodbine. Pri kupoprodaji oziroma podeljevanju zakupa po kupnem pravu, ki se pričinja nekako v 14. stoletju in močno razširi v 15., se ujemajo interesi gospostva in podložnikov: prvi dobi kupnino, drugi neko stalnejšo pravico do zemlje. V splošnem je tudi za ta zakup značilna dedna pravica otrok z odpravnino, podobno kot pri gegendskem. Dedna pravica širšega sorodstva je menda redkejša. Prodaja in obremenitev kmetije je bila vezana na pristanek gospostva, ki je moglo često uveljaviti predkupno pravico, torej dedno pravico s tem zopet ukiniti. Od odkupnine je šla gospostvu praviloma eno desetina kot odhodnina (abfahrt). Poklon ob spremembah uživalnega lastnika je bil ponekod fiksno določen. Posebnost je pojav takega zakupa v Rožeškem gospostvu, kjer se je pojavljal le pri kajžah okrog leta 1600. Podeljevali so ga očitno z namenom, da bi se pospeševal nastanek novih kajž in je kmalu izginil.

2. Zakup po **mestnem pravu** (burgrecht) se je na Koroškem na kmečkih zemljiščih pojavljal le tu in tam na posestvih Krške škofije in kapitlja. Taki zakupi se pojavljajo okrog leta 1300, a se začenjajo kmalu razlikovati od pravega zakupa po mestnem pravu, kajti dajatve in položaj uživalca takega zemljišča se po besedilu neke listine ne razlikuje od dajatev in položaja drugih »naših ljudi«, to je nesvobodnjakov. Z mestnim zakupom ima kmečki zakup po mestnem pravu skupno le še dednost, to pa začenja izgubljati praktični pomen, ko se dejansko razvije dednost tudi na prostosajnih zemljiščih. Tako se v teku 14. stoletja izenači kmečki zakup po mestnem pravu z razvojno nastalim zakupom po kupnem pravu. Okrog leta 1400 se boljši položaj kmečkega zakupnika po mestnem pravu kaže še v oprostitvi od pridvorne tlake. Leta 1433 se je začelo v krškem gospostvu podeljevanje zakupov po kupnem pravu, leta 1612 pa se zakup po mestnem pravu zadnjič podeljuje in odtelej dalje tega imena v kmečkih razmerjih ne srečujemo več. Podeljevanje zakupov po kupnem pravu pa je tudi v tem gospostvu prenehalo in s povratnim pripadom je marsikatero kupno zemljišče postalo zopet prostosajno.

3. Tudi **prevedba** vseh prostosajnih zemljišč v kupna po patentu iz l. 1772 ustvarja zvrst podeljenega kupnega prava.

B. **Kratkoročni zakupi** po kupnem pravu so tisti, ki so podeljeni za določeno število »glav« (ne generacij). Razvoj te oblike pričinja s podelitvijo za dobo prejemnikovega življenja (n. pr. 1220), kar je mešanica prekarija in kupnega prava (leibgedingskaufrecht), vsebinsko sorodnejša doživljenjski prosti saji. Prekarij v ožjem smislu (leibgeding) je daritev zemljišča cerkvi, ki to zemljišče vrne darite-

lju v doživljenjski užitek proti neznatni pravdi. Kratkoročna kupna prava pa so širša od prekarija toliko, kolikor ne gre le za cerkvi darovana zemljišča in kolikor se trajanje razširi od življenja ene osebe na življenje določenega števila užívalcev. Kratkoročni zakupi po kupnem pravu torej ne izvirajo iz zožitve dolgoročnih zakupov, tudi niso izvirna oblika zakupa po kupnem pravu, marveč so v interesu povečanja dohodkov zemljiškega gospostva nastali pod vplivom prekarija. Pravica prvega užívalnega lastnika je sorodnejša pravicam po kupnem pravu, pravica zadnjega pa prekariju.

Kratkoročni zakupi te vrste so v srednjem veku še redki ter se množe v 16. stoletju. Na razvoj te oblike je od srede 16. stoletja dalje utegnil vplivati zlasti zgled deželnega kneza, ki je na kameralnih posestvih forsiral prevedbe v zakupna zemljišča, ker je izkupiček pripadal njemu in ne n. pr. zastavnim imetnikom. Tako je že Ferdinand podeljeval omejene zakupe, medtem ko je nadvojvoda Karel podeljeval zlasti trajne. Zdi se, da so ponekod komisariji pri prevedbah nastopali s silo, čeprav jim je navodilo iz leta 1572 to branilo. Podrobnejše podatke navaja avtor za urada Guštajn in Črno (gospostvo Pliberk), kjer so imeli podložniki delno že od prej gozdno pravo, delno iz leta 1547 kratkoročno kupno pravo. Zdaj pa so jim komisariji vsiljevali trajni zakup po kupnem pravu, seveda proti ponovnemu plačilu. Toda v 18. stoletju so bili vsi pliberški podložniki zopet na prosti saji. Druga gospostva so postopala po deželnoknežjem zgledu, zlasti na vzhodnem Koroškem, največ med leti 1550 in 1650. Razumljivo je, da se kratkoročni zakupi niso dolgo obdržali. Bili so že zelo blizu prosti saji (ponekod omemba umrlinskega vola).

Tako so drugo polovico 18. stoletja v glavnem doživela le nekatera razvojno nastala kupna prava, čeprav v večinoma močno okrnjeni obliki. Le tam, kjer se je podeljevala po kupnem pravu dominikalna zemlja, so se obdržala tudi podeljena zakupna zemljišča.

Splošni razvoj zakupa po kupnem pravu na Koroškem je torej v osnovnih potezah tale: Od konca srednjega veka dalje se razvijajo nastala in podeljujejo podeljena kupna zemljišča. Razvojno nastali zakupi po kupnem pravu se z redkimi izjemami od 17. stoletja dalje močno slabe, tako da se kmetov položaj kljub »kupnosti« kmetije v primeri z dejansko dedno prosto sajo v marsičem poslabšuje. Podeljeni zakupi po kupnem pravu pa v veliki meri sploh izginejo in se vračajo v prosto sajo.

Kateri so vzroki za pojav in nazadovanje zakupa po kupnem pravu? Nastanek stavlja avtor v zvezo z nastankom dednega zajma (erbleihe), ki naj bi po nekem mnenju izviral iz gosposčinskopravnih razmerij, po drugem iz prekarija, po tretjem iz benefikalne podelitve. Precej splošno je priznan vpliv krčenj in maloštevilnosti prebivalstva na dejansko dednost kmetij. Posebnost avtorjevega naziranja je po njegovem v tem: tudi na izkrčenem svetu naseljeni kmetje so bili prvotno nesvobodni, glede tlake in dednosti pa na boljšem od drugih (freileute). Dednost se je razvila v dobi pred 1300 (erbliches zinsrecht). Nasprotje med nesvobodo in dednostjo se je ponekod razrešilo v prid proste saje, drugod v prid dednosti. Pravica kmeta do zemljišča pa je spočetka temeljila na gospodovi volji in šele sčasoma je nastal navidezen zahtevek dedno naseljenega kmeta do kmetije, pri čemer so krčevinska ozemlja prednjačila. V nasprotju s splošno domnevo, da so zakupi po kupnem pravu praviloma podeljeni, meni avtor, da to pri starejših zakupih te vrste na Koroškem ne more priti v poštev, marveč da nakup dedne pravice predpostavlja že neko izboljšanje kmetovega položaja, da je kot kupec sploh mogel priti v poštev, česar pri starejših kupnih zemljišjih še ni moglo biti.

Nazadovanje dednosti pripisuje avtor naraščajoči moči zemljiških gospostev, pri čemer razlikuje med vrsticami prvo fazo: ločitev kupnih zemljišč od proste saje in drugo fazo — poslabšanje kupnega prava.

S tem se avtor opredeljuje za mnenje, da je nastanek zakupov po kupnem pravu v bistvu rezultat razvoja gosposčinskega prava posameznega gospostva, medtem ko se podeljeni zakupi po kupnem pravu naslanjajo tudi na deželno pravo.

Izid tretje knjige nam daje priložnost, da sedaj, ko je pred nami zaokroženo delo, obenem s presojo tretjega dela izrečemo nekaj misli o pomenu in vrednosti celote. V predhodnih recenzijah je Hauptmann ob prvi knjigi zagrabil jedro vprašanja pri »praznikih« in izpodbijal glavni steber avtorjevih izvajanj, medtem, ko se je Polec v recenziji drugega dela večinoma omejil na prikaz avtorjevih izvajanj

in kljub svojim nekaterim obrobnim pripombam zaključil, da gre za »izredno marljivo sestavljeno, zelo informativno, bogato dokumentirano... sliko... kakršno bi si želeli za vse slovensko ozemlje«. Ali je res taka razlika med obema prvima knjigama ali pa sta gledišči obeh poročevalcev tako različni? Zdi se, da gre za oboje, vzrok pa je še globlji, v samem Fresacherjevem delu. Če ne prej, se je moralo ob tretji knjigi pokazati, da moremo v Fresacherjevih izvajanjih razločno ugotoviti dve vrsti: močno apriorno in metodično ne posebno dognano obravnavo srednjega veka in dokaj solidno obdelavo novega veka. Prva knjiga se je večinoma bavila s srednjim vekom in je medievist ni mogel sprejeti, drugi del se ukvarja večinoma z novim vekom in ga je recenzent, strokovnjak za to obdobje, mogel z zadovoljstvom sprejeti.

Tudi pri naslednjem pregledu celotnega dela se bo pokazalo, da tiče hibe v obravnavi srednjega veka, vrline v obdelavi novega.

Glede načina, kako obravnava Fresacher srednji vek in s tem zvezano problematiko svobode in nesvobode, se mi stavlja vrsta pomislekov:

Nesprejemljiva je predvsem predpostavka, iz katere izvaja avtor osebni in imovinskopravni položaj koroškega kmeta in ki se glasi: »Prvotno« (to je pred in takoj po prihodu Nemcev), so bili vsi obdelovalci zemlje nesvobodni, tako, da nekako do 12. stoletja ni bilo pravih kmetov, z izjemo kosezev in morda malih (vele-) posestnikov (!). Ta trditev se v več ali manj določni obliki in v najrazličnejših variantah ponavlja skozi vse tri knjige, pri čemer je videti, da avtor sam o njej vendar ni popolnoma prepričan, da se kljub temu pri vsakem poskusu historične razlage zateka k njej kot zadnjem pripomočku. Pri tem je treba poudariti, da se avtor v dokazovanja tega svojega izhodišča, izvemši neke komaj nakazane poskuse, sploh ne spušča. Ko ga avtor prvič formulira, je opremljeno s previdnostnimi formulami »allem Anscheine nach« (I/29), »es spricht vieles dafür« (I/30), takoj nato pa sledi določna oblika »die Bevölkerung war unfrei« (I/31), omiljena v isti sapi s stavkom »ein selbständiges Bauerntum hat dabei kaum bestanden«, kar se dve strani nato skoraj dobesedno ponovi. Nato postane avtor zopet previdnejši in mu je podobna trditev le še »wahrscheinlich« (I/35). — Ko začne razpravljati o poznejšem razvoju osebnega položaja, se avtor kratkoma sklicuje na svoja prejšnja izvajanja in trdi, da kmetskega stanu ob prihodu Nemcev še ni bilo in se mu zdi zopet nedvomno »es unterliegt keinem Zweifel«, da je bilo prebivalstvo osebno nesvobodno (I/50). Po teh nihanjih med trditvijo in domnevo, čuti avtor pozneje zopet potrebo, da bi svojo tezo podkrepil in si ponovno zastavlja vprašanje, ali vendar ni bilo nekoč na Koroškem svobodnih kmetov. Temu mnogo obetajočem vprašanju, pa sledi namesto dokazov kratkoma stavek »gemeinfreie Bauern dürfte es in Kärnten sicher nicht gegeben haben« (I/82/83). Nato navaja razna mnenja iz literature in ko pričakujemo slednjič vendarle njegovih dokazov, trčimo zopet samo na domnevo: »man wird annehmen dürfen, dass es hier keine freien Bauern gegeben hat« (I/85). V poglavjih, kjer se avtor ukvarja s tem vprašanjem in kjer bi moral stvar rešiti, ali pa pustiti odprto, ostaja torej pri nedokazanih domnevah, ki le tu in tam preraščajo v nekoliko določnejšo trditev.

Polagoma pa se slika spremeni, ko avtor preide na druga vprašanja in se sklicuje na to, kar je o prvotni nesvobodi povedal prej. Iz domnev so postale nič bolj dokazane trditve: že na strani 95 se domneva spremeni v sklep »die gesamte übrige bäuerliche Bevölkerung war ursprünglich unfrei. Es gab anfangs keine Bauern in unserem Sinne.« Ali v uvodu k poglavju o gospodstvu: »die eigentlichen Arbeiter, die Bauern, waren ursprünglich in Kärnten nirgends frei« (I/144). V naslednjih dveh delih postane ta prvotno z rezervami izrečena predpostavka ne le sveta resnica, marveč tudi magični ključ za odpiranje vseh skrivnosti v zvezi s kmetovim položajem. Že kar drugi del navezuje na to trditev: Nemci so ob prihodu našli nesvobodno prebivalstvo (II/7), šele dodelitve kakih kosov zemlje nesvobodnim hlapcem tvorijo prve začetke kmetskega gospodarstva (II/8). Iz prvotne nesvobode izvira torej prosta saja (II/145), ker je gospodar mogel prosto dajati in jemati nesvobodnim hlapcem obdelovalno zemljo. In česar avtor v drugem delu ni do kraja formuliral, to pove na začetku tretjega dela: obe obliki imovinskopravnih razmerij, tako prosta saja kot kupna zemljišča izvirata iz dejstva, da je bilo kmečko prebivalstvo z malimi izjemami (kosezi) prvotno skozi in skozi nesvobodno (III/13, prim tudi III/141). Kmalu nato pa se avtor zopet spomni, da bi bilo treba tezo o prvotni nesvobodi nekoliko utemeljiti in pravi, da je selitveni

denarič utegnil biti ostanek glavarine. Če bi bilo temu tako, bi bil po njegovem selitveni denarič polnovreden dokaz za prvotno nesvobodo vseh kmetov v deželi (III/17¹⁴). Torej zopet samo nakazana možnost. Dve strani nato pa že pozablja, da gre le za hipotezo in že navaja selitveni denarič kot dokaz prvotne nesvobode (III/19), kar je tudi sicer že prej na več mestih zatrjeval, (n. pr. II/52).

Navedli smo nekoliko podrobneje glavna mesta, v katerih obravnava avtor svojo tezo o prvotni nesvobodi, ker so v mnogočem tipična. Predvsem obeležujejo avtorjevo metodo, ki le prevečkrat iz domnev izvaja določno formulirane zaključke. Značilno je tudi, da avtor napoveduje neka dokazovanja, nato se izgubi v razpravljanih in slednjič svojo tezo zaključi, ne da bi jo bil dokazal ali vsaj skušal resneje utemeljiti. Avtorjev miselni potek je bil najbrž drugačen, kot ga je formuliral. Iz pogostega pojava proste saje je dejansko izvedel misel o prvotni nesvobodi, vendar tudi v takem, obrnjenem zaporedju dokazovanja gotovo ne bi pričljivo uspel. Med dobo slovenske Karantanije in prihodom Nemcev na eni strani ter prvimi podatki o prosti saji na drugi strani, zeva le prevelika časovna vrzel, da bi jo mogel avtor preskočiti in iz proste saje sklepati kar na »prvotne« razmere. Vprašanje je tudi vse preozko zastavljeno, da bi ga mogel avtor v svojem okviru rešiti. Vprašanja svobodnih vaških skupnosti si sploh ne zastavlja, splošne družbene in gospodarske razmere pa obeležuje tako šablonsko, da pravilnega sklepa na ta način gotovo ne more doseči. Najsi motrimo razmerje med prvotno nesvobodo in poznejšo prosto sajo z enega ali drugega gledišča (prvotno nesvobodo kot vzrok proste saje ali prosto sajo kot dokaz prvotne nesvobode), sklepčnosti avtor gotovo ni dosegel. Napaka je predvsem v tem, da je celotna zveza postavljena pretogo in preveč premočrtno. Če bi se bil avtor za zvezo med nesvobodo in prosto sajo omejil na dobo po 11. stoletju in prejšnja obdobja naslikal malo manj enobarvno, če bi bil obenem tudi svoja izvajanja metodično pravilneje izpeljal, bi mu nekaj upravičenosti morda lahko priznali, toda ne na tako široki črti.

Druga šibka točka avtorjeve obravnave srednjega veka je izumetničeno razlikovanje med mansom in hubo. Tudi če bi bilo filološko upravičeno, pa dejansko — kakor je povedal že Hauptmann — ni nobenega dokaza, da bi bila med njima v naših krajih kaka razlika. Nasprotno: ali je verjetno, da so se v kraljevih podelitvah celega teritorija spomnili navesti ravno dva samcata mansa, torej po Fresacherju selišči nesvobodnjakov, ko sta vendar po njegovem morala biti popolnoma odvisna od kakoga dvora, o katerih pa v listini sploh ni govora (830). Tudi 895 kraljeva podelitev desetih mansov brez omembe dvora na raznih krajih in z opisanimi mejami ne bi imela nobenega smisla, če naj bi šlo le za podelitev desetih suženjskih koč z malo zemlje. Taki mansi bi bili sami na sebi prejemniku pač le v balast. Že v 9. stoletju torej mansus ne pomeni nič drugega kot huba in ni res, da bi oba izraza začela pomenjati isto šele v 10. stoletju. Navedena primera sicer nista koroška, toda niti najmanjše verjetnosti ni, da bi bila tam zadeva kako drugačna.

Tretja hiba Frésacherjevega dela je v načinu, kako operira s terminom *homines* (leute, v ednini *mann*) samim in v zvezi »*liberi homines*« (freileute, po Hauptmannu prazniki). Hauptmann je avtorjevo »porazno enostavno« misel zelo posrečeno povzel takole: »Prazniki se zovejo v listinah »*homines liberi*«. Ali »*homo*« se zove tudi »*proprius*«, zato je tudi praznik nesvoboden.« Hauptmann je v tej zvezi bolj podprl svoje stališče kot kritično analiziral Fresacherjevo, vendar se prav tu izrazito kažejo hibe Fresacherjeve metode. Njegova izvajanja se po enostavnosti nikakor ne morejo meriti z zaključki, zato pa nejasnosti in nelogičnosti ne manjka. Gotovo je Fresacherju pritrditi, da je beseda *homo* začela nadomeščati besedo *mancipium*, toda nikakor ne tako, da bi beseda *homo* ne mogla pomeniti prav nič drugega kot samo nesvobodnjaka, kakor bi avtor na nekaterih mestih hotel. Toda avtor gre še dalje in pravi: kjer se navajajo kmečki *liberi*, so označeni vedno (podčrtal jaz) kot *homines* (I/92, 93), z eno samo izjemo iz dobe okrog 1000, ko beseda *homines* še ni bila v rabi. Kmalu nato pa avtor sam navede dve listini iz leta 1134 oziroma 1213, v katere besedo *homines* kratkomalo interpolira (I/94). Dejstvo, da avtor svojo brezpogojno trditev, formulirano s »stets« ilustrira prav z nasprotnimi primeri, dokazuje vsaj zelo pomanjkljivo skrb za točnost izražanja in vzbuja resne dvome o solidnosti dela. (Nekaj pozitivnih dokazov za trditev, vendar tudi ne brez izjem, le v op. I 93¹⁰⁹.)

Avtor brez ugovora navaja Hasenöhrlovo mnenje, da beseda *liberi* lahko označuje pripadnike najrazličnejših stanov (I/83), celo sam navaja primer ko *liber homo* pomeni zemljiškega gospoda — daritelja (I/86) in celo postavlja pravilo, da se tudi veleposestniki označujejo v listinah kot *liberi homines* (I/92). Vse to ga ne ovira, da ne bi v drugih zvezah dosledno videl v vsakem »homo« popolnega nesvobodnjaka in zato nesvobodnjaka tudi v vsakem »liber«, čeprav že njegovi zgledi kažejo na to, da gre za kaj različne pomenske variacije.

Avtorjevi zgledi in trditve torej kažejo, da *liber* nikakor ni vedno označen kot *homo* in tudi če je, potem *homo* ni vedno nesvobodnjak. Čim pa je temu tako, potem avtor v svojih enačbah *liber = homo = nesvobodnjak* nikakor ne bi smel postopati s tako aritmetično sigurnostjo, da ne rečemo z mehaničnim obešanjem enega pomena na eno besedo. Vedno in vedno pozablja avtor na svoje zelo pravilne besede: »Wort und Begriff deckten sich in den einzelnen Ländern und Zeiten nicht in gleicher Weise.« (I/104), pozablja tudi na svojo ugotovitev, da gre v veliki meri za razvoj gosposočinskih prav, ki jim take dosledne enakoličnosti gotovo ne bi smel pripisovati.

Taki in podobni lapsusi v fundamentalnih vprašanjih nas morajo presenečati in vprašati se je treba, čemu vse to? — Avtor pač ni mogel zanikati, da se v listinah vzporedno pojavljajo proprii in *liberi*. Hauptmannovi *liberi* kot polsvobodnjaki mu niso šli v račun, ker se ne bi ujemali s tezo, da splošna prvotna nesvoboda vede do splošne proste saje. Zato je bilo treba libere degradirati iz polsvobodnjakov v nesvobodnjake. Ker pa so proprii nedvomno tudi nastanjeni, je bilo treba skonstruirati neko drugo razliko med proprii in *liberi*, in v ta namen je bilo treba ustvariti male manse kot sedeže proprijev, hube pa kot sedeže liberov. Nič ni avtorja motilo, da po njegovih lastnih besedah v tem času hub in mansov niso več razlikovali.

Tako Fresacherju še zdaleč ni moglo uspeti, da bi spodbil Hauptmannovo »polsvobodniško« teorijo, ki ostaja slejkoprej mnogo bolj logična kot Fresacherjeve močno samovoljne in protislovne kombinacije. Ne trdim, da me Hauptmann do kraja prepričuje, toda kdor bi hotel v ta vprašanja vnesti nove poglede in morda korigirati veljavno mnenje, bi moral pač postopati z bistveno drugačnimi metodami, kot se jih je poslužil Fresacher.

Tudi sicer srečujemo v Fresacherjevem delu kopico nerazčiščenih gledišč: tlaka je bila spóčetka splošna, poznejši razločki v tlaki nimajo zveze s prvotnim osebnim položajem (I/91). V bistvu njegova naslednja misel vsaj teoretsko ni napačna, da namreč po izmerah tlake ne kaže sklepati na dvodelbo kmetov po osebni prostosti (I/92); toda kmalu nato ugotavlja, da je ravno prostost od tlake posebnost cenzuolov in razširi to tudi na libere (I/96), pozneje pa označuje kot bistvo prostosti — manjšo tlako (III/23). S tem pa smo že zelo blizu prav tisti dvodelbi, ki jo hoče avtor zanikati, le da so besede drugače postavljene. Sicer pa gre avtorju res bolj za tezo, da gre v obeh primerih za razvoj iz prvotne nesvobode. Zato pa pravikoma noče ničesar vedeti o antičnih oziroma bavorskih vplivih. Tudi sklep o tem vprašanju, ki je po čudni poti zašel samo v opombo, je v avtorjevem stilu tipično protisloven. Najprej avtor slovesno proglasi, da se je Hauptmannov nazor o taki zvezi podrl. Takoj v naslednjem stavku pa posredno tako zvezo dopušča (I/95³²⁰). Dejansko pa ni niti najmanj važno, ali je taka zveza posredna ali neposredna. Dejstvo je ravno nasprotno: čim avtor dopusti posredno zvezo, izgubi vse prejšnje avtorjevo dokazovanje pravi smisel.

Prvotno nesvobodo je avtor zlasti v prvem delu med drugim pripisoval razmeram iz dobe pred prihodom Nemcev. Na drugi strani pa ugotavlja, da so bili v vseh nemških sosedah Koroške nesvobodnjaki prvotno najštevilnejša, če že ne izključna skupina prebivalstva, prosta saja pa je kot imovinska oblika ustrezala temu socialnemu položaju (II/40). Spričo tega bi imel avtor še manj razloga, da bi svojo splošno nesvobodo iskal prav v staroslovenski družbi, njegove misli pa tudi sicer v tej zvezi niso dovolj dognane. Ko ugotavlja, da je v poznejših časih položaj kmetov na vzhodnem Koroškem slabši kot na zahodnem Koroškem, je njegova prva misel zopet — ali ni to posledica slovanskih vplivov. Vendar bi take vplive le pogojno priznal. Bolj verjetno se mu zdi, da je treba to stanje pripisati pojemačemu nemškemu vplivu iz zahoda proti vzhodu (III/141⁴³³). Tega sicer ne izreka kot trditev, toda že sama domneva ni dosledna, kajti nesvoboda kot taka

je bila vendar doma na Bavarskem ali vsaj tudi na Bavarskem ozemlju, poslabšanje po 14. stoletju v enem ali drugem kraju pa je po avtorjevih izjavanjih samih v največji meri posledica pomanjkljive podpore, ki jo je na Koroškem imel kmet pri deželnem knezu. Vprašanje se postavlja torej drugače — zakaj je to stališče deželnega kneza imelo v raznih krajih različne učinke in vse prej kot razumljivo je, zakaj bi si tu v prvi vrsti postavljali problemi slovanskih in nemških vplivov. — Svojo konstatacijo o slabšem položaju na vzhodu, ki jo avtor posebno rad ponavlja, opira zlasti na razmere v Pliberškem gospostvu, zlasti pa v Mežiški dolini in tam okoli. Toda tudi v tej zvezi se pripete avtorju precejšnje nedoslednosti. Njegovo mnenje je, da se na pr. v Črni še do začetka 16. stoletja ohrani gozdno pravo kot vrsta kupnih zemljišč iz časov poznih krčenj (III/177). Avtor prav-lepo pokaže, kako je že 16. stoletje prineslo poslabšanje in kako je položaj v 18. stoletju v teh krajih dejansko močno sličil temu, kar so tedaj označevali kot nevoljništvo (I/142). Tako avtor sam zaključuje, da je bil položaj v 16. stoletju boljši kot v 18. stoletju. Toda ali je potem upravičena njegova trditev, da so razmere v 18. stoletju »preostanki iz nesvobodnejše dobe«? Avtor sam je pokazal toliko zgledov, kako so gospostva v zelo kratkem času temeljito spremenila položaj na svojih posestvih in res presenetljivo je, kako more avtor spričo svojih lastnih ugotovitev o gozdnem pravu in o položaju 16. stoletja prav na tem ozemlju potegniti premo črto iz dobe pokristjanjenja Slovencev do Marije Terezije. Najbolj solidna mesta v Fresacherjevem delu so vedno ravno dokaz za to, da je marsikatero poslabšanje kmetovega položaja iz sorazmerno novejše dobe in da ne smemo za vsak opaženi fenomen takoj iskati neposredne zveze s pradednino.

Sicer pa nedoslednosti in protislovja, na katera smo doslej opozorili, niso osamljena. Naj jih še nekaj navedemo: v prvem delu je avtor ponovno karakteriziral imovinsko razmerje med gospodom in kmetom kot nadlastnino in uživalno lastnino (I/25), pri čemer formulacija na drugem mestu (I/34) jasno kaže, da niso mišljena le zadnja leta pred marčno revolucijo. Šele v drugem delu se je avtor spomnil, da to za prosto sajo ne drži (II/119), marveč da to velja le za kupna zemljišča (III/34, 144), ki pa so po njegovih lastnih ugotovitvah mnogo manj številna. Pravilno je njegovo drugo mnenje in dejansko ne gre uporabljati formulo o deljeni lastnini za označbo fevdalnih agrarnih razmerij tam, kjer gre za prosto sajo. — Zlasti rad prihaja avtor v protislovje s svojimi viri, oziroma v svojih izjavanjih presliči to, kar se v virih ne sklada z njegovo tezo. Tako navaja, da vezanost na grudo za kmeta ni pomenila pravice do grude (I/69), ne da bi to trditev časovno omejeval. Nekaj strani nato pa mirno očitira listino iz približno 1150. leta, iz katere je vidno, da bi otroci nesvobodnjaka imeli pravico do zemljišča, če bi bili po materi pod istim gospostvom (I/72). Uporablja se celo beseda jus. Sploh skuša avtor vsaj do 14. stoletja zatisniti oči pred vsakim znakom, ki bi kazal na obdelovalčevo imovinsko pravico do zemlje in ko o isti listini ponovno govori (II/23), navaja zopet besedo jus v dokaz, da ne gre za pravico! Takoj nato pa se sam zareče in nehote uporabi besedo Sippenerbrecht, v stavku, da vezanost na grudo pomeni dedno pravico rodbine, torej ravno to, kar sicer dosledno taji.

Sploh ima avtor s svojo ločitvijo med dednostjo in dedno pravico večkrat težave, ki jih le s težavo premaguje in ob katerih zahaja v nedoslednosti. Tako postavlja tezo, da so liberi na krčevinskih kmetijah uživali dednost, ki je pripadala (»zustand« III/110) rodbini, kar pa ni več samo dednost, marveč dedna pravica. Noče pa ničesar vedeti o tem, da bi bila ta pravica formalno priznana: »Posestna pravica (besitzrecht) je vsaj na Koroškem v vsakem primeru temeljila na volji zemljiškega gospoda in šele sčasoma je nastal navidezen zahtevk dedno bivajočega kmeta na posestvo, pri čemer je vsekakor dednost na krčevinskih ozemljih prednjačila« (III/111). — Toda dednost na krčevinskih ozemljih je imela smisel le, če je bila obljubljena ali zagotovljena ob samem krčenju, in če je vsaj že spočetka imela neko garancijo. Odveč bi bilo pričakovati o tem izrecnih podelitvenih listin.

S tem smo prispeli do drugega vprašanja, ali je namreč v resnici utemeljena ločitev med razvojno nastalimi in podeljenimi zakupi po kupnem pravu. Razvojno nastali so pač starejši in nam je njihov nastanek manj znan. Vsaj ustna izrečna podelitev pa ni izključena in zato stroga dvodelba v nakazanem smislu ni dovolj upravičena. To kaže primer iz leta 1439, ko je millstattski opat zapisal podložnikom

dveh krajev dedno in kupno pravo. Avtor sklepa, da je dednost bila že prej in da gre le za prodajo dedne pravice (III/21/39). Drugače govori avtor o isti stvari nekoliko pozneje: kmetje niso dobili nič novega, marveč se jim je že prej nastala dedna pravica samo izrečno priznala (III/111). Dve strani nato pa se zopet nagiblje bolj k prvemu mnenju (III/113). — Če je prej bila samo dednost (ki je bila zlasti v 13. stoletju že tako splošna), potem to kupno pravo ni razvojno nastalo, marveč je podeljeno. Le če je bila dedna pravica že prej, bi bilo moči govoriti morda o razvojno nastalem kupnem pravu. Pri tem edinem zgledu, ki nam je ohranjen, avtor sam ni dosleden — najboljši znak, da omenjene ločitve ne bi smel tako ostro izvajati.

Primerom protislovij naj dodamo še nekaj primerov nesklepčnosti:

Kakšna naj bi bila zveza med pomanjkanjem prebivalstva in pričetki krčevinskih kmetij, je vse prej kot jasno prikazano (I/33). — Formulacija listine iz 1538, ki govori o pawern mit seinem huebwerch (I/69), ne govori nujno za glebae adscriptio, pač pa že bolj za neko pravico kmeta do kmetije, čeprav v tej zvezi avtor pobija tako pravico. — Formulacija iz leta 1272, ki govori o možnosti, da bi neki freimann »decederet vel recederet« (I/87) dejansko ne govori za glebae adscriptio in toliko ima Fresacher prav. Ni pa razumljivo, zakaj iz tega sklepa na močno odvisnost freimanna od volje zemljiškega gospoda, ker nasprotno ni izključena odpovedljivost od strani kmeta. (Tudi obveza, da bo gospod nasadil v tem primeru drugega svojega freimanna, ne govori nujno za tako močno odvisnost, ker celotni kontekst vendar ni dovolj jasen. Naslednji zgled iz leta 1383 pa dejansko kaže na tako močno odvisnost, vendar imam načelne pomisleke proti temu, da bi se zaključki iz ene listine posploševali.)

Zelo zanimiv je primer iz leta 1319, ko vir govori o tem, kakšna zmešnjava nastaja, ker so homines libere conditionis podrejeni eni fari, homines servilis conditionis pa drugi, tako, da niti mož in žena nista hodila v isto faro v cerkev in da je zaradi sprememb prebivalstva kak kraj včasih spremenil farno pripadnost (I/101). — Fresacher navaja ta primer v ilustracijo nejasnega položaja v tem času, ne izvaja pa glavnega sklepa, ki ga dopušča ta vir — da se je namreč lastnost svobode ali nesvobode držala v tem primeru oseb in ne zemljišč. S tega gledišča vir ni do kraja izkoriščen in ni postavljen v primerno zvezo. Razen tega ta vir govori močno proti avtorjevi tezi, po kateri naj bi bili vsi »homines« enostavno nesvobodnjaki.

Neizdelana in zato neprepričljiva je zveza med rimskim pravom in pojmom podložnosti (I/153). — Mnenje, da jus prediale kaže na slabo posebno pravo nekdanjih na predia nastanjenih nesvobodnjakov, ni s citiranim virom v ničemer utemeljeno (II/28), sam naziv pa takega sklepa ne opravičuje, tem manj, ker je tudi pojem predija za starejšo dobo avtor kaj samovoljno opredelil. Prav tako ni dovolj utemeljena trditev, da beseda »bestanden« (vzel v zakup) priča o nekdanji nesvobodi in prostem odsajanju (III/19, 20).

Tudi nekateri prevodi latinskih citatov ne vzbujajo vtisa, da bi se bil avtor predmeta lotil z zadostno natančnostjo. Prevod besed »in faciendo sive non faciendo« v »Ausführen und Folgen« (I/67) namesto storitev in opustitev konec koncev še ni tako usoden. Že veliko bolj nerodno je, da v istem citatu avtor prevaja besede »a revocatione ob quacumque (!) ingratitude« z besedami »von der Verteidigung wegen einer Unbill«, s čimer je daleč od pravega smisla. (Gre za preklık zaradi nehvaležnosti.) — Besede »quod viderint expedire« pač ne pomenijo »vas ihnen durchzuführen möglich scheint« (I/148), marveč — »kar se jim zdi koristno«. — Zelo svojevoljen in naravnost prirojen avtorjevi tezi pa je naslednji prevod besed »mansum locatum Meinhard« v »Mansus, auf dem Meinhard hingesetzt wurde« (II/14). Pravilni smisel je: mansus, ki je bil dan v zakup Meinhardu. V svoji očitni tendenci, da bi kmeta prikazal kot figuro na šahovnici, ki ga je gospodar vlek, kamor se mu je zdelo, je pravilni smisel besed očitno popačil in navedel ravno nasprotni smisel. Ta pasus navaja avtor celo za zgled, da beseda locare izraža samovoljo gospodovo. Ne vem, ali avtorju ni znana latinska pravna terminologija, v kateri beseda locatio nastopa v zvezi z zakupom, torej z obligacijskim pravom. Saj je tudi v navedenem citatu govor o tem, da je »locatus« mansus, ne pa kmet, kmet pa je naveden kot pogodbeni stranka. Avtor

pa gre še dalje in svojo napačno domnevo vzame za podlago nadaljnjim trditvam. Tako na pr. pravi »... das Wort locare (einsetzen) weist auf eine unfreie Stellung des Inhabers hin...« (III/165). Tudi iz tu navedenega delnega citata je očitno, da lokacija pomeni zakup, ne pa nasaditev kmeta.

V tej zvezi naj nam bo dovoljeno opozoriti na to, da si tudi sicer avtor mestoma ne beli glave z udomačeno pravno terminologijo, ko na pr. kot sodne osebe (Gerichtspersonen) razume podložnike enega sodišča (I/75). Na nedognanost avtorjevih misli kaže tudi eden izmed njegovih zaključnih stavkov, v katerem se dotika pojma osebne svobode: »dokler je... še bila osebna svoboda manjša kot pri drugih državljanih, še ni bila dosežena polna kmetova osebna svoboda« (I/143). Ta stavek, formuliran z idem per idem, je pač zelo revna opredelba bistva predmeta, o katerem je govor. Značilno je tudi, kako avtor povzema definicijo podložnika po dvornem dekretu iz leta 1797, ki je sama na sebi razmeroma precizna, avtor pa povzema, da je »predpostavka za podložnika, da ima gospostveno posest« (I/156), s čimer je besedilo dvornega dekreta zvodenelo in dobilo delno naravnost napačen pomen. — Tudi z besedo Besitzrecht ravna avtor tako neprecizno, da bralcu ni jasno ali govori o pravu ali o pravici. Kolikor misli na pravico, pa bi moral dodati tudi nekaj pojasnil, kajti sama po sebi je posestna pravica nepravilen pojem (II/7). — Ko govori avtor o dedovanju hčera, navaja za zgled — dedovanje sester, kar pač ni eno in isto (III/49).

Morda se utegnejo komu zdeti gornje pripombe pikolovske, pa niso. Deloma (kakor pri besedi locare) segajo v bistvo avtorjevih izvajanj. Sicer pa so se nam zdele potrebne zato, ker se v njih izraža premajhna skrb za vestno reproduciranje virov, ki je v tako težki materiji prvi pogoj za vsakršno delo. Gornji primeri niso osamljeni. Med branjem Fresacherjevega dela ima bralec mnogokrat občutek, da določene misli niso dovolj dognane in da se do neke mere med seboj križajo. Vendar je znal avtor svoje formulacije tako zamegliti, da ga je marsikje težko prijeti za besedo in mu dokazati nepravilnost. Gornji primeri so le otipljivejši primeri takih nedognanosti, ki se pojavljajo v ocenjevanem delu.

Branje teksta in presojo zaključkov pa še posebno otežujejo le preštevilna ponavljanja, tem bolj, ker ena trditev ni dokazovana le na enem kraju, marveč postopoma na več krajih. kakor je pač avtorju prihajalo to ali ono na misel. Tak primer smo navedli že ob tezi o prvotni neprostosti. Posebno viden primer odvečnega ponavljanja naj še navedemo: ko govori o letni saji, se avtor sklicuje na štajerski zgled iz leta 1557, povzet iz zbirke Oesterreichische Weistümer. O tem zgledu govori avtor in extenso kar na treh mestih in ga vsakikrat celo dobesedno citira, pri čemer citat zavzame po več vrstic (I/130, II/18-19⁵², II/50-51).

Pri tem je tudi sistematika vse prej kot dognana. Vloge kresije se na pr. avtor spomni pri obdelavi Wietinškega gospostva, čeprav gre za pojav občega pomena. Izvajanje o povratnem pripadu je avtor v tretjem delu oddvojil kot posebno poglavje, čeprav je povratni pripad bistveno zvezan z razvojem in degeneracijo zakupa po kupnem pravu sploh in gre z njim vstric. V tem poglavju je tudi govor o odpravi oziroma regulaciji tega zakupa.

Spričo tega je bralcu skoraj nemogoče dobiti precizno podobo o avtorjevih izvajanjih. Še teže more zasledovati utemeljevanje posameznih tez, saj je argumentacija vse prej kot jasno izpeljana. Avtor navaja mnogo dragocenega in novega gradiva, mnogo originalnih in tudi sprejemljivih tolmačenj, toda kdor bi hotel iz te svojevrsne mešanice dognanj in kombinacij ločiti zrno od plev, bi moral celotno gradivo znova predelati v novi povezavi, kajti avtor se niti najmanj ni potrudil, da bi predmet podal v obliki, zreli za plodno diskusijo.

Priznati pa je treba, da so vprašanja, ki se jih je avtor lotil, dejansko med najtežjimi vprašanji naše historiografije in da soglasno mnenje ne bo tako zlahka dosegljivo. Med glavnimi vzroki je pač pogosta nejasnost virov, ki nudijo interpretaciji zelo široka torišča v eni ali drugi smeri. Med najbolj tipičnimi primeri je besedilo dokumenta iz leta 1305, ki govori o »eigenleut oder vreileut«. Hauptmann sklepa iz tega na razliko med nazivoma, Fresacher na enak pomen (I/88). Dejansko pa samo iz teh besed ne moremo sklepati nič. Pogoj za razčiščenje pojmov je predvsem ta, da upoštevamo v prvi vrsti podatke, ki so dovolj jasni. Ne kaže jih že apriori posploševati niti krajevno niti časovno, predvsem pa ne

kaže tretirati srednjeveško terminologijo kot nekaj strogo doslednega, še manj presajati v eni zvezi ugotovljeni pomen besede (na pr. homines) na druge, manj jasne zveze. Tem zahtevam Fresacher pač ni ustregel.

Še nekaj obrobni pripomb. Letna saja se zdi v bistvu pojav 15. stoletja. Ni je moči kvalificirati ne kot poslabšanje, ne kot izboljšanje kmetovega položaja, ker se v njej skriva oboje: imovinskopravno poslabšanje (odpovedljivost s strani gospoda) in osebnopravno izboljšanje (odpovedljivost s strani kmeta). Že zato je težko potegniti premo črto od letne saja nazaj na »prvotno nesvobodo« (na pr. III/13), posebno ker so očitno vmes še druge, bistveno različne faze. Predhodna stopnja letne saja je kmetova pravica do uživanja kmetije pod pogojem rednega izvrševanja dolžnosti (II/38, 53). Tako se razvojna linija od nesvobode v dokazano prosto sajo poznega srednjega veka prekinja in zadeve ni moči tako preprosto interpretirati. Tudi ta moment ne govori v prilog avtorjevi tezi o nastanku vseh imovinskopravnih razmerij iz nesvobode, marveč bolj za neko prvotno večitnost razvoja, ki je mnogo globlja kot domnevna delitev nesvobodnjakov na tiste na mansih in na tiste na hubah. — Še nekaj: letna saja ima po oblikah mnogo skupnega s pojezdo in ni izključeno, da se jo mogla ugotoviti v tej zvezi združitve dveh pravno popolnoma različnih elementov, s tem da so se imovinskopravne funkcije saja šele pozneje pridružile k pojezdi, ki je prvotno imela najbrž bolj poudarjene javnopravne funkcije. Prim. označbo »pawtayding« (II/44) za zbor, ki močno sliči na pojezdo, pa ga Fresacher tolmači kot sajo. — Vsekakor vprašanje letne saja ni rešljivo brez vzporedne obdelave pojezde, njenih pojavnih oblik in prvotne funkcije. Razširjenost termina pojezda na slovenskih ozemljih z zelo različno pravno ureditvijo kaže vsekakor na to, da je treba iskati izvor pojezde izven gosposkih prav.

Naj nam bo ob tej priložnosti dovoljena še kratka pripomba v zvezi s slovensko terminologijo. Termin »praznik« za freimanna oziroma libera, ki ga je uvedel Hauptmann, izgublja po zadnjih Blaznikovih ugotovitvah na verjetnosti, ne glede na to, da že prej ni bil ravno prepričljiv. Zanimivo pa je, da se v neki listini iz leta 1314 omenja lastno ime Zovodin za kmeta, ki je po vsej verjetnosti liber. Če bi se za tem imenom skrival svobodin, bi ne bila izključena možnost, da bi bilo ime nastalo iz socialnega položaja. Ne glede na to, ali ta argumentacija drži ali ne, pa bi bilo že zaradi terminološke jasnosti priporočljivo, da se odločimo za naslednje izraze: svobodnjak za (gemein)freier, svobodnik za freisass in svobodin za freimann.

Ogromna večina kritičnih pripomb zadeva avtorjevo obravnavo srednjega veka. Že pri obravnavi 15. stoletja pa občutimo, da avtor stopa na trdnjša tla ne le po tem, da se mu viri zgoščujejo, marveč tudi po tem, da prehaja na solidnejšo metodo. Za obravnavo dobe po 16. stoletju pa sicer lahko prigovarjamo nepreglednost, ponavljanje in morda to ali ono nedoslednost (različnost kriterijev glede kvalificiranja dednosti kot dedne pravice, na pr. III/26), vendar so avtorjeva dognanja za to dobo nedvomno dragocen prispevek agrarni socialni in pravni zgodovini. Ugotovil in pregledal je bogato gradivo ter iz njega znal izbrati v resnici poučne in zgovorne primere. Nazorno nam prikazuje nasilja gospostev, raznolikosti razmer v raznih gospostvih in v različnih krajih, včasih nagle in korenite spremembe. Medla slika, ki smo jo doslej imeli o dejanskih razmerah na deželi v obdobju med 16. in 18. stoletjem, je zaživela po avtorjevi zaslugi v živih barvah. Tako so tudi reforme prosvetljenega absolutizma dobile svoj naravni okvir in razumljivo pojasnilo, ker so razmere pred temi reformami podrobno pojasnjene.

Škoda je, da pisane razmere novejši dobe niso pri avtorju zalegle kot opozorilo, da bi tudi srednjeveških razmer ne smel preveč shematizirati in jih siliti v en kalup.

Na skoraj dosledno ignoriranje slovenskega prebivalstva, s katerim je zvezano tudi svojevrstna terminologija — die slawisch redenden Karantaner — je opozoril že Polec in je o tem odveč izgubljati besede.

Splošna bilanca: za srednjeveško obdobje je Fresacherjevo delo prineslo več zmešnjave kot jasnosti, za novejšo dobo pa je dragoceno.

S. Vilfan

Dr. Metod Mikuž, Pregled razvoja NOB u Sloveniji I, Vojvoizdavački zavod JNA, Iz ratne prošlosti naših naroda, knjiga dvanaesta, Beograd 1956. str. 392 in priložen zemljevid, naklada 3000.

V poslednjih letih je bila mnogokrat izrečena in napisana želja, da bi čimprej dobili obširnejši pregled osvobodilne borbe. Ta želja je popolnoma razumljiva, saj si mladina, učitelji in profesorji, nekdanji borci in mnogi drugi žele popolnejše slike o našem boju za narodno in socialno osvoboditev. Ljudje kar težko razumejo, da po tolikih letih še ni izšlo tako delo.

Prve kratke preglede o narodnoosvobodilni borbi in ljudski revoluciji je že leta 1948 dala Komunistična partija, organizatorica NOB, ko je na svojih kongresih poročala o svojem delovanju v dobi fašistične okupacije. Maršal Tito je v političnem poročilu na V. kongresu KPJ dal osnoven pregled osvobodilne borbe jugoslovanskih narodov. M. Marinko se je v političnem poročilu na II. kongresu KPS omejil »na najvažnejša dejstva, ki so posebnost osvobodilnega boja slovenskega naroda«. Podobna s bila tudi poročila na kongresih KP Hrvatske, Bosne in Hercegovine, Črne gore in Makedonije (kongres KP Srbije je obravnaval le obdobje od ustanovnega kongresa KP Srbije maja 1945 do leta 1948). M. Marinko je v svojem referatu pravilno naglasil, da »sijajno podani in dokumentirani oris tovariša Tita na V. kongresu predstavlja temeljno ogrodje zgodovine naše Partije, osvobodilne vojne naših narodov in naše ljudske revolucije« ter dodal: »Naloga naših zgodovinarjev je, da bodo to osnovo dokumentarno izpopolnjevali.« (II. kongres KPS, Ljubljana 1949, str. 64.)

Zaradi velikih potreb sta T. Čubelić in M. Milostić leta 1952 pri Matici Hrvatski izdala na 240 straneh »Pregled istorije NOB«, ki je doživel že več izdaj in tudi prevode v tuje jezike, čeprav je površen in slab. Letos se mu je pridružil nekoliko boljši publicističen kratek pregled J. Marjanovića »Narodnooslobodilački rat. Narodna revolucija u Jugoslaviji 1941—1945«, Kultura, Beograd 1956, str. 143. Razen teh dveh jugoslovanskih pregledov sta izšla tudi kratka pregleda NOB v Makedoniji (Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941—1944, Vojnoistorijski institut JA, Beograd 1950, str. 213) in v Srbiji (Moma Marković, Borba Srbije 1941—1945, Prosveta, Beograd 1952, str. 234). Številnejše so edino monografije, ki so deloma izšle v samostojnih knjigah, deloma pa v revijah.

Tej razmeroma skromni žetvi se je letos pridružila prva knjiga Mikuževega »Pregleda razvoja NOB u Sloveniji« za obdobje april 1941 — maj 1942, ki se po obsežnosti in kakovosti močno dviga nad prej naštete kratke publicistične preglede.

V uvodu avtor piše, da je to njegovo delo rezultat sedemletnega zbiranja in proučevanja gradiva, predvsem arhivskega. Zato in iz drugih razlogov je knjiga izšla razmeroma kasno. Za pregled NOB, ne pa za njeno zgodovino, se je odločil, ker bodo končno sodbo lahko dali šele bodoči zgodovinarji, čeprav s tem ni rečeno, da se že sedaj ne bi moglo dati bolj ali manj točnih pregledov in objektivne zgodovinske ocene, zlasti za nekatera obdobja. V polni meri se zaveda, da ta prvi poskus sistematičnega pregleda enega najbolj kompliciranih obdobij v vsej naši zgodovini kaže znake vseh pomanjkljivosti in nepopolnosti, ki spremljajo take poskuse. S svojim delom želi prikazati zunanji razvoj NOB ter pokazati, da je edino Partija, ustanoviteljica OF, med vso okupacijo vodila narodnoosvobodilno borbo.

Na koncu uvoda se dr. Mikuž dotakne problema periodizacije in se v glavnem odloči za razdelitev na devet obdobij, kot je NOB v svojih pregledih razčlenil Boris Kidrič, tvorec Osvobodilne fronte in njen prvi historiograf. Ta razdelitev je res najprimernejša in bo v glavnem obstala, medtem ko so poskusi periodizacije po sovražnih ofenzivah že zavrnjeni kot neprimerni in netočni. Edino pri petem obdobju bi pripomnil, da je časovna omejitev od zgodnje pomladi leta 1943 do 27. aprila leta 1943 (str. 9), torej le mesec dni, vsekakor prekratka in tudi netočna, saj se razdobje partizanske protiofenzive in novega poleta OF začne že konec leta 1942.

V posebnem poglavju razpravlja avtor o virih in literaturi za zgodovino NOB. Ko pretehta vrednost objektivnih in subjektivnih virov, pravilno ugotovi: »Najidealnije je, svakako, slučaj kad za određeni događaj razpoložemo objektivnim i subjektivnim izvorima« (str. 11). Iz te in podobne, dobro obrazložene ugotovitve

na str. 13, da je nujno potrebno kombinirati primarne, objektivne in sekundarne, subjektivne vire, izjave in spomine številnih prič dogodkov, pa izhaja trditev, da je ena najvažnejših karakteristik zgodovinopisja NOB, da zgodovinar mora objektivne vire dopolnjevati s subjektivnimi, to je s pisanimi in tudi ustnimi memoarskimi viri, ne pa samo, da jih »može«, kot menda zaradi tiskovne napake beremo na str. 12.

Ceprav je vodstvo osvobodilnega gibanja že med samo borbo skrbelo za hranjenje arhivov, da bi bili verna podoba slavnih in junaških dni osvobodilne borbe slovenskega naroda, so propadli marsikaki arhivi višjih in nižjih organov, da so v teh virih, ki jih avtor klasificira kot primarne vire prve grupe, precejšnje vrzeli. Avtor našteje glavne dnevnike udeležencev NOB, ki jih uvršča v drugo grupo primarnih virov. Navedbe za »dnevnik jednog štajerskog partizana koji opisuje razdoblje od 20. oktobra 1941 do 27. maja 1942 godine« (str. 16) je treba dopolniti in popraviti, da je to dnevnik partizana Franca Pintariča-Švaba, ki ga je pisal od 12. oktobra do 16. junija 1942 (Zbornik VI, knjiga 3, Beograd 1954, str. 165 do 176). V tretjo skupino primarnih virov pa avtor šteje periodičen in neperiodičen tisk, ki je izredno bogat. Namesto pomanjkljive formulacije »u OF organizovano sindikalno radništvo dobija 1942 svoje glasilo „Delavska enotnost“« (str. 18) je bolje in točneje, da je »Delavska enotnost« začela izhajati novembra 1942 kot »Vestnik glavnega odbora Delavske enotnosti«, ki je bil tedaj izbran. Zatim se avtor dotakne sekundarnih virov, t. j. spominov udeležencev NOB, med katere pa ne spada Kocbekova »Tovarišija«, ampak v drugo, dnevniško grupo primarnih virov, saj nosi podnaslov »dnevniški zapiski« in v »Namesto uvoda« Kocbek pravi, da jih je »delal v partizanih iz dneva v dan, tudi v najtežjih okoliščinah« (»Tovarišija«, str. 8). Na koncu avtor našteje publikacije virov in ustanove, ki hranijo arhivsko gradivo, važno za zgodovinopisje NOB.

V pododdelku o historiografiji avtor ugotovi, da »istoriografije NOB u pravom smislu reči još nema. I ovo delo još uvek nosi značaj i oblik samo pregleda mada unekoliko proširenog« (str. 23).

Prva knjiga Mikuževega »Pregleda razvoja NOB« zajema prvi dve razdoblji od devetih, in sicer periodo nastanka osvobodilnega gibanja (od 27. aprila do 22. junija 1941) ter periodo klasičnega poleta Osvobodilne fronte (od 22. junija 1941 do pomladi 1942). Ti dve razdoblji je razdelil na štiri dele. Prvi govori o okupaciji in razdelitvi Slovenije, drugi o ustanovitvi OF slovenskega naroda in začetkih oboroženega odpora, tretji o OF kot »državi v državi« in četrti o pripravah za pomladansko vstajo leta 1942. Vsak del pa ima zopet več poglavij.

V prvem poglavju »27. mart 1941« prikaže avtor razvoj dogodkov po 25. marcu in reagiranje fašističnih držav na 27. marec, ki se ga more imeti za začetek narodno-osvobodilne borbe, kot avtor zapiše že v prvem stavku in nato po analizi pomena 27. marca pride do te stvarne ugotovitve. Sledi poglavje o italijanskem in nemškem vpadu v Slovenijo in njeni razdelitvi. Italijanske operacije v Sloveniji so opisane dokaj podrobno na sedmih straneh (str. 37 do 43), le dve tretjini strani sta odmerjeni za prikaz nemških sil in njihove zasedbe Slovenije, o jugoslovanski vojski na slovenskih tleh pa lahko preberemo en sam odstavek in še ta netočen po oceni italijanskega generalnega štaba (str. 39).

Pomanjkljivosti v opisu nemških operacij se avtor sicer zaveda, a jo opravičuje s tem, da mu še niso znani arhivi nemških enot, poročila o napredovanju nemške II. armade pa so zelo redka ohranjena (str. 44). To je sicer res, vendar pa nam tudi drugi viri lahko deloma pomagajo rekonstruirati nemško prodiranje v Slovenijo. Tako n. pr. iz dnevnika Ptujčanke vidimo, da so Nemci že 8. aprila zasedli Ptuj, 9. aprila pa so v Ptujju prekoračili Dravo (»Ptujski zbornik«, 1953, str. 67). Iz Natlačenovega poročila dr. Kreku je razvidno, da je nemška vojska šele 11. aprila zasedla Kranj in napredovala do Medvoda (»Belogardizem«, II. izdaja, str. 32). Nemška motorizirana izvidnica je 11. aprila prodrla iz Karlovca prek Bele krajine v Novo mesto in se še istega dne vrnila v Karlovac. Šele 12. aprila so Nemci preko Sevnice in Trebnjega zasedli Novo mesto in do jutra 13. aprila preko Črnomlja dospeli na Vinico (J. Jarc, »Bela krajina v upor«, »Kronika«, 1953, str. 11). V dolino Krke pa so Nemci vdrli šele popoldne 13. aprila, ko so zasedli Kostanjevico in Šentjernej

ter skozi Novo mesto hiteli proti Karlovcu (I. Pirkovič, »Polom«, »Slov. poročevalec«, 20. oktobra 1950).

Zlasti je pomanjkljivo, da ne zvmemo ničesar o jugoslovanskih silah na slovenskem ozemlju proti nemški vojski. O jugoslovanskih enotah na italijanski fronti pa avtor navaja le podatke italijanskega generalnega štaba, češ da so samo proti XI. korpusu na severnem sektorju fronte od Trbiža do Postojne bila 2 planinska odreda in 4 divizije, skupno 115.000 do 127.000 mož. Ti podatki niso »prilичno tačni«, kot meni avtor (str. 39), ampak silovito pretirani.

Ker »o jugoslovanskih načrtih in izvajanju operacij nimamo nikakih službenih dokumentov« (Generallajtnant M. Zelenika, »Vojnoistoriski glasnik«, 1951, št. 4, str. 207), se moramo pač zadovoljiti z naknadnimi izjavami štabnih oficirjev, ki jih je zbral Vojnoistoriski institut. Po rekonstrukciji generala Zelenike (prav tam, str. 208) je bila na črti Ormož—Maribor—Peč—Snežnik—Karlobag razvrščena VII. armada, ki so jo sestavljali 2 diviziji, 3 planinski odredi in 9 posadnih polkov (prav tam, str. 201 do 208).

Na slovenskem delu fronte proti Italiji od Peči do Snežnika so bile razmeščene naslednje jugoslovanske enote: II. posadni odred z dvema polkoma, in sicer 2. polk na področju Cerknice in 3. na področju Vrhnik, III. posadni odred s 4. polkom na področju Žiri in 5. polkom na področju Železnikov, Triglavski planinski odred na področju Škofje Loke in Triglavska divizija na področju Grosuplje. Skupno je stalo proti italijanski vojski le okrog 30.000 mož. Proti Nemcem pa so na slovenskem ozemlju bile razporejene naslednje jugoslovanske enote: samostojni posadni bataljon na Karavankah, IV. posadni odred s tremi polki, in sicer 6. polk s štabom v Slovenjgradcu, 7. s štabom v Mariboru in 8. polk s štabom v Ptuj, na področju južno od Maribora pa Dravska divizija, skupno okrog 22.000 mož. Razen teh operativnih enot je bilo v Sloveniji tudi okrog 7000 mož, mobiliziranih za zaščito vojaških in za vojsko važnih objektov ter nekaj inženirskih čet za rušenje objektov (okrog 1000 mož). Ob fašističnem napadu je potemtakem bilo v Sloveniji skupno okrog 60.000 mož jugoslovanske vojske (Generallajtnant M. Apostolski, Operacija u Sloveniji od 6. do 11. aprila 1941 jedinica biv. jugoslovanske vojske, AVI. — General Apostolski je bil kot aktiven major do konca marca leta 1941 v štabu Dravske divizije in aprila leta 1941 v štabu novoformirane Triglavске divizije).

V tretjem poglavju avtor na kratko oriše delo KPS od 27. marca do aprila 1941. Tu bi moral omeniti še nekaj važnih dejstev. Na osebno intervencijo T. Tomšiča in F. Leskoška je državno tožilstvo ukazalo uničenje vseh sodnih aktov proti komunistom, komunisti so bili izpuščeni iz zaporov v Sloveniji, na njuno zahtevo je tudi ljubljanska policija uničila akte o komunistih, pod vodstvom T. Tomšiča se je v Ljubljani osnoval takoiimenovani »ženski CK«, ker so vsi moški člani šli kot prostovoljci v vojsko (F. Saje, »Partija in OF v začetku osvobodilne borbe«, »Ljudska pravica«, 27. aprila 1954). Popraviti moram tudi dve netočnosti, ki jih avtor pojavlja po drugih virih.

Posvetovanje KPJ v Zagrebu nikakor ni bilo »u drugoj polovini aprila 1941« (str. 46 in 93), kot avtor navaja po Zborniku II, knjiga 2, str. 7, opomba 1, kjer je redakcija Zbornika zapisala to trditev (ker je tako redakciji zatrjeval eden od udeležencev, kot mi je pojasnil urednik) in v oklepaju dostavila, češ da »zbog konspiracije u dokumentu je napisano da je ono održano meseca maja«. Toda posvetovanje je v resnici bilo maja. Prvič je v samih sklepih rečeno, da je bilo »početkom maja« (Zbornik II, knjiga 2, str. 7). Drugič, sklepi govore, da so Italijani svoj okupirani del Slovenije »pripojili« in mu dali »neku autonomiju« (prav tam, str. 13), torej omenjajo že aneksijo »Ljubljanske pokrajine« opoldne 3. maja 1941. In končno je V. Dedijer v svojem »Dnevniku« 3. maja 1941 zabeležil, da so tega dne Lola Ribar, Cana Babović in Djilas odpotovali v Zagreb, kjer bo »neko savetovanje«, dne 6. maja 1941 pa Dedijer omenja, da je »sa Mitrom Mitrović preukao u dvanaest primeraka rezoluciju sa sastanka plenuma CK u Zagrebu« (V. Dedijer, Dnevnik, prvi deo, Beograd 1945, str. 18 do 19); isti, Dnevnik, drugo izdanje, Beograd 1951, str. 18). Posvetovanje KPJ v Zagrebu je bilo torej 4. ali 5. maja, ali pa oba dneva.

Na strani 47 avtor navaja po problematičnem »Partizanskem koledarju« (»Borec«, 1953, str. 171), da je bila 12. aprila 1941 pri Trebnjem kratka seja »večine

članova CK KPS« in netočno zaključuje, da je to bila »značajna sednica CK KPS i po sadržaju slična sednici CK KPJ« 10. aprila v Zagrebu. Na sestanku pri Trebnjem nikakor ni bila večina članov CK. Tam so se na povratku iz razpadle kraljeve jugoslovanske vojske srečali le nekateri člani CK KPS in nekateri člani Partije ter imeli prav kratek razgovor (po ugotovitvah M. Čepe), ki ga pa nikakor ne moremo imeti za važno sejo CK. M. Marinko je na vprašanje o tem srečanju pri Trebnjem odgovoril: »To je bilo, ko so se vračali dobrovoljci. Jaz ne vem. Kakšnega pomena ta seja ni imela, vsaj da bi vedel: skrivanje in zbiranje orožja in čimprej nazaj.« (Sten. zapisnik razgovora s tov. Marinkom 8. novembra 1951, Arhiv CK ZKS.) Člani CK KPS so se prvič zbrali šele okrog 15. aprila v Ljubljani. Na tej prvi seji po aprilskem zlomu so razformirali vojni »ženski CK« (prav tam). Sicer pa so komunisti s svojimi simpatizerji že ob prvih znakih razpada zvečer 10. aprila začeli samoiniciativno zbirati in skrivati orožje, kar tudi avtor omenja na str. 109.

Kratek prikaz o Narodnem svetu v 4. poglavju daje povsem jasno sliko o kapitulantski in izdajalski vlogi slovenske reakcije aprila 1941. Poglavje o razdelitvi okupirane Slovenije je obširnejše. V njem avtor dokaj podrobno našteva ukrepe obeh okupatorjev v prvih mesecih zasedbe, ki sta sicer imela različno taktiko, a enak cilj — denacionalizacijo Slovencev. Na str. 54 pravi avtor, da ni znana spomenica Narodnega sveta Mussoliniju, o kateri govori Grazioli v svojem poročilu komandantu II. armade. V resnici pa je znana. V II. izdaji »Belogardizma« sem objavil to spomenico (na str. 36). V njej je slovenska buržoazija izrazila »najbolj elementarno željo, da bi Slovenija ostala nerazdeljena in bi kot celota prišla pod novi režim. Na ta način ... bi se mogla tudi politično in gospodarsko uspešno nasloniti na Kraljevino Italijo«.

V drugem delu avtor daje najprej kratek in dober pregled meščanskih političnih strank v bivši Jugoslaviji. Slabši pa je na treh straneh zgoščen pregled delavskega gibanja od leta 1920 do 1929. Problematična se mi zdi trditev, da je bila Nacionalna (Narodna?) socialistična stranka — delavska (str. 74). Zakon o zaščiti države ni prizadejal »levičarjev« (str. 75), ampak komuniste, ki so nato organizirali ilegalno partijsko organizacijo, začeli izdajati legalne časopise in formirali legalne politične organizacije. V SSDL ni nastala frakcija, ki je začela izdajati list »Glas svobode« (str. 76), ampak so ga začeli izdajati komunisti namesto »Delavskih novic«, ki so prenehale izhajati marca 1923. Na kongresu 15. aprila 1923 so komunisti iz SSDL izključili socialiste (»Zarjane«) ter Klemenčiča in Fabjančiča, ki sta bila zaradi desnega odklona izključena tudi iz KPJ. V začetku leta 1923 je v Sloveniji bila na eni strani ilegalna KPJ in njena legalna NRPJ ne pa samo »SSDL odnosno NRPJ« (str. 76), na drugi strani pa socialistične skupine. »Dekalisti« niso novoustanovaljena levičarska grupa (str. 76), ampak nova forma legalnega nastopa ilegalne KPJ, ki je v Sloveniji namesto junija 1924 prepovedanega lista »Glas svobode« že avgusta 1924 začela izdajati nov legalen tednik »Delavsko-kmetijski list«, ki je izhajal do meseca aprila 1926. Tedaj pa zopet ni prišlo le »do razcepa« (str. 76), ampak je bil zaradi reformizma izključen manjši del pokrajinskega vodstva KPJ: Štukelj, Sedej, Makuc. Dober in temeljit pregled delavskega gibanja pa je avtor dal za obdobje 1932 do 1941 (str. 77 do 93), ker je pač nujno potreben za razumevanje, zakaj je edino Komunistična partija pri nas bila sposobna in poklicana za organizatorja narodno-osvobodilne borbe.

K poglavju »Stvaranje Osvobodilne fronte« imam le nekaj drobnih pripomb. Ustanovni sestanek OF 27. aprila 1941 je bil še pred posvetovanjem KPJ v Zagrebu, ne pa po posvetovanju (str. 93), kot sem dokazal. Pri Dolomitski izjavi (str. 98) bi dodal tudi njen formalen naziv: Izjava treh ustanovnih skupin OF. Delavska enotnost je dobila svoj glavni odbor šele jeseni 1942 (str. 103). Pri opisu vertikalne strukture OF (str. 106) je treba dodati, da je od maja 1941 obstojal Pokrajinski odbor OF za Štajersko, kasneje pa so bili formirani tudi za ostale pokrajine. S poglavjem o pripravah na oboroženo borbo je zaključena prva perioda NOB.

Prvi del druge periode se začne s pregledom vstaje na Gorenjskem. O borbi na Partizanskem vrhu 8. avgusta 1941 avtor piše, da Nemci priznavajo 1 mrtvega in 1 ranjenega policista (str. 133). Točno bi bilo, da orožniški komandant priznava te izgube za rezervni policijski bataljon, o katerem je bil dolžan poročati (Zbornik VI, knjiga 1, dok. 139, točka 5), neugotovljene pa so verjetne izgube za vojsko, SS enoto

in letalstvo (ki v boju ni sodelovalo z letali, ampak kot pešadija), saj je po dr. Škerlu (»Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji«, str. 115) borba trajala okrog dve uri in se je večina bataljona med bojem v redu in organizirano umikala, a le manjši del se je razpršil. Nemci niso tudi 8. avgusta križarili po Mežakli, kjer naj bi ubili »dva gozdna delavca« (str. 133), ampak se to Daxböckovo poročilo verjetno nanaša na napad na del Jeseniške čete 1. avgusta na Mežakli, ki je opisan na str. 129. Nepopolno so prikazane nemške sile na Gorenjskem (str. 133), kjer so bili le krajši čas trije rezervni policijski bataljoni. Konec avgusta sta tam ostala le dva policijska bataljona (Zbornik VI, knjiga 1, dok. 143). Razen teh sil in orožništva je bil tam tudi Gestapo, kriminalna policija, cariniki in tudi vojska (prav tam, str. 361).

V primerjavi z ostalimi pokrajinami (Gorenjska 16 strani, Ljubljanska pokrajina 31 strani) je opis borb na Štajerskem od julija do novembra 1941 na sedmih straneh vsekakor preskop in presplošen. Savinjska četa je prikazana le v štirih vrsticah, češ da se o njej »zasada malo zna« (str. 142), čeprav je bilo že pred leti precej virov, ki jih našteva dr. Škerl v opombah 439 do 451 v knjigi »Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji«, a tudi dr. Škerl ni uporabil vseh razpoložljivih virov. Celjska četa je le nameravala, ni pa napadla žandarmerijske postaje v Slivnici (Stante, »Spomini na partizanska leta«, IV, str. 40 do 50). Pohorska četa ni do sredine julija narasla na 74 borcev (str. 114 in 143), ampak na okrog 30 partizanov (M. Ribičič, »Slovenski zbornik«, 1945, str. 575; B. Čizmek, »Spomini na partizanska leta«, II., str. 7). Nemci niso čete do napada v začetku avgusta »stalno gonili«, ampak je imela pred njimi mir. Avtor ne navaja nikakega vira za rajhenburško-krško partizansko grupo (str. 144), ki naj bi bila uničena 25. avgusta pri Planini. Te grupe verjetno sploh ni bilo. Ni pa omenil diverzantske skupine, ki se je zaradi izdajstva 28. julija umaknila iz Krškega v bližnji gozd, kjer so jo Nemci že 29. julija razen enega člana zajeli in jo 30. julija ustrelili v gozdu Dobravi pri Brežicah (S. Škaler, »Prvih deset žrtev«, Borec 1953, str. 128; Zbornik VI, knjiga 1, str. 69 in 297). Ta edini rešeni član grupe se je z dvema ali s tremi drugimi tovariši umaknil v Gorjance in se nato pridružil novomeški četi. Potrebno bi bilo, da bi avtor prikazal vsaj znane policijske in žandarmerijske enote na Štajerskem (str. 145), dodati pa bi bilo treba, da so Nemci že tedaj za boj proti partizanskim četam uporabljali Wehrmannschaft. I. Štajerski bataljon ni bil od 22. oktobra »neprekidno gonjen« (str. 146), saj je do 26. oktobra v miru logoroval na Čreti in od tam hodil na akcije (Dnevnik F. Pintariča-Svaba, Zbornik VI, knjiga 3, str. 160). Poročilo žandarmerijske postaje v Braslovčah z dne 26. oktobra 1941 in poročilo žandarmerijskega okrožja Celje z dne 12. novembra 1941 dopolnjujeta in popravljata avtorjev opis bojev na Čreti (str. 147). Iz obeh poročil je razvidno, da so nemški žandarji imeli v napadu 5 ranjenih, med njimi tri hudo (»Med Mrzlico in Dobrovljami«, Celje 1955, str. 94 do 96).

V poglavju o borbah v Ljubljanski pokrajini avtor najprej precej obširno oriše NOB v Ljubljani. Njegove podatke o VOS je treba dopolniti s poročilom Glavnega poveljstva Vrhovnemu štabu z dne 1. maja 1942, da je bila obveščevalna služba razdeljena na masovno in posebno, ki je imela poseben aparat itd. (Zbornik VI, knjiga 2, str. 188). Pri opisu tiskarne »Toneta Tomšiča« (str. 157) se je nabralo kar več napak. Natisnila ni prve številke, ampak posebno izdajo »Slovenskega poročevalca« na 8 straneh v 8000 izvodih in ne v 19.000, šest brošur, vsako v 5000 izvodih, in ne »6 brošura u 3000 primeraka«, dve številki »Dela« v nakladi 5000 itd. (Ilegalne grafične tehnike 1941 do 1945«, str. 8).

Akcije v Zasavju ob izseljevanju imajo posebno poglavje. Novomeško četo avtor dosledno nepravilno imenuje grupo (str. 180 do 182, 318). Belokranjsko četo (str. 182) ima dvakrat za četo, večinfoma pa za grupo. Zaradi tega sta v registru enot na koncu knjige za isto enoto dve samostojni gesli (str. 369). O uničenju Brežiške čete navaja avtor 28. november (str. 185), medtem ko je po istem viru (štabni razgovori), omenjen v Zborniku VI (1. knjiga, dok. 76, op. 2) datum 29. november; nekje je pač nastala napaka pri prepisovanju ali pri tiskanju.

V naslednjem poglavju »Razvoj osvobodilne fronte in njen Vrhovni plenum« pograšam le kratek pregled razvoja odnosov vodstva OF do oborožene vstaje, ki jo je organizirala in vodila izključno Partija, kot tudi avtor prikazuje in ugotavlja.

Posebno poglavje je avtor posvetil decembrski vstaji na Gorenjskem. Po tiskani kroniki »Dovje in Mojstrana v letih 1941 do 1945« in spominih Konoblja

»Pod Mežakljo in Karavankami so se uprli« so nekoliko drugačni podatki o vstaji v Dovju in Mojstrani kot v neobjavljeni Križnarjevi monografiji, na katero se je naslonil avtor. Nemci niso Triglavske čete »gonili jakim snagama« (str. 202), ampak se je v nekaj dneh razsula zaradi ostalih vzrokov, ki jih našteva avtor itd. O veliki borbi v Dražgošah avtor uvodoma omenja, da se zaradi pomanjkanja nemških dokumentov ne more ustvariti točne slike načrta in razvoja nemških operacij, niti niso znane nemške izgube (str. 205). Ko po dosegljivih virih prikaže razvoj borbe, kritično ocenjuje nezanesljive partizanske podatke o nemških izgubah, ki se vrte od 550 do 1200. Najrealnejša je še Beštrova izjava, da so sami Nemci govorili o 192 mrtvih in 300 ranjenih (str. 209). Z njim se precej ujema poročilo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Vrhovnemu štabu z dne 1. maja 1942, da je v Dražgošah padlo 7 partizanov, Nemci pa da so po svoji statistiki imeli 200 mrtvih in 400 ranjenih (Zbornik VI, knjiga 2, str. 179). Zatem avtor navaja različne nemške podatke (po dveh štabnih razgovorih), in sicer enkrat 27 mrtvih, drugič pa 50 ter zaključuje, da se ne more ničesar ugibati, ampak da se ta številka samo lahko primerja z dejstvom, da je v Kranju pokopanih 45 Nemcev, padlih v boju pri Dražgošah (str. 209). Dodati moram, da sta grobarja tako izjavila Francu Koželju-Vanji, medtem ko Ivki Križnarjevi približno v istem času nista vedela povedati števila pokopanih Nemcev, padlih v boju pri Dražgošah. Zato tudi lahko ugibamo, če je v Kranju pokopanih res 45 pri Dražgošah padlih Nemcev.

Slede poglavja o razvoju NOB pozimi 1941/42 v ostalih krajih Slovenije, kako je italijanska vojska prevzela skrb za »red in varnost« v Ljubljanski pokrajini in poglavje o začetkih NOB v Slovenskem Primorju. Tretji del prve knjige zaključuje avtor s pregledom kontrarevolucije združene slovenske buržoazije.

V oddelku o konzultu je netočno, da je vlada Cvetković-Maček in Krek pred svojim begom pustila doma Mačka kot svojo garnituro v domovini (str. 245). Cvetković je bil po 27. marcu interniran v Nišu in so ga osvobodili šele Nemci. Namesto njega mora pač stati: Simović. Maček kot pristaš fašistične osi gotovo ni ostal doma po dogovoru z jugoslovansko vlado in ga zato ne moremo imeti za jugoslovansko garnituro doma (primerjaj tudi: »Komunist«, 1951, št. 4—5, str. 67), saj je že 9. aprila brez sporočila ministrskemu svetu zapustil jugoslovansko vlado (Čubrilovič, »Zapisi iz tudjine«, str. 13), se odpeljal v Zagreb ter podprl Paveliča in NDH. Po dogovoru je šel iz konzulte morda le Natlačen (str. 247), v kar pa dvomim, nikakor pa ne Pucelj »Belogardizem«, II. izdaja, str. 46). V opombi 462 na str. 253 je treba popraviti »Društvo slovenskih fantov in deklet« v »Zvezo fantovskih odsekov« ali ZFO in »Zveza deklških krožkov« ali ZDK, kot so se formalno imenovali tako zvani »slovenski fantje«. »Narodna fronta« (Nacionalni front), ki ga avtor po citatu poročila v London (str. 254) ponavlja na več straneh (255, 263), ni bil nikak formalen naziv združene buržoazije, ki je imela te faze: Narodni svet, Narodni odbor in Slovenska zaveza. Ko so se marca 1942 odvijali zaključni razgovori za združitev, so razni ljudje različno imenovali združevanje slovenske reakcije: »Narodno vodstvo«, »Narodna zveza za osvoboditev Slovenije« (»Belogardizem«, II. izdaja, str. 206) in »Narodna fronta«. Slovenska zaveza ni nastala šele ob Krekovem proglasu 26. aprila 1942 (str. 257), ampak je tedaj prvič javno nastopila s svojim istoimenskim glasilom. Ustanovili so jo že 21. marca, ko so se pooblaščenici vseh struj slovenske buržoazije po predhodnih pogajanjih zbrali in sklenili »gentlemanski dogovor« o političnem, gospodarskem in kulturnem sodelovanju. Na drugi seji 26. marca pa so že »obravnavali osnutek ... za proglas« (»Belogardizem«, II. str. 206). Izjava, ki jo avtor citira na str. 258 in 259 ter pripisuje SLS, je verjetno izjava Napredne delovne skupnosti (organizacija združene liberalne buržoazije, nastala januarja 1942 — »Belogardizem«, II. izdaja, str. 203), saj jo je objavilo njeno glasilo »Zarja svobode« (prav tam, str. 204). Ni samo zelo verjetno, ampak točno, da je bila v okviru Slovenske zaveze izvedena tudi združitev vojnih formacij (str. 260), kar sem razčistil v drugi izdaji »Belogardizma«, str. 203, 213 do 215 in 221 do 222. V opisu perifernih frakcij Slovenske zaveze avtor pravi, da so se i Tomčevi »mladci« i Ehrlichovi »stražarji« »potčinili KA« (str. 265), kar pa ni točno, ker je bila »Straža« le pomožna organizacija KA, kar je bila avtomatično sleherna katoliška organizacija, »mladci« pa so postali dijaška organizacija KA. Stražarji niso nikdar ostali izolirani samo na univerzi (str. 266), ampak so preko Slovenske dijaške

zveze, ki so jo čvrsto ohranili v svojih rokah, imeli močan vpliv tudi med klerikalno srednješolsko mladino (»Belogardizem«, II. izdaja, str. 129). Italijanski dokument z dne 10. marca 1942, o katerem avtor govori na str. 279, je po mojih kasnejših ugotovitvah zelo verjetno italijanski falzifikat, da sem ga zaradi tega izpustil v II. izdaji »Belogardizma«.

K četrtemu delu, ki daje pregledno sliko o pripravah za pomladansko vstajo, imam le dve pripombi. Razen belokranjske skupine, ki je ostala po uničenju Belokranjske čete, je od novembra 1941 bila tudi na Frati manjša partizanska skupina pod vodstvom Jožeta Slaka, ki je decembra začela naraščati z novimi prostovoljci, zlasti pa po 6. januarju 1942, tako da je že sredi januarja 1942 štela 40 mož. Tako avtorjeva trditev, da od novembra 1941 v osrednjem delu Dolenjske pravzaprav ni bilo partizanov (str. 318), ni povsem točna. Štab I. Štajerske brigade ni mogel izdati povelja I. Štajerskemu bataljonu šele 30. marca 1942 (str. 331), ker je štab I. Štajerskega bataljona na osnovi tega povelja že 27. marca izdal svoje povelje; Nemci so pri prevajanju povelja I. Štajerske brigade, ki je ohranjeno samo v nemškem jeziku, netočno prepisali datum.

Na koncu ima knjiga seznam kratic in tri registre: oseb, partizanskih enot in geografskih imen (str. 362 do 390). Založba ji je dodala tudi zemljevid o razdelitvi okupirane Slovenije, ki pa je zelo površen: okrog Trsta ni potegnjena meja, kot da Trst leži v FLRJ; zarisana ni nekdanja državna meja med Jugoslavijo in Italijo; meja med NDH in okupirano Slovenijo ni tekla samo do Gorjancev, ampak tudi naprej po Gorjancih in Kolpi do njenega izvira.

Razen tiskarskih napak, ki so popravljene na priloženem listku, je tiskarski škrat zgrešil še precej drugih. Namesto Škerlove bibliografije NOB, objavljene v »Zgodovinskem časopisu« za 1951 do 1954—1956 (VII) (str. 19) mora biti »za 1951 do 1953—1954 (VIII)«. Članek Živana Mitrovića »Pre deset godina« je izšel v »Politiki« 6. aprila 1951 in ne 12. aprila (str. 29, opomba 45). Drugi del opombe 54 na str. 34 ne spada k opombi 54, ampak k opombi 56 in 57. Na str. 45 manjka opomba 78. Na str. 47 je v opombi 83 napačno navedena str. 117 namesto 171. V opombi 192 na str. 121 je pravilno 1941 namesto 1951. V opombi 256 na str. 144 mora biti 297 namesto 291. Na str. 251 ni pravilen citat »KP stoji na nacionalnoj osnovi«, temveč na »internacionalnoj«, ali morda »na anacionalnoj osnovi«. Opomba 255 na str. 144 je zamešana, prav je: Zbornik VI/1, str. 61, dok. 21, prim. 2 i str. 123, dok. 54, prim. 2. Na str. 149 v opombi 266 mora stati 1942 namesto 1941. V citatu poročila v London na str. 257 je namesto »Narodna delavna skupnost« pravilno »Napredna delavna skupnost«.

Na koncu je potrebno dodati še nekaj splošnih kritičnih misli. Avtor je pri pisanju lahko uporabljal le nekaj monografij in Zbornik dokumentov o borbah v Sloveniji, ki ima redke ohranjene partizanske dokumente dopolnjene s kratkimi opombami, v glavnem napisane po ustnih virih. To pa je le manjši del gradiva. Večino virov je moral poiskati po raznih arhivih, ki niti še niso bili tedaj urejeni. To je bilo res težavno delo. Škoda pa, da ni vsaj še preletel po zbirkah nekaterih lokalnih arhivov (Celje, Slovenjgradec) in bolj uporabljal sekundarnih virov, pisanih in ustnih spominov, kar bi mu pomagalo rešiti še marsikak problem (n. pr. Savinjska četa).

V navajanju virov ni vedno dosleden. Včasih sploh ne navaja vira, čeprav bi bilo potrebno. Tako n. pr. na strani 106 in 135 citira Kidriča brez navedbe vira, na str. 254 in 258 poročila v London, na str. 65 sicer navaja svoj članek v »Zgodovinskem časopisu«, toda tam tudi ni naveden vir. Na nekaterih mestih pa je navedba vira pomanjkljiva. Tako je n. pr. na str. 132 opomba 222 iz uporabe vira razviden odpošiljatelj poročila, v opombi je navedeno le, da dokument hrani »AMNO«, ne zvemo pa datuma. Na str. 204 je iz teksta razviden datum in v opombi 366 arhiv (AMNO), neznan pa je odpošiljatelj. Na str. 133 ni razviden niti odpošiljatelj niti datum dveh nemških poročil, v opombi pa je navedeno le AMNO, enako tudi na str. 309, opomba 563. Sicer pa bi pogosto navajanje AMNO avtor lahko izpustil, če bi takoj v začetku omenil, da je večina virov iz AMNO, za ostale pa bi posebej označil, kje se hranijo. To pa je storil šele na str. 117 v opombi 177.

Pregled NOB po slovenskih pokrajinah je omejen le na vojaško stran, na prikaz razvoja in bojov partizanskih enot. Pogrešam vsaj kratek pregled rezultatov ostalega

organizacijskega in političnega dela Partije, zlasti razvoja OF. To je čutil tudi avtor, a se je v pregledu vstaje na Gorenjskem zadovoljil le s kratkim Kidričevim citatom, da je množični razmah OF ustvaril osnovo za partizanstvo v Sloveniji (str. 135), temu citatu pa dodal nekaj svojih splošnih ugotovitev, kar pa je še vedno premalo. Izjema je edino opis razmaha OF v Ljubljani in delno na Primorskem.

Pomanjkljiv je tudi pregled nemških ukrepov proti NOB na Gorenjskem in Štajerskem, v čemer se avtor omejuje v glavnem le na vojaške akcije, streljanje talcev in zapiranje v Begunje. Ničesar pa ne zve o drugih oblikah nacističnega terorja in boja proti OF in partizanski vojski, obveščevalni službi, preganjanju družin partizanov in talcev, o Wehrmannschaftu s katero so Nemci na Gorenjskem propadli, v severnem delu Štajerske pa uspeli, naseljevanju Nemcev v obmejnem izseljenem pasu itd. Prav tako manjka nadaljnji pregled nemških ukrepov za germanizacijo, ki jih je avtor prikazal le za prve mesece okupacije.

Takih pomanjkljivosti, ki so bolj ali manj neizbežne, se tudi avtor zaveda, saj je v uvodu zapisal: »Kot zgodovinar se v polni meri zavedam pomanjkljivosti tega dela. To je šele prvi poskus, da se ustvari sistematičen pregled enega najbolj kompliciranih razdobj v vsej naši zgodovini. Zato ima tudi obeležje vseh pomanjkljivosti in nepopolnosti, ki spremljajo te prve poskuse« (str. 9).

Kljub naštetim pomanjkljivostim je delo v celoti posrečen poskus. Avtor je vsekakor uspel v svojem prizadevanju, da napiše sistematičen pregled, v kakšnih pogojih je nastala in kako se je v prvem letu razvijala NOB v Sloveniji. Čeprav je mogel uporabljati le pomanjkljive in nezadostne arhivske vire, sovražnikove in naše, ki so zlasti za to prvo razdobje NOB v veliki večini propadli, je prikazal vse važnejše politične ter vojaške dogodke v tem razvoju, opozoril na nekatere doslej nerešene probleme, ki zahtevajo še novih raziskav, in sam rešil marsikatero vprašanje. V svojem dokaj obširnem pregledu je rekonstruiral zunanji razvoj osvobodilne borbe v Sloveniji, prav tako pa tudi kvantitativno in kvalitativno intenzivnost udeležbe slovenskega naroda v tej borbi. Avtor je pokazal, kako je bila KPS tvorec Osvobodilne fronte slovenskega naroda, organizator oborožene borbe in med. vso borbo njena edina ter nesporna voditeljica, kar je bil njegov glavni namen, ki ga je označil v uvodu (str. 3). Skratka, Mikužev »Pregled razvoja NOB u Sloveniji« je uspela sinteza osvobodilne borbe v Sloveniji, čeprav je šele pionirsko delo te vrste.

Prav je, da je delo izšlo v srbohrvatskem jeziku, ker bo tako ostale jugoslovanske narode seznanilo z NOB v Sloveniji. Potrebno pa bi bilo, da bi čimprej izšlo tudi v slovensčini, saj si slovenski ljudje še bolj žele takega pregleda narodnoosvobodilne borbe na Slovenskem.

Franček Saje

Dr. France Škerl, Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji. Iz ratne prošlosti naših naroda, knjiga jedanaesta, Vojnoizdavački zavod Vojno delo, Beograd 1956, str. 210 in priložen zemljevid.

Dr. France Škerl je doslej napisal vrsto razprav o osvobodilni borbi v Sloveniji. Njegova najnovejša razprava »Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji« je konec leta 1956 izšla v samostojni knjigi. V njej je avtor, kot pravi v predgovoru, skušal v sintetični obliki prikazati nastanek in prve pojave partizanske aktivnosti na slovenskem ozemlju. Časovno se je omejil na razdobje od aprila do konca septembra 1941, na nekaterih mestih pa seže tudi do konca oktobra 1941.

Svojo razpravo je avtor razdelil v šest poglavij. V prvem opisuje nastanek Protiimperialistične fronte in začetne priprave na oboroženo vstajo. Drugo poglavje vsebuje razvoj Osvobodilne fronte po 22. juniju 1941 in nadaljevanje priprav za vstajo. V tretjem poglavju prikazuje razmere v Ljubljanski pokrajini in zaostrovanje odnosov z italijanskim okupatorjem. Četrto poglavje »Ustanak u Gorenjskom i ugljenim revirima« ima dva dela, v prvem opisuje nastanek osnovnih partizanskih žarišč, v drugem pa prve polete in prve krize. V petem poglavju opisuje aktivnost proti okupatorju v severni in vzhodni Sloveniji. V zadnjem poglavju pa avtor razpravlja, kako je zaostrovanje odnosov z italijanskim okupatorjem preraslo v

vstajo, oriše borbena aktivnost v Ljubljani in polet v notranjosti takò imenovane Ljubljanske pokrajine.

To je na kratko povzeta problematika Škerlove knjige, ki jo je posvetil v spomin onim, ki so padli kot pionirji našega narodnoosvobodilnega gibanja.

Avtor je po raznih objavljenih in novih virih, ki jih je našel v arhivih, skušal rekonstruirati začetni razvoj in aktivnost prvih partizanskih enot na Slovenskem. Uspela mesta v knjigi so opisi zaostrovanja v Ljubljanski pokrajini (str. 28 do 31), nadaljevanja priprav za vstajo na straneh 32 do 33 in 35 do 43, zaostrovanje odnosov z italijanskim okupatorjem (str. 54 do 59) in pregled akcij v Ljubljani (str. 65 do 67). Dobro je prikazana vstaja na Gorenjskem (str. 69 do 73), v trboveljskih revirjih in na kamniškem področju (str. 76 do 81), akcije Kamniškega bataljona (str. 88 do 99), vstaja na Gorenjskem (str. 100 do 125), akcije Revirske čete (str. 127 do 137), aktivnost Pohorske čete (str. 150 do 155), zaostrovanje odnosov z italijanskim okupatorjem in preraščanje v vstajo (str. 159 do 178) in reagiranje italijanskih okupatorjev na partizanske napade (str. 186 do 189).

Na splošno so avtorju uspela mesta, kjer opisuje partizansko aktivnost. Na teh mestih je z novim gradivom rešil več vprašanj in dal prvi obširnejši pregled partizanskih akcij v prvih treh mesecih oborožene borbe v Sloveniji.

Slabši pa so v glavnem avtorjevi opisi priprav na vstajo in rekonstrukcije, kako so nastale nekatere partizanske skupine in čete.

Za obdobje od aprilske vojne do ustanovnega sestanka OF 27. aprila 1941 avtor v prvem poglavju navaja le proglas CK KPS iz konca aprila, ki ga obširno citira in razlaga na straneh 13 do 16. Potrebno bi bilo vsaj omeniti tudi ostalo delo KPS: organiziranje prostovoljcev, akcijo za izpustitev zaprtih komunistov, uničenje policijskih in sodnih spisov proti komunistom, sistematično zbiranje orožja in organiziranje borbenih grup. (Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, Borbe v Sloveniji, del VI, knjiga 1, str. 13; F. Saje, Partija in OF v začetku osvobodilne borbe, »Ljudska pravica« 27. aprila 1954).

O ustanovnem sestanku OF piše avtor, da je bil »održan 26. aprila 1941« (str. 17) v nasprotju do sedaj običajnega 27. aprila. Kot vir za to spremembo navaja svojo razpravo »Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja«. Toda tam pravi, da je bila OF ustanovljena »okoli 27. aprila« (»Zgodovinski časopis« 1952, str. 33), sklicujoč se na svojo opombo v ponatisu »Slovenskega poročevalca«, kjer ugotavlja: »Kasnejše raziskavanje o tem dnevu je dognalo, da 27. april ni prav točen datum, da je ustanovni sestanek mogoč biti tudi kak dan prej, vendar pa točnega datuma ni več mogoče ugotoviti« (»Slovenski poročevalec«, str. 273). Šele v članku »Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta« (»Borec« 1957, str. 185) je obrazložil, zakaj je po njegovem točen datum 26. april. Toda tudi po tej Škerlovi utemeljitvi ni absolutno sigurno, da je bil na ta dan ustanovni sestanek OF. Tone Fajfar in Tit Vidmar omenjata, da je bil tedaj deževen dan, dr. Ferdo Kozak pa se spominja, da je bil »pust, siv in dokaj hladen dan« (»Borec« 1956, str. 148). Po časopisni vremenski kroniki lahko vidimo, da je bil v četrtek 24. aprila sončen dan, v petek 25. aprila pa je nastopilo hladno in deževno vreme, ki je trajalo do jutra 29. aprila (»Jutro« in »Slovenec« 27. do 30. aprila 1941). Sestanek bi lahko torej bil že 25. aprila. Zato je datum 26. april le hipoteza, ki je ne bo najbrž možno nikdar absolutno potrditi.

V kratki analizi »notranjih pogojev« (str. 18) za oboroženo borbo piše avtor, da so taki pogoji bili že pred 22. junijem, da so »vsaj delno dozoreli že s samim nastankom okupacije« (str. 20), da jih je Partija dobro ocenila, ko je realizirala idejo borbe, in da »njihovo prilično zrelost potrjujejo manjši napadi« do 22. junija (str. 18 do 20 in 30).

Ker avtor pod »notranjimi pogoji« misli na pogoje »u samom narodu koji bi trebao da se bori sa okupatorom« (str. 18), bi bilo pravilneje govoriti o subjektivnih pogojih. Zrelost subjektivnih pogojev avtor dokazuje le z manjšimi napadi na okupatorje pred 22. junijem, ki jim pripisuje velik pomen (str. 20), pozablja pa na najvažnejši »notranji pogoj« — na revolucionarno Komunistično. partijo, ki se je sistematično pripravljala na osvobodilno borbo.

Komunistična partija je že pred vojno pripravljala delovne množice na revolucionaren boj, že leta 1938 je »dala komunistom in komunistični mladini direktivo,

naj se urijo v ravnanju z orožjem in v vojni večini» (V. kongres KPJ, Ljubljana 1948, str. 57). KPJ je svojo zrelost kot subjektivni faktor pokazala že v dogodkih okrog 27. marca 1941, da moramo ta dan imeti za začetek NOB jugoslovanskih narodov (dr. M. Mikuž, Pregled razvoja NOB u Sloveniji, Beograd 1956, str. 27 do 31). Še pred kapitulacijo bivše jugoslovanske vojske je CK KPJ na svoji seji v Zagrebu 10. aprila 1941 ustanovil vojni komite in večino članov CK KPJ razposlal v vse pokrajine, »da vzamejo v svoje roke pripravo Partije in ljudstva za vstajo« (V. kongres KPJ, str. 58). CK KPJ je 15. aprila izdal letak »Narodom Jugoslavije«, ki je bil razširjen tudi v Sloveniji, v katerem je bilo rečeno: »Komunisti in ves delavski razred Jugoslavije bo do končne zmage vztrajal v prvih vrstah ljudske borbe proti osvajalcem ...« (Zbornik V., knjiga 1, str. 7). Ob razpadu bivše jugoslovanske vojske so komunisti povsod zbirali in skrivali orožje, kot tudi avtor omenja nekaj takih primerov na str. 24, opomba 21, da ga primejo, ko dozore tudi objektivni pogoji za oboroženo vstajo.

Priprave komunistov na oboroženo borbo od razpada jugoslovanske vojske so glavni dokaz, da so obstojali subjektivni pogoji za vstajo. Partija ni torej »notranjih pogojev« samo »dobro ocenila« (str. 19), ampak jih je sama sistematično pripravljala, sama je bila zrel in sposoben subjektiven faktor za osvobodilno borbo.

Čeprav avtor na str. 20 piše, da KPS »ni bila samo avantgarda proletariata, ampak tudi slovenskega osvobodilnega gibanja v celoti«, že na naslednji strani dodeljuje le preveliko vlogo zavaznikom KPS iz ustanovnih skupin OF, češ da so »prav oni v veliki meri neposredno ali posredno poskrbeli za množično oporo osvobodilne politike v slovenskem narodu« (str. 21). Partija je že pred ustanovitvijo OF imela množično bazo, ki jo je z OF le še razširila. To je nesporno dejstvo. Vključevanje v OF se je v manjši meri res vršilo od zgoraj preko ustanovnih in ostalih skupin, od spodaj na samem terenu pa je bilo neprimerno pomembnejše in masovnejše (dr. Mikuž, Pregled razvoja NOB, str. 101). Vključevanje v OF na terenu pa je predvsem opravljala sama Partija. Komunistični partiji avtor prepušča, da je v vojaškem pogledu »prenašala največjo težo in imela največji vpliv na razvoj partizanskega gibanja, s tem pa tudi na razvoj borbe z okupatorjem« (str. 21 in podobno na str. 24) ter se v opombi sklicuje na netočno trditev v svoji razpravi »Politični tokovi v OF« (»Zgodovinski časopis 1951, str. 39). Objektivna zgodovinska resnica namreč je, da je KPS v vojaškem pogledu imela v začetku vso iniciativo, prenašala v začetku vso težo in zato imela tudi izključen vpliv v partizanski vojski (dr. Mikuž, »Pregled razvoja NOB«, str. 109 in 110).

Na str. 22 avtor piše, da so se »intenzivnejše priprave za oboroženo vstajo« po sklepih plenuma C KKPJ v Zagrebu začele v Sloveniji konec maja in v začetku junija 1941 s partijsko konferenco v Ljubljani. Toda intenzivne priprave so bile tudi ves maj. Avtor na str. 21 in 22 na kratko opiše le politične priprave, vojaških pa nič, čeprav so zelo važne.

Plenum v Zagrebu v začetku maja 1941 je po spominu E. Kardelja določil »linijo priprav za oboroženo vstajo, sklenjeno je bilo, da se ustanove vojni komiteji ... Tudi v Sloveniji je Komunistična partija pričela s široko akcijo za enotno fronto borbe proti okupatorju, obenem pa je bil organiziran tudi vojni center v Ljubljani, prav tako pa tudi vojni komiteji po okrožjih. Njihova naloga je bila predvsem zbirati orožje in druga sredstva te vrste ter pripravljati kadre za oboroženo vstajo« (Razgovor s tov. E. Kardeljem ob Dnevu vstaje slov. ljudstva, »Ljudska pravica« 22. julija 1953). Vojni center v Ljubljani je bila vojaška komisija pri CK KPS, ki jo je od maja 1941 vodil Franc Leskošek (Zbornik VI, knjiga 1, str. 13).

Partijska konferenca v Mencingerjevi ulici št. 29 v Ljubljani je bila 1. in 2. junija, a ne samo 1. junija (str. 22). Na njej ni imel referata T. Tomšič (str. 23), ampak M. Marinko o kadrovskih vprašanjih, v diskusiji pa sta govorila F. Leskošek o vojnih komitejih in dr. Bebler o konkretnih vojaških pripravah (Razgovor s tov. M. Marinkom in F. Leskoškom 22. novembra 1951; Zbornik VI, knjiga 1, str. 13). Dr. Bebler ne pravi v svojih spominih, da so misli njegovega nameravanega referata o pripravah na vstajo — kot piše dr. Škerl — »pokrenute nekako uzgredno, a po završenem dnevnem redu vodjena je pod »razno« po njima takva diskusija ...« (str. 23). Dr. Bebler se spominja, da je »u svim referatima izbijala linija na ustanak« (kot potrjuje tudi T. Brejc, »Borec« 1951, str. 215), in da je on namesto samostojnega

referata s konkretnimi direktivami nastopil v diskusiji s splošno linijo, ne omenja pa, da bi to bilo pod »raznok«. Konkretna navodila za priprave na vstajo so na ločenih razgovorih dobili le sekretarji (Razgovor sa drugom A. Beblerom, stenogram, str. 3 in 4).

Na str. 24 in 25 je avtor na osnovi nemških virov opisal odhod komunistov v ilegalo pred 22. junijem. Njegov opis je treba dopolniti in korigirati s podatki M. Marinka, ki je že na partijski konferenci 1. in 2. junija v svojem referatu o kadrih govoril tudi o odhajanju v ilegalo. Nemci so namreč v začetku okupacije zlasti na Jesenicah in v Trbovljah iskali »prijateljskih« stikov s komunisti, češ da hočejo z njimi sodelovati, kot pač Nemčija sodeluje s Sovjetsko zvezo. Nekateri komunisti so celo nasledili tej hitlerjevski demagogiji in »postavili smo: vidni komunisti morajo v ilegalo« (M. Marinko, stenogram razgovora 8. novembra 1951). Zaradi tega so komunisti že pred 22. junijem odhajali v ilegalo po direktivi Partije, ki je predvidevala aretacije znanih komunistov in je zato hotela obvarovati svoje dragocene kadre.

Avtor nikjer ne omenja razširjenosti partijske organizacije, njene moči in vpliva. To pomanjkljivost je opazila že založba in zato v opombi 25 a (str. 26) dodala seznam okrožnih in nekaterih krajevnih partijskih organizacij. Toda tudi ta dodatek je še vedno nezadosten, ker ne vzemo številčnega stanja članov Partije, ne spoznamo njihove zasidranosti v slovenskih množicah itd.

Vsi begunci iz Štajerske in Gorenjske v Ljubljanski pokrajini niso zagovarjali pasivnosti do italijanskih okupatorjev (str. 27), kot avtor netočno uporablja Marinkov referat na II. kongresu KPS. Tam je M. Marinko dejal, da so bili med begunci tudi nekateri tovariši iz enot, ki so jih Nemci razbili, in »ti tovariši so širili nevarne nazore«, da ni treba zaostrovati borbe z Italijani, češ da bi Ljubljanska pokrajina lahko služila za zatočišče in bazo za napadanje Nemcev (II. kongres KPS, str. 67).

Poveljstvo slovenskih partizanskih čet ni bilo formirano le po »iniciativi« KP (str. 34), ampak ga je formuliral CK KPS 22. junija iz samih članov Partije. Hkrati je CK izdal proglas za borbo, ki ga je napisal E. Kardelj. Tako je KPS sama pozvala Slovence v borbo — brez sodelovanja zaveznikov in vodstva OF, ki so še oklevali in jih je Partija hotela postaviti pred izvršeno dejstvo, da bi se laže odločili. Nekaj dni po 22. juniju je bila seja vodstva OF v Jeršičevem stanovanju. Na njej je imel E. Kardelj referat o oboroženi borbi. Po precej dolgi razpravi so se predstavniki osnovnih skupin OF pridružili pozivu Partije na ljudsko vstajo. Nato so bili zastopniki sokolov in krščanskih socialistov pritegnjeni v Poveljstvo slovenskih partizanskih čet (Govor F. Leskoška, »Slovenski poročevalec« 22. julija 1951; Beleške o razgovoru z E. Kardeljem 22. oktobra 1951). Verjetno na isti seji je bila Protimperalistična fronta preimenovana v Osvobodilno fronto. Glavno poveljstvo je kasneje le formalno bilo »v okviru IOOF« (str. 34), dejansko pa ga je v svojih rokah »krepko držal« CK KPS (Kidričevo poročilo CK KPJ 7. januarja 1942).

Ljudska pomoč ni zrasla »iz predvojne partijske samopomoči« (str. 44), ampak iz Partijske Rdeče pomoči, ki pa se je že na konferenci leta 1935 v Zagrebu preimenovala v Ljudsko pomoč. V začetku okupacije so bili v njen glavni odbor za Slovenijo pritegnjeni tudi predstavniki ustanovnih skupin OF. Septembra 1942 je dobila novo ime: Slovenska narodna pomoč (M. Čepe, Delo slovenske ljudske pomoči v Ljubljani, »Ljudska pravica«, 19. julija 1952).

Veliko prostora je avtor posvetil pisanju znaka »V« in govoricam o vstaji 14. julija (str. 45 do 47 in 57), kar pripíše intenzivnejši propagandi nacionalistov izven OF. Njegova ocena pa ni popolnoma točna. V začetku julija se je OF že močno razširila in dvignila razpoloženje. Tedaj je BBC (londonski radio) v svojih oddajah poročal, da po vsej okupirani Evropi rodoljubi izpisujejo črko V (franc. victoire, angl. victory — zmaga), kar Nemce močno nervira. Tudi jugoslovanskim patriotom je priporočal pisanje V (BBC je tedaj za svoj znak izbral morzejev znak v — trije kratki in dolg znak, ki ga je obdržal še po vojni). Kasneje so Nemci skušali paralizirati to propagando s tem, da so sami propagirali izpisovanje velikega V (Zbornik VI, knjiga 1, str. 290). Ker je bilo tedaj razširjeno poslušanje londonskega radia, so tudi pristaši OF pisali po zidovih »V«, nekateri samo »V«, drugi pa »V« s srpom in kladivom, o čemer je poročal tudi »Slovenski poročevalec« 25. julija 1941. Govorica o vstaji 14. julija je prav tako odraz borbenega razpoloženja pripadnikov OF, saj jo Italijani ocenjujejo kot »komunistično revolucijo« (Zbornik VI, knjiga 1,

str. 272), podobno tudi Nemci pripisujejo glavno vlogo komunistom (prav tam, str. 266).

Poveljstvo slovenskih partizanskih čet ni sredi julija postavilo težišče oborožene borbe na sabotaže, kot trdi avtor (str. 52), ampak je to morala biti direktiva iz konca junija ali začetka julija. Iz Kardeljevega poročila z dne 2. avgusta 1941 vemo, da so bili celo nekateri iz partijskega vodstva »u početku jako protiv partizanske akcije, samo za sabotaže itd. Sporost u sprovcđenju inace pravilne linije treba pripisati jednim dijelom i tom odporu u samom rukovodstvu. Nisu vjerovali u uspjeh« (Zbornik II, knjiga 2, str. 32). Vprašanje je bilo kmalu razčiščeno. Glavno poveljstvo je na seji 16. julija 1941 — kot navaja večina virov, a avtor meni, da je bila seja 14. julija (str. 52 in 57) — izdalo dnevno povelje za oboroženo vstajo, ki naj bi se začela z istočasnimi, vsestransko organiziranimi napadi že formiranih in novoformiranih partizanskih čet. Enako pismeno direktivo je CK KPS tedaj razposlal partijskim organizacijam (oba dokumenta se žal nista ohranila). Vstaja je bila določena za 20. julija, a se zaradi nezadostnih tehničnih in organizacijskih priprav ter oportunitizma zavlekla na 22. julij in naslednje dni (Zbornik VI, knjiga 1, str. 31; Beleške o razgovoru z E. Kardeljem 22. oktobra 1951).

O vojnih komitejih na Dolenjskem in na Notranjskem avtor meni, da se za večino ne more ugotoviti čas nastanka in da so med njimi večje časovne razlike (str. 58). Res, da se ne da ugotoviti točnega dne, kar pa niti ni tako važno, toda gotovo je, da so se ti vojni komiteji formirali že maja 1941, in sicer pred partijsko konferenco 1. in 2. junija, ker so v vseh naštetih krajih bile partijske organizacije, ki so imele dobre in redne zveze s CK KPS (Razgovor s drugom A. Beblerom, stenogram v Zgodovinskem arhivu CK ZKS; Zbornik VI, knjiga 1, str. 13; Razgovor s tov. E. Kardeljem, »Ljudska pravica« 22. julija 1953; Dr. Mikuž Pregled NOB, str. 109).

Bela krajina je bila pomembna v organizaciji pollegalnih borbenih grup in ne ilegalnih (str. 59), ker je bila tam močna organizacija KPS. Po 22. juniju so v Beli krajini odšli v ilegalo samo trije najbolj znani komunisti, okrog njih pa so se formirale štiri (in ne tri, str. 59) pollegalne borbene skupine: pri Črnomlju, Gradacu, Drašičih in pri Semiču. Prva partizanska grupa je nastala 12. avgusta, ki se je že konec avgusta, ko je štela 12 mož, formirala v četo, ne pa šele v pozni jeseni (str. 60), kot po površnem časopisnem članku ponavlja avtor, namesto da bi uporabil kritično razpravo J. Jarca »Bela krajina v uporuo«, »Kronika«, 1953, str. 90 do 97).

Prve partizanske grupe na Dolenjskem niso sestavljali ljudje, ki so se »odzvali tej ali oni agitaciji za oborožen odpor proti okupatorju« (str. 60), temveč v veliki večini komunisti in njihovi simpatizerji, ki so se odzvali mobilizaciji okrožnih vojnih komitejev KPS, tako da so to pravzaprav bile »oborožene komunistične grupe«, katerim so se kmalu priključili tudi ostali slovenski rodoljubi (Dr. Mikuž, Pregled razvoja NOB u Sloveniji, str. 110, 115, 116). Na str. 62 je avtor dve časovno različni akciji združil v eno. Molniška četa je 26. julija napadla pratež 2. čete III. planinskega bataljona črnih srajc (Zbornik VI, knjiga 1, str. 45 in 301). Dne 30. julija in ne 26. pa so izvedli Italijani očiščevalno akcijo pod vodstvom vicekvestorja, da bi odkrili krivca smrti nemškega carinika (prav tam, str. 298).

Črnomeljska pollegalna skupina ni odšla v taborišče pri Miklarjih po akciji 25. julija (str. 63), ampak po akciji 12. avgusta. V začetku ni bilo v taborišču 11 tovarišev, ampak 8, čez nekaj dni 10 in konec avgusta 13, ko se je partizanska grupa že razvila v četo (Jarc, »Kronika« 1953, str. 92 do 96). Zato je ovržena trditev, da je »dokazano, da je prva partizanska grupa v Beli krajini nedvomno nastala že julija 1941« (opomba 131, str. 64). O borbeni grupi pri Semiču avtor ugiba o njenem nastanku (str. 64), čeprav je to že razvozljaj J. Jarc v svoji omenjeni razpravi: Od 22. junija je bil v ilegali le Jože Mihelčič. V pollegalno borbeno grupo je zbral v začetku 8 tovarišev, ki so čez dan bili doma, ponoči pa so odhajali na akcije. Šele konec avgusta sta dva pollegalca odšla v ilegalo k Mihelčiču (Jarc, str. 93 do 97). Nekaj podatkov je tudi o Metliški grupi, ki je nastala pri Drašičih (str. 64). Tudi ta je bila le pollegalna in je 8. avgusta minirala progo pri Primostku, ponovila akcijo v noči 11. na 12. avgust in 1. septembra minirala progo pri Metliki (Jarc,

str. 93, 95 in 97). Gradaška skupina, ki je avtor sploh ne omenja, je že 6. julija prerezala telefonski vod in vnovič v noči na 12. avgust (Jarc, str. 93 in 95).

Avtor piše da je bilo v Ljubljani in okolici mnogo »spontanih akcij« (str. 65 in 66). Za to svojo trditev ne naveda nikakih virov. V svoji razpravi o NOB v Ljubljani pa ni mikrer omenjal spontanih akcij, ampak je za mesec julij 1941 naglašal prav nasprotno: »Ljubljana se je pozivu Komunistične partije odzvala ... Postala je žarišče oboroženega upora, vzor vsem drugim mestom in dežel. Po obsegu organiziranosti upora (podčrtal F. S.) je Ljubljana predstavljala edinstven primer, ki ga je moglo nuditi kako podjarmljeno mesto v boju proti okupatorju ...« (Ljubljana v borbi, Ljubljana 1950, str. 6). Isto naglašata tudi Matija Maležič (Politično-organizacijsko poročilo Mestnega komiteja KPS v Ljubljani, 1948, str. 17).

Avtorjev opis seje Vrhovnega plenuma OF 28. julija 1941 bi lahko bil popolnejši (str. 68), če bi razen ustnega vira in »Slovenskega poročevalca« uporabljal tudi Kardeljevo poročilo Titu 2. avgusta 1941 (V. Dedijer, »Josip Broz-Tito«, Ljubljana 1953, str. 407; Zbornik II, knjiga 2, str. 32). Avtor pravi, da je bil plenum sklican še prej, ko se je na Gorenjskem začel prvi val slovenske vstaje. Točneje je, da je bil sklican, ko se je že začela oborožena borba. Vrhovni plenum OF je po Kardeljevem poročilu 2. avgusta 1941 sprejel »Proglas sa podpisom 'Plenum osvob. fr. slov. nar.' sa sadržinom u duhu naše (t. j. partijske — op. F. S.) linije poziv na svenarodni nacionalni rat protiv okupatora na strani SSSR, na oružanu akciju protiv okupatora«. Vrhovni plenum v svojem proglasu uvodoma pravilno ugotavlja, da »tudi slovenski narod prehaja v dejanski odpor proti zatiralcem«, kar je dr. Škerl v svojem citatu proglasa izpustil in na koncu še sam plenum poziva k borbi, poziva Slovence na oborožen odpor« (»Slovenski poročevalec«, ponatis, str. 91).

Avtorjevi »prvi ljudje« (str. 70), ki so se pred 22. junijem umaknili na Gorenjskem v ilegalo, so bili z redkimi izjemami komunisti, ki so se morali umakniti po direktivi Partije, čeprav jim še ni neposredno grozila nevarnost »zapiranja in izselitve«. Po 22. juniju pa je bil odhod v gozdove množičen predvsem zaradi poziva CK KPS na borbo, ne pa le zaradi nemškega nasilja in govorice, »da bo Rdeča armada v zelo kratkem času premagala Nemčijo« (str. 70). Stane Žagar ni prišel na Gorenjsko »sredinom jula« (str. 72), ampak nesporno 17. julija. Dan prej je sicer še bil na seji Poveljstva slovenskih partizanskih čet v Ljubljani, toda iz Ljubljane je preko Kobeta sporočil, da pride 17. julija na Sv. Mohor, kjer naj ga čakajo vodilni partijski delavci na Gorenjskem (Podatki I. Križnarjeve). Avtor na str. 73 in 74 brez potrebe razglablja, ali je kamniški vojni komite dobil direktivo za začetek akcij, saj je T. Brejc v članku »Iz naroda hlapcev v narod junakov« (»Borec« 1951, str. 215) nedvoumno zapisal, da je okrog 15. julija 1941 prispela nova direktiva: »Ljudsko vstajo je treba v najkrajšem času pričiti!«

Avtor ni prikazal, kako so se v kamniškem okraju 28. julija zjutraj formirale partizanske enote (str. 82), češ da to »v podrobnostih še ni popolnoma jasno« (str. 85). To pa ni točno. Osnovna rekonstrukcija je že objavljena v Zborniku VI, knjiga 1 (str. 59 in 60). Po teh podatkih bi se vse skupine 28. julija zjutraj morale zbrati na Kratni pri Kamniku, kjer jih je čakal štab bataljona. Toda ta načrt se je delno uresničil. Na Kratni so se zbrali le tovariši iz Dupliške grupe in nekaj tovarišev iz Kamnika, skupno 14 in ne 7 (str. 82), ki so se v naslednjih dneh formirali v Kamniško četo, katere prvi komandir je postal Mirko Jerman. Nekaj članov Mengeške grupe je odšlo v gozdove nad Mengšem in so se kasneje pridružili bataljonu, predvidena Domžalska skupina pa se ni formirala (podpolkovnik Mirko Jerman, ustni vir). Najštevilnejše so odšli v gozdove Radomeljčani. Ker niso mogli dobiti zveze z Dupliško grupo, niso odšli na Kratno pri Kamniku, ampak so krenili v gozdove med Radomljami in Krtino pri Dobu. Ta grupa je bila tudi najbolj oborožena in se je formirala v samostojno četo, ki je štela 17 borcev. Do koncentracije in reorganizacije bataljona 17. avgusta sta bili torej formirani dve četi: Kamniška in Radomeljska, že prej pa je nastala Rašiška četa. Avtor bi mogel to osnovno obnovo dogodkov še precej dopolniti in dokaj točno rekonstruirati nastanek in razvoj partizanskih skupin v čete od 28. julija do 17. avgusta, če bi se poslužil neobjavljenih spominov A. Šturma in T. Brejca (zgod. arhiv CK ZKS) ter ustnih virov, kar bi pač moral storiti, ker so memoarski viri, ki jih je on uporabljal »preveč skopi, a pisanih dokumentov o njihovem formiranju iz tega

časa ni« (str. 85). Večino akcij, ki jih avtor pripisuje Mengeško-Domžalski skupini (str. 86 in 87), je izvršila Radomeljska četa.

Zelo kritičen bi moral biti avtor do belogardističnega Ehrlichovega časopisa »Slovenija in Evropa«. Najbrž ga je že zavedel pri ugotavljanju datuma namernega napada Rašiške čete na Kutschero. Po »Sloveniji in Evropi« trdi avtor, da je bila Lazzarinijeva ustreljena 21. avgusta, in zanika točnost spominov Jožeta Ravbarja - Jošta, da je bila ta akcija pred napadom na gestapovski avto 20. avgusta (str. 80). Zbornik dokumentov (del VI, knjiga 1, str. 39 in 338) navaja po drugih virih za to akcijo 19. avgust. Nemški razglas z dne 22. avgusta o ustrelitvi talcev pa pravi, da so bili ustreljeni zaradi »naklepov umorov v zadnjih dneh v občinah Flödnig (Smlednik) in Aich (Dob)« (Zbornik VI, knjiga 1, str. 338). Ker je bil v občini Dob 21. avgusta ustreljen nemški konfident Šimenček (str. 93), je bil »umor« v občini Smlednik nekaj dni prej. Zato je prav verjetno, da je bila Lazzarinijeva ustreljena 19. avgusta in sicer iz več razlogov: ker tako trdita Jošt in Zbornik, ker se da tako sklepati iz nemškega razglasa, ker je Rašiška četa po koncentraciji bataljona že 18. avgusta odšla na svoj teren (Zbornik VI., knjiga 1., stran 60 in 82), da se je mogla pripraviti za napad na Kutschero. Zaradi akcije 19. avgusta na avto, v katerem se je namesto Kutschere vozil grof Lazzarini, je bil 20. avgusta na tem področju 171. policijski bataljon »ves v akciji« (Zbornik VI., knjiga 1., stran 393), ko je Rašiška četa napadla in poškodovala policijski avto. Ni pa nobene reakcije 171. policijskega bataljona 21. avgusta in v naslednjih dneh na področju Smlednika razen streljanja 5 talcev (prav tam), ki bi brez dvoma sledila, če bi bil napad 21. avgusta. Ta razlaga je stvarnejša kot avtorjeva opomba 244 na strani 90. Nesporno pa je belogardistična »Slovenija in Evropa« zapeljala avtorja v netočnost, ko trdi, da so Nemci zaradi Lazzarinijeve streljali 10 talcev (str. 81 in 99), ko je iz nemškega razglasa jasno, da so zaradi nje ustrelili le 5 talcev (Zbornik VI., knjiga 1., stran 338).

Kako je šla Nemcem na živce akcija Radomeljske čete na tovarno pohoštva v Duplici (str. 94), dokazuje nemški razglas z dne 14. septembra, v katerem obljublja amnestijo vsem partizanom, ki bi se do 25. septembra 1941 prostovoljno javili nemškimi oblastem, če niso krivi »terorskih dejanj« (Zbornik VI., knjiga 1., str. 399).

Primskovo pač ni v Ljubljani, kot je navedeno v oklepaju na strani 101, ampak pri Kranju, kot je pravilno označeno v registru (str. 207). Zakaj ni uspel napad na Begunje (str. 108 in 113), pojasnjuje tudi E. Kardelj v članku »Izkušnje dosedanjih bojev slovenskih partizanskih čet« (Zbornik VI., knjiga 1., str. 108). O ujetem Miloradu Stosiću (str. 108) bi avtor lahko povedal, da je bil komandir Kranjske čete (Zbornik VI, knj. 1., str. 340). Brez potrebe avtor na str. 109 in 110 polemizira z »beležko brez oznake avtorja« o datumu usmrtitve, ki je jasno razviden iz nemškega razglasa (isto). Odveč je tudi beležka v opombi 325 (str. 110) po belogardistični »Slovenija in Evropa«, češ da je bilo miniranje v elektrarni pri Zasipu 1. avgusta, ko Daxböck 19. avgusta precizno javlja, da so to storili partizani »5. VIII. ob 1 uri 30 minut« (Zbornik VI, knj. 6, str. 330). O požigu Gorjanove žage ne poroča »Slovenski poročevalec« 23. VIII. (str. 119), ampak 13. septembra 1941. Vir, naveden v opombah 375 in 376, se ne nanaša na avtorjev tekst na str. 124 in 125.

Svoj opis formiranja partizanskih grup v trboveljskih revirjih avtor začenja z netočno oceno, češ da je »strah pred represalijami in nevarnost, da bi mogli biti odkriti, vplivala na mnoge ljudi, da so se umaknili v ilegalo. Tako so nastale prve partizanske grupe« (str. 126). Podobno ponavlja na str. 128 o rudarjih iz Zagorja. S tem avtor ponovno zagovarja nekako teorijo spontanosti nastanka partizanskih enot in podcenjuje vlogo subjektivnega faktorja — Partije, ki jo je tedaj pravilno ugotavljalo samo orožniško poveljstvo v Trbovljah (kar tudi avtor citira na str. 37). Avtor tako piše, čeprav je na str. 75 točneje zapisal: »Po 22. juniju so se prebivalci premogovnih revirjev v večjem številu odzvali pozivu za odhod v gozdove«. Avtor na šestih straneh opisuje delovanje Revirske čete (stran 126 do 131), a niti enkrat ne omenja njenega naziva, ampak govori le o ilegalcih, partizanih in tovariših iz Trbovelj in Zagorja, tako da bralec težko ugotovi, da gre pravzaprav za Revirsko četo. Zato tudi njen opis ni mogel preiti v register par-

tizanskih enot (str. 200). Šele, ko je bila Revirska četa razbita, njen ostanek naziva Revirsko grupo, ki je postala jedro nove Revirske čete (str. 132). V opombi 394 na str. 130 je odveč razpravljanje o vrednosti memoarskih virov, ker je avtor že vse to povedal v predgovoru (str. 10 in 11).

Nemci niso prijeli celotne diverzantske skupine v Krškem (str. 139), ampak le tovariše, ki so se umaknili v bližnji gozd, se tam zadržali in bili ponovno izdani (S. Škalar, »Borec« 1953, str. 279). Trije so se pravočasno umaknili v Gorjance in se v začetku septembra pridružili Novomeški četi (»Naše borke«, ob 5-letnici ustanovitve OF, str. 50; Ivo Pirkovič, ustni vir).

Propagandna akcija s pisanjem protinemških parol in uničevanjem prometnih znakov v spodnji Savinjski dolini ni bila sredi julija (str. 143), temveč v noči od 6. na 7. julij, kot je razvidno iz ohranjenega poročila predsednika občine Št. Pavel pri Prebouldu z dne 7. julija 1941, ko so komunisti in njihovi simpatizerji odšli v gozdove. Savinjska četa se je formirala 24. julija in ne 26. julija (str. 143), njen komisar pa je bil Anton (in ne Janez) Pečnik (Med Mrzlico in Dobrovljami, Celje 1955, str. 129, 138, 139, 263). Ustreljeni denuncijant Matevžek (str. 143) je domače ime za Alojza Dežnikarja (ne Tešnikar, kot iz nemško pisane transkribira avtor), ki je bil ustreljen 12. avgusta (prav tam, str. 85). Prvi napad na Zabukovico (str. 144) je bil v noči od 24. na 25. avgust, v katerem je padel en član obratne zaščite (prav tam, str. 174). Nemogoča je razlaga, da je Wehrman — »avstrijski domobran« (str. 145 in 154). Wehrmannschaft je bila pomožna vojaška organizacija nacistične »Štajerske domovinske zveze«, Wehrmann pa njen pripadnik (Zbornik VI., knj. 1., str. 153). Avtorjev zaključek o razmerah na celjskem področju, da se je »prestrašeno ljudstvo začelo odvrnati od OF« (stran 145), je netočen. Isto poročilo PK za Štajersko, na katero je avtor oprl to svojo trditev, nikjer kaj takega ne omenja, ampak v točki 4, drugi odstavek, izrecno trdi prav nasprotno: »OF dobro napreduje, predvsem v mariborskem in celjskem krožju« (Zbornik VI, knj. 1., str. 92). Podoben zaključek izvaja avtor za področje Pohorja (str. 155), ko pravi, da so bili ljudje neljubozni in rezervirani do Nemcev, vse bolj pa so simpatizirali z partizani. Res je sicer, da se je na Štajerskem OF počasneje širila, toda predvsem zaradi slabosti in sektaštva komunistov, ki ga je kritiziral že T. Tomšič septembra 1941 (Zbornik VI, knj. 1., str. 93) in po osvoboditvi M. Marinko (II. kongres KPS, str. 66). Ko pa je bila v jeseni 1941 zaradi izdajstva uničena skoraj celotna partijska organizacija, je organizacija OF v glavnem obstala (F. Saje, Tvorec osvobodilne borbe v Sloveniji, »Ljudska pravica«, 11. aprila 1954).

Avtor je prezrl, da je datum 27. julij (str. 148), ki ga Mitja Ribičič navaja v »Slovenskem zborniku« 1945 za odhod prvih ilegalcev na Pohorje, netočen, ker je verjetno tiskovna napaka. Partizanska skupina na Pohorju je nastala že konec junija (Zbornik VI, knj. 1., str. 62). Zato sklepi s konference v Ostrožnem niso značilni za njen nastanek (str. 148), ampak za njen nadaljnji razvoj. Za njen nastanek je odločilen že izbruh nemško-sovjetske vojne, ki je bila že prej dogovorjen datum za akcije partijskih organizacij. Tako je mestni komite v Mariboru tudi reagiral, še preden je dobil v roke poziv na borbo, ki ga je izdal CK KPS 22. junija 1941. MK v Mariboru je na seji v bližini Pobrežja 22. junija sklenil, da morajo vsi člani MK in nižji partijski funkcionarji takoj iti v ilegalnost, da je takoj treba začeti s sabotažnimi akcijami in formirati sabotažne skupine, v katere se morajo vključiti vsi partijci in skojevci. Iz članov MK se je formiral vojni komite za vodstvo akcij. V sabotažne grupe je MK pozval tudi nečlane Partije in odločil, da je treba z akcijami začeti takoj (S. Kavčič, Organizacijsko poročilo, II. kongres KPS, str. 310). Naslednji dan je bila v Mariboru konferenca PK KPS za Štajersko, ki je med drugim sklenila začeti z napisnimi in sabotažnimi akcijami (Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 71). Zato so že konec junija sledile propagandne akcije in ne šele konec julija (str. 148). Zaradi izdajstva pri taki akciji je šel B. Čizmak z V. Robičem že konec junija na Pohorje, kjer sta se pridružila ilegalcu Svenšku in njegovi ženi. Sredi julija je skupina narasla na 30 in do začetka avgusta na 40 mož, a je bila zaradi pomanjkanja orožja dlje časa neaktivna (B. Čizmek, Spomini na partizanska leta, II. str. 5 in 7). Mobilizacija ni ravno počasi napredovala (str. 149), saj se je do nemškega napada v začetku av-

gusta zbralo 40 partizanov (B. Čizmek, prav tam). Reorganizirani četi je moralo dvignil Vilč Šlander, ki je za nekaj časa prišel za politkomisarja in nato odšel v Celjsko četo (M. Marinko, stenogram razgovora 8. novembra 1951). V opombi 474 (str. 52) avtor skoraj za teden dni prezgodaj datira poročilo PK za Štajersko (Zbornik VI, knj. 1., str. 91). Dopolniti moram tudi avtorjevo formulacijo, da so Nemci bili stalno za petami Pohorski četi, ko je odšla v Mislinjsko dolino, in s podvojenno silo izvajali pritisk na ljudi, »da bi kod njih izazvali strah i time ih odvratili od partizana« (str. 156). Avtor omeni le nemške ukrepe in njihov namen, ne pove pa, kakšen je bil njihov uspeh, čeprav je v viru, ki ga avtor uporablja, jasno rečeno: »Zato je zavladal med ljudstvom velik preplah. Kmetje so nas prosili, da bi nas smeli ovaditi, rekli pa bi Nemcem, kar bomo mi hoteli« (B. Čizmek, str. 11). Ljudje v Mislinjski dolini so bili res preplašeni zaradi strahovitega nemškega terorja, kljub temu pa se niso odvrčali od partizanov in OF. Zaradi netočnega opisa nastanka Pohorske čete izvaja avtor tudi nepravilno končno oceno, češ da je njena »edina specifičnost« (str. 149) kasnejši nastop in kasnejša aktivnost ter so zato tudi Nemci kasneje reagirali (str. 156). V resnici pa spada Pohorska četa med najstarejše partizanske enote. V juliju res ni bila aktivna, vendar so Nemci že v začetku avgusta, ko so jo odkrili, ostro reagirali in jo razbili. Ta nemški napad je bil približno istočasen kot napadi na ostale partizanske čete. Po reorganizaciji je četa postala aktivnejša, konec avgusta pa je prešla v ofenzivo, ki jo je do odhoda v 1. Štajerski bataljon zadržala v svojih rokah (F. Filipič, »Pohorski bataljon«, Maribor 1952, str. 9 do 13; M. Ribičič, »Slovenski zbornik« 1945, str. 578).

Osvobodilno gibanje v Prekmurju je organiziral in vodil Okrožni komite KPS za Prekmurje, ki je vse napredne in patriotske sile povezal v Osvobodilno fronto in nato vodil osvobodilno borbo. Namesto tega nespornega dejstva pa dr. Škerl piše, da se je »osvobodilački pokret oslanjal na »Mlado gardu«...«, da je »inicijativu pri tom imala svakako »Mlada garda« koja se prihvatala revolucionarnih sredstava aktivne borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika« (str. 156). To »Mlado gardo« avtor označuje, da so to »napredne snage koje su se tamo razvijale još u staroj Jugoslaviji« (str. 156). »Mlada garda« pa ni bila nikaka organizacija, gibanje ali grupa v Prekmurju, niti pred vojno niti med okupacijo, ampak je le plod avtorjeve površnosti.

Svoj pregled NOB v Prekmurju je dr. Škerl pisal po kroniki »Iz kronike šolnika Miroslava (iz dni okupiranega Prekmurja)«, ki je bila objavljena v »Ljudskem glasu« 1951, št. 10–16. Dr. Škerl pa ni pregledal celotne kronike, ampak le nekaj odlomkov, ki so bili objavljeni v št. 13, 14 in 16, kot navaja v opombi 500 na str. 158. Če bi pregledal št. 10 in 11, bi videl, kakšno je bilo predvojno delo KPS v Prekmurju, ki je imela tam velik vpliv med množicami, ni pa bilo v Prekmurju nikakega društva, organizacije ali gibanja, ki bi se imenovalo »Mlada garda«. V nadaljevanju kronike, objavljenem v št. 12 »Ljudskega glasa«, bi videl, kako je okrožni komite KPS že maja 1941 razmnožil proglas CK KPJ, ki so ga komunisti okrog 10. maja razširili po Prekmurju; videl bi, da so komunisti že maja 1941 ustanavljali OF in jo kmalu razširili po vsem Prekmurju, nikjer pa ne bi mogel zaslediti kake »Mlade garde«. Avtor je površno pregledal šele 13. in 14. številko »Ljudskega glasa«. Če bi pa natančneje bral odlomek kronike v 14. številki, bi opazil, da kronika navaja le to, da je bila v osvobodilnem gibanju zlasti aktivna mladina, ki jo kronika označuje za »mlado gardo«, pisano z malim m. Ta »mlada garda«, omenjena v kroniki, je le borbena »prekmurska mladina« (»Ljudski glas« 1951, številka 14; podobno tudi številka 16). Avtor pa je iz te »mlade garde« naredil nekako gibanje ali organizacijo »Mlado gardo«, ki je sploh ni bilo, in ji pripisal vlogo v NOB v Prekmurju, ki jo je v resnici imela edino Komunistična partija.

Štefan Kovač ni bil »bivši pisar« (str. 156) pri dr. Kukovcu v Mariboru, temveč odvetniški pripravnik. Kovač je po avtorju »služil za zvezo« (str. 156) med Mariborom in Prekmurjem, ker je večkrat kot nemški poljedelski delavec prihajal v Maribor, iz česar nepoučen bralec lahko razbere, da je bila samo navaden kurir. V resnici pa je bil sekretar okrožnega komiteja KPS in organizator NOB v Prekmurju ter je kot tak vzdrževal zvezo s PK KPS za Štajersko v Mariboru.

Dve akciji požiga v Rakičanu pri Murski Soboti in Lendavi (»Ljudski glas« 1951, št. 16) je avtor združil kar v eno (str. 157). Avtor piše, da so bili prvi borci obsojeni in obešeni 30. oktobra (str. 158), ker je prežrl v viru, da so jih madžarski orožniki 30. oktobra zvečer le vodili mimo pripravljenih vešal in »naslednje jutro so prišli pred preki sod« ter bili istega dne obešeni (»Ljudski glas«, 1951, št. 16). Štefan Kuhar ni bil ustreljen 13. novembra (str. 158), kot avtor napačno ponavlja po omenjeni kroniki, ampak 15. novembra 1941 (Zbornik VI., knj. 1., str. 464). Sama ta kronika je dokaj pomanjkljiva in bi jo avtor moral prekontrolirati ter dopolniti z drugimi viri: Spomini Miška Kranjca, junij 1951; Žalickovo poročilo o položaju v Prekmurju med okupacijo; Murska Sobota, Mima Župančič, Ljubljana, 28. maja 1951; Izpoved, Mima Kovač - Župančič; Ferdo Godina: Prekmurje v 1941. letu. To bogato memoarsko gradivo je od leta 1951 v Zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani. Poleg neobjavljenih spominov pa je bilo tudi več objavljenih, ki jih avtor ni uporabil: Kuhar Štefan, tako se je začelo v Prekmurju, »Slovenski poročevalec« 1951, št. 267 in 268, zlasti bogato spominsko gradivo Martina Žalika, ing. Cigita Kolomana in drugih pa je objavila slavnostna številka »Obmurskega tednika« 1. oktobra 1954. Šele po kritični in vestni uporabi vseh teh virov bi avtor lahko rekonstruiral dejanski razvoj osvobodilne borbe v Prekmurju, ki jo je madžarska policija takole prikazala:

»V splošnem: oslabilo Nemčijo, Italijo in Madžarsko s komunistično propagando in sabotažnimi dejanji, rušiti madžarske ustanove, ne plačevati davkov, ne se javljati v vojaško službo, uničevati kmetijske pridelke, preskrbeti si orožje in municijo, upirati se javnim organom v primeru aretacije, ubijati špijone in v naslednjem organizirati vstajo; posamezno pa naslednje: razdeljevanje in trošenje komunističnih letakov, požiganje žita, razdeljevanje listkov s snpom in kladivom ter risanjem teh znakov po stenah, odstranjevanje in uničevanje madžarskih napisov, rezanje telefonskih žic in odstranjevanje telefonskih vodov; napad na municijsko skladišče v Rakičanu, kjer je bilo odnešenih 150 ročnih bomb. Napadalcı so se spustili v borbo s stražo in so pri tem uporabljali odnešene bombe. En zastavnik je bil ranjen. Načrt za atentate na protikomunistično usmerjene osebe v Murski Soboti, razstrelitev železniškega mostu in iztirjenje vlakov. Zaradi tega je bilo treba dalj časa zastražiti kolodvor v Murski Soboti in železniška proga je morala biti pred odhodom jutranjega vlaka pregledana.« (M. Žalík, Narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju 1941, »Obmurski tednik« 1954, št. 39).

Borbene akcije v Ljubljani niso izvrševale udarne grupe (str. 164), temveč borbene grupe. Prav tako ni točno, da so udarne grupe nastajale iz VOS, temveč so »borbene grupe... prerasle v formacijo VOS in Narodne zaščite« (M. Maležič, Politično-organizacijsko poročilo MK KPS Ljubljana, 1948, str. 18). Na str. 166 in 167 avtor ponavlja svojo trditev, da je govorica o nekaki vstaji 14. julija 1941 rezultat »nacionalistične propagande iz buržoaznih krogov«, čeprav je tedaj »nacionalistična« buržoazija propagirala ravno nasprotno — mirno sožitje in kolaboracijo z italijanskimi okupatorji. Voditelji liberalne buržoazije so bili v začetku julija brez svojih nekdanih množic, ki so se že pridružile OF, niti niso imeli nikake lastne organizacije, saj je zavoljo tega celo sam dr. A. Kramer, leader liberalne buržoazije, s svojimi prijatelji do srede julija 1941 sodeloval v klerikalni »Slovenski legiji« (F. Šaje, Belogardizem, II. izdaja, str. 215).

Kdaj se je Ribniška grupa formirala v četo, ni znano (str. 179). To se je zgodilo v začetku avgusta, ko je komandir postal Filip Tekavc - Gašper, politični komisar pa Janej Kmet (Zbornik VI., knj. 1., str. 63). Sicer pa avtor za Ribniško grupo in kasneje četo navaja le akcije po italijanskih virih in ne pozna ničesar drugega razen zelo nepopolnih Nèdeljkovih podatkov. Na str. 60 omenja le, da je bila julija osnovana ilegalna Ribniška grupa. Na str. 64 piše, da je delovala v Ribniški dolini in njeni okolici ter da ni bila posebno aktivna in na str. 171 ponavlja, da je nastala že julija. Moral pa bi o njej kaj več povedati, kar bi tudi lahko. V Ribnici je že pred vojno obstajala partijska organizacija, ki je štela pet članov (Dušan Bravničar, K historijatu partijske organizacije v Kočevskem srezu — zgod. arhiv CK ZKS). Po direktivi Partije je njen član Filip Tekavc 12. julija odšel v ilegalo. V kratkem se mu je pridružil še nekaj tovarišev iz Ribnice in Vel. Lašč, da je do začetka avgusta grupa narasla na 6 mož. Četa ni

porušila telefonske napeljave v Novih Lazih (str. 60). 13. avgusta ni Ribniška četa minirala oporni zid ob železnici pri Ortneku (str. 179), temveč grupa komunistov iz Vel. Lašč, četa pa je le zavarovala minerje itd. (Spomini F. Tekavca. Janeza Hočevarja in Ančke Hočevar, Zgod. arhiv CK ZKS).

V pregledu belokranjskih grup je avtor na str. 64 izpustil Gradaško skupino, na str. 180 pa je navedel Gradaško skupino, a pozabil na Semiško grupo. Ko našteva njihove akcije, avtor ne precizira, katera grupa je storila kako akcijo, ampak na splošno govori, da so jih izvedli partizani. To pa zopet ni točno, ker je edino Crnomeljka skupina 12. avgusta odšla v partizansko taborišče, ostale pa so ostale še naprej pollegalne in zato njenih članov še ne moremo imeti za partizane. (J. Jarc, Bela Krajina v upor. »Kronika« 1953). Razen akcij v Beli krajini, ki jih je naštel avtor, je bilo še nekaj drugih. Semiška skupina je 17. septembra skušala minirati vodno črpalko pod Rožnim dolom, kar ji pa zaradi pokvarjene vžigalne vrvice ni uspelo. Gradiška skupina se je v noči med 3. in 4. oktobrom spopadla z italijansko stražo in ubila enega Italijana (prav tam, str. 169).

Avtorjeva karakteristika Stiške in Novomeške partizanske grupe, češ da sta nastali kot rezultat političnega dela na terenu in iz tovarišev, ki so se morali umakniti v ilegalo (str. 182), ni povsem točna. Ocena je rezultat prav tako netočnih in pomanjkljivih opisov nastanka obeh grup. Jedro Novomeške grupe oziroma Novomeške čete so sicer tvorili stari člani Partije, toda vsi se niso morali umakniti, ker so bili okupatorjem znani. Tako n. pr. prvi član te partizanske grupe delavec Ivan Bartol, član KPS od leta 1940, ni bil prav nič kompromitiran, ampak je zgolj po direktivi Partije, ki mu jo je podpisani sporočil v nedeljo dopoldne 3. avgusta, odšel naslednjega dne v partizane. Pred svojim odhodom je popoldne 3. avgusta v vinotoču na Kamen vrhu pod Trško goro vzel puško Italijanu, ki je plesal v sobi, puško pa pustil v veži. Ker so Italijani opazili, da je tedaj Bartol odšel iz vinotoča, so ga osumili, naslednje jutro obkolili njegov dom, a se jim je Bartol umaknil in odšel v ilegalo. Tako je postal prvi partizan Novomeške čete. Avtor pravi, da ni točno znano, kako se je grupa preformirala v četo (str. 183). To se je zgodilo sredi oktobra, ko je komandir postal Šilih in komisar narodni heroj Jože Slak. Konec oktobra je četa štela 16 borcev in imela štiri puškominiralce (Zbornik VI, knj. 1, str. 463). Železnica pri Mirni peči ni bila minirana 17. avgusta, ampak 17. septembra 1941 ob 20. uri in 30 minut (Pregled sabotaž, MNO, fasc. 592). Podnevi 26. oktobra, ko je patrolja Novomeške čete po mitingu v Petretovi gostilni v Straži streljala na italijansko konjeniško patroljo, se je četa iz taborišča v gozdu premaknila v vas Brezova reber, v kateri je ostala štiri dni do svojega odhoda na Bučko (M. Hočevar, ustni vir).

O Stiški četi (str. 183) do tedaj, ko je avtor pisal svojo razpravo, res ni bilo še ničesar objavljenega. Četa je bila na raznih mestih le omenjena (Nedeljko, »Dolenjska v letu 1941«; Zbornik VI, knj. 1; »Borec« 1952, str. 36 itd.). Avtor pa se je zadovoljil s temi viri, čeprav so še živi nekateri organizatorji čete in njeni člani (R. Polič, Karlo Sagadin, Drakslar - Povh in drugi), ki bi mu lahko dali osnovne podatke, da bi lahko zadovoljivo prikazal njen nastanek in razvoj. Ko je bila avtorjeva knjiga v tisku, je R. Polič opisal ustanovitev Stiške čete. Avgusta 1941 je Glavno poveljstvo poslalo iz Ljubljane prvih pet tovarišev in njihovega komandirja M. Perca. Grupa se je utaborila v zidanici pod Primskovim. Po akciji na italijansko patroljo v noči med 1. in 2. septembrom se je preselila na Kremenjak, se dobro oborožila in okrepila z domačini. Tam je ostala do vključitve v II. Štajerski bataljon (»Borec« 156, str. 262).

Na Gorenjskem in v trboveljskih revirjih ni bil v začetku večji dotok v partizane samo zaradi izseljevanja Slovencev (str. 185), ampak tudi zaradi tega, ker je bila partijska organizacija na teh področjih najmočnejša (Mikuž, »Pregled razvoja NOB«, str. 161). Člani Partije niso šli prvenstveno v partizane samo na Štajerskem (str. 185), ampak tudi na Gorenjskem in v Ljubljanski pokrajini (isto, str. 40).

Na str. 192 avtor razglablja o pomenu odlokov Vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1941 o konstituiranju Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, kazenskih sankcijah proti izdajalcem, zbiranju narodnega davka in posojila. Pravilno piše, da so po teh odlokih politični organi postali tudi organi oblasti in da je »u

novoj fazi razvoja oslobodilačka organizacija postala država u državi« (str. 192). Nato avtor rešuje vprašanje, »kakav je teritorijalni obim imala država u državi«. Trdi, da »na delu teritorije okupirane od Nemaca nije u ono vreme nigde postojala OF kao država u državi«, ampak da je povsod tam »vladala duboka kriza«. Celo v notranjosti tako imenovane Ljubljanske pokrajine taka faza »opšte uzev još nije postojala«. Na koncu pa trdi, da so ti odloki, »ukoliko se ostavi po strani njihov opšti načelni značaj, bile, praktično uzev, od značaja samo za Ljubljanu« (str. 192). Za te svoje trditve avtor ne navaja nikakih virov in so torej le njegovo osebno mnenje, ki pa ni točno.

Najprej je potrebno naglasiti, da z avtorjem enako razumeva pojem »država v državi«. Oba ga razumeva, kot ga je Boris Kidrič sredi januarja 1942 prvič karakteriziral v časopisu »Osvobodilna fronta« v svojem članku »Država v državi«. Tam je Kidrič zapisal: »Osvobodilna fronta je danes — država v državi. Razpolaga z oboroženo silo partizanskih čet in Narodne zaščite, ima svoje sodstvo, svojo obveščevalno in varnostno službo ter pobira narodni davek. Slovenski narod izpolnjuje njena navodila in sabotira odredbe fašističnih okupatorjev« (Zbornik VI, knj. 2, str. 23). Dr. Škerl po Kidriču na kratko označuje »državo v državi« s tem, »da je slovenački narod počeo sabotirati okupatorske naredbe, a izvršavati odluke Osvobodilne fronte« (str. 192). V razpravi »Politični tokovi v Osvobodilni fronti« pa navaja tudi ostale Kidričeve oznake (»Zgodovinski časopis« 1951, str. 71).

Drugo vprašanje je, kdaj OF preraste v »državo v državi«. Časovno je ta kvalitetni preskok doslej označil le Boris Kidrič, ki je v historijatu »Dve leti OF« zapisal, da je to bilo »v pozni jeseni leta 1941«, ko je OF »bojevala politični boj proti Mihajlovičevemu vplivu v Sloveniji«, ker je tedaj OF zajela »najširše slovenske narodne množice«, da je »postala prava pravcata država v državi«, ki je trajala do pomladi 1942 (»Tri leta Osvobodilne fronte«, Ljubljana 1945, str. 15, 17 in 18). Odloki Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o kazenskih sankcijah proti izdajalcem, narodnem davku in posojilu svobode so bili objavljeni v »Slovenskem poročevalcu« 1. oktobra 1941, kratka navodila odborom OF za delo po teh odlokih so bila objavljena v »Slovenskem poročevalcu« 11. oktobra 1941, sklep o ustanovitvi Narodne zaščite pa 17. oktobra 1941 (Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, zbral in uredil dr. M. Šnuderl, Ljubljana 1949, str. 22—24, 26—28). Torej je OF prerasla v »državo v državi« konec oktobra in v začetku novembra 1941.

Dr. Škerl zmanjšuje razširjenost »države v državi« na samo Ljubljanu (str. 192). V razpravi »Politični tokovi v Osvobodilni fronti« pa je — prav tako brez navedbe virov — zapisal, da je OF značaj »države v državi« dobila »le v Ljubljanski pokrajini in še tu predvsem v Ljubljani sami« (»Zgodovinski časopis« 1951, str. 70). Tam je torej priznal, da je razen Ljubljane tudi drugod v Ljubljanski pokrajini OF imela značaj oblasti, odreka pa ji tak značaj za ozemlje pod nemško okupacijo.

Drugače pa pišejo drugi avtorji. Dr. Metod Mikuž objektivno ugotavlja, da »jeseni 1941 zajamejo... terenski odbori OF višino slovenskih vasi in mesta... in to ne glede na to, kdo je okupator in kakšnih represalij se začne posluževati proti osvobodilnemu gibanju. Tako Osvobodilna fronta... postane država v državi« (»Zgodovinski časopis« 1951, str. 88). Drugod dr. Mikuž piše, da so »po čitavej Sloveniji rasli... terenski odbori OF, koji su... sve više prerastali u savršenije oblike, u organe vlasti«, in da je OF »več u ono vreme značila državu u državi«. (»Pregled razvoja NOB u Sloveniji«, Beograd 1956, str. 196 in 197).

Dr. Makso Šnuderl pravi, da »so nastali na vsem okupiranem ozemlju Slovenije terenski odbori OF kot politični organi OF, ki so pa povzemali tudi že v tej dobi one elemente oblasti, ki jih je izvajala OF iz svojega središča« (»Zgodovina ljudske oblasti«, Ljubljana 1950, str. 138).

Boris Kidrič pa je v svojem historijatu »Dve leti OF« zapisal, da so »terenski, rajonski in okrožni odbori prav povsod (podčrtal F. S.) delovali. Slovenski narod (in ne samo Ljubljančani — op. F. S.) je sabotiral odredbe okupatorjev (t. j. italijanskega in nemškega — op. F. S.) in izpolnjeval navodila IOOF« (»Tri leta Osvobodilne fronte«, Ljubljana 1945, str. 17).

Da ni imela OF jeseni 1941 značaj »države v državi« samo v Ljubljani, ampak tudi drugod po Sloveniji, potrjujejo tudi razni drugi viri.

O Ljubljanski pokrajini govori Boris Kidrič v svojem poročilu CK KPJ iz srede decembra 1941: »1. v Ljubljanski provinci je zajela OF ogromno večino slovenskih množic« (Zgod. arhiv CK ZKS). Kako je n. pr. tedaj imela OF značaj »države v državi« v Šentjernej in Dolenjskem, opisuje Ivo Pirkovič: »Rajonski odbor je po vaseh postavljaj odbore in zaupnike, reguliral ceno orožju, pobiral »davke«, zbiral zaloge živeža, zavrl izvažanje lesa iz gozdov (o čemer je izdal poseben odlok — op. F. S.), cenzuriral pošto, pošiljal svoje ljudi na sumljive farovške sestanke Katoliške akcije, delil prevratno literaturo, pripravljaj mobilizacijo prostovoljcev za oborožen upor, vtikal svoj nos povsod in mu je res manjkala le še uradna deska, da bi postal tudi na zunaj prava nova oblast prve stopnje« (Bilo je pod Gorjanci, »Slov. poročevalec« 7. oktobra 1950). Podobno je bilo tudi drugod na Dolenjskem in Notranjskem. Po vseh večjih krajih na Dolenjskem so se prebivalci odzvali na poziv OF 29. oktobra, 1. decembra in 3. januarja, saj celo poveljstvo divizije »Isonzo« poroča o »solidarnosti, s katero so prebivalci Novega mesta in nekaterih drugih krajev odgovorili na poziv... Mnogi so zapustili zvečer 1. decembra ceste in javne lokale, ki so ostali prazni«, tako da »se lahko odziv na zgoraj omenjeni apel, kot že rečeno, šteje kot formalno uspel« (Zbornik VI, knj. 1., str. 482 in 483).

OF je tedaj imela značaj oblasti tudi na ozemlju, ki je bilo pod nemško okupacijo. B. Kidrič je v svojem poročilu CK KPJ sredi decembra 1941 napisal: »2. Kljub terorju se množično gibanje zelo ugodno razvija na Gorenjskem. Po zadnjih poročilih je 108 terenskih odborov... Tudi Gorenjska je izvršila manifestacijo (1. decembra — op. F. S.) skoraj stotodstno« (Zgodovinski arhiv CK ZKS). Plebiscitarne akcije OF 29. oktobra in 1. decembra so Nemci sicer delno preprečili s poostrenimi zaščitnimi ukrepi (»Loški razgledi« 1954, str. 20), kljub temu pa so Gorenjci po nemškem priznanju »v mnogih krajih raztrosili letake politične vsebine. V štirih primerih so razobesili tudi zastave« (Zbornik VI, knj. 2., str. 324). Kljub gestapovski čuječnosti pa je Gorenjska po nemškem viru praznovala 3. januar 1942, ko je OF »izdala parolo, naj ljudje v spomin na padle partizane med 19. in 20. uri ne hodijo v javne lokale in na ceste. Po tej paroli so se ravnali zlasti prebivalci Kranja in Škofje Loke« (prav tam, str. 342). Prav tako so na Gorenjskem ljudje podpisovali narodno posojilo (po podatkih I. Križnar), OF je izvajala sankcije proti narodnim izdajalcem itd. Torej je tudi na Gorenjskem imela OF značaj oblasti in bila »država v državi«.

Slovenska delegacija za vojaško posvetovanje v Stolicah ni odšla po zasedanju Vrhovnega plenuma OF 16. septembra (str. 192), ampak prej. M. Marinko je bil že avgusta pozvan, da odpotuje v Bosno (Zbornik II, knj. 2, str. 37). Tito je 4. septembra CK KP Hrvatske sporočil, da bo čez 14 dni posvetovanje in naročil, naj takoj obveste Slovence, da pošljejo Kardelja in Leskoška (prav tam, str. 38).

Avtor na str. 193 ponavlja znano kritiko osvobodilne borbe v Sloveniji, izrečeno v Stolicah. Vendar pa je treba kritično ugotoviti tudi samo upravičenost te precej ostre kritike. M. Marinko je kasneje pojasnil, da je v Stolicah referiral o partizanskih akcijah, ki pa jih je bilo v relaciji z drugimi pokrajinami zelo malo, pomen Osvobodilne fronte pa je zelo medlo prikazal. Zato je sledila dokaj ostra kritika (Stenogram razgovora z M. Marinkom 8. novembra 1951). Po R. Čolakoviču »Zapisi iz oslobodilačkok rata«, I., str. 291, bi se dalo sklepati ravno obratno, toda njegova rekonstrukcija Marinkovega poročila je bila napisana po spominu leta 1944 v Sloveniji, ko je R. Čolakovič že dobro poznal vlogo OF (isto, str. 9).

Svojo oceno v Stolicah je Tito močno popravil na V. kongresu KPJ, kjer je dejal, da se je partizanstvo »začelo krepko razvijati tudi v... Sloveniji. Toda pokazale so se tudi mnoge slabosti v razvoju partizanskega gibanja, zlasti v nekaterih organizacijah v... Sloveniji, kjer »se je prve mesece v nekaterih partijskih organizacijah pokazalo glede razvoja oborožene borbe ne samo sektaštvo, ampak se je v neki meri pokazala tudi omahljivost. Vendar je bilo to z intervencijo CK KPJ v dveh mesecih popolnoma odpravljeno.« In na drugem mestu: »Parti-

zansko gibanje v Sloveniji je prve mesece leta 1941 napredovalo precej počasi, čeprav je bila osvobodilna fronta ustanovljena že meseca aprila istega leta. Eden poglavitnih vzrokov je bil oportunizem pri nekaterih partijskih aktivistih» (V. kongres KPJ, str. 72 in 117).

Dr. Škerl navaja kritiko iz Stolic v celoti, stvarne kritične misli na V. kongresu KPJ pa omenja le na kratko. In nato se sprašuje, koliko lahko njegova razprava nudi materialne opore Titovim ugotovitvam (brez dvoma v Stolicah) in s tem potrjuje točnost Titove kritike (str. 193). Ker sem prej opozoril, da na osnovi nepopolnega Marinkovega poročila ni mogel Tito izreči povsem objektivne kritike dejanskih razmer, je iskanje materialne opore za potrditev točnosti Titove ocene v Stolicah pač — Sizifovo delo, ki pa se ga je dr. Škerl lotil.

Avtor najprej omeni dve objektivni težavi za razvoj partizanske borbe: lego Slovenije na križišču prometnih zvez in razvito prometno mrežo. Nato omenja močan vpliv nemške demagogije, kar je za Štajersko sicer točno, ne pa tudi za »del Dolenjske« (str. 194), ker je bil zlasti tu le prehodni, kot je B. Kidrič predvideval na ustanovnem sestanku OF (Zbornik VI, knj. 1., str. 142), in je že poleti 1941 popolnoma izginil. Kolaboracija slovenske buržoazije ni na mnoge vplivala demobilizatorsko (str. 194), ampak obratno, saj je olajševala, da so se pripadniki starih tradicionalnih strank odvrčali od nekdanjih svojih voditeljev in se pridruževali Osvobodilni fronti.

Organizatorji priprav na oboroženo vstajo in to samo nekateri — so le v začetku precenjevali resnične objektivne težave za razvoj partizanstva (Zbornik II, knj. 2, str. 32). Na partijski konferenci 1. in 2. junija niso organizatorji priprav predložili gesla oborožene borbe »dosta oprezno i sa neakvim strahom da če sve propasti ako za tu odluku saznaju okupatori« (str. 194 in podobno na str. 23). Dr. Bebler pravi, da je namesto referenta nastopil na konferenci kot diskutant iz konspiracije — »da ne kažemo svima sve, nego da ja iznesem opšte ideje kao svoje«, konkretne direktive pa so osebno dobili samo sekretarji, »a to zato »da ne bi okupatora izazvali na prerane represalije, da se ne bi odkrili« (Razgovor sa drugom A. Beblerom, sten. beleške, str. 3 i 4). To potrjujejo tudi drugi, med ostalimi T. Brejc, ki poudarja »odločne besede« E. Kardelja, da se je treba »okupatorju upreti z vsemi močmi, treba je organizirati ljudsko vstajo...« (»Borec«, 1951, str. 215). Še jasneje in popolneje govori T. Brejc na drugem mestu: »Jaz sem si posebno dobro zapomnil tisti del referata tovariša Kardelja, v katerem je bilo rečeno, da je vojna med Hitlerjem in SZ neizbežna in da se je treba konkretno z vsemi silami pripravljati na oboroženo vstajo proti okupatorju. Največje važnosti za naše nadaljnje delovanje so bila tudi precizna navodila, ki smo jih dobili drugi dan po plenumu od tv. Kardelja, Leskoška in Beblerja o ustanavljanju organizacij in delu vojnih komitejev« (Prve pripombe k zgodovini Partije v Kamniškem okraju, Ljubljana, 2. junija 1951, str. 2; Zgod. arhiv CK ZKS). Nesporno je torej, da geslo oborožene borbe ni bilo na partijski konferenci 1. in 2. junija 1941 iznešeno »dosta oprezno«, še manj pa »sa neakvim strahom da če sve propasti ako za tu odluku saznaju okupatori«, kot delno po istih virih, kot jih uporabljam jaz, trdi avtor, temveč je bilo geslo oborožene borbe naglašeno jasno in nedvoumno vsem udeležencem konference, konkretna navodila pa so zaradi konspiracije — torej iz previdnosti in ne zaradi strahu — razumljivo dobili le sekretarji.

Konkretne priprave za vstajo se niso zavlekle »u skladu sa tom oprežnošču« (str. 194), ampak zaradi objektivnih težav, slabosti in oportunizma nekaterih partijskih organizacij (Beleške o razgovoru z E. Kardeljem 27. oktobra 1951). Za obdobje do vstaje se ne more reči, da je bilo priprav za akcije preveč (str. 194). Če bi avtor v svoji razpravi bolje raziskal n. pr. kamniško vstajo v noči 27. na 28. julij, ki je bila med vsemi skoraj najbolj pripravljena, bi ugotovil, da je bila še vedno — premalo pripravljena, saj je bil načrt »za stanje naših sil, s katerimi smo razpolagali, preobsežen in še danes sem mnenja, da bi bilo bolje malo manj, pa boljša priprav« (T. Brejc, Prve pripombe k zgodovini Partije v Kamniškem okraju, str. 4). Prav zaradi tega, ker ni bilo dovolj predhodnih priprav, so bile prve partizanske enote v začetku večinoma majhne in nezadostno oborožene. To

pa je bilo skupaj z oportunizmom vzrok, da so bile skraja po večini premalo aktivne.

Ce so bile še do srede julija priprave za vstajo pomanjkljive, da se je kljub povelju Glavnega poveljstva zavlekla, so bile še bolj pomanjkljive do konca junija. Zatorej ni bilo nikakega »nezdravega čakanja« (str. 195) na oboroženo borbo, ki bi po avtorjevem mnenju lahko deloma preprečila nadaljnje nemško preseljevanje na Štajerskem, ki se je tam začelo že 6. junija, še bolj pa na Gorenjskem, kjer so s preseljevanjem Nemci začeli 1. julija (F. Škerl, Nacistične reportacije Slovencev v letu 1941, »Zgodovinski časopis« 1952—1953, str. 783 in 785). Ko se je po končanih pripravah konec julija razplamtela vstaja, je, kot pravilno ugotavlja avtor (str. 195), res preprečila nadaljnje preseljevanje na Gorenjskem in to še pred posvetovanjem v Stolicah (Zbornik VI, knj. 1., str. 391). Na drugi strani pa je dejstvo, da ni Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet po kritiki v Stolicah z velikimi naporii svojih enot uspelo niti malo zmanjšati preseljevanje na Štajerskem v obsavskem in obsotelskem pasu v tretjem izselitvenem valu od 24. oktobra do 15. decembra, ker so bili Nemci na Štajerskem pač močnejši in odločnejši v izvajanju svojih načrtov. Zaradi tega je nepravilen avtorjev očitek, da so »neprijetne posledice nezdravega čakanja občutili mnogi Slovenci, ki so jih Nemci izselili z domače zemlje« (str. 195).

Priložen zemljevid okupirane Slovenije ima iste netočnosti, ki sem jih omenil v oceni Mikuževega »Pregleda razvoja NOB u Sloveniji«.

Popraviti je potrebno tudi nekaj tiskovnih napak. Na koncu opombe 51 na str. 34 je prav Bernardova namesto Bernandova, na str. 81, 82 in sl. je pravilno Dermastia namesto Dermastija in na str. 158, opomba 500, je prav »Iz kronike šolnika Miroslava« namesto »Iz kronike Šolnika Miroslava«.

V predgovoru avtor meni, da se je z uporabljenimi viri mogla »na prilično zadovoljavajući način rekonstruisati početna delatnost slovenačkih partizana« (str. 10), in pravi, da je skušal dati sintezo nastanka in prvih pojavov partizanske aktivnosti (str. 9). Mnoga povezovanja dogodkov ima za popolnoma pravilna, »druga još prilično hipotetična« (str. 11) zaradi pomanjkanja virov. Zaradi tega nikakor ne misli trditi, da »istorisko istraživanje u budućnosti neće doneti više novog materijala i novih saznanja koja će mnoge postavke u ovoj raspravi znatno dopuniti ili čak i izmeniti. Moj rad treba da bude samo jedna stepenica u razvoju obrade našeg partizanskog pokreta. Ako se taj zadatak bude ispunio, postići će se postavljeni cilj« (str. 11).

V tem svojem cilju pa je avtor le delno uspel.

Iz avtorjevih opomb pod črto je razvidno, da so najkasnejši objavljeni viri, ki jih je avtor delno še upošteval, iz julija 1953 (str. 141 in 143, opombi 431 in 439), čeprav je bil rokopis izročen v tisk šele junija 1956, knjiga pa dotiskana decembra 1956. Če ne bi avtor imel samozadovoljstva, da je že z uporabljenimi viri uspel na precej zadovoljiv način napisati svojo razpravo, bi v treh letih od julija 1953 do junija 1956, ko je založba prevajala razpravo in jo pripravljala za tisk, zbral nove podatke iz tedaj objavljenih virov, s katerimi bi lahko popravil marsikako svojo netočnost. Če pa se mu ni zdelo vredno, da bi to storil, vsaj ne bi smel prezreti razprave J. Jarca »Bela krajina v uporui«, ki je izšla v »Kroniki« leta 1953.

Prav tako avtor ni uporabil vseh važnejših arhivskih virov, ki so bili zbrani in dostopni za znanstveno proučevanje že do leta 1953. Uporabil ni bogato memoarsko zbirko v Zgodovinskem arhivu CK ZKS in arhivske zbirke NOB po nekaterih lokalnih muzejih, ki so že do srede leta 1953 zbrali dragocene dokumente in memoarsko gradivo iz leta 1941. To velja zlasti za muzej NOB v Slovenjgradcu in za oddelek NOB muzeja v Celju, ki je del pomembnih nemških dokumentov o začetku vstaje v spodnji Savinjski dolini objavil leta 1955 v knjigi »Med Mrzlico in Dobrovljami«, a jih avtor niti tedaj ni uporabil za najnujnejše popravke.

Ceprav v predgovoru avtor ne omenja, da je uporabljal tudi ustne vire, se iz opomb vidi, da se jih je nekoliko posluževal, toda premalo in preveč površno. Zaradi njegovega podcenjevanja uistnih virov ni mogel n. pr. še pravočasno ugotoviti, da je zaradi samovoljne uporabe pisanega vira njegov opis NOB v Prekmurju nemogoča potvorba, ampak je svoj falzifikat prevajal tudi na Martina Ža-

lika, katerega v isti opombi kot uporabljeni pisani vir citira kot ustni vir (str. 158, op. 500), čeprav ga je samo po telefonu prosil za neke podatke o madžarski okupaciji. S sistematičnejšim zbiranjem ustnih virov bi avtor mogel nabrati mnogo dragocenih podatkov, ki bi jih s potrebno kritičnostjo lahko s pridom uporabil za razjasnitev še marsikakega problema.

Precej netočnosti ima avtorjeva razprava tudi zaradi nekritične in površne uporabe citiranih virov. Taka mesta so na straneh 23, 27, 34, 45, 52, 62, 86, 87, 91, 99, 145, 148, 156—158, 164, 166, 192—195.

Nastanek partizanskih jeder in čet je z redkimi izjemami slabo in netočno rekonstruiran. Večinoma ni avtor omenil niti prvih komandirjev in komisarjev, kar bi v knjigi, ki se omejuje zgolj na formiranje in dejavnost partizanskih čet v prvih treh mesecih, vsekakor bilo potrebno. To bi razmeroma lahko storil, če bi se poslužil ustnih virov, saj so za vsako četo še žive verodostojne priče, ki pa jih je avtor močno zanemaril. Na drugi strani pa se je s premajhno kritičnostjo oprijel okupatorskih virov in njihovih ocen formiranja partizanskih grup. Zato na mnogih mestih v raznih variantah neobjektivno ponavlja teorijo spontanosti, češ da so partizanska jedra nastala zaradi okupatorjevega terorja, zaradi bega pred aretacijami itd. Ta teorija pa je v nasprotju z avtorjevo uvodno ugotovitvijo, da je »Partizanski zakon, u onoj formi u kakvoj je nastao u originalu, bio i ostace dokaz da su partizanske jedinice bile organizovane sistematski i planski, bez obzira na to što su uslovi i okolnosti bili teški i nepovoljni« (str. 47). Podobno priznava tudi na str. 53, da so na nastanek partizanskih žarišč »uticale direktive vodstva oslobodilačkog pokreta u Ljubljani«, kar pa iz avtorjevih rekonstrukcij nastanka partizanskih grup in čet ni dovolj razvidno.

Osnovna slabost Škerlove monografije pa je v tem, da je le premalo upošteval dejstvo, da je bila Komunistična partija prav tako kot v ostalih predelih Jugoslavije tudi v Sloveniji edini in nesporni organizator partizanskih enot, da so bili prvi slovenski partizani z redkimi izjemami samo komunisti in njihovi simpatizerji. Za točno rekonstrukcijo nastanka partizanskih grup in čet bi bilo namreč potrebno rekonstruirati tudi partijsko organizacijo na tistem področju in njeno delovanje v prvih mesecih okupacije. Edino tako bi avtor uspel objektivno prikazati nastanek partizanskih enot, ki so jih partijski vojni komiteji formirali po direktivah CK KPS in poveljih Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih enot. Taka rekonstrukcija bi bila možna, ker je Zgodovinski arhiv CK ZKS zbral že pred leti precej gradiva, morebitne vrzeli pa bi se lahko dopolnile z ustnimi viri. Največ, kar je storil avtor, je to, da je tu pa tam omenil vojne komiteje, v nekaterih primerih pa nakazal njihove priprave za oboroženo vstajo. To pa je odločno premalo.

Zaradi tega je v avtorjevih rekonstrukcijah nastanka partizanskih enot vse premalo razvidna aktivnost Partije, ki je sistematično in načrtno ustvarjala slovensko partizansko vojsko. Takih zgodovinskih netočnosti je v knjigi razmeroma precej, tako n. pr. na straneh 19, 21, 24—26, 34, 60, 63, 64, 68, 70, 126, 128, 156—158, 182, 185 in 194.

Medtem ko je dr. Škerl v glavnem uspel v sintezi partizanskih akcij, v splošnem ni uspel v rekonstrukciji nastanka partizanskih enot in v nekaterih svojih analizah vojaških in političnih akcij. Te slabosti pa niso le posledica pomanjkanja virov, ampak tudi premajhne uporabe razpoložljivih virov in površne uporabe uporabljenih virov.

Namesto da bi Škerlova knjiga v celoti bila resnična »stepenica u razvoju obrade našeg partizanskog pokreta«, kar si je avtor stavil za cilj in kar bi želeli, je dal le na nekaterih mestih objektivno sintezo, na drugih mestih pa površno in celo nejasno sliko o začetkih partizanskih enot v Sloveniji. Tako zgodovino-pisje pa je le majhen korak naprej in hkrati korak v stran, ker mnoge rešljive probleme pušča nerešene in v marsičem prinaša celo zmedo. Zato je razprava šele koncept, ki ga bo treba še močno dopolniti in predelati, da bo res zgodovinsko objektivna in sintetičen prikaz nastanka in začetne aktivnosti slovenske partizanske vojske.

Franček Saje

OBDELAVE NOB V ZBORNIKIH 1954—1956

Pogled v bibliografske podatke o obdelavi našega narodnoosvobodilnega boja oziroma dobe druge svetovne vojne nam kaže, da so to dobo v prejšnjih letih pri nas obdelovali skoraj izključno le številni članki po časopisih, zelo redke pa so o tej problematiki bile samostojne knjige ali vsaj večje razprave po revijah. V zadnjih letih se v tem sorazmerju kažejo pomembne spremembe. Članki po časopisih nekako ponehujejo, množe pa se daljše razprave po revijah oziroma različnih zbornikih in celo samostojne knjige. Tudi v načinu obdelave je opaziti spremembe. Medtem ko so prejšnji članki bili mnogokdaj le bežni zapisi, kažejo novejše razprave po zbornikih več sistematičnosti v obdelovanju, čeprav to ne pomeni že v vsakem primeru tudi resnejše kvalitete, ker jo je treba šele ugotoviti pri vsaki razpravi posebej.

V obdelavah zadnjih let so se zelo pomnožile krajevno več ali manj zaokrožene razprave, ki so v veliki meri posledica prizadevanja Zveze borcev, da bi se v večji meri obdelala lokalna zgodovina NOB. Za objavo so avtorji delno izkoristili razne obletnice, delno pa so jih priključili zbornikom, ki so izšli ob kaki drugi priložnosti. Doslej je takih razprav izšlo že toliko, da jih moremo teritorialno celo grupirati v dve obsežnejši skupini. Prva obdeluje NOB v Savinjski dolini, druga pa na Gorenjskem. Izven teh so Prlekija, Kočevsko in Primorska, ki jih vsako obdeluje po en zbornik.

I.

Na Savinjsko dolino se nanaša šest knjig. Dve od teh obdelujeta bolj periferne predele, ostale pa obravnavajo osrednji del doline. Prva od perifernih ima naslov **Rimske Toplice v borbi in svobodi** (Rimske Toplice 1954, izdala in založila Zveza Borcev, Rimske Toplice, Uredil Lev Tičar, str. 84, 8°). Izdaja je bila v spomin na 22. maj 1941, ko je bil v Kojzici pri Rimskih Toplicah ustanovni sestanek pokrajinskega odbora OF oziroma Protiimperialistične fronte za Štajersko. Ta dan so namreč Rimske Toplice izbrale za svoj občinski praznik. Knjiga ima izrazito priložnostni značaj, ker je njen namen bil predvsem, pojasniti občanom pomen 22. maja 1941 za zgodovino slovenskega osvobodilnega gibanja. To so v treh člankih storili trije še živi udeleženci sestanka, to je Karel Reberšek, Jože Jurač in Lojze Lešnik. Ti so po spominu rekonstruirali sestanek, razgovore in sklepe. Dragoceni so njihovi podatki o politični strukturi udeležencev. Ostali članki so le bežni utrinki iz življenja tamkajšnjih aktivistov, propagandistov in borcev. Ne omejujejo pa se samo na Rimske Toplice, temveč posegajo tudi v bližnjo okolico.

Druga od perifernih obdelav je **Šentjur skozi borbo v svobodo** (Šentjur pri Celju 1956, izdal občinski odbor Zveze borcev, uredil M. Ž. str. 86, 8°). Izdana je bila ob odkritju spomenika žrtvam fašizma v oktobru 1956, toda v celoti ne opisuje samo NOB, temveč sega tudi v starejšo dobo. Na drugo svetovno vojno se nanaša, razen nekaj krajših prispevkov, predvsem večji del razprave Marjana Žagarja **Šentjur v preteklosti**, to je na straneh 40—62 in prispevek Drobci iz viharjih dni, ki ga je po spominih Marije Lindičeve napisal Aci Svetina na str. 68—75. M. Žagar je pri razpravi za dobo NOB uporabljal predvsem spomine, deloma svoje, deloma drugih ljudi. Ustvaril je dober pregled lokalne zgodovine, pri katerem je znal upoštevati tudi sile in položaj okoli svojega kraja. Prispevek A. Svetina je v celoti samo memoarskega značaja in kaže povezanost terena s partizanskimi borci.

Na obmejno področje med srednjo in zgornjo Savinjsko dolino se nanašata dve brošuri. Prva **Nazarje v narodnoosvobodilni borbi 1941—1945** (Nazarje. 1955, izdal krajevni odbor Zveze borcev, str. 18, 16°) obsega le prav kratak pregled NOB v Nazarju in še krajše življenjepise 43 padlih. Pomembnejša je druga knjiga **Dobrovlje v borbi in svobodi** (Braslovče 1955, izdal občinski odbor Zveze borcev, str. 55, 8°). Razen dveh reportaž, ki se sicer nanašata na življenje in boje na Dobrovljah, je v njej pomembna razprava Staneta Terčaka **Dobrovlje v borbi** na str. 18—29, ki je pisana pretežno na temelju arhivskega gradiva in prikazuje vlogo Dobrovelj v sklopu partizanskega razvoja v Savinjski dolini in Štajerski sploh. Časovno se omejuje le na 1941 in 1942.

Osrednje predele Savinjske doline obdelujejo prispevki v knjigi, ki jo je izdalo kulturno prosvetno društvo Svobode v Libojah pod naslovom **Liboje — 25-letnica**

Svobode (Liboje, izdal upravni odbor Svobode, uredil Drago Predan, str. 131, 8°). Dobo NOB obdeluje 9 člankov, ki obsegajo skoraj polovico knjige. Štiri od teh, ki hkrati zavzemajo preko 50 strani, je napisal Drago Predan, ostale pa Nada Cilensek, Ivo Brezar, Albin Vipotnik, Lavra Cilensek in Ludvik Zupanc. Vsi ti so v knjigi sodelovali: izključno s svojimi memoarskimi prispevki, s katerimi so osvetlili posamezne dogodke, ki doslej sploh niso bili znani ali pa premalo. Na pretežno memoarskih osnovah so napisani tudi Predanovi članki, toda ravno pri njegovem nadaljšem **V borbo proti okupatorju** (str. 52—70) ni vedno jasno, kaj je vzel iz spominov, kaj pa je podal na temelju sodobnih pisanih dokumentov. Predanova metoda prikazovanja dogodkov se zelo razlikuje od Terčakove, čeprav ni mogoče reči, da bi ljudje, katerih memoare je uporabljal, ne bili dobri opazovalci opisanih dogodkov. Pri prikazovanju Liboj se Predan ni ozko držal Liboj, temveč je segel tudi širše v Savinjsko dolino. V svojem opisovanju je sledil ljudem iz Liboj, kamorkoli so šli, v borbo, zapore ali kam drugam. Prav zato je pri opisovanju njihove usode segel tudi izven svojega ožjega območja Liboj.

Najbogatejša po obsegu in množini gradiva je knjiga **Med Mrzlico in Dobrovljami** (Celje 1955, izdal odbor za postavitev spomenika padlim borcem na Vranskem, uredil in z dokumenti opremil Stane Terčak, str. 270, 8°). Teritorialno zajema mnogo širše območje kakor vse prej omenjene knjige in brošure. Naslov sam, ki je vzet po glavni razpravi, je sicer nekoliko simboličen, vendar dobro označuje geografsko razprostranjenost prikazane problematike, saj obdeluje partizanstvo v osrednjem območju Savinjske doline, to je kraje med Celjem in Dobroveljskimi planinami. V knjigi se na dobo NOB nanaša 200 strani, medtem ko se na prvih 70 straneh obravnava geografski položaj nakazanega območja in razvoj naprednega gibanja na njem pred vojno.

Partizanski del Terčakove knjige je po kázalu razdeljen v tri razdelke. V razdelku pod II so razen Roševe pesmi in Terčakove razprave **Med Mrzlico in Dobrovljami** vsi prispevki izključno memoarskega značaja. Skupno obsegajo preko 100 strani, toda s tem ni rečeno, da bi ne imeli svoje vrednosti. Ravno narobe. V njih je nakopičeno mnogo dejstev, ki doslej niso bila znana. Nanašajo se na začetke savinjske čete v letu 1941, na tehnike, na boje in dogodke v zvezi s prihodom II. grupe odredov na Štajersko, na strahotne posledice izdaj oziroma dela etapovskih vohunov, na trpljenje aretiranih ljudi itd. Te prispevke je v 18 člankih napisalo 10 avtorjev, ki so iz tistih časov še ostali živi. Njihova obsežnost ustvarja vtis, kakor da je knjiga v prvi vrsti zbirka spominov preživelih aktivistov. Toda ti prispevki v marsičem dopolnjujejo Terčakovo razpravo ali pa je celo sama mesta zgrajena na njih.

Jedro celotne knjige je razprava Staneta Terčaka: **Med Mrzlico in Dobrovljami**. Ta se na zunaj drži okvira, ki je označen z naslovom. Zato avtor n. pr. ne obdeluje partizanskega napada na Šoštanj oktobra 1941, ker presega ožji okvir njegove Savinjske doline, in iz istih razlogov tudi ne Stanetovega brežiškega pohoda konec oktobra in začetku novembra 1941. Nasprotno je pa za dogajanje na označenem območju zelo natančen. Svoj prikaz je zasnoval na razvoju savinjske čete, ki jo spremlja od njene ustanovitve preko njenih bojov in težav skozi vključitev v bataljonsko formacijo in v drugo grupo odredov do bojov na Tolstem vrhu junija 1943. Za svoje trditve je v obilni meri uporabljal memoarsko gradivo, toda prav tako je znal črpati tudi okupatorske akte, ob katerih je skušal kontrolirati memoarske podatke oziroma je z okupatorskimi akti podprl trditve memoarskih virov. Razume se, da je prav z okupatorskimi akti mogel marsikatero podatke iz memoarskega gradiva še točno fiksirati. Dobro je pisec tudi napravil, da je mnogo nemških aktov ponatisnil v prevodu, s čimer ni samo dokumentarično utemeljil svojih zaključkov, temveč jih je napravil dostopnejše širšemu krogu. V splošnem lahko rečemo, da je Terčakova razprava zelo dragocen prispevek v zakladnico poznavanja naše NOB. Avtor je pisal s spretno roko in primernim poznavanjem gradiva in krajev, na katere se gradivo nanaša.

Konfrontacija memoarskih virov z okupatorskimi je nedvomno koristna metoda pri ugotavljanju točnosti dogodkov iz partizanskega razvoja. Stane Terčak je to čutil in jo uporabljal. Toda nič manj ni potrebna konfrontacija memoarskih virov samih med seboj. Ta primerjava nam odkrije, koliko se moremo na memo-

arske vire zanesti. Zelo lahko se namreč zgodi, da se tudi ti razhajajo v navajanju dejstev. Pri tem gre navadno predvsem za vrstni red dogodkov in njihovo datiranje. V teh stvareh pa Terčakova razprava ni tako dognana. Primerjanje njegovega dela in ostalih memoarskih prispevkov nam odpira nekatere probleme, ki se jih S. Terčak še ni lotil.

Kaj je, bil n. pr. pravi značaj sestanka na Teznem, ki ga je pisec datiral 23. junija 1941? Koliko je bil morebiti rezultat Beblerjevega potovanja po Savinjski dolini v juniju 1941 po znani junijski partijski konferenci v Ljubljani? Kdaj je CK KPS dal direktivo, da se morajo vidnejši ljudje umakniti v ilegalo, oziroma kdaj so jo v Savinjski dolini dobili? Ali ni bila morebiti ta direktiva povezana z nemškim napadom na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941? Terčakovo prikazovanje 6. julija kot odločilnega dne za vse ilegalce... se mi ne zdi čisto pravilna, kolikor hoče ta dan prikazati kot nekak začetek uporniških akcij. Razbijanje nemških napisnih tabel in kažipotov v noči 6./7. VII. 1941 je bilo v bistvu povezano le z umikom v ilegalo.

Posebno vprašanje tvori zbiranje in formiranje savinjske čete. Nedvomno je, da je nastala iz več skupin, n. pr. Letonjeve, Vipotnikove, šmartinsko-prebolske. Ni izključeno, da so se te skupine zbirale različno. Na to kaže izjava L. Zupanca, ki je rekel: »V noči od 23. na 24. julij smo se skojevci prvič zbrali...« Poudarim naj, da je izjavil prvič, da je torej treba predvideti vsaj še en sestanek skojevcev, preden je odšel v partizane. Toda kdaj se je savinjska četa formirala? Terčak misli na 24. julij. Ta datum postavlja tudi Albin Vipotnik - Strgar v svojih »Spominih na leto 1941« (na str. 130). Terčak ga je verjetno sprejel po njem. Ali je pravilen? — Franc Hribar - Savinjšek je v svojih »Spominih« manj jassen. »Sklepnjeno je bilo,« pravi, »da se prva partizanska četa formira do konca julija 1941« (str. 141). V posebni izjavi, ki jo Terčak citira na str. 75, je isti Hribar celo rekel, da so šmartinski komunisti odšli v gozdove 22. julija 1941, ko je z bratom slišal, da so Nemci napadli (!) Rusijo. Očividno se je v Hribarjevih spominih nekaj zamešalo! Marija Vipotnik je glede datuma napisala, da se ga ne spominja natančno, da pa se spominja, da je okoli 20. julija prišel v njihovo taborišče (to je taborišče ilegalne skupine!) Leon Novak z navodilom komiteja, »da se morajo združiti vse partizanske edinice na tem sektorju v eno skupino« (Članek: V Savinji so me ujeli, str. 169). Ludvik Zupanc - Ivo je pa poleg Vipotnika edini, ki je pri datumu čisto konkreten. Združitve skupin namreč datira 26. julija (Članek: Odšel sem v partizane, str. 162). Različne so tudi številke prvih partizanov savinjske čete. Po Vipotniku jih je bilo 14, po Zupancu 15. K podatkom o formiranju savinjske čete naj dodam še mnenje Sergeja Kraigherja. Po njegovih beležkah, ki jih hrani Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani, se je četa ustanovila 23. ali 25. julija 1941.

Kateri dan je torej pravilen? Problematičnost izhaja iz prispevkov, ki so vsi objavljeni v Terčakovi knjigi. Konkretna datuma sta v njej navedena dva, Vipotnikov 24 in Zupancev 26. Terčak se je odločil za 24. julij. Če mi je v teh dvomljivostih dovoljeno izreči svoje mnenje, bi se zase raje odločil za 26. julij. Zakaj? Za Zupanca, ki je do tega dne hodil v službo, je bil ta dan taka prelomnica, da obstoji večja verjetnost za njegovo točnost. Za Vipotnika pa, ki je bil takrat že pravi ilegalce, ta dan ni pomenil tako silne spremembe na znotraj, da bi se mu nujno neizbrisno vtisnil v spomin. Možnost, da se moti, je pri njem večja kakor pri Zupancu. Vsak dvom v vsakem primeru bi pa seveda odstranil le kak sodobni zapisek o tem problematičnem datumu.

Podobno »datumsko« vprašanje je dan koncentracije prvega štajerskega bataljona na Grmadi pri Šoštanju. Dušan Kveder jo je datiral 4. septembra 1941. Kasnejše raziskovanje je kmalu dognalo, da ta datum ni bil pravilen. Tudi Terčak je v razgovoru s spomeničarji Savinjske doline ugotovil, da datum 4. septembra ne drži. Spomeničarji so koncentracijo datirali 4. oktobra (!) (str. 87). Žal pa Terčak ne citira nobene izjave, ki bi direktno govorila o 4. oktobru, pač pa le take, ki se vrste okoli tega dne. Sam je v svojem »Pregledu važnejših dogodkov in borb v letih 1941—1942« na koncu knjige koncentracijo vokviril v dni od 4. do 6. oktobra (str. 262). Kljub vsemu temu spoznanju mu pa Kvedrov 4. september ni dal miru. Prišel je na to, da je tega dne najbrž bilo dano ustno ali pismo povelje za omenjeno koncentracijo. Mislim, da mirne duše lahko rečemo, da je vse to

modrovanje odveč. Kveder se je pri datiranju enostavno zmotil. Pri memoarskih virih niso pomote v datumih nič nenavadne. Pri Kvedru gre kar za cel mesec. Ni izključeno, da je njemu pač številka dne ostala bolj v spominu, pri mesecu se je pa uštel. Zasliševanje spomeničarjev kaže čisto jasno na to. Poleg tega je v zvezi z besedo koncentracija reči še to, da v zvezi z datumom 4. oktobra ni šlo samo za to, da bi se tri štajerske čete zbrale in nekaj dni ostale skupaj zaradi določenih namenov. Beseda koncentracija lahko sicer pomeni nekaj takega. Vendar gre v našem primeru za nekaj več. Gre za samo formiranje ali ustanovitev prvega štajerskega bataljona. Izjave spomeničarjev, ki jih Terčak citira, direktno govorijo o tem.

Navedena dva datuma sem na osnovi prispevkov v Terčakovi knjigi obširneje obdelal, da sem s tem opozoril na problematičnost memoarskih virov, ki jih je treba kljub mnogim dragocenim podatkom vendarle jemati zelo kritično.

O napakah v Terčakovi razpravi ni mogoče govoriti kaj več, ker se moramo v tem primeru predvsem zavedati pomanjkljivosti virov, zlasti memoarskih. O napakah je mogoče govoriti šele tedaj, če so možne primerjave z drugimi podatki in če je mogoče ugotoviti, da je avtor iz primerjave potegnil določene nepravilne konsekvence. Zdi se, da je S. Terčak želel bolj, da v knjigi objavi čimveč gradiva o Savinjski dolini, manj pa je skušal na njeni osnovi podati neko trajnejšo sintezo tamkajšnjega dogajanja.

Članki, ki so po kazalu vključeni v III. in IV. razdelek, so razen dveh anonimnih in enega Franca Hribarja, vsi delo Staneta Terčaka. Vsi so kratki in razen kronike v zadnjem razdelku predstavljajo biografije pomembnejših aktivistov in borcev v Savinjski dolini. Po potrebi in možnosti je pisec pri njih potrdil svoja izvajanja tudi z okupatorskimi dokumenti.

II.

Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem obdeluje več zbornikov. Dva od njih sta skoraj v celoti posvečena problematiki NOB, drugi pa ji posvečajo vsaj del prostora. V primeri z obdelavami v Savinjski dolini gre na Gorenjskem v pretežni večini za memoarske prispevke, od katerih le nekateri kažejo tudi na uporabo arhivskega gradiva in pisane literature. Kake razprave, kakor je Terčakova »Med Mrzlico in Dobrovljami«, Gorenjska doslej še ni dala. Toda v memoarski literaturi je dala nedvomno več in boljše in Savinjsko dolino v tem prekosila. Največjo zaslugu za to imajo Loški razgledi, v manjši meri pa tudi Kamniški zborniki.

Mengeški zbornik (1154—1954, I. del, izdal Pripravljalni odbor za proslavo 800-letnice Mengša, Mengeš 1954) se narodnoosvobodilnega boja dotika le v kratkih sestavkih, ki v ta del zbornika pravzaprav niti ne spadajo, ker obdeluje v glavnem starejše obdobje mengeške preteklosti. Članek *Narodni heroj Matija Blejček - Matevž* (str. 137—140) je v bistvu le kratek historiat Blejčeve aktivnosti, vendar zaradi podatkov o enotah, v katerih je deloval, ne nepomemben. Prispevki Iztoka Liparja *Črtice o junaških Mengšanih* (str. 211—222) so zbirka 5 reportaž, v katerih je pisec opisal tragične usode žrtev, ki so končale pod okupatorskim nasiljem.

Nekoliko obširnejši je zbornik *Kranj v boju in svobodi* (1. avgust 1954, izdal Mestni odbor SZDL, Kranj 1954). Zbornik obsega 63 strani, toda na zgodovinski del NOB se nanaša le 24 strani, tako da je čisto pravilna trditev izdajateljev, da obsega le nekaj fragmentov iz NOB. Razen Hafnerjevega uvoda in članka *Kranj v NOB* je zbornik zbirka 8 reportaž o važnejših akcijah v Kranju. Po izjavi izdajateljev gre v zborniku za dogodke, ki so opisani po izjavah udeležencev, torej za memoarske prispevke. Zato je pri njihovi uporabi treba kritično računati na pozabljenost človeškega spomina. Že sam prvi avgust, ki so ga Kranjčani vzeli za datum občinskega praznika, ni pravilno izbran. Akcija, ki so jo vzeli za osnovo namreč ni bila prvega avgusta (glej str. 6), temveč tretjega. Poleg tega ni šlo tedaj za 3 Nemce, temveč samo za 1, za W. Heckerja, ki tudi ni bil direktor banke, temveč bančni uradnik, pač pa gestapovski agent. Dalje Stošiča Nemci niso obesili 14. avgusta, temveč so ga 19. obsodili in 23. usmrtili. (Za popravek gl. F. Š. Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji, Beograd 1956, izd. Vojno delo). Zbornik je v resnici zelo skromen prispevek k prikazu kranjskega deleža v NOB.

Nadaljevanje kranjskega zbornika, toda širše zasnovan in zato obsežnejši, je zbornik občine Goriče *Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo* (28. junij 1943, zbornik občine Goriče, izd. občinski odbor Zveze borcev, Goriče, str. 143 + 4 karte). Zbornik predstavlja zbirko razprav in spominov na udeležbo NOB. Jedro prikazovanja tvorita dve razpravi, ki zavzemata tudi največ prostora. Prvo, ki je dala knjigi tudi ime, *Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo* (str. 7—25), je napisal Stefe Franc - Miško. V njej je skušal podati »pregled dela, razvoja in dogodkov s področja goriške občine«, vendar je jasnejši in bogatejši v prvem delu, kjer je prikazal začetke in nadaljnjo usodo partizanstva na ozemlju med Kranjem in Storžičem, kakor v drugem delu, kjer se je preveč izgubil v naštevanju golih imen. Drugo razpravo *Ob moči Osvobodilne fronte okupator ni mogel uspeti* (str. 26—51) sta napisala Rajko Mali in Jože Urbanc. V njej sta opisala oblike okupatorskega režima in terensko delo Osvobodilne fronte na območju občine. V prvem delu sta pisca v veliki meri uporabljala tudi arhivske vire, medtem ko sta drugi del napisala po memoarskih podatkih. Ostali prispevki so krajši. V bistvu so spomini na pomembnejše dogodke v občini. Pod poglavjem *Iz krvi rdeče* (str. 88—106) je nani-zanih 38 kratkih biografij padlih borcev in žrtev fašističnega terorja, pod poglav-jem *Zapisano v mladih srcih* (str. 107—117) pa 24 prispevkov osnovnošolskih otrok, ki so po spominu opisali svoje doživljanje v vojni.

V *Kamniških zbornikih* je obdobju NOB posvečeno le malo prostora, vendar v nobenem ni bilo doslej izpuščeno. V prvem letniku 1955 je objavljen v bistvu reportažni prispevek Jožeta Štoka-Korotana *Šlandrovci na Štajerskem* (str. 8—21). V bistvu obsega spomine na čas avgusta, septembra in nato decembra 1943, ko je Šlandrova brigada operirala v kamniški okolici in ko so se gestapovski vohuni skušali vrniti vanjo ter nato, kako se je brigada zaradi požrvovalnih terenskih obveš-čevalcev spretno izvila iz vseh nemških obkoljevalnih obročev. V drugem letu 1956 pa ima Kamniški zbornik dva prispevka o NOB. Oba sta memoarskega značaja. Prvega *Nekaj zapiskov o kamniških partizanih* (str. 11—34) je napisal Mirko Podbevšek - Lado delno na osnovi lastnih doživetij, delno pa po pripovedovanju drugih. Razen prikaza partizanske tragedije na Golčaju (28. 10. 1941) se opis ostalih do-godkov nanaša na leto 1942. Zapiski pomenijo dragocen prispevek k poznavanju partizanstva na vzhodnem Gorenjskem. Drugi prispevek *Borba na Kostavski planini* (str. 35—40) je napisal Josip Jeras. V njem je orisal taktiko partizanskih enot nasproti okupatorski nevarnosti in njegovi večkratni premoči.

Najbogatejše gradivo o NOB na Gorenjskem so doslej objavili *Loški razgledi*, glasilo Muzejskega društva v Škofji Loki. V njihovih objavah je videti največ smotrnosti in sistematike, čeprav gre skoraj izključno za memoarske prispevke. Toda z njimi so Loški razgledi pomembno osvetlili cela obdobja partizanskega razvoja na škofovloškem ozemlju.

Trden temelj za boljše poznavanje škofovloškega partizanstva so postavili takoj prvi Loški razgledi, 1954 in v njih razprava *Začetki ljudske vstaje v Škofji Loki* (str. 7—22) izpod peresa Florijana - Cvetka Kobala. Razprava prikazuje razvoj osvobodilnega boja na širšem škofovloškem ozemlju od začetkov okupacije do konca 1941. Njeno ogrodje sloni na podatkih objavljene literature, samo ogrodje je pa izpopolnjeno z opisi lokalnih dogodkov. Opisi slone delno na osebnih avtorjevih spominih, delno pa na pripovedovanju drugih. V celoti nudi razprava mnogo drago-cenih podrobnosti o zgodovini NOB na škofovloškem ozemlju. Njena šibka stran so datiranja, ki so delno rezultat ne zadosti kritičnega uporabljanja literature, delno pa pozabljivost človeškega spomina. Na tem mestu naj ugotovim nekatera dejstva, ki so danes že splošno znana. Glavni štab Slovenije ni bil ustanovljen 29. junija, temveč 22. junija 1941. Vstaja na Gorenjskem se ni začela 26. VII., temveč v okolici Kamnika 27/28. VII., drugod pa še celo kasneje. Gestapovec pod Storžičem ni padel 29. VII., temveč 3. VIII. Na Mežakli 1. VIII. ni padlo 6 Nemcev, temveč najverjetneje nobeden. Kutschera ni odredil policijske ure na Gorenjskem 23. VII., temveč 28. VII. Sodišče na Bledu ni izreklo prve sodbe 30. VII., temveč 1. VIII. Rašica ni bila požgana 17. IX., temveč 20. IX. Koliko gre pri teh napakah za čiste tiskarske napake, tu ni mogoče ugotoviti. (Za pravilne datume glej F. Š. Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji. Beograd 1956.) Drugi prispevek *Spomin na prvo partizansko pomlad* (str. 23—26) je napisal Veljko (Franc Kavčič) in v

njem orisal boj z Nemci na Osovniku. V tretjem Nekaj gradiva o narodnoosvobodilni borbi na Gorenjskem v letih 1941 in 1942 (str. 27—44) pa je Branko Berčič izbral poročila Slov. Poročevalca, ki se nanašajo na Gorenjsko.

Drugi letnik Loških razgledov (1955) je nadaljeval memoarski način podajanja NOB na škofovskem ozemlju. Razprava Nika Kavčiča Ustanovitev, razvoj in akcije loške čete v letu 1942 (str. 7—20) je v bistvu nadaljevanje Florijanove razprave v prvem letniku, le da se Kavčič še bolj omejuje na Ločane, to je konkretno na loško četo. Zelo tehtno dopolnilo k zgodovini NOB na škofovskem ozemlju in hkrati h Kavčičevi razpravi pomeni prispevek Franceta Planina Usodni dogodki v Dražgošah (str. 21—32). V njem je objavil pripovedovanja štirih domačinov o nemškem nasilju v Dražgošah v dneh 9. do 12. januarja 1942. Pri objavi ni dejstev popravil, pustil jih je, kakor so jih oblikovali oni, ki so bili na dogodkih sami prizadeti. Prav v teh je pa njihova vrednost in bodo zgodovinarjem ne glede na nekatere medsebojne neskladnosti nudili dragoceno gradivo. Prispevek Steva Šinka Med izgnanci v Srbijo (str. 33—42) je oris izseljevanja Slovencev z rodne zemlje in njihovega življenja v Srbiji. Prispevek je delno memoarskega značaja, delno je pa pisec zanj uporabljal tudi pisano gradivo. Prikaz je stvaren. Zadnji prispevek — Staneta Pečarja — Temni, pretemni so talcev grobovi (str. 43—62) je prikaz streljanja 50 talcev za Kamnitnikom 9. II. 1944 in kratek pregled njihovega življenja.

V tretjem letniku Loških razgledov (1955) so se prispevki, ki se nanašajo na razdobje NOB, še bolj razširili, vendar se je tematika prve razprave I. letnika premaknila iz prikazovanja splošnega razvoja NOB na specialno področje partizanskega življenja. Razprava Franca Fojkarja - Janka Jelovškega Po sledovih skritih steza tihih junakov I. gorenjske reledne linije (str. 7—25) se bavi z organizacijo kurirskih zvez. Napisana je na osnovi ustnih in pisarnih prispevkov preživelih kurirjev. Zelo nazorno prikazuje rast celotnega sistema zvez in njegovih naknadnih sprememb na območju, ki se je v glavnem skladalo z mejami škofovškega ozemlja. Toda v okviru prikazovanja kurirskih zvez in postaj se je pisec v primerni obliki dotaknil tudi premikov partizanskih enot in njihovih bojov z okupatorji. V primeri z razpravami, ki so bile doslej napisane o partizanskih kurirjih, spada Fojkarjeva nedvomno med najboljše. — Na specialno področje sega tudi članek Nika Kavčiča Škofjeloško okrožje — zibelka partizanskega tiska na Gorenjskem (str. 26—38), prikazuje pa rast partizanskih tehnik na Gorenjskem, požrtvovalnost njihovih pionirjev in njihove težave. Napisan je prvenstveno po osebnih avtorjevih spominih, delno pa po pripovedovanju drugih tehnikov. Prvi članek Milana Žaklja - Žirovnika Nekaj o osvobodilnem gibanju v Žirovski dolini (str. 39—44) predstavlja poizkus lokalne zgodovine, drugi istega pisca, Srečanje s četniki (str. 45—48), pa po spominih obnavlja razgovore s četniki v juniju 1943 o njihovem potegovanju za sodelovanje s partizani. Članek nazorno kaže mentaliteto in sestav četniške organizacije. — Prikazovanju splošnega partizanskega razvoja v prejšnjih letnikih Loških razgledov se najbolj približuje prispevek, ki ga je napisal Franc Lušin - Mali pod naslovom Iz spominov na leto 1942 (str. 49—60). Članek je v celoti memoarskega značaja. V njem pisec z močno osebno zavzetostjo opisuje tragične dni gorenjskega partizanstva na Jelovici v avgustu in septembru 1942. — Za temi članki so trije krajši prispevki, ki zaključujejo obdobje NOB v tretjem letniku Loških razgledov. Med njimi predstavlja prvi članek Pavleta Mraka pod naslovom Dogodki med narodnoosvobodilno vojno v šolskem okolišu Gabrk (str. 65—70) kroniko važnejših dogodkov v Gabrku, drugi istega avtorja, Partizanske tiskarne na območju Gabrka (str. 70—71), je dopolnilo h Kavčičevemu članku o tehnikah na škofovskem ozemlju, tretji Andreja Česna Prispevek h kroniki NOB v Železnikih (str. 71 do 72) pa daje nekaj pregled dela Železnikarjev v NOB.

III.

Savinjska dolina in Gorenjska spadata med tiste pokrajine, ki so jih različni zborniki najboljše obdelali. Daleč za njima stoje Prlekija, Kočevsko in Primorska. Od teh ima vsaka samo po en zbornik, ki obdeluje tudi dobo NOB. Način obdelave je tudi pri njih skoraj izključno memoarski, razen pri Kočevski, kjer kaže njen zbornik na temeljitejšo uporabo tudi arhivskih virov. Pri Prlekiji in Kočevski gre povrhu za razprave, ki v pregledu podajajo vso dobo vojne, pri Primorski oziroma

še pravilneje Tolminski pa gre le za nekaj krajših prispevkov, ki se dotikajo le različnih strani partizanskega življenja.

Prlekija, spominski zbornik ob desetletnici osvoboditve, (Ljutomer 1955, izd. Prleški študentski klub) ima pravzaprav dva prispevka, ki se nanašata na dobo NOB. Prvi je razprava Vlada Šandorja **Prlekija v ljudski revoluciji** (str. 17—29) in predstavlja dokaj obsežen pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Prlekiji od aprila 1941 do osvoboditve. Avtor je v njem prikazal faze razvoja po letih, vmes pa tudi rezultate nemškega nasilja nad prizadetimi in neprizadetimi. Pisal je z dobrim poznavanjem lokalnih dejstev, vendar je naštevanju imen dal preveč poudarka. Gradivo je v največji meri črpal iz spominov oziroma pripovedovanj preživelih aktivistov, medtem ko je sodobne arhivske vire uporabljal v zelo skromnem obsegu. Za končno podobo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji je pa nedvomno prispeval mnogo koristnih podatkov. Drugi prispevek, **Kerenčičevi so doma iz Prlekije** (str. 30), je napisala Milena Bokša in v njem v obliki nekakih utrinkov opozorila na krvavi davek, ki so ga plačali Kerenčičevi v narodnoosvobodilnem boju.

Kočevsko, zemljepisni, zgodovinski in umetnostnokulturni oris kočevskega okraja (Kočevje 1956, izd. Turistično olepševalno društvo v Kočevju, uredil Bogomil Gerlanc) ima obsežno razpravo, ki sta jo prispevala Marjetka Kastelic in Bogomil Gerlanc pod naslovom **Kočevska v boju za svobodo** (str. 129—168). Če se zavedamo, da je »Kočevsko« pravzaprav zbornik, ne pa morda kak bežen oris sedaj že ukinjenega kočevskega okraja, moramo reči, da v knjigi, v kateri je objavljena, nedvomno ustreza po vsebini, obsegu in obliki. V primeri s podobnimi razpravami v drugih zbornikih je ta mnogo več kakor zgolj pregled NOB na Kočevskem. Osnovne točke razvoja so v njej jasno podane in pregledno razvrščene. V primeri s Prlekijo se pa v večji meri bavi z dogodki splošnega pomena, dasi bi bilo koristno, navesti tudi nekoliko več lokalnih podrobnosti kakor jih sedaj ima, zlasti pri partizanskih enotah in razvoju ljudske oblasti. Prevladovanje splošnega dela se da razložiti tudi s tem, da so imeli mnogi dogodki, ki so se odigrali na Kočevskem, dejansko širši, celo vseslovenski pomen, n. pr. ustanavljanje brigad, prvo osvobodeno ozemlje, Grčarice, Turjak, Prvi zbor odposlancev, mimo katerih tudi lokalna zgodovina ne more. Razprava je pisana na pisanih in ustnih virih, škoda le, da zaradi posebnega značaja knjige niso viri navedeni. Na napačnih virih pa temelji število 120 tisoč Italijanov v roški ofenzivi. Po dognanjih prof. dr. Mikuža so italijanske oborožene sile štejele ca. 75.000. Podatki pri življenjepisih narodnih herojev niso vsi dovolj preverjeni. Matejka n. pr. ni padel na Krasu, temveč v Koprivi pri Gorici, onstran Soče.

Tolminski zbornik (Tolmin 1956, izd. Odbor za izvedbo tolminskega kulturnega tedna) je v obdelavi NOB v primeri s Prlekijo in Kočevsko skromnejši. Manjka mu predvsem sintetičnih obdelav. Prispevki v njem so le drobni utrinki iz partizanskega življenja na Tolminskem, ki pa kot taki niso nepomembni. Berti Rejec je objavil **Zadnje pismo Simona Kosa sestri Zofki** (str. 38). Brešan Franc - Orel, nekdanji komandir relejne postaje P-23, je v članku **Kratka zgodovina relejne postaje P-23 od 20. januarja 1943 do avgusta 1944** (str. 39—44) po spominu orisal sistem kurirskih zvez v severnem delu Primorske, predvsem pa sestavo in življenjsko usodo kurirske postaje P-1 oziroma po reorganizaciji P-23. Avtor se dobro spominja funkcije, personalne sestave in dogodkov na terenu. Dr. Aleksander Gala - Peter, nekdanji zdravnik primorskih partizanov je v članku **Sanitetne postaje v bivšem tolminskem okraju** (str. 45—48) orisal 10 partizanskih bolnic, kje so bile, njihovo kapaciteto, kdo jih je upravljal in kako usodo so doživele. Pisal je na temelju svojih spominov, delno pa po podatkih drugih. Pregled nastanka, dela in usode partizanske tehnike kaže memoarski zapis Bogomila Kavčiča **Ciklostilna tehnika »Krn«** (str. 49—50). Memoarskega značaja je tudi zapis Hinka Uršiča po pripovedovanju Andreja Kavčiča - Kovača **Politična organizacija na Tolminskem v času NOB** (str. 51—54). Dogodki v njem so nanizani po kronološkem redu po letih, kolikor se tičejo politične organizacije, opuščen pa je ta red pri dodanih pripisih, ki se nanašajo na aktivista Skalarja, Joška Uršiča in partizanstvo na Tolminskem do kapitulacije Italije.

France Škerl

ČASOPISI

Arheološki vestnik (Acta archaeologica), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Sekcija za arheologijo, VII/1—4, Ljubljana 1956, 500 strani.

Z VII. letnikom je Arheološki vestnik začel izhajati v štirih zvezkih. Delitev VII. letnika na štiri zvezke se je pokazala kot nujna zaradi lažje delitve gradiva ter rednejše objave. Arheološki vestnik je tudi dalje obdržal svoj stari program ter bo priobčeval samo razprave in članke arheološke vsebine poleg člankov paleoantropologije, paleozoologije in paleobotanike.

Novi letnik je doživel nekaj majhnih sprememb, predvsem tehničnih. Vsaka številka letnika nosi na začetku seznam del v njej, medtem ko je kazalo vsega letnika posebej dodano kot priloga zadnji številki novega letnika. Sistem razporeditve razprav in poročil je ostal kronološki kot doslej.

S to tehnično spremembo ali bolje dopolnitvijo ima Arheološki vestnik še bolj dopolnjeno obliko.

V VII. letniku so zastopana vsa arheološka obdobja. Razprava J. Korošca: »Nekaj o stratigrafiji pri arheoloških raziskovanjih« se ukvarja s problemom in pomenom vertikalne ter horizontalne stratigrafije. Ob stoletnici odkritja neandertalca v avgustu 1956 je napisal B. Škerlj razpravo: »Vloga in mesto neandertalcev v človeški evoluciji«. V razpravi kritično obravnava vse dosedanje teze o človeški evoluciji in vlogo neandertalcev v njihovem razvoju. Paleolitik je zastopan v tem letniku samo z razpravo M. Brodarja: »Prve paleolitske najdbe v Mokriški jami«, kjer podaja rezultate izkopavanj v 1955. letu. Raziskovanje v tem letu je prineslo pomembne rezultate. Več je člankov, ki obravnavajo neolitik. J. Korošec poroča v razpravi »Neolitična naselbina na Drulovki pri Kranju« o prvi neolitični naselbini na Gorenjskem. Na podlagi materiala avtor prihaja do sklepa, da se novo najdišče povezuje z lengyelsko kulturno skupino in spada časovno v končne faze neolitika. M. Garašanin načenja problem predzgodovinske kronologije, tako absolutne kakor relativne. Ta problem obravnava v razpravi: »Neka pitanja relativne preistorijske kronologije«. Poudarja pa pomen relativne kronologije za obravnavanje odnosa in kronološke razporeditve posameznih kultur ožjega področja. P. Korošec daje v svojem delu: »Nekaj novih podatkov o slavonski kulturi na področju jadranske obale«. Avtorica v tem članku poudarja, da se je slavenska kultura širila tudi v oddaljenejša področja. Med razpravami so trije članki, ki obravnavajo čas rimske naselitve na naših tleh. Tako obravnava J. Klemenc v člankih »Ganimedov relief iz Šempetra v Savinjski dolini« in »Grobne skrinje za pepel pokojnikov iz Šempetra v Savinjski dolini« posamezne podrobnosti iz rimskega grobišča v Šempetru. V. Berce pa daje rezultate zaščitnih izkopavanj v Celju v članku »Dva nagrobnika iz Brega v Celju«, v katerem podrobneje obravnava dva tu odkrita nagrobnika.

Poročila zajemajo vsa obdobja razen paleolitika. S. Pahič podaja v članku »Neolitske jame v Brezju pri Zrečah« poročilo o izkopavanjih v 1955. letu. S. Dimitrijevič podaja pod naslovom »Vučedolska nalazišta na področju grada Vinkovaca« pregled materiala slavovske kulture iz štirih najdišč v okolici Vinkovcev. Dve težko opredeljivi najdbi obravnava T. Bregant v poročilu »Dve slučajni

najdbi«, ki moreta spadati v čas od konca neolitika pa do starejše železne dobe. F. Leben poroča o raziskovalnih delih v letu 1956 v poročilu »Sondiranje v jami Brlovki« in domneva, da pripadajo najdbe neolitiku. Obdobje bronzaste dobe zastopa članek A. Smodiča »Bronasti depo iz Smiljane«. Avtor opisuje razno bronasto orodje in orožje in misli, da je bila v bližini najdišča kovačnica. F. Leben poroča o izkopavanjih, izvedenih v letu 1955, v članku »Poročilo o izkopavanjih v Roški spilji leta 1955« in sklepa, da je bila jama naseljena že od neolitika dalje, najmočnejše pa v železni dobi. S. Pahič in A. Bolta poročata o raznih najdbah z Rifnika. Tako prvi v poročilu »Posamezne najdbe iz Rifnika« objavlja material, ki je bil prinešen z Rifnika v Pokrajinski muzej v Mariboru še pred I. svetovno vojno, je pa žal brez točnejših podatkov. A. Bolta pa objavlja nekaj najdb z Rifnika, ki so bile prinešene v celjski muzej pred II. svetovno vojno. Tem priključuje še dva grobova, ki sta bila izkopana 1954. leta. Najdbe datira v starejšo železno dobo, mlajšo železno dobo pa zastopa v tem nekaj keramičnih fragmentov. M. Urleb poroča o izkopavanjih z Unca: »Arheološke najdbe z Unca pri Rakeku«. Tu je bil 1955. leta odkrit grob, ki ga datira avtorica v mlajše obdobje železne dobe. S. Gabrovec obširno poroča o delih in najdbah na gomilah v Volčjih njivah v članku »Ilirska gomila v Volčjih njivah«, kjer so izkopavali 1953. leta. V tej gomili so odkrili več grobov, ki jih avtor datira v drugo polovico mlajšega halštata na Slovenskem (Vače IIb po Staretu). Antropološko obdelavo okostij podaja Z. Dolinar-Osole v članku »Ilirska okostja iz gomile v Volčjih njivah«. V tem letniku imamo še članek Z. Dolinar-Osoletove »Nova pitekantropoidna oblika hominida iz Severne Afrike«. Med poročili je tudi več člankov klasične periode. Tako piše A. Valič o novoodkritem rimskem grobišču v okolici Kranja v poročilu »Nove najdbe iz rimske dobe v okolici Kranja«. O grobišču, odkritem na Gospodarskem razstavišču, poroča P. Petru v članku »Z rimskega grobišča v Ljubljani«. P. Petru-V. Šrihar poročata v članku »Nove najdbe« o materialu iz več najdišč. Tako podaja prvi material antičnega časa, drugi pa iz predzgodovine. R. Bratanič odgovarja na pripombe A. Sovreta o grškem napisu iz Ptuja v članku »K članku A. Sovreta. Pripombe k R. Brataniča novim najdbam iz Ptuja«. Nekaj pripomb o istem napisu daje tudi A. Smodič »Še o ptujskem grškem napisu«. Zgodnji srednji vek zastopajo trije članki. Enega je napisala P. Korošec »Še nekaj slovanskih najdišč v vzhodni Furlaniji«, katerih material pripisuje köttlaški kulturni skupini. Druga dva članka pa objavlja B. Marušič »Dva spomenika zgodnjersrednjeveške arhitekture iz južne Istre« in »Polačine pri Ferencah, novo zgodnjersrednjeveško najdišče v Istri«.

Knjžina in druga poročila so zastopana s prikazi in z nekaj kritikami. Avtorji teh so: J. in P. Korošec, J. Klemenc, S. Pahič, V. in M. Brodar, I. Mikl, F. Osole, T. Bregant.

Na koncu drugega in četrtega zvezka se nahaja popis novih časopisov in knjig, dospelih največ potom zamenjave na Arheološko sekcijo. Na koncu letnika pa se nahaja tudi arheološka bibliografija za leto 1955, ki jo je napisal S. Jesse.

Tatjana Bregant

Starinar, Organ Arheološkog instituta Srpske akademije nauka, Nova serija, knjiga V—VI / 1954—1955, Beograd 1956, 443 str.

V letu 1957 je bila dotiskana dvojna številka Starinarja za 1954/1955 leto, posvečena spomenu umrlega predsednika Arheološkega inštituta Srpske akademije znanosti, akademika prof. dr. Vladimira R. Petkovića.

S tehnične strani je tudi nova številka tako glede na papir kakor tudi glede na tisk in odtise klišejev izredno dobra, doslej najboljša, kar jih je izšlo po vojni. Gradivo je kot navadno razdeljeno na razprave, poročila, doneske in zapise ter kritike in prikaze. V novi številki se nahajajo tudi trije nekrologi: Vladimiru R. Petkoviću, Radoslavu Grujiću in Miloju M. Vasiću. Tej številki je dodana tudi bibliografija Starinarja od 1884. do 1940. leta, ki jo je sestavila Nadežda Mandić.

Po vsebini se v novi številki nahaja nekoliko manjše število arheoloških razprav in člankov ter poročil, medtem ko ostale pripadajo umetnostni zgodovini in zgodovini.

Miodrag Grbić skuša v članku »Preklasična grnčarija srednjega Balkana« podati sliko o prazgodovinski keramiki Moravsko-Vardarske doline. Avtor je v glavnih obrisih zajel vse značilnosti od neolitika do mlajše železne dobe. Neolitik deli na tri faze, in sicer zgodnji, srednji in pozni neolitik. Zadnja faza deli dalje še na dva odseka »a« in »b«, ki pa ne zajemata kronoloških momentov, temveč dve različni kulturni fazi. Bronasto dobo deli avtor na dve periodi, in sicer na zgodnjo ter na srednjo in kasno bronasto fazo. Tudi zgodnjo bronasto dobo deli na dve podskupini, ki se kronološko ujemata, kakor sodi avtor, vendar se širita na dveh različnih mestih. Zgodnjo železno dobo pa obravnava avtor kot celoto.

Namen avtorjevega članka je bil, da nam poda kontinuiran razvoj prazgodovinskih kulturnih skupin srednjega Balkana. Podal je nekoliko zanimivih hipotez, vendar je članek glede na nova odkritja že dokaj zastarel (pisan je bil namreč 1953. leta). To poudarja tudi sam avtor v zadnji opombi. Kljub temu je bilo želeto, da bi bil avtor nekoliko bolj dokumentiral svojo kronologijo kakor tudi razne povezave in vzporedbe, ki jih izvaja. Tako avtor starčevsko kulturno skupino postavlja v absolutni kronologiji od konca mezolitika do 3.400 leta. Starejšo vinčansko skupino pa stavlja od 3.400 do 2.800. ltd. Ravno tako vzporeja starejšo vinčansko skupino s tiško in lengyelsko ter jih postavlja v isti čas.

Drugi članek, ki se dotika arheologije, je napisal Milutin Garašanin »Razmatranje o makedonskem halštatu«. Avtor je v obrisih skušal podati tako materialno sliko kulture, kakor tudi odgovarjajočo kronologijo. Istočasno se je dotaknil tudi etničnega problema. Kar se tiče materialne kulture, predvsem oblike grobov ter raznih kovinskih predmetov, v glavnem nakita, ga avtor vzporeja s podobnimi bosenskim objekti, dalje pa tudi z grškimi, bolgarskimi ter ogrskimi. Časovno deli gradivo v dve fazi, od katerih starejša pripada starejši železni dobi, halštatski »C« fazi po Reineckejevi kronologiji, t. j. od 800 do 550 pr. n. št. Mlajšo fazo, t. j. »trebeniško kulturo«, pa stavlja v halštatsko »D« fazo, ki naj bi se začela proti koncu VI. stoletja. Ta faza je označena s tesnimi zvezami z Grčijo ter bogatim grškim importom, podobno kakor je primer tudi na trakijski teritoriji.

Materialna kultura pripada čisti ilirski kulturni skupini z nekaterimi lokalnimi formami ter močnejšim vplivom trako-kimerske sfere v Panoniji in v Podonavju. Vendar sodi avtor, da je pri tem potrebno biti zelo previden.

Glede etničnega problema se avtor pridružuje mnenju raznih virov in lingvističnih izsledkov, po katerih so Dardanci Iliri. O Peoncih in Makedoncih, pri katerih so razna mnenja deljena, tudi avtor ne prinaša svojega sklepa. Sodi pa, da so tu živele razne etnične skupine, ki so imele dokaj soroden jezik. Kasneje pri ustvarjanju širših skupin pod vodstvom močnejših plemen se celotna slika nekoliko spremeni. Toda avtor sodi, da arheologija ne bo zmožna rešiti kompliciranih etničnih problemov.

Branko Gavella je v razpravi »Antički spomenici grčko-egipatskog sinkretizma u našoj zemlji« podal svoje gledišče glede tolmačenja nekaterih spomenikov, predvsem dveh levov s centralno figuro bradatega starčka. Avtor tolmači lik starčka kot lik Serapisa s kalathosom na glavi. V poštev je vzel prvenstveno spomenike iz nekdanjega Sirmiuma, Sremske Mitrovice.

Članek »Starohrišćanska grobnica u Nišu,« ki ga je objavil Lazar Mirković, obravnava 1953. leta slučajno odkrito rimsko grobnico. Grobnica je bila obokana in imela tri grobove v obliki odprtih sarkofagov. Dolga je bila 2,63, široka 2,23 in 1,78 m visoka. Pomen grobnice leži predvsem v njenih bogatih freskah, ki predstavljajo like svetnikov, raj, Kristusove monograme ter razne rastline in ptice. Avtor datira grobnico v IV. stoletje.

Ostale razprave pripadajo umetnostni zgodovini in zgodovini. Tako skuša Gjurgje Bošković v razpravi »Problem Manastira sv. Djordja-»Gorga« na Seravi«, dokazati da samostan sv. Gjorgja na Seravi ni bil pri Skoplju, temveč je identičen s cerkvijo Staro Nagoričino. Aleksander Deroko v članku »Markova kula — Grad Prilep« podaja zgodovino gradu in opis preostalih grajskih ostankov. Članek »Pretečina desnica i drugo krunisanje Prvovenčanog« je napisala Mirjana Čorović-Ljubinković. V članku obravnava problem kronanja Stjepana Prvovenčanega in usodo relikvije desnice Janeza Krstnika, ki je po mnenju avtorice igrala v nekdanjem srbskem krščenem kultu precejšnjo vlogo. Avtorica zastopa tudi gledišče, da je bil Stjepan Prvovenčani dvakrat kronan, enkrat po zahodnem, drugič pa

po vzhodnem obredu. Drugo kronanje je izvršil njegov brat sv. Sava. Gjorgje Stričević je v članku »Hronologija ranih spomenika Moravske šole« podal kronološko srbsko arhitekturo, t.i. moravske šole v prvem razdobju njenega razvoja, t.j. pred kosovsko bitko. Članek Radivoja Ljubinkovića »Dve gračaničke ikone sa portretima mitropolita Nikanora i mitropolita Viktora« obravnava dva portreta darovateljev na dveh ikonah, ki doslej nista objavljene, a Vojislav Djurić obravnava v članku »Frano Matijin, dubrovački slikar XVI veka« razvoj in pomen dela slikarja Frane Matijinega.

V poročilih imamo tudi nekaj člankov, ki obravnavajo arheološke probleme. Tako Gjorgje Mano-Zisi v poročilu »Iskopavanja na Caričinom gradu 1953 i 1954 godine« poroča o dveletnih raziskovanjih tega nadvse pomembnega mesta, katerega nekateri istovetijo z Iustiniano Primo. Tokrat so se raziskovali predeli okoli centralnega krožnega trga. Tu je bilo odkopanih več stavb in dvoran, kolonade stebrov, trgovine in delavnice, ki so bile kasneje vzdane v portike, itd. Avtor sklepa, da se danes morejo v gradnji mesta videti tri gradbene faze, ki pripadajo VI. in VII. stoletju. Zadnje gradbeno fazo, kjer se kot vezivo uporablja blato, je voljan avtor pripisati Slovanom. Poleg tega se za gradnjo v tem času uporablja tudi les. Drobne najdbe kasnoantičnega in bizantinskega časa so zastopane predvsem s keramiko in z novci Justinijana, Justina, Foke, Anastazija itd. Dalje sta najdena dva svinčena pečata, razni kosi nakita, orodje in orožje. Avtor je prišel do zanimivih rezultatov tudi glede naseljevanja Caričinega grada po Slovanih, kjer v gradbeni dejavnosti razlikuje tudi dve fazi. Tako je v mlajših fazah odkril slovanske hiše, v katerih se je našla slovanska keramika in slovanski nakit. Med raznimi objekti te dobe je posebno zanimiva ločna fibula z masko.

V članku »Sondažni radovi na lokalitetu »Zidine« kod Male Mitrovice« poročata Gjorgje Mano-Zisi in Mirjana Čorović-Ljubinković o rezultatih sondiranja, pri katerem je bilo ugotovljenih nekoliko naselitev od prazgodovinske preko rimske in slovanske do srednjeveške dobe. Milutin in Draga Garašanin pa poročata v članku »Srednjevekovno srpsko groblje u Dobrači« o 75 grobovih, ki so bili vkopani v veliko gomilo v Dobrači. Izkopavanja so se vršila že 1950. leta. Nekropolo datirata avtorja okvirno v čas od X. do XIV. stoletja, vendar se nagiblata k mnenju, da je nekropola mlajšega datuma in da pripada XIII. do XIV. stoletju. Pokopi so karakteristični glede na lego skeletov, ki imajo prekrizane roke na telesu. Med pridevki so posebno zanimivi uhani z jagodami, ki glede na dosedanje datacije podobnih objektov v Jugoslaviji, posebno v Dalmaciji, po mnenju avtorjev zahtevajo revizijo kronologije vseh uhanov z jagdami.

Med umetnostno zgodovinskimi in zgodovinskimi poročili obravnava Slobodan Nenadović v članku »Šta je kralj Milutin obnovio na crkvi Bogorodice Ljeviške u Prizrenu« dele, ki bi jih Milutin mogel napraviti na imenovani cerkvi. Samuilo Puhiera poroča v poročilu »Srednjevekovne crkve na ostrvu Šipanu kod Dubrovnika« o vrsti cerkva srednjega veka na otoku Šipanu. Deli jih v tri skupine, od katerih ena spada v čas nekako XI. do XIII. stoletja, druga v čas od XIII. do XIV. stoletja, tretja pa v čas XIV. stoletja. Po stilu so predromanske, romanske in gotske. V članku »Novo Brdo« poročajo Mihailo Dinić, Ivan Zdravković, Dragoljub Jovanović in Vojislav Korać kakor z zgodovinske strani tako tudi o sondažnih in drugih delih na srednjeveški trgovski in rudarski naselbini Novo Brdo, ki je nekdanja predstavljala izredno močen trgovski in rudarski center, tedaj enega najbolj razvitih na Balkanu. Dela so se vršila od 1952. do 1954. leta. V zvezi z Novim Brdom obravnava Miran Savić v članku »Šljakišta na Novom Brdu i Kačikolu« o mestih, kjer se še danes nahaja žlindra, ki je ostala po rudarskih in metalurških delih. Njegovi sklepi so izredno zanimivi. Predvsem je izračunal, koliko je bilo uporabljeno rude za časa rudarskega delovanja na Novem Brdu in v okolici. Na temelju tega je tudi ovrgel gledišče, da bi Novo Brdo moglo v srednjem veku imeti 40.000 prebivalcev, kakor poročajo zgodovinski viri. O »Pirotskom Gradu« poroča Nevenka Petrović, Dobroslav Pavlović pa o trdnjavi v Šabcu (Šabačka trdjava). Dejan Medaković obravnava ostanke srbske umetnosti v Slavoniji in Hrvatski v članku »Beleške o srpskoj umetnosti u oblastima stare Slavonije i Hrvatske«, medtem ko Ivan Zdravković poroča o »Manastiru Mešić«.

V oddelku Prilozi i beleške podaja Draga Garašanin v članku »Studije iz metalnog doba Srbije« tri krajše študije iz kovinske dobe Srbije. V eni se dotika nekaterih problemov geneze in tipologije metalnega časa v Srbiji, v drugi obravnava trako-kimerske elemente v materialni kulturi, v tretjem pa obravnava v okviru najdb iz Brestovika vprašanje depotov pozne bronaste dobe. Rastislav Marić je objavil v članku »Iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja« nekoliko vrst novcev. Tako objavlja srebrn novc iz Likije, ki je bil kovan leta 95, za časa Domicijana, dalje rimske novce, ki so najdeni v rimskih rudnikih na Kosmaju, srebrne novce Nikefora III. Botaniata, novce solunskega cesarja Teodorja Angela, dinar Vladislava II. z latinskim napisom, dinar Nikole Altomanovića z latinskim napisom in nekaj novih vrst novcev despota Gjurgja Brankovića. V drugem članku »Sitni prilozi iz arheologije i epigrafike« objavlja Rastislav Marić koščeni calamus iz Marguma ter nove napise iz Novopazarske banje, iz Guberevca, itd.

Od ostalih člankov poroča Aleksander Deroko v članku »Beogradska ikona Bogorodice u Carigradu« o usodi cerkve, kjer se je ikona nahajala in ki je 1955. leta zgorela, a Dragoljub Jovanović daje sliko starega Niša v članku »Neki topografski podaci o starom Nišu«.

J. Korošec

HISTORIJSKI ZBORNIK. VII. letnik 1—4, leto 1954, str. 249; VIII. letnik 1—4, leto 1955, str. 247; IX. letnik 1—4, leto 1956, str. 297. Izdaja Povijesno društvo Hrvatske. Uredjuje redakcijski odbor, glavni in odgovorni urednik Jaroslav Šidak.

Ko pregledujemo omenjene tri zvezke HZ, moramo ugotoviti, da je v njih precej več prispevkov iz novejšje zgodovine — tu mislim predvsem iz zgodovine delavskega gibanja in socialne demokracije na Hrvatskem v prehodu iz XIX. v XX. stoletje ter še posebej iz zgodovine NOB — kot jih je bilo v prejšnjih letnikih. VIII. letnik je posvečen desetletnici osvoboditve, kar je razvidno tudi iz vsebine. Opozoril bi, da je objavljenih več predavanj hrvatskih zgodovinarjev, ki so bila prečitana na I. Kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Beogradu oziroma na Posvetovanju hrvatskih zgodovinarjev v Zagrebu 1955. leta. Pozornost zasluži prizadevanje hrvatskih zgodovinarjev, da so se pogumno lotili tudi težjih, doslej nerešenih problemov iz hrvatske preteklosti. Pomanjkljivost HZ je ista kot pri večini naših historičnih publikacij, to je neredno izhajanje. Pregled prispevkov v HZ si bomo ogledali po tematiki.

NOB. Vedno bolj se kaže potreba po objavljanju monografij, ki bi prikazale posamezna obdobja NOB, razvoj in specifičnosti NOB po pokrajinah, ter historiat razvoja ljudske oblasti, ker bo le na podlagi takšnih razprav možno podati sliko celotnega razvoja NOB v Jugoslaviji. Posebno velja to za prva leta NOB pri nas. Iz tega obdobja je ohranjeno zelo malo dokumentov in preti nevarnost, da se proučevanje razvoja NOB v teh letih zapostavi ali zanemari. Članki, ki so objavljeni v HZ, se nanašajo v glavnem na prva leta NOB, v celoti ali v izvlečkih pa prinašajo precej novih dokumentov.

Vinko Antić opisuje v svojem delu nekatere momente za katere meni, da so bili specifični v narodnoosvobodilni borbi Istre (VII, str. 1 do 22). Bora Leontić obravnava začetke NOB v Splitu leta 1941 (VIII, str. 41 do 67) na podlagi dokumentov Vojno-istoriskega instituta. V kronološkem zaporedju naniza potek diverzantskih akcij v samem Splitu ter njegovem zaledju, ki so privedle do formiranja prvih odredov že v mesecu avgustu. Članek Dušana Plenče »Srednjodalmatinski odred« (VIII, str. 107 do 122) nas seznani z razvojem partizanskih edinic na področju Dalmatinske Zagore v obdobju od junija 1942, ko se manjše enote povežejo v

bataljone in odrede, do septembra 1942, ko se formira prva dalmatinska brigada. Pomemben prispevek k zgodovini ljudske oblasti v prvih letih NOB predstavlja delo Branka Žutića »Razvitak narodne vlasti u kotaru Vrginmost 1941—43« (VIII, str. 69 do 105). Avtor se je osredotočil na to področje zato, ker je od vsega začetka sodeloval v organih ljudske oblasti v tem okraju in ker je ta predel Korduna od julija 1941 pa do osvoboditve razen v krajših presledkih predstavljal osvobojeno ozemlje.

XIX. in XX. stoletje. Največja ovira pri proučevanju novejših hrvatskih zgodovine je neurejenost in nedostopnost arhivskih fondov. Vendar lahko vseeno zabeležimo viden napredek ter povečan interes hrvatskih zgodovinarjev za to obdobje.

Ob priliki poslednje restavracije graščakovega, t. j. zagrebskega magistrata leta 1847 je bil med kandidati za prisedniško mesto tudi Ljudevit Gaj (IX, str. 61 do 68). Iz članka Pavla Suerja je razvidno, da je bil Gaj osebno zainteresiran pri volitvah, ker je pričakoval, da mu bo kandidatura dala možnost za njegovo vsestransko politično delovanje ter povečala njegov ugled. Gaj je na volitvah propadel. Olga Šojat skuša prikazati v odlomku iz življenja Ljudevita Vukatinovića (IX, str. 31 do 59) leto 1848, to je čas, ko se je bolj ukvarjal s političnim kot s književnim delom. Zdi se mi, da ocenjuje avtorica njegovo delovanje preveč romantično, saj je, kot pravi sama, »bio medju onim na koje se Jelačić u prvo vrijeme svoga banovanja najviše oslanjao, koje je cijenio i od kojih je tražio saradnju...« Zanimiva po svoji originalnosti je tudi študija Henryka Batowskega, profesorja Jagelonske univerze v Krakovu, o odnosu Mickiewicza do Južnih Slovanov oziroma jugoslovanskega političnega vprašanja (IX, str. 69 do 81) in njegovih stihov z našimi narodi v letu 1848—1849.

Mirjana Gross odkriva v razvoju delavskega gibanja na Hrvatskem mnogo novih pogledov. Zanimajo jo predvsem nekateri momenti v razvoju socialdemokratske stranke v Hrvatski, ki so odraz specifičnega razvoja Hrvatske koncem XIX. in v začetku XX. stoletja ter njenega položaja v okviru Avstro-Ogrske monarhije. Njeni prispevki so v glavnem plod vestnega in natančnega študija člankov v časopisih in le v manjši meri arhivskega gradiva. Avtorica pojasnjuje to pomanjkljivost s tem, da arhivsko gradivo, kot n. pr. spisi Zemaljske vlade Hrvatske in Slavonije, iz tehničnih razlogov ni dostopno. Na nekaj mestih obravnava v svojih člankih tudi zveze med hrvatskimi in slovenskimi socialisti. Začetki delavskega gibanja v Zagrebu (VIII, str. 1 do 39) nekako sovpadajo s pojavom delavskega gibanja v Hrvatski na splošno. V članku, ki obravnava ta vprašanja, obdela avtorica prvo fazo od 1869—1875. Posebno pozornost posveti vplivu avstrijskega delavskega gibanja, stališču hrvatskih meščanskih strank do začetkov tega gibanja ter odmevom Pariške komune med hrvatskim delavstvom. Vloga hrvatske socialdemokratske stranke v gibanju leta 1903, ki je napravilo konec Khuenove strahovlade ter povezanost z ostalimi meščanskimi strankami v borbi proti temu režimu je predmet razpravljanja v naslednjem članku (VII, str. 33 do 84). Odnos hrvatske socialdemokratske stranke do nacionalnega vprašanja od 1890 do 1902 (IX, str. 1 do 29) je obdelan le v bistvenih potezih in daje odgovor na naslednji vprašanji: stališče hrvatske socialne demokracije do hegemonije madjarskih vladajočih krogov na Hrvatskem ter do hrvatsko-srbskega vprašanja.

O regeneraciji stranke prava v 80-ih letih XIX. stoletja in njenem radikalizmu (VII, str. 85 do 101) piše Aleksander Flaker ter opozarja na doslej prikrivano dejstvo o zvezah in simpatijah članov te stranke do materializma in socialističnih idej.

En sam članek se nanaša na zgodovino stare Jugoslavije. Bogdan Krizman pojasnjuje, kako je prišlo do ustanovitve Narodnega veća SHS v Zagrebu (VII, str. 23 do 32) ter kakšno vlogo je odigralo pri zedinjenju Južnih Slovanov.

Turško obdobje. O značaju turškega fevdalizma se je pisalo doslej pri nas že precej. Mnenja so bila zelo različna, cilj razpravljanja pa je bil ugotoviti, ali so v turškem imperiju obstojali fevdalni odnosi ali ne in kakšni so bili ti

odnosi. Konstantin Bastaić načenja zelo delikatno vprašanje specifičnosti turškega fevdalnega sistema glede na odnose med spahijo in kmeti kot »prilog pitanju o odnosu vanekonomske prinude i dominikalne vlasti u timarsko spahiskom sistemu« (VII, str. 103 do 128). Ko analizira vse pojave, zaključuje, da se je tudi v turškem fevdalnem redu izvajalo izvenekonomske prisiljevanje neposrednega proizvajalca k pokorščini, toda v dvotirni obliki, delno preko državnega aparata fevdalne države, delno preko prilično neznatne dominikalne oblasti fevdalcev.

Srednji vek. Od vseh prispevkov, ki obravnavajo to obdobje, vzbujajo pozornost članek Nade Klaićeve (natisnjen in opremljen z opombami je pravzaprav njen referat na posvetovanju hrvatskih zgodovinarjev v Zagrebu, 26. novembra 1955). V svojem »nacrtu«, po katerem bi bilo treba reševati mnoga sporna vprašanja v zvezi z institucijo dvanajstih plemen kraljevine Hrvatske (IX, str. 83 do 100), prinaša mnogo novih pogledov. Njeni izsledki bodo v mnogočem spremenili določanje teorije, ki so hotele dokazati avtentičnost »Qualiterja«, ker je bilo edino na ta način možno zagovarjati tezo o neprekinjeni politični individualnosti hrvatskih pokrajin. Njena izvajanja izhajajo iz ugotovitve, da je »Qualiter« falzifikat in da je v dosedANJI historiografiji prav izhajanje iz tega vira oviralo pravilno reševanje navedenega problema. Institucijo dvanajstih plemen postavlja na podlagi vnovične analize virov šele v XIV. stoletje. Precej sličnih tez Nade Klaićeve najdemo tudi v njeni zelo obširni oceni Ljudmila Hauptmanna »Hrvatsko praplemstvo« — Razprave SAZU I. Ljubljana, 1950, kjer pobija Hauptmannove argumente (IX, str. 209 do 220).

Iz zapuščine pokojnega Držislava Švoba je objavljena študija »Pripis Supetarskog kartulara o izboru starohrvatskog kralja i popisu onodobnih banova« (IX, str. 101 do 107). Ta dodatek postavlja avtor v drugo polovico XIV. stoletja, to je v dobo najtesnejših stikov med splitsko cerkvijo in Bosno. Njegova naloga je bila dati bosanskim željam osnovo v historičnem pravu. Bosanci so na tej osnovi zahtevali od kralja Ladislava jamstvo za neodvisnost in teritorialno enotnost Bosne.

Na podlagi dubrovnškega arhivskega gradiva dopolnjuje Gregor Čremošnik z nekaterimi novimi podatki biografijo Mihe Madijeva (IX, str. 119 do 125). Njegovi izsledki dajejo tudi zanimiv vpogled v tedanje politične razmere v Splitu in ekonomski položaj fevdalcev.

Miroslav Brandt v razpravi »Jedna epizoda u borbi oko uvođenja papinske desetine u Dalmaciji« (VII, str. 143 do 166) pojasnjuje spor, ki se je pojavil v prvi polovici XIII. stoletja med nadškofom Ivanom ter predstavnikom samostana sv. Kerševana v Zadru, v zvezi s plačevanjem desetine. Ozadje tega spora je bil odpor naroda proti benečanski nadoblasti.

Problem »bosanske cerkve« je obširno zastopan v povojni jugoslovanski historiografiji. Jaroslav Šidak zaključuje v referatu, ki ga je imel na I. kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev, »Današnje stanje pitanja »crkve bosanske« u historijskoj nauci« (VII, str. 129 do 143), da se mora v bodoče jemati za osnovo tezo Račkega o bogomilih, kar pa seveda ne pomeni, da je treba sprejeti vse podrobnosti njegove teze. Svoj članek dopolnjuje avtor v VIII. letniku v rubriki »Bilješke« na str. 219 do 220 s pojasnili k nekaterim trditvam. Objavlja tudi nove turške dokumente iz XVI. stoletja o poturicah v Bosni. Na te ga je opozoril in jih tudi prevedel Hamid Hadžibegić.

V novem oddelku »GRADJA« najdemo arhivsko gradivo z raznih področij hrvatske zgodovine. B. Krizman objavlja brzojavke in poročila generalštabnega podpolkovnika D. Simovića, delegata srbske Vrhovne komande pri Narodnem veču SHS v Zagrebu leta 1918, ki dajejo interesantne podatke o tedanjih političnih prilikah v Hrvatski (VIII, str. 123 do 132). Andrija-Ljubomir Lisac pa na podlagi razpoložljivega gradiva prikazuje potek organiziranih deportacij Srbov iz Hrvatske, od junija do oktobra 1941. leta (IX, str. 125 do 145). Za poznanje razmer v letu 1848 so zanimivi odlomki iz dnevnika ilirske književnice Dragojle Jernevićeve (IX, str. 147 do 150), ki jih je za tisk pripravil Stanko Dvoržak. Oleg Mandić objavlja

nove podatke o prvi izdaji Kastavskega zakona (IX, str. 151 do 157) ter tekst odločbe z dne 19. decembra 1661 in dodatek iz 1779, s katerim je priznan izjemen položaj kmetov v Kastavskem gospostvu.

Rubrika »Znanstvene ustanove« prinaša poročila naslednjih ustanov: Dragutin Ščukanec poroča o delu muzejev ter njihovi vlogi pri proučevanju zgodovine ljudske revolucije v Hrvatski (VII, str. 205 do 214), Referat Bernarda Stullija, ki je bil prečitán na I. kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev, prikazuje italijansko historiografijo v službi jadranskega iredentizma (VII, str. 215 do 224). Avtor nas opozarja na različne grupe, znanstvena društva, institute in publikacije, ki so bile organizirane s tem namenom (n. pr. Archeografo Triestino, Società istriana di archeologia e storia patria, Atti e memorie, itd.). Objavljeno je poročilo o I. kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev s posebnim ozirom na udeležb hrvatskih zgodovinarjev pri referatih (VIII, str. 191 do 196). V tej zvezi je tiskano tudi predavanje I. Bacha »Spomenici i arhivska gradja za povijest umjetnosti u inozemnim zbirkama« (VIII, str. 197 do 202). Jozo Luetić nas seznani z reorganizacijo Pomorskega muzeja v Dubrovniku (VIII, str. 193 do 207). O »savremenim arhivskim problemima u praksi francuskih i njemačkih arhiva« (IX., str. 245 do 252) pa nas obširno obvešča M. Kurelać.

Rubriki »Iz redakcije« (VII, str. 247 do 248) in »Iz povijesnog društva Hrvatske« (VIII, str. 237 do 243; IX, str. 277 do 290) prinašata razna obvestila in pojasnila čitateljem ter poročila o delovanju društva.

Oddelek »Polemika« prinaša odgovor Lelje Dobronić na kritiko njene Topografije srednjeveških posesti zagrebske škofije (VIII, str. 245 do 247), ki jo je objavil Josip Butarac v VII. letniku.

Skoraj tretjino vsakega zvezka zavzemajo rubrike, ki so posvečene ocenam (VII, str. 167 do 200; VIII, str. 133 do 174; IX, str. 159 do 232), poročilom o časopisih (VII, str. 201 do 204; VIII, str. 175 do 190; IX, str. 233 do 243) in kratkim beležkam (VII, str. 225 do 245; VIII, str. 209 do 235; IX, str. 253 do 276). V teh rubrikah najdemo ocenjena številna dela jugoslovanske povojne historiografije, kakor tudi kritike pomembnejših historičnih publikacij, objavljenih v inozemstvu. Naj opozorim na poročila o slovenskih publikacijah: (K. Nemeth) Prilozi u »Kosovu zborniku« s područja hrvatske i srpske povijesti (VII, str. 179 do 181). (J. Šidak) F. Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija, Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1951 (VII, str. 189 do 193). (M. Hrovat) F. Schmid, Dalmatinische Stadtbücher, Kosov zbornik (IX, str. 197 do 202).

Oddelek o zamenjavah nam prepričljivo dokazuje vse večje zanimanje za HZ doma in v inozemstvu (IX, str. 191 do 296).

Ignac Voje

ISTORISKI GLASNIK štev. 4 (1954); štev. 1, 2, 3—4 (1955), štev. 1, 2, 3—4 (1956). Organ Istoriskog društva NR Srbije, Beograd. Izdaja redakcijski odbor. Odgovorni urednik: Dragoslav Janković, od 1. 1956 Dušan Perović.

Omenjene številke IG so po vsebini zelo pestre in bogate. Največ prispevkov in razprav je posvečenih preteklosti srbskega naroda. Prevladuje tematika iz novejšje srbske zgodovine. Zdi se mi, da je obravnavanje srednjeveške zgodovine nekako zapostavljeno. Precej se ukvarjajo srbski zgodovinarji tudi s črnogorsko zgodovino in v zvezi z nekaj spornimi vprašanji odkrito polemizirajo s Črnogorci. Nekaj prispevkov se dotika tudi vprašanj iz hrvatske, dalmatinske in bosansko-hercegovske zgodovine. Razpravlja se nadalje o turškem obdobju. V manjšem obsegu je zastopana v zadnjih letnikih umetnostna zgodovina in arheologija. Posebej si bomo ogledali tudi številne prispevke, ki odkrivajo nove momente iz

dubrovniške preteklosti. Opozarjajo nas na vrsto mlajših srbskih zgodovinarjev, ki so izšli iz šole prof. Mihajla Dinića in Jorja Tadića. Njihove razprave so rezultat sistematičnega dela zadnjih let v Dubrovniškem arhivu. Več člankov kot v prejšnjih letnikih je posvečenih tudi zgodovini NOB. Pod temi vidiki bom skušal dati pregled objavljenih razprav in člankov.

Srbija. Srednji vek obravnavajo naslednji pisci: Jovan Kovačević posega v svojih dveh razpravah pravzaprav v arheologijo in kulturno zgodovino zgodnjega srednjega veka. Donatorski napisi na 12 cerkvah dajejo za obdobje, ki je skoraj neobdelano, kolikor toliko jasno sliko o družbeni in etnični pripadnosti ktitorjev v Duklji in Primorju od konca VIII. do konca XIII. stoletja (1955, št. 2, str. 117 do 129). V sledovih predkrščanskega običaja »inhumatio ad pedes« in nekaterih drugih elementih išče vpliv kulture Primorja na notranjost Balkana (1955, št. 2, str. 130 do 136).

Do zanimivih zaključkov, ki v mnogočem spreminjajo doslej znane datume iz življenja St. Nemanje, je prišel Relja Novaković. Na svojski način analizira in tolmači Savine kronološke podatke v žitju sv. Simeona (1955, št. 3-4, str. 79 do 122). Meni, da niso vsi podatki avtentični, edino zanesljiv je Savin podatek, da je St. Nemanja vladal 37 let. Kakšne razlike obstajajo med glavno literaturo ter ugotovitvami Novakovića, si oglejmo samo v zvezi z letnico rojstva: Šafařík 1114. leta, Pavlović 1113, Kovačević 1122—23, Jireček 1113—14, Lj. Stojanović oko 1128, Stanojević 1134, Čorović 1114, Novaković oko 1112—13. Doslej poznamo le malo monografij, ki bi obravnavale politično in ekonomsko udejstvovanje pomembnejših osebnosti iz srednjega veka. Kotorskega plemiča Tripa Bučića prikazuje Marija Nakić kot diplomata srednjeveške Srbije (1954, št. 4, str. 3 do 31), ki je bil v tesnih trgovskih stikih z Dubrovnikom od 1308 do 1337. Pomembno je njegovo udejstvovanje v kreditnih poslih.

XIX. in XX. stoletje je posebno privlačno za srbske zgodovinarje. Zanimajo jih predvsem politične razmere v času prvega in drugega srbskega upora. Številčno stanje prebivalstva Srbije in demografske karakteristike v času Prvega srbskega upora so predmet razpravljanja Vladimirja Stojančevića in Vuka Vinaverja. Prvega zanima stanje prebivalstva na splošno, predvsem vzroki za njegov porast (1955, št. 3-4, str. 41 do 58), drugi pa prikazuje položaj Turkov (1955, št. 2, str. 41 do 80), njihovo sodelovanje ob uporabi, postopno umikanje iz mest in končno njihovo degradiranost na skupino drugorazrednih državljanov. Milan Ristić nadaljuje z objavljanjem biografij članov »Praviteljstvujuščeg sovjeta«. Štefan Živković-Telemak (1780 do 1831) (1955, št. 1, str. 57 do 70) je bil prvi nadzornik rudarske proizvodnje pod Karadjordjem, v politiki pa nosilec novih naprednejših idej. Pomembno je njegovo delo na področju književnosti in ga smatrajo za predhodnika Vuka Karadžića. Ilija Marković (1956, št. 2, str. 37 do 43) je opravljal funkcije svetnika, velikega vilajetskega sodnika in ober-kneza Šabačke nahije. Očiten je njegov doprinos v drugem uporu.

Odnos kneza Miloša do Bolgarov (1954, št. 4, str. 65 do 88) se je po Vladimirju Stojančeviću manifestiral predvsem v njegovem patronatskem delu in v materialni podpori, ki jo je nudil Bolgarom v začetni fazi njihovega narodnega preroda. Od konca Vučićeve bune v letu 1842 pa do Katanske bune 1844. leta se je v Srbiji pripravljala cela vrsta zarot proti novemu »ustavobraniteljskemu režimu«. Te obrenovičevske zarote, ki so bile doslej v naši historiografiji bolj malo poznane, opisuje M. Milčević (1956, št. 3-4, str. 64 do 76) in poudarja, da so zanimane za razumevanje odnosov med obrenovičevci in ustavobranitelji. Vprašanje jurisdikcije nad rimokatoličani v kneževini Srbiji v letih 1851 do 1860 (1956, št. 2, str. 44 do 56) je zelo zaposlilo avstrijsko diplomacijo in dunajskega nuncija. Ljubomir Durković-Jakšić piše o odporu srbske vlade, da prizna imenovanje Strossmayerja za administratorja rimokatoliške cerkve v kneževini.

Delovanju social-demokratske stranke sta posvečena le dva članka. V prvem predstavi Danica Miljković dr. Mihajla-Mika Ilića, prvega poslanca srbske social-demokratske stranke v Narodni skupščini Srbije (1903 do 1905) (1955, št. 2, str. 103

do 116). Dopolnitev knjige VI. Strugara »Socialna demokratija o nacionalnom pitanju jugoslovenskih naroda«, ki je izšla v Beogradu 1956, predstavlja članek Zorice Priklmajer-Tomanović, ki podrobno obdela temo Srbska socialna demokracija in nacionalno vprašanje (1956, št. 3-4, str. 77 do 83).

Ekonomske zgodovine Srbije v začetku XX. st. se dotakne sestavek Dimitrija Đorđevića, ki nas seznani s projektom Jadranske železnice v Srbiji od 1896 do 1912 (1956, št. 3-4, str. 3 do 35). Ta projekt postane del avstrijsko-srbskega spora in istočasno sestavni del imperialistične borbe velikih kapitalističnih sil na Balkanu neposredno pred prvo svetovno vojno. Odmev prve ruske revolucije 1905. leta v Srbiji in stališče posameznih političnih strank in družbenih grupacij do te revolucije (1955, št. 2, str. 3 do 39) obravnava Branko Pavičević. Prispevek je pomemben zaradi boljšega poznavanja dogodkov iz obče zgodovine, ki so vplivali na razvoj srbskega naroda. O tajnih pogajanjih, ki so pripeljali do sklepanja Balkanske zveze leta 1912, so bile obveščene vse velesile razen Turčije. Kako so velesile zvedele za to zvezo in kako so prišle do podatkov, obravnava v svoji razpravi Dimitrije Đorđević (1954, št. 4, str. 127 do 143).

Kulturna in umetnostna zgodovina sta zastopana le s štirimi deli. Miodrag Popović piše o vlogi časopisa »Šumadinka«, ki je izhajal pod uredništvom Ljubomira Nenadovića (1954, št. 4, str. 91 do 125). V politično primitivnem in zaostalem srbskem okolju pomeni ta časopis po letu 1848 znaten korak naprej. Podatke o tisku v Zemunu v sedemdesetih letih XIX. stoletja objavlja Andrija Radenić (1955, št. 1, str. 45 do 55). V razvoju likovne umetnosti v Karadjordjevi Srbiji zanima Pavla Vasića predvsem delovanje tujih umetnikov (1955, št. 1, str. 71 do 86). Za slikarstvo, ki ima tudi dokumentarno vrednost, je pomembno predvsem leto 1808. Uroš Knezević spada med prve slikarje, ki so prišli iz Vojvodine v Srbijo za časa kneza Miloša. Portreti članov družine Zdravković-Resavac, ki jih obravnava v svojem članku Olga Bataveljić (1954, št. 4, str. 145 do 157), so odraz slikarjevega umetniškega razvoja.

Dubrovnik. Dubrovniški arhiv daje neizčrpne možnosti za proučevanje ne samo dubrovniške preteklosti, ampak tudi za spoznavanje političnih, ekonomskih in kulturnih razmer na Balkanu. Odkriva in pojasnjuje tudi marsikatero probleme iz obče zgodovine. O tem se lahko poučimo v naslednjih razpravah.

Študijam Rešetarja, Medina in Jirečka o izvoru ter razvoju dubrovniškega plemstva pridružuje sedaj še Irmgard Mahnken (iz Göttingena) svoje delo. Ona pojasnjuje politično vlogo posameznih plemiških rodbin v XIV. stoletju (1955, št. 2, str. 81 do 102) ter njihov vpliv na vlado in upravo Republike. S priloženimi tabelami nazorno ilustrira svoja izvajanja. Dubrovniška pomorska trgovina je v prvih letih XVI. stoletja občutila moč gusarskih napadov. Bogumil Hrabak nas seznani s kratkotrajno epizodo, ko se v dubrovniški interesni sferi pojavijo pirati z otoka Roda (1956, št. 2, str. 78 do 90). Ustanavljanje novih konzulatov Dubrovniške republike na obalah Sredozemskega morja in Atlantskega oceana v XVIII. stoletju naj bi pripomoglo k regeneraciji dubrovniške pomorske trgovine. Najvažnejša naloga dubrovniškega konzulata v Cadizu v Španiji (1956, št. 2, str. 57 do 67) je bila, kot pravi Ilija Mitić v svojem članku, zaščita dubrovniških pomorščakov pred angleškimi oblastmi v Gibraltarju in urejanje napetih odnosov med Republiko in Marokom. Obdobje naglega vzpona dubrovniške trgovske mornarice na Mediteranu v drugi polovici XVIII. stoletja je povzročilo oživiljanje dubrovniškega konzulata v Aleksandriji (1954, št. 4, str. 35 do 55). Marijana Popović-Radenković rekonstruira na osnovi korespondence dubrovniških konzulov v Aleksandriji delovanje omenjenega konzulata v obdobju od 60 do 80 let XVIII. stoletja. V krajšem prispevku želi prikazati Žarko Muljačić stanje proizvodnje tekstila v Dubrovniku v XVIII. stoletju (1956, št. 1, str. 61 do 70). Isti vzroki, ki so privedli do padca dubrovniške manufakture v XV. in XVI. stoletju so obstojali v akutnejših oblikah tudi v XVIII. stoletju. V XVIII. stol. se pojavi na Balkanu novo stanje, ki ima odločilen vpliv na dubrovniško trgovino. Velik napredek turško-avstrijske trgovine in vedno večja vloga domačega trgovskega sloja sta odvzeli Dubrovčanom monopolni položaj. To je povzročilo propad

dubrovniške trgovine na Balkanu (1956, št. 1, str. 21 do 60). O tem zelo izčrpno razpravlja Vuk Vinaver kot prvi, ki se je lotil problema v takšnem obsegu. Za nadomestilo izgubljenih postojank na Balkanu in ohranitev posredniške vloge med Levanto in srednjo Evropo so iskali Dubrovčani novih pozicij. Pri tem je odigral zelo veliko vlogo Trst, kjer ustanovijo Dubrovčani svoj konzulat. Toda tudi tu je bila konkurenca skadarskih in drugih trgovcev iz dubrovniškega zaledja zelo močna. Za nas so zelo zanimivi nekateri podatki, ki govorijo o trgovini s Trstom in Ljubljano (n. pr. skadarski trgovci prodajo 1744. leta v Ljubljani znatno količino volne; v Trstu zamenjajo volno za platno, železnino in jekleno žico; Dubrovnik uvaža preko Reke slovensko platno, vlada pa kupuje orožje v Ljubljani in ne v Italiji kot doslej). Ti podatki nas opozarjajo, da bi v dubrovniškem arhivu našli verjetno precej gradiva, ki bi nam pojasnilo, odkod so ljubljanske suknarne dobile surovine in kam so izvažale svoje izdelke.

Črna Gora. Nekatera vprašanja iz črnogorske zgodovine zanimajo v enaki meri srbske kot črnogorske zgodovinarje. Razprave, ki imajo tudi polemičen ton, odkrivajo mnogo nerešenih problemov.

Branislav Đurđev daje v svoji razpravi »Dva priloga istoriji Crne Gore« (1956, št. 3—4, str. 36 do 54) nekaj kritičnih pripomb k disertaciji Gligorja Stanojevića »Crna Gora u doba vladike Danila«. Podaja nekaj zelo originalnih misli o črnogorskem spahiji in o vprašanju avtonomije Črne Gore v XVI. in XVII. stoletju ter o odločitvi črnogorskega zbora leta 1688. Na tem zboru so Črnogorci odpovedali pokorščino Turkom in sklenili, da pod ugodnejšimi pogoji priznajo beneško nadoblast. Jasno se vidi iz avtorjevih zaključkov, da je imenovanje domačega spahije v Črni Gori koncem XVI. oziroma v začetku XVII. stoletja sestavni del sultanovega priznanja razširjene avtonomije, ki se je razvila iz filiridžiskih avtonomnih privilegijev v XVI. stoletju.

Tomićeva zapuščina predstavlja za proučevanje črnogorske zgodovine neizčrpen vir in jo Gligor Stanojević koristno upošteva v svojih delih. Opis Skadarskega sandžakata, ki ga je v Starinah XII objavil Šime Ljubić, primerja Stanojević z doslej nepoznamim rokopisom Marijana Bolice iz Tomićeve zapuščine (1954, št. 4, str. 61 do 64). Ugotavlja razlike med obema tekstoma in vnaša popravke v Ljubićev tekst. Zelo koristni so v njegovi drugi razpravi objavljeni novi podatki za zgodovino Črne Gore in Boke Kotorske v prvi polovici XVII. stletja (1956, št. 3-4, str. 53 do 63). To so podatki iz finalnih relacij kotorskih providurjev in generalnih providurjev v Dalmaciji in Albaniji.

Interes Francije za Črno Goro in njeno stališče do nekaterih dogodkov v drugi polovici XIX. stoletja je predmet razpravljanja Ljiljane Aleksić. Prvo študijo omejuje na diplomatsko aktivnost Francije med turško-črnogorsko vojno 1862 (1955, št. 1, str. 23 do 43), ki je potrdila princip francoske vzhodne politike: ohranitev turškega imperija, v Črni Gori pa odstranitev ruskega vpliva. Kakšno vlogo je odigrala francoska diplomacija ob zahtevi Črne Gore za teritorialno razširitev leta 1867 (1955, št. 3-4, str. 123 do 135), s katero bi dobila izhod na morje, prikazuje v drugem delu. Podpora francoske vlade je imela namen razbiti komaj ustvarjeno I. balkansko zvezo.

Ker se v rubriki »Polemika« obravnava problematika iz črnogorske zgodovine jo bomo navezali kar na pregled razprav. Srbski zgodovinarji odgovarjajo na vrsto kritik in ocen Črnogorcev, katerim so postali Istoriski zapisi izhodišče za napade. Branko Pavićević polemizira z Jagošem Jovanovićem kar na dveh mestih. J. Jovanović je namreč v svoji razpravi »Crnogorsko-srbski odnosi za vrijeme Prvog srpskog ustanka« izkoristili priložnost, da je obračunal s kritiko Pavićevića v zvezi z njegovo knjigo o Marku Miljanovu. Polemizirata o vprašanju formiranja in karakterju črnogorskih plemen, a posebej plemena Kučev, nadalje o splošni plemenski skupščini, ter nastanku črnogorske buržoazije. Pavićević nas tu opozori tudi na pisanje Gl. Elezovića z Br. Đurđevom ob njegovi disertaciji »Turska vlast v C. G. u XVI. i XVII. veku« ter napad R. Dragičevića na T. Nikčevića, ki je v reviji »Susreti« objavil oceno »Pet godina Istoriskih zapisa« (1954, št. 4, str. 159 do 171).

Na drugem mestu pa B. Pavičević v članku »O jednoj nenaučnoj kritici« (1956, št. 1, str. 88 do 112) odgovarja J. Jovanoviću, ki je objavil kritiko Pavičevićevega dela »Stvaranje crnogorske države«. Glavna in načelna pripomba na Pavičevićevo tezo je bila, da je precenjeval zunanje faktorje pri nastajanju črnogorske države.

»O metodah, jednog kritičara« (1956, št. 1, str. 88 do 112) razpravlja Gligor Stanojević. Pobija trditve in kritiko Rista Dragičevića, namenjeno njegovi disertaciji »Crna Gora u doba vladike Danila«. Dragičević gre namreč tako daleč, da Stanojeviću podtika plagiat.

Bosna in Hercegovina. Prispevek bosanski numizmatiki in pojasnilo k nekaterim nejasnim mestom je članek Mihajla J. Diniča »Oko velikog bosanskog zlatnika« (1955, št. 3-4, str. 149 do 157), s katerim odgovarja Ivanu Rendjeu in Jaroslavu Šidaku na njune kritične pripombe k njegovi razpravi »Veliki bosanski zlatnik«, objavljeni v Istoriskem časopisu letnik III. Avtor z novimi dokazi podkrepi svoja prejšnja izvajanja, v katerih pripisuje ta zlatnik Tvrtku I.

V krajši topografski študiji korigira Velimir Marinković v našem zgodovinsko-pisju uveljavljeno mnenje Konstantina Jirečka o položaju vasi, trdnjave in trga Brštanik (1956, št. 2, str. 91 do 93). Brštanik se ni nahajal, kot meni Jireček, pri Počitelju, ampak precej niže, blizu samega ustja Neretve.

Leto 1662 je bilo v zgodovini Hercegovine eno najburnejših in najbolj krvavih. »Seča narodnih prvaka u Hercegovini u god. 1662« kot jo opisuje Radovan Samarđžić (1956, št. 2, str. 68 do 77) je bila samo ena od represalij vezirjevega muslimana s ciljem, da uvede mir in varnost ter zatre hajduštvo.

Hrvatska in Dalmacija. Dosedanja historiografija o Dalmaciji pod beneško nadoblastjo, predvsem italijanska, se je izogibala opisovanju družbenih razmer in prikazovanju težkega položaja kmetov. V vrsti kmetijskih uporov in gibanj, ki so se pojavila v XVIII. stoletju, je gibanje kmetov od 1738. do 1740. leta (1955, št. 3-4, str. 137 do 148), ki ga opisuje Gligor Stanojević, dobilo najširši razmah, čeprav se ni izpreverglo v oborožen upor ter ni preskočilo okvirov lojalnosti do centralne oblasti. Isti avtor načenja tudi doslej zelo slabo znano in skoraj neobdelano poglavje v zgodovini Dalmacije v XVIII. stoletju, ko obravnava družbeni in verski položaj Srbov v Dalmaciji (1955, št. 1, str. 87 do 110). Srbi, begunci s turškega teritorija, ki so predstavljali do začetka XVIII. stoletja glavno obrambno silo beneške posesti v Dalmaciji, izgube tedaj vse svoje privilegije, samoupravo, pravoslavna cerkev pa je postavljena pod jurisdikcijo katoliške cerkve.

Začetek XIX. stoletja je v Hrvatski in Slavoniji v znaku globoke ekonomske in politične krize, ki se na poseben način izraža v poslabšanju kmetijskega položaja. Slavko Gavrilović piše o »Pokretu moslavačkih seljaka 1815—16 godine« (1956, št. 2, str. 3 do 36), ki je v februarju 1816 prerasel v oborožen upor.

Turško obdobje. Proučevanje turškega gospostva v zgodovini naših narodov dobiva tudi izven »Prilogov« vse večji razmah. Tudi redakcija IG posveča tej problematiki vedno večjo pozornost. Znani turkolog Hazim Šabanović nadaljuje študije o upravno-administrativni razdelitvi jugoslovanskih pokrajin pod Turki, ki jih je začel v »Godišnjaku« IV (str. 171 do 204), ter se ustavlja ob organizaciji turške uprave v Srbiji v XV. in XVI. stoletju (1955, št. 3-4, str. 59 do 78). Za boljše razumevanje razvoja naših dežel in položaja naših narodov pod turško oblastjo je treba poznati organizacije te oblasti.

V drugi razpravi skuša Šabanović osvetliti lik bosanskega sandžakbega Skenderja, ugotoviti njegovo identiteto in opisati njegovo kariero s posebnim ozirom na delovanje v Bosni (1955, št. 1, str. 111 do 127). Skenderpaša je bil eden tistih turških državnikov in vojskovodij, ki so po padcu Bosne odigrali pomembno vlogo pri utrjevanju turške oblasti v Bosni, pa tudi v zgodovini turških prodiranj proti severo-zahodu. Zaradi zamjenjave našega Skender-paše s Skender-begom Mihal-oglujem so se v občo in tudi v slovensko historiografijo prikradle manjše napake in nejasnosti (Jug, Gruden).

NOB. Šele v zadnjem času lahko ugotovimo, da se je število prispevkov iz zgodovine NOB v IG nekoliko povečalo. Poleg člankov, ki se dotikajo samo razvoja v Srbiji, so objavljeni tudi članki, ki obravnavajo problematiko NOB v jugoslovanskem okviru.

Perica M. Višnjić popisuje organizacijo nemškega okupacijskega sistema v Srbiji leta 1941 (1956, št. 3-4, str. 84 do 92). Razvoj narodnoosvobodilne borbe v Vojvodini 1941. in 1942. leta (1955, št. 3-4, str. 3 do 40) je zaradi neugodnega ravninskega terena dobil specifične oblike. O uspehih akcijah, vlogi KPJ pri organiziranju oboroženega upora, o formiranju partizanskih enot ter o sovražnikovih ofenzivah na teritoriju Vojvodine razpravlja Miloš Krstić.

Koristen je kratek pregled Jovana Marjanovića o ekonomskih spremembah tekom narodnoosvobodilne vojne na področju Jugoslavije (1955, št. 1, str. 3 do 22). V poglavju kjer govori o agrarni reformi, poljedelski proizvodnji in partizanskih financah (denarju, posojilih) se dotakne tudi stanja ter tozadevnih akcij v Sloveniji.

Partizani so v Jugoslaviji vezali mnogo nemških in italijanskih divizij, ki bi drugače lahko okrepile akcije na vseh treh frontah proti zaveznikom, tako da lahko govorimo o »balkanski četrti fronti«. Vlogo, ki so jo odigrali naši partizani in doprinos Jugoslavije v zmagi nad fašizmom v drugi svetovni vojni (1956, št. 1, str. 3 do 20), pojasnjuje Mesud Hotić.

Rubrika »Kritika i prikazi« je v Istoriskem Glasniku zelo pestra in daje pregled in ocene knjig, člankov in razprav, ki se nanašajo na najrazličnejša področja zgodovinskega udejstvovanja. Pogrešamo pa več ocen inozemskih publikacij (1954, št. 4, str. 172 do 190; 1955, št. 1, str. 129 do 143; 1955, št. 2, str. 137 do 159; 1955, št. 3-4, str. 159 do 173; 1956, št. 1, str. 113 do 151; 1956, št. 2, str. 94 do 120 in 1956, št. 3-4, str. 93 do 131).

Uvedena je posebna rubrika »Pregled časopisov«, ki postaja od letnika do letnika bolj in bolj bogata in zajema skoraj vsa važnejša historična glasila v naši državi. Naj opozorim samo na pregled Zgodovinskega časopisa I—VIII, Ljubljana 1947—1954, (J.F.), ki je izšel v letniku 1956, št. 2 (1954, št. 4, str. 191 do 197; 1955, št. 1, str. 144 do 147; 1955, št. 2, str. 154 do 159; 1955, št. 3-4, str. 174 do 219; 1956, št. 1, str. 151 do 159; 1956, št. 2, str. 121 do 155; 1956, št. 3-4, str. 132 do 143).

V oddelku »Društva i ustanove« so objavljena naslednja poročila: M.M. »Godišnja skupština istoriskog društva N.R. Srbije od 5. do 6. nov. 1955« (1954, št. 4, str. 198 do 204); J. »Skupština povijesnog društva Hrvatske 31. maja 1955«. J. »Savetovanje istoričara Hrvatske od 25. do 27. decembra 1955«. J. »Prvi savezni tečaj za srednješkolske nastavnike istorije« 21. julija do 9. avgusta 1955 (vse izšlo v letniku 1955, št. 3-4, str. 220 do 223). Poleg poročila Lj. A. »Godišnja skupština istoriskog društva N.R. Srbije od 16. do 17. decembra 1955«, sta objavljena tudi dva referata s te skupščine: Edib Hasanagić »Memori i hronike iz NOB kao istoriski izvori« ter P. Damjanović »Saradnja istoričara i arhivista na prikupljanju i korišćenju arhivske građe«. J. F. pa poroča o osnovanju zgodovinske biblioteke zgodovinskega društva, ki bi v določenih časovnih presledkih izdajala originalna in prevedena dela iz naše in obče zgodovine in tako skušala zadostiti potrebam (vse v letniku 1956, št. 1, str. 71 do 87). J. F. poroča o »redovni skupštini saveza istoriskih društava FNRJ« (1956, št. 3-4, str. 144 do 148).

Zelo koristno in potrebno rubriko pa predstavlja »Bibliografija«. Radmilo Stefanović daje bibliografski pregled historičnih publikacij in člankov za vso Jugoslavijo za leta 1953, 1954 in 1955. Posebej pa daje R. Stefanović »Bibliografijo dr. Dušana Pantelića«, Živorad P. Jovanović »Bibliografijo radova dr. Grgura Jakšića«, ter Jelka Bojić »Bibliografijo knjiga i publikacija NOB« (1954, št. 4, str. 205 do 225; 1955, št. 3-4, str. 225 do 253; 1956, št. 3-4, str. 149 do 170).

Ignac Voje

VOJNOISTORISKI GLASNIK 1954—1956. Organ Vojnoistoriskog Instituta JNA. Beograd 1954—1956. Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd.

Vojnoistoriski glasnik je tudi v tej dobi objavil vrsto razprav, ki obravnavajo probleme, ki se nanašajo tudi na Slovenijo. Z izjemo razprave generalnega podpolkovnika Milana Zelenika, ki je pod naslovom **Juri Vega, povodom dvestogodišnjice rođenja** (Vojnoistoriski glasnik 1954, št. 1, str. 94 do 98) orisal Vega kot znanstvenega matematika v vojaški službi, njegove sposobnosti za teoretično in praktično stran artilerijske stroke, se vse druge razprave nanašajo na dobo narodnoosvobodilnega boja.

Pod naslovom **Pregled brigada narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije** (Vojnoistoriski glasnik 1954, št. 2, str. 96 do 126) je Vojnoistoriski institut pripravil seznam brigad, ki so bile ustanovljene in delovale v dobi NOB. Pri seznamu je v posebnih rubrikah navedeno, kdaj je bila brigada ustanovljena, njen sestav in jakost ob formiranju ter; najvažnejše borbe, v katerih je vsaka sodelovala. Na brigade v Sloveniji se nanašajo podatki na str. 109 do 113 in 125 do 126, prvi obsegajo 25 slovenskih brigad in dve italijanski, drugi pa 3 italijanske. Mnogo Slovencev je pa bilo tudi v petih prekomorskih brigadah, ki jih pregled navaja na straneh 123 do 124.

Ivo Juvančič je v razpravi **Italijanske snage u borbi protiv NOV i POS u Slovenskom Primorju** (Vojnoistoriski glasnik 1954, št. 3, str. 47 do 71) na temelju predvsem italijanskega arhivskega gradiva, to je gradiva italijanskih vojaških enot, karabinerjev in kvesture ter ob uporabi poveljne italijanske literature, kolikor se seveda dotika Slovenskega Primorja, prikazal sistem italijanske obrambe proti partizanom, na kak način in s kakimi silami so italijanske oblasti nastopale proti slovenskim partizanom. Na prve pojave partizanstva v Slovenskem Primorju so najprej odgovarjali kvestura in karabinerji, obojem je že v začetku 1942 prišla na pomoč vojska teritorialne obrambe v Vidmu in Trstu, nato so uvedli policijsko uro in okrepili posadke, v času tako imenovane tretje sovražne ofenzive pa so v Trstu ustvarili posebni (23) armijski korpus za boj proti partizanom. Vzporedno s tem so zaprli staro mejo nasproti Jugoslaviji, s čemer so hoteli izraziti različno gledanje na partizanstvo na obeh straneh stare meje. V okviru tega prikaza se je avtor podrobneje bavil s strukturo enot, ki so v Slovenskem Primorju delovale proti partizanom, in z razdelitvijo terena med nje. V prikaz italijanskih sil je vpletel tudi temeljne razvojne stopnje partizanske vojske. V obeh primerih je po potrebi opozoril tudi na politične namene, ki so odločali na nove faze razvoja ali pa bili nujna konsekvence enih ali drugih izkušenj. Razprava je predoren prikaz tistih sil, ki so predstavljale konstantno oviro proti kljub vsemu rastočemu in dvigajočemu se partizanstvu v Slovenskem Primorju.

Razprava generalnega podpolkovnika Velimira Terzića **Uloga jugoslovenske armije u završnim operacijama za oslobodjenje Jugoslavije** (Vojnoistoriski glasnik 1955, št. 2-3, str. 5 do 19) ima za Slovence pomen le delno, ker gleda na operacije jugoslovanskih armad in njihovo izganjanje okupatorjev zelo na kratko, to je le v okviru splošnega tedanjega vojnega položaja v Evropi. Za Slovence v ožjem smislu imajo več pomena le oznake operacij onih armij, ki so vodile zaključne boje za osvoboditev na naši zemlji, to je predvsem 4. in 3. armije, v manjši meri pa še 1. armije.

Operacije 3. armije je opisal generalni major Sretan Savić v članku **Treća armija u završnim operacijama jugoslovenske armije za oslobodjenje Jugoslavije** (Vojnoistoriski glasnik 1955, št. 2-3, str. 186 do 206). V njem so operacije na slovenski zemlji obdelane na str. 201 do 206. Celotni prikaz in v njem »slovenski« del je tako skoncentriran, da ima pravzaprav le značaj skiciranja glavnih faz in dejstev, ne pa kake prave razprave.

Na podoben način kakor S. Savić je operacije 4. armije obdelal generalni podpolkovnik Pavle Jakšić v članku **Četvrta armija u završnim operacijama jugoslovenske armije za oslobodjenje Jugoslavije** (Vojnoistoriski glasnik 1955, št. 2-3,

str. 208 do 227), samo da je operacijam na naših tleh posvetil dokaj več prostora, to je str. 217 do 227. V glavnem pa je tukajšnja razprava povzetek po avtorjevi knjigi *Oslobodilački pohod 4. armije na Trst*, o kateri bo govora na drugem mestu, zato se navedene razprave na tem mestu ne bom kaj več dotikal.

Razprava generalnega majorja Rade Bulata **O borbama na Žumberku u toku četvrtne neprijateljske ofenzive** (Vojnoistoriski glasnik 1955, št. 4, str. 1 do 18) se delno nanaša tudi na Slovence. Avtorjev namen je, prvenstveno dati nekaj kritičnih pripomb h knjigi Djure Kladarina »Slom četvrtne i pete okupatorsko-kvislinške ofanzive« (izdanje Kulture v Zagrebu, 1954), kolikor ta obravnava tudi operacije na Žumberku, vendar se delno dotika oziroma vpleta tudi sodelovanje slovenskih brigad v operacijah pri Krašiću v januarju in februarju 1943. Svojo razpravo je avtor pisal delno na temelju arhivskega gradiva, delno pa svojih spominov, ker je v tamkajšnjih bojih sam sodeloval.

Pomemben prispevek k poznavanju nemške okupacije v Sloveniji pomeni članek majorja Miroslava Stepančiča **Nemački sistem okupacije u Sloveniji 1941 god.** (Vojnoistoriski glasnik 1955, št. 5, str. 47 do 75). Pisec je v delu zajel kolikor mogoče vse veje nemške uprave na zasedenem slovenskem ozemlju, dasi ni obdelal vseh enako. Razpravo je predvsem razdelil v dva dela. V prvem delu je prikazal sistem politične uprave, v drugem pa vojaške. V okviru politične uprave je razložil civilno upravo v običajnem smislu besede, politične organizacije in njihove delovne naloge, organizacijo Wehrmannschaft in njeno vojaško uporabnost, nato pa delo organov za ponemčenje slovenskih ljudi. V okviru sistema vojaške okupacije je razložil različne oblike policije in žandarmerije. Za razpravo je avtor uporabljal predvsem arhivsko gradivo, delno pa tudi povojno literaturo, toda je ni vedno kritično izbiral in uporabljal.

Dragocen prispevek k zgodovini partizanstva na Gorenjskem in Štajerskem sta dala polkovnik Franta Komelj in podpolkovnik Ivan Tlaker v članku **Druga grupa odreda i njen put u severnu Sloveniju** (Vojnoistoriski glasnik 1956, št. 6, str. 37 do 55). Kritično sta pogledala na zbiranje in snovanje tako imenovane druge grupe odredov, zraven pa znala prikazati tudi vse njene pozitivne taktične in borbene rezultate. Razprava je napisana s pomočjo posrečenega uporabljanja sodobnih spisov, predvsem onih, ki so bili izdani v Zbornikih Vojnoistoriskega instituta.

France Škerl

Uredniški odbor:

dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic,
dr. Josip Korošec, dr. Milko Kos, Vasilij Melik,
dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:

dr. Bogo Grafenauer

Založila

Državna založba Slovenije

Tiska

ČP Gorenjski tisk
v Kranju

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1956/1957

941/949

120060235

COB155

Zapiski ob dvojnem letniku Zgodovinskega časopi:

Zvezek Zgodovinskega časopisa, ki je pred nami, predstavlja ponc je bilo več. Glavni so bila gotovo obsežna dela pri pripravi Zgodovine i zaposlila del uredniškega odbora. Poleg tega je prof. Bogo Grafenauer Zgodovine slovenskega naroda, ki je izhajala v knjižni zbirki Kmečke k nim načrtom močno razširil.

Razprave v tem dvojnem letniku ZČ segajo od srednjega veka do leta 1945. Prof. Milka Kosa je pri- tegnila zgodovina Ljubljane že med vojno, v zvezi z 800-letnico prve omembe Ljubljane v zgodovini (Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXV—XXVI/1944—1945). Leta 1951 se je vključil v delo na pripravi monografije Zgodovina Ljubljane v okviru tedaj sprejetega programa Mestnega arhiva ljubljans- skega. Kot preddele, ki je bilo potrebno za sintezo, je prof. Kos objavil leta 1955 knjižico Srednjeveška Ljubljana/Topografski opis. Knjižica še vedno služi kot temeljna študija za številna poljudna dela o Ljubljani. V tej povezavi je nastala tudi razprava, objavljena v tem ZČ, ki govori o izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku. Leta 1955 je izšla le prva knjiga Zgodovine Ljubljane in žal se Mesto Ljublja- na tudi po letu 1984 — ko so izšli prispevki za monografijo Zgodovine Ljubljane — ni mogla odločiti za objavo monografije.

Najobsežnejša razprava v tem zvezku ZČ je študija mojega očeta o policijskih redih prve polovice 16. stoletja kot izrazu takratnih gospodarskih in družbenih razmer na Slovenskem. V tem času je pri- pravljaval več razprav s področja gospodarske zgodovine iz obdobja od 16. do 18. stoletja, kar je bilo po eni strani v zvezi s takratno njegovo zaposlitvijo na Ekonomski fakulteti v Ljubljani, po drugi strani pa se je tedaj prvič po vojni ponudila možnost potovanja v tujino in s tem preučevanja v arhivih v tujini (če- prav ob sila skromnih sredstvih). Razprava o policijskih redih predstavlja temeljno delo o pravni strani kmečkega trgovanja v naših deželah in trenjih med kmeti, deželnimi stanovi in mesti okrog tozadevnih zakonskih določb.

Prof. Vlado Schmidt, ki je postal leta 1954 izredni profesor za občo pedagogiko in zgodovino peda- gogike na Prirodoslovno-matematično-filozofski fakulteti v Ljubljani, je zbiral gradivo za svoje delo o zgodovini šolstva in pedagogike na Slovenskem (izšlo je v treh knjigah v letih 1963—1966). Ko je preučeval vzroke slabega šolskega obiska, je naletel tudi na problem otroškega dela, zlasti v povezavi z osnov- nošolsko obveznostjo.

Kosta Milutinović, ki je bil tedaj kustos zgodovinskega oddelka Vojvodinskega muzeja v Novem Sadu, se je potegoval za profesuro zgodovine južnih Slovanov novega veka in jo je leta 1960 na Filozofski fakulteti v Zadru tudi dobil. V tem času je objavil vrsto prispevkov s tega področja v več zgodovinskih re- vijah v državi, med drugimi tudi v ZČ. Posvečen je programu, ki so ga sprejeli udeleženci na jugoslovan- skem kongresu v Ljubljani leta 1870.

Dva kasnejša učitelja na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani sta v tem zvezku ZČ objavila svoja prvenca, če računamo področje njune habilitacije. To sta bila prispevka prof. Janka Ple- terskega o političnem profilu koroškega časopisa "Mir" (1882—1920) in prof. Ignacija Vojeta o Brsko- vem in vrednosti srebra v srednjem veku.

V drugi polovici petdesetih let je prof. Metod Mikuž nadaljeval s preučevanjem gradiva o razvoju NOB od spomladi 1942 do kapitulacije Italije, za nekatere probleme pa tudi za celotno medvojno obdobje. Med zadnje sodi razprava o gospodarski dejavnosti NOB, ki je izšla v tem ZČ. Čez dobrih deset let je razpravo razširil v samostojno knjigo Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumen- tov (Ljubljana 1969). Kot je že opozoril avtor v naslovu, se delo opira na partizanske dokumente, ki jih je ohranjenih sorazmerno veliko, vendar ne za vse slovenske pokrajine v enaki meri. Opozoriti velja tudi na to, da je bil v tej razpravi prvič zajet oris razvoja odborov OF na Slovenskem do konca vojne.

Četrtno zvezka obsegajo zapiski, poročila in ocene. Omenil bi oceno nove izdaje knjige Milka Kosa. Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja (Ljubljana 1955), ki jo je napisal prof. Grafe- nauer. Knjigo omenjam kot dokaz za plodna petdeseta leta v slovenskem zgodovinopisju. K temu naj do- damo še to, da so tedaj stekla tudi že dela na pripravi prvega zvezka Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev (zgodovina agrarnih panog).

Ljubljana, maja 1990

Jože Žontar

Ponatis izdaja uredništvo "Zgodovinskega časopisa", glasila Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Ljubljana, Aškerčeva 12). Pripravili so ga Vasilij Melik — glavni in odgovorni urednik, Janez Stergar — namestnik glavnega urednika in Majda Čuden — upravnica revije. Natisnjeno v 730 izvodih, Tiskarna Pleško, Ljubljana.